T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TANZİMAT'TAN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NE ÇANKIRI SANCAĞI (1839-1914)

Sıraç AKTÜRK

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Aydın EFE

Çankırı-2020

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TANZİMAT'TAN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NE ÇANKIRI SANCAĞI (1839-1914)

Sıraç AKTÜRK

ORCID: 0000-0002-0109-8738

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Aydın EFE

Çankırı-2020

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ vi
TEZ KABUL VE ONAY vii
ÖNSÖZ viii
ÖZET ix
SUMMARY x
KISALTMALAR xi
TABLO LİSTESİ xvii
ŞEKİL LİSTESİ xxii

1. GİRİŞ 1

2. İDÂRİ YAPI 2
2.1. Çankırı Sancağı 2
2.1.1. Kaymakam ve Mutasarrıfların Tayin Şekilleri 11
2.1.2. Yöneticilerin İdâri Tutumu 14
2.1.3. Becayiş 20
2.1.4. Diğer Nedenler 21
2.2. Çankırı Kazâsı Mahalleleri 29
2.3. Çankırı Sancağına Bağlı Kazâlar 35
2.3.1. Çerkeş Kazâsı 42
2.3.1.1. Çerkeş Kazâsı Nahiyeleri 45
2.3.2. Kalecik Kazâsı 47
2.3.3. İskilip Kazâsı 50
2.3.4. Tosya Kazâsı 52
2.3.5. Şabanözü Kazâsı 54
2.3.6. İnallı Ballı (Kızılırmak) Kazâsı 57
2.3.7. Koçhisar (Ilgaz) Kazâsı 60
2.3.8. Karacaviran (Kurşunlu) Kazâsı 64
2.3.9. Tuht (Yapraklı) Kazâsı 66
2.3.10. Karîpazarı (Orta) Kazâsı 67
2.3.11. Karapazarı Kazâsı 68
2.3.12. Kargı Kazâsı 69
2.3.13. Keskin Kazâsı 71
2.3.14. Bucura Kazâsı 72
2.3.15. Milan Kazâsı 73
2.3.16. Korupazarı, Öğez ve Boğaz Kazâları 73

3. EĞİTİM 74
3.1. Osmanlı'da Yenileşme Dönemine Kadar Çankırı'da Eğitim 74
3.1.1. Sıbyân Mektepleri 74
3.1.1.1. Sultan Süleyman Han Mektebi 77
3.1.1.2. Karataş Mahallesi Mektebi 77
3.1.1.3. Hacı Ali Mektebi 78

3.1.1.4. Saman Pazarı Mektebi 79
3.1.1.5. Hacı İbrahim Paşa Mektebi 79
3.1.2. Medreseler 82
3.1.2.1. Şeyh Cemâleddin Medresesi 86
3.1.2.2. Osmânlı (Osmâniye) Medresesi 89
3.1.2.3. Nusret Paşa Medresesi 90
3.1.2.4. Çivitcizâde Medresesi 91
3.1.2.5. Kirmânzâde Medresesi 93
3.1.2.6. Hocazâde Hüsnü Efendi Medresesi 94
3.1.2.7. Hacı Sait Efendi Medresesi 95
3.1.2.8. Karakocaş Medresesi 95
3.1.2.9. Toprak Medresesi 96
3.1.2.10. Asmalı Medresesi 97
3.1.2.11. Rüstem Çelebi Medresesi 97
3.1.2.12. Hacı Şeyhzâde Medresesi 98
3.1.2.13. İmâret (İsfendiyarzâde) Medresesi 99
3.1.2.14. Şakir Efendi (Kütüphâne) Medresesi 100
3.1.2.15. Saman Pazarı Medresesi 101
3.1.2.16. Saatli Medresesi 101
3.1.2.17. Bahaeddin Medresesi 102
3.1.2.18. Kavaklı Çeşme Medresesi 102
3.1.2.19. Buğday Pazarı (Hazımiye) Medresesi 102
3.1.2.20. Şadırvân Üstü Medresesi 104
3.1.2.21. Atik Müftü Medresesi 105
3.1.2.22. Hacı Mustafa Efendi (Eşrefiyye) Medresesi 105
3.1.2.23. Muvakkathâne Medresesi 106
3.1.2.24. Muradiye Medresesi 106
3.1.2.25. Alacalıoğlu Medresesi 106
3.1.2.26. Ali Bey Cami'i Medresesi 106
3.1.2.27. Ali Bey Cami'i Medresesi 107
3.1.2.28. Ali Bey Cami'i Medresesi 107
3.1.2.29. Meryem Hatun Medresesi 107
3.1.2.30. Civencizâde Medresesi 108
3.1.2.31. Müftüzâde Medresesi 108
3.1.2.32. Şatrevan Medresesi 108
3.1.2.33. Ahmet Medresesi 108
3.1.2.34. Hamidiye Medresesi 108
3.1.2.35. Sultan Murâd Medresesi 109
3.1.2.36. Viranşehir Medresesi 109
3.1.2.37. Hamidiye Medresesi 110
3.1.2.38. Şehrî Hafız Efendi Medresesi 111
3.1.2.39. Çerkeş Medresesi 112
3.1.2.40. Basmıl Medresesi 112
3.1.2.41. Ortaköy Hamidiye Medresesi 112
3.1.2.42. Fethiyye Medresesi 113
3.1.2.43. Sabriyye Medresesi 113
3.1.2.44. Nasriyye Medresesi 113
3.1.2.45. Hacı Mehmet Efendi Medresesi 114

3.1.2.46. Ak Medrese 114
3.1.2.47. Cami'-i Kebir Medresesi 114
3.1.2.48. Niyaziye Medresesi 114
3.1.2.49. Mehmet Emin Medresesi 115
3.1.2.50. Mehmet Emin Medresesi (Rahtuvanzâde) 115
3.1.2.51. Yeni Medrese 115
3.2. Osmanlı Yenileşme Döneminde Çankırı'da Eğitim 116
3.2.1. Tanzimat Dönemi Maârif Teşkilatı ve Çankırı 116
3.2.2. İlköğretim 125
3.2.2.1. İbtidâi Mektepleri 125
3.2.2.1.1. Tevfikiyye İbtidâi Mektebi 135
3.2.2.1.2. Feyziyye İbtidâi Mektebi 137
3.2.2.1.3. Ertuğrul İbtidâi Mektebi 140
3.2.2.1.4. Kasaba İbtidâi Mektebi 141
3.2.2.1.5. Tuht İbtidâi Mektebi 141
3.2.2.1.6. Ali Bey İbtidâi Mektebi 141
3.2.2.1.7. Karacaviran İbtidâi Mektebi 141
3.2.2.1.8. Karacaviran İnâs (Kız) İbtidâi Mektebi 142
3.2.2.2. Rüştiye Mektepleri 143
3.2.2.2.1. Çankırı Rüştiye Mektebi 146
3.2.2.2.2. Çerkeş Rüştiye Mektebi 154
3.2.2.2.3. Karacaviran Rüştiye Mektebi 157
3.2.2.2.4. Koçhisar Rüştiye Mektebi 157
3.2.2.2.5. Çankırı İnâs (Kız) Rüştiye Mektebi 158
3.2.3. Ortaöğretim 158
3.2.3.1. İdâdi Mektebi 158
3.2.3.1.1. Ertuğrul Mülki (Sivil) İdâdi Mektebi 162
3.2.3.1.1.1. İdâdi Mektebi İnşâsı ve Açılışı 162
3.2.3.1.1.2. İdâdi Mektebinin Tamîrât ve İhtiyaçları 167
3.2.3.1.1.3. İdâdi Mektebine Muallim Tayin İşlemleri 173
3.2.3.1.1.4. İdâdi Mektebinde Ödüllendirme 194
3.2.3.1.1.5. İdâdi Mektebi Kuralları ve Öğretmen Sorunları 196
3.2.4. Yüksek Öğrenim 219
3.2.4.1. Çankırı Darülmuallimin Mektebi 219

4. BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ.... 220
4.1. Osmanlı'da Hapishâne Sistemi 220
4.1.1. Çankırı Sancağı Hapishâneleri 222
4.1.1.1. Çankırı Hapishânesi 222
4.1.1.1.1. Hapishânenin İnşâsı ve Tamiri 222
4.1.1.1.2. Firâr Olayları ve Nakil İşlemleri 233
4.1.1.1.3. Mahkûm İstatistikleri 238
4.1.1.1.4. Hapishâne Yönetimi 247
4.1.1.1.5. Mahkûmların Afvı ve Eğitimi 249
4.1.1.2. Çankırı Nisa (Kadın) Hapishânesi 251
4.1.1.3. Çerkeş Hapishânesi 252
4.1.1.3.1. Hapishânenin İnşası ve Tamiri 252

4.1.1.3.2. Firar Olayları 255
4.1.1.3.3. Mahkûm İstatistikleri 256
4.1.1.4. Çerkeş Nisa (Kadın) Hapishânesi 258
4.1.1.5. Koçhisar Hapishânesi 259
4.2. Hükümet Konağı İnşaatları 259
4.2.1. Çankırı Hükümet Konağı 259
4.2.2. Koçhisar Hükümet Konağı 267
4.2.3. Şabanözü Hükümet Konağı 268
4.2.4. Çerkeş Hükümet Konağı 269
4.2.5. Tuht Hükümet Konağı 269
4.3. Osmanlı'da Sağlık Teşkilatı 269
4.3.1. Çankırı Memleket Tabibliği 271
4.3.2. Hamidiye Frengi ve Gureba Hastahânesi 273
4.4. Osmanlı'da Telgrafın Gelişimi 281
4.4.1. Çankırı Telgrafhânesi ve Telgraf Hattı 284
4.4.1.1. Ankara-Çankırı-Kastamonu Telgraf Hattı 287
4.4.2. Çerkeş Telgrafhânesi ve Telgraf Hattı 288
4.4.3. Koçhisar Telgrafhânesi ve Telgraf Hattı 290
4.5. Osmanlı Devleti'nde Yol ve Ulaşım 291
4.5.1. İnebolu-Kastamonu-Çankırı Yolu 292
4.5.2. Çankırı-Ankara Yolu 297

5. EKONOMİ 298
5.1. Osmanlı Panayırları 298
5.1.1. Yapraklı Panayırı 300
5.1.1.1. Mevkisi 300
5.1.1.2. Açılış Tarihi 301
5.1.1.3. İmârı 304
5.1.1.4. Kira Gelirleri 311
5.1.1.5. Güvenlik Önlemleri 315
5.1.1.6. Vergi 327
5.1.1.7. Eğlence ve Oyunlar 330
5.1.2. Çankırı Panayırı 332
5.1.2.1. Açılış Tarihi 332
5.1.2.2. Güvenlik Önlemleri 334
5.1.3. Çerkeş Panayırı 338
5.2. Zirai, Hayvansal, Maden ve Sanayi Üretimi 340
5.2.1. Zirai ve Hayvansal Üretim 340
5.2.2. Maden ve Sanayi Üretimi 347

6. DOĞAL AFETLER 359
6.1. Osmanlı'da Doğal Afetler ve Yönetimi 359
6.1.1. Jeolojik Kaynaklı Afetler 359
6.1.1.1. Çankırı Depremleri 359
6.1.1.1.1. 1844 Depremi 359
6.1.1.1.2. 1860 Depremi 359

6.1.1.1.3. 1881 Depremi 359
6.1.1.1.4. 1884 Depremi 360
6.1.1.1.5. 1897 Depremi 360
6.1.1.1.6. 1899 Depremi 360
6.1.1.1.7. 1902 Depremi 361
6.1.1.1.8. 1918 Depremi 369
6.1.2. Biyolojik Kaynaklı Afetler 370
6.1.2.1. Çekirge İstilası 370
6.1.2.2. Salgın Hastalıklar 372
6.1.3. Meteoroloji Kaynaklı Afetler 378
6.1.3.1. Kuraklık ve Kıtlık Olayları 378
6.1.3.2. Don ve Sel Olayları 389
6.1.3.3. Yangın Olayları 390

7. DEMOGRAFİK YAPI VE NÜFUSHAREKETLERİ 392
7.1. Çankırı'nın Demografik Durumu 392
7.2. Çankırı'nın Demografik Yapısını Etkileyen Göçler 402
7.2.1. Nogay Muhâcirleri 403
7.2.2. Çerkes Muhâcirleri 406
7.2.3. Rumeli Muhâcirleri 416

8. SONUÇ VE ÖNERİLER 417

KAYNAKÇA 428
EKLER 458
ÖZGEÇMİŞ 470

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak sunduğum "Tanzimat'tan Birinci Dünya Harbi'ne Çankırı Sancağı (1839-1914)" adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

02 / 07 / 2020

Sıraç AKTÜRK

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sıraç AKTÜRK tarafından hazırlanan *Tanzimat'tan Birinci Dünya Harbi'ne Çankırı Sancağı (1839-1914)* başlıklı bu çalışma, *[02.07.2020]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Başkan : Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ İmza:

Danışman : Doç. Dr. Aydın EFE İmza:

Üye : Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN İmza:

Üye : Doç. Dr. Sıddık ÇALIK İmza:

Üye : Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 02/07/ 2020 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Erol KARCI
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında, konunun tespitinden eserin tamamlanmasına kadar olan bütün safhalarda maddi ve manevi desteklerini gördüğüm, gerek Çankırı Temettuat Defteri gibi Osmanlı Arşivinde bulunmayıp, hocamızın kendi arşivinde bulunan defter ve belgelerin ve gerekse de Çankırı tarihine dair diğer kaynakların temini, kullanımı ve analizi hususlarında ilgi ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Aydın EFE'ye ne kadar teşekkür etsem azdır. Kıymetli hocama müteşekkirim. Çalışmam sırasında bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN, Doç. Dr. Uğur ALTUĞ, Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ ve Dr. Öğr. Üyesi Saim YÖRÜK'e şükran borçluyum. Bu çalışmaya dair değerli katkı ve yapıcı eleştirilerinden dolayı Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ, Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN ve Doç. Dr. Sıddık ÇALIK hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

Çankırı tarihine dair önemli evrâkın tutulduğu Dr. Rıfkı Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi'nde çalışan Tuba ÇEMEK'e ve araştırmamın son safhasında kendileriyle tanışma fırsatını bularak, muğlak olan bazı hususların kesinlik kazanmasına vesile olan yerel araştırmacı Yüksel ARSLAN hocama teşekkür ederim.

Son olarak, başta ömrünü bana ve kardeşlerime vakfeden anne ve babam olmak üzere, kardeşlerime ve diğer tüm aileme, sabır ve anlayışlarından dolayı teşekkür ederim.

Bu çalışmayı, ailem, sevdiklerim ve bu vatana canını verenlere; cömertler, hayırseverler, mazlumlar ve garibanlara; amacı olan, sorumluluk sahibi, zeki ve dürüst insanlara; kısacası insan olan, insan gibi düşünen ve insanları seven herkese armağan ediyorum.

02/07/2020

Sıraç AKTÜRK

ÖZET

Tezin Başlığı: Tanzimat'tan Birinci Dünya Harbi'ne Çankırı Sancağı (1839-1914)
Tezin Yazarı: : Sıraç AKTÜRK
Danışman: Doç. Dr. Aydın EFE
Anabilim Dalı: Tarih
Tezin Türü: Doktora
Kabul Tarihi: 02/07/2020

Bu çalışmada, Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na kadar olan yaklaşık 75 yıllık dönemde, Çankırı'nın idari, eğitim, ekonomi ve demografik yapısı ile bayındırlık ve doğal afetler konusunda yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Çalışmada, çeşitli arşiv kayıtları ve birincil elden kaynaklar doğrultusunda Çankırı merkez ve diğer bağlı kazâların idâri yapısında yaşanan değişiklikler ile idarecilerin tutum ve atama şekilleri tetkik edilerek, Osmanlı Devleti'nde bir sancağın nasıl idare edildiği ortaya konulmuştur. Çankırı'nın Müslüman ve gayrimüslim nüfus durumu ile bölgeye gelen çeşitli muhacir grupları ele alınıp, muhacirlerin mevcut nüfus ile entegre olmaları hususunda yaşanan bazı problemler tespit edilmiştir. Çankırı'daki klasik ve modern eğitim kurumları her yönüyle ele alınıp, öğretmen ve öğrenciler hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Çankırı'da yapılan ekonomik ve ticari faaliyetlerin en önemlisi olan panayırlar konusu çalışılıp, bölgenin yer altı ve yer üstü gelir kaynakları araştırılarak, şehrin Osmanlı ekonomisine ne tür katkılarda bulunduğu tespit edilmiştir. Bayındırlık alanında yapılan çeşitli çalışmalar araştırılarak, Osmanlı'da yaşanan kurumsal modernleşmenin Çankırı'ya yansımalarının neler olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, Çankırı'da meydana gelen çeşitli doğal afetler çalışılıp, halkın bu afetlerden ne derece etkilendiği ve bu konuda mahalli ve merkezi hükümetin aldığı tedbirlerin neler olduğu tespit edilmek suretiyle, merkezi hükümtin sosyal hizmetler görevini doğrudan üstlendiği anlaşılmıştır.

Bu çalışmanın Osmanlı şehir tarihi çalışmaları ile Çankırı tarihine dair araştırma yapan ve yapacak olanlara katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: idâre, eğitim, ekonomi, bayındırlık, doğal afet.

ABSTRACT

Thesis Title: Çankırı Sanjak from the Tanzimat to the First World War (1839-1914)
Author: Sıraç AKTÜRK
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Aydın EFE
Department: History
Thesis Type: Ph. D
Date: 02/07/2020

In this study, the administrative, educational, economic and demographic structure of Çankırı during the 75-year period from Tanzimat to World War I, as well as developments in the field of public works and natural disasters were discussed. In the study, the changes in the administrative structure of Çankırı central and other related districts, the attitudes and appointments of the administrators in the direction of various archival records and primary sources were examined and It was demonstrated how a sanjak was governed in the Ottoman Empire. The Muslim and non-Muslim population of Çankırı and the various groups of immigrants who came to the region have been addressed and some problems have been identified regarding the integration of immigrants with the existing population. The classical and modern educational institutions in Çankırı have been handled in every aspect and various information has been given about teachers and students. The fairgrounds, which are the most important economic and commercial activities in Çankırı, were studied and the sources of underground and above-ground income of the region were investigated and the contribution of the city to the Ottoman economy was determined. Various works in the field of public works have been investigated and the reflections of the institutional modernization in the Ottoman Empire to Çankırı have been determined. Finally, various natural disasters occurred in Çankırı were studied, and the extent to which the public was affected by these disasters and the measures taken by the local and central government were determined and the central government directly assumed the role of social services.

It is hoped that this study will contribute to those who research and do the Ottoman city history studies and Çankırı history.

Keywords: administration, education, economy, public works, natural disaster.

KISALTMALAR

A.) MKT.	Sadâret Mektubi
A.) DVN.	Sadâret Divân Kalemi
A.) d.	Sadâret Defterleri
A.) DVN. MHM.	Sadâret Divân Kalemi Mühimme Evrâkı
A.) MKT. MVL.	Sadâret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ
A.) MKT. UM.	Sadâret Mektubi Kalemi Umûm Vilâyet Yazışmaları
A.) MKT. MHM.	Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi
A.) MKT. NZD.	Sadâret Mektubi Kalemi Nezâret ve Devâir Kalemi
A.) MKT. DV.	Sadâret Mektubi Kalemi Deavi Evrâkı
AVS	Ankara Vilâyet Salnâmeleri
A.) TŞF.	Sadâret Teşrifat Kalemi Evrâkı
AE. SAMD. III.	Ali Emiri Üçüncü Ahmet Evrâkı
AE. SMST. III.	Ali Emiri Üçüncü Mustafa Evrâkı
AE. SMMD. IV.	Ali Emiri Dördüncü Mehmet Evrâkı
BEO.	Bâb-ı Âli Evrâk Odası
BEO. AYN. d.	Bâb-ı Âli Evrâk Odası Ayniyyat Defterleri
BEO. VGG. d.	Bâb-ı Âli Evrâk Odası Vilayet Gelen Giden Defterleri
C. EV.	Cevdet Evkâf
C. MF.	Cevdet Maârif
C. DH.	Cevdet Dâhiliye
C. ADL	Cevdet Adliye

C. NF.	Cevdet Nafia
C. ML.	Cevdet Maliye
C. SH.	Cevdet Sıhhiyye
C. TZ.	Cevdet Tımar
C. İKTS.	Cevdet İktisat
ÇŞS.	Çankırı Şeriye Sicilleri
DH. İD.	Dâhiliye İdâre
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
DH. MB. HPS.	Dâhiliye Mebâni-i Emîriyye ve Hapishâneler Müdüriyeti
DH. MB. HPS. M..	Dâhiliye Mebâni-i Emîriyye ve Hapishâneler Müdüriyet Müteferrik Evrâk
DH. UMVM.	Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü
DH. EUM. KLH.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Kalem-i Husûsi
DH. EUM. ADL.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Tatbikat-ı Adliye Kalemi
DH. EUM. AYŞ.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Asayiş Kalemi
DH. EUM. VRK.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Evrâk Odası Kalemi
DH. EUM. EMN.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Emniyet Şubesi
DH. EUM. 2. Şb.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 2. Şube
DH. EUM. 6. Şb.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 6. Şube
DH. İ. UM.	Dâhiliye İrâde-i Umûmiyye
DH. MUİ.	Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiyye İdâresi
DH. MTV.	Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Kısmı

DH. H.	Dâhiliye Hukuk Kısmı
DH. MKT.	Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi.
DH. TMIK. S..	Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat Komisyonu Islahat
DS.	Osmanlı Devlet Salnâmeleri
HRT. h.	Harita
HR. MKT	Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi.
HAT.	Hatt-ı Hümâyûn
,İ. HUS.	İrâde Husûsi
İ. MVL.	İrâde Meclis-i Vala
İ. DH.	İrâde-i Dâhiliye
İ. MF.	İrâde Maârif
İ. ŞD.	İrâde Şûrâ-yı Devlet
İ. MMS.	İrâde Meclis-i Mahsûs
İ. PT.	İrâde Posta ve Telgraf
İST. MFT. MŞH. SAİD.	İstanbul Müftülüğü Dâire-i Meşihat-ı İslâmiye Sicil Kaydı
İE.. EV.	İbnülemin Vakıf
KVS	Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri
MF. MKT.	Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi
MVL.	Meclis-i Vâlâ
MV.	Meclis-i Vükela
ML. EEM.	Maliye Nezâreti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti
ML. MSF. d.	Mâliye Masârıfât Defterleri

ML. VRD. TMT. d.	Mâliye Vâridât Temettuat Defterleri
ML. VRD. d.	Mâliye Vâridât Defterleri
MS	Maârif Nezâreti Salnâmeleri
MF. İBT.	Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye
ŞD.	Şûrâ-yı Devlet
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Y. MTV.	Yıldız Mütenevvia Marûzat
Y. A. HUS.	Yıldız Sadâret Husûsi Marûzat
Y. EE.	Yıldız Esas Evrâkı
Y. PRK. A.	Yıldız Perakende Sadâret Marûzatı
Y. PRK. UM.	Yıldız Perakende Umûm Vilâyetler Tahriratı
Y. PRK. DH.	Yıldız Perakende Dâhiliye Nezâreti Marûzatı
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
ÇAMA	Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi
ÇANFED	Çankırı Federasyonları Derneği
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
TTK	Türk Tarih Kurumu
TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
h.	Hicrî
M	Muharrem
S	Safer
Ra	Rebiyülevvel
R	Rebiyülahır
Ca	Cemaziyülevvel
C	Cemaziyülahır
B	Receb
Ş	Şaban
N	Ramazan
L	Şevval
Za	Zilkade
Z	Zilhicce
r.	Rumî
T. Evvel	Teşrin-i Evvel
T. Sani	Teşrin-i Sâni
K. Evvel	Kânun-ı Evvel
K. Sani	Kânun-ı Sâni
S.	Sayı
s.	Sayfa

ss.	Sayfa sayısı
c.	Cilt
Nr.	Numara
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
bkz.	Bakınız
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
t.y.	Basım tarihi yok

TABLO LİSTESİ

Tablo No **Sayfa**

Tablo 2.1: Çankırı İdâre Meclisi 20

Tablo 2.2: Çankırı Kazâsına 1840-1920 arası tayin edilen mülki amirler 31

Tablo 2. 3: 1521 yılında Çankırı'da mevcut mahalle isimleri 38

Tablo 2.4: 1730-1731 ile 1748 yıllarına ait Çankırı Kazâsı mahalleleri 39

Tablo 2.5: 1820 yılına ait Çankırı Kazâsı mahalleleri 40

Tablo 2.6: 1836-1837 tarihli nüfus defterine göre Çankırı Kazâsının mahalleleri 41

Tablo 2.7: 1840 yılında Çankırı Kazâsında mevcut mahalleler 41

Tablo 2.8: 1896 yılında Çankırı Kazâsında mevcut mahalleler 42

Tablo 2.9: 1869-1910 yılları arası Çankırı'nın kazâ ve nahiyeleri 47

Tablo 2.10: Çerkeş Kazâsına 1846-1909 arası tayin edilen mülki amirler 51

Tablo 2.11: 1869-1903 arası Çerkeş Nahiyelerine tayin edilen mülki amirler 54

Tablo 2.12: Kalecik Kazâsına 1869-1890 arası tayin edilen mülki amirler 56

Tablo 2.13: Şabanözü Kazâsında 1851-1908 arası görev yapan mülki amirler 63

Tablo 2.14: İnallı Ballı Kazâsında 1852-1907 arası görev yapan mülki amirler ... 66

Tablo 2.15: Koçhisar Kazâsında 1850-1909 arası görev yapan mülki amirler 68

Tablo 2.16: Karacaviran Kazâsında 1857-1903 arası görev yapan mülki amirler 72

Tablo 2.17: Tuht Kazâsında 1869-1903 arası görev yapan mülki amirler 74

Tablo 3.1: 1845 yılında Kurşunlu Kazâsı ve bağlı köylerinde tamir edilen sıbyân mektepleri ve öğrenci sayısı 88

Tablo 3.2: 1869-1877 yılları arasında inşa edilen sıbyân mektepleri 89

Tablo 3.3: Çankırı Sancağı Maârif Meclisi 127

Tablo 3.4: Çerkeş Kazâsı Maârif Meclisi 130

Tablo 3.5: Çankırı ve tâbi' köylerinde mevcut ibtidâi mekteplerinin inşaat ve tamirât masrafları ile öğretmenlere verilen ve verilmesi lazım gelen maaş miktarları 138

Tablo 3.6: Çerkeş ve tâbi' köylerinde mevcut ibtidâi mekteplerinin inşaat ve tamirât masrafları ile muallimlere verilen ve verilmesi lazım gelen maaş miktarları 139

Tablo 3.7: Çerkeş ve tâbi' köylerinde 1897-1900 arası açılan ibtidâi mektepleri 140

Tablo 3.8: Tevfikiyye İbtidâi Mektebi öğretmen ve öğrenci durumu 141

Tablo 3.9: Feyziyye İbtidâi Mektebi öğretmen ve öğrenci durumu 144

Tablo 3.10: Çankırı Rüştiye Mektebi öğretmen ve öğrenci durumu 155

Tablo 3.11: Çerkeş Rüştiye Mektebi öğretmen ve öğrenci durumu 160

Tablo 3.12: Ertuğrul İdâdi Mektebine ilaveten inşâ edilecek aksâm ile tamirâtı gösteren 1903 yılı keşif cetveli 174

Tablo 3.13: Ertuğrul İdâdi Mektebinde yapılacak tamirâtı gösteren 1906 yılı keşif cetveli 176

Tablo 3.14: 1896 yılı Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi ders programı 186

Tablo 3.15: 1900 yılı Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi ders programı 189

Tablo 3.16: 1903 yılı Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi ders programı 194

Tablo 3.17: Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi personel kadrosu ve talebe sayısı ... 206

Tablo 3.18: 1913-1914 yılları arası Çankırı İdâdi Mektebinin öğretmen ve öğrenci istatistikleri 220

Tablo 3.19: 1893-1918 arası Çankırı İdâdi Mektebinin öğrenci ve mezun sayısı 222

Tablo 4.1: Çankırı Hapishânesi inşaâtında çalışan amelenin yevmiyeleri 236

Tablo 4.2: Çankırı Hapishânesinin 14 Mart 1915 tarihli yoklama cetveli 243

Tablo 4.3: Çankırı Hapishânesinin 14 Temmuz 1915 tarihli yoklama cetveli 244

Tablo 4.4: Çankırı Hapishânesinin 14 Kasım 1915 tarihli yoklama cetveli 244

Tablo 4.5: 1917 yılında Çankırı Hapishânesinde mevcut 18 yaşından küçük mahkûmîni gösteren cetvel 245

Tablo 4.6: Haziran 1917 yılında Çankırı Hapishânesinde mevcut mahbûsînin işlemiş oldukları ceza türlerini gösteren cetvel 245

Tablo 4.7: 1916 ve 1917 yıllarının bazı aylarında Çankırı Hapishânesinde mevcut mevkûfînin davalarının görüldüğü mahkeme türleri 246

Tablo 4.8: Ekim 1917 yılında Çankırı Hapishânesinde mevcut mahbûsînin işlemiş oldukları ceza türlerini gösteren cetvel 247

Tablo 4.9: 1916 ve 1917 yıllarının bazı aylarında Çankırı Hapishânesinde mevcut mevkûfînin davalarının görüldüğü mahkeme türleri 248

Tablo 4.10: Çankırı Hapishânesinin 7 Nisan 1918 tarihli yoklama cetveli 248

Tablo 4.11: Çankırı Hapishânesinin 21 Mayıs 1918 tarihli yoklama cetveli 249

Tablo 4.12: Çankırı Hapishânesinin 20 Temmuz 1918 tarihli yoklama cetveli .. 249

Tablo 4.13: 1919 yılında Çankırı Hapishânesinde mevcut mevkûfînin davalarının görüldüğü mahkeme türleri 250

Tablo 4.14: Çankırı Hapishânesinin 2 Kasım 1919 tarihli yoklama cetveli 250

Tablo 4.15: Çerkeş Hapishânesinin 14 Mart 1915 tarihli yoklama cetveli 260

Tablo 4.16: Çerkeş Hapishânesinde 3 Kasım 1917 tarihli yoklama cetveli 260

Tablo 4.17: Çerkeş Hapishânesinin 1 Mart 1918 tarihli yoklama cetveli 261

Tablo 4.18: Çerkeş Hapishânesinin 18 Mart 1918 tarihli yoklama cetveli 261

Tablo 4.19: Çerkeş Hapishânesinin 30 Nisan 1918 tarihli yoklama cetveli 261

Tablo 4.20: Çankırı Frengi ve Gureba Hastahânesinin personeli 282

Tablo 4.21: Çankırı Telgrafhânesi personel kadrosu 287

Tablo 4.22: Çerkeş Telgrafhânesi personel kadrosu 291

Tablo 5.1: Yapraklı Panayırının açılış tarihleri 301

Tablo 5.2: 1855 yılında ikinci defa inşa edilen Yapraklı Panayırı dükkânlarının inşaat masrafları 306

Tablo 5.3: 1857 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırı'nın masrafları ile dükkân gelirleri 312

Tablo 5.4: Yapraklı Panayırında 1840 yılında istihdam edilen memurlar 316

Tablo 5.5: Yapraklı Panayırında 1856 ve 1857 yıllarında istihdam edilen bekçi memurların aylık masrafları 321

Tablo 5.6: ikinci defa inşa edilen Yapraklı Panayırındaki muhafız bekçilere verilen eşya ve hayvanat yardımı 323

Tablo 5.7: 1866 yılında Yapraklı Kazâsında istihdam edilen güvenlik güçleri 324

Tablo 5.8: Yapraklı Panayırında alınan bazı yıllara ait çerk vergisi miktarı 327

Tablo 5.9: 1872 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırında ruhsat verilen oyunlar ve ücretleri 330

Tablo 5.10: Çankırı Panayırının açılış tarihleri 332

Tablo 5.11: 1866 yılında Çankırı Kazâsında kurulan güvenlik teşkilatı 333

Tablo 5.12: 1866 yılında Çerkeş Kazâsında kurulan güvenlik teşkilatı 338

Tablo 5.13: Çankırı Ziraat Meclisi 342

Tablo 5.14: Çerkeş Ziraat Meclisi 343

Tablo 5.15: Çerkeş Kazâsının 1846 yılı hayvan üretim sayısı 345

Tablo 5.16: Çankırı Sancağının 1889 yılı ortalama hayvan üretimi sayısı 346

Tablo 5.17: Çankırı Memlaha İdâresi 350

Tablo 5.18: Çankırı Sancağının ihracat ve ithalat ürünleri 357

Tablo 7.1: 1836-1837 tarihli nüfus defterine göre Çankırı Kazâsının nüfusu 392

Tablo 7.2: Çankırı Sancağının 1869-1880 yılları arası nüfusu 394

Tablo 7.3: Çankırı Sancağının 1888 yılı nüfusu 396

Tablo 7.4: Cuinet'e göre 1890 yılında Çankırı nüfusu 396

Tablo 7.5: Çankırı Sancağının 1892-1900 ve 1903-1904 yılları arası nüfusu 397

Tablo 7.6: Çankırı Kazâsı mahallelerinin 1896 yılı nüfus miktarı 398

Tablo 7.7: Çankırı Kazâsının 1907 yılı nüfus sayısı 399

Tablo 7.8: Çerkeş Kazâsının 1907 yılı nüfus sayısı 400

Tablo 7.9: Çankırı'da iskan edilen Çerkes Muhacirlerinin masraf miktarı 420

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No **Sayfa**

Plan 3.1: Çankırı Rüştiye Mektebinin iç planı 153

Plan 4.2: Çankırı Hükümet Konağının harem dairesi 264

Plan 4.3: Çankırı Hükümet Konağının cinayet ve sair meclis daireleri 264

Harita 4.1: İnebolu-Kastamonu-Çankırı arası yol haritası 297

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Tanzimat Fermânı'nın ilanıyla birlikte Osmanlı Devletinde idâri, ekonomik ve sosyal alanlarda yaşanan modernleşmenin Çankırı'ya yansımalarının neler olduğu, burada yaşanmış çeşitli doğal afetler ve şehrin demografik yapısı ile çeşitli nedenlerden dolayı meydana gelen nüfus hareketleri araştırılarak, bahsi geçen hususların ne tür sonuçlar doğurduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Çankırı, sahip olduğu Yapraklı Panayırı nedeniyle, bilhassa 1850'lerden sonra bölgenin dışarıya açılan tek kapısı olmasına rağmen, Tanzimat ile birlikte yoğunluk kazanan sivil reformların Çankırı'daki etkisi üzerine Cemil Bingöl'ün "Çankırı'nın İdari, Sosyal ve Nüfus Yapısı (1839-1903)"[1] adlı doktora tezi dışında dönemi bir bütün olarak ele alan bir akademik çalışma mevcut değildir. Ancak Bingöl'ün Çankırı Şeriyye Sicilleri ile Kastamonu Vilâyet Salnâmelerini ana kaynak olarak kullandığı doktora çalışması süresince Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivindeki tasnif çalışmaları henüz yetersiz olduğundan, Tanzimat ve sonrası dönemde Çankırı Sancağı'nın mülki idâri durumu, eğitim ve bayındırlık alanında yaşanan gelişmeler, bölgenin demografik yapısı ile yer altı ve yer üstü gelir kaynakları ve son olarak Çankırı'da meydana gelen muhtelif doğal afetler konusu geniş manada araştırılamamıştır. Yine Agah Dolay'ın "20. Yüzyılın ilk yarısında Çankırı"[2] adlı doktora tezinde, hem araştırmamın 19. yüzyıl dönemine değinmemesi hem de bu iki araştırmanın benzer bazı konu başlıklarında farklı kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu bakımdan yapılan bu çalışma, temelde arşiv çalışması olup çeşitli salnâme, gazete, dergi, mecmûa ve yabancı kaynakların kullanılmasından dolayı, ortaya konulan malûmat özgünlük taşımaktadır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın kapsamı, her ne kadar Tanzimat Fermânı'nın ilanından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan 75 yıllık süreyi kapsamakta ise de, konu bütünlüğü bakımından zaman zaman bunun dışına çıkılmıştır.

---

[1] Cemil Bingöl, *Çankırı'nın İdari, Nüfus ve Sosyal Yapısı (1839-1903)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

[2] Agah Dolay, *20. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı,* Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çankırı 2019.

Başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi olmak üzere, çeşitli arşivlerden temin edilen defter ve belgeler transkripsiyona tabi' tutulmuştur. Ardından konu ile ilgili diğer kaynakların da temininden sonra, elde edilen malzemeler doğrultusunda tezin bölümler ve alt başlıkları oluşturulup, konu bakımından tasnif edilmek suretiyle bu çalışma hazırlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

1.3.1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Araştırmamızın en temel kaynağı hiç şüphesiz Osmanlı arşiv vesikaları ve dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'dir. Konu başlıklarının neredeyse tamamı arşiv vesikalarından takip edilmiştir. Adı geçen arşivde, çalışmanın tarihsel dönemi olan 1839-1914 yılları arası Çankırı'ya dair defter ve belgeler taranmış ve konu ile ilgili hemen hemen bütün tasnifler (Bâb-ı Âli Evrâk Odası, Cevdet Maliye, Cevdet Evkâf, Cevdet Maârif, Cevdet Dâhiliye, Cevdet Adliye, Cevdet Nafia, Cevdet İktisat, Cevdet Sıhhiyye, Cevdet Tımar, Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi, Dâhiliye Mebâni-i Emîriyye ve Hapishâneler Müdüriyeti, Dâhiliye Mebâni-i Emîriyye ve Hapishâneler Müdüriyet Müteferrik Evrâk, Dâhiliye İdâre, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi, Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiyye İdâresi, Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Kısmı, Dâhiliye Hukuk Kısmı, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Kalem-i Husûsi, Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Emniyet Şubesi, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Tatbikat-ı Adliye Kalemi, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 2. Şube, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Asayiş Kalemi, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 6. Şube, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Evrâk Odası Kalemi, Dâhiliye İrâde-i Umûmiyye, Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat Komisyonu Islahat, Harita, Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi, Hatt-ı Hümâyûn, İrâde Husûsi, İrâde Meclis-i Vâlâ, İrâde Dâhiliye, İrâde Maârif, İrâde Şûrâ-yı Devlet, İrâde Meclis-i Mahsûs, İrâde Posta ve Telgraf, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi, Meclis-i Vâlâ, Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye, Maliye Nezâreti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti, Meclis-i Vükela, Sadâret Mektubi, Sadâret Divân Kalemi, Sadâret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ, Sadâret Mektubi Kalemi Umûm Vilâyet Yazışmaları, Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi, Sadâret Teşrifat Kalemi Evrâkı, Sadâret Mektubi Kalemi Deavi Evrâkı, Sadâret Mektubi Kalemi Nezâret ve Devâir

Kalemi, Sadâret Divan Kalemi Mühimme Evrâkı, Ali Emiri Üçüncü Ahmet Evrâkı, Ali Emiri Üçüncü Mustafa Evrâkı, Ali Emiri Dördüncü Mehmet Evrâkı, Şûrâ-yı Devlet, Yıldız Mütenevvia Marûzat, Yıldız Sadâret Husûsi Marûzat, Yıldız Perakende Sadâret Marûzatı, Yıldız Esas Evrâkı, Yıldız Perakende Umûm Vilâyetler Tahriratı, Yıldız Perakende Dâhiliye Nezâreti Marûzatı, Bâb-ı Âli Evrâk Odası Ayniyyat Defterleri, Bâb-ı Âli Evrâk Odası Vilâyet Gelen Giden Defterleri, Çankırı Şeriye Sicilleri, Çankırı Temettuat Defteri, Sadâret Defterleri, Mâliye Masârıfât Defterleri, Mâliye Vâridât Temettuat Defterleri, Mâliye Vâridât Defterleri) görülmüştür. Bunun dışında, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün destekleriyle yayımlanmış olan arşiv vesikalarından istifade edilmiştir.

1.3.2. Dr. Rıfkı Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi

Çankırı Belediyesi bünyesinde faaliyet gösteren Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi'nde yaklaşık olarak 30.000 kayıt mevcut olup bu evrâkın 7.050 tanesinin tasnif çalışmaları tamamlanarak, 2015 yılında yayımlanmıştır[3]. Bu suretle, tasnif çalışmaları tamamlanan defter ve belgelerden konu ile ilgili kısımlar alınarak istifade edilmiştir. Ayrıca eğitim kurumlarına dair malûmat için, İsmet İnönü İlköğretim Okulu Arşivi'nden de faydalanılmıştır.

1.3.3. Meşihat Arşivi

İstanbul Müftülüğü bünyesinde faaliyet gösteren bu arşivdeki Çankırılı müderris ve sıbyân mektebi muallimleri sicil dosyaları kayıtlarından istifade edilmiştir.

1.3.4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden, Buğday Pazarı (Hazımiye) Medresesi'nin kurucusu Mustafa Hazım Efendi'nin vakfiyesi temin edilmiştir.

1.3.5. Süreli Yayınlar

Arşiv vesikalarının yanı sıra idari, demografik ve ekonomik yapı, eğitim istatistikleri ve yöneticilere dair birçok bilginin elde edilmesinde Kastamonu ve Ankara Vilâyet Salnâmeleri ile Maârif ve Devlet Salnâmelerinden azami derecede istifade edilmiştir.

[3] Yüksel Özgen, *Arşiv Kataloğu*, c. 1, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2015.

Bunun yanında, son dönem tarih araştırmacılarının vazgeçilmez kaynaklarından olan gazeteler ile nafia, ziraat ve ticarete dair bilgiler veren Mecmûalardan istifade edilmiştir. Tanzimat'dan sonra çıkarılan kanun ve nizâmnâmelerin yayımlandığı Düstur'dan konu ile ilgili hususlar alınmıştır.

1.3.6. Seyahatnâmeler

Çalışmamızın kaynakları arasında yerli ve yabancı seyyahlara ait seyahatnamelerin özel bir yeri vardır. Belgelere yansımayan birçok husus seyyahlar tarafından kayda geçirilmiştir. Bölgeye gelen William Francis Ainsworth ve Charles Texier gibi seyyahların eserlerinden istifade edilmiştir.

1.3.7. Kaynak Eserler

Araştırma sahası ve dönemine özgün, müstakil bir araştırma kaynak eser bulunmayıp, bazı umûmi kaynak eserler ile birincil elden kaynaklara dayanmayan konu ile ilgili mahalli bir kısım yayın çalışmalarından kısmi bilgiler elde edilmiştir. Ancak Çankırı Belediyesinin destekleriyle her yıl yayımlanan ve sadece Çankırı ile ilgili araştırmaların yer aldığı Çankırı Araştırmaları Dergisi'nde, araştırma konusu ile ilgili çok sayıda makaleden istifade edilip, gerekli yerlerde atıf yapılmıştır. Bunların dışında Çankırı'nın tarihi, imar faaliyetleri, idâri ve demografik yapısı ile şehrin maârif ve iktisadi durumuna dair Ahmet Kankal'ın "XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı"[4], Ahmet Elibol'un "XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı"[5] ve Uysal Dıvrak'ın "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazâsı"[6] adlı doktora tezlerinin yanı sıra, diğer birçok araştırma eserden de istifade edilmiştir.

1.4. Çankırı Adının Menşei

"Çankırı, Galatlar döneminde Gangre, Gangres, Gangra, Gangrea, Gagaris ve Cancari, Paflagonlar döneminde Gangra, İslam kaynaklarında "Demir Kale" anlamına gelen Hısn-el Hadid, eski Arap kaynaklarında Mahrûse-i Kenkeri, Kangari,

[4] Ahmet Kankal, *XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2011.
[5] Ahmet Elibol, *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2005.
[6] Uysal Dıvrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazâsı,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012.

Kangarı, Kangen, Kangar, Hancere[7] ve klasik batı kaynaklarında Kangra, Kankora, Güngıra ve Gangares olarak ifade edilmiştir"[8]. "Eski batı kaynaklarında ayrıca Hancara, Cancara ya da Caracalla sikkesi[9] üzerinde Gangaris gibi muhtelif isimlerle de zikredilmekle birlikte, isim hususunda en revaçta olanı, bölgenin yerlileri olan Paflagonların dilinde "dişi keçi" ya da "tiftik keçisi"[10] anlamına gelen Gangra kelimesidir"[11]. "Bizanslı Etienne'e göre, Paflagonya dilinde keçi anlamına gelen Gangra adı, buraya keçi sürülerinin çokluğundan dolayı verilmiştir"[12].

Gangra isminden bahseden en eski kaynak, M.Ö. üçüncü yüzyılda yaşamış çok yönlü bilim adamı Eratosthenes'dir[13]. Roma döneminde Gangra'nın yanı sıra Germanicopolis adı da kullanılmaktaydı. Germanicus'un kenti anlamına gelen bu isim, ikinci Roma İmparatoru Tiberius'un evlatlığı ve Romalı bir komutan olan Lulius Caesar Germanicus'un isminden kaynaklanmış ve Germanicus'un kardeşi, üçüncü Roma İmparatoru Claudius tarafından Gangra'ya verilmiştir. O zamandan itibaren Gangra ismi şehrin kalesini, Germanicopolis ise kalenin aşağısında uzanan yeni şehri ifade etmekteydi. Ancak Bizans Dönemi'ne gelindiğinde Germanicopolis adı unutulmuştur[14].

"Çankırı adı, Selçuklular döneminde Kenkir, Gangrakale, Moğollar döneminde Hısn-el Hadid ve Osmanlılar döneminde Çangırı[15], Gangra, Kengiri, Kanglı, Kangırı, Kengari, Kangrı ve halk arasında Kangırı, Çengürü, Çengiri, Çangırı, Çankır,

[7] Adem Işık, "Gangra Tarihi", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 21-23 Ekim 2010,* Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı, s. 26.
[8] Bahattin Ayhan, *Çankırı Gezi Rehberi*, ÇANFED Yayınları, İstanbul 2009, s. 13.
[9] Roma eyâleti olan Gangra'yı betimleyen bu paranın ön yüzünde imparator Caracalla'nın (211-217) portresi, arka yüzünde Gangra veya Germanicopolis olarak adlandırılan Çankırı kenti resmedilmiştir, (Bahattin Ayhan, "Türklerden Önce Çankırı, Çankırı'nın Genel Tarihçesi", *III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 28-29 Eylül 2005*, Kayıkçı Matbaacılık, Çankırı, s. 334).
[10] Işık, **a.g.m.**, s. 26.
[11] Ahmet Elibol, *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2005, s. 6.
[12] Charles Texier, Asie Mineure (Geographique, Historique et Archeologique), Paris 1862, s. 617; Charles Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi),* c. 3, (Çev: Ali Suat), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınevi, Ankara 2002, s. 202.
[13] Thomas Drew-Bear, "Antik Dönemde Çankırı", *IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 13-15 Kasım 2008*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Çankırı, s. 61.
[14] Gülay Şahin, Resul İbiş, İbrahim Sezen, Emriye Yurt, Atilla Can, Arda Akçel, Sinan Durmuş, (Resul İbiş) "Bölge Tarihi", *Çankırı Kültür Envanteri*, Çankırı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Çankırı 2014, s. 15.
[15] Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ Ii-Kâtip Çelebi*, c. 1, (Haz. Fikret Sarıcaoğlu), TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 673.

Çungara, Ganpara, Cangra, Cancara ve Hancara şekillerinde kullanılmaktaydı"[16]. Ancak Çankırı adı, "Osmanlı kaynaklarında genel itibariyle Kangrı, Kangri ve Kengri şekillerinde yazılmaktaydı. Ayrıca 19. yüzyıl Osmanlı belgelerinde nadiren de olsa günümüzde kullanıldığı şekliyle yazıldığı olmuştur"[17].

Yukarıda Çankırı adının tarihi serüveninden bahsedilmekle birlikte, şehrin antik ismi olan Gangra kelmesinin çok fazla değişikliğe uğramadan günümüze kadar varlığını korumuş olduğu ifade edilebilir.

Çankırı adının kökeni hakkında ileri sürülen dört görüş şöyledir: Birincisi, Kandra/Kandara, yani Kanda-(u)ra, "Yüce Kanda"dır. İkincisi, tıpkı Ankyra/Ankara adı gibi ve özellikle Paflagonya (Paphlagonia) yöresinde çok rastlanılan Mengen, Mengene, Çangal, Kangal vb. adlar gibi Ana tanrıçanın adlarından biri olarak düşünülen "Anka" sözcüğünden türetilerek "Kankra", yani K(uwa)-Ank(a)-(u)ra "kutsal yüce Anka" manasını ihtiva ettiğidir[18]. Üçüncü görüş, Çankırı tarihi hakkında araştırma yapan Hacışeyh oğlu Ahmet Kemal'e ait olup Orta Asya'da Tiyenşan ve Altay Dağlarının arasında geniş bir vadi 'Çungari'diye yazılıdır. Çungari'nin namını Kafkasta 300 sene evveline kadar 'Şankırı' ve Anadolu'da da bugüne kadar 'Çankırı' şeklinde idame ettirmişlerdir şeklindedir[19]. Dördüncüsü ise Bizans döneminde bölgede çok sayıda kilise bulunduğundan, tüm kiliselerin çanları çaldığı zaman doğal olarak yeri göğü inleten çok fazla ses çıkmaktadır. Bundan dolayı, çanı bol anlamına gelen Çankırı adının verildiği belirtilmektedir[20]. Bu dört görüş, tartışılması gereken ifadeler arasında yer almaktadır.

1.5. Araştırma Sahasının Coğrafi Konumu

"Çankırı, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünün kuzey kesiminde, Köroğlu dağlarının güneye doğru alçaldığı ve Kızılırmak'a dökülen Acıçay ile Tatlıçay'ın

[16] Ayhan, **a.g.e.,** s. 13.
[17] BOA, ŞD. 933-78, 2 C 1312 (1 Aralık 1894); Elibol, **a.g.e.,** s. 6.
[18] Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 271; Işık, a.g.m., s. 26. Umar'ın Türkiye coğrafyasının hemen hemen her tarafındaki yer isimlerinde antikçağa dönük etimolojik arayışları, bu bölgeyle ilgili yaptığı yorumu da tartışmalı hale getirmektedir.
[19] Hacışeyh oğlu Kemal, *Çankırı Tarihi*, Çankırı 1930, s. 180-182.
[20] Uğur Demirbağ, *Çankırı'nın Tarihi ve Kültürel Mirası (XI-XX. Yüzyıl)***,** İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 22.

birleştiği yerin yakınında bir vadide yer alıp[21], 40^0 30' 41'' kuzey enlemleri ile 32^0 30' 34'' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Çankırı topraklarının yarısı İç Anadolu ve diğer yarısı Batı Karadeniz bölgesindedir. İlin yüzölçümü 7.404 kilometrekare olup Türkiye topraklarının % 0,94'ünü meydana getirir. Denizden yüksekliği ortalama 723,8 metredir. Şehrin doğu-batı uzunluğu 128 kilometre iken, kuzey-güney uzunluğu 72 kilometredir"[22].

Çankırı Kazâsı, sancağın ortasında yer alıp, 1890'lı yıllarda batı ve kuzeybatı tarafından Çerkeş Kazâsı, kuzeyden Kastamonu Sancağı, doğudan Kastamonu ile İskilip Kazâsı ve güney tarafından Ankara Vilâyeti ile sınır iken[23] günümüzde kuzeyde Kastamonu, güneyde Ankara ve Kırıkkale, batıda Bolu, kuzeybatıda Karabük ve doğuda Çorum illeri ile komşudur. Merkez ilçe, Eldivan, Şabanözü, Korgun, Kızılırmak ilçelerinin tamamı ve Yapraklı İlçesinin bir kısmı İç Anadolu, Çerkeş, Atkaracalar, Orta, Kurşunlu, Bayramören, Ilgaz ve Yapraklı ilçeleri ise Batı Karadeniz bölgesi sınırları içinde yer almaktadır[24].

1.6. Araştırma Sahasının Tarihçesi

Çankırı, batıda Bitinya (Bithynia) ve doğuda Pontus diye isimlendirilen bölgeler arasında ya da daha anlaşılır bir ifadeyle Kızılırmak ve Sakarya Nehirleri arasında bulunan Paflagonya (Paphlogonia)[25] bölgesinde yer almaktadır[26].

Çankırı üzerine tarih öncesi döneme dair araştırma ve kazılarda çok fazla bilgiye rastlanmış değildir. Bu sebeple bölgenin tarih öncesi dönemi karanlık gözükmektedir. Fakat buranın ilk kavimlerinin Hatti, Luvi ve Arzavalılar olduğu kabul edilmektedir. Çankırı ve çevresindeki höyüklerde yapılan yüzey araştırmalarında ele geçen buluntular ile İnandık Höyüğü'nde gerçekleştirilen kazılar ve Balibağ'daki kurtarma kazıları sonrasında burada iskânın M.Ö. 2500 yıllarına dayandığı kesin olarak ortaya konulmuştur. Araştırmalar bu dönemde yörenin Proto Hitit hâkimiyetinde olduğunu göstermekte ve eski krallık devri hakkında önemli

[21] İlhan Şahin, "Çankırı", *TDVİA, c:* 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 216.
[22] Ayhan, **a.g.e**., s. 14.
[23] Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, c. 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3901.
[24] Ayhan, **a.g.e.**, s. 14.
[25] Paflagonya ismi, Yunan Mitolojisinden Fines'in oğlu Paflagon'a izafeten verilmiştir. Tayip Başer, *Dünkü ve Bugünkü Çankırı*, İstiklal Matbaası, Çankırı 1956, s. 9.
[26] Drew-Bear, **a.g.m**. s. 61; Elibol, **a.g.e.**, s. 6.

bilgiler vermektedir. M.Ö. 1900 yıllarında Nesaş Beyi olarak başa geçen Anitttaş'ın Hattuşaş merkez olarak kurduğu devletin sınırları içerisinde Çankırı da bulunmaktaydı. M.Ö. 1200'lerde Mısır kaynaklarında "Deniz Kavimleri" olarak tarif edilen ve Yunanistan'ın kuzeyinden gelerek Trakya'dan geçen Ege göç kavimleri Hitit Devleti'nin yıkılmasına sebep olur. Aka ve Frig adı verilen bu kavimlerin saldırıları sonucunda burada bulunan Hititler, Doğu ve Güneydoğu taraflarına göç etmişlerdir. Aka ve Friglerin istilasından sonra bilahare Paflagonya diye adlandırılmaya başlanan bölgeye birçok kavim akın etmiştir[27].

Uzun bir süre burada hâkim olan Paflagonlar M.Ö. yedinci yüzyıl ortalarında Trakya'dan gelen Bitinyalı ve Kafkasya taraflarından buraya ulaşan Kimmerlerin saldırılarına hedef olmuşlardır. Kimmerler burada yaklaşık bir asır hüküm sürdükten sonra Lidyalılar tarafından mağlup edilerek Çankırı ve civarından uzaklaştırılmışlardır. Lidyalıların Çankırı üzerinde tamamen hâkim oldukları şüphelidir. Lidyalıların bu kısmî hâkimiyeti Perslerle yaptıkları savaşta yenilmeleri üzerine son bulmuştur. Persler, Lidya Kralı ile yaptıkları antlaşmanın M.Ö. 546 yılında Lidya Kralı Kroisos tarafından bozulması sonucunda Paflagonya'yı istila ederek satraplıkları içerisinde bulunan III. Nomos Eyâleti sınırlarına katmışlardır[28]. Pers Kralı Kserkes'in Yunanistan üzerine yaptığı seferlere Çankırı'nın halkı olan Paflagonlar da askeri birlikle katıldılar. Bu sırada orduların baş kumandanı olan Kapadokya Valisi Datames, Pers Kralına isyan ederek Paflagonya'nın bir kısmını alıp Sinop'a kadar gitti. Ancak Pers Kralının tertip ettiği bir suikastte öldürüldü (M.Ö. 362). Bunun sonucunda Persler, Datames'in eline geçmiş olan toprakları geri aldı[29].

Çankırı'ya dair yazılı bilgilerimiz Büyük İskender'in ölümünden sonra başlamaktadır. Anadolu, Büyük İskender'in generalleri tarafından bölünmüş ve sözünü ettiğimiz Paflagonya bölgesinin ilk başkenti Gangra olmuştur. Paflagonya krallarının sarayı kolay savunulan Karatekin tepesinde bulunuyordu. Helenistik dönemde kurulmuş Paflagonya Krallığının son kralı Castor'un oğlu Deiotaros

[27] Elibol, **a.g.e.**, s. 6, 7.
[28] Elibol, **a.g.e.**, s. 7.
[29] Elibol, **a.g.e.**, s. 8.

Philadelphıs idi. Deiotaros'un M.Ö. altı, beş ya da 41[30] yılında ölümü üzerine, tüm Paflagonya bölgesi, hiç savaş olmadan Roma İmparatorluğu'na dâhil edildi. Bu olayın önemini şuradan anlıyoruz ki, Gangra şehrinin era'sı (antik dönemde her şehir kendine göre ayrı bir takvim ve senelerin hesaplanmasının başlangıcını serbest olarak seçebiliyordu) M.Ö. altı ya da beş yılında başlıyordu. Tüm Paflagonya aynı zamanda, başkenti Ankara olan Galatia Sancağının içine girmişti. M.Ö. üç yılında Paflagonya halkının, ilk Roma İmparatoru Augustus'a bağlılık yemini ilan etmek adına düzenlediği dini törenin Gangra'da gerçekleştirilmesi, şehrin o dönemde bölgenin merkezi olduğu sonucunu vermektedir[31].

Paflagonya'nın en eski şehri olan Gangra, coğrafi konumu nedeniyle Geç Roma döneminde imparator Diocletianus tarafından oluşturulmuş yeni Paflagonya eyâletinin başkenti olmuştur[32].

Romalılardan sonra Bizans'ın hâkimiyetine giren bölge, daha sonra da Perslerin istilasına uğramıştır. Bizanslılar, İranlılara bir müddet mukavemet ettilerse de en sonunda İran hükümdarı Hüsrevpezir büyük bir ordu ile 609 yılında Diyarbekir üzerinden Anadolu'ya girip, Pont, Paflagonya ve Kapadokya'yı zaptederek İstanbul'a yürümüştür. Bu suretle İran'ın idaresine geçen Anadolu ve Paflagonya, 622'de Bizans İmparatoru Heraklios tarafından tekrar ele geçirildikten sonra, Anadolu 17 tem'e ayrılmıştır. Bu tem'lerden birisi de merkezi Çankırı olan Paflagonya tem'iydi. Çankırı, Emevilerin 710-711 ve 714-715 yıllarında İstanbul üzerine düzenledikleri iki sefer sonucunda fethedilmekle birlikte, 734 yılına kadar birkaç defa her iki taraf arasında el değiştirmiştir. Ancak bir süre sonra Arapların Bizanslılar tarafından Anadolu'dan çıkarılması üzerine bölge, Türk fethine kadar Bizans'ın elinde kalmıştır[33].

Çankırı, Türklerin 1071 yılından sonra Anadolu'da düzenledikleri keşif akınları sonucunda fethedilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın

[30] Işık, **a.g.**m., s. 27.
[31] Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, c. 12, 13, 14, (Çev: Adnan Pekman), Kanaat Yayınları, İstanbul 2000, s. 54; Drew-Bear, **a.g.m**., s. 61, 62.
[32] Drew-Bear, **a.g.m**., s. 63, 66.
[33] Kâmil Şahin, "Emeviler Döneminden (714-715) Anadolu Selçukluları Dönemine Kadar Çankırı'nın Rolü", III. *Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 28-29 Eylül 2005*, Çankırı, s. 324; Ahmet Kankal, *XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2011, s. 5, 6.

kısa sürede Anadolu'daki çoğu yerleşim merkezini ele geçirerek kendine bağlı valiler tayin ettiği sırada, Danişment Gazi'nin yakın gaza arkadaşı olan ve günümüzde Çankırı'da kendi adını taşıyan bir türbede medfun bulunan Emir Karatekin de Kastamonu, Sinop ve Çankırı'yı 1082 yılında fethetmiştir. Ancak Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, kendisine karşı müstakil güçler oluşturan başta Süleyman Şah olmak üzere, Anadolu'daki beyler üzerine 1078'de Porsuk Bey ve 1091 yılında da Emir Bozan kumandasında ordular göndermiştir. Emir Karatekin de bu ordulara karşı müdafaasını güçlendirmek için Sinop bölgesinden çekilmek zorunda kalmıştır[34].

Yaşanan bu gelişmelerden dolayı, Danişmentliler'in kesin olarak Çankırı'ya hâkim oluşu 1106 yılını bulmuştur[35]. Çankırı, Danişmendli çağında süratle Türkleşmiş ve kısa sürede Türk tahkimatının en güçlü olduğu bölgelerden biri olmuştur[36].

Çankırı'da Danişmentli idaresinin tesis edildiği sırada, Malatya'da esir edilip Niksar Kalesine hapsedilen Antakya hükümdarı Bohemond'u kurtarmak amacıyla 1101 yılında İstanbul'dan harekete geçen Raymond de Toulouse idaresi altındaki haçlı ordusu Ankara'yı zaptedip, Çankırı önlerine geldi ise de kaleyi ele geçiremediği gibi, bu ordu az zaman sonra Selçuklular tarafından Amasya'da yok edildi[37]. Ancak bu sırada bölgenin Bizanslılar tarafından yağmalandığı bilinmekle birlikte, bölge daha sonra tekrar Danişmendli Türkmenlerin eline geçti. Bölgede Selçuklu hâkimiyetinin I. Kılıç Arslan zamanında kurulduğuna dair ipuçları bulunmaktadır[38].

Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmentliler arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesi sırasında, Bizans İmparatoru Yohannes Comnenos'un kardeşi İsak, İstanbul'dan kaçarak Danişmentli Emir Gazi'nin yanına iltica etmiştir. Trabzon dukasını da kendisine taraftar kılan bu prens, imparator olmak için Emir Gazi ve Sultan Mesud'u Bizanslılar ile harbe teşvik ediyordu. Bunun üzerine, imparator Comnenos 1132 yılında İstanbul'dan yola çıkarak Kastamonu'yu alıp, Kızılırmak kenarlarındaki bölgeleri yağma ve tahrip ettirdi. Bu sırada, Emir Gazi'nin tahakkümünü çekemeyen

[34] Elibol, **a.g.e.**, s. 9.
[35] Bahattin Ayhan, *Çankırı ve İlçeleri*, Ankara 1988, s. 212.
[36] Abdullah Gündoğdu, "Danişmentli Çağında Çankırı", *III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 28-29 Eylül 2005*, Çankırı, s. 221.
[37] J. H. Mordtmann, "Çankırı", *İA*, c: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 357.
[38] Uysal Dıvrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazâsı,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, s. 12.

Çankırı emiri Alp Arslan ile diğer mahalli emirler imparatora tabi oldular. Ancak Comnenos 1133 yılının ilk aylarında İstanbul'a dönünce Emir Gazi kaybettiği bölgeleri geri aldı[39].

Danişmentliler arasındaki ayrılıklardan yararlanan Sultan I. Mesud, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Kayseri ve Malatya bölgelerini tekrar ele geçirmek için 1142 yılında harekete geçmiştir. Sultan Mesud, Sivas'a kadar giderek, Danişmendli Yağıbasan'ın geri çekilmesini sağlayıp, Ankara, Çankırı ve Kastamonu bölgelerini ele geçirmiştir. Ardından, Sultan Mesud, oğlu Şahinşah'ı adı geçen yerlere vali tayin etmiştir[40]. Bu suretle Çankırı, Selçukluların hâkimiyetine kesin olarak girmiştir.

Sultan I. Mesud'un 1155 yılında ölümü üzerine yaşanan taht kavgaları esnasında, Çankırı ve Ankara'yı idare eden Şahinşah, Danişmendli emirleriyle II. Kılıç Arslan'a karşı ittifak kurmuştur. Sultan II. Kılıç Arslan, yaşanan uzun mücadelelerden sonra 1169-1170 yıllarında kardeşi Şahinşah'ı yenmeyi başarıp, Çankırı ve Ankara'yı ele geçirmiştir[41].

Sultan II. Kılıç Arslan, 1192 yılında ölümünden bir süre önce, Türk devlet geleneğine uygun bir şekilde devleti 11 şehzadesi arasında paylaştırdı. Buna göre, Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir'i oğlu Muhyiddin Mesud'a verdi. Bundan sonra yaşanan taht mücadeleleri sonucunda Rükneddin Süleyman Şah, 1204 yılında sultanlığını ilan edip, Çankırı ve civarını ele geçirdi[42].

Sultan Alaeddin Keykubat devri, Çankırı'da yapılan imar faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere, Anadolu'nun en refah devirlerinden birisidir. Sultan Alaeddin'in lalası olan Cemalettin Ferruh bu dönemde Çankırı'ya vali olarak tayin edildi. Bugün Taşmescid olarak bilinen Çankırı darüşşifa ve darülhadisi, vali Cemalettin Ferruh'un emriyle inşa edilmiştir. Bahsi geçen bina, Çankırı'da Selçuklulardan günümüze kadar ulaşan nadir eserlerden birisidir[43].

[39] Mükrimin Halil Yinanç, "Danişmentliler", *İA*, c: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 470.
[40] Yinanç, **a.g.m**. s. 472.
[41] Osman Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, c. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 688-691.
[42] Osman Turan, "Süleyman Şah II", *İA*, c. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 219, 229.
[43] Elibol, **a.g.e.**, s. 10, 11.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 yılında uğradığı Kösedağ mağlubiyeti sonrası, Anadolu'da yaşanan Moğol istilası sırasında Muinüddin Pervane tarafından yağmalanan Çankırı ve civarı, yüzyılın sonlarına kadar Çobanoğullarının idaresinde kalmıştır[44].

Çankırı ve Kastamonu valiliğinde 1290'larda Emir Çoban diye bilinen Hüsameddin Alp Yörük'ün oğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan bulunmaktaydı. Rükneddin Kılıç Arslan, Muzafferüddin Yavlak Arslan'ı kendisine atabey yaparak, hükümdarlığını ilan etti. Bunun üzerine, Moğolların da yardımı ile Gıyaseddin Mesud kardeşi üzerine gitti. Yapılan mücadelede Yavlak Arslan katledildiğinden, iktası olan Kastamonu ve havalisi büyük bir muvaffakiyet sağlayan Şemseddin Yaman Çandar'a verildi. Şemseddin Yaman Çandar'ın vefatı üzerine, Çankırı ve Kastamonu bölgelerinin eski sahibi Muzafferüddin Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsameddin Mahmud Bey hemen harekete geçerek, Şemseddin Yaman Çandar'ın oğlu Süleyman Paşa'yı Eflani tarafına çekilmeye mecbur bıraktı. Ancak Süleyman Paşa, 1309 yılında Eflani'den kalkarak ani bir baskınla Kastamonu üzerine yürüyüp, Mahmut Bey'i sarayında katlettikten sonra burayı merkez yaptı. Bu suretle Çankırı ve Kastamonu çevresindeki Çobanoğulları varlığı son bulup, Candaroğulları dönemi başlamıştır. Süleyman Paşa, 1335 yılına kadar Moğollara tabiiyetini, İlhanlılar adına sikke kestirmek ve her sene İlhanlı hazinesine vergi göndermek suretiyle göstermiştir. Ancak hükümranlığının son beş yılında kendi adına sikke darp ederek müstakil bir idare ortaya koymuştur[45].

Süleyman Paşa'nın ne zaman vefat ettiği bilinmemekle birlikte, 1341 yılında oğlu İbrahim Bey, Candaroğullarının başında gözükmektedir. Ancak İbrahim Bey'in 1345 yılında ölümüyle beylik tahtına amcası oğlu Adil Bey geçmiştir. Tahta 1361 yılında geçen Celaleddin Bey ile birlikte Osmanlılar ile Candaroğulları arasındaki mücadele başlamıştır[46].

[44] Kankal, **a.g.e.**, s. 8.
[45] Elibol, **a.g.e.**, s. 11.
[46] Elibol, **a.g.e.**, s. 12.

Candaroğulları'nın elinde bulunan Çankırı ve Kastamonu civarının Sultan I. Murad döneminde 1383 yılında ya da Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlıların himayesine girdiğine dair iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki I. Murad ile alakalıdır.

Çankırı ve Kastamonu civarının Sultan I. Murad zamanında Osmanlı himayesine girdiğine dair iki ayrı kayıt vardır. Birincisi, "Esterâbadi'nin kaydı olup buna göre, Candaroğulları'ndan Kötürüm Bayezid'in oğlu Süleyman Paşa, babası ile giriştiği mücadelede I. Murad'ın yardımını da alarak, babasını yenmiş ve onu Sinop'a kaçmaya zorlamıştır. Bu suretle beylik, 1383 yılında iki kısma ayrılmıştır. Sultan I. Murad, I. Süleyman'ı tevkif ederek, Kastamonu'yu ilhak ettiği sırada Çankırı'nın da Osmanlı hâkimiyetine girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bir müddet sonra Süleyman Paşa idareyi tekrar ele geçirmiş olmakla birlikte, bu defa da Kötürüm Bayezid oğlunun üzerine yürüyerek Süleyman Paşa'yı kaçırmıştır. Süleyman Paşa yine I. Murad'a sığınmış ve akabinde Kastamonu ve civarı ile Çankırı'da Osmanlı himayesi altında hükümdarlığını muhafazaya muvaffak olmuştur"[47]. İkinci kayıtta ise Candaroğlu Süleyman Paşa, Yıldırım Bayezid 1390 yılında Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey'in üzerine yürüyüp Konya'yı muhasara ettiğinde, Karamanoğluna yardım etmek isteyen Kadı Burhaneddin'e Çankırı ve Ankara taraflarına akın yapmasını ve bu suretle Yıldırım'ın muhasarayı kaldıracağını söylemesine rağmen, Kadı Burhaneddin bunu kabul etmemiştir[48]. Bahsi geçen bu kayda göre, bu dönemde Kastamonu'nun Candaroğulları, Ankara ve Çankırı'nın ise Osmanlıların elinde olduğu anlaşılmaktadır.

Çankırı'nın Sultan I. Bayezid döneminde Osmanlıların himayesine girdiğine dair malûmat ise şöyledir: Yıldırım Bayezid ile Timur arasında 1402 yılında meydana gelen Ankara Savaşı'nda Osmanlıların mağlup olması ile Candaroğulları Beyliği, Çankırı'nın da içinde bulunduğu eski topraklarına tekrar sahip oldu[49]. Buna göre, Çankırı'nın Yıldırm Bayezid döneminde Osmanlıların himayesinde olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Timur, Süleyman Paşa'nın kardeşi olan İsfendiyar Bey'e yardımlarına karşılık olmak üzere Çankırı'nın güneyinde bulunan ve Kalecik'e kadar

[47] Kankal, **a.g.e.**, s. 8.
[48] Mükrimin Halil Yinanç, "Bayezid I", *İA*, c: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 371.
[49] Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi*, c. 1, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 172.

uzanan toprakları tahsis etti. İsfendiyar Bey, Fetret Devri sırasında dengeli bir siyaset takip ederek, Osmanlılar arasındaki kardeş kavgalarına karışmadı. Çelebi Mehmet'in 1413 yılında kesin hâkimiyeti ele geçirmesiyle beraber ilişkilerini dostluk çerçevesinde geliştirdi[50].

İsfendiyar Bey, oğlu Kasım Bey'i, Sultan I. Mehmet'in Eflak seferine bir birlik ile yardımcı kuvvet olarak gönderdi. Sefer dönüşü Kasım Bey'in sultanın hizmetinde kalmak istemesi üzerine, sultan ile Kasım Bey arasında bir kardeşlik bağı husule geldi. Bundan sonra, Kasım Bey'in sultandan tımar talep etmesi üzerine, İsfendiyar Bey'e haber gönderilerek Tosya, Çankırı, Kalecik, Kastamonu ve Bakır Küresi'nin Kasım Bey'e has olarak verildiği bildirildi. Kasım Bey, ölümüne kadar babasıyla görüşmeyip, Osmanlı hanedanının hizmetinde kaldı[51].

İsfendiyar Bey, sultanın irâdesi doğrultusunda yukarıda adı geçen yerlerin oğlu Kasım Bey'e has olarak verilmesini kabul etmekle birlikte, sultanın veziri Bayezid Paşa'ya gönderdiği vaiz Mehmet isimli bir elçisi aracılığıyla, bahsi geçen yerleri oğlu Kasım'a değil sultana verdiğini ifade etmektedir. Padişah da bunu kabul ederek, adı geçen yerleri Kasım Bey'e vermiştir[52]. Bundan dolayı, Sultan I. Mehmet 1421 yılında vefat edince İsfendiyar Bey, oğlu Kasım Bey'in elindeki toprakları almak için taarruza geçti. Bunun üzerine Kasım Bey, Osmanlı tahtına oturan Sultan II. Murad'ın yanına iltica edince, sultan, ordusuyla Yenişehir üzerine geldi. Bilahare, Taraklı Borlu (Safranbolu)'da yapılan savaşta İsfendiyar Bey mağlup olup Sinop'a kaçtı ve Osmanlı orduları Kastamonu'ya girdiler[53].

Kasım Bey, kendisine has olarak verilen Çankırı ve civarında uzunca bir müddet Osmanlı'ya bağlı olarak hâkimiyetini sürdürmüştür. Bu arada, Sultan II. Murad, 1425 yılında Candaroğulları ile iki yanlı akrabalık tesis etti. Buna göre, kendine İsfendiyar Bey'in kızını aldığı gibi, kızkardeşini yani I. Mehmed'in kızlarından olan Sultan Hatun'u da Kasım Bey'e verdi[54]. Kasım Bey, İstanbul'un fethi esnasında 23

[50] Elibol, **a.g.e.**, s. 12.
[51] Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Çev: Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, s. 155; Elibol, **a.g.e.**, s. 12.
[52] Aşık Paşazade, **a.g.e.**, s. 155.
[53] Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, c.I, (Çev: Vahid Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 203-204; Mehmet Neşri, **a.g.e.**, c. 2, s. 572; Elibol, **a.g.e.**, s. 13.
[54] Mehmet Neşri, **a.g.e.**, c. 2, s. 579-581; Mehmet Hemdemi Çelebi, **a.g.e.**, c. 1, s. 205-206.

Mayıs'daki umumi taarruzdan önce Sultan II. Mehmet tarafından Bizans imparatoruna elçi olarak gönderilmiştir. Osmanlıların Sinop seferinde, Candaroğulları Beyliği sona erdiği gibi (1461), Kasım Bey'in 1464 yılındaki ölümüyle de Çankırı, Osmanlı idari sisteminde Anadolu Eyâleti'ne bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir[55].

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlayan iktisadi yapının sonucunda meydana gelen asayişsizlik ve kargaşanın etkisi, Çankırı'da da hissedilmiştir. Çankırı'ya zahire toplamak üzere gönderilen mübaşirler, beylerbeyi ve sancakbeyi ile birlikte yöredeki nüfuzlu kişilerden zahire almayıp fakir halktan almakta ve bölgede huzursuzluk ve kargaşanın çıkmasına neden oldukları görülmektedir[56].

17. yüzyıldan itibaren başlayan çeşitli Celali isyanlarının etkisinde kalan Çankırı ahalisinden göç edenler olduğu gibi, zaman zaman İstanbul'a şikâyetlerini bildirenler de olmuştur. 18. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş Çapanoğulları'nın nüfuz sahası içinde kalmaya başlayan Çankırı'da, bu yüzyılda hem meydana gelen eşkıyalık olayları, hem de Rusya, Avusturya ve İran ile yapılan savaşlarda Çankırı'dan toplanan aynî, nakdî vergiler bölgeyi bu yüzyılda oldukça zor durumda bıraktı. Bu yüzyılda Osmanlı ekonomisinin bir çöküntüye doğru gittiği ve Çankırı'nın bundan etkilendiği görülmekle birlikte, bölgede sof üretiminin yapıldığı, kirbas, penbe, dühân ve revgan rûsûmu, adet-i ağnâm, tahmis ve memlaha mukâtaaları işletilmeye devam etmiştir[57].

İlkçağlardan beri yerleşim yeri olarak kullanılan Çankırı, önemli yollar üzerinde bulunmasından dolayı stratejik bir konuma sahip olduğu, bu bölgeyi ele geçirmek için savaşların yapıldığı bilinmektedir. Çankırı, Osmanlı ulaşım sistemi içerisinde orta ve sol kol üzerinde bulunup seferler esnasında bu yollar vasıtasıyla cepheye asker ve erzak gönderilmekteydi[58].

[55] Dıvrak, **a.g.e.**, s. 15, 16; Elibol, **a.g.e.**, s. 13.
[56] Dıvrak, **a.g.e.,** s. 16.
[57] Şahin, **a.g.m.**, s. 216-217; Dıvrak, **a.g.e.,** s. 17,18.
[58] Dıvrak, **a.g.e.,** s. 18.

2. İDÂRİ YAPI

2.1. Çankırı Sancağı

Osmanlı Devleti'nin temel idârî birimi olan sancak, sancak beyleri tarafından yönetilirdi. Ancak sancak yönetiminde 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, mütesellimler sancak beylerinin yerini almışlardır. Mütesellimler sancağın tüm idâri ve askerî işlerinden sorumlu olup diğer sancaklarla birlikte oluşturdukları eyâletin valisine bağlıydılar[59].

"Sancak yönetimi, Tanzimat dönemine kadar klasik teşkilatını korumakla birlikte, 1858 yılında çıkarılan "vali, mutasarrıf ve kaymakamların vazife ve salahiyetlerini şâmil talimat" adlı talimatnâme ile taşra yöneticilerinin görev ve yetkileri tespit edildi. Buna göre; ülke eyâletlere, livâlara, kazâlara ve köylere ayrılmıştır. Eyâletlerin idaresi valilere, livâların idaresi kaymakamlara, kazâların idaresi müdürlere ve köylerin idaresi de muhtarlara bırakılmıştır. Bu yeni düzenleme, vilâyet teşkilatına dair 1864 yılında düzenlenen vilâyet nizâmnâmesine kadar devam etmiştir"[60]. 1864 yılında hazırlanan "İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi" gereğince, vilâyetler livâlara, livâlar kazâlara, kazâlar nahiyelere ve nahiyeler köylere ayrılmıştır[61]. 1867 yılına gelindiğinde uygulama tamamlanıp, Osmanlı taşra yönetimi vilâyet, sancak, kazâ ve karye olmak üzere dört idâri birime ayrılmıştır. Bu yeni düzenleme, 1864 yılı Vilâyet Nizâmnâmesinden farklı olmamakla birlikte, yöneticilerin unvan ve atamalarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre, eyâlet adı vilâyet olup vali eski durumunu ve unvanını korumuştur. Sancak yerine livâ denilmekle birlikte iki isim eş anlamda kullanılmış, kaymakam yerine yönetici olarak bu düzeyde "mutasarrıf" görevlendirilmiştir. Kazâ birimi 1842'deki konumunu korumakla birlikte, seçimle göreve getirilen kazâ müdürü yerine yönetici olarak hükümet tarafından görevlendirilen "kaymakam" tayin edilmiştir. 1871 yılında hazırlanan "İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi", vilâyet, sancak, kazâ ve karye yönetimini ayrıntılarıyla belirtiyor, her aşamadaki yöneticilerin görev ve

[59] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 32.
[60] Yunus Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt (1830–1900)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 75.
[61] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 1, s. 625.

sorumluluklarını ayrı ayrı açıklıyordu. Ayrıca bu yönetmelikle birlikte kazâların alt birimi olarak nahiyeler mahalli idari teşkilatta yerini almıştır[62].

Tanzimat ve sonrası dönemde farklı tarihlerde farklı vilâyetlere bağlanmış olsa da, daima sancak konumunu muhafaza eden Çankırı Sancağı, Bozok, Ankara ve Kastamonu Eyâletlerine farklı tarihlerde bağlanmıştır. Buna göre, 1846 yılına kadar Kayseri ve Ankara Sancakları ile beraber Bozok Eyâletine bağlı iken[63], 1847-1849 yılları arası Ankara Eyâletine, 1850-1852 yılları arası Bozok Eyâletine, 1853-1855 yılları arası Ankara Eyâletine, 1856-1865 yılları arası tekrar Bozok Eyâletine ve son olarak 1866 yılından Osmanlı'nın son yıllarına kadar Kastamonu Eyâleti sınırları içerisinde yer almıştır[64].

Salnâme kayıtlarına göre, 1856-1865 yılları arası Çankırı Sancağı, Bozok Eyâletine bağlı olmakla birlikte, 25 Haziran 1862 (27 Z 1278) tarihli Çankırı İdâre Meclisi mazbatasına göre, Çankırı'nın Ankara Eyâletine bağlı olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen mazbatada, Çankırı merkez kazânın Kastamonu'ya 22 ve İnebolu İskelesine 40 saat mesafede bulunması, Kastamonu esnafının Çankırı mahsulüne muhtaç ve Çankırı memlahasından başka tuz alabilecekleri bir mahal olmadığından dolayı, Çankırı Sancağının Ankara Eyâletinden ayrılarak, Kastamonu Eyâletine bağlanması talep edilmiştir. Yine, Bozok Eyâlet Meclisi tarafından 8 Temmuz 1862 (10 M 1279) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbatada, Ankara Eyâletine bağlı olan Çankırı Sancağının tuzunun İstanbul'a nakli için Çankırı'dan İnebolu İskelesine doğru olan yolun yapımı münasebetiyle livâ-i mezburun Kastamonu Eyâletine ilhakının uygun görüldüğü beyan edilmektedir. Ayrıca Ankara Eyâletinden 10 Temmuz 1862 (12 M 1279) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahriratta da, Çankırı Livâsının Ankara Eyâletinden ayrılarak Kastamou Eyâletine bağlanması beyan edilmektedir[65]. Ankara Eyâletinden 20 Ağustos 1862 (23 S 1279) tarihinde

[62] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 1, s. 636; Çadırcı, **a.g.e.**, s. 252, 253.
[63] Cemil Bingöl, *Çankırı'nın İdari, Nüfus ve Sosyal Yapısı (1839-1903)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 8.
[64] *DS*, h. 1263, s. 84; h. 1264, s. 115; h. 1265, s. 77; h. 1266, s. 78; h. 1267, s. 73; h. 1268, s. 71; h. 1269, s. 73; h. 1270, s. 80; h. 1271, s. 69; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1275, s. 72; h. 1276, s. 72; h. 1277, s. 142; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 166,167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182.
[65] BOA, MVL. 634-4, 5 S 1279 (2 Ağustos 1862).

Sadâret Dairesine gönderilen tahriratta ise Çankırı Livâsının Mart 1863 tarihinden itibaren Kastamonu Eyâletine bağlanacağı belirtilmiştir[66].

Çankırı Sancağı, 1863 yılında Kastamonu Eyâletine bağlanmış olacak ki, Çankırı Livâsı Meclisinden 2 Mart 1865 (4 L 1281) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbatada, Ankara ve Çankırı'nın kazâ ve köylerinin arazi, mera ve dağları sınır olup her iki taraf ahalisinin tiftik, pamuk ve zahire ürünlerinde yoğun bir ticari ilişki içerisinde bulunmaları ve birbirlerine olan yakınlıklarından dolayı 1865 yılından itibaren Çankırı Livâsının Kastamonu'dan ayrılarak Ankara Eyâletine bağlanmasına izin verilmesi istenmiştir. Yine, Çankırı Livâ Meclisinden 31 Mart 1865 (4 Za 1281) tarihinde Ankara Eyâletine gönderilen mazbatada, Çankırı Sancağının Kastamonu Eyâletinden ayrılarak Ankara Eyâletine bağlanması hususunda ahalinin talepte bulunduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine, Ankara Eyâletinden 12 Nisan 1865 (16 Za 1281) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahriratta, Çankırı Sancağının Kastamonu Eyâletinden ayrılarak yakınlığı münasebetiyle Ankara Eyâletine bağlanması için izin istenmiştir. Ancak Sadâret Dairesi, Çankırı'nın, yeniden Ankara Eyâletine bağlanması talebine dair gerekli araştırmaların yapılmasını bildirmektedir[67]. Bu arada, Kastamonu Livâ Meclisi tarafından 30 Ağustos 1865 (7 R 1282) tarihinde gönderilen mazbatada, Çankırı Sancağının Kastamonu'dan ayrılarak daha yakın olan Ankara'ya bağlanmasının, inşa halindeki yollar hususuyla idari ve mali konulardaki kayıtlarda karışıklık meydana getireceği belirtilmektedir[68].

Çankırı Sancağının 1865 yılı ve sonrasında tekrar Ankara Eyâletine bağlandığına dair bir kayda rastlanmamakla birlikte, Çankırı Mutasarrıfı Mehmet Arif tarafından 5 Haziran 1876 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen telgrafta, Kastamonu Vilâyetinin kötü idaresinden bahisle Çankırı Sancağının müstakilen idaresi veyahut başka bir vilâyete bağlanması talep edilmiştir. Çankırı'dan çekilen bu telgraf, Şurâ-yı Devlet'e havale edilip, bu hususun araştırılacağı bildirilmiştir[69]. Ayrıca Çankırı ahalisi vekili Mahmut tarafından 11 Haziran 1876 tarihinde Mithat Paşa'ya

[66] BOA, MVL. 637-3, 9 Ra 1279 (4 Eylül 1862); BOA, *BEO. VGG. d*. 154, s. 76.
[67] BOA, MVL. 704-1, 9 S 1282 (4 Temmuz 1865).
[68] BOA, MVL. 713-1, 7 R 1282 (30 Ağustos 1865).
[69] BOA, ŞD. 1643-15, 4 C 1293 (27 Haziran 1876).

gönderilen telgrafta da, Çankırı'nın Kastamonu'dan tefriki veya birkaç seneliğine müstakilen idaresi talep edilmektedir[70].

Çankırı'nın müstakil bir livâ halinde idaresi ısrarı sonraki yıllarda da gündeme getirilmiştir. Buna göre, Ankara Vilâyeti Meclis-i Umumisi tarafından 6 Mart 1915 (19 R 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen mazbatada, Çankırı Sancağının bugün bağlı bulunduğu Kastamonu vilâyet merkezine uzak ve Ankara'ya yakın olması, askeri muamelatının Ankara Kolordusuna bağlı olması, ticari ilişkilerinin Ankara'da cereyan etmesi ve tren istasyonunun da Ankara'da bulunmasından dolayı Çankırı'nın Ankara'ya bağlanması talep edildi. Ancak Çankırı İdare Meclisi tarafından 20 Temmuz 1915 (8 N 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, bir tarafta, 10 seneden beri tren merkezi olduğu halde kendisine bağlı kazâ ve nahiyeler şöyle dursun, merkez vilâyetin bile harab durumda olması, diğer taraftan yüzlerce yıldır İnebolu, Ereğli, Sinop, Bartın gibi merkezlere ve mühim bir kıyıya sahip olduğu halde istenilen seviyede olamayan Kastamonu hususları belirtilmiştir. Bu iki vilâyet arasında sıkışmış ve 10 seneden beri farkıyla dikkatleri çekmeyi başaran Çankırı Sancağı bir kazâ ve yedi nahiyeden oluşmaktadır. Çankırı İttihat ve Terakki Cemiyeti Livâ Heyet-i Merkeziyesi[71] tarafından 1915 yılında Merkez-i Umumi Heyeti üyelerine gönderilen yazıda, Tosya, İskilip ve Kalecik Kazâlarının bağlanması suretiyle Çankırı'nın müstakil livâ haline getirilmesi talebinde bulunulup, Çankırı'nın mevcut durumu maddeler halinde şöyle açıklanmaktadır[72]:

1. Çankırı, 5.500 kilometrekarelik alana ve toplam 180.000 nüfusa sahip bir sancaktır. 500 kadar hane ve 476 köye sahip olup yedi büyük nahiye ile bir kazâdan oluşmakla birlikte, nahiyelerinin her biri kazâ olmaya müsait büyüklüktedir. Buna rağmen, Çankırı'nın adli muamelatı Kastamonu'ya, askeri muamelatı ise Ankara'ya bağlıdır.

2. Kastamonu ve Ankara Vilâyetlerini birbirine bağlayan umumi yolun güzergâhında bulunan Çankırı'nın, kazâlarda dahi düzenlenen idari teşkilattan mahruımdur.

[70] BOA, ŞD. 1643-16, 29 Ca 1293 (22 Haziran 1876).
[71] Çankırı Livâ Heyet-i Merkeziyesi 28 Temmuz 1908 (15 Temmuz 1324) tarihinde kurulmuştur.
[72] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).

3. Ankara ile Çankırı arasında Kızılırmak kollarından Terme Çayı bulunup yılın büyük bir kısmında taşkınlara neden olduğundan fakir ahali ve hayvanlarına zarar vermekteydi. Yine, Kastamonu ve Çankırı arasında olduğu gibi, Çankırı ile Ankara arasındaki şose yol da bitirilemediği gibi, livâdan alınan varidat-ı hususiye (özel gelirler) livâda ihtiyaç duyulan alanlara sarf edilmemektedir. Örneğin, Terme Çayı üzerine 2.000 Lira masrafla taş veya demirden köprü yapılması talep edilmekle birlikte, 700 Lira masrafla ahşap köprü yapılmasından dolayı, köprünün kuvvetli bir yağış sonrası yıkılma ihtimali söz konusuydu.

4. Yıllık 2.000.000 kuruş özel geliri bulunan ve bu gelirden 9.000 Liraya yakın yol bedel-i nakdisi veren Çankırı halkı, yılın üç ayını Ilgaz geçit vermediği için yollar kapalı geçiriyordu.

5. Merkez livâda bugüne kadar maârif yardımı adı altında toplanan verginin yüzde beşi bir darülfünun tesisine kifayet edecek olduğu halde, eğitim alanında yeterli seviyede hizmet sunulmamıştır.

6. Kastamonu'nun şimdiye kadar kiler ve anbar görevini gören Çankırı, merkez vilâyet yönetiminden gerekli ilgi ve desteği görmemiştir.

7. Çankırı'da işletilen tuz madeni, Ankara, Sivas ve Kastamonu Vilâyetlerinin tuz ihtiyacını karşılamakla birlikte, 15 kilometre mesafede bulunan memlaha ile merkez arasında bir şose yolun yapılmayışı, yine yol ve nakliye araçlarının yokluğundan dolayı kömür, bakır, çinko, kurşun ve sair madenlerden istenilen gelirin elde edilememesi ve madenlerin imtiyaz haklarının eski valiler tarafından gasp edilmesi Çankırı'nın ekonomik gelişimini yavaşlatmaktadır.

Çankırı'ya bağlanması talep edilen kazâların, bağlı bulundukları merkezlere olan uzaklıkları ise şöyle izah edilmektedir[73]:

Çorum ile İskilip arasında köprü ve geçidi olmayan, yılın büyük bir kısmında taşkınların yaşandığı Kızılırmak nehri bulunup İskilip'in Çorum'a uzaklığı 36 saat iken, Çankırı'ya dokuz saat mesafededir. Tosya ile Kastamonu arasında ise 2.500 metre yüksekliğinde ve yılın sekiz ayında geçit vermez karlarla kaplı olan Ilgaz Dağı

[73] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).

vardır. Aynı vechle Çankırı ile Kastamonu arasında da Ilgaz Dağı bulunmakla birlikte, Tosya'nın Çankırı'ya uzaklığı altı saattir.

Her iki kazânın askeri muamelatı Ankara'ya, ticari ve ekonomik muamelatı Çankırı'ya, mülkiye ve adliye muamelatı Çorum, Kastamonu ve Çankırı Livâlarına bağlı olduğundan dolayı, ahalinin yaşadığı müşkilatın giderilmesi istenmektedir. Bu bakımdan vaktiyle Çankırı'ya bağlanıp da 1889 tarihinde Ankara'ya ilhak edilen Kalecik Kazâsının, 1894'de Çorum'a bağlanan İskilip'in ve 1881 yılında Kastamonu'ya bağlanan Tosya Kazâlarının tekrar Çankırı'ya bağlanması için izin istenmiştir. Ayrıca Koçhisar Nahiyesinin de üçüncü sınıf bir kazâya dönüştürülmek suretiyle, Çankırı'nın beş kazâdan oluşan müstakil bir livâ haline getirilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine, Ankara Vilâyetinden 13 Eylül 1915 (4 Za 1333) tarihinde, Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, İskilip ve Kalecik Kazâlarının yakınlık münasebetiyle Çankırı'ya bağlanmasının uygun görülmediği bildirilmiştir. Kastamonu Vilâyetinden ise 21 Aralık 1915 (13 S 1334) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Tosya Kazâsının Çankırı'dan ziyade merkez vilâyete daha yakın olduğu, Kastamonu ile Tosya arasında doğal engellerin olmadığı gibi Çankırı ile Tosya arasında kış mevsiminde geçişlerin mümkün olmadığı belirtilip, Tosya Kazâsının Kastamonu'ya bağlılığının devam etmesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir. Ayrıca Tosya Kazâsı Kaymakamlığının 4 Aralık 1915 (26 M 1334) tarihli mazbatasında da, Tosya Kazâsının merkez vilâyete Çankırı'dan daha yakın olup doğal engellerin olmadığı, Tosya ile Çankırı Livâsı arasında ise şose bir yol olmayıp, dağlık ve ormanlık alanların kış mevsminde karla kaplanmasından dolayı geçişlerin mümkün olmadığı belirtilip, Tosya Kazâsının Çankırı Livâsına bağlanmasının uygun görülmediği belirtilmiştir[74].

Sancağın bütün işlerinin görüşüldüğü ve 1849 yılından itibaren Sancak Meclisi olarak anılacak olan Küçük Meclis, kaymakamın başkanlığında naib, müftü, mal müdürü, tahrirat ve mal başkâtipleri ile Müslüman ve gayrimüslim toplulukların temsilcilerinden oluşuyordu[75]. Ayrıca daimi olmamakla birlikte çeşitli memurların da meclise dâhil olduğu dönemler olmuştur.

[74] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).
[75] Çadırcı, **a.g.e.**, s. 236.

Tablo 2.1: Çankırı İdâre Meclisi

Yıl	Aza-yı Tabiyye (Olağan Üyeler)						Seçilmiş Üyeler
	Reis	Naib	Müftü	Muhasebeci	Tahrirat Müdürü	Katip	
1869[76]	İskender Bey	İslâm Feyzi Efendi	-	Mahmut Aziz Efendi	Hacı Hamdi Efendi	İsmail Efendi	Fevzi Efendi, Şeyh Ali Efendi, Mihail Ağa, Karabet Ağa
1870[77]	Halil Sami Bey	Mehmet Efendi	Hacı Ali Efendi	Mahmut Aziz Efendi	Hacı Hamdi Efendi	İsmail Efendi	Fevzi Ef., Mustafa Bey, Mihail ve Karabet Ağa
1871[78]	Halil Sami Paşa	Mehmet Tevfik Efendi	Hacı Ali Efendi	Ahmet Tevfik Efendi	Hacı Hamdi Efendi	İsmail Efendi	Fevzi Ef., Mustafa Bey, Mihail ve Karabet Ağa
1872[79]	Ref'et Efendi	Mehmet Şükrü Efendi	Hacı Ali Efendi	Ali Şevket Bey	Hacı Hamdi Efendi	İsmail Efendi	Fevzi Ef., Mustafa Bey, Mihail ve Karabet Ağa
1873[80]	Ref'et Bey	Mehmet Şükrü Efendi	Hacı Ali Efendi	Ali Şevket Bey	Ahmet Akif Efendi	İsmail Efendi / Şakird: Ahmet Mecbur Efendi	Ali Efendi, Osman Efendi, Mihail Ağa, Karabet Ağa
1874[81]	Münib Paşa	Mehmet Haşim Efendi	Hacı Ali Efendi	Ali Şevket Bey / Evkaf Muhasebeci: Salih Sabri Efendi	Muammer Efendi	İsmail Efendi / Şakird: Ahmet Mecbur Efendi	Şeyh Ali Efendi, Sait Efendi, Mihail Ağa, Sirkez Ağa
1875[82]	Ahmet Rüştü Bey	Ahmet Razi Efendi	Mustafa Efendi	Ali Şevket Ef. / Evkaf Muhasebeci: Salih Sabri Efendi	Şemsi Efendi	İsmail Efendi / Mülazım: Ahmet Raşit Efendi	Mehmet Kamil Efendi, Sait Efendi, Mihail Ağa, Sirkez Ağa

[76] *KVS*, h. 1286, s. 54.
[77] *KVS*, h. 1287, s. 68.
[78] *KVS*, h. 1288, s. 65.
[79] *KVS*, h. 1289, s. 83.
[80] *KVS*, h. 1290, s. 83.
[81] *KVS*, h. 1291, s. 107.
[82] *KVS*, h. 1292, s. 117.

1876[83]	Arif Paşa	Ahmet Razi Efendi	Mustafa Efendi	Ali Şevket Bey / Evkaf Muhasebeci: Salih Sabri Efendi	Şemsi Efendi	İsmail Efendi / Mülazım: Hürrem Efendi	Bahaeddin Efendi, Mustafa Efendi, Karabet ve Hacı Mihailoğlu Dimit Ağa
1877[84]	Mustafa Bey	İzzet Efendi	Abdurrahman Efendi	Ahmet Şevki Efendi / Evkaf Muhasebeci: Salih Sabri Efendi	Şemsi Efendi	İsmail Efendi / Mülazım: Raşit ve Hasan Efendi	Bahaeddin Efendi, Mustafa Efendi, Karabet Ağa, Dimit Ağa
1878[85]	Mustafa Bey	Mehmet İzzet Efendi	Abdurrahman Efendi	Ahmet Şevki Efendi / Evkaf Muhasebeci: Salih Sabri Efendi	Şemsi Efendi	İsmail Efendi / Mülazım: Hasan ve Ali Efendi	Bahaeddin Efendi, Mustafa Efendi, Karabet Ağa, Dimit Ağa
1879[86]	Mustafa Bey	Elhac Mehmet Müştak Efendi	Abdurrahman Efendi	Ahmet Şevki Efendi / Evkaf Muhasebeci: -	Şemsi Efendi	İsmail Efendi / Mülazım: Ali ve Ali Rıza Efendi	Bahaeddin Ef., Mustafa Efendi, Karabet Ağa, Dimit Ağa
1880[87]	Ahmet Fehim Paşa	Mehmet Müştak Efendi	Mustafa Hazım Efendi	Mal Müdürü: Ahmet Şevki Efendi / Evkaf Muhasebeci: İsmail Şükrü Efendi	Şemsi Efendi / Defter-i Hakani Memuru: Mehmet Raşit Efendi	İsmail Efendi / Mülazım: Ali ve Şakir Efendi	İzzet Efendi, Hürrem Efendi, Karabet Ağa, İstavri Ağa
1881[88]	Abdullah Şefik Bey	Mehmet Ragıp Efendi	Mustafa Hazım Efendi	Ahmet Şevki Efendi / Evkaf Müdürü: İsmail Şükrü Efendi	Şemsi Efendi / Defter-i Hakani Memuru: Hüseyin Mazhar Ef.	İsmail Efendi / Mülazım: Ali ve İsmail Efendi	İzzet Efendi, Hürrem Efendi, Karabet Ağa, İstavri Ağa
1882[89]	Mustafa Bey	Ragıp Efendi	Mustafa Hazım Efendi	vekil Mustafa Efendi	Şemsi Efendi	İsmail Efendi / Mülazım:Ali Ef.	Hürrem Efendi, İstavri Ağa
				Salih Efendi / Evkaf	Osman Efendi / Defter-		Hasan Hüsnü Efendi, Ali

[83] *KVS*, h. 1293, s. 102.
[84] *KVS*, h. 1294, s. 125.
[85] *KVS*, h. 1295, s. 73.
[86] *KVS*, h. 1296, s. 76.
[87] *KVS*, h. 1297, s. 147.
[88] *KVS*, h. 1298, s. 153.
[89] *KVS*, h. 1299, s. 165.

1889[90]	Hasan Feham Paşa	Mehmet Rüştü Efendi	Mustafa Hazım Efendi	Müdürü: İsmail Şükrü Efendi	i Hakani Memuru: Lütfü Efendi	İsmail Efendi	Efendi, İstavri Ağa, Karabet Ağa
1892[91]	Abdülgani Paşa	Ali Naili Efendi	Mustafa Efendi	Şevki Efendi / Evkaf Müdürü: Şükrü Efendi	Sait Efendi / Defter-i hakani Memuru: Lütfü Efendi	İsmail Efendi	Hasan Efendi, Ali Efendi, Sihak Ağa, Dimit Ağa
1893[92]	Abdülvahap Paşa	Ali Naili Efendi	Mustafa Hazım Efendi	Şevki Efendi	Sait Efendi	İsmail Efendi	Hasan Efendi, Ali Efendi, Sihak Ağa, Dimit Ağa
1894[93]	Ali Atıf Beyefendi	Osman Fevzi Efendi	-	Servet Efendi	Sait Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Hasan Efendi, Şeyh Ali Efendi, Sihak Ağa, Dimit Efendi
1896[94]	Sadettin Bey	Hüseyin Sabri Efendi	Abdurrahman Efendi	Servet Efendi	Sait Efendi[95]	İsmail Hakkı Efendi	Hasan Efendi, Hacı Abdülkadir Efendi, Sihak Ağa, Zakaraki Ağa
1899[96]	Hacı Ahmet Kadri Beyefendi	Süleyman Hali Efendi	Abdurrahman Efendi	İsmet Efendi	Arif Bey	İsmail Hakkı Efendi	Hacı Mustafa Efendi, Hacı Mehmet Efendi, Karabet Ağa, Yuvanni Ağa
1903[97]	Hacı Ahmet Kadri Bey	Mehmet Akif Efendi / Muavin: Aristidi Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Refet Efendi	Salim Bey	İsmail Vasfi	Şeyh Hacı Ali Efendi, Hacı Şükrü Efendi, Yuvanni Efendi, Petran Efendi

[90] *KVS*, h. 1306, s. 438.
[91] *KVS*, h. 1310, s. 412.
[92] *KVS*, h. 1311, s. 265.
[93] *KVS*, h. 1312, s. 288.
[94] *KVS*, h. 1314, s. 216.
[95] Sait Efendi, görevinden ayrıldıktan sonra 1909 yılında Seydişehir Kaymakamlığına tayin edilmiştir. [BOA, BEO. 3645-273364, 21 N 1327 (6 Ekim 1909)]
[96] *KVS*, h. 1317, s. 240.
[97] *KVS*, h. 1321, s. 260.

Tablo 1'e göre, Çankırı İdâre Meclisinin olağan üyeleri sayısı beş ile yedi arasında değişmekte olup mutasarrıf, naib, müftü, muhasebeci ve tahrirat müdürü her dönem mecliste bulunur iken, evkâf müdürü ile defter-i hakani memuru gerekli görüldüğü zamanlar olağan üyeler arasında yer almışlardır. Mecliste bulunan seçilmiş üye sayısı her dönem dört kişi olup bu sayı, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermânı'nın eşitlik prensibine uygun olarak Müslüman ve gayrimüslimlere yarı yarıya bölüştürülmüştür. Ancak meclisteki olağan memurların tamamı ise her dönem Müslüman olanlardan seçilmiştir.

2.1.1. Kaymakam ve Mutasarrıfların Tayin Şekilleri

Sancak yönetimi, Tanzimat dönemine kadar klasik teşkilatını korumakla birlikte, Tanzimat sonrası sancak yöneticisi olan mütesellimlerin görevlerini kaymakamlar üstlenmiş olup doğrudan Dâhiliye Nezâretine bağlı olan kaymakamların atanma ve diğer özlük işleri adı geçen nezâret tarafından yapılırdı[98]. 1839 yılında Tanzimat Fermânı'nın ilan edilmesinden sonra, ülke genelinde yaşanan bu idâri yenilik Çankırı'da da 1868 yılına kadar uygulanmıştır. Bu arada 1864 yılında düzenlenen vilâyet nizâmnâmesi gereğince kaymakamlık kurumu mutasarrıflığa dönüştürülmüştür[99].

Kaymakam/mutasarıflar, mülki amirlerin yetişmeleri için tesis edilmiş bir okul bulunmayışından dolayı, 28 Ocak 1859 yılında Mülkiye Mektebi'nin açılışına kadar daha ziyade merkez ve taşra teşkilatında görev yapan tecrübe sahibi memurlar arasından seçilip, atanmaktaydı[100]. Ancak Mülkiye Mektebi'nin açılmasından sonra da, çeşitli dairelerde ya da taşra mahalli yönetimlerinde tecrübe kazanmış memurlar arasından mülki amir seçimine devam edilmiştir. Buna göre, Çankırı Sancağında 1863-1864 yılları arasında görev yapmış olan Abdülhalim Paşa Şehremâneti Kethüdası[101], 1894-1895 yılları arası görev yapan Ali Atıf Beyefendi taşrada mektupçuluk ile vali ve mutasarrıf vekilliği[102], 1911-1912 yılları arasında görev

[98] Çadırcı, **a.g.e.**, s. 236.
[99] *DS*, h. 1285, s. 103.
[100] Naim Ürkmez, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kazâ Yönetimi (Belen Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 42, Şubat 2016, s. 821.
[101] BOA, A.) DVN. 170-51, 23 Ra 1279 (18 Eylül 1862).
[102] BOA, BEO. 435-32602, 12 M 1312 (16 Temmuz 1894).

yapan Şükrü Bey Erzurum Vilâyeti Maârif Müdürlüğü[103] ve 1919 yılında görev yapan Lütfi Bey ise Kastamonu Vilâyeti Mektupçusu görevindeydiler[104].

Dâhiliye, mülkiye, adliye, maliye ve evkâf gibi dairelerde görev yapan memurların tayin işlemleri, 1869 yılına kadar Meclis-i Vâlâ veya Şurâ-yı Devlet kararı ile padişahın onayı bağlamı ile mümkün olmuştur. Bu tarihten sonra, mülki amirlerin tayini, vilâyetin önerisi, İntihâb-ı Memûrin Komisyonu'nun mütalaası ve yeniden ihdas edilen Dâhiliye Nezâretinin görüşüne dayanarak padişah onayı ile gerçekleştirilmekteydi[105]. 1879 yılında kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu ile birlikte, ilk defa olarak kayıt altına alınmaya başlanan memurların özgeçmişleri, adı geçen komisyonun 1896 yılında lağvı üzerine, yerine kurulan Memûrin-i Mülkiye Komisyonuna devredilmiştir. Bu yeni kurulan komisyon, memurların seçim, tayin ve sicil kayıtlarını tutma işlemini hiçbir daireye bağlı olmadan gerçekleştirmekteydi[106]. Bu cümleden olarak, Çankırı Sancağı Mutasarrıfı Sadettin Paşa, Lazkiye Sancağı Mutasarrıfı Abdülgani Paşa ile becayiş talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine, Memurin-i Mülkiye Komisyonu kararıyla 24 Aralık 1897 (29 B 1315) tarihinde becayişe izin verilmiştir[107]. Yine, açık olan Çankırı Sancağı Mutasarrıflığına, Lazistan Sancağı Mutasarrıflığından ayrılmış olan Cevdet Paşa'nın tayinine Memurin-i Mülkiye Komisyonunun mazbatası üzerine, 18 Mart 1905 (11 M 1323) tarihli irade ile izin verilmiştir[108]. Ancak bu komisyon da 1908 yılında II. Meşrutiyeti müteakip kaldırılarak, yerine ihdas edilen Sicill-i Ahvâl İdâresi, Dâhiliye Nezâretine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir[109].

[103] BOA, BEO. 3977-298261, 25 Z 1329 (17 Aralık 1911).
[104] BOA, BEO. 4569-342624, 21 B 1337 (22 Nisan 1919).
[105] Ürkmez, **a.g.m.**, s. 822.
[106] Naim Ürkmez-Aydın Efe, **Hataylı Osmanlılar**, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 16; Aydın Efe-Naim Ürkmez, **Tarsuslu Osmanlılar**, Çizgi Kitabevii Konya, 2016, s. 13; Aydın Efe, "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Kalecikli Memurlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S: 25, Mart 2016, s. 82; Sıraç Aktürk, "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Midyatlı Memurlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S: 35, Ağustos 2018, s. 727; Hüseyin Saraç, "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslim Devlet Adamları (1839-1883)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c: 15, S: 59, Güz 2018, s. 234.
[107] BOA, BEO. 1059-79396, 3 Ş 1315 (28 Aralık 1897), Sadâret Dairesinden 23 Kasım 1897 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire; BOA, BEO. 1062-79595, 6 Ş 1315 (31 Aralık 1897).
[108] BOA, BEO. 2776-208196, 11 M 1324 (7 Mart 1906).
[109] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2009, s. 275.

Tayin edilen mülki amirlerine mesafenin uzunluğuna göre, harcırah (yol masrafı) ödemesi yapılırdı. Örneğin, Kerkük Mutasarrıflığından, Çankırı Mutasarrıflığına tayin edilen Abdülvahhab Paşa'ya Kastamonu emvalinden 6.675 kuruş harcırah ödemesi yapılmıştır[110]. Çankırı'ya 1888 yılında tayin edilen Feham Paşa'ya emval-i mahalliyeden 2.950 kuruş harcırah ödemesi yapılmıştır[111]. Yine, Çankırı Mutasarrıflığına tayin olunan Raşit Paşa'ya 2.495 kuruş 20 para harcırah ödemesi yapılıp, bahsi geçen meblağın yüzde beşi de Bâb-ı Âli Teshilat Sandığına[112] gönderilmiştir[113]. Farklı nedenlerden dolayı açık olan mülki amirliğe yeni tayin işlemi yapılana kadar, vekâleten görevli kılınan memura da üçte bir oranında maaş tahsis edilmiştir. Çankırı Mutasarrıfı Salih Paşa'nın 1906 yılında azlinden dolayı, yerine vekâleten tayin edilen Kastamonu Vilâyeti Nüfus Nazırı Hüseyin Avni Efendi, görevini iyi bir şekilde yapıp yarım maaş almayı talep etmekle birlikte, kendisine üçte bir oranında maaş verileceği bildirildi[114].

Anadolu umum müfettişi Şakir Paşa'nın Vilâyât-ı Sitte'de yapılması gereken ıslahatlar hususunda hazırladığı layihasında, gayrimüslim nüfusun bulunduğu mahallere yine gayrimüslim ahaliden idareci tayinine dair kararda da belirtildiği üzere[115] Çankırı Sancağı mutasarrıf muavinliğine 16 Temmuz 1901 (29 Ra 1319) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Maârif Nezâreti Deavi Vekâletinde bulunup Hıristiyan olan Arastidi Efendi 2.000 kuruş maaşla tayin edilmiştir[116].

Çankırı Sancağına tayin edilen mülki amirlerin buradan başka bir mahalle gönderilme veya azledilme nedenleri başlıklar halinde aşağıda verilmiştir.

---

[110] BOA, DH. MKT. 58-18, 20 Za 1310 (5 Haziran 1893), Dâhiliye Nezâretinden 5 Haziran 1893 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[111] BOA, DH. MKT. 1552-67, 3 S 1306 (9 Ekim 1888).
[112] Adı geçen sandık, Sadâret Dairesi, Şurâ-yı Devlet, Dâhiliye ve Hariciye Nezâretlerinde çalışan, işten çıkarılan ya da emekli olan memurlardan talep edenlere, iyi şartlarda borç para vermekledir. Eyüp Sabri Kala, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku (1865-1923)*, Hiper Yayın, İstanbul 2018, s. 50.
[113] BOA, DH. MKT. 888-52, 2 B 1322 (12 Eylül 1904), Dâhiliye Nezâretinden 12 Eylül 1904 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[114] BOA, BEO. 2754-206530, 7 Z 1323 (2 Şubat 1906), Sadâret Dairesinden 2 Şubat 1906 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka; BOA, BEO. 2849-213650, 20 R 1324 (13 Haziran 1906); BOA, BEO. 2722-204119, 21 L 1323 (19 Aralık 1905).
[115] Özger, **a.g.e.**, s. 48,49.
[116] BOA, İ. DH. 1385-19, 29 Ra 1319 (16 Temmuz 1901); BOA, İ. HUS. 89-53, 23 Ra 1319 (10 Temmuz 1901).

2.1.2. Yöneticilerin İdâri Tutumu

Çankırı'ya tayin edilen kaymakam/mutasarrıflar arasından vazifelerini suistimal edip, halkın hoşnutsuzluğuna ve şikâyetine sebep olarak azledilen ya da sürgün edilenler olduğu gibi, kanun ve nizamlar doğrultusunda hareket ederek, halkın sempatisini kazanan ve devlet tarafından taltif edilenler de olmuştur.

Çankırı'ya tayin edilen mülki amirler arasından yukarıdaki paragrafta bahsi geçen hususlara dair sırasıyla şöyle örnekler verilebilir:

Çankırı Kaymakamı Kapıcıbaşı Ata Bey, aşar vergisi işlemlerinde yaptığı uygunsuzluklar[117] ve sorumsuzca hareketlerinden dolayı azledilmiştir. Halk kendisinden hoşnut olmadığından, ahali tarafından Sadâret Dairesine gönderilen arzuhale göre, yerine eski Kastamonu Gümrükçüsü Celaleddin Ağa'nın tayini talep edilmiştir. Bunun üzerine, 1845 yılında çıkan irâde-i seniyye ile aynı maaş miktarını almak suretiyle Celaleddin Ağa, Çankırı Kaymakamlığına tayin edilmiştir[118]. Ancak kısa bir süre sonra 1848 yılında Çankırı Livâsı ahalisi tarafından yazılan arzuhal ile mahalli yönetimde yaşanan problemlerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen arzuhalde, kaymakam Halim Bey'in idaredeki yetersizliğinden dolayı azliyle yerine Küre Bakır Madeni Emini olup eski Rikâb-ı Hümâyûn Kapıcıbaşılarından Tahir Ağa'nın kaymakam olarak tayini için izin istenmiştir.Bunun üzerine, 3 Ekim 1848 (5 Za 1264) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine Tahir Bey'in tayin edildiği bildirilmiştir[119].

Çankırı Sancağı Kaymakamı Mehmet Efendi'nin Yapraklı Panayırı Mahalline usulüne aykırı bir şekilde yaptırmış olduğu dükkânlar[120], emval-i miriyeden zimmetine geçirdiği 100.000 kuruş[121] ve bazı kişilerden almış olduğu paralar, tüccar ve esnaftan 50.000 kuruş değerinde almış olduğu mal ve eşyalar[122], ahalinin kendisinden şikâyetçi olması[123] ve diğer mali yolsuzluklarda adının geçmesinden

[117] BOA, C. DH. 222-11095, 17 Ra 1259 (17 Nisan 1843).
[118] BOA, A.) MKT. 21-3, 29 Z 1260 (9 Ocak 1845).
[119] BOA, İ. MVL. 127-3282, 3 Za 1264 (1 Ekim 1848).
[120] BOA, A.) MKT. MVL. 82-68, 26 S 1273 (26 Ekim 1856).
[121] BOA, MVL. 282-4, 23 M 1271 (16 Ekim 1854).
[122] BOA, A.) MKT. UM. 147-391, 17 S 1270 (19 Kasım 1853).
[123] BOA, MVL. 282-31, 15 B 1271 (3 Nisan 1855).

dolayı[124], Meclis-i vâlâ'dan kendisinin azledilip, başka birinin tayin edilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine, Mehmet Efendi'yi muhakeme etmek üzere Mustafa Behçet Efendi ile Yozgat ve Kastamonu Meclis-i Kebirleri azalarından Ahmet Beyefendi ile Tahir Efendi görevlendirildiler[125]. Netice itibariyle, Mehmet Efendi, 1855 yılında azledilip, iki yıl müddetle Yozgat'a nakledilerek, yerine Rikâb-ı Hümâyûn Kapıcıbaşılarından Şakir Efendi tayin edilmiştir[126]. Ayrıca Ankara Valisi ile yeni Çankırı Kaymakamı Şakir Efendi'ye gönderilen şukka ile Çankırı eski kaymakamı Mehmet Efendinin ahaliden almış olduğu paralar ile diğer uygunsuzluklarının tahkik işlemi sonuçlarının gönderilmesi istenmektedir[127].

Mehmet Efendi'nin yerine tayin edilen Şakir Efendi, 1858 yılına kadar görevinde kalmakla birlikte, kendisinin de Çankırılı Hacı Sait Efendi ve diğer bazı uygunsuz kişilerle işbirliği yaparak, zimmetine para geçirmesi ve istediği adamları kazâ müdürü olarak atamasından dolayı, ahali kendisi ve diğer şahısları şikâyet ettiğinden, yerine vekil tayin edilmek suretiyle muhakeme edilmiştir. Kısa bir süre sonra ise Halep Valisi Mehmet Paşa'nın oğlu Ahmet Bey, 15 Aralık 1858 (9 Ca 1275) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine, 5.000 küsur kuruş maaşla Çankırı Kaymakamlığına tayin edilmiştir[128]. Ancak Ankara Mutasarrıfına gönderilen şukkaya göre, Ahmet Bey'in de ahaliye zulmettiği, Kadri Ağa[129,] kuşakçı esnafı[130] ile tüccardan Osman, Ali, Hacı Ali ve Hüseyin adında kimseler tarafından ahali adına gönderilen arzuhalde belirtilmiştir. Keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya havale edilerek, tahkikatın ve gereğinin yapılması istenmiştir[131].

[124] BOA, A.) MKT. MVL. 75-96, 18 S 1272 (18 Ekim 1855).
[125] BOA, A.) MKT. UM. 183-91, 9 C 1271 (27 Şubat 1855); BOA, A.) MKT. UM. 188-35, 13 B 1271 (1 Nisan 1855); BOA, A.) MKT. UM. 180-562, 1271 (1854).
[126] BOA, A.) MKT. MVL. 75-96, 18 S 1272 (18 Ekim 1855); BOA, İ. MVL. 341-14724, 25 M 1272 (7 Ekim 1855); BOA, MVL. 297-50, 8 Ca 1272 (16 Ocak 1856); BOA, A.) DVN. 179-2, 25 L 1278 (25 Nisan 1862).
[127] BOA, A.) MKT. UM. 221-28, 7 Ca 1272 (15 Ocak 1856).
[128] BOA, A.) MKT. MVL. 104-18, 19 Ca 1275 (25 Aralık 1858); BOA, İ. MVL. 409-17808, 8 Ca 1275 (14 Aralık 1858); BOA, MVL. 571-34, 21 Za 1274 (3 Temmuz 1858); BOA, MVL. 579-81, 29 R 1275 (6 Aralık 1858).
[129] BOA, MVL. 398-87, 25 S 1279 (22 Ağustos 1862).
[130] BOA, MVL. 399-76, 24 S 1279 (21 Ağustos 1862).
[131] BOA, A.) MKT. UM. 573-17, 21 Z 1278 (19 Haziran 1862).

Çankırı Mutasarrıfı Hacı Kadri Efendi'nin aşar muamelatından yolsuzluk yaptığına[132]. fakir halkın mal ve eşyalarını gasp edip değerinin çok altında sattığına ve haksız vergi aldığına dair şikâyet edilmesi üzerine, gerekli tahkikatın yapılması istenildi[133]. Ancak adı geçen mutasarrıf hakkında yapılan şikâyetlerin asılsız olduğu anlaşıldığından, Dâhiliye Nezâretine mutasarrıfın yerinin değiştirilmesinin uygun olmayacağı bildirildi[134].

Yukarıda bahsi geçen örneklere göre, genel itibariyle ahalinin şikâyetleri sonucu mülki amirlerin azledildiği anlaşılmakla birlikte, özellikle 1858 yılında yayınlanan nizâmnâmeden sonra eyâletin her işinden sorumlu olan valilere, kendilerine bağlı olan mülki amirleri denetleme ve görevden alma yetkileri verilmiştir[135]. Bu bağlamda, Kastamonu Valilerinin şikâyetleri sonucu, Çankırı Mutasarrıflarından azledilenlerin olduğu tespit edilmektedir. Buna göre, Kastamonu Valisi Faik Mustafa, Çankırı Mutasarrıfı Abdullah Paşanın iyi bir idareci olmayıp, henüz bir eserinin zuhur etmediğini belirterek, kendisinin yerine Kastamonu eşrafından Salim Efendinin tayin edilmesini talep etmektedir. Ancak açıktan birinin mutasarrıf olarak tayini uygun görülmediğinden Abdullah Paşa'nın münasip bir mahal ile becayişinin yapılması bildirilmiştir[136]. Dâhiliye'den 28 Haziran 1894 (24 Z 1311) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkirede, Kastamonu Vilâyetinden gelen tahrirata göre, Çankırı Sancağı Mutasarrıfı Abdullah Paşa'nın Kastamonu Valisiyle olan ihtilafından dolayı azliyle, yerine mahallince Kastamonu eşrafından Salim Efendi'nin tayini için gereğinin yapılmasının istendiği bildirilmiştir[137]. Kastamonu Vilâyetinden 7 Temmuz 1887 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Çankırı Sancağı Mutasarrıfı Tahir Bey'in Çankırı'da yaşanan kıtlığı idaredeki yetersizliğinden dolayı azliyle, yerine Siirt Mutasarrıflığından munfasıl Reşat Bey'in tayin edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine, adı geçen nezâret keyfiyeti 15 Temmuz 1887 (23 L 1304)

[132] BOA, DH. MKT. 2425-131, 14 B 1318 (7 Kasım 1900), MüftüzâdeOsman Talat tarafından 7 Kasım 1900 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen arzuhal; BOA, DH. MKT. 2545-38, 3 B 1319 (16 Ekim 1901).
[133] BOA, DH. MKT. 2595-9, 24 Za 1319 (4 Mart 1902), Kastamonu Vilâyetine 4 Mart 1902 tarihinde gönderilen şukka.
[134] BOA, DH. ŞFR. 287-17, 2 Haziran 1318 (15 Haziran 1902); BOA, DH. ŞFR. 297-17, 9 Haziran 1318 (22 Haziran 1902).
[135] Ürkmez, a.g.m., s. 824.
[136] BOA, BEO. 428-32099, 28 Z 1311 (2 Temmuz 1894).
[137] A, DH. MKT. 252-85, 24 Z 1311 (28 Haziran 1894).

tarihinde Sadâret Dairesine bildirmiştir. Ancak 16 Ağustos 1887 (26 Za 1304) tarihinde çıkan irâde-i seniyyede, Reşat Bey'in tayininden vazgeçilip, başka münasip bir memurun tayinine izin verilir[138]. Yine, Kastamonu Valisi tarafından Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Mutasarrıfı Salih Paşa'nın memurlar ile münasebetlerinin iyi olmayıp, ahali üzerinde oluşturduğu baskı ve şiddet sebebiyle kendisine yardımcı olan Tahrirat Müdürü Hamdi Efendi ile birlikte azledilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine, adı geçen isimlerin yerlerine Lazistan eski mutasarrıfı Cevdet Paşa ile Tahrirat Müdüriyetine önce Nedim Bey'in, onun azliyle de Ebulhayr Efendi'nin tayin edildiği, ancak bir müddet sonra Denizli Tahrirat Müdürü Sami Efendi'nin uygun görüldüğü belirtilmektedir[139].

Çeşitli nedenlerden dolayı azledilen mülki amirler olduğu gibi, kanun ve nizamlar doğrultusunda hareket eden, adilane bir yönetim sağlayarak, halkın sempatisini kazanan ve devlet tarafından taltif edilenler de olmuştur. Çankırı Mutasarrıfı Ragıp Paşa'nın yönetimdeki başarısı ve ahalinin kendisinden memnun olmasından dolayı, Sadâret Dairesinden vilâyet olacak mahallerden birine tayin edilmekle taltif edilmesine dair Çankırı'ya bir şukka gönderilmiştir. Ancak Çankırı Livâ Meclisinden Sadâret Dairesine gönderilen mazbatada, Mehmet Ragıp Paşa'nın başarılı hizmetlerinden dolayı görevine devam etmesi talep edilmiştir[140]. Yine, Kastamonu Vilâyetinden 9 Eylül 1893 tarihinde gönderilen tahriratta, Çankırı Mutasarrıfı Abdülvahap Paşa'nın başarılı hizmetlerinden dolayı kendisinin ikinci rütbeden Osmani Nişan-ı Zişanıyla ödüllendirilmesi talep edilmektedir[141].

Kötü yönetim sergileyip, azledilenler arasından gayrimüslimlerin sempatisini kazanıp, tekrar tayin edilmesi talep edilen mülki amirler de olmuştur. Bu cümleden olarak, Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkaya göre, Çankırı Mutasarrıfı Sait Paşa, vilâyetten gelen emirleri tam olarak icra etmemesinden dolayı azledilip, yerine

[138] BOA, İ. DH. 1043-81988, 26 Za 1304 (16 Ağustos 1887).
[139] BOA, DH. MKT. 1058-2, 3 Ş 1323 (3 Ekim 1905).
[140] BOA, MVL. 719-82, 5 L 1282 (21 Şubat 1866); BOA, MVL. 732-43, 28 L 1283 (5 Mart 1867); BOA, MVL. 735-79, 5 M 1284 (9 Mayıs 1867); BOA, MVL. 738-15, 2 Ra 1284 (4 Temmuz 1867).
[141] BOA, DH. MKT. 142-20, 20 Ra 1311 (1 Ekim 1893), Sadâret Dairesine 1 Ekim 1893 (20 Ra 1311) tarihinde gönderilen tezkire.

vilâyet muavini Halil Bey vekâleten tayin edilmiştir[142]. Ancak Çankırı Mutasarrıfı Sait Paşa'nın azledilmesi üzerine, Çankırı'dan Rum milleti vekili mihail tarafından 12 Eylül 1868 tarihinde Üsküdar'daki Rum Patriğine gönderilen telgrafta, Çankırı Mutasarrıfı Sait Paşa'nın azlinden dolayı Çankırı'daki bütün Rum milletinin oldukça hüzünlenip, can ve mal emniyetlerini sağlayan bu paşanın görevine devam etmesi için gerekli gayreti göstermeleri talep edilmektedir. Yine, Çankırı'dan Rum ve Ermeni milleti vekilleri tarafından 13 Eylül 1868 tarihinde Üsküdar'daki Rum Patriğine gönderilen telgrafta da, bahsi geçen taleplerinde ısrar edince, İstanbul Rum Patriği tarafından 17 Eylül 1868 tarihinde Hariciye Nezâretine gönderilen takrirde, önceden gönderilen iki telgrafnameye hakkında gereğinin yapılması talep edilmiştir[143].

Çankırı Mutasarrıfları arasından adilane bir yönetim anlayışı sergileyerek, Rum ve Ermeni cemaatlerinin sempatisini kazanan mülki amirler çıktığı gibi, adı geçen geçen cemaatlerin şikâyetleriyle azledilmesi talep edilen mülki amirler de olmuştur. Buna göre, Çankırı'dan Ermeni milleti ruhani reisi Tenail tarafından 9 Kasım 1892 tarihinde Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine gönderilen telgrafta, 30 sene önce fermân-ı âli gereğince faaliyete geçip, bir kaç sene önce yaşanan deprem sonrası yıkılan ibadethanenin tekrar buyurulan fermân-ı hümâyûn gereğince yedi sene önce inşaatına başlanılmakla birlikte, hiçbir sebep yok iken mutasarrıf Abdülgani Paşa tarafından inşaatın tatil edildiği ifade edilmiştir. Bu arada, Çankırı'ya gelen Kastamonu Valisi Faik Paşa, Ermeni ve Müslümanların hoşnut kalacağı şekilde problemi çözmekle birlikte, Abdülgani Paşa'nın Ermenileri tahkir ve Müslümanları tahrik etmesinden dolayı padişahdan yardım talep edilmektedir. Ayrıca Dâhiliye Nezâretine yazılan 15 Kasım 1892 tarihli arîzada ise kilise inşaatının devam etmesi ve mutasarrıf Abdülgani Paşanın başka bir yere tayini talep edilmiştir. Ancak Kastamonu Vilâyetinden 23 Kasım 1892 (3 Ca 1310) tarihinde Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya gönderilen tahriratta, bahsi geçen kilisenin fermâna muhalif olarak iki cami', bir Refai Dergahı, bir ibtidâi mektebi ve hükümet konağının yanı başında ve Müslüman hanelerinin en yoğun olduğu bir mahallesinde inşa edilmesinden dolayı

[142] BOA, A.) MKT. MHM. 415-94, 17 R 1285 (7 Ağustos 1868).
[143] BOA, ŞD. 2389-38, 7 L 1285 (21 Ocak 1869); BOA, ŞD. 1638-9, 14 R 1285 (4 Ağustos 1868).

inşaatın durdurulduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, 30 Kasım 1892 (10 Ca 1310) tarihli yazıda, Kastamonu Valisi Faik Paşa Çankırı'ya gelerek kilise işini adilane ve Müslümanlar ile Ermenilerin hoşnut kalacağı şekilde çözmekle birlikte, adı geçen cemaat, mutasarrıf Abdülgani Paşa'nın azledilip, sorguya çekilmesi hususundaki taleplerini tekrar beyan etmişlerdir[144].

Çankırı'ya tayin edilen mülki amirlerin yanı sıra, livâ meclis üyelerinden de kanun ve nizamların aksine kararlar alan ve yetkilerini suistimal edip, ahaliye zulmedenler olmuştur. Buna göre, Çankırı Livâsı fukara ahalisi tarafından yazılan arzuhalde, Çankırı Meclisi azalarından Hacı Sait, muavinlerinden Canbazoğlu Hacı Veli Ağa ve kâtip Abdullah Efendi'nin ahalinin elindeki zahireyi düşük fiyata cebren alarak, beş altı misli fiyata sattıkları belirtilip, adı geçen kişilerin memuriyetten ihracı ve mağduriyetlerinin giderilmesi talep edilmektedir[145]. Bu arada, Çankırı Sancağına bağlı Kalecik ve Keskin Kazâlarındaki aşar vergilerinin meclisçe yapılacak müzayede ile taliplerine ihalesi planlanmış iken, adı geçen üç memur, kapatma suretiyle Kalecik Kazâsında 40.000 kuruşa talibi bulunan iltizamı 20.000 ve Keskin Kazâsında da 70.000 kuruşa talibi bulunan iltizamı 30.000 kuruşa ele geçirip, idaresi için kendi taraftarlarından Ali isminde birini tayin etmişlerdir[146]. Yine, Ankara Valisine gelen bir kaimede, Çankırı ahalisi tarafından takdim kılınan arzuhale göre, Çankırı Meclisi azalarından Hacı Sait Efendi, Hacı Veli Ağa ile kâtip Abdullah'ın emval-i miriye ve sairden haylice zimmetleri olduğunun ortaya çıkmış olması ve uygunsuz hareketlerinden dolayı ihraç edilip, bu hususun araştırılarak sonucunun bildirilmesi istenmektedir[147]. Hacı Sait Efendi'nin ihraç edilmesi üzerine, yerine hanedandan İsfendiyarzâde Sadık Bey tayin edilmiştir[148]. Ancak adı geçen azalardan Hacı Sait Efendi meclis üyeliğine tekrar tayin edilmiş olacak ki, Ankara Valisine gönderilen şukkada; Çankırı Meclisi azası Hacı Sait Efendi ile birçok muhtar ve kazâ müdürlerinin zimmetlerine para geçirdikleri ve 1852 yılı aşar vergisini ahaliden fazla

[144] BOA, Y. MTV. 71-74, 10 Ca 1310 (30 Kasım 1892).
[145] BOA, İ. MVL. 127-3282, 3 Za 1264 (1 Ekim 1848).
[146] BOA, A.) MKT. 101-6, 27 Za 1263 (6 Kasım 1847).
[147] BOA, A.) MKT. 148-31, 15 L 1264 (14 Eylül 1848).
[148] BOA, C. DH. 255-12748, 16 N 1265 (5 Ağustos 1849).

almasından dolayı Dersaadet'e gönderilmesi hususu belirtilmektedir[149]. Çankırı Meclisi azalarından Kâmil, Fevzi ve Hüseyin Efendiler de uygunsuz hareketlerinden dolayı ihraç edilmekle birlikte, sonradan tekrar azalığa tayin edilmişlerdir[150].

Çankırı Livâ Meclisi üyeleri arasında, başarılı hizmetlerde bulunup devlet tarafından taltif edilenler de olmuştur. Örneğin, Çankırı İdare Meclisi üyesi Hacı Şakir Efendi'nin üçüncü rütbe ile ödüllendirilmesi teklif olunmuştur[151]. Yine, Kastamonu Vilâyetinden gönderilen bir tahriratta, iyi hizmetlerinden dolayı meclis üyesi Hacı Ali Efendi'nin beşinci rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmesi talep edilmektedir[152]. Kastamonu Vilâyetine 14 Mart 1893 (25 Ş 1310) tarihinde gelen şukkada ise Çankırı İdare Meclisi Başkâtibi İsmail Vasfi Efendi'nin başarılı hizmetlerinden dolayı kendisine rütbe-i selase (üçüncü rütbe) tevcih edilmesi ile ilgili Kastamonu Vilâyetinin görüş bildirmesi istenmiştir[153]. İsmail Vasfi Efendi'ye üçüncü rütbe tevcih edilmiş olacak ki, Kastamonu Vilâyetinden 1903 yılında gönderilen tahriratta, başarılı hizmetlerinin devamından dolayı kendisinin rütbe-i rabia (dördüncü rütbe) ile ödüllendirilmesi talep edilmektedir[154].

2.1.3. Becayiş

Mülki yönetimin düzenini bozan ya da suistimal eden mülki amirler, ya azledilir ya da becayiş suretiyle başka bir mahalli yönetime nakledilirdi. Buna göre, Sadâret Dairesine 8 Haziran 1892 (12 Za 1309) tarihinde gönderilen yazıda, mutasarrıf Feham Paşa ile Çankırı Tali Alayı Kaymakamı Talat Bey arasında yaşanan ihtilafın tahkiki için adliye ve mülkiyeden birer memur müfettiş unvanıyla görevlendirilmiştir. Neticede, Feham Paşa'nın Kayseri Mutasarrıfı Abdülgani Paşa ile becayişlerine irâde-i seniyye ile izin verilmiştir[155]. Ancak kısa bir süre sonra,

[149] BOA, A.) MKT. UM. 127-89, 25 Ca 1269 (6 Mart 1853); BOA, A.) DVN. 85-92, 21 Ca 1269 (2 Mart 1853); BOA, İ. MVL. 273-10580, 8 Ş 1269 (17 Mayıs 1853).
[150] BOA, A.) MKT. UM. 381-85, 3 Ca 1276 (28 Kasım 1859).
[151] BOA, DH. MKT. 2600-111, 4 Z 1320 (4 Mart 1903).
[152] BOA, DH. MKT. 966-70, 4 R 1323 (8 Haziran 1905), Dâhiliye Nezâretinden 8 Haziran 1905 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[153] BOA, DH. MKT. 1-58, 25 Ş 1310 (14 Mart 1893).
[154] BOA, DH. MKT. 793-18, 21 Ş 1321 (12 Kasım 1903), Dâhiliye Nezâretinden 17 Mart 1904 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[155] BOA, DH. MKT. 1958-76, 12 Za 1309 (8 Haziran 1892); BOA, İ. DH. 1275-100306, 3 Za 1309 (30 Mayıs 1892); BOA, BEO. 13-915, 6 Za 1309 (2 Haziran 1892).

Çankırı Mutasarrıfı Abdülgani Paşa'nın kötü idaresi ve ahali tarafından yapılan şikâyetlerden dolayı becayiş suretiyle Ergani Mutasarrıflığına nakline 28 Ocak 1893 (10 B 1310) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile izin verilmiştir[156]. Sadâret Dairesinin 11 Aralık 1905 (13 L 1323) tarihli yazısında, mülazım Rahmi imzasıyla Çankırı'dan çekilen bir telgrafta, kötü idaresi ve kendisi hakkında gelen şikâyetlerden dolayı Çankırı Mutasarrıfı Salih Paşa'nın becayiş suretiyle nakledilmesine dair fermân buyurulur[157]. Bazen de, iyi bir idareci olmakla birlikte, kötü hallerinden dolayı becayiş edilenler olmuştur. Örneğin, Kastamonu Vilâyetinden 29 Ağustos 1883 (25 L 1300) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, mutasarrıf Mustafa Bey'in iyi bir idareci olmakla birlikte, bazı ahvalinden dolayı başka bir yerle becayişi talep edildiğinden, adı geçen mutasarrıfın Kırşehir Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Paşa ile becayişine izin verilmiştir[158].

Ahalinin şikâyeti ya da kötü yönetim sergilemelerinden dolayı tayin edilen mülki amirlerin harcırahı (yol masrafı) karşılanmaz ya da üçde bir oranında ödeme yapılırken, aksi durumla zorunlu tayin edilenlere mesafenin uzunluğuna göre, ödeme yapılırdı. Buna göre, Çankırı Mutasarrıfı Sadettin Paşa ile Lazkiye Mutasarrıfı Abdülgani Paşaların becayiş suretiyle tayin edilmeleri üzerine, her birine harcırah masrafı olarak 6.248 kuruş ödeme yapılmıştır[159].

2.1.4. Diğer Nedenler

Çankırı Sancağına tayin edilen mülki amirlerden buranın iklimine uyum sağlayamadığını ya da hastalığını beyan ederek tayin talebinde bulunanlar olmuştur. Örneğin, mutasarrıf Münib Paşa, Çankırı'nın iklimine alışamadığını belirtip, yerine Maraş eski mutasarrıfı olup iyi bir idareci olan Ahmet Bey'in Çankırı Mutasarrıflığına tayin edilmesini talep eder. Bunun üzerine, 28 Nisan 1874 tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine, Ahmet Bey'in tayini kabul edilmiştir[160]. Yine, Çankırı'ya atanan Ahmet Beyefendi, bölgenin iklimine uyum sağlayamadığını

[156] BOA, İ. DH. 1301-45, 10 B 1310 (28 Ocak 1893), Dâhiliye Nezâretinden 24 Ocak 1893 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[157] BOA, Y.A.HUS. 496-84, 13 L 1323 (11 Aralık 1905).
[158] BOA, İ. DH. 894-71116, 4 Za 1300 (6 Eylül 1883).
[159] BOA, BEO. 1151-86265, 13 S 1316 (3 Temmuz 1898); İ. DH. 1352-5, 29 B 1315 (24 Aralık 1897).
[160] BOA, İ. MMS. 48-2085, 10 Ra 1291 (27 Nisan 1874).

belirtiğinden, Sinop Mutasarrıfı Arif Paşa ile becayişlerine izin verilmiştir[161]. 1888 yılında Çankırı Mutasarrıfı bulunan Emin Bey ise hastalığı sebebiyle hava değişimi için Dersaadet'e gitme talebinde bulunup yerine Kastamonu eşrafından vilâyet eski aşar nazırı Salim Efendi'nin geçici olarak tayin edilmesini talep eder. Ancak Emin Bey'in görevinden ayrılmadığı 9 Mayıs 1888 (27 Ş 1305) tarihinde Kastamonu Vilâyetine bildirilmiştir[162].

Çankırı'ya tayin edilen mülki amirler arasında maaş yetersizliğinden dolayı başka bir mahalle tayin talebinde bulunanlar da olmuştur. Örneğin, 1910 yılında Hüsnü Paşa, kendisine tahsis edilen maaş ile ailesinin bütün ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirttiğinden, ya maaşı daha yüksek olan başka bir mahalle nakledilmesini ya da başka bir memuriyete tayin edilmesini talep etmiştir[163].

Arşiv kayıtlarına göre Çankırı Sancağında 1840-1920 yılları arasında kimlerin ne kadar süre ile görev yaptıkları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 2.2: Çankırı Kazâsına 1840-1920 arası tayin edilen mülki amirler

İsim	Görev Yılı	Maaş (kuruş)	Eski Görev Yeri	Tayin Sebebi	Yeni Görev Yeri
Can Arslanzâde Seyyid Mir Selim Paşa[164]	1840	-	-	-	-
İsmail Paşa[165]	1841	-	-	-	-
İsmet Paşa[166]	1843	17.500	Ayvalık Kaymakamlığı	-	-
Kapıcıbaşı Ata Bey[167]	1843-1845	-	-	Azil	Narda Kazâsı Müdürlüğü[168]

[161] BOA, İ. DH. 717-50115, 2 S 1293 (28 Şubat 1876); İ. DH. 717-50217, 5 S 1293 (3 Mart 1876).
[162] BOA, DH. MKT. 1509-90, 15 N 1305 (26 Mayıs 1888), Kastamonu Vilâyetinden 26 Mayıs 1888 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahrirat; BOA, DH. MKT. 1507-23, 27 Ş 1305 (9 Mayıs 1888).
[163] BOA, BEO, 3797-285096, 24 B 1328 (1 Ağustos 1910).
[164] BOA, C. DH. 20-982, 29 Z 1255 (4 Mart 1840); C. ADL. 57-3483, 29 Z 1255 (4 Mart 1840).
[165] Elibol, **a.g.e.**, s. 59.
[166] BOA, C. DH. 151-7517, 19 Ca 1259 (17 Haziran 1843). İsmet Paşa'nın uhdesine Çankırı, Ankara ve Çorum Sancakları tevcih olunmuştur.
[167] BOA, A.) MKT. 56-53, 18 Z 1262 (7 Aralık 1846); C. DH. 199-9921, 29 Ş 1259 (24 Eylül 1843).

Celalettin Ağa[169]	1845	-	Kastamonu Gümrükçüsü	-	-
hacegândan[170] Hakkı Efendi[171]	1845[172]-1847	-	Divân-ı Hümâyûn Hacegânı[173]	-	Adan Mal Müdürlüğü[174], sonraki görevi Ankara Kaymakamlığı[175]
Kapıcıbaşı es-Seyyid Mustafa Abdülhalim Bey[176]	1847-1848	-	-	Azil	Rikâb-ı Hümâyûn-ı Şahane Kapıcıbaşılığı[177]
Kapıcıbaşı Tahir Ağa[178] ya da Mehmet Tahir Efendi[179]	1848-1851	-	Küre Bakır Madeni Emini olup önceki görevi Rikâb-ı Hümâyûn-ı Şahane Kapıcıbaşı	Azil[180]	-
Mehmet Şakir Efendi[181] (Paşa[182])	1851-1852	-	Hacegân-ı Divân-ı Hümâyûn[183]	-	Dimetoka Kazâsı Müdürlüğü[184]
saliseden					

[168] BOA, A.) MKT. 56-53, 18 Z 1262 (7 Aralık 1846); Narda Kazâsı, Yanya Vilâyetine bağlı Preveze Sancağının bir kazâsıdır. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 573.
[169] BOA, A.) MKT. 21-3, 29 Z 1260 (9 Ocak 1845).
[170] Hocalar; yüzbaşı rütbesinin karşılığı olan bir sivil rütbe. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 365.
[171] *DS*, h. 1263, s. 84.
[172] BOA, A.) MKT. UM. 277-25, 9 Ş 1273 (4 Nisan 1857).
[173] BOA, C. DH. 280-13983, 29 R 1260 (18 Mayıs 1844). Divân-ı âli efendileri manasında kullanılan devlet ricaline verilen bir isimdir. Devellioğlu, **a.g.e.** s. 365.
[174] BOA, A.) TŞF. 5-90, 25 Za 1264 (23 Ekim 1848).
[175] BOA, A.) TŞF. 19-65, 28 Ra 1271 (19 Aralık 1854).
[176] BOA, A.) MKT. MVL. 10-71, 12 Za 1264 (10 Ekim 1848); *DS*, h. 1264, s. 115; BOA, A.) MKT. 87-46, 15 B 1263 (29 Haziran 1847); BOA, A.) MKT. 106-45, 21 M 1264 (29 Aralık 1847).
[177] BOA, A.) TŞF. 8-71, 2 M 1267 (7 Kasım 1850).
[178] BOA, A.) MKT. MVL. 10-71, 12 Za 1264 (10 Ekim 1848); BOA, A.) TŞF. 5-89, 23 Za 1264 (21 Ekim 1848).
[179] BOA, A.) MKT. 165-14, 25 M 1265 (21 Aralık 1848); BOA, A.) MKT. 238-111, 29 Z 1265 (15 Kasım 1849).
[180] BOA, A.) MKT. UM. 13-71, 5 C 1266 (18 Nisan 1850).
[181] *DS*, h. 1267, s. 73; h. 1268, s. 71.
[182] BOA, İ. MVL. 229-7910, 12 R 1268 (4 Şubat 1852).
[183] BOA, A.) MKT. UM. 13-71, 5 C 1266 (18 Nisan 1850).
[184] BOA, A.) MKT. MVL. 70-74, 22 Ca 1271 (10 Şubat 1855); Dimetoka, 1913-1918 yılları arasında Bulgaristan'a bağlı iken, 1919 yılından itibaren Yunanistan'ın Meriç Vilâyetine bağlanmış bir kazâdır. Sezen, **a.g.e.**, s. 219.

Mustafa[185] Raşit Efendi[186]	1852[187]-1853	6.000[188]	Ankara Mal Müdürlüğü[189]	Azil[190]	Zagra-i Atik Kaymakamlığı[191]
Mehmet Efendi[192] ya da es-Seyyid Mehmet Kâmil Efendi[193]	1853[194]-1855	-	Nafia Meclisi Azalığı[195]	Azil	-
mirimiran[196] Şakir Efendi[197] (Bey[198], Paşa[199])	1855-1858[200]	5.880	Rikâb-ı Hümâyûn-ı Şahane Kapıcıbaşı olup önceki görevi Ebniye-i Miriye Tamirat Müdürü	Azil	-
mütemayiz[201] Ahmet Rüştü[202] Bey[203]	1859-1863	5.000	-	-	Aziziye Kaymakamlığı[204]
mirimiran[205] Abdülhalim Paşa[206]	1863-1864	-	Şehremâneti Kethüdası[207]	-	-

[185] BOA, A.) TŞF. 16-10, 23 N 1269 (30 Haziran 1853).
[186] *DS*, h. 1269, s. 73.
[187] BOA, A.) MKT. DV. 54-72, 7 C 1268 (29 Mart 1852).
[188] BOA, İ. MVL. 229-7910, 12 R 1268 (4 Şubat 1852).
[189] BOA, İ. MVL. 229-7910, 12 R 1268 (4 Şubat 1852).
[190] BOA, A.) MKT. NZD. 84-3, 18 L 1269 (25 Temmuz 1853).
[191] BOA, A.) MKT. NZD. 116-99, 26 Z 1270 (19 Eylül 1854); Günümüzde Bulgaristan'a bağlı Stara Zagora şehri olup 1908 yılında Eskizağra ismiyle vilâyet olmuştur. Sezen, **a.g.e.**, s. 260.
[192] BOA, A.) MKT. MVL. 75-96, 18 S 1272 (18 Ekim 1855); *DS*, h. 1270, s. 80; h. 1271, s. 69.
[193] BOA, A.) DVN. 179-2, 25 L 1278 (25 Nisan 1862).
[194] BOA, A.) MKT. UM. 147-391, 17 S 1270 (19 Kasım 1853).
[195] BOA, A.) MKT. NZD. 90-56, 16 Z 1269 (20 Eylül 1853);BOA, A.) MKT. NZD. 90-90, 18 Z 1269 (22 Eylül 1853).
[196] BOA, A.) DVN. 125-10, 28 Za 1273 (20 Temmuz 1857); BOA, A.) DVN. MHM. 22-93, 29 Za 1273 (21 Temmuz 1857).
[197] BOA, A.) MKT. MVL. 75-96, 18 S 1272 (18 Ekim 1855); BOA, A.) DVN. 108-633, 1 S 1272 (13 Ekim 1855); BOA, A.) TŞF. 21-71, 23 S 1272 (4 Kasım 1855).
[198] *DS*, h. 1273, s. 66.
[199] *DS*, h. 1275, s. 72.
[200] BOA, A.) MKT. MVL. 104-18, 19 Ca 1275 (25 Aralık 1858).
[201] Sâniye sınıfının birinci rütbesi. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 927.
[202] BOA, A.) MKT. UM. 440-80, 2 Ca 1277 (16 Kasım 1860).
[203] BOA, A.) MKT. MVL. 104-18, 19 Ca 1275 (25 Aralık 1858); *DS*, h. 1276, s. 72; h. 1277, s. 79; h. 1278, s. 77; h. 1279, s. 79; BOA, A.) DVN. 136-100, 15 Ca 1275 (21 Aralık 1858).
[204] BOA, A.) DVN. 170-51, 23 Ra 1279 (18 Eylül 1862).
[205] Mülkiyede paşa unvanını kazanan rütbelerin ikincisi olup ûlâ sınıf-ı sânisine karşılıktır. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 778.
[206] *DS*, h. 1280, s. 72.
[207] BOA, A.) DVN. 170-51, 23 Ra 1279 (18 Eylül 1862).

Mehmet İzzet[208]	1864	-	-	-	-
saliseden es-Seyyid Mehmet Raif Bey[209]	1864-1865	-	-	-	-
mütemayiz Mehmet Bey[210]	1865-1866	-	-	-	-
mirimiran Ragıp Paşa[211]	1866-1868	-	-	-	-
mirimiran Sait Paşa[212]	1868	-	-	Azil[213]	-
sâniyeden İskender Bey[214]	1868-1869	-	Menteşe Mutasarrıflığı[215]	-	-
sâniyeden Halil Sami Bey[216] (Paşa[217])	1870-1871	-	-	-	-
sâniyeden Rıfat Efendi (Bey)[218]	1872-1873	-	-	Azil	-
mirimiran Münib Paşa[219]	1873-1874	-	Van Mutasarrıflığı	İklimine alışamama[220]	-
sâniyeden Ahmet Rüştü Bey[221]	1874-1875	-	Maraş Mutasarrıflığı[222]	İklimine alışamama[223]	-
vekil Selim Ef.[224]	1876	-	-	-	-
mirimiran Arif					

[208] BOA, MVL. 691-12, 9 C 1281 (9 Kasım 1864); BOA, MVL. 705-78, 22 Z 1281 (18 Mayıs 1865).
[209] *DS*, h. 1281, s. 70; BOA, İ. DH. 528-36553, 4 R 1281 (6 Eylül 1864).
[210] *DS*, h. 1282, s. 69; BOA, MVL. 681-89, 22 S 1281 (27 Temmuz 1864).
[211] *DS*, h. 1283, s. 75; BOA, MVL. 719-82, 5L 1282 (21 Şubat 1866); *DS*, h. 1284, s. 91; BOA, MVL. 732-43, 28 L 1283 (5 Mart 1867).
[212] *DS*, h. 1285, s. 103; BOA, ŞD. 2389-38, 7 L 1285 (21 Ocak 1869).
[213] BOA, A.) MKT. MHM. 420-13, 25 Ca 1285 (13 Eylül 1868).
[214] BOA, DH. MKT. 1309-65, 9 R 1286 (19 Temmuz 1869); BOA, A.) MKT. MHM. 420-13, 25 Ca 1285 (13 Eylül 1868); *KVS*, h. 1286, s. 54.
[215] BOA, İ. ŞD. 10-490, 19 Ca 1285 (7 Eylül 1868).
[216] BOA, İ. DH. 627-43644, 29 Za 1287 (20 Şubat 1871); *KVS*, h. 1287, s. 68.
[217] BOA, ŞD. 424-26, 18 Ş 1323 (18 Ekim 1905); *KVS*, h. 1288, s. 65.
[218] BOA, A.) MKT. MHM. 450-87, 26 M 1290 (26 Mart 1873); *KVS*, h. 1289, s. 82; *KVS*, h. 1290, s. 83.
[219] BOA, A.) MKT. MHM. 450-87, 26 M 1290 (26 Mart 1873); *KVS*, h. 1291, s. 107; BOA, *BEO. AYN. d.* 955, s. 96.
[220] BOA, İ. MMS. 48-2085, 10 Ra 1291 (27 Nisan 1874).
[221] BOA, İ. DH. 692-48365, 17 L 1291 (27 Kasım 1874); *KVS*, h. 1292, s. 116; BOA, *BEO. VGG. d.* 151, s. 63.
[222] BOA, *BEO. VGG. d.* 155, s. 113.
[223] BOA, İ. DH. 717-50115, 2 S 1293 (28 Şubat 1876); İ. DH. 717-50217, 5 S 1293 (3 Mart 1876).
[224] BOA, *BEO. VGG. d*. 151, s. 214.

Paşa[225]	1876	-	-	-	-
mütemayiz Mustafa Nuri Bey[226]	1877-1879	-	-	-	-
Ahmet Fehim Paşa[227]	1880	-	-	-	-
mütemayiz Abdulah Şefik Bey[228]	1881	-	-	-	-
Bedirhan Paşazâde Mustafa Bey[229]	1881-1883	-	-	-	-
Tahir Bey[230]	1885-1887	-	-	-	-
Emin Bey[231]	1887-1888[232]	5.000	Leskovik Mutasarrıflığı	-	Malatya Mutasarrıflığı[233]
Hasan Feham Paşa[234]	1888-1892	5.000[235]	Denizli Mutasarrıflığı	-	Kayseri Mutasarrıflığı[236]
Abdülgani Paşa[237]	1892-1893	-	-	-	Ergani Mutasarrıflığı
Abdülvahap Arifi Paşa[238]	1893-1894	7.500	Şehr-i Zor Mutasarrıflığı	-	Maraş Mutasarrıflığı[239]
Ali Atıf Beyefendi[240]	1894-1895	5.000[241]	Taşrada Mektupçuluk ile Vali ve Mutasarrıf	-	Kayseri Mutasarrıflığı[242]

[225] *KVS*, h. 1293, s. 102.
[226] *KVS*, h. 1294, s. 125; h. 1295, s. 73; h. 1296, s. 76; İ. DH. 757-61753, 3 L 1294 (11 Ekim 1877).
[227] *KVS*, h. 1297, s. 147.
[228] *KVS*, h. 1298, s. 153.
[229] BOA, İ. DH. 840-67554, 11 M 1299 (3 Aralık 1881); *KVS*, h. 1299, s. 165; BOA, İ. DH. 894-71116, 4 Za 1300 (6 Eylül 1883).
[230] BOA, İ. DH. 953-75354, 5 Ş 1302 (20 Mayıs 1885); BOA, DH. MKT. 1393-52, 23 R 1304 (19 Ocak 1887).
[231] BOA, DH. MKT. 1443-77, 9 Z 1304 (29 Ağustos 1887); BOA, DH. MKT. 1449-20, 2 M 1305 (20 Eylül 1887).
[232] BOA, İ. DH. 1085-85103, 28 N 1305 (8 Haziran 1888).
[233] BOA, DH. MKT. 1545-87, 16 M 1306 (22 Eylül 1888).
[234] BOA, DH. MKT. 1545-87, 16 M 1306 (22 Eylül 1888); *KVS*, h. 1306, s. 438; *KVG*, 24 Haziran 1889, S: 792, s. 1.
[235] BOA, DH. MKT. 1552-67, 3 S 1306 (9 Ekim 1888).
[236] BOA, DH. MKT. 1976-53, 27 Z 1309 (23 Temmuz 1892).
[237] BOA, BEO. 147-11010, 13 B 1310 (31 Ocak 1893); *KVS*, h. 1310, s. 412.
[238] BOA, BEO. 147-11010, 13 B 1310 (31 Ocak 1893); BOA, DH. MKT. 2060-20, 20 Ş 1310 (9 Mart 1893); *KVS*, h. 1311, s. 265.
[239] BOA, BEO. 435-32602, 12 M 1312 (16 Temmuz 1894).
[240] BOA, BEO. 435-32602, 12 M 1312 (16 Temmuz 1894); *KVS*, h. 1312, s. 288.
[241] BOA, DH. MKT. 268-39, 4 S 1312 (7 Ağustos 1894).
[242] BOA, İ. DH. 1329-45, 22 C 1313 (10 Aralık 1895).

			vekilliği		
Sadettin Beyefendi[243]	1895-1897[244]	-	Kozan Mutasarrıflığı	-	-
Abdülgani Paşa[245]	1899	-	-	-	Drama Sancağı Mutasarrıflığı
Hacı Ahmet Kadri Efendi[246]	1899-1903[247]	-	İlbasan Sancağı Mutasarrıflığı	-	Sinop Sancağı Mutasarrıflığı[248]
Reşit Paşa[249]	1904	-	Kerbela Sancağı Mutasarrıflığı	-	Nablus Sancağı Mutasarrıflığı[250]
Salih Paşa[251]	1905	-	Nebek Kazâsı Kaymakamlığı	Azil[252]	-
Cevdet Paşa[253]	1905-1908	-	Lazistan Mutasarrıflığı	Emeklilik	-
Akif Beyefendi[254]	1908	4.500[255]	Kırşehir Mutasarrıflığı	-	Antalya Mutasarrıflığı[256]
Halil Şahab Bey[257]	1908-1909	-	Hınıs Mutasarrıflığı	-	Cebel-i Garbi Mutasarrıflığı[258]
Abdülkerim Bey[259]	1909-1910	-	Kudüs Mutasarrıf muavinliği	-	Urfa Sancağı Mutasarrıflığı[260]
Hüsnü Paşa[261]	1910	-	Çatalca Sancağı Mutasarrıflığı	Maaş yetersizliği[262]	-

[243] BOA, BEO. 721-54073, 9 B 1313 (26 Aralık 1895); *KVS*, h. 1314, s. 216.
[244] BOA, DH. ŞFR. 215-50, 19 Eylül 1313 (1 Ekim 1897).
[245] BOA, BEO. 1263-94709, 24 N 1316 (5 Şubat 1899).
[246] BOA, BEO. 1263-94709, 24 N 1316 (5 Şubat 1899); BOA, DH. MKT. 2275-68, 20 B 1317 (24 Kasım 1899); BOA, DH. MKT. 2385-3, 9 R 1318 (6 Ağustos 1900); *KVS*, h. 1317, s. 240.
[247] BOA, DH. MKT. 840-28, 23 M 1322 (9 Nisan 1904); *KVS*, h. 1321, s. 260.
[248] BOA, BEO. 2382-178600, 20 Ca 1322 (2 Ağustos 1904).
[249] BOA, BEO. 2401-180022, 19 C 1322 (31 Ağustos 1904).
[250] BOA, BEO. 2578-193350, 15 Ra 1323 (20 Mayıs 1905).
[251] BOA, BEO. 2578-193350, 15 Ra 1323 (20 Mayıs 1905).
252 BOA, BEO. 2710-203216, 29 N 1323 (27 Kasım 1905).
[253] BOA, BEO. 2710-203216, 29 N 1323 (27 Kasım 1905); BOA, BEO. 2779-208410, 16 M 1324 (12 Mart 1906); BOA, BEO. 3393-254445, 13 Ş 1326 (10 Eylül 1908).
[254] BOA, BEO. 3393-254445, 13 Ş 1326 (10 Eylül 1908).
[255] BOA, DH. MKT. 1296-70, 21 Ş 1326 (18 Eylül 1908).
[256] BOA, BEO. 3430-257217, 15 L 1326 (10 Kasım 1908); BOA, DH. MKT. 2656-76, 18 L 1326 (13 Kasım 1908).
[257] BOA, BEO. 3430-257217, 15 L 1326 (10 Kasım 1908).
[258] BOA, BEO. 3530-264677, 15 Ra 1327 (6 Nisan 1909).
259 BOA, BEO. 3530-264677, 15 Ra 1327 (6 Nisan 1909); BOA, DH. MKT. 2783-36, 10 Ra 1327 (1 Nisan 1909).
260 BOA, BEO. 3771-282775, 19 C 1328 (28 Haziran 1910).
[261] BOA, BEO. 3771-282775, 19 C 1328 (28 Haziran 1910).
[262] BOA, BEO. 3788-284056, 27 B 1328 (4 Ağustos 1910); BOA, BEO, 3797-285096, 24 B 1328 (1 Ağustos 1910).

Nazmi Bey[263]	1910-1911	-	Isparta Mutasarrıflığı	-	İlbasan Mutasarrıflığı[264]
Şükrü Bey[265]	1911-1912	-	Erzurum Vilâyeti Maârif Müdürü	-	Antep Sancağı Mutasarrıflığı[266]
Fethi Bey[267]	1912-1913	-	Nablus Mutasarrıflığı	-	Erzincan Mutasarrıflığı[268]
Mahmut Celalettin[269]	1913-1914	-	Çorum Mutasarrıflığı	Azil[270]	-
Ali Ulvi Bey[271]	1914	-	Kerbela Mutasarrıflığı	-	Kayseri Mutasarrıflığı[272]
Asaf Bey[273]	1915	-	-	-	Kerek Mutasarrıflığı
Şükrü Bey[274]	1915	-	Antep Mutasarrıflığı[275]	-	-
Reşat Bey[276]	1917	-	Aydın Mutasarrıflığı	-	Bolu Mutasarrıflığı[277]
Sırrı Bey[278]	1917-1919	-	Amasya Mutasarrıflığı	Azil	-
Lütfi Bey[279]	1919	-	Kastamonu Vil. Mektupçusu	-	-
Mahmut Celalettin Bey[280]	1920	-	Sinop Mutasarrıflığı	-	-

[263] BOA, BEO. 3788-284056, 27 B 1328 (4 Ağustos 1910); DH. İD. 76-1, 8 L 1328 (13 Ekim 1910).
[264] BOA, BEO. 3977-298261, 25 Z 1329 (17 Aralık 1911).
[265] BOA, BEO. 3977-298261, 25 Z 1329 (17 Aralık 1911).
[266] BOA, İ. DH. 1503-10, 18 Z 1331 (18 Kasım 1913).
[267] BOA, BEO. 4097-307216, 1 Za 1330 (12 Ekim 1912).
[268] BOA, BEO. 4236-317675, 6 M 1332 (5 Aralık 1913).
[269] BOA, BEO. 4236-317675, 6 M 1332 (5 Aralık 1913).
[270] BOA, BEO. 4289-321602, 7 B 1332 (1 Haziran 1914).
[271] BOA, BEO. 4289-321602, 7 B 1332 (1 Haziran 1914); İ. DH. 1508-52, 5 B 1332 (30 Mayıs 1914).
[272] BOA, BEO. 4561-342034, 25 C 1337 (28 Mart 1919).
[273] BOA, BEO. 4366-327423, 16 N 1333 (28 Temmuz 1915).
[274] BOA, BEO. 4366-327423, 16 N 1333 (28 Temmuz 1915).
[275] BOA, İ. DH. 1515-64, 15 N 1333 (27 Temmuz 1915).
[276] BOA, BEO. 4491-336778, 28 M 1336 (13 Kasım 1917).
[277] BOA, BEO. 4494-336976, 18 S 1336 (3 Aralık 1917).
[278] BOA, BEO. 4494-336976, 18 S 1336 (3 Aralık 1917); BOA, BEO. 4565-342305, 7 B 1337 (8 Nisan 1919).
[279] BOA, BEO. 4569-342624, 21 B 1337 (22 Nisan 1919).
[280] BOA, BEO. 4635-347584, 10 N 1338 (28 Mayıs 1920).

Tablo 2'de belirtilen Çankırı Sancağına tayin edilmiş mülki amirlerden 1842, 1884 ve 1898 yıllarında görev yapanların isimleri tespit edilememekle birlikte, 1840-1920 yılları arasında Çankırı Sancağına toplam 54 kaymakam/mutasarrıf tayin edilmiştir. 1859 yılında açılan Mülkiye Mektebine kadar mülki amirlerin yetişmeleri için tesis edilmiş bir okul bulunmayışından dolayı, tabloda belirtildiği üzere, 1860'lı yılların başına kadar Çankırı Sancağına tayin edilen mülki amirlerin önceki görevlerinin meclis azalığı ya da çeşitli memuriyetlerde görev yapmış oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, önceki görevlerini tespit edebildiğimiz 1864 yılından sonraki mülki amirlerin neredeyse tamamının, mülki amir tecrübesine sahip olduğu tespit edilmektedir. Tayin edilen mülki amirlerin maaşları, tabloya göre ortalama 5.000 ile 7.000 arasında değişmekle birlikte, 1843 yılında tayin edilen İsmet Paşa'nın uhdesine Ankara ve Çorum Sancakları da tevcih olunduğundan, kendisine 17.500 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Mülki amirlerin standart bir görev süresi olmayıp, hizmet süreleri birkaç ay olanlar da olmakla birlikte, genel itibariyle bir ile beş yıl arasında değişmektedir. Ancak görev süreleri bir yıl ya da bir yıldan daha az süren mülki amirlerin bölgeden ayrılma eğiliminde olmaları, ahali ile yöneticiler arasında yakın ilişkilerin kurulamamasına, dolayısıyla mahalli hükümetin ahalinin yaşadığı sorunlara çözüm bulamayıp, devlet-halk kaynaşmasında kopukluk yaşanmasına neden olunmaktaydı. Bununla birlikte, Çankırı'ya tayin edilen mülki amirler, başka memuriyetlerde veya mutasarrıflıklarda tecrübe edinmiş kişiler olmaları, tecrübesizliklerinden kaynaklanan sorunların önüne geçmiştir.

2.2. Çankırı Kazâsı Mahalleleri

Şehirler, idari ve sosyal bakımdan mahalle adı verilen alt birimlerden meydana gelir. Çankırı Kazâsının 1521 tahririnde 24 ve 1579 tahririnde ise 22 mahallesi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönem kayıtlarında Yoğurtçu ve Attar Mahallelerinden de bahsedildiğinden dolayı, Çankırı Kazâsında toplam 26 mahallenin olduğu ifade edilebilir[281].

[281] Kankal, **a.g.e.**, s. 117.

Tablo 2. 3: 1521 yılında Çankırı'da mevcut mahalle isimleri

Karataş-ı Kayser	Mescid-i Halil Ağa	Hoca İbrahim
Hıdırlık	Hacı Musa	Küçük Minare
Alacamescid	Bimarhâne-Tımarhâne	Mescid-i Hacı Mü'min veya Tabbağlar
Hoca Bahşayiş	Kadı	İmaret
Çukur	Perdedar Gazi	Şeyh Osmân
Karataş	Çetince	Hoca Kasım
Emir-i Ahur	Umur Fakih veya Hoca Elvan	Hanikah-ı Şeyh Hacı Bahaeddin
Mescid-i Hatib	Cami'	Tohte

Kaynak: Kankal, **a.g.e.**, s. 117.

Tablo 3'de adı geçen mahallelerden Hanikah-ı Şeyh Hacı Bahaeddin Mahallesinin boş kalması ve Tohte Mahallesinin ise yer almamasından dolayı, 1579 yılı tahririnde Çankırı'da 22 mahalle kayıtlıdır. İlk tahrirde Perdedar Gazi, Cami' ve Mescid-i Hacı Mü'min olarak kayıtlı bulunan mahalleler 1579 yılı tahririnde, sırasıyla Perdedar, Cami'-i Merhum Sultan Süleyman Han ve Tabbağlar olarak kaydedilmiştir.

Mahalleler, genellikle mescit veya camilerin, bir pazarın, bir çeşmenin yahut ağaçlıklı bir meydanın etrafında kurulurdu[282]. Buna göre, tablo 2'deki İmaret, Bimarhane ve Mescid-i Halil Ağa gibi bazı mahallelerin mescit, cami' ve çeşitli sosyal kurumlar etrafında kurulduğu söylenilebilir. Ayrıca tabloya göre, kurucularının isimleriyle anılan mahalleler de bulunmaktadır. Örneğin Hacı Musa, Perdedar Gazi ve Hoca İbrahim gibi.

Farklı kaynaklarda Bimarhane ve Tımarhane adlarıyla geçen mahallenin kurucusunun Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad'ın atabeyi olan Cemalaettin Ferruh olduğu ve mahallenin adı geçen şahıs tarafından 1235 yılında inşa edilen darüşşifanın etrafında kurulduğu tahmin edilmektedir[283]. Hanikah-ı Şeyh Hacı Bahaeddin Mahallesi kurucusunun, Emir Karatekin'in emrinde çalışan

[282] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Isparta 2014, s. 22.
[283] Kankal, **a.g.e.**, s. 222.

kumandanlardan olup Çankırı Kalesinin alınışında hizmeti olan Şeyh Bahaeddin adıyla anılan zat olduğu düşünülmektedir[284].

Tablo 2.4: 1730-1731 ile 1748 yıllarına ait Çankırı Kazâsı mahalleleri

Kayser Bey	Şeyh Osmân	Hoca Elvan
Hoca Bahşayiş	Çetince	Taşmescid
Halil Ağa	Debbağhâne	Yapar
Karataş	İmâret	Perdedar
Alacamescid	Yoğurtçu	Hoca İbrahim
Mirahor	Çukur	Cami'-i Kebir

Kaynak: Dıvrak, **a.g.e.**, s. 89.

Tablo 4'deki 18 mahalleyi, tablo 3'de belirtilen 26 mahalle ile karşılaştıracak olursak, muhtemelen 16. yüzyılda yaşanan celali isyanları nedeniyle şehirden dışarıya göç olayının yaşanmasından dolayı, Attar, Mescid-i Hatıb, Hıdırlık, Hacı Musa, Kadı, Küçük Minare, Hoca Kasım ve Tohte Mahallelerinin ortadan kalkması neticesinde, 16. yüzyıl Çankırı Mahallelerinden sekiz tanesinin kaydı bulunmamaktadır. Tablo 3'deki Karataş-ı Kayser Mahallesi, ya Kayser Bey ve Karataş isimleriyle iki ayrı mahalleye bölünmüştür ya da tablo 3'de Karataş Mahallesi ismiyle ayrı bir mahalle olduğundan dolayı, adı geçen mahallenin ismi Kayser Bey Mahallesi olarak değiştirilmiştir. Bazı mahallelerde ise isim değişikliğine gidilmiş veya yeni kurulmuş mahallelerdir. Buna göre, tablo 3'de ismi geçen Cami', Tabbağlar, Emir-i Ahur ve Mescid-i Halil Ağa Mahallelerinin sırasıyla, Cami'-i Kebir, Debbağhâne, Mirahor ve Halil Ağa olarak isim değişikliğine gidildiği kuvvetle muhtemel iken, tablo 4'de ismi geçen Taşmescid ile Yapar Mahallelerinde ise isim değişikliğine gidilmiş ya da yeni kurulmuş mahallelerdir.

Tablo 2.5: 1820 yılına ait Çankırı Kazâsı mahalleleri

Kayser Bey	Karataş	Yapar	Hoca İbrahim
Yoğurtçu	Mirahor	Perdedar	Debbağhâne
Alacamescid	Ali Bey	Çetince	İmâret
Hoca Bahşayiş	Halil Ağa	Hoca Elvan	Şeyh Osmân

[284] Tayip Başer, *Çankırı Karatekin Uluları*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, s. 7.

Çukur	Bimarhâne	Cami'-i Kebir	-
Saman Pazarı	Yeni Mahalle	Taşmescid	-

Kaynak: Elibol, **a.g.e.,** s. 76.

Tablo 4'de belirtilen mahalleler, tablo 5'de aynı isimlerle varlığını devam ettirmekle birlikte, dört yeni mahalle daha kurulmuştur. Buna göre, Saman Pazarı, Yeni Mahalle ve Alibey yeni kurulan mahallelerdir. Ancak 16. yüzyılda kaydına rastlandıktan sonra, sonraki dönemler ismi tespit edilemeyen Bimarhane Mahallesinin ya 16. yüzyıl sonuna doğru yaşanan celali isyanları neticesinde ahalinin göç etmesinden dolayı ortadan kaldırıldığı ya da başka bir mahalle ile birleştirilip, 19. yüzyılda iki mahallenin ayrılmasıyla tekrar kurulduğu düşünülebilir.

Tablo 2.6: 1836-1837 tarihli nüfus defterine göre Çankırı Kazâsının mahalleleri

Çetince	Yapar	Karataş
Şeyh Osmân	Çukur	Kayser Bey
Taşmescid	İmâret	Kal'a-i Kangırı
Yoğurtçu	Debbağhâne	Hoca Bahşayiş
Alacamescit	Mirahor	Hoca Elvan
Cami'-i Kebir	Perdedar	Hoca İbrahim
Halil Ağa	-	-

Kaynak: Özlem Cengiz, *133 Numaralı Çankırı Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi [h. 1252 (1836-1837)],* Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2018, s. 8; Fuat Recep, "Osmanlı Tahriri ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı'nın Merkezine (Nefs) Ait Mahalle İsimleri", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 2, Ağustos 2007, s. 116.

Çankırı Kazâsında 1820 yılında tespit edilen 22 mahalleden, Saman Pazarı, Ali Bey, Bimarhane ve Yeni Mahalle'nin 1836-1837 yıllarına ait nüfus defterinde kayıtları bulunmamakla birlikte, bu dönemde Kal'a-i Kangırı ismiyle yeni bir mahallenin kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2.7: 1840 yılında Çankırı Kazâsında mevcut mahalleler

Alacamescid	Debbağhâne	Kale
Taşmescid	Cami'-i Kebir	Yoğurtçu

Hoca İbrahim	Hoca Bahşayiş	Çetince
Hoca Elvan	Mirahor	Yapar
Karataş	Perdedar	Şeyh Osmân
Halil Ağa	Çukur	-
Kayser Bey	İmâret	-

Kaynak: Çankırı Temettuat Defteri; Yüksel Arslan, "XIX. Yüzyılda Çankırı Sosyo-Ekonomik Hayatına Genel Bir Bakış", *IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 13-15 Kasım 2008*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Çankırı, s. 396.

Tablo 7'de ismi geçen mahalleler, Çankırı merkez kazâya ait olup içerisinde tarih bulunmamasına rağmen düzenleme şekli açısından bakıldığında, 1840 tarihine ait olduğu düşünülen Çankırı Temettuat Defterinden alınmıştır. Tablo 6'da ismi geçen Kal'a-i Kangırı Mahallesinin Kale Mahallesi olarak isim değişikliğine gidildiği düşünülürse, 19 mahallenin varlığını devam ettirdiği ifade edilebilir. Şehrin en büyük camisinin etrafında kurulan ve çoğu zaman en büyük mahalle olarak kayıtlarda geçen mahalleye "Cami'-i Kebir Mahallesi" denilir[285]. Ancak tablo 7'de geçen Cami'-i Kebir Mahallesi, Çankırı Temettuat Defterine göre, hâne ve nüfus sayısı en az olan mahalledir[286].

1836-1837 ve 1840 yıllarına ait kaynaklarda, Çankırı merkez kazâda kayıtlı 19 mahallenin tamamı, 1863 yılında da aynı isimlerle varlığını korumuştur[287].

Tablo 2.8: 1896 yılında Çankırı Kazâsında mevcut mahalleler

Alamescid	Karataş	Mirahor	Yoğurtçu
Taşmescid	Halil Ağa	Perdedar	Şeyh Osmân
Hoca Elvan	Kayser Bey	Çukur	Yapar
Hoca İbrahim	Debbağhâne	İmâret	Kıpti
Cami'-i Kebir	Hoca Bahşayiş	Çetince	Hamidiye

Kaynak: *KVS*, h. 1314, s. 360.

Tablo 8'e göre, 1896 yılında Çankırı merkez kazâda 20 mahalle bulunup tablo 7'de ismi geçen Kale Mahallesi dışındaki diğer 18 mahalle aynı isimlerle anılmaya devam

[285] Ünal, **a.g.e.**, s. 22.
[286] Çankırı Temettuat Defteri; Arslan, **a.g.m.** s. 396.
[287] Muammer Demirel, "XIX. Yüzyılda Çankırı (Kengiri)'de İdari Yapı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 4, Kasım 2009, s. 10,11.

etmiştir. Kale Mahallesine dair iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, adı geçen mahallenin 1890'lı yılların başında kaydı geçen Muhacirin Mahallesine[288] ve 9 Şubat 1896 (24 Ş 1313) tarihinde ise çıkan irâde-i seniyye ile tabloda ismi geçen Hamidiye Mahallesine dönüştürüldüğüdür[289]. İkincisi ise düşük bir ihtimal olmakla birlikte, adı geçen mahallenin tamamen ortadan kalktığıdır. Tablodaki iki yeni mahalleden bir diğeri olan Kıpti Mahallesi, 1840'lı yıllara ait Çankırı Temettuat Defterine göre, Çankırı Kazâsında kayıtlı 19 mahalle ismi arasında bulunmayıp, 25 hane olan Kıptiler, Kayser Bey Mahallesinde oturmaktaydılar[290]. Ancak 1896 yılına gelindiğinde Kıptiler, 76 hâne, 238 erkek ve 235 kadın nüfusuyla bir mahalle teşkil edebilecek miktarda artmışlardır[291]. Kıptilerin nüfus sayısı hâne sayısına bölündüğünde, ortalama her hânede dört veya beş ferdin yaşadığı tahmin edilebilir.

Tablo 8'de ismi geçen mahalleler arasında olmamakla birlikte, 1893 yılında Çankırı'da boş bir arsada iskân edilip, kendilerine 20 hâne inşa edilerek bir mahalle teşkil eden muhâcirlerin yaşadıkları bölgeye, 9 Haziran 1893 (24 Za 1310) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine, "Osmâniye" isminin verilmesine ve mahalle olarak ittihaz edildiğinden dolayı birer imam, muhtar ve kâtibin tayin edilmesine izin verilmiştir[292]. Yukarıda bahsedildiği üzere, 1893 tarihli bir başka kayıtta "Muhâcirin Mahallesi" isminde bir mahalleden bahsedilmektedir[293]. Yine, 1 Ekim 1910 (18 Eylül 1326) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile "Ümraniye" isminde 88 hane ve 434 nüfustan oluşan bir mahalle tesis edilmiştir[294]. Son olarak 1911 yılında, Ermeni ve Rum ismiyle iki yeni mahalle Çankırı mahalleleri arasına ilave edilirken, Kıpti Mahallesi kayıtlarda geçmemektedir[295].

---

[288] BOA, Y. A. HUS. 304-91, 29 M 1312 (2 Ağustos 1894).

[289] BOA, BEO. 743-55715, 28 Ş 1313 (13 Şubat 1896). Belgede Kastamonu Vilâyetinin talebi üzerine Çankırı Gureba Hastahânesi'nin Sultan Abdülhamid'e atfen "Hamidiye" ismi ile tezyin edildiği belirtildiğinden dolayı olacak ki, hastahânenin bulunduğu mevkiye de Hamidiye Mahallesi ismi verilmiştir.

[290] Çankırı Temettuat Defteri; Arslan, **a.g.m.**, s.397.

[291] *KVS*, h. 1314, s. 360.

[292] BOA, İ. DH. 1304-30, 24 Za 1310 (9 Haziran 1893), Şurâ-yıDevlet'den 25 Mayıs 1893 tarihinde gönderilen tezkire; BOA, DH. MKT. 31-3, 6 Z 1310 (21 Haziran 1893).

[293] BOA, DH. MKT. 190-63, 22 C 1311 (31 Aralık 1893).

[294] BOA, BEO. 3810-285699, 5 L 1328 (10 Ekim 1910).

[295] Yüksel Arslan, "Tıp Tarihi Açısından Vefiyyat Defterlerinin incelenmesi (Çankırı Örneği)", *Arasta Dergisi*, ilkbahar 2014, s. 30.

2.3. Çankırı Sancağına Bağlı Kazâlar

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundna beri "Kazâ" adı ile anılan ve başlangıçta idari-adli, daha sonraları ise sadece adli birim olarak bilinip, mahkeme ile kadı veya naibin bulunduğu her yerleşim bölgesi, eyâlet merkezi, sancak veya voyvodalıkla yönetilen kasaba ve köyler topluluğu Tanzimat'ın ilanına kadar kazâ adıyla anılmaktaydı[296].

Çankırı Sancağı, 16. yüzyılın ilk yarısında dokuz kazâdan oluşmaktadır. Bu kazâların isimleri şunlardır: Çankırı, Kalecik, Tosya, Çerkeş, Kurşunlu, Koçhisar, Kargı, Milan ve Karîpazarı'dır. Adı geçen kazâlara 16. yüzyılın ikinci yarısında, başlangıçta Kalecik Kazâsına bağlı bir nahiye iken, sonradan kazâ statüsüne yükseltilen Keskin'i ve karye statüsünde olmasına rağmen dokuz mahalleye sahip Tuht'u da ilave edersek, yüzyılın sonunda Çankırı Sancağının 11 kazâdan oluştuğunu söyleyebiliriz[297].

Tanzimat Fermânı'nın ilanından sonra 1840-1842 tarihleri arasında uygulamaya konulan Muhassıllık Meclislerinin beklenileni vermekten uzak kalması üzerine, kazâ adı verilen yeni bir idari birim oluşturulup, başına "kazâ müdürü" unvanıyla mülki amirler tayin edilmiştir[298]. Bundan dolayı, Tanzimat'tan sonra yeni bir idari birim olarak ihdas edilen kazâ ile klasik dönemde bahsi geçen kazâ arasında sadece isim benzerliği kalmıştır. Kazâ müdürleri, ilgili mahallin ileri gelen aile mensubu kimseleri arasından birini kazâlarına müdür olarak seçmeleri için Meclis-i Vâlâ'ya bildirdikleri önerinin burada tartışılarak oybirliği ile kabulü ve son olarak padişahın da bu kararı onaylamasıyla tayin edilmekteydi[299].

1842 yılında yeni bir idâri birim olarak düzenlenen kazâların teşkilatında, 1864 yılında hazırlanan vilâyet nizâmnâmesine kadar bir değişiklik yapılmamıştır. Bahsi geçen iki tarih arasında, Çankırı Sancağında da sayıları bazı yıllar değişmekle birlikte, 18 kazâ birimi oluşturulmuştur. Bu kazâların isimleri şunlardır: 1855 yılında Çankırı, Şabanözü, Korupazar, Milan, Karîpazar, Çerkeş, Boğaz, Karacaviran,

[296] Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kazâ Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, c: 53, S: 206, s. 237.
[297] Kankal, **a.g.e.**, s. 223.
[298] Çadırcı, **a.g.m**., s. 237.
[299] Çadırcı, **a.g.m.**, s. 238.

Koçhisar, Bucura, Kurşunlu, Tosya, Öğez, Kargı, Tuht, Kalecik, Nallu, Ballu[300]. 1856 yılından itibaren Nallu ve Ballu Kazâları birleştirilerek, İnallı ve Ballı Kazâsı kurulmuştur. Ayrıca Tefellü (تفللو) Aşireti de bahsi geçen kazâlara ilave edilmiştir[301]. 1857 yılında Tefellü Aşiretinin yerini Nallu (نعللو) Aşireti almıştır[302]. 1861 yılına kadar kazâ sayısında bir değişiklik olmamıştır[303], 1862 yılında Karîpazar ve Tosya Kazâlarının kaydı yok iken, Harmin, Pürenk, Tufallu Koşlu ve Aksaçlı isimlerinde dört yeni aşiret Çankırı Sancağına ilave edilmiştir[304]. 1863 yılında kazâ sayısında bir değişiklik olmamakla birlikte[305], 1864 yılında Karîpazar Kazâsı tekrar Çankırı'ya bağlanmıştır[306]. 1865 ve 1866 yıllarında kazâ sayısında bir değişiklik olmamıştır[307], 1867 yılında Harmin, Pürenk, Tufallu Koşlu ve Aksaçlı Aşiretlerinin kaydı yok iken, Akciceli ve Karaciceli isimleriyle iki yeni aşiret ilave edilmiştir[308]. Yine, 1868 yılında İskilip ile Koşlu ve Kikil Aşiretleri, Çankırı Sancağına dâhil edilmiştir[309]. 1876 yılında ise Çankırı Sancağına Ulak isminde bir kazâ ilave edilmiştir[310]. Bazı aşiret isimlerinin de Çankırı kazâları arasında yer alması dikkat çekici olup bunun adı geçen aşiretlerin nüfusunun fazla olması ve yerleştikleri konumun diğer kazâlara olan uzaklığından dolayı olduğu düşünülmektedir.

Yukarıda bahsi geçen kazâ isimleri, Devlet Salnâmeleri esas alınarak ifade edilmiştir. Salnâme kayıtlarında yazılı kazâ isimlerinin yanı sıra, belgelerden tespit edilen yeni kazâ isimleri ile salnâme kayıtlarında mevcut bazı kazâ isimlerinin Çankırı'ya bağlanma ve ayrılma tarihleri şöyle ifade edilebilir: 1849 yılında Çankırı Sancağına bağlı Mucul (موجول) Kazâsının olduğu tespit edilmiştir[311]. Salnâme kayıtlarında 1868 yılında İskilib'in Çankırı'ya bağlandığı belirtilmekle birlikte, adı geçen kazânın

[300] *DS*, h. 1271, s. 86. Nallu ve Ballu, iki ayrı kazâ olarak kaydedilmekle birlikte, sonraki Devlet Salnâmelerinde bu iki kazânın birleştirildiği anlaşılmaktadır; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 235.
[301] *DS*, h. 1272, s. 93,94.
[302] *DS*, h. 1273, s. 99,100.
[303] *DS*, h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142,143.
[304] *DS*, h. 1278, s. 143.
[305] *DS*, h. 1279, s. 150.
[306] *DS*, h. 1280, s. 150.
[307] *DS*, h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 166,167.
[308] *DS*, h. 1283, s. 166.
[309] *DS*, h. 1284, s. 177.
[310] BOA, *BEO. AYN. d.* 959, s. 224.
[311] BOA, A.) DVN. 54-18, 29 Z 1265 (15 Kasım 1849).

1865-1868 yılları arasında Çankırı'ya bağlı olduğu tespit edilmiştir[312]. 1855 yılında Çankırı'ya bağlı Keskin Kazâsının olduğu[313] ve 1860 yılından itibaren Tosya Kazâsının Kastamonu'ya ilhak edildiği anlaşılmaktadır[314].

Kazâ müdürlerine başlangıçta görecekleri hizmet karşılığında maaş ödenmesi düşünülmüşse de, kısa süre sonra bundan vazgeçilerek kazânın büyüklüğüne göre halk tarafından karşılanmak suretiyle maaş bağlanmıştır[315]. Bu cümleden olarak, Çankırı Sancağında 1862 yılında mevcut 16 kazâdan Çankırı Kazâsı livâ reisi tarafından idare olunup, İnallı Kazâsı müdürüne de 1.000 kuruş maaş tahsis edilmiş iken, geriye kalan 14 yerli kazâ müdürü maaşsız olarak görev yapmışlardır[316]. "Maaşsız çalışan müdürlerin yolsuzluk yapmamaları için bir önlem olarak "kefalet" usulüne başvurulmuştur. Osmanlı klasik döneminde de uygulanan bu sisteme göre, ahali ile doğrudan ilişkide olan görevlilerin bütününden birer "kefil" istenmekteydi. Böylece, görevlilerin zimmetlerine devlet gelirlerini geçirmeleri önlenecek, geçirdikleri takdirde ise kendileri geri ödeyemezlerse kefillerinden tahsil edilmekteydi"[317]. Bu bağlamda, Çankırı Sancağında da bahsi geçen sistem uygulanmakla birlikte, sancağı oluşturan 16 kazâdan 14'ünün müdürü kısa bir zaman içerisinde zimmetlerine yüklü miktarda miri (devlet) mal geçirip, azledildiklerinden kefilleri mağdur olmuştur. Bu durum da kimse kimseye kefil olmaz olduğundan yerli müdür bulunamaz hale gelince, sancağın idaresi konusunda yaşanan müşkilattan dolayı bazı kazâların birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Buna göre, Çankırı Kazâsı dışındaki kazâlar sekiz müdürlüğe bölünmüştür. Ancak bahsi geçen sekiz müdürlükten İnallı Ballı ile Akciceli 800 haneden ibaret olduğundan dolayı, civar kazâlara ilhak olunup, Kalecik Müdürlüğüne 1.250 ve diğer altı müdürlüğe 1.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir[318]. Bundan kısa bir müddet sonra, 1863 tarihli Nüfus

[312] BOA, MVL. 713-56, 22 R 1282 (14 Eylül 1865); BOA, MVL. 744-40, 12 M 1283 (27 Mayıs 1866); BOA, MVL. 1055-15, 29 Ş 1284 (26 Aralık 1867).
[313] BOA, A.) MKT. NZD. 135-80, 10 C 1271 (28 Şubat 1855).
[314] BOA, MVL. 596-57, 6 Ş 1276 (28 Şubat 1860).
[315] Çadırcı, **a.g.m.**, s. 238.
[316] BOA, A.) MKT. MVL. 144-31, 13 L 1278 (13 Nisan 1862).
[317] Çadırcı, **a.g.m.**, s. 239.
[318] BOA, A.) MKT. MVL. 144-31, 13 L 1278 (13 Nisan 1862).

Yoklama Defterinde ise sancağın kazâ sayısının üçe indirildiği (Çankırı, Şabanözü ve Korupazarı) anlaşılmaktadır[319].

Salnâme, belge ve defter kayıtlarında Çankırı Sancağını oluşturan kazâların sayısı hususunda tespit edilen çelişkiler, bütün taşrayı kapsayıcı bir idari düzenleme ve teşkilatın olmamasından kaynaklanmaktadır. Taşra idari yapısında yaşanan bu kargaşılığa son vermek adına, 1864 yılında hazırlanıp önce Tuna Vilâyetinde uygulanan ve iyi sonuçlar alınan "İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi" gereğince, vilâyetler livâlara, livâlar kazâlara, kazâlar nahiyelere ve nahiyeler köylere ayrılmıştır[320].

"1867 yılına gelindiğinde uygulama tamamlanıp, Osmanlı taşra yönetimi vilâyet, sancak, kazâ ve karye olmak üzere dört idari birime ayrılmıştır. Bu yeni düzenleme, 1864 yılı Vilâyet Nizâmnâmesinden farklı olmamakla birlikte, yöneticilerin unvan ve atamalarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre, Kazâ birimi 1842'deki statüsünü korumakla birlikte, seçimle göreve getirilen kazâ müdürü yerine hükümet tarafından görevlendirilen "kaymakam" tayin edilmiştir"[321].

1864 yılında hazırlanan vilâyet nizâmnâmesinin düzenlemeleri 1867 yılında tamamlanıp, kazâ birimlerinde düzenlenen yeni idari teşkilatlanma ile birlikte, taşrada mevcut birçok kazâ nahiye veya karye statüsüne indirilmiştir. Bu bağlamda, Çankırı Sancağında da, 1869 yılından itibaren uygulanmaya başlanan bu düzenlemeye göre, Çankırı'nın kazâları ve nahiyeleri tablo halinde şöyle verilebilir:

Tablo 2.9: 1869-1910 yılları arası Çankırı'nın kazâ ve nahiyeleri

Yıl	İsim
1869[322]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** Şabanözü, İnallı ve Ballı

[319] Demirel, **a.g.m.**, s. 13.
[320] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 1, s. 625.
[321] Çadırcı, **a.g.e.**, s. 252.
[322] *KVS*, h. 1286, s. 56, 57, 58.

1870[323]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** Şabanözü, İnallı ve Ballı
1871[324]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** Şabanözü, İnallı Ballı
1872[325]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** Şabanözü, İnallı Ballı
1873[326]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** Şabanözü, İnallı Ballı
1874[327]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** Şabanözü, İnallı ve Ballı
1875[328]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** Şabanözü, İnallı Ballı
1876[329]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** İnallı Ballı **Ulâk (اولاق)[330]: -**
1877[331]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** İnallı Ballı
	Çankırı: Koçhisar, Tuht, Şabanözü

[323] *KVS*, h. 1287, s. 70, 72, 73.
[324] *KVS***,** h. 1288, s. 68, 70, 71.
[325] *KVS*, h. 1289, s. 85, 87, 88, 89.
[326] *KVS*, h. 1290, s. 86, 88, 89; *DS*, h. 1291, s. 251.
[327] *KVS*, h. 1291, s. 109, 110, 111, 113.
[328] *KVS*, h. 1292, s. 120, 121, 123.
[329] *KVS***,** h. 1293, s. 105, 107, 109.
[330] BOA, *BEO. AYN. d.* 959, s. 224.
[331] *KVS*, h. 1294, s. 128, 129, 131, 134,

1878[332]	**Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık, Milan[333] **Kalecik:** İnallı Ballı
1879[334]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** İnallı Ballı
1880[335]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** İnallı Ballı
1881[336]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** İnallı Ballı
1882[337]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** İnallı Ballı
1884[338]	**Çankırı:** Korgun
1885[339]	**Çankırı:** - **Çerkeş:** -
1889[340]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **Kalecik:** -
1890[341]	**Çankırı:** - **Çerkeş:** - **Kalecik:** -
1892[342]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık

[332] *KVS***,** h. 1295, s. 76, 78, 80.
[333] BOA, *BEO. AYN. d*. 960, s. 47.
[334] *KVS***,** h. 1296, s. 79, 81, 83.
[335] *KVS*, h. 1297, s. 153, 157, 161.
[336] *KVS*, h. 1298, s. 159, 165, 171.
[337] *KVS*, h. 1299, s. 171, 179, 184, 185.
[338] BOA, ŞD. 2911-11, 17 B 1301 (13 Mayıs 1884).
[339] BOA, İ. DH. 966-76398, 9 M 1303 (18 Ekim 1885).
[340] *KVS*, h. 1306, s. 445, 446, 454, 455; Ş. Sami, **a.g.e.**, c. I, s. 394.
[341] BOA, DH. ŞFR. 142-27, 27 Ke 1305 (8 Ocak 1890).
[342] *KVS*, h. 1310, s. 415, 429, 430.

	İskilip: -
1893[343]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık **İskilip: -**
1894[344]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık
1896[345]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık
1899[346]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık
1903[347]	**Çankırı:** Koçhisar, Tuht, Şabanözü **Çerkeş:** Karacaviran, Bayındır, Ovacık
1910[348]	**Çankırı: -** **Çerkeş:** Bayındır

Tablo 9'a göre, 1894 yılına kadar ortalama üç kazâdan oluşan Çankırı Sancağı, bu tarihten itibaren Kalecik ve İskilip Kazâlarının ayrılmasıyla iki kazâya düşmüştür. Tabloda ismi geçen Koçhisar, Tuht, Şabanözü, İnallı Ballı, Karacaviran ve Milan Nahiyelerinin idari birimleri kazâ iken[349], 1869 yılından itibaren nahiye durumuna düşürülmüşlerdir.

Yukarıda Çankırı Sancağını oluşturan kazâ ve nahiyelerin Tanzimat öncesi ile 1842 ve 1867 yılları sonrası isim ve sayıları hakkında bilgi verildikten sonra, şimdi de adı geçen kazâ ve nahiyelerin mülki idari durumunu ayrı başlıklar altında inceleyim.

[343] *KVS*, h. 1311, s. 274, 343- 344.
[344] *KVS*, h. 1312, s. 394, 404.
[345] *KVS*, h. 1314, s. 223, 224, 231.
[346] *KVS*, h. 1317, s. 245, 246, 251, 252.
[347] *KVS*, h. 1321, s. 266, 267, 274, 275.
[348] BOA, DH. MUİ. 562-27, 28 C 1328 (7 Temmuz 1910); BOA, ŞD. 1361-26, 25 B 1327 (12 Ağustos 1909).
[349] *DS*, h. 1271, s. 86.

2.3.1. Çerkeş Kazâsı

Günümüzde Çankırı İli'ne bağlı bir ilçe olan Çerkeş, saf, sıra, dizi anlamlarına gelmektedir[350]. Kastamonu Vilâyetinin 100 kilometre güneybatısında ve Çankırı'nın 65 kilometre kuzeybatısında yer almaktadır. Kuzeyden Kastamonu Vilâyetine bağlı Araç, batıdan Bolu Sancağına tabi' Gerede ve güneyden Ankara Sancağına bağlı Yabanabad Kazâlarına sınırdır. 1890'lı yılların başında, Karacaviran, Bayındır ve Ovacık Nahiyeleriyle birlikte toplam 388 köye sahiptir[351].

Çerkeş adı ile ilgili bir takım görüşler vardır: Bir araştırmacı Çerkeş adının "Ceharköşe-Çarköşe" olduğunu belirtmektedir. Fakat bu bilginin doğru olmadığı görülmektedir. Diğer bir araştırmacı ise Çerkeş'in Osmanlı döneminde doğuya yapılan seferler için bir toplanma merkezi, askeri bir karargah olduğunu belirterek isminin "asker çeken-toplayan" manasında olduğunu ifade etmektedir. Bu mananın ortaya çıkmasında Türkçe *asker* anlamındaki *çeri* kelimesi ile Farsça *çeken* anlamına gelen *keş* kelimesinin birleşmesiyle oluşan bir isim olduğu şeklindeki yaygın düşüncenin etkisinin olduğu açıktır. *Çerkeşmek* şeklinde bir fiilin Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı Divanu Lügati't-Türk'te geçtiğine dair bilgiler mevcut olup *Saf haline gelmek, sıralanmak, dizilmek, düzelmek* anlamlarına gelmektedir[352].

"Çerkeş'in kuruluş yeri bilinmemekle birlikte, Kızıllar Köyünün ilk yerleşim alanı olduğu düşünülmektedir. Yüzeysel arkeolojik buluntular, kentin Eti, Roma ve Bizans hâkimiyetine girdiğini kanıtlamaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesi ile uzun bir süre Danişmetlilerin ve daha sonra Selçukluların yönetimi altında kalmıştır. Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan döneminden sonra, Candaroğulları Beyliğine dâhil olmuştur. 1416 yılında Osmanlı Devleti sınırları içine alınan Çerkeş, 1461 yılında Trabzon seferine çıkan II. Mehmet tarafından Candaroğulları Beyliğine son verilmek suretiyle kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış oldu. Günümüze kadar tam bir Türk yerleşim birimi olma özelliğini korumuştur"[353].

---

[350] Umar, **a.g.e.**, s. 188.
[351] Ş. Sami, **a.g.e.,** c. 3, s. 1873; Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyyenin Tarih ve Coğrafya Lûgatı*, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1313, s. 306.
[352] Aydın EFE, *Çankırı Tarihinin Kaynakları I Çerkeş Temettuat Defteri*, (Ed. Kürşat KURTULGAN), Akademisyen Kitabevi, Ankara 2019, s. 55.
[353] Ayhan, **a.g.e.,** 1988, s. 257.

Çerkeş merkez kazâ, 1844 yılında İdris, Karalar, Kurtlar ve Okçular isimleriyle dört mahalleden oluşmaktadır[354]. 16. yüzyılın ilk yarısından günümüze kadar Çankırı Sancağına bağlı kazâ statüsünü aralıksız muhafaza eden Çerkeş, 1842-1868 yılları arası yöre halkı tarafından seçilen kazâ müdürleri, 1869 yılından itibaren ise hükümetçe tayin edilen kaymakamlar tarafından idare edilmiştir.

Tablo 2.10: Çerkeş Kazâsına 1846-1909 arası tayin edilen mülki amirler

İsim	Görev Yılı	Tayin Sebebi	Önceki Görev Yeri	Sonraki Görev Yeri
Es-Seyyid Mehmet[355]	1846	-	-	-
İsmail Efendi[356]	1848	İstifa	-	-
Hacı İsmail Ağa oğlu Mehmet Efendi[357]	1858	-	-	-
İsmail Efendi[358]	1861	-	-	-
Mehmet Sadık Efendi[359]	1862	Becayiş	-	-
Mustafa Efendi[360]	1863	-	-	-
hacegân Rıza Bey[361]	1865-1869	Azil	-	-
Niyazi Efendi[362]	1870-1873	-	-	-
Eşraf-ı Kazâdan Ahmet Hilmi Efendi[363]	1874-1875	-	-	-
sâniye devriye müderrisi Mehmet Galip Bey[364]	1876-1877	Şikâyet[365]	-	-

[354] *ML. VRD. TMT. d*. 666, Efe, **a.g.e.**, s. 55.
[355] *ML. VRD. TMT. d.* 666.
[356] BOA, A.) MKT. 125-48, 3 C 1264 (7 Mayıs 1848).
[357] BOA, MVL. 569-30, 20 Ş 1274 (5 Nisan 1858).
[358] BOA, A.) MKT. UM. 494-86, 20 S 1278 (27 Ağustos 1861).
[359] BOA, MVL. 641-92, 5 Ca 1279 (29 Ekim 1862).
[360] BOA, *BEO. VGG. d.* 154, s. 151.
[361] BOA, MVL. 464-92, 24 L 1281 (22 Mart 1865); *KVS*, h. 1286, s. 56.
[362] *KVS*, h. 1287, s. 71; h. 1288, s. 70; h. 1289, s. 87; h. 1290, s. 88.
[363] *KVS*, h. 1291, s. 112; h. 1292, s. 122.
[364] *KVS*, h. 1293, s. 107; h. 1294, s. 132.
[365] BOA, *BEO. AYN. d.* 959, s. 266; 960, s. 5.

vekil Mustafa Sıtkı Ef.[366]	1878	-	-	-
Şevket Bey[367]	1878	-	Ereğli Kaymakamlığı	Kavala Kaymakamlığı
Nuri Bey[368]	1878	-	Mustafa Paşa Kaymakamlığı	-
Mustafa Sıtkı Efendi[369]	1878	-	-	-
saliseden Mustafa Nuri Bey[370]	1879-1881	-	-	-
Pertev Bey[371]	1882	-	-	-
İsmail Hakkı Efendi[372]	1885	-	-	-
Reşat Bey[373]	1888-1889	-	-	-
Mustafa Tevfik Bey[374]	1889	-	-	-
saliseden Abdülkadir Bey[375]	1892-1893	-	-	-
mütemayiz İsmail Hakkı Bey[376]	1894	-	-	-
sâniyeden Mehmet Sırrı Bey[377]	1896-1899	-	-	-
Ali Kemal Efendi[378]	1902	-	-	-
Ali Gaib Bey[379]	1903	-	-	-
Ahmet Rüştü Efendi[380]	1904	-	-	-
Ali Efendi[381]	1909	-	Islahiye Kay.	-

[366] BOA, *BEO. VGG. d.* 931, s. 49.
[367] BOA, *BEO. AYN. d.* 960, s. 5, 37; BOA, *BEO. VGG. d.* 931, s. 23.
[368] BOA, *BEO. AYN. d.* 960, s. 37.
[369] *KVS*, h. 1295, s. 79.
[370] *KVS*, h. 1296, s. 82; h. 1297, s. 158; h. 1298, s. 166.
[371] *KVS*, h. 1299, s. 180.
[372] BOA, İ. DH. 966-76398, 9 M 1303 (18 Ekim 1885).
[373] *KVG*, 25 Mart 1889, S: 780, s. 1; *KVG*, 17 Haziran 1889, S: 791, s. 1.
[374] *KVS*, h. 1306, s. 451.
[375] *KVS*, h. 1310, s. 427; h. 1311, s. 272.
[376] *KVS*, h. 1312, s. 299.
[377] *KVS*, h. 1314, s. 227; h. 1317, s. 249.
[378] BOA, *BEO. VGG. d.* 157, s. 26.
[379] *KVS*, h. 1321, s. 272.
[380] BOA, DH. MKT. 865-117, 18 R 1322 (2 Temmuz 1904).

Çerkeş Kazâsına tayin edilmiş müdür/kaymakam isimleri her yıl düzenli olarak tespit edilememekle birlikte, Tablo 10'a göre, 1846-1909 yılları arasında Çerkeş Kazâsında görev yapan 23 mülki amirin görev yılları tespit edilmiştir. Ayrıca görev yılları bilinmemekle birlikte, Ahmet Ağa[382] ile Mustafa Efendi[383] isimlerinde iki mülki amirin daha ismi bilinmektedir. 1859 yılında açılan Mülkiye Mektebinin ilk mezunlarından Çerkeş Kazâsına tayin edilenler de olmuştur. 1862 yılında mülkiye mezunu Mehmet Sadık Efendi, Çerkeş Kazâsında görev yaptıktan kısa bir süre sonra becayiş suretiyle Karîpazarı Kazâsına tayin edilmiştir[384]. Mülki amirlerin standart bir görev süresi olmayıp, hizmet süreleri birkaç ay olanlar olduğu gibi, dört yıl sürenler de olmuştur. Görev süreleri bir yıldan daha az süren mülki amirler, ahali ile yaşadıkları problemlerden dolayı haklarında yapılan şikâyetler neticesinde azledilmişlerdir. Tabloda belirtildiği üzere, Mehmet Galip Bey hakkında yapılan şikâyetten dolayı muhakeme altına alınıp, yerine Şevket Bey tayin edilmiştir[385].

2.3.1.1. Çerkeş Kazâsı Nahiyeleri

"Sözlükte, taraf, cihet, yöre, kenar, bölge manalarına gelen nahiye kelimesi, Osmanlı idarî sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafî bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yöreyi ve hatta bir semti ifade eder. Tanzimat'tan sonra ise kazâdan küçük idarî birimleri ifade etmek için kullanılmıştır"[386].

1864 yılında hazırlanan "İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizâmnâmesi" gereğince, vilâyetler livâlara, livâlar kazâlara, kazâlar nahiyelere ve nahiyeler köylere ayrılmıştır[387]. Ancak adı geçen nizâmnâmede, nahiye ismi geçmekle birlikte, 1871 yılına kadar mahalli idari teşkilatta yerini alamamıştır. 1871 yılında hazırlanan "İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizâmnâmesi" vilâyet, sancak, kazâ ve karye yönetimini ayrıntılarıyla belirtiyor, her aşamadaki yöneticilerin görev ve

[381] BOA, BEO. 3645-273364, 21 N 1327 (6 Ekim 1909).
[353] BOA, A.) MKT. UM. 494-86, 20 S 1278 (27 Ağustos 1861).
[383] BOA, MVL. 464-92, 24 L 1281 (22 Mart 1865).
[384] BOA, MVL. 641-92, 5 Ca 1279 (29 Ekim 1862).
[385] BOA, *BEO. AYN. d.* 960, s. 5.
[386] İlhan Şahin, "Nâhiye", *TDVİA, c:* 32, TDV Yayınları, İstanbul 2004, s. 306,307.
[387] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 1, s. 625.

sorumluluklarını ayrı ayrı açıklıyordu. Ayrıca bu yönetmelikle birlikte, kazâların alt birimi olarak nahiyeler mahalli idari teşkilatta yerini almıştır[388].

Çerkeş Kazâsına 1869-1903 yılları arasında bağlı olan nahiyeler Karacaviran, Bayındır ve Ovacık'dır. Ayrıca 1878 yılında Milan Nahiyesinin de bir yıllığına Çerkeş Kazâsına bağlanmış olduğu tespit edilmektedir[389].

Tablo 2.11: 1869-1903 arası Çerkeş Nahiyelerine tayin edilen mülki amirler

Yıl	Karacaviran Nahiyesi	Bayındır Nahiyesi	Ovacık Nahiyesi
1869[390]	Hüsamettin Efendi	Abdi Ağa	Raşit Efendi
1870[391]	Hüsamettin Efendi	Raşit Efendi	Rıfat Efendi
1871[392]	Şerif Efendi	Hafız Efendi	Mehmet Rıfat Efendi
1872[393]	Mehmet Şerif Efendi	Hafız Efendi	Hasan Hüsnü Efendi
1873[394]	Mehmet Şerif Efendi	İsmail Hakkı Efendi	İsmail Hakkı Efendi
1874[395]	Osman Efendi	İsmail Hilmi Efendi	İsmail Hakkı Efendi
1875[396]	Hacı Ahmet Efendi	İsmail Hakkı[397] Efendi	Mustafa Hakkı Bey
1876[398]	Refik Bey	Mustafa Efendi	Mustafa Hakkı Bey
1877[399]	Refik Bey	Mehmet Şerif Efendi	Süleyman Şükrü Ef.
1878[400]	Asım Bey	Mehmet Şerif Efendi	Ahmet Efendi
1879[401]	Asım Bey	Hüsamettin Efendi	Ahmet Hamdi Efendi
1880[402]	Mehmet Asım Bey	Hüsamettin Efendi	Mehmet Tahir Efendi
1881[403]	İbrahim Lütfi Efendi	Mehmet Hüsamettin Ef.	Mehmet Tahir Ağa
1882[404]	İbrahim Lütfi Bey	Hüsamettin Efendi	Ali Rıza Efendi

[388] Çadırcı, **a.g.e.**, s. 253.
[389] BOA, *BEO. AYN. d.* 960, s. 47.
[390] *KVS*, h. 1286, s. 57.
[391] *KVS*, h. 1287, s. 72.
[392] *KVS*, h. 1288, s. 71.
[393] *KVS*, h. 1289, s. 88, 89.
[394] *KVS*, h. 1290, s. 89.
[395] *KVS*, h. 1291, s. 113.
[396] *KVS*, h. 1292, s. 123.
[397] BOA, *BEO. VGG. d.* 151, s. 128.
[398] *KVS*, h. 1293, s. 109.
[399] *KVS*, h. 1294, s. 134.
[400] *KVS*, h. 1295, s. 80.
[401] *KVS*, h. 1296, s. 83.
[402] *KVS*, h. 1297, s. 160.
[403] *KVS*, h. 1298, s. 171.

1889[405]	Hacı Ahmet Efendi	Hüseyin Efendi	Hüsamettin Efendi
1892[406]	Hacı Ahmet Efendi	Hüseyin Efendi	Hüsamettin Efendi
1893[407]	Hacı Ahmet Efendi	Hüseyin Efendi	Hüsamettin Efendi
1894[408]	Hacı Ahmet Efendi	Hüseyin Efendi	Hüsamettin Efendi
1896[409]	Hacı Ahmet Efendi	Hüsamettin Efendi	Hüseyin Efendi
1899[410]	Hacı Ahmet Efendi	Hüsamettin Efendi	Hüseyin Efendi
1902	-	Hüseyin Efendi[411]	-
1903[412]	*rabia* Hacı Ahmet Ef.	Hüsamettin Efendi	Hüseyin Efendi

2.3.2. Kalecik Kazâsı

Günümüzde Ankara ili'ne bağlı bir ilçe olan Kalecik, Ankara Sancağının 65 kilometre kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kalecik, batıdan Çubukabad Kazâsına[413], güneyden ve doğudan Kırşehir Sancağına ve kuzeyden Çankırı Sancağına sınırdır. 1890'lı yılların başında, İnallı Ballı ve Kukir (قوكير) Nahiyeleriyle beraber 149 köye ve 35.162 nüfusa sahiptir. Merkez kazâda bulunan 479 Ermeni haricinde, nüfusun tamamı Müslümandır[414].

1846-1890 yılları arasında Çankırı Sancağına bağlı olan Kalecik Kazâsı[415], Çankırı Livâsına 14 ve Kastamonu'ya 40 saat mesafede bulunması, arada bulunan Ilgaz Dağının geçişleri zorlaması ve Ankara ile şose yol bağlantısı var iken, Çankırı ile

---

[404] *KVS*, h. 1299, s. 184, 185.
[405] *KVS*, h. 1306, s. 454, 455.
[406] *KVS*, h. 1310, s. 429, 430.
[407] *KVS*, h. 1311, s. 274.
[408] *KVS*, h. 1312, s. 303.
[409] *KVS*, h. 1314, s. 231.
[410] *KVS*, h. 1317, s. 251, 252.
[411] BOA, DH. MKT. 579-73, 14 C 1320 (18 Eylül 1902).
[412] *KVS*, h. 1321, s. 274, 275.
[413] Bugünkü Ankara İli'ne bağlı Çubuk İlçesidir. Sezen, **a.g.e.**, s. 191.
[414] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 5, s. 3684.
[415] BOA, A.) MKT. 101-6, 27 Za 1263 (6 Kasım 1847); BOA, A.) MKT. UM. 21-73, 23 Ş 1266 (4 Temmuz 1850); BOA, A.) MKT. 111-88, 18 Ra 1264 (23 Şubat 1848); BOA, C. NF. 4-171, 8 S 1262 (5 Şubat 1846); *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 94; h. 1273, s. 100; h. 1276, s. 138; h. 1277, s. 143; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182; *KVS*, h. 1286, s. 58; h. 1287, s. 72; h. 1288, s. 69; h. 1289, s. 86; h. 1290, s. 86; h. 1291, s. 110; h. 1292, s. 120; h. 1293, s. 106; h. 1294, s. 129; h. 1295, s. 77; h. 1296, s. 80; h. 1297, s. 155; h. 1298, s. 165; h. 1299, s. 175; h. 1306, s. 459.

olmamasından dolayı[416]. 1891 yılından itibaren Ankara Vilâyetine bağlanmıştır[417]. Kalecik Kazâsının Çankırı'ya bağlanması hususunda sonraki yıllarda girişimlerde bulunulmuştur. Buna göre, Kastamonu Vilâyeti Meclis-i Umûmisi tarafından 1909 yılında Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir mazbatada, hem mesafe bakımından daha yakın olması hem de askeri bakımdan bir mahzuru olmadığına dair Harbiye Nezâretinden alınan tezkire üzerine, Kalecik'in tekrar Çankırı'ya bağlanması talep edilmiştir[418]. Ayrıca Kastamonu Vilâyetinden 5 Nisan 1909 (14 Ra 1327) tarihinde gönderilen bir tahriratta ise Kalecik Kazâsı'nın Ankara ve Çankırı'ya yaklaşık olarak aynı mesafede olmasına rağmen, köy ve nahiyelerinin çoğunluğu Çankırı ile Kalecik arasında olup ticari ilişkilerinin yoğun olması, Kalecik Kazâsı ahalisinin bu konuda Bâb-ı Âli ile vilâyete birçok müracaatta bulunmaları ve Ankara ile siyaseten ve idareten hiçbir irtibatlarının olmamasından dolayı, Kalecik Kazâsının Çankırı'ya bağlanması talep edilmiştir. Bunun üzerine, Şurâ-yı Devlet'de 8 Ağustos 1909 (21 B 1327) tarihinde bu hususa ilişkin hazırlanan mazbatada, Kalecik önceleri Çankırı Sancağına bağlı iken, merkez kazânın Çankırı'ya 14 saat ve Kastamonu'ya 40 saat mesafede bulunup arada bir şose yol bulunmadığından yaşanan ticari ve idari sorunlardan dolayı Çankırı Livâsından ayrılarak 12 saat mesafede bulunan Ankara'ya bağlandığı ve bu nedenle adı geçen kazânın Ankara'dan ayrılmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir[419].

Kalecik Kazâsının Çankırı'ya bağlanması hususundaki ısrarlar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu cümleden olarak, Çankırı İttihat ve Terakki Cemiyeti Livâ Heyet-i Merkeziyesi tarafından 1915 yılında Merkez Umûmi Heyeti üyelerine gönderilen yazıda, Kalecik Kazâsının bağlanması suretiyle Çankırı'nın müstakil livâ haline getirilmesi talebinde bulunulmuştur. Bunun üzerine, Ankara Vilâyetinden 13 Eylül 1915 (4 Za 1333) tarihinde, Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Kalecik

[416] BOA, ŞD. 1361-26, 25 B 1327 (12 Ağustos 1909).
[417] ***AVS,*** h. 1308-1309, s. 153; h. 1311, s. 177; h. 1318, s. 166; h. 1320, s. 178; h. 1325, s. 185; Sezen, **a.g.e.**, s. 405.
[418] BOA, DH. MKT. 2813-48, 25 R 1327 (16 Mayıs 1909), Dâhiliye Nezâretinden 16 Mayıs 1909 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[419] BOA, ŞD. 1361-26, 25 B 1327 (12 Ağustos 1909).

Kazâsının yakınlık münasebetiyle Çankırı'ya bağlanmasının uygun görülmediği belirtilmiştir[420].

Tablo 2.12: Kalecik Kazâsına 1869-1890 arası tayin edilen mülki amirler

Görev Yılı	İsim
1869[421]	Niyazi Efendi
1870[422]	Rıza Bey
1871[423]	Ali Efendi
1872[424]	Süleyman Sırrı Efendi
1873[425]	Mehmet İzzet Efendi
1874[426]	Ahmet Rıfat Efendi
1875[427]	Hüseyin Hüsnü Efendi
1876[428]	*rabia* Hacı Hamdi Efendi
1877[429]	Ali Rıza Efendi
1878[430]	Ali Rıza Efendi
1879[431]	*saliseden* Mehmet Neşet Bey
1880[432]	*saliseden* Mehmet Neşet Bey
1881[433]	*saliseden* Mehmet Neşet Bey
1882[434]	*saliseden* Mehmet Neşet Bey
1889[435]	Raif Efendi

[420] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).
[421] *KVS*, h. 1286, s. 58.
[422] *KVS*, h. 1287, s. 72.
[423] *KVS*, h. 1288, s. 69.
[424] *KVS*, h. 1289, s. 86.
[425] *KVS*, h. 1290, s. 86.
[426] *KVS*, h. 1291, s. 110.
[427] *KVS*, h. 1292, s. 120.
[428] *KVS*, h. 1293, s. 106.
[429] *KVS*, h. 1294, s. 129.
[430] *KVS*, h. 1295, s. 77.
[431] *KVS*, h. 1296, s. 80.
[432] *KVS*, h. 1297, s. 155.
[433] *KVS*, h. 1298, s. 163.
[434] *KVS*, h. 1299, s. 175.
[435] *KVS*, h. 1306, s. 459.

2.3.3. İskilip Kazâsı

Günümüzde Çorum İli'nin bir ilçesi olan İskilip, Kastamonu'nun takriben 100 kilometre güneydoğusunda, etrafı dağlarla çevrili bir mevki'de ve Kızılırmak'a dökülen bir çayın üzerinde yer alır. Doğudan Amasya Sancağının Osmancık Kazâsı ve batıdan Çankırı Sancağının Tuht (Yapraklı) Kazâsıyla sınırdır. 1890'lı yılların başında 128 köye ve tamamı Müslüman olmak üzere 23.000 nüfusa sahiptir[436].

1843-1845 yılları arasında Çankırı Sancağına bağlı olan İskilip Kazâsının[437], 1861-1866 yılları arası Amasya'ya bağlandığı belirtilmekle birlikte[438], 1864 yılında İskilip ahalisi vekili Hafız Abdurrahman'ın arzuhalinde, İskilip Kazâsının Amasya'ya uzak ve Çankırı'ya yakın olmasından dolayı Çankırı'ya bağlanmasının talep edilmesi üzerine 1868 yılına kadar Çankırı'ya bağlandığı anlaşılmaktadır[439]. İskilip Kazâsı, 1869-1891 yılları arasında Kastamonu'ya[440], 1892 ile 1893 yıllarında tekrar Çankırı Sancağına[441] ve 1895 yılından itibaren ise Çorum Sancağına bağlanmıştır[442].

İskilip Kazâsı, 1868 yılından itibaren Kastamonu Vilâyetine bağlanmakla birlikte, Çankırı Livâ Mutasarrıflığından 26 Aralık 1867 (29 Ş 1284) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahriratta, İskilib'in Tosya Kazâsına bağlanacağını haber alan İskilip ahalisi, İskilip'de bulunan ve yıllık 50 yük geliri bulunan memlahasından dolayı, Kargı ve Öğez Kazâlarının da buraya bağlanarak bir kaymakamlık şeklinde idare edilmesini ve kaymakamlık olması halinde ya Kastamonu Vilâyetine ya da eskiden olduğu gibi Çankırı Sancağı dâhilinde kalmasına izin verilmesi talep edilmektedir[443].

---

[436] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 2, s. 925.
[437] BOA, MVL. 468-37, 12 Za 1281 (8 Nisan 1865).
[438] Sezen, **a.g.e.**, s. 382.
[439] BOA, MVL. 468-37, 12 Za 1281 (8 Nisan 1865); BOA, MVL. 713-56, 22 R 1282 (14 Eylül 1865); BOA, MVL. 744-40, 12 M 1283 (27 Mayıs 1866); BOA, MVL. 1055-15, 29 Ş 1284 (26 Aralık 1867); *DS*, h. 1283, s. 167; h. 1284, s. 178.
[440] Sezen, **a.g.e.**, s. 382.
[441] *KVS*, h. 1310, s. 419; h. 1311, s. 277.
[442] Sezen, **a.g.e.**, s. 382.
[443] BOA, MVL. 1055-15, 29 Ş 1284 (26 Aralık 1867).

İskilip Kazâsının Çankırı'ya bağlanması hususunda sonraki yıllarda da girişimlerde bulunulmuştur. Buna göre, İskilib'in Çorum'dan ayrılarak Çankırı'ya bağlanması için girişimlerde bulunmak üzere, İskilip İdâre Meclisi üyesi Hacı Mustafa Ağa, 1903 yılında Dersaadet'e izinsiz olarak gitmiştir. Bunun üzerine, Ankara'dan 18 Eylül 1903 (25 C 1321) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, adı geçen üyenin Dersaadet'den geri gönderilmesi talep edilmektedir[444].

Kastamonu Vilâyeti Meclis-i Umûmisi tarafından 1909 yılında Dâhiliye Nezâretine gönderilen mazbatada, hem mesafe bakımından daha yakın olması hem de askeri bakımdan bir mahzuru olmadığına dair Harbiye Nezâretinden alınan tezkire üzerine, İskilib'in tekrar Çankırı'ya bağlanması için izin istenmektedir[445]. Ancak Çorum Mutasarrıflığından 7 Temmuz 1909 (18 C 1327) tarihinde Ankara Vilâyetine gönderilen tahriratta, İskilip Kazâsının Çorum ile olan mesafesi sekiz, dokuz saat olup yolları düz ve bozuk değil iken, Çankırı ile 18 saat mesafede bulunup kış mevsiminde bağlantı yollarından geçişin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine, Ankara Vilâyetinden 2 Temmuz 1909 (23 C 1327) tarihinde Şurâ-yı Devlet'e gönderilen tahriratta, İskilip Kazâsının Çorum Sancağından ayrılarak Çankırı'ya bağlanması istenilmekle birlikte, İskilib'in hem mesafe bakımından Çorum'a daha yakın olması, hem de kazâ ahalisinin 15 seneden beri Çorum ile yoğun ticari ilişkilerinin bulunduğu vurgulanır. Bununla birlikte, Kastamonu Vilâyetinden 5 Nisan 1909 (14 Ra 1327) tarihinde gönderilen bir tahriratta ise İskilip Kazâsının köy ve nahiyelerinin çoğunun Çankırı'ya yakın olup ticari ilişkilerinin yoğun olması ve Çorum ile siyaseten ve idareten hiçbir irtibatlarının olmamasından dolayı, İskilip Kazâsının Çankırı'ya bağlanması talep edilmiştir. Ancak Şurâ-yı Devlet'te 8 Ağustos 1909 (21 B 1327) tarihinde bu hususa ilişkin hazırlanan mazbatada, İskilip merkez kazânın Çankırı'ya 18 saat mesafede bulunması ve arada bir şose yol bulunmadığından, yaşanan ticari ve idari sorunlardan dolayı, adı geçen kazânın Çankırı'ya bağlanmasının mümkün olamayacağı ifade edilmiştir[446]. İskilip Kazâsının Çorum Sancağına olan bağlılığı değişmemekle birlikte, Hacı

[444] BOA, DH. MKT. 769-21, 4 B 1321 (26 Eylül 1903).
[445] BOA, DH. MKT. 2813-48, 25 R 1327 (16 Mayıs 1909), Dâhiliye Nezâretinden 16 Mayıs 1909 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[446] BOA, ŞD. 1361-26, 25 B 1327 (12 Ağustos 1909).

Abdurrahmanzâde İsmail ve Katırcızâde Hasan tarafından Şurâ-yı Devlet'e çekilen telgrafta ise İskilib'in bu sefer de Kastamonu'ya bağlanması talep edilmektedir[447].

İskilip Kazâsının Çankırı'ya bağlanması hususundaki ısrarlar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu cümleden olarak, Çankırı İttihat ve Terakki Cemiyeti Livâ Heyet-i Merkeziyesi tarafından 1915 yılında Merkez Umûmi Heyeti üyelerine gönderilen yazıda, İskilip Kazâsının bağlanması suretiyle Çankırı'nın müstakil livâ haline getirilmesi talebinde bulunulmuştur. Yine, Çankırı İdâre Meclisi tarafından 20 Temmuz 1915 (8 N 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çorum ile İskilip arasında köprü ve geçidi olmayan, yılın büyük bir kısmında taşkınların yaşandığı Kızılırmak nehri bulunup İskilib'in Çorum'a uzaklığı 36 saat iken, Çankırı'ya dokuz saat mesafede olduğu vurgulanır. Ancak Ankara Vilâyetinden 13 Eylül 1915 (4 Za 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, İskilip Kazâsının yakınlık münasebetiyle Çankırı'ya bağlanmasının uygun görülmediği belirtilmiştir[448].

2.3.4. Tosya Kazâsı

Günümüzde Kastamonu İli'nin bir ilçesi olan Tosya, Kastamonu'nun 50 kilometre güneydoğusunda yer alır. Kuzeyden Taşköprü ve Kastamonu Kazâlarına, batıdan ve güneyden Çankırı Sancağına ve doğudan Sivas Vilâyetine sınırdır. Bölgenin arazisi, kuzeyden Ilgaz Dağı ile güneyden Kösedağı arasından ibarettir. 1890'lı yılların başında 73 köye ve 568'i Rum, 39'u Ermeni olmak üzere toplam 34.484 nüfusa sahiptir[449].

Sezen, Tosya Kazâsının 1855-1866 yılları arasında Çankırı Sancağına bağlı olduğunu ve 1866 yılından itibaren Kastamonu Vilâyetine bağlandığını ifade etmektedir[450]. Ancak Tosya Kazâsının 1841-1860 yılları arasında Çankırı Sancağına

[447] BOA, ŞD. 1683-29, 9 L 1327 (24 Ekim 1909).
[448] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).
[449] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 4, s. 3024.
[450] Sezen, **a.g.e.**, s. 761; *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142.

bağlı olduğu anlaşılmaktadır[451]. Tosya Kazâsının, Kastamonu Sancağına ilhakına dair ahalinin göndermiş olduğu mahzarda[452], Çankırı Sancağına tabi' Tosya Kazâsının Kastamonu'ya üç ve Çankırı Livâsına sekiz saat mesafede olması ile livâ idâre meclisi azalarının kazâ ahalisine yaptıkları zulüm ve baskılardan dolayı Çankırı'dan ayrılarak Kastamonu'ya bağlanması talep edilmektedir[453]. Bunun üzerine, hem ahalinin talebi, hem de Kastamonu ve Ankara Meclislerinden gelen mazbatalarda belirtildiği üzere, Tosya'nın Kastamonu'ya yakın olmasından dolayı idaresinin daha kolay olacağı anlaşıldığından, Meclis-i Muhâsebe ile Meclis-i Vâlâ'da alınan karar ve 21 Eylül 1859 (23 S 1276) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine, Tosya Kazâsının Kastamonu'ya bağlanmasına izin verilir[454].

Kastamonu Mutasarrıflığına 1865 yılında gönderilen şukkaya göre, kazâ ahalisinin yeni yönetimden memnun olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Kastamonu Mutasarrıflığına gönderilen şukkada, Tosya Kazâsının Kastamonu'dan ayrılarak önceden olduğu gibi Çankırı Sancağına bağlanacağı haberini işiten kazâ ahalisi, hazırlamış oldukları bir mahzarda, mevcut idareden memnun olduklarını ifade edip, kazânın tekrar Çankırı'ya bağlanmasına kesinlikle karşı olduklarını belirtmektedirler[455].

Tosya Kazâsının Çankırı'ya bağlanması hususundaki ısrarlar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu cümleden olarak, Çankırı İttihat ve Terakki Cemiyeti Livâ Heyet-i Merkeziyesi tarafından 1915 yılında Merkez Umumi Heyeti üyelerine gönderilen yazıda, Tosya Kazâsının bağlanması suretiyle Çankırı'nın müstakil livâ haline getirilmesi talebinde bulunulmuştur. Ancak Kastamonu Vilâyeti tarafından 21 Aralık 1915 (13 S 1334) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Tosya

[451] BOA, C. İKTS. 38-1880, 3 S 1257 (27 Mart 1841); BOA, A.) MKT. 153-64, 12 Za 1264 (10 Ekim 1848); BOA, A.) MKT. UM. 21-73, 23 Ş 1266 (4 Temmuz 1850); BOA, MVL. 572-27, 27 L 1274 (10 Haziran 1858); BOA, İ. MVL. 402-17473, 1 S 1275 (10 Eylül 1858); BOA, MVL. 596-57, 6 Ş 1276 (28 Şubat 1860); *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142.
[423] Mahzar: Birkaç kişi tarafından imzalanmış olan dilekçe. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 683.
[453] BOA, MVL. 586-7, 25 L 1275 (28 Mayıs 1859).
[454] BOA, A.) MKT. MVL. 110-54, 8 Ra 1276 (5 Ekim 1859); BOA, İ. MVL. 422-18510, 22 S 1276 (20 Eylül 1859).
[455] BOA, MVL. 711-80, 9 Ra 1282 (2 Ağustos 1865); BOA, MVL. 713-78, 7 Ca 1282 (28 Eylül 1865); BOA, MVL. 743-3, 25 B 1282 (14 Aralık 1865).

Kazâsının Çankırı'dan ziyade merkez vilâyete daha yakın olduğu ve Kastamonu ile Tosya arasında doğal engellerin olmadığı, oysaki Çankırı ile Tosya arasında bir şose yol bulunmadığından, kış mevsiminde geçişlerin mümkün olmadığı belirtilip, Tosya Kazâsının Kastamonu'ya bağlılığının devam etmesi istenmiştir.Ayrıca Tosya Kaymakamlığının 4 Aralık 1915 (26 M 1334) tarihli mazbatasında da, Tosya Kazâsının merkez vilâyete Çankırı'dan daha yakın olduğu gibi doğal engellerin de olmadığı belirtilip, Tosya Kazâsının Çankırı Livâsına bağlanmasının uygun görülmediği ifade edilmiştir[456].

Tosya Kazâsı, Mart 1860 tarihinden itibaren Kastamonu'ya bağlandıktan sonra, bazı muhasebe problemleri yaşanmıştır. Buna göre, kazânın Kastamonu Eyâleti Meclisinde görülen muhasebesinde, kazânın muhasebesinde bulunan toplam dokuz yük 23.425 kuruş 30 paradan Çankırı Mal Sandığına teslim edilen altı yük 87.949 kuruştur. Teslim edilmeyen meblağın 33.763,5 kuruşu adı geçen kazânın eski müdürleri İbrahim Ağa ve Ali Bey'in zimmetine, iki yük 1.713 kuruş 10 paranın ise ahalinin zimmetine geçtiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine, kazâ müdürü, bahsi geçen meblağdan ahalinin zimmetinde bulunan miktarın tahsil edilip, Kastamonu Mal Sandığına gönderileceğini bildirmiştir[457]. Yine, Tosya Kazâsı sakinlerinden olup Dersaadet'de ticaret için bulundukları sırada, adı geçen kazânın Çankırı'dan ayrılıp, Kastamonu'ya bağlandığını haber alan Zalifoğlu İbrahim ile Seyyidoğlu İsmail'in 5.130, Yakupoğlu Mustafa'nın 2.800, Antalioğlu Mehmet'in 600, Tosyalı İbrahim'in 500, Kara Mehmetoğlu İbrahim'in 800 ve İsmail'in 180 olmak üzere toplam 10.010 kuruş tutan alacaklarının ödenmesini isterler. Bunun üzerine, ahali tarafından Dersaadet'e gönderilen Halil Çavuş, bahsi geçen borçları alacaklılara ödemiştir[458].

2.3.5. Şabanözü Kazâsı

Günümüzde Çankırı İli'nin bir ilçesi olan Şabanözü, Çankırı il merkezinin güneybatısında Eldivan Dağının kuzeybatı eteğinde ve Terme Çayı vadisinde kurulmuştur. İlçenin, kuzeyinde Kurşunlu ve Orta, batısında Ankara'nın Çubuk İlçesi, doğusunda Eldivan ve güneyinde Ankara'nın Kalecik İlçeleri yer almaktadır".

[456] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).
[457] BOA, A.) MKT. MVL. 126-74, 12 L 1277 (23 Nisan 1861); BOA, *BEO. VGG. d*. 150, s. 6.
[458] BOA, A.) MKT. UM. 514-35, 5 Ca 1278 (8 Kasım 1861).

İlçe adının, Şaban ve Öz kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiği rivayet edilmiştir. Yörede dere yataklarına öz adı verilir, ilçe de bir dere yatağında yani özde kurulmuştur. Bu özün Şaban Ağa adında birinin mülkiyetinde olmasından dolayı, bölgeye Şabanözü adı verilmiştir[459].

İlçe, 1127 yıllarında Danişmentli Karatekin Gazi tarafından Türk topraklarına katılmıştır. Selçuklu, Candaroğulları ve Osmanlı yönetimini yaşayan kazâ, 1913 yılında bucak merkezi olmuş, son olarak Cumhuriyet döneminde 1944 yılında ilçe teşkilatı kurulmuştur[460].

Şabanözü, merkez nahiye, Koru, Nallu ve Karîpazar namlarıyla dört müdüriyetten oluşmakta iken[461], 1845-1867 yılları arası kazâ statüsüyle Çankırı Sancağına bağlı[462], 1867 yılından itibaren ise nahiye durumuna düşürülüp, 1875 yılına kadar Kalecik Kazâsına bağlı kalmıştır[463]. Adı geçen nahiye, 1875 yılında Karapazar Kazâsına bağlandıktan kısa bir süre sonra[464], Kastamonu Vilâyetinden 10 Nisan 1875 (4 Ra 1292) tarihinde Şurâ-yı Devlet'e havale buyurulan tahriratta, hem Kalecik Kazâsına 18 saat mesafede iken, Çankırı'ya sekiz, 10 saat mesafede bulunması, hem de ahalinin talepleri doğrultusunda Şabanözü Nahiyesinin Çankırı'ya bağlanması talep edilmektedir[465]. Bunun üzerine adı geçen nahiye, 1876 yılından günümüze kadar değişmemek üzere tekrar Çankırı'ya bağlanmıştır[466].

---

[459] Ayhan, **a.g.e.**, 1988, s. 442, 445.
[460] Ayhan, **a.g.e.**, 1988, s. 445.
[461] BOA, ŞD. 1642-40, 4 R 1292 (10 Mayıs 1875).
[462] BOA, A.) DVN. 9-97, 29 Z 1260 (9 Ocak 1845); BOA, A.) MKT. 220-57, 7 L 1265 (26 Ağustos 1849); BOA, A.) MKT. NZD. 12-19, 7 L 1266 (16 Ağustos 1850); BOA, A.) MKT. NZD. 42-56, 12 Za 1267 (8 Eylül 1851); *DS*, h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 94; h. 1273, s. 100; h. 1276, s. 138; h. 1277, s. 143; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182.
[463] *KVS*, h. 1286, s. 58; h. 1287, s. 73; h. 1288, s. 70; h. 1289, s. 87; h. 1290, s. 88; h. 1291, s. 111; h. 1292, s. 121.
[464] BOA, *BEO. AYN. d*. 957, s. 208.
[465] BOA, ŞD. 1642-40, 4 R 1292 (10 Mayıs 1875).
[466] *KVS*, h. 1293, s. 105; h. 1294, s. 129; h. 1295, s. 76; h. 1296, s. 79; h. 1297, s. 153; h. 1298, s. 159; h. 1299, s. 171; h. 1306, s. 445; h. 1310, s. 415; h. 1311, s. 343; h. 1312, s. 294; h. 1314, s. 224; h. 1317, s. 246; h. 1321, s. 267; Sezen, **a.g.e.**, s. 761.

Tablo 2.13: Şabanözü Kazâsında 1851-1908 arası görev yapan mülki amirler

İsim	Görev Yılı	Tayin Sebebi
Hasan Ağa[467]	1851	Kötü İdare
BayramzâdeHüseyin Ağa[468]	1851	-
Enver Bey[469]	1865	-
Abdullah Ağa[470]	1865	-
Mustafa Rıfat Efendi[471]	1869	-
Hüsamettin Efendi[472]	1870-1874	-
İsmail Hakkı Efendi[473]	1876-1878	Kötü idare[474]
Halim Efendi[475]	1879-1880	-
Şerif Efendi[476]	1881	-
İbrahim Ethem Efendi[477]	1882	-
Timur Sabit Efendi[478]	1889	-
Tahsin Efendi[479]	1892-1893	-
Mehmet selahattin Efendi[480]	1894-1896	-
Süleyman Bey[481]	1899-1903	-
Mehmet Şevket Efendi[482]	1907	-
Hasan Şevket Efendi[483]	1908	-

[467] BOA, A.) MKT. NZD. 42-56, 12 Za 1267 (8 Eylül 1851); BOA, *BEO. VGG. d.* 155, s. 199.
[468] BOA, A.) MKT. NZD. 42-56, 12 Za 1267 (8 Eylül 1851).
[469] BOA, MVL. 708-2, 14 M 1282 (9 Haziran 1865).
[470] BOA, MVL. 708-2, 14 M 1282 (9 Haziran 1865).
[471] *KVS*, h. 1286, s. 58.
[472] *KVS*, h. 1287, s. 73; h. 1288, s. 70; h. 1289, s. 87; h. 1290, s. 88; h. 1291, s. 111.
[473] *KVS*, h. 1293, s. 105; h. 1294, s. 129; h. 1295, s. 76.
[474] BOA, *BEO. AYN. d.* 960, s. 83.
[475] *KVS*, h. 1296, s. 79; h. 1297, s. 153.
[476] *KVS*, h. 1298, s. 159.
[477] *KVS*, h. 1299, s. 171.
[478] *KVS*, h. 1306, s. 445.
[479] *KVS*, h. 1310, s. 415; h. 1311, s. 343.
[480] *KVS*, h. 1312, s. 294; h. 1314, s. 224.
[481] *KVS*, h. 1317, s. 246; h. 1321, s. 267.
[482] BOA, DH. MKT. 1180-79, 26 Ca 1325 (6 Temmuz 1907).
[483] BOA, DH. MKT. 1242-35, 20 S 1326 (24 Mart 1908).

2.3.6. İnallı Ballı (Kızılırmak) Kazâsı

Günümüzde Kızılırmak ismiyle Çankırı'nın bir ilçesi olan İnallı Ballı Kazâsı, Çankırı'nın 45 kilometre güneydoğusunda ve Kalecik'in 50 kilometre kuzeydoğusunda yer alır. 1890'lı yılların başında 33 köyden oluşmaktaydı[484]. Adını Türk boyu İnallı Ballı'dan almıştır[485].

Çankırı Sancağına bağlı iken, sonradan bilinmeyen bir nedenle kısa bir süreliğine Sivas'a ilhak olunan İnallı Ballı Kazâsının, Çankırı'ya dokuz ve Sivas'a 80 saat mesafede olmasından dolayı, merkez ile olan mühim işlerde yaşanan sıkıntılar dikkate alınarak tekrar Çankırı'ya bağlanması talep edilmiştir. Bunun üzerine, 23 Şubat 1852 (2 Ca 1268) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile İnallı Ballı Kazâsı, Sivas'dan ayrılarak Çankırı'ya bağlanmıştır[486].

1855 yılında Nallı ve Ballı isimleriyle iki ayrı kazâ olarak kayıtlı iken, 1856 yılından itibaren birleştirilmek suretiyle İnallı Ballı Kazâsı olarak Osmanlı'nın son yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür[487].

İnallı Ballı Kazâsı, 1855-1868 yılları arası Çankırı Sancağına bağlı bir kazâ olmakla birlikte[488], 1862 yılında Çankırı Kazâsı dışındaki kazâların sekiz müdürlüğe bölünüp, bu müdürlüklerden İnallı Ballı ile Akciceli 800 haneden ibaret olduğundan müstakil birer müdür ile idare edilmesi uygun görülmeyerek civar kazâlara ilhak olunmuşlardır[489]. Ancak 1864 yılından itibaren İnallı Ballı Kazâsının eski haliyle idaresine devam edilmiştir[490].

---

484 Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 2, s. 1165.
485 Ayhan, **a.g.e.**, 1988, s. 395.
486 BOA, İ. MVL. 230-7969, 1 Ca 1268 (22 Şubat 1852); BOA, A.) MKT. MVL. 50-88, 12 Ca 1268 (4 Mart 1852); BOA, A.) MKT. NZD. 50-50, 12 Ca 1268 (4 Mart 1852).
487 *DS*, h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 94.
488 *DS*, h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 94; h. 1273, s. 100; h. 1276, s. 139; h. 1277, s. 143; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182.
489 BOA, A.) MKT. MVL. 144-31, 13 L 1278 (13 Nisan 1862); BOA, A.) MKT. UM. 572-80, 19 Z 1278 (17 Haziran 1862); BOA, MVL. 630-68, 19 Z 1278 (17 Haziran 1862), Çankırı Livâ Meclisi tarafından 22 Mayıs 1862 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbata.
490 BOA, *BEO. VGG. d.* 154, s. 162.

İnallı Ballı Kazâsı, 1869 yılından itibaren nahiye durumuna düşürülüp, Osmanlı'nın son yıllarına kadar Kalecik Kazâsına bağlı kalmıştır[491]. Nahiye merkezi Hüseyinli Köyü[492] olan İnallı Ballı ahalisinin Çankırı'ya bağlanma talebinde bulunduğu dönemler de olmuştur. Örneğin, Dâhiliye Nezâretinden 20 Ağustos 1899 (12 R 1317) tarihinde Ankara Vilâyetine gönderilen şukkada, İnallı Ballı Nahiyesi ahalisinin Kalecik Kazâsından ayrılarak Çankırı'ya bağlanma hususundaki taleplerine mahalli hükümetince engel olunduğu ve bu hususta Araf Köyü ahalisinden Hacı Mehmet oğlu Hamdi tarafından gönderilen telgrafta şikâyet edilmesi üzerine, konu hakkında gereğinin yapılması bildirilmiştir[493]. Dâhiliye'den 3 Mayıs 1909 (12 R 1327) tarihinde Ankara Vilâyetine gönderilen şukkada ise İnallı Ballı Nahiyesinin Kalecik Kazâsına uzaklığı sebebiyle oradan ayrılarak, Çankırı Sancağına ilhakı talebine dair gelen arzuhallerden dolayı bu hususun incelenmesi bildirilmiştir[494]. Ancak ahalinin bu taleplerine rağmen, İnallı Ballı'nın Kalecik Kazâsına olan bağlılığı 1928 yılına kadar sürmüştür. İnallı Ballı, 1945 yılında nahiye statüsüyle tekrar Çankırı'ya bağlandıktan uzun bir süre sonra, 1990 yılında ilçe olmuştur[495].

Tablo 2.14: İnallı Ballı Kazâsında 1852-1907 arası görev yapan mülki amirler

İsim	Görev Yılı	Maaş (kuruş)	Tayin Sebebi
Pehlivân Ağa[496]	1852	1.000[497]	-
Hurşit Ağa[498]	1856	-	Kötü idare[499]
Sait Ağa[500]	1856[501]-1860	-	Kötü idare
vekil Raşit Ağa[502]	1860-1861	1.000[503]	İstifa[504]

491 *KVS*, h. 1286, s. 58; h. 1287, s. 73; h. 1288, s. 71; h. 1289, s. 86; h. 1290, s. 86; h. 1291, s. 110; h. 1292, s. 120; h. 1293, s. 106; h. 1294, s. 129; h. 1295, s. 77; h. 1296, s. 80; h. 1297, s. 155; h. 1298, s. 165; h. 1299, s. 179; ***AVS,*** h. 1308-1309, s. 156; h. 1311, s. 179; h. 1318, s. 167; h. 1320, s. 179; h. 1325, s. 186; BOA, DH. TMIK. S.. 65-34, 28 Ş 1324 (17 Ekim 1906); BOA, DH. MKT. 2800-6, 12 R 1327 (3 Mayıs 1909).
492 BOA, *BEO. VGG. d*. 151, s. 117.
493 BOA, DH. MKT. 2235-157, 12 R 1317 (20 Ağustos 1899).
494 BOA, DH. MKT. 2800-6, 12 R 1327 (3 Mayıs 1909).
495 Sezen, **a.g.e.**, s. 465.
496 BOA, İ. MVL. 230-7969, 1 Ca 1268 (22 Şubat 1852).
497 BOA, A.) MKT. MVL. 50-88, 12 Ca 1268 (4 Mart 1852).
498 BOA, A.) MKT. DV. 88-96, 5 C 1272 (12 Şubat 1856).
499 BOA, MVL. 300-54, 29 Za 1272 (1 Ağustos 1856).
500 BOA, A.) MKT. MVL. 111-14, 2 R 1276 (29 Ekim 1859).
501 BOA, Y.PRK.A. 1-9, 29 Za 1272 (1 Ağustos 1856).
502 BOA, A.) MKT. MVL. 111-14, 2 R 1276 (29 Ekim 1859).

vekil Mehmet Efendi[505]	1861	1.000	
Niyazi Efendi[506]	1862	-	-
Mehmet Ağa[507]	1864-1866	300[508]	-
Hüseyin Hüsnü Ağa[509]	1866	-	
Hafız Mehmet Efendi[510]	1869	-	-
Hafız Mustafa Efendi[511]	1870	-	-
Refik Bey[512]	1871	-	-
Refik Bey[513]	1872	-	-
İsmail Hakkı Efendi[514]	1873	-	-
Derviş Ağa[515]	1874	-	-
Ali Ağa[516]	1875	-	-
Ömer Efendi[517]	1876	-	-
Mehmet İzzet Ağa[518]	1877	-	-
HacıHasan Sabri Ağa[519]	1878	-	-
hacegân Mesut Ef.[520]	1879	-	-
rabia Mesut Efendi[521]	1880-1882	-	-
İsmail Edip Efendi[522]	1891-1892	-	-
İsmail Efendi[523]	1894	-	-
Sait Efendi[524]	1900	-	-

[503] BOA, A.) MKT. UM. 457-56, 15 Ş 1277 (26 Şubat 1861).
[504] BOA, A.) MKT. MVL. 128-83, 6 Z 1277 (15 Haziran 1861).
[505] BOA, A.) MKT. MVL. 128-83, 6 Z 1277 (15 Haziran 1861).
[506] BOA, MVL. 630-68, 19 Z 1278 (17 Haziran 1862).
[507] BOA, *BEO. VGG. d.* 154, s. 177.
[508] BOA, C. ML. 30-1407, 27 M 1282 (22 Haziran 1865).
[509] BOA, MVL. 717-27, 12 L 1282 (28 Şubat 1866).
[510] *KVS*, h. 1286, s. 58.
[511] *KVS*, h. 1287, s. 73.
[512] *KVS*, h. 1288, s. 71.
[513] *KVS*, h. 1289, s. 87.
[514] *KVS*, h. 1290, s. 88.
[515] *KVS*, h. 1291, s. 111.
[516] *KVS*, h. 1292, s. 121.
[517] *KVS*, h. 1293, s. 107.
[518] *KVS*, h. 1294, s. 131.
[519] *KVS*, h. 1295, s. 78.
[520] *KVS*, h. 1296, s. 81.
[521] *KVS*, h. 1297, s. 157; h. 1298, s. 165; h. 1299, s. 179.
[522] *AVS*, h. 1308-1309, s. 156.
[523] *AVS*, h. 1311, s. 179.
[524] *AVS*, h. 1318, s. 167.

vekil Mustafa Efendi[525]	1902	-	-
İsmail Hakkı Efendi[526]	1907	-	-

2.3.7. Koçhisar (Ilgaz) Kazâsı

Günümüzde Ilgaz ismiyle Çankırı'nın bir ilçesi olan Koçhisar Kazâsı, şimdiki adını Ilgaz Dağından almıştır. Dağın adı Ilgaz ise Olgassys'den bozmadır[527]. Burası 1071 yılından sonra Türk boylarının yönetimi altına girmiştir. 1132 yılında Danişmentli Beyliğinin sınırları içine alınan şehir, daha sonraları Pontus Rum İmparatorluğunun kısa bir süre egemenliği altında kalmıştır. Anadolu Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus döneminde 1213 yılında Selçuklu topraklarına dâhil edilen Ilgaz, Candaroğulları ve Çoban Hüsameddin dönemlerinden sonra bir süre daha bağımsız beylik halinde kalır. Neticede, Yıldırım Bayezid döneminde Ilgaz, Osmanlı sınırları içine katılmıştır[528].

16. yüzyıldan beri Çankırı Sancağına bağlı olan Koçhisar Kazâsı[529], 1842 yılında yeni bir idari birim olarak düzenlenen kazâların teşkilinden dolayı 1868 yılına kadar kazâ[530], 1869 yılından Osmanlı'nın son yıllarına kadar ise nahiye statüsüyle Çankırı'ya bağlı olmuştur[531]. Ilgaz, Çankırı'nın 40 kilometre kuzeyinde Devrek Çayı üzerinde yer alıp, 1890'lı yıllarda 50 köyden oluşmaktaydı[532].

[525] *AVS*, h. 1320, s. 179.
[526] *AVS*, h. 1325, s. 186.
[527] Umar, **a.g.e.**, s. 327.
[528] Ayhan, **a.g.e.**, 1988, s. 372.
[529] Kankal, **a.g.e.**, s. 98; Elibol, **a.g.e**., s. 35.
[530] BOA, A.) DVN. 25-99, 4 C 1263 (20 Mayıs 1847); BOA, İ. MVL. 402-17473, 1 S 1275 (10 Eylül 1858); *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182; Sezen, **a.g.e.**, s. 363.
[531] *KVS***,** h. 1286, s. 56; h. 1287, s. 70; h. 1288, s. 68; h. 1289, s. 85; h. 1290, s. 86; h. 1291, s. 110; h. 1292, s. 120; h. 1293, s. 105; h. 1294, s. 128; h. 1295, s. 76; h. 1296, s. 79; h. 1297, s. 153; h. 1298, s. 159; h. 1299, s. 171; h. 1306, s. 449; h. 1310, s. 415; h. 1311, s. 344; h. 1312, s. 294; h. 1314, s. 223; h. 1317, s. 245; h. 1321, s. 266.
[532] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 5, s. 3716.

Tablo 2.15: Koçhisar Kazâsında 1850-1909 arası görev yapan mülki amirler

İsim	Görev Yılı	Eski Görev Yeri	Tayin Sebebi
İbrahim[533]	1850	-	-
Mustafa Bey[534]	1856	-	-
Osman Ağa[535]	1861-1862	-	-
İbrahim Ağa[536]	1862	-	-
Mehmet Akif Beyefendi[537]	1869	-	-
Şerif Efendi[538]	1870	-	-
İsmail Hilmi Efendi[539]	1871	-	-
Süleyman Şükrü Efendi[540]	1872-1873	-	-
Mehmet Şevket Efendi[541]	1874	-	Kötü idare[542]
Hacı Ömer Ağa[543]	1875-1876	-	-
Mustafa Bey[544]	1877-1878	-	-
Hacı Mehmet Efendi[545]	1879	-	-
Hacı Mehmet Sadık Efendi[546]	1880-1881	-	-
Mehmet Asım Bey[547]	1882	-	-

[533] BOA, A.) DVN. 62-36, 25 L 1266 (3 Eylül 1850).
[534] BOA, MVL. 296-49, 11 Z 1272 (13 Ağustos 1856).
[535] BOA, MVL. 609-4 , 25 N 1277 (6 Nisan 1861); BOA, A.) MKT. DV.. 223-10, 22 Za 1278 (21 Mayıs 1862).
[536] BOA, *BEO. VGG. d.* 154, s. 125.
[537] *KVS*, h. 1286, s. 56.
[538] *KVS*, h. 1287, s. 70.
[539] *KVS*, h. 1288, s. 68.
[540] *KVS*, h. 1289, s. 85; h. 1290, s. 86.
[541] *KVS*, h. 1291, s. 110.
[542] BOA, *BEO. VGG. d.* 151, s. 96.
[543] *KVS*, h. 1292, s. 120; h. 1293, s. 105.
[544] *KVS*, h. 1294, s. 128; h. 1295, s. 76.
[545] *KVS*, h. 1296, s. 79.
[546] *KVS*, h. 1297, s. 153; h. 1298, s. 159.
[547] *KVS*, h. 1299, s. 171.

vekil Raşit Efendi[548]	1887-1888	Nahiye Kâtibi	-
Hüseyin Hüsnü Efendi[549]	1889	-	-
Timur Sabit Efendi[550]	1892-1893	-	Kötü idare
vekil Ahmet Efendi[551]	1893	Tosya eski kaymakam vekili[552]	-
vekil Hacı Hasan Ağa[553]	1894	-	-
Ziya Efendi[554]	1896-1899	-	-
Ahmet Nuri Efendi[555]	1902-1903	-	Rüşvet alma
Yusuf Ziya Efendi[556]	1903	-	-
Sadettin Efendi[557]	1909	Aydın Vilâyeti Maiyyet Memuru	-

Koçhisar ve Bucura Kazâları çıkan irâde-i seniyye üzerine 1862 yılında birleştirilerek, bir kazâ şeklinde idare edilmeye başlanır. Sadâret Dairesinden çıkan 13 Nisan 1862 (13 L 1278) tarihli kararla da bu yeni kazâya müdür tayin edilmiştir[558].

Koçhisar Kazâsı, Osmanlı'nın son yıllarına kadar Çankırı'ya bağlı kalmakla birlikte, kazâ ahalisinin Kastamonu'ya bağlanma talebinde bulunduğu zamanlar da olmuştur. Buna göre, Koçhisar Kazâsı İdare Meclisinden 26 Ocak 1862 (25 B 1278) tarihinde gönderilen mazbatada, ahali, kendilerinden alınan ağır vergiler ve zabtiyenin

[548] BOA, DH. MKT. 1456-120, 5 S 1305 (23 Ekim 1887).
[549] *KVS*, h. 1306, s. 446.
[550] *KVS*, h. 1310, s. 415; BOA, DH. MKT. 182-42, 5 C 1311 (14 Aralık 1893); BOA, DH. MKT. 254-42, 29 Z 1311 (3 Temmuz 1894).
[551] *KVS*, h. 1311, s. 344.
[552] BOA, DH. MKT. 182-42, 5 C 1311 (14 Aralık 1893).
[553] *KVS*, h. 1312, s. 294.
[554] *KVS*, h. 1314, s. 223; h. 1317, s. 245.
[555] BOA, DH. MKT. 586-8, 27 C 1320 (1 Ekim 1902).
[556] *KVS*, h. 1321, s. 266.
[557] BOA, BEO. 3645-273364, 21 N 1327 (6 Ekim 1909).
[558] BOA, MVL. 630-66, 3 Z 1278 (1 Haziran 1862).

baskılarından dolayı kazânın sekiz saat mesafede bulunan Kastamonu Sancağına bağlanmasını talep etmektedir. Bunun üzerine, 28 Nisan 1862 (28 L 1278) tarihinde gelen cevapta, bu hususla ilgili Çankırı Meclisinden bir mazbata gönderilmemesinden dolayı, Koçhisar'ın Kastamonu'ya bağlanması hususunda bir mahzur olup olmadığına dair, Çankırı Kaymakamının bir araştırma yapıp, neticeyi bir mazbata ile bildirmesi istenmiştir[559]. Yapılan araştırma neticesi, Çankırı Livâ İdare Meclisi tarafından 22 Mayıs 1862 (23 Za 1278) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilmiştir. Buna göre, Koçhisar'ın Kastamonu'ya 18 ve Çankırı'ya sekiz saat mesafede olduğu tespit edildiğinden, adı geçen kazânın Çankırı Sancağı tarafından idare edilmesine devam edilmesi istenmiştir[560].

Koçhisar'ın merkez vilâyete bağlanması hususundaki ısrarlar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Kastamonu Vilâyetinden 25 Şubat 1890 (5 B 1307) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Koçhisar Nahiyesi'nin Kastamonu'ya bağlanması talep edilmiştir. Ancak nahiyenin Çankırı'ya uzaklığının sekiz saat olup köylerinin önemli bir kısmının Çankırı merkez kazânın köyleriyle iç içe olması ve tüccar ile ahalinin alışverişini daha çok Çankırı'da gerçekleştirmesinden dolayı adı geçen nahiyenin Çankırı'dan ayrılmasının uygun olmayacağı bildirilmiştir[561].

Koçhisar Nahiyesinin Çankırı'ya bağlılığı günümüze kadar aralıksız devam etmekle birlikte, 1924 yılında kazâ statüsüne kavuşmuştur[562]. Ancak adı geçen tarihten önce de Koçhisar'ın kazâ statüsü için çeşitli girişimlerde bulunduğu dönemler olmuştur. Buna göre, 1909 yılında Koçhisar Nahiyesinin merkez livâya uzaklığı ve diğer sebeplerden dolayı kazâya dönüştürülmesi için Dâhiliye Nezâretinden izin istenmektedir[563]. Dâhiliye'den 4 Mayıs 1909 (13 R 1327) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada ise Koçhisar Nahiyesi ahalisinin civardaki köylerin ilhakıyla nahiyelerinin kazâ haline getirilmesi yönündeki taleplerinin mütalaa

[559] BOA, MVL. 627-73, 6 Za 1278 (5 Mayıs 1862);A.) MKT. UM. 561-75, 6 Za 1278 (5 Mayıs 1862).
[560] BOA, MVL. 630-66, 3 Z 1278 (1 Haziran 1862).
[561] BOA, ŞD. 1652-9, 27 B 1307 (19 Mart 1890).
[562] Sezen, **a.g.e.**, s. 363.
[563] BOA, DH. MKT. 2771-95, 27 S 1327 (20 Mart 1909), Dâhiliye Nezâretinden 20 Mart 1909 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.

edilmesi bildirilmiştir[564]. Yine, Çankırı İttihat ve Terakki Cemiyeti Livâ Heyet-i Merkeziyesi tarafından 1915 yılında Merkez Umumi Heyeti üyelerine gönderilen yazıda, Koçhisar Nahiyesinin üçüncü sınıftan bir kazâya dönüştürülmek suretiyle, Çankırı'nın beş kazâdan oluşan müstakil bir livâ haline getirilmesi talebinde bulunulmuştur[565].

2.3.8. Karacaviran (Kurşunlu) Kazâsı

Günümüzde Kurşunlu ismiyle Çankırı'nın bir ilçesi olan Karacaviran Kazâsı[566], Ören, Comartlar, Aharcık, Ömer, Sülüklü ve Ebceler köylerinin birleştirilmesi ile meydana gelmiş bir yerleşim birimidir. Şehrin bilinen tarihi Bizans dönemine att olan Andinata Kalesi ile başlatılırsa da daha eskilere dayanan bir yerleşim merkezi olduğunu kanıtlayan tümülüs ve kaya mezarları, kentin tarihini Roma ve hatta Hitit dönemine kadar taşımaktadır. Şehrin kuruluşu bugünkü Kurşunlu Kalesi ya da diğer adıyla Andinata Kalesi içinde olmuş ve daha sonra yerleşim kalenin doğu yamacına doğru gelişmiştir. 1080'li yıllarda bölgeye gelerek ilk yerleşen Oğuz Boyları Yazır ve Comartlar, bölgenin bir yerleşim yeri olarak önem kazanmasını sağlamışlardır[567].

Çerkeş'in 35 kilometre doğusunda yer alıp, 1890'lı yıllarda 44 köye sahip olan Karacaviran[568], 1844-1868 yılları arasında kazâ statüsüyle Çankırı Sancağına bağlı iken[569], 1869 yılından itibaren nahiye statüsüne düşürülerek 1923 yılına kadar Çerkeş Kazâsına[570] ve 1924-1943 yılları arası ise Ilgaz Kazâsına bağlı olmuştur. Son olarak, 1944 yılından günümüze kadar devam etmek üzere, Çankırı'ya bağlı bir ilçe haline getirilmiştir[571].

---

[564] BOA, DH. MKT. 2802-23, 13 R 1327 (4 Mayıs 1909).
[565] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).
[566] Sezen, **a.g.e**, s. 496.
[567] Ayhan, **a.g.e.**, 1988, s. 404.
[568] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 5, s. 3624.
[569] BOA, C. TZ. 33-1632, 12 Ş 1260 (27 Ağustos 1844); BOA, A.) DVN. 22-60, 23 S 1263 (10 Şubat 1847); BOA, MVL. 569-69, 28 Ş 1274 (13 Nisan 1858); BOA, İ. MVL. 402-17473, 1 S 1275 (10 Eylül 1858); BOA, MVL. 629-59, 5 Z 1278 (3 Haziran 1862); *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182.
[570] *KVS*, h. 1286, s. 57; h. 1287, s. 72; h. 1288, s. 71; h. 1289, s. 88; h. 1290, s. 89; h. 1291, s. 113; h. 1292, s. 123; h. 1293, s. 109; h. 1294, s. 134; h. 1295, s. 80; h. 1296, s. 83; h. 1297, s. 160; h. 1298, s. 171; h. 1299, s. 184; h. 1306, s. 454; h. 1310, s. 429; h. 1311, s. 274; h. 1312, s. 303; h. 1314, s. 231; h. 1317, s. 251; h. 1321, s. 274; Sezen, **a.g.e.**, s. 496.
[571] Sezen, **a.g.e.**, s. 496.

Tablo 2.16: Karacaviran Kazâsında 1857-1903 arası görev yapan mülki amirler

İsim	Görev Yılı	Tayin Sebebi
Ali Bey[572]	1857	-
AğazâdeMustafa Bey[573]	1859	Zimmetine para geçirme
vekil Arif Ağa[574]	1859	İstifa
Ahmet Ağa[575]	1859-1860	İstifa
vekil Hüseyin Bey[576]	1860	-
Hacı Mehmet Ağa[577]	1864	-
Hüsamettin Efendi[578]	1869	-
Hüsamettin Efendi[579]	1870	-
Şerif Efendi[580]	1871	-
Mehmet Şerif Efendi[581]	1872	-
Mehmet Şerif Efendi[582]	1873	-
Osman Efendi[583]	1874	-
Hacı Ahmet Efendi[584]	1875	Azil[585]
Refik Bey[586]	1876	-
Refik Bey[587]	1877	-
Asım Bey[588]	1878	-
Asım Bey[589]	1879	-
Mehmet Asım Bey[590]	1880	-

[572] BOA, MVL. 317-46, 8 R 1274 (26 Kasim 1857).
[573] BOA, A.) MKT. NZD. 280-79, 17 N 1275 (20 Nisan 1859).
[574] BOA, A.) MKT. UM. 332-47, 29 Ra 1275 (6 Kasım 1858).
[575] BOA, A.) MKT. UM. 332-47, 29 Ra 1275 (6 Kasım 1858); BOA, A.) MKT. UM. 436-90, 4 Ca 1277 (18 Kasım 1860).
[576] BOA, A.) MKT. UM. 436-90, 4 Ca 1277 ().
[577] BOA, BEO. VGG. d 154, s. 176.
[578] *KVS*, h. 1286, s. 57.
[579] *KVS*, h. 1287, s. 72.
[580] *KVS*, h. 1288, s. 71.
[581] *KVS*, h. 1289, s. 88, 89.
[582] *KVS*, h. 1290, s. 89.
[583] *KVS*, h. 1291, s. 113.
[584] *KVS*, h. 1292, s. 123.
[585] BOA, *BEO. VGG. d.* 151, s. 155.
[586] *KVS*, h. 1293, s. 109; BOA, *BEO. VGG. d*. 155, s. 249.
[587] *KVS*, h. 1294, s. 134.
[588] *KVS*, h. 1295, s. 80.
[589] *KVS*, h. 1296, s. 83.

İbrahim Lütfi Efendi[591]	1881	-
İbrahim Lütfi Bey[592]	1882	-
Hacı Ahmet Efendi[593]	1889-1903	-

2.3.9. Tuht (Yapraklı) Kazâsı

Günümüzde Yapraklı ismiyle Çankırı'nın bir ilçesi olan Tuht Kazâsı[594], Çankırı'nın en eski yerleşim yerlerinden birisidir[595]. Çankırı'nın kuzey batısında yer alıp, 1890'lı yılların başında 48 köye ve tamamı Müslüman olmak üzere 10.000 nüfusa sahip bir nahiye merkeziydi[596].

18. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar Çankırı Sancağına bağlı olduğu bilinen Tuht Kazâsı[597], 1848-1868 yılları arasında kazâ statüsüyle Çankırı'ya bağlı iken[598], 1869-1957 yılları arasında nahiye statüsüne düşürülmüş[599] ve son olarak 1958 yılından günümüze kadar devam etmek üzere Çankırı'ya bağlı bir ilçe haline getirilmiştir.

Tablo 2.17: Tuht Kazâsında 1869-1903 arası görev yapan mülki amirler

İsim	Görev Yılı	Tayin Sebebi
Mustafa Bey[600]	1869	-
Refik Bey[601]	1870	-

[590] *KVS*, h. 1297, s. 160.
[591] *KVS*, h. 1298, s. 171.
[592] *KVS*, h. 1299, s. 184, 185.
[593] *KVS*, h. 1306, s. 454, 455; h. 1310, s. 429, 430; h. 1311, s. 274; h. 1312, s. 303; h. 1314, s. 231; h. 1317, s. 251; h. 1321, s. 274, 275; BOA, DH. MKT. 2189-99, 2 Z 1316 (13 Nisan 1899).
[594] Sezen, **a.g.e.**, s. 801.
[595] Ayhan, **a.g.e.**, 1988, s. 456.
[596] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 3, s. 1680.
[597] Elibol, **a.g.e.**, s. 34.
[598] BOA, A.) MKT. 152-40, 4 Za 1264 (2 Ekim 1848); *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182.
[599] BOA, DH. MKT. 1528-15, 24 Za 1305 (); *KVS***,** h. 1286, s. 57; h. 1287, s. 72; h. 1288, s. 71; h. 1289, s. 88; h. 1290, s. 89; h. 1291, s. 113; h. 1292, s. 123; h. 1293, s. 109; h. 1294, s. 134; h. 1295, s. 80; h. 1296, s. 83; h. 1297, s. 160; h. 1298, s. 171; h. 1299, s. 184; h. 1306, s. 454; h. 1310, s. 429; h. 1311, s. 274; h. 1312, s. 303; h. 1314, s. 231; h. 1317, s. 251; h. 1321, s. 274; Sezen, **a.g.e**., s. 801.
[600] *KVS***,** h. 1286, s. 56.
[601] *KVS***,** h. 1287, s. 70.

İsmail Efendi[602]	1871	-
İsmail Hilmi Efendi[603]	1872-1873	İstifa[604]
Hacı Ahmet Efendi[605]	1874	-
Arif Ağa[606]	1875	İstifa[607]
Ömer Ağa[608]	1876	-
Mehmet Fahrettin Efendi[609]	1877	-
vekil Mustafa Ağa[610]	1878	-
Mehmet Şakir Efendi[611]	1879-1880	-
Ahmet Bey[612]	1881	-
Ahmet Rıza Bey[613]	1882	-
Yusuf Ziya Efendi[614]	1888-1894	-
Sabit Efendi[615]	1896	-
Şevket Efendi[616]	1899-1903	-

2.3.10. Karîpazarı (Orta) Kazâsı

Günümüzde Orta ismiyle Çankırı'nın bir ilçesi olan Karîpazarı Kazâsında[617], tespit edilen tümülüsler bölgenin tarihini M.Ö. 1200 ile 3000 yılları arasına kadar taşımaktadır. Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte bu bölgenin Türk yurdu haline getirildiğinin kesin kanıtı, bugün hala Oğuz boy adını taşıyan Dodurga, Derebayındır, Kargı, Kayı, Kayıören gibi köylerin varlığıdır[618].

---

[602] *KVS*, h. 1288, s. 68.
[603] *KVS*, h. 1289, s. 85; h. 1290, s. 86.
[604] BOA, *BEO. AYN. d.* 959, s. 82.
[605] *KVS*, h. 1291, s. 109; BOA, *A.) d.* 849, s. 272.
[606] *KVS*, h. 1292, s. 120.
[607] BOA, *BEO. VGG. d.* 151, s. 145.
[608] *KVS*, h. 1293, s. 105; BOA, *BEO. VGG. d.* 151, s. 152; 155, s. 247.
[609] *KVS*, h. 1294, s. 129.
[610] *KVS*, h. 1295, s. 78.
[611] *KVS*, h. 1296, s. 79; h. 1297, s. 103.
[612] *KVS*, h. 1298, s. 159.
[613] *KVS*, h. 1299, s. 171.
[614] BOA, DH. MKT. 1528-15, 24 Za 1305 (2 Ağustos 1888); *KVS*, h. 1306, s. 445; *KVS*, h. 1310, s. 415; h. 1311, s. 343; h. 1312, s. 294.
[615] *KVS*, h. 1314, s. 223.
[616] *KVS*, h. 1317, s. 245; h. 1321, s. 267.
[617] Sezen, **a.g.e**., s. 591.
[618] Ayhan, **a.g.e.**, 1988, s. 422.

Çankırı il merkezinin batısında Şabanözü-Çerkeş karayolu üzerinde yer alan ilçe, Aydos Dağından kaynağını alan Devrez Çayı vadisi boyunca yer alan dağlık bölgede, Yıldırım Dağının kuzeydoğu eteklerinde 1300 metre yükseltide kurulmuşur[619].

16. yüzyıldan beri Çankırı Sancağına bağlı olduğu bilinen Karîpazarı Kazâsı[620], salnâme kayıtlarına göre, 1850-1861 yılları arasında kazâ statüsüyle Çankırı'ya bağlı iken[621], 1862 yılında Ankara'ya[622] ve 1863-1869 yılları arasında kazâ statüsüyle tekrar Çankırı'ya bağlanmıştır[623]. 1869-1958 yılları arasında ise nahiye statüsüne düşürülen Karîpazarı, 1944-1958 yılları arasında Şabanözü'ne ve 1959 yılından günümüze kadar devam etmek üzere, ilçe statüsüyle tekrar Çankırı'ya bağlanmıştır[624].

2.3.11. Karapazarı Kazâsı

Karîpazarı (قاریپازاری) Kazâsından başka, kayıtlarda (قرەپازاری) şeklinde yazılan ve Karapazarı olarak telaffuz edilebilen kazâ, 1845-1854 yılları arası Çankırı Sancağına bağlı iken[625], 1854 yılında kazâ ahalisi tarafından gönderilen bir mahzarda, Karapazar Kazâsı köylerinin Ankara'ya yakın olması ve kazâ ahalisinin Çankırı ahalisiyle anlaşamamalarından dolayı, Ankara Sancağına bağlanmayı talep ederler. Bunun üzerine, 18 Nisan 1854 (20 B 1270) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile adı geçen kazâ Ankara Sancağına bağlanmıştır[626]. Ancak Ankara Valisine 1856 yılında gönderilen şukkada, Karapazar Kazâsının Ankara merkezine 24 saat mesafede olup ahalinin buraya gitmek konusunda oldukça sıkıntı çekmesinden dolayı altı saat mesafede bulunan Çankırı Livâsına bağlanmasına dair ahalinin arzuhal göndermesi

[619] Ayhan, **a.g.e.**, 1988, s. 419.
[620] Kankal, **a.g.e.**, s. 109; Elibol, **a.g.e.**, s. 37.
[621] *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142; BOA, A.) MKT. UM. 21-73, 23 Ş 1266 (4 Temmuz 1850).
[622] *DS*, h. 1278, s. 142.
[623] *DS*, h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182; BOA, *BEO. AYN. d*. 958, s. 94.
[624] Sezen, **a.g.e.,** s. 591.
[625] BOA, A.) DVN. 8-10, 29 Z 1260 (9 Ocak 1845); BOA, MVL. 38-52, 4 C 1264 (8 Mayıs 1848); BOA, A.) DVN. 51-81, 22 Z 1265 (8 Kasım 1849); A.) DVN. 97-37, 15 L 1270 (11 Temmuz 1854).
[626] BOA, İ. MVL. 306-12598, 13 Ş 1270 (11 Mayıs 1854).

üzerine, durumun tahkik edilip, sonucun bildirilmesi istenmektedir[627]. Yapılan tahkikat neticesinde, Karapazar Kazâsının 21 köyden oluştuğu ve bu köylerden 20 tanesinin Çankırı Kazâsı ahalisi ile anlaşamadıkları tespit edilmiştir. Ancak adı geçen kazânın diğer bir köyü olan Hilfet (خلفت) Köyü ahalisinin bir kısmının hazırlamış olduğu mahzarda, kazânın tekrar Çankırı'ya bağlanması talep edilmekle birlikte, diğer 20 köy ahalisi ile Hilfet Köyünün bir kısım ahalisinin kazânın tekrar Çankırı'ya bağlanmasına karşı çıktıkları ve kazâ ahalisinin çoğunluğunun Ankara'nın idaresinden hoşnut oldukları anlaşılmıştır[628]. Bunun üzerine, Ankara Kaymakamına gönderilen şukkada, Karapazar Kazâsının Çankırı'ya ilhakının mevzubahis olmadığı bildirilmiştir[629].

Karapazar Kazâsı, 1860 yılına kadar Ankara Sancağına bağlı kalmıştır. Ancak Ankara ve Çankırı İdare Meclislerince hazırlanıp, 12 Aralık 1860 (28 Ca 1277) tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen mazbatada, kazânın Çankırı'ya altı ve Ankara'ya 18 saat mesafede bulunmasından dolayı ahalinin her türlü resmi işlemini gerçekleştirmek üzere Ankara'ya gitme konusunda oldukça güçlük çektiği belirtilip, kazânın Mart 1861 tarihinden itibaren tekrar Çankırı'ya bağlanması talep edilmiştir. Bunun üzerine, 6 Şubat 1861 (25 B 1277) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Karapazar Kazâsı tekrar Çankırı'ya bağlanmasına izin verilir[630]. Karapazar, kazâ statüsünü 1879 yılına kadar korumakla birlikte, bu tarihten sonraki mülki idari durumu takip edilememektedir[631].

1862 yılında becayiş suretiyle Karîpazar müdürü Çerkeş'e ve Çerkeş müdürü Mülkiye Mektebi mezunu Mehmet Sadık Efendi Karîpazar Kazâsına tayin edilmiştir[632]. Aynı tarihte Karapazar Kazâsının ise maaşsız müdürü bulunan Abdullah Efendi, idaredeki yetersizliğinden dolayı azledilip, yerine ahali tarafından seçilen Hacı Hasan Efendi vekâleten müdür tayin edilmiştir[633]. Buna göre hem

[627] BOA, A.) MKT. UM. 221-54, 9 Ca 1272 (17 Ocak 1856); BOA, A.) MKT. UM. 224-8, 2 C 1272 (9 Şubat 1856).
[628] BOA, A.) MKT. UM. 225-11, 11 C 1272 (18 Şubat 1856); BOA, MVL. 298-34, 15 Ş 1272 (21 Nisan 1856).
[629] BOA, A.) MKT. UM. 285-58, 27 L 1273 (20 Haziran 1857).
[630] BOA, İ. MVL. 442-19682, 24 B 1277 (5 Şubat 1861).
[631] BOA, *BEO. AYN. d.* 957, s. 208; 958, s. 23; 960, s. 89.
[632] BOA, MVL. 641-92, 5 Ca 1279 (29 Ekim 1862).
[633] BOA, A.) MKT. UM. 555-90, 17 L 1278 (17 Nisan 1862).

benzer tarihlerde bağlı oldukları kazâlar, hem de yukarıdaki malûmat Karîpazar ile Karapazarı Kazâlarının aynı yer olmadığını gösternektedir.

2.3.12. Kargı Kazâsı

16. yüzyıldan beri Çankırı Sancağına bağlı olduğu bilinen Kargı[634], 1847-1867 yılları arasında Çankırı Sancağına bağlı bir kazâ iken[635], 1869 yılından itibaren nahiye statüsüne düşürülerek 1894 yılına kadar Tosya Kazâsına, 1895-1923 yılları arası Osmancık Kazâsına, 1924-1935 yılları arası ise tekrar Tosya Kazâsına bağlanmıştır. 1936 yılında kazâ statüsüne yükseltilen Kargı, 1952 yılına kadar Kastamonu'ya ve son olarak 1953 yılından günümüze kadar devam etmek üzere Çorum'a bağlanmıştır[636].

Kargı Kazâsının 1850 yılında müdürü bulunan İsmail Ağa, ahaliye zulmetmesinden dolayı Meclis-i Vâlâ'ya şikâyet edilerek, azledilmesi talep edilmiştir. Olayın doğruluğu yapılan tahkikat neticesinde anlaşılınca, yerine ahalinin seçtiği Bekir Ağazâde Salih Efendi tayin edilmiştir[637]. İsmail Ağa'nın kazâ yönetimindeki etkinliğini sürdürme gayreti sonraki yıllar devam etmiştir. Buna göre, İsmail Ağa ile idâre meclisi azalarından Hacı Hafız Numan Ağa ve diğer bazı isimler, Kargı Kazâsına 1858 yılında kendi aralarından birinin müdür tayin edilmemesinden dolayı, yeni müdür Abdülfettah Efendi'yi kendilerine zulmettiği iddiasıyla şikâyet ederler. Ancak Ankara Valisine gönderilen şukkaya göre, Hacı Hafız Numan Ağa'nın Dersaadet'de bulunan bazı kişilere göndermiş olduğu mektublardan bahsi geçen kişilerin Abdülfettah Efendi'ye karşı husumetleri olduğu anlaşıldığından, bu kişilerden Kargı'da bulunanların Yozgat'a gönderilip orada muhakemelerinin yapılacağı bildirilmiştir[638].

---

[634] Kankal, **a.g.e.**, s. 102; Elibol, **a.g.e.**, s. 40.
[635] BOA, A.) DVN. 31-81, 30 Za 1263 (9 Kasım 1847); *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182.
[636] Sezen, **a.g.e.**, s. 430.
[637] BOA, A.) MKT. UM. 24-88, 4 L 1266 (13 Ağustos 1850); BOA, MVL. 326-72, 6 Z 1266 (13 Ekim 1850).
[638] BOA, A.) MKT. UM. 321-89, 5 M 1275 (15 Ağustos 1858).

2.3.13. Keskin Kazâsı

Güneyden Kırşehir Kazâsı, güneydoğudan Mecidiye Kazâsı, doğudan Çorum Sancağı, kuzeyden Kastamonu Vilâyeti, kuzeybatı ve batıdan Ankara Sancağı ve güneybatı tarafından da Konya Vilâyetine sınırdır. 1890'lı yıllarda Selmanlı Nahiyesiyle beraber 189 köyden oluşup, sahip olduğu 26.181 nüfusun 1.426'sı Rum ve Ermeni iken, geri kalan nüfusun tamamı Müslümandır[639].

Keskin Kazâsına dair iki ayrı malûmat vardır. Birincisi, Keskin Kazâsının 16, yüzyılda Kırşehir'e, 17. yüzyılda Sivas Eyâletine ve 1855-1869 yılları arası Ankara'ya, 1870-1923 arası Kırşehir'e, 1924-1988 yılları arası tekrar Ankara'ya ve 1989 yılından itibaren ilçe statüsüyle Kırıkkale'ye bağlanmış olduğudur[640].

İkincisi, Çankırı Sancağına bağlı olup 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kalecik Kazâsından ayrılarak nahiye statüsüne yükseltilen ve Kalecik Keskini ismiyle de anılan mahaldir[641]. 18. yüzyılın son çeyreğinde kazâ statüsüyle Çankırı'ya bağlı olduğu anlaşılan Keskin'in[642], 19. yüzyılın ilk yarısında da Çankırı Sancağına bağlı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre, 10 Mayıs 1875 (4 R 1292) tarihli bir mahzarda, Keskin Kazâsının 1846 yılında Çankırı'dan ayrılarak Ankara'ya bağlandığı belirtilmiştir. Adı geçen kazânın en uzak köyünün Çankırı'ya 15 saat mesafede bulunması, kazânın redif askeri birliğinin Çankırı Taburuna bağlı olması ve arazilerinin Çankırı'nın İnallı Ballı Nahiyesi arazileriyle iç içe olmasından dolayı, Keskin Kazâsının Kırşehir Sancağından ayrılarak tekrar Çankırı Sancağına bağlanması talep edilmiştir[643].

Yukarıda Keskin Kazâsına dair iki ayrı malûmattan bahsedildiğinden, Keskin Kazâsı adıyla iki ayrı mahal olduğu, aynı kazânın iki ayrı idâri birime ayrıldığı ya da her iki malûmatta da Keskin Kazâsının 1870'li yılların başında Kırşehir Sancağına bağlı olduğu belirtildiğinden dolayı, esasında iki malûmatın da aynı kazâyı kastettiği

[639] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 5, s. 3861.
[640] Sezen, **a.g.e.**, s. 453.
[641] Kankal, **a.g.e.**, s. 112.
[642] Elibol, **a.g.e.**, s. 40.
[643] BOA, ŞD. 1643-1, 4 B 1292 (6 Ağustos 1875); A.) MKT. 101-6, 27 Za 1263 (6 Kasım 1847).

düşünülebilir. Ancak bu hususta Kankal ise *"Keskin, belgelerde Kalecik Keskini adıyla zikredilmekte ve bu haliyle geçmişte Kırşehir Sancağı'na, bugün ise Kırıkkale İline bağlı olan Keskin'den ayrılmaktadır. Çankırı Sancağı'na bağlı bulunan Keskin, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kalecik Kazasından ayrılmış ve belgelerde Keskin veya Kalecik Keskini adıyla anılır olmuştur. Nitekim Zilkade 1143/Mayıs-Haziran 1731 tarihli belgede de bu kazanın sınırları içerisinde bugün Kırıkkale İline bağlı bulunan Sulakyurt, Balışeyh, Yahşiyan ve Kırıkkale merkez ilçelerine bağlı bulunan köyler vardı"* diye ifade eder[644]. Yine, bir başka çalışmasında Kankal, *"Çankırı Sancağı'nın 1521 yılındaki tahririnde Kalecik Kazasına bağlı olan Keskin'in idari yükünün artmasından ve bir kısım yörük cemaatlerin Kızılırmak'ın doğu ve güney kısımlarına gelip kışlamalarından ötürü olsa gerek, 1578 tahririnde bu alanlar Kalecik'den ayrılmış ve Keskin adında ihdas olunan nahiye ve kazaya bağlanmıştır. Bölgede Çankırı'ya bağlı Keskin'den başka Kırşehri'ne bağlı Keskin ve Dinek –ki daha çok Dinek Keskini adıyla anılır- kazalarının oluşu sebebiyle karışıklığı önlemek için Çankırı'ya bağlı Keskin Kazası, şer'iyye sicillerinde daha çok Kalecik Keskini adıyla zikrolunmuştur"* diye belirtmektedir[645].

2.3.14. Bucura Kazâsı

Bucura Kazâsı, 1846-1867 yılları arasında Çankırı'ya bağlı bir kazâ iken[646], 1868 yılından itibaren karye statüsüne düşürülerek, Ilgaz Kazâsının Belören Nahiyesine bağlanmıştır[647].

Bucura ve Koçhisar Kazâları çıkan irâde-i seniyye üzerine 1862 yılında birleştirilerek, bir kazâ şeklinde idare edilmeye başlanır. Sadâret Dairesinden çıkan 13 Nisan 1862 (13 L 1278) tarihli kararla da bu yeni kazâya müdür tayin

[644] Ahmet Kankal, "1650-1740 Yılları Arasında Çankırı'daki Esnafa ve Ticarete Genel Bakış (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 2, Ağustos 2007, s. 17.
[645] Ahmet Kankal, "Kırıkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân", *OTAM Dergisi*, S: 9, 1999, s. 236.
[646] BOA, A.) DVN. 19-13, 10 Za 1262 (30 Ekim 1846); *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142; h. 1278, s. 143; h. 1279, s. 150; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182.
[647] Sezen, **a.g.e.**, s. 135.

edilmiştir[648]. Günümüzde Çankırı'nın Ilgaz İlçesine bağlı Yaylaören Köyü ismiyle varlığını sürdürmektedir[649].

2.3.15. Milan Kazâsı

Günümüzde bu isimle anılan bir yerleşim birimi olmamakla birlikte, 16. yüzyıldan beri Çankırı Sancağına bağlı olduğu bilinen kazâ[650], kazâ statüsüyle 1846-1864 yılları arası Çankırı'ya ve 1865-1867 yılları arası Viranşehir Sancağına bağlı olmuştur. Son olarak, 1868 yılından itibaren karye statüsüne düşürülüp, Bayramören Nahiyesine bağlanmış olmakla birlikte[651], 1871 yılında Çerkeş Kazâsına bağlı bir nahiye olduğu tespit edilmektedir[652].

Çankırı Kazâsı dışındaki kazâların 1862 yılında sekiz müdürlüğe bölünmesi üzerine[653], Milan Kazâsı da Kurşunlu ve Karacaviran Kazâlarına[654] ilhak olunmuştur. Bunun üzerine, Milan ahalisi, kazâlarının maaşı kendileri tarafından verilmek üzere müstakil bir müdür tarafından idare edilmesini talep ederler. Ancak ahalinin müdür maaşını ödeme imkânının olmadığı anlaşıldığından, talepleri akamete uğramıştır[655]. Günümüzde Çankırı'nın Bayramören İlçesine bağlı Belenli Köyü ismiyle varlığını sürdürmektedir[656].

2.3.16. Korupazarı, Öğez ve Boğaz Kazâları

Korupazarı, Öğez ve Boğaz Kazâları 1850-1868 yılları arasında Çankırı Sancağına bağlı birer kazâ olmakla birlikte[657], 1869 yılından itibaren mülki idâri yapılarında yaşanan gelişmeler takip edilememiştir.

---

[648] BOA, MVL. 630-66, 3 Z 1278 (1 Haziran 1862).
[649] http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=158976, erişim tarihi: 10.06.2020.
[650] Kankal, **a.g.e.**, s. 106; Elibol, **a.g.e.,** s. 36.
[651] Sezen, **a.g.e.**, s. 555.
[652] BOA, ŞD. 243-40, 28 Ca 1288 (15 Ağustos 1871).
[653] BOA, A.) MKT. MVL. 144-31, 13 L 1278 (13 Nisan 1862).
[654] Günümüzde Kurşunlu ve Karacaviran Kazaları aynı mahal olmakla birlikte, bahsi geçen dönemde iki ayrı kaza şeklinde kayıtlıdır.
[655] BOA, MVL. 409-72, 16 Ş 1279 (6 Şubat 1863); BOA, MVL. 641-28, 23 Ca 1279 (16 Kasım 1862).
[656] http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=152886, erişim tarihi: 10.06.2020.
[657] *DS*, h. 1266, s. 79; h. 1271, s. 86; h. 1272, s. 93; h. 1273, s. 99; h. 1276, s. 137; h. 1277, s. 142; h. 1280, s. 150; h. 1281, s. 178; h. 1282, s. 167; h. 1283, s. 166; h. 1284, s. 177; h. 1285, s. 182; Sezen, **a.g.e.**, s. 126, 481, 599.

3. EĞİTİM

3.1. Osmanlı'da Yenileşme Dönemine Kadar Çankırı'da Eğitim

Bu dönemin en önemli iki eğitim kurumu sıbyân mektepleri ve medreselerdir.

3.1.1. Sıbyân Mektebleri

Sıbyân, Arapça bir kelime olan sabi'nin çoğulu olup çocuklar anlamına gelmektedir[658]. İslâm'ın ilk yıllarına kadar uzanan bu mektebler, başlangıçta yazı okulları olarak ortaya çıkmış, sonraları ise Kur'an-ı Kerim ve dini akâidin öğretildiği yerler olarak faaliyet göstermiştir[659].

"Hulefâ-yi Râşidin (dört halife) devrinde ve özellikle Hz. Ömer zamanında bu tür okullar yaygınlaşmış ve bu okullara mektep denilmekteydi[660]. Abbasiler döneminde küttap olarak adlandırılan bu mekteplere Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar devrinde sıbyân mektebi denilirdi"[661]. Hemen her mahallede bulunduğundan halk arasında "Mahalle Mektebi" adıyla anıldığı gibi, çoğu taşla yapılmış binalardan oldukları için "Taş Mektep" de denilirdi[662].

Sıbyân mekteplerinin açıldığı ilk dönemlerde sadece erkek çocuklar öğrenim görürken, Osmanlılar döneminde açılan okullarda ise kız ve erkek çocuklar birlikte öğrenim görmüştür. Bunanla birlikte, sadece erkek veya kız çocuklarına ait sıbyân mektepleri de mevcuttur. 1847 tarihli talimata kız ve erkek çocuklarının öğrenim gördüğü aynı okulda yan yana oturtulmaması tavsiye edilmektedir. 1858 tarihli bir Sadâret Tezkiresinde ise Maârif Nezâretince Sultan Ahmet civarındaki 26 sıbyân mektebindeki kız ve erkek çocukların birbirinden ayrılması belirtilmektedir[663].

"İslâm'ın ilk dönemlerindeki Kur'an okulları ile Selçuklular devri mektep ya da küttaplar müfredatı, öğretim şekli, kullanılan araç-gereçler, eğitim-öğretim kadrosu

---

[658] Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 948.
[659] Hatip Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilâyeti'nde Eğitim*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 2.
[660] Nebi Bozkurt, "Mektep", *TDVİA, c:* 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, s. 5.
[661] Ünal Taşkın, "Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c: 1, S: 3, 2008, s.345.
[662] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü***,** c. 3, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 201.
[663] Cahit Baltacı, "Mektep (Osmanlılar'da Mektep)", *TDVİA*,c. 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, s. 7.

ve fiziksel mekân anlayışı bakımından Osmanlı dönemi sıbyân mekteblerini büyük ölçüde etkilemiştir"[664].

"Sıbyân mektepleri genellikle üstü kubbeli, altı hasır döşemeli ve ortalama 60 öğrenci alabilecek kapasitede tek odalı yapılar idi. Bu odanın yanında hoca ile yardımcısı olan kalfanın oturdukları küçük bir oda bulunurdu. Öğrenciler yerde minder üstünde, diz çökerek oturular, öğrencilerin ve hocanın önünde rahleleri vardır. Mektepler, genellikle iki katlı olup klasik ev tipine benzemektedir. Çocuklara eğitim ikinci katta verilmekteydi. Bu sayede, çocuklar rutubetten ve ders sırasında sokağın gürültüsünden kurtulmuş oluyorlardı. Zemin katta dükkânlar, kapalı oyun yerleri, helalar, çeşmeler ya da sebiller bulunuyordu"[665].

Sıbyân mektebinde öğretmen olmak için aşağıdaki şartlardan birine sahip olmak yeterliydi. Bunlar:

- Ölen bir öğretmenin uygun nitelikleri taşıyan oğlu,
- Biraz okur-yazar olan, orta yaşlı ve ağırbaşlı kişiler,
- Cami' imam ve müezzinleri,
- Hafız ve okumuş kadınlar[666].

Sıbyân mektebleri için öğretmen atamalarına dair devletin kesin bir kanunu olmayıp, bu hususta belirli bir politikası da olmamıştır.

"Tanzimat Dönemi'ne kadar, sıbyân mekteplerinde, Arapça Elifba, Kur'an, Tecvid ve İlm-i hâl okunur, namaz kılma öğrenilir, namaz sureleri ve ayetleri ezberletilirdi. Okul programında yazı yazmayı öğrenme yer almaz iken, I. Mahmut'un annesi ve I. Abdülhamit tarafından yaptırılan sıbyân mekteplerinde, yazı ve kitâbet dersleri de müfredata eklenmiş olmakla birlikte, genele ulaşamadığından kaldırılmıştır"[667].

II. Mahmut devrinde, ilk defa olarak askeri saha ile birlikte mülki sahada da ıslahat yapılmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, 1824 yılında sıbyân okullarının

[664] Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yayınları, İstanbul 2007, s. 32.
[665] Betül Batır, *İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 16-17.
[666] Zülfü Demirtaş, "Osmanlıda Sıbyân Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c: 17, S: 1, Elazığ 2007, s. 175.
[667] Batır, **a.g.e.**, s. 16.

durumu ele alındı. Nitekim II. Mahmut, söz konusu tarihte talim-i sıbyân hakkında bir fermân yayınlamıştır. Bu fermânda, "*cehaletin kötülüklerinden ve çocukların okula değil çıraklığa verilmesinin zararlarından söz edildikten sonra genç-ihtiyar herkesin İslam usul ve kaidelerini öğrenmesi ve çocuklarını ergenlik çağına kadar okullara göndermelerini*" irâde buyurmuştur. Fermânın diğer özellikleri şunlardır:

- Fermânın hükümleri sadece İstanbul için geçerlidir,
- Sıbyân okullarına devam mecburiyeti konmuştur. Fakat bu mecburiyet, taşra sıbyân okulları için geçerli olmadığından, genel bir kaide değildir.
- Eğitim ve öğretim hususunda herhangi bir yenilik getirmemiştir. Yine geleneksel eğitim devam ettirilmiş, ancak ıslahı söz konusu olmuştur[668].

II. Mahmud'un ilköğretim alanında attığı ikinci önemli adım ise Meclis-i Umur-ı Nafia'nın ilköğretimin ıslahına dair hazırlamış olduğu raporun, padişahın huzuruna arz edilerek, padişahın bunu tasdik etmesidir. Bu kararlarda sıbyân mektepleri için;

- Hocaların genel durumları ile bilgi derecelerinin yoklanması, durumları çocuk eğitimine uygun olmayanların uzaklaştırılmaları,
- Öğrencilerin sınıflara ayrılması, her sınıfta ayrı dersler okutulması,
- Fakir öğrenciler için yatılı okul açılması[669].

Sıbyân mektepleri için devletin koymuş olduğu ortak bir eğitim-öğretim müfredatı ve idare sistemi yoktu. Sıbyân mektebini kuran bir vakıf ya da hayırsever ise o mektebin ders programı, idare sistemi, masrafları ve diğer hususları mektebi kurana ait idi. Yine mekteplerin eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelik bir yönetmelik ve program olmadığı için gelenek ve göreneklere göre hareket edilmekteydi. Bununla birlikte, devletin sıbyân mekteplerini dikkatle takip etmeyip, teorikte resmi bir hüviyet olarak görmesine rağmen 1872 senesinde sıbyân mektebi öğretmenlerinin bir komisyon tarafından imtihan edilmeleri, imtihanda başarılı olanların görevlerine devam etmeleri, başarısız olanların yerine ise öğretmenlik başvurusunda bulunup imtihanı geçenlerin tayin edilmesi uygun görülmüştür[670]. Buna göre, devletin bu tür eğitim

[668] Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 58.
[669] Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyân Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler***,** c. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 46.
[670] BOA, MF. MKT, 2-176, 17 Ca 1289, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014, s. 142-143.

kurumları için yeni politikalar oluşturduğu ve artık eğitim-öğretim işini ciddiye almaya başladığı ifade edilebilir.

Sıbyân mekteplerinde dönemin modern eğitim sisteminin uygulanması açısından yenilik yapılmasına cesaret edilememiş, sadece eski sistemleri korunmak suretiyle bir düzen verilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar varlığını devam ettirmiştir.

Çankırı'da araştırma dönemimiz boyunca tespit edilen sıbyân mektepleri şunlardır:

3.1.1.1. Sultan Süleyman Han Mektebi

Çankırı'da Sultan Birinci Süleyman Han tarafından inşa edilen caminin içinde yer alan bu mektebde çocukların eğitimi için Seyfullah adında bir sahibü'l-hayratın[671] vakf eylediği 100 kuruştan almak üzere günlük beş akçe ile Hacı Hüseyin Efendi muallimlik vazifesini üstlenmiştir. Ancak Hacı Hüseyin Efendi, 5 Ağustos 1798 tarihinde kendi hüsn-i rızasıyla elindeki muallimlik vazifesini icra etmeye dair hazırlanmış olan berât-ı şerifi oğlu es-Seyyid Abdullah Şakir'e vermek ve yine oğlu için yeni bir berât-ı şerif gönderilmesini talep etmiştir. Gelen cevapta, Abdullah Şakir'in muallimliğinin onaylandığından bahsedilmeyip, caminin mahalli kaydı ile mektebin nakit geliri kayıtlarının gönderilmesi istenmiştir[672].

Bir başka kayda göre, mektep, İslâmzâde Mehmet Bey tarafından bina edilmiş olup 1845 yılında günlük yarım akçe ile görev yapan muallim Hafız Ahmed'in çocuk sahibi olamadan vefatı üzerine, yerine kardeşi Hafız Osman bin Abdullah tayin edilmiştir[673].

3.1.1.2. Karataş Mahallesi Mektebi

Çankırı merkez mahallelerinden Karataş Mahallesinde yer alan cami' bitişiğindeki mektebe hayır sahibi bazı kimselerin mallarından 200 kuruş nakit vakfedilmiştir. Bu vakıf geliri sayesinde berât-ı şerif sahibi Mustafa Halife-i Mustafa çocuklara ders vermiştir. Ancak 1840 tarihinde Mustafa, kendi hüsn-i rızasıyla okuma-yazma bilen

[671] Hayırlı işler yapmış olan kimse. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1093.
[672] BOA, C. MF. 2-69, 22 S 1213 (5 Ağustos 1798).
[673] BOA, C. MF. 52-2570, 18 C 1261 (24 Haziran 1845).

ve ehliyet sahibi olan büyük oğlu Hafız Mehmet'e kendi berât-ı şerifini teslim edip, tayin işleminin gerçekleşmesi için Evkâf Nezâretinden izin istemiştir[674].

3.1.1.3. Hacı Ali Mektebi

Çankırı'nın Milan[675] Kazâsına bağlı Aksekü Köyünde[676] Hacı Ali adlı bir hayrat tarafından sıbyân mektebi inşa edilmiştir. Mektebin muallimlerinden Ömer, Mehmet Emin ve Mehmet Ali'den sonra, hem adı geçen köyün sakinlerinden ehliyet sahibi Mustafa bin Hasan'ın tayini için berât-ı şerif gönderilmesi, hem de mektep olarak kullanılan binanın tamire muhtaç kısımları için ihtiyaç duyulan 1.075 kuruşun gönderilmesi için Çankırı livâ meclisine mazbata gönderilmiştir[677].

Cami' bitişiğinde bulunan mektebin muallimi ve aynı zamanda caminin imamet ve hitabet görevini üstlenmiş olan Hasan Efendi'nin vefatıyla imamet ve muallimlik görevi oğlu İbrahim Efendi'ye, hitabet görevi ise diğer oğlu Mehmet Efendi'ye tevcih olunmuştur. İbrahim Efendi'nin vefatıyla da yerine oğlu Ali Efendi geçirilmişse de, imamet ve muallimlik görevlerini bir arada yürütemediğinden muallimlik görevini başkasına devretmiştir. 1857 yılında imamet ve sıbyân muallimliği görevlerinde İbrahim ve Halil Efendiler bulunmaktaydı[678].

Hacı Ali Mektebi, 1910 yılına kadar varlığını devam ettirmiş olup bu tarihte yeni bir muallim tayini gerçekleştirilmiştir[679].

---

[674] BOA, C. EV. 166-8255, 22 Z 1256 (14 Şubat 1841).
[675] Günümüzde bu adla anılan bir idari birim olmamakla birlikte, 16. yüzyılda idari birimi nahiye olarak, bugünkü Atkaracalar ve Bayramören ilçelerine bağlı köylerin tamamı ile kısmen Kurşunlu ve Çerkeş'e bağlı bazı köyle kapsamaktaydı (Kankal, **a.g.e.**, s. 71). Milan, 1849 yılında Çankırı Sancağına bağlı bir kazâ idi. Sezen, **a.g.e.**, s. 368.
[676] 1857 yılında Çerkeş Kazâsına bağlı Karacaviran Nahiyesinde sınırları içerinde bulunmaktaydı, ÇAMA, 12-587. Günümüzde ise Çankırı'ya bağlı Bayramören İlçesinin bir köyü olup Çankırı şehir merkezine uzaklığı yaklaşık olarak 35 kilometredir. https://www.haritatr.com/akseki-koyu-haritasi-m2e36; http://www.koylerim.com.
[677] BOA, C. EV. 367-18614, 29 Z 1260 (9 Ocak 1845).
[678] ÇAMA, 12-587.
[679] ÇAMA, 6-298, 8 Haziran 1326 (21 Haziran 1910).

3.1.1.4. Saman Pazarı Mektebi

Kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, Çankırı'nın Saman Pazarı adlı mahallinde bir sıbyân mektebinin olduğu tespit edilip, 1892 yılında bu mektepte muallimlik yapan kişinin maaşına zam yapılmıştır[680].

3.1.1.5. Hacı İbrahim Paşa Mektebi

Çankırı'da serdar-ı ekrem kethüda Hacı İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen cami' ve sıbyân mektebi için tahsis edilen vakıf gelirlerinden günlük beş akçe almak suretiyle muallim tayin edilen Mehmet Halife kendi hüsn-i rızasıyla elindeki berât-ı şerifi İsmail Halifeye teslim etmiştir[681]. Yine, 1802 tarihinde de günlük beş akçe ile Mehmet bin Hasan adında bir muallim çocuksuz vefat ettiğinden yerine vakıf mütevelli heyeti tarafından seçilen es-Seyyid Ahmet adında ehliyet sahibi birinin tayini için fermân gönderilmesi talep edilmiştir[682].

Kurşunlu merkez kazâsı ile bağlı köylerinde toplam sekiz sıbyân mektebi 1845 tarihinde tamir edilmiştir. Tamir edilen bu mektebler 45 talebeden 225 talebeye kadar alabilecek kapasitede olup ihtiyaç duyulan soba, kiremit ve diğer malzemeler temin edilmiştir. Tamir edilen mekteblerin sahip oldukları öğrenci sayısı şöyledir:

Tablo 3.1: 1845 yılında Kurşunlu Kazâsı ve bağlı köylerinde tamir edilen sıbyân mektepleri ve öğrenci sayısı

Mektebin Adı	Öğrenci Sayısı
Kurşunlu merkez kazâsındaki mektep	25
Babaşince باباشنجه	120
Yelünye (يلونيه) mektebi	45
Zevce Mektebi	139
Gurgur Mektebi	146
Asbonca Mektebi	80
Dücane (طوجانه) Mektebi	149

[680] BOA, MF. MKT. 137-73, 21 Ş 1309 (21 Mart 1892). Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen 21 Mart 1892 tarihli şukka.
[681] BOA, C. MF. 179-8925, 29 Ş 1196 (9 Ağustos 1782).
[682] BOA, C. MF. 17-841, 5 Ş 1217 (1 Aralık 1802).

Bace (باجه) Mektebi	50
Toplam Çocuk Sayısı	754[683]

Kaynak: BOA, A.) MKT. 27-17. 18 Ş 1261 (22 Ağustos 1845).

Yukarıda bahsedilen mekteplerin yanı sıra, Sultan Süleyman Camisi civarında Arslanzâde Mehmet Mektebi; Debbağhâne Mahallesinde Debbağhâne Mahallesi Ahalisi Mektebi; Hoca İbrahim Mahallesinde Abdurrahman Kızı Fatma Hatun Mektebi; İmâret Mahallesinde Hüseyinoğlu Hasan Efendi Mektebi ve Mirahor Mahallesinde de Mustafa Efendi Mekteplerinin olduğu bilinmektedir[684].

Çankırı'da ayrıca Mirahor Mahallesi sakinlerinden Hacı Osman, "Ortapazar" denilen bir mevkide bir oda dükkânını mektep olmak üzere vakfedip, kira gelirinden de fakirlere yiyecek verilmesini istemiştir. Mektebin mütevellisi Şeyh Mehmet'dir. Çankırı merkezde olduğu düşünülen Hatun Mektebinde, günlük bir akçe ile muallim olan Seyid Şeyh Mahmut'tan sonra bu göreve Ali Halife getirilmiştir. Hoca Bahşayiş Mektebi, Çankırı merkezde Hoca Bahşayiş Mahallesinde yer alıp, muallimi yarım akçe ile Abdülgaffar iken görevden alınarak yerine Mustafa getirildi[685].

Çankırı merkez kazâsına bağlı Çivi Köyünde mevcut cami' için imam ile sıbyân mektebi için muallimin olmadığı Eylül 1816 yılında belirtilmiştir. Bunun üzerine, Mevlana Mehmet tarafından gönderilen arzda bir imam ile muallimin tayini talep edilmiştir. Neticede, günlük yarım akçe yevmiye ile camiye imam ve sıbyân mektebinde muallimlik yapacak ehliyet sahibi birisi tayin edilmiştir[686].

Çankırı Livâsında yer alan sıbyân mekteplerinin ihtiyaç duyduğu ders kitapları ve tıbbi malzemelerin posta yoluyla gönderildiği belirtilip, malzemelerin toplam değerinin 2.150 kuruş olduğu 4 Eylül 1872 tarihinde Çankırı Maârif Veznesine bildirilmiştir[687].

[683] Belgenin aslında 954 yazıyor.
[684] Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi,* S: 37, 2012, s. 84.
[685] Dıvrak, **a.g.e.**, s. 82.
[686] *ÇŞS,* 8/238.
[687] BOA, MF. MKT. 4-79, 1 B 1289 (4 Eylül 1872). Kastamonu Vilâyetine gönderilen 4 Eylül 1872 tarihli şukka.

Tablo 3.2: 1869-1877 yılları arasında inşa edilen sıbyân mektepleri

Mektebin Yer Aldığı Mahal	Mektep Sayısı	Tarih
Çankırı Kazâsı	14	1869-1870[688]
Tuht Kazâsı	17	
Koçhisar Kazâsı	42	
Çerkeş Kazâsı	72	
Karacaviran Kazâsı	20	
Toplam	**165**	
Çankırı Kazâsı	14	1871[689]
Tuht Kazâsı	20	
Koçhisar Kazâsı	42	
Çerkeş Kazâsı	72	
Karacaviran Kazâsı	20	
Toplam	**168**	
Çankırı Kazâsı	14	1872-1873[690]
Tuht Kazâsı	6	
Koçhisar Kazâsı	10	
Çerkeş Kazâsı	72	
Karacaviran Kazâsı	20	
Toplam	**122**	
Çankırı Kazâsı	30	1874[691]
Çerkeş Kazâsı	70	
Toplam	**100**	
Çankırı Kazâsı	30	1875[692]
Çerkeş Kazâsı	45	
Toplam	**75**	
Çankırı Kazâsı	13	

[688] *KVS*, h. 1286, s. 103; h. 1287, s. 109.
[689] *KVS*, h. 1288, s. 125.
[690] *KVS*, h. 1289, s. 142; h. 1290, s. 162.
[691] *KVS*, h. 1291, s. 160.
[692] *KVS*, h. 1292, s. 174.

Çerkeş Kazâsı	45	1876-1877[693]
Toplam	**58**	

Tablo 2'ye göre, Çankırı Sancağı, 1869-1871 yılları arasında en az sayıda sıbyân mektebine sahip iken, 1874'de iki katı ve 1875-1877 yılları arasında da üç katı sıbyân mektebine sahip olmuştur. Çankırı Sancağında 1873 ve 1874'de üçer sıbyân mektebi yeniden inşa edilirken[694], 1873'de üç, 1874'de iki, 1875 ve 1876'da da birer sıbyân mektebi tamir edilmiştir[695]. Çerkeş Sancağında da tersi bir durum yaşanmış olup 1874 yılına kadar 72 mektebe sahip iken, bu yıl sayı 70'e ve sonraki yıllarda 45'e düşmüştür. Çerkeş'de 1874 yılına kadar mektep sayısı değişmemekle birlikte, 1872'de iki, 1873'de üç, 1874'de iki ve 1875 ve 1876'da da birer sıbyân mektebi yeniden inşa edilmiştir[696]. Buna göre, Çerkeş'de mektep sayısında azalma görülmekle birlikte, yeniden açılan sıbyân mektepleri de olmuştur. Yine Çerkeş Kazâsında 1873'de 21, 1874'de üç ve 1876'da da bir sıbyân mektebi tamir edilmiştir[697]. En dikkat çekici gelişme Koçhisar Kazâsında yaşanmış olup 1872 yılına kadar 42 sıbyân mektebine sahip iken, 1872-1873 yıllarında bu sayı 10'a düşmüştür. Tuht Kazâsında, 1869-1870 yıllarında 17 sıbyân mektebi mevcut iken, 1871 yılında bu sayı 20'ye çıkmıştır. Zira 1871 yılında üç sıbyân mektebi yeniden inşa edilmiştir[698]. Bununla birlikte, 1872-1873 yıllarında mektep sayısı altıya düşmüştür.

3.1.2. Medreseler

Medrese kelimesi Arapça "derase" kökünden gelmekte olup "ders okunacak yer ve talebenin içinde oturup ders okuduğu bina" anlamına gelir, çoğulu "medaris"tir[699].

"Abbasilerin ilk dönemlerinde eğitim-öğretim müesseseleri için "medrese" kelimesi kullanılmamıştır. Bu kelime ilk olarak dokuzuncu yüzyılda kullanılmaya başlanmışsa da, medreselerin resmi bir teşekkül olarak devlet eliyle kuruluşu 10. yüzyılda

[693] *KVS*, h. 1293, s. 151; h. 1294, s. 171.
[694] *KVS*, h. 1290, s. 148; h. 1291, s. 181.
[695] *KVS*, h. 1290, s. 148; h. 1291, s. 181; h. 1292, s. 190; h. 1293, s. 164.
[696] *KVS*, h. 1289, s. 138; h. 1290, s. 150; h. 1291, s. 183; h. 1292, s. 191; h. 1293, s. 165.
[697] *KVS*, h. 1290, s. 150; h. 1291, s. 183; h. 1293, s. 165.
[698] *KVS*, h. 1288, s. 137.
[699] Pakalın, **a.g.e.**, s. 436.

Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir"[700]. Tarihte ilk medresenin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı tam olarak tespit edilemese de, genel olarak bilinen ilk medrese örneğini Abbasilerde görmekteyiz. Abbasilerin ilk dönemlerinde, Halife Me'mûn devrinde Bağdat'da "Beytü'l-Hikme" adıyla medrese derecesinde İslam'ın ilk önemli müesseselerinden biri kurulmuştur. Bu sebeple Abbasiler döneminde bu tür eğitim kurumları medrese ismiyle anılmamıştır.

"Medrese denilince, Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur ve bilhassa Bağdat'da açılan Nizamiye Medreseleri akla gelmektedir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Musul, Cizre (Ceziretü ibn Ömer) ve Rey gibi şehirlerde de Nizamiye Medreseleri inşa edilmiştir. Bunların başta gelen özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odalarının bulunmasıdır"[701]. "Anadolu'da ise ilk medreseler, 12. yüzyılda Artuklular (Mardin, Silvan, Diyarbekir... vb.), Danişmendliler (Kayseri, Niksar, Tokat… vb.), Eyyûbiler (Urfa, Diyarbekir… vb.), Anadolu Selçukluları (Konya, Amasya, Sivas, Isparta, Antalya, Akşehir, Kırşehir, Erzurum, Tokat, Çorum… vb.), tarafından kuruldular"[702]. Bu beylikler dışında 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da kurulan diğer beylikler tarafından da medreseler inşa edilmiştir. Bu suretle medreseler, Anadolu'nun her köşesine yayılmıştır denilebilir.

Anadolu beyliklerinden biri olarak kurulan Osmanlılar, kuruluşundan itibaren eğitim ve öğretim işlerine önem vermiştir. Osmanlıların bu faaliyetleri kendilerinden önce bu alanda yapılan çalışmaların devamı niteliğinde düşünülebilir. İlk Osmanlı medresesi[703] İznik'in fethinden hemen sonra 1330 yılında Orhan Gazi tarafından yaptırılmış olup müderrisliğine de Şerefü'd-din Davud-i Kayseri tayin edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde medreseler vakıf sistemiyle idare edilmiştir. Orhan Gazi tarafından 1330 tarihinde yaptırılan ilk medrese için çeşitli vakıflar tahsis edilmiştir.

---

[700] Mefail Hızlı, "Kuruluştan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c: 2, S: 2, 1987, s. 274.
[701] Nebi Bozkurt, "Medrese", *TDVİA, c:* 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 324.
[702] Ersoy Taşdemirci, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S: 3, 1989, s. 519.
[703] İlk Osmanlı medresesinin İznik Orhan Gazi Medresesi olduğu bilinmekle birlikte, İzmit'te Süleyman Paşa Medresesi'nin Osmanlılarda ilk medrese olduğunu iddia edenler de vardır. Ancak genel kanaat, ilk medresenin Orhan Gazi Medresesi olduğu yönündedir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013, s. 119.

Geliri medrese, müderris ve talebeye tahsis edilen vakıf köyler, her türlü Örfi vergiden muaf idiler[704].

Osmanlı öncesi medrese geleneğinde görüldüğü gibi, Osmanlılar döneminde de medreseler, gaye ve gördüğü hizmetler bakımından birbirinden farklılıklar gösterirlerdi. Bunlar, Umûmi Medreseler ve İhtisas Medreseleri olarak iki grupta incelenebilir. Birinci grup medreseler, İslâm dünyasına dışardan giren ilimlerin belirli ölçülerde okutulduğu medreselerdir. Genel olarak kadı, müderris ve müftü yetiştirmek maksadıyla tesis edilmişlerdir. Köylere varıncaya kadar Osmanlı coğrafyasının neredeyse her yerinde açılmışlardır. İkinci grup medreseler ise sadece bir ilmi, ayrıntılı bir şekilde öğretmeyi amaçlamış olup bu medreseleri Darü'l-hadis, Tıp ve Darü'l-kurra olarak üç gruba ayırabiliriz[705].

"Medreselerin kurulduğu ilk yıllardan itibaren ders programlarında Arapça ve din bilimleri önemli bir yer tutmuştur. Bunların yanı sıra akli ilimlere de yer verilmiştir. Bağdat Nizamiye Medreselerinde din bilimlerinin yanında fen ve edebiyat bilimlerinin de öğretimi yapılmaktaydı. Medreselerde okutulan ilimler genel olarak *aklî-naklî* veya *makasıt-alat* ilimleri olarak iki gruba ayrılmıştır. Tefsir, hadis ve fıkıh nakli ilimleri; müşahede ve mantıkî muhakemeye dayalı fen ve felsefe ise aklî ilimleri oluşturmuştur. Yine, tefsir ve hadis gibi bilimler makasıt, yani ulaşılması amaçlanan ilimler; nahiv ve belagat gibi ilimler ise alat veya vesail, yani amaçlanan ilimlere ulaşmada yardımcı ilimler olarak kategorize edilmişlerdir"[706].

Osmanlılarda Fatih ve Kanuni dönemleri medrese eğitiminin zirveye ulaştığı dönemler olmuştur. İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmet, bugünkü Fatih semtinde iki tarafında sekiz medrese bulunan ve adına Sahn-ı Seman veya Semaniye Medreseleri denilen eğitim kurumunu açmıştır. Ayrıca bu eğitim kurumuna talebe yetiştirmek amacıyla, bu medreselerin arkasında "Tetimme" adı verilen sekiz medrese daha inşa ettirmiştir[707]. Fatih, camiye çevrilen Ayasofya Kilisesi ile Eyüp Camisinin yanında da medreseler yaptırdı. Ayasofya Medresesi,

[704] Ziya Kazıcı, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler", *Osmanlı***,** c. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163.
[689] Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 20-24.
[706] Yıldız, **a.g.e.**, s. 8.
[707] Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 132-133.

Sahn derecesinde olup sonraları daha da üstün sayılmış ve terfi' eden Sahn müderrisleri buraya atanırlardı. Eyüp Medresesi ise atanan müderrisin bilgisine göre Sahn ya da daha aşağı sayılmıştır[708].

Kanuni Sultan Süleyman döneminde hukuk ve idari alanlarda ihtiyaç duyulan memurların yetiştirilmesi için Süleymaniye Medreselerinin yapılmasıyla eğitim kalitesi zirveye ulaşmıştır. Kanuni de Fatih gibi yüksek dereceli öğretim yapan Süleymaniye Medreselerine öğrenci hazırlayacak Musıla-i Süleymaniyye (Tetimme) Medresesini kurdu[709].

"Osmanlılarda medrese tahsilini tamamlayarak icazet (diploma) alan talebe Anadolu veya Rumeli Kazâskerinin belirli günlerdeki meclislerine devam ederek, Matlab adı verilen deftere isimlerini kaydettirir ve atanma için sıra beklerlerdi. Mülazemet adı verilen bu usule göre, sırası gelenler önce aşağı dereceli medreselere atanır ve zamanla terfileri yapılırdı"[710].

Osmanlı eğitim sistemi Süleymaniye Medreseleriyle zirveye ulaştıktan sonra bozulmaya başlamıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli ıslahatlarla medrese teşkilatındaki gerileme durdurulmaya çalışılmışsa da ulema sınıfının engellemeleri, fenni ilimlere olan ilginin azalıp, nakli (dini) ilimlere daha çok rağbet edilmesi, rüşvet ve iltimasla müderrislik tevcih edilmesi ve "beşik uleması" denilen yeni doğmuş bir müderris çocuğuna müderrislik icâzetinin verilmesi gibi nedenlerden dolayı başarılı olunamamıştır. Bununla birlikte, medreselerin ıslahı için farklı dönemlerde tedbirler, kanûnnâmeler ve hatt-ı hümâyûnlar hazırlanmışsa da, başarılı olunamamıştır. Sadece 1854 yılında şer'î mahkemelere kadı yetiştirecek olan "Muallimhâne-i Nüvvâb" adlı bir medrese kurulmuştur. Bunun dışında, 1867'de müderrislerden kurulu bir heyet medrese öğretiminin iç düzenine ait, önemli sonuçları olmayan bir düzenleme yapmışlardır[711].

---

[708] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000-M.S.2012)*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012, s. 66.
[709] Taşdemirci, **a.g.m.**, s. 526.
[710] Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 15.
[711] Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914),* Ocak Yayınları, Ankara 1986, s. 30.

Sultan II. Abdülhamit Döneminden itibaren yaygınlaşan modern ilköğretim ve ortaöğretim okullarına medreselerden daha çok önem verilmekle birlikte, ihtiyaç halinde medrese müderrislerinden istifade edilebilmiştir. Kastamonu vilâyet merkezinde açılmış olan ibtidâi erkek öğretmen okulundaki öğretmen azlığından dolayı, Kastamonu Vilâyet-i Meclis-i Umûmisince düzenlenip, 17 Ocak 1911 tarihinde Meşihat Dâiresine gönderilen mazbatada, Kastamonu, Çankırı ve Sinop merkezlerinde bulunan medreselerden birer müderrisin ibtidâi mekteblerine muallim yetiştirmek üzere tayininin uygun görüldüğü bildirilip, gereğinin yapılması istenmiştir[712].

Çankırı'da araştırma dönemimiz içinde tespit edilen medreseler şunlardır:

3.1.2.1. Şeyh Cemâleddin Medresesi

Günümüzde Taşmescid diye anılan bu müessese, Osmanlı dönemi kaynaklarında Cemâleddin Medresesi veya Çankırı Medresesi isimleriyle de zikredilmektedir[713]. Ayrıca Taş Medrese olarak da kayıtlıdır[714]. Kankal, "*Çankırı şehir merkezinde Bimarhâne Mahallesinde bulunan medresenin kurucusunun Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad'ın atabeyi Cemâleddin Ferruh[715] olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu*" ifade edip, medresenin "*1235 yılında dârüşşifa olarak yaptırılan yapının bitişiğindeki iki katlı binanın üst katındaki dârülhadis[716] olarak zikredilen bölüm olduğunu*" belirtmektedir. Alt katta ise Cemâleddin Ferruh'un türbesi mevcuttur[717]. Bozkurt ise dârülhadis'in "*Cemâleddin Ferruh b. Abdullah tarafından 1242 (h. 640) yılında yaptırıldığını*" belirtmektedir[718].

---

712 BOA, MF. MKT. 1167-45, 24 S 1329 (24 Şubat 1911), Kastamonu Vilâyeti Meclis-i Umûmisinden 17 Ocak 1911 tarihinde Meşihat Dâiresine gönderilen mazbata.
713 Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *TDVİA, c:* 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 529.
714 *KVS*, h. 1286, s. 79; *MS*, 1317, s. 1323; h. 1318, s. 1495; Murat Tarhan, *Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Bolu 2012, s. 81.
715 Cemâleddin Ferruh, Alaaddin Keykubat'ın vefatından sonra, biraderinden evvel saltanatı elde eden Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturmasında hizmet etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, Milli Matbaa, İstanbul 1927, s. 100.
716 Bu eserin orjinal kitabesi yerli yerinde durmaktadır. Ali Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 8, Ankara 1999, s. 164.
717 Kankal, **a.g.e.**, s. 222.
718 Bozkurt, a.g.m., s. 529.

Çankırılı Süleyman adında birisi, 1708 yılında İstanbul'a göndermiş olduğu bir arzuhalde, Cemâleddin Medresesi müderrisi olan Süleyman Efendi'nin vefatı üzerine, talebelerin öğrenim sürecinin aksamaması için medrese müderrisliğinin kendisine tevcih edilmesini arz etmiştir[719]. Medresenin 1720'li yıllarda müderrisi Ahmet olup medrese vakfından maaş almaktadır[720].

1772 yılında medresenin müderrisi Ahmet Efendi'nin vefatı üzerine yerine oğlu Mehmet'in geçmesi düşünülmekle birlikte, eğitiminin devam etmesinden dolayı ulemadan Mustafa Efendi bahsi geçen göreve tayin edilmiştir[721]. Cemâleddin Medresesi müderrisi Mustafa Efendi, 1789 yılında kendi rızasıyla uhdesinde olan dersleri büyük oğlu es-Seyyid Mehmet Efendi'ye vermiş, elindeki berât-ı şerifi de teslim etmiş olup Mehmet Efendi'ye yeni bir berât-ı şerif gönderilmesini talep etmiştir[722]. 1798 yılında medresenin hem müderrisi hem de vakıf mütevellisi olan Hafız Mehmet Efendi çocuk sahibi olmadan vefat edince, müderrislik ve vakıf mütevelliliği hizmetleri aksamaya başlar. Bunun üzerine müderrislik ve vakıf mütevelliliği görevlerine es-Seyyid Mehmet Efendi ile es-Seyyid İbrahim Efendi uygun görülmüş olup tayin işlemlerinin gerçekleşmesi için İstanbul'dan adı geçen kişiler adına berât-ı şerif gönderilmesi arz edilmiştir[723].

1841 yılında müderris es-Seyyid Hacı Mehmet Efendi'nin vefatı üzerine yerine üç oğlundan Mehmet Esar Efendi tayin edilmiştir[724]. Medresenin müderrisleri 1869 yılında Esat ve Mehmet Efendiler olup sahip olduğu öğrenci sayısı dokuz iken[725], 1874 yılında Hacı Hüseyin ve Mehmet Efendiler medresenin müderrisi olarak kayıtlıdır[726].

Medresenin mevkii konusunda kaynaklarda farklı yer adları belirtilmiştir. Bu cümleden olarak, Maârif Salnâmelerine göre, medrese Çankırı'nın Çarşı içi Mahallesinde yer alıp, 1899 ve 1900 yıllarında müderrisleri Kadir ve Hamdi

[719] AE. SAMD. III. 11-963, 26 M 1120 (17 Nisan 1708).
[720] *ÇŞS,* 8/23; BOA, C. MF. 129-6425, 29 N 1133 (24 Temmuz 1721).
[721] BOA, C. MF. 185-9217, 29 M 1186 (2 Mayıs 1772).
[722] BOA, C. MF. 43-2126, 29 L 1203 (23 Temmuz 1789).
[723] BOA, C. MF. 35-1711, 22 Ra 1213 (3 Eylül 1798).
[724] BOA, C. MF. 116-5762, 29 Z 1257 (11 Şubat 1842).
[725] *KVS*, h. 1286, s. 80.
[726] *ÇŞS,* 42/246.

Efendiler olup 32 öğrenciye sahiptir[727]. Her iki müderris de 1260'ar kuruş maaş almaktaydılar[728]. 1901 ve 1903 tarihlerinde ise medresenin müderrisleri Balcızâde Kadir ve Kavaklızâde Hamdi Efendiler olmakla birlikte, konum olarak Atarlar Çarşısında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca medresenin sahip olduğu öğrenci sayısı 1901'de 25 iken 1903'de 24'e düşmüştür[729].

16. yüzyılda Cemâleddin Medresesine vakıf geliri olarak Ağcaköy, Kavra, Ayacık ve Hoca Hasan köyleri ile zemin, değirmen ve şehirde bulunan sekiz dükkân tahsis edilmiştir[730]. Ancak 10 Aralık 1905 tarihinde Evkâf Nezâreti tarafından Sadâret Dâiresine gönderilen tezkire[731] ile 14 Şubat 1906 tarihli Şurâ-yı Devlet Mâliye Dâiresinin mazbatasına göre, medrese vakfının hiçbir vakıf geliri kayıtlarda mevcut değildir. Bundan dolayı medrese vakfının mütevelli ve müderrislerinden vefat etmiş Mustafa Efendi'den boşta kalan vakıf hissesinin üçte birinin yarısı hazine tarafından zabt edilmiş olup müderris ve mütevelli heyetinde boşalma oldukça medrese vakfından almış oldukları hisseler yine hazinece zabt edilip medreseye aktarılacaktır. Mustafa Efendi'den kalan gelirin 886 kuruş olduğu belirtilip, bunun 186 kuruşu tamir masraflarına, 36 kuruşun medrese yardımcılarına, 30 kuruşun hayır işlerine ve geri kalan 634 kuruşun da[732] müderrislik vazifesini yapan kişiye tahsis edilmesi için izin istenmiştir. Bunun üzerine 21 Şubat günü Sadâret Dâiresinden Evkâf Nezâreti'ne gönderilen tezkirede, Şurâ-yı Devlet Mâliye Dâiresinin mazbatada belirttiği işlemlerin yapılması bildirilmektedir[733].

1932 yılında Çankırı Evkâf Memurluğuna, Şeyh Cemâleddin Medresesi'nin 1924 yılından sonra tamamen zabt edildiği bildirilmiştir[734].

[727] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[728] ÇAMA, 84-4160.
[729] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 619.
[730] Kankal, **a.g.e.**, s. 222.
[731] BOA, ŞD. 173-52, 12 R 1325 (25 Mayıs 1907). Evkâf Nezâretin'den Sadâret Dâiresine gönderilen 10 Aralık 1905 tarihli tezkire.
[732] Belgede 640 kuruş yazıyor.
[733] BOA, BEO. 2765-207368, 26 Z 1323 (21 Şubat 1906). Sadâret Dâiresinden Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne 21 Şubat 1906 tarihinde gönderilen tezkire.
[734] ÇAMA, 15-704, 13 Mart 1932.

3.1.2.2. Osmânlı (Osmâniye) Medresesi

Çankırı'nın Yukarı Mahallesi'nde inşa edilmiş olan bu medresenin ikinci kurucusu Zaimzâde Mecbur Efendi'dir. Medrese, 1899 ve 1900 yıllarında 46 talebeye sahip olup müderrisi Mecbur Efendi[735] ya da Ahmet Mecbur Efendi idi[736]. 1901 ve 1903 tarihli salnâmelere göre, medrese, Çankırı'nın Osmanlı Çeşmesi civarında yer alıp, kurucusu İsfendiyarzâde Mehmet Ağa, müderrisi Zaimzâde Mecbur Efendi ve sahip olduğu öğrenci sayısı 55'dir[737]. Ahmet Mecbur Efendi, adı geçen medresede okuttuğu dersler sayesinde bir müftü ve 5-10 nefer ders-i amm hocası yetiştirdiğini ifade etmektedir[738].

21 Eylül 1900 tarihinde Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa tarafından Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, medresenin hem tamire muhtaç olması hem de yeni ilavelerin yapılması için iki sene evvel halkın ve medresenin müderrisi Zaimzâde Ahmet Mecbur Efendi'nin yardımlarıyla 30.000 kuruş toplandığını belirtmektedir. Toplanan yardım paralarıyla medreseye bir dershâne, altı oda ve bir de kargir kütüphane ilave edilerek, toplamda 16 oda ve 200 cilt kitabı barındıran kütüphanesiyle yeniden imar edilmiştir. Medresenin müderrisi ve aynı zamanda Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebinde Ulûm-ı Diniyye muallimi olan Zaimzâde Ahmet Mecbur Efendi tarafından 5 Temmuz 1900 tarihinde gönderilen arzuhalde de belirtildiği gibi, medreseye padişahın isminin verilip, tahta çıkış yıldönümünde resmi açılışının yapılması için izin istenmiştir. Ayrıca kütüphanedeki mevcut kitapların isimlerini içeren defter de bu arzuhal ile gönderilmiştir. Çankırı'dan ve Kastamonu Vilâyeti'nden üç defa Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbet Dâiresine bu talep bildirilmiştir. 9 Ağustos 1903 tarihinde, medrese kütüphanesindeki ciltli kitap sayısı 300'ü aşmış olup kitaplar tefsir, hadis, kelam, usul-ı fıkıh, fıkıh, belagat, mantık, nahv (sözdizimi), sarf (gramer), hikmet, edebiyat, lügat, adab-ı münazara, tarih, tıp, hendese (geometri), coğrafya ve riyaziyye (matematik) konularını içeriyordu[739].

[735] Maârif Salnâmesi (*MS*), h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[736] İST. MFT. MŞH. SAİD 178-10-4-2523A.
[737] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 620.
[738] BOA, MF. MKT. 723-49, 11 Ca 1321 (5 Ağustos 1903).
[739] BOA, MF. MKT. 539-29, 11 Ş 1318 (4 Aralık 1900); BOA, MF. MKT. 512-31, 8 Ra 1318 (6 Temmuz 1900), Kastamonu Vilâyetinden Maârif Nezâreti'ne 21 Eylül 1900 tarihinde gönderilen tahrirat.

Buna göre, Osmânlı Medresesinin klasik medrese ders müfredatının içerdiği nakli ilimlerin yanında akli ilimlerle de ilgilendiğini ifade edebiliriz.

Osmanlı Medresesine padişahın isminin verilmesine dair medrese müderrisi Zaimzâde Ahmet Mecbur Efendi'nin arzuhali ile Kastamonu Vilâyetinin gönderdiği tahrirat üzerine 1 Eylül 1903 (8 C 1321) tarihinde hazırlanan irâde-i seniyye ile bu talep kabul edilmiştir[740].

3.1.2.3. Nusret Paşa Medresesi

"Nusret Paşa tarafından Çankırı merkezinde inşa edilmiş olup medresenin giderleri için Nusret Paşa'nın mülkü olan Yenice, Alpsarı köyleri, Saltuk mezraası, yedi adet zemin, bağ ve bahçesi ile Çankırı'da bulunan yedi dükkân tahsis edilmiştir"[741]. Şurâ-yı Devlet Mâliye Dâiresinde hazırlanan mazbataya göre, Absarı ve Yenice köyleriyle şehir civarındaki mezranın 1866'dan 1870 yılının sonuna kadar olan beş yıllık gelirinin toplamı 9.370 kuruş olup vakfa ödendiği kaydedilmiştir. 1873-1900 yılları arasında vakıf gelirlerinin toplamı 64.258 kuruş 20 para olarak hesaplanmış olup bu miktarın ödenmesi için Şurâ-yı Devlet Mâliye Dâiresinden Evkâf ve Mâliye Nezâretine 29 Eylül 1904 tarihinde gönderilen tezkirede izin istenmiştir. Neticede, Sadâret Dâiresinden Evkâf ve Mâliye Nezâretine 14 Ekim 1904'de gönderilen Buyuruldu'da gereğinin yapılması bildirilmektedir[742].

Nusret Paşa Medresesinin 6.450 kuruş masrafla bir an önce tamir edilmesi gerektiğine dair mazbata Çankırı Livâsı İdâre Meclisi'nden Evkâf İdâre Meclisi'ne 1887 tarihinde gönderilmiştir. Ancak evkâf idâresi 2.500 kuruştan fazlasını uygun görmemiştir. Bunun üzerine, Evkâf Nezâretinden, Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresine 4 Ağustos 1887 tarihinde gönderilen takrirde, medresenin tamir masrafının hazineye dokunur miktarda olmadığı belirtilip, 6.450 kuruşun ödenmesi talep edilmiştir.

[740] BOA, İ. MF. 9-31, 8 C 1321 (1 Eylül 1903), Başkâtip Tahsin Paşa tarafından Padişaha sunulan 16 Ağustos 1903 tarihli arz tezkiresi; BOA, BEO. 2160-161946, 13 C 1321 (6 Eylül 1903).
[741] Kankal, **a.g.e**., s. 222.
[742] BOA, BEO. 2428-182075, 4 Ş 1322 (14 Ekim 1904).

Nihayetinde, 1 Eylül 1887 tarihinde çıkan irâdeyle tamir masrafının ödenmesi kabul edilmiştir[743].

1757 yılında naib Kasım Efendi, Nusret Paşa Medresesinde müderris olan ve fetvalardan 12 akçe alan Osman Efendi aleyhinde ahaliye verdiği vaazlerde kışkırtıcı ifadeler kullanıp, öğrencilere iyi bir öğrenim sunmadığını ve kendi hesabına fazladan akçe aldığını belirterek, şikâyette bulunmuştur. Ancak Osman Efendi, Kasım Efendi'nin bu iddialarının asılsız olduğunu ve dikkate alınmamasını ifade etmiştir[744].

1818 yılında medrese müderrisinin ve günlük bir akçe ile vakfın idare işlerinden sorumlu kişinin es-Seyyid Hüseyin Raşit olduğu kayıtlıdır. Bir süre sonra Hüseyin Raşit bu görevi kendi rızasıyla oğlu es-Seyyid Ahmet Refi' Efendi'ye tevcih emiştir[745]. Günlük bir akçe ile müderris olan Ahmet Refi' 1822'de vefat edince bu görev Çankırı Kadısı İbrahim Şerif'in arzı üzerine 4 Aralık 1822 tarihinde es-Seyyid Ahmet Refi'nin oğlu es-Seyyid Osman Necib'e tevcih edilmiştir[746]. 6.000 kuruş maaş alan es-Seyyid Osman'ın vefatından sonra bu görevi büyük oğlu Ahmet Hilmi Efendi üstlenmiştir[747]. Medresenin 1889 yılında müderrisi Hacı Mustafa Efendi olup bu yıl üç talebe icâzet almıştır. Bunlar, Şerefli Karyeli Hasan Efendi, Şeyh Şami Karyeli Mustafa Efendi ve Beypazarlı Mustafa Efendi'dir[748]. Medresenin 1898 yılında ise müderrisi Mehmet[749] Hilmi Efendi'dir[750].

Nusret Paşa Medresesi, 1924 yılına kadar eğitim faaliyetlerine devam etmiş olup bu tarihten sonraki durumu bilinmemektedir[751].

3.1.2.4. Çivitcizâde Medresesi

Günümüzde Çankırı Kültür Müzesi olarak faaliyet göstermekte olup[752], Sultan Süleyman Han Camisi yakınında bulunmaktadır[753]. Çivitcizâde Hacı Mehmet Efendi

[743] BOA, İ. ŞD. 87-5198, 12 Z 1304 (1 Eylül 1887), Sadrazam Kâmil Paşa tarafından 29 Ağustos 1887 tarihinde padişaha sunulan arz tezkiresi.
[744] BOA, C. MF. 131-6519, 29 Za 1170 (15 Ağustos 1757).
[745] Elibol, **a.g.e.,** 2005, s. 177.
[746] *ÇŞS,* 24/6.
[747] Tarhan, **a.g.e.**, s. 81.
[748] *KVG*, 10 Mayıs 1889, S: 783, s. 1.
[749] ÇAMA, 84-4160.
[750] ÇAMA, Defter No: 129, s. 208; *ÇŞS*, 68/46.
[751] Araştırmaları Merkezi Arşivi, 81-4001, 1 T. Evvel 1340 (1 Ekim 1924).
[752] Şahin, **a.g.m.**, s. 217.

tarafından bina edilen medresenin 1748 yılında müderrislik ciheti, Çankırı naibi Seyyid Derviş Mehmet Efendi'nin arzıyla Hacı Mehmet Efendi'ye verilmiştir[754]. Medresenin vakıf gelirini Hacı Mehmet Efendi'ye ait 6.500 kuruş paranın bir miktarı ile adı geçen ismin Ankara'da satın aldığı bir börekçi dükkânı, Çankırı'da satın aldığı bir hâne ve kahvehâne dükkânı, satın aldığı bir bezzaz (bezci, kumaş satan) dükkânı, satın aldığı yeni saraçhâne dükkânı, satın aldığı saraçhâne yakınında bir kuyumcu dükkânı ve yine satın aldığı saraçhâne yakınındaki bir bezci dükkânı teşkil etmektedir[755].

Medresenin yedi mütevellisi olup tamamının ismi bilinmemekle birlikte bir tanesi Molla Mustafa bin Osman Efendi'dir. Müderris olan Hacı Mehmet Efendi'ye günlük 40 akçe verilip, fazla para kalırsa es-Seyyid Hacı Ahmet Efendi'ye müderris olarak görev verilmesi düşünülmüştür. Medrese talebelerine günlük dört akçelik ekmek ve mum verilip, tefsir, hadis, fıkıh, mevad ve fünun dersleri okutulmuştur. Ayrıca Medresede görevli bevvab (kapıcı) ve ferraşa da (hizmetçi) günlük beş akçe verilmektedir[756].

14 Eylül 1793 tarihinde Çankırı'dan Hafız Abdullah tarafından gönderilen arzuhalde, medrese müderrisi Mehmet oğlu Seyyid Mustafa'nın çocuk sahibi olmadan vefat ettiğinden dolayı boş kalan müderrislik vazifesine kendisinin tayin edilmesini istemektedir[757]. Hafız Abdullah'ın talebi kabul edilmiş olacak ki 1822 yılında maaşını Çivitcizâde Hacı Mehmet Medresesi vakfından aldığı müderrislik vazifesini kendi hüsn-i rızasıyla Çivitcizâde Hacı Mustafa Efendi'ye bırakmıştır. Çankırı Kadısı Mevlana İbrahim Şerif'in arzı üzerine 20 Kasım 1822 tarihinde gelen berât-ı şerif ile bu tayin işlemi kabul edilmiştir[758]. Medresenin 1814 yılında müderrisi bulunan es-Seyyid Mehmet Efendi'nin yerine oğlu es-Seyyid Mustafa Efendi tayin edilmiş[759]. Medresenin 1842 yılında müderrisi Mustafa Efendi iken[760], 1890'lı

---

[753] BOA, C. MF. 42-2064, 14 Ca 1210 (26 Kasım 1795).
[754] Dıvrak, **a.g.e.**, s. 80; Demirtaş, a.g.m., s. 84.
[755] *ÇŞS*, 20/5.
[756] Tarhan, **a.g.e.,** s. 52.
[757] BOA, C. MF. 30-1454, 7 S 1208 (14 Eylül 1793); BOA, C. MF. 42-2064, 14 Ca 1210 (26 Kasım 1795).
[758] *ÇŞS*, 24/5.
[759] BOA, C. MF. 52-2574, 17 R 1229 (8 Nisan 1814).
[760] BOA, C. MF. 8-354, 11 S 1258 (24 Mart 1842).

yılların başlarında Hamdi Efendi[761], 1899 yılında ise Çivitcizâde Mehmet Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 25'dir[762].

Çivitcizâde Medresesi, sekiz odadan oluşup, yedi odanın her birinde ikişer talebe bulunur iken, bir odası da müderrise tahsis edilmiştir. Kapı girişinde bevvab ve ferraş odaları mevcuttur[763]. "Medrese, kesme taş duvarlı avlu içinde yer alıp, doğu-batı yönünde sıralanmış iki katlı tek sıra odalardan ibarettir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1984 yılında onarılmıştır. Avlu duvarında yer alan çeşme altı adet sağır kemerden ibarettir. Günümüzde, Çankırı'da Mimar Sinan Mahallesi, Çivitçioğlu Sokak'ta yer alıp, 20.11.1990 tarihinde tescil edilmiştir"[764].

Medresenin kurucusu olan aile günümüzde Çivitcioğlu soyadıyla Çankırı'da varlığını devam ettirip, bu aileye mensup Salim Çivitcioğlu, son dönem TBMM'de Çankırı Milletvekili olarak görev yapmaktadır.

3.1.2.5. Kirmânzâde Medresesi

Çankırı'da İmâret Mahallesi sakinlerinden[765] Kirmânzâde Hacı Ahmet oğlu Hacı Mehmet tarafından inşa edilen medresenin vakıf işlerine bakmak üzere, Hacı Mehmet, kendi oğlu es-Seyyid Hacı Hasan'ın medresenin vakıf gelirlerinden 70 kuruş almak suretiyle tayini için berât-ı şerif gönderilmesini talep etmiştir[766].

Medresesinin 1868 yılında müderrisi Hacı Ali Efendi olup[767], 1869 yılında da aynı isim müderris olmakla birlikte 15 öğrenciye sahiptir[768]. Kirmânzâde Medresesi, 1863 yılından önce kurulmuştur denilebilir. Zira Çankırı doğumlu, Osman Nuri Efendi, 1863-1866 yılları arasında adı geçen medresede bir miktar ders tahsil etmiştir[769].

---

[761] ÇAMA, 84-4160; *ÇŞS*, 64/57.
[762] *MS*, h. 1317, s. 1323; h. 1318, s. 1495.
[763] Tarhan, **a.g.e.,** s. 52.
[764] Şahin vd., **a.g.e.**, s. 205.
[765] BOA, C. MF. 37-1837, 16 Ş 1285 (2 Aralık 1868).
[766] BOA, C. MF. 39-1909, 7 B 1231 (3 Haziran 1816).
[767] Elibol, **a.g.e.**, s. 134.
[768] *KVS*, h. 1286, s. 80.
[769] Çankırı Sancağına bağlı Şabanözü Nahiyesinin Bükdüz Köyü'nde 1846 yılında doğmuş olan Osman Nuri Efendi, 1852-1862 yıllarında köyünün ibtidâi mektebinde okumuş, 1863-1866 yılları arasında Kirmanzâde Medresesinde bir miktar ders tahsil ettikten sonra 1867'de İstanbul'da Ayasofya Medresesine giderek, 1881 yılında mezun olmuştur. 1878-1880 yılları arasında Mekteb-i Tıbbiyye bahçesinde kurulan barakalar hastanesine imamlık vazifesini ifa etmiştir. Ebül'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, c. 2-3, (Haz. İsmet Sungurbey), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, s. 1054.

Kirmânzâde Medresesi, İmâret Mahallesinde olup medresenin müderrisi 1890'lı yıllarda Latif Efendi iken[770], 1899 ve 1900 yıllarında Hacı Şakir ve Şükrü Efendiler olup bu dönemde 37 öğrenciye sahiptir[771]. Ancak 1901 tarihli Maârif Salnâmesine göre, medrese yine İmâret Mahallesinde inşa edilmiş olmakla birlikte, kurucusu Kirmânzâde Abdullah Efendi ve müderrisi Müjdecizâde Hafız Ali Efendi olarak kayıtlı olup 30 öğrenciye sahiptir[772].

Medresenin masrafları için Çankırı'ya bağlı Kalecik Kazâsında sekiz dükkân, Ankara içinde iki şalcı kârhanesi ve üç dükkân, Çankırı içinde iki dikici dükkânı, Hatab Pazarı yakınında yeniden inşa edilen üç manav dükkânı, Çıkrıkçıoğlu Hacı Abdullah'tan satın alınan üstünde kahvehâne ve altında olan 10 dükkânın sekiz hissesinden altısı vakfedilmiştir. Ayrıca terziler çarşısında iki terzi dükkânı, İplik Pazarı yakınında bir hallaç dükkânı ve bir eskici dükkânı ve Buğday Pazarı yakınında Yazıcı Odası demekle bilinen bir nalbant hanının gelirleri tahsis edilmiştir. Medresenin giderlerinden de şöyle bahsedilebilir: medresenin mevcut dokuz adet odasında ikişer talebe sakin olup her birine ekmek ve zeytin yağı için 12'şer kuruş, müderrislere 60 kuruş, bevvabına 9 kuruş, mütevelli olanlara her sene 70 kuruş ve geri kalan 89 kuruş da cami', medrese ve kira yerlerinin tamiratı için kullanılmıştır[773].

3.1.2.6. Hocazâde Hüsnü Efendi Medresesi

Hocazâde Hüsnü Efendi, Çankırı'da Sultan Süleyman Han Camisi civarında olup 20 seneden beri arsa halinde bulunan yerin medrese inşası için münasip bir mahal olduğuna karar vermiştir. Bunun üzerine iki yıldan beri toplamış olduğu 28.000 kuruş ile bahsi geçen arsayı satın alıp, 15 odalı medreseyi yapmaya başlamıştır. Çankırı Mutasarrıfı vekili Hasan tarafından Kastamonu Vilâyetine 29 Mart 1906 tarihinde gönderilen yazıda, medresenin resmi açılışının padişahın tahta çıkış yıldönümü olan 1 Eylül 1906 (19 Ağustos 1322) tarihine denk getirilmesi ve yine medreseye padişahın isminin verilmesi için izin istenmiştir.Bunun üzerine, Kastamonu Vilâyetinden Dâhiliye Nezâretine 10 Nisan 1906'da gönderilen tahriratta,

[770] ÇAMA, 84-4160.
[771] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[772] *MS*, h. 1319, s. 760-761.
[773] Tarhan, **a.g.e.**, s. 68.

bu talep bildirilmiştir. Neticede, 2 Haziran 1906 tarihinde çıkan padişah irâdesi ile bu talepleri kabul edilmiştir[774]. Ayrıca bahsi geçen irâde doğrultusunda 4 Haziran 1906 tarihinde Sadâret Dâiresinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen Buyuruldu ile gereğinin yapılması bildirilmektedir[775].

3.1.2.7. Hacı Sait Efendi Medresesi

Çankırı'da Kayser Bey Mahallesinde yer alan medrese, Hacı Sait Efendi tarafından inşa edilmiştir[776].

Medrese, 1869 yılında Hasan Efendi ve Hacı Ali Efendi adında iki müderrise sahiptir. Hasan Efendi, 11 öğrenciye sahip iken, Hacı Ali Efendi de beş öğrenciye sahiptir[777]. Medresenin 1901 ve 1903 yıllarında müderrisi Köşklüzâde Ahmet Efendi olup 1901'de 15 öğrenciye sahip iken, 1903'de bu sayı 16'ya çıkmıştır[778]. Bir başka kayıtta, medresenin ismi Mehmet Sait ve kurucusu Hacı Hafız Mehmet Sait Efendi ve biraderi Hacı Ahmet Rıfat Efendi olarak görülmektedir. Medresenin masrafları için Çankırı'nın Ovacık Köyünde bulunan bir değirmen, şehirde Odun Pazarı mevkisinde İskilip Hanı denilen yerin hissesinin yarısı, şehirde bir ekmek dükkânı hissesinin yarısı, şehirde Saman Pazarı denilen mevkide olan arpacı dükkânlarının tamamı vakfedilmiştir. Medresenin giderleri hususunda, müderrislerine yıllık 300 ve yeterli miktarda buğday ve arpa, medresenin her odasına ikişer ekmek, medresenin bevvabı ve ferraşına yıllık 25 kuruş ve geri kalan miktar medresenin mütevelli heyeti ile tamirat ve diğer ihtiyaçlarına harcanmıştır. Medrese, 12 odalı olup ikisi müderris, biri dershâne ve diğerleri talebeler için kullanılmıştır[779].

3.1.2.8. Karakocaş Medresesi

Çankırı Sancağına bağlı Şabanözü Nahiyesinin Karakocaş köyünde halkın yardımları ve Halil Ağazâde Abdülkadir Efendi'nin yönlendirmeleriyle 14 oda ve bir

[774] BOA, İ. DH. 1445-29, 8 R 1324 (1 Haziran 1906), Başkâtip Tahsin Paşa tarafından 5 Mayıs 1906 tarihinde padişaha sunulan arz tezkiresi; BOA, DH. MKT. 1075-38, 7 Ra 1324 (1 Mayıs 1906); *ÇŞS*, 72/37.
[775] BOA, BEO. 2843-213157, 11 R 1324 (4 Haziran 1906), Sadâret Dâiresinden Dâhiliye Nezâretine 4 Haziran 1906 tarihinde gönderilen buyuruldu.
[776] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 619.
[777] *KVS*, h. 1286, s. 80.
[778] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 619.
[779] Tarhan, **a.g.e.**, s. 75.

dershâneden ibaret bir medrese inşa edilmiştir. Hacı Halil Ağazâde Hacı Mustafa Ağa tarafından 2.000 kuruş medreseye vakfedilmiş olup paranın 75 kuruşu vakıf idâresine, 75 kuruşu eğitim işlerine ve geri kalanı da medresenin tamiratına harcanmıştır. Medresenin vakıf idâresi ile eğitim hizmetleri adı geçen Abdülkadir Efendi'ye tevcih edilmiştir. Şabanözü Nahiye Müdürlüğünden Evkâf Nezâretine 9 Ocak 1908 tarihinde gönderilen mazbatada, hem Abdülkadir Efendi'nin muamele-i tevcihiyesinin onayı hem de medreseye padişahın isminin verilmesi için izin istenmiştir. Nihayetinde, 6 Mart günü bu husus Sadrazam Ferit Paşa tarafından padişaha arz edilmiştir. 9 Nisan 1908 tarihinde çıkan irâde üzerine talepleri kabul edilmiştir[780]. Bunun üzerine, 15 Nisan günü Sadâret Dâiresinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede gereğinin yapılması bildirilmektedir[781].

3.1.2.9. Toprak Medresesi

Çankırı'da Çukur Mahallesinde yer alan medresenin kurucusu Çivitcizâde Mehmet Efendi olup 1899 ve 1900 yıllarında müderrisi Çivitcizâde Mehmet Efendi iken, sahip olduğu öğrenci sayısı 30'dur[782]. Bununla birlikte, bir başka kayda göre, medresenin 17. yüzyılın ikinci yarısında da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, 1678 yılında medresenin müderrisi Mahmut Efendi'nin vefatı üzerine, günlük 50 akçe ile Şam'daki Eminiyye Medresesinde müderrislik yapan Şeyh Mustafa Efendi'nin buradan ayrılması üzerine Toprak Medresesine tayin edilmiştir[783]. Yine 1693 tarihinde medresenin müderrisi olan Mehmet Hüseyin Efendi'nin ayrılması üzerine yerine kardeşi Mehmet Efendi günlük 10 akçeye tayin edilmiştir[784].

Medresenin 1869 yılında müderrisi Ethem Efendi olup 12 öğrenciye sahiptir[785]. Medresenin 1890'lı yıllarda müderrisi Hilmi Efendi'dir[786]. 1901 ve 1903 tarihli

[780] BOA, İ. DH. 1464-41, 7 Ra 1326 (9 Nisan 1908), Sadrazam Ferit Paşa tarafından 6 Mart 1908 tarihinde padişaha sunulan arz tezkiresi; BOA, DH. MKT. 1236-61, 27 M 1326 (1 Mart 1908); *ÇŞS*, 75/17.
[781] BOA, BEO. 3292-246890, 13 Ra 1326 (15 Nisan 1908), Sadâret Dâiresinden 15 Nisan 1908 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[782] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[783] BOA, AE. SMMD. IV. 5-530, 18 Z 1088 (11 Şubat 1678).
[784] BOA, C. MF. 112-5562, 23 R 1105 (22 Aralık 1693).
[785] *KVS*, h. 1286, s. 79.
[786] ÇAMA, 84-4160.

salnâmelere göre, medrese, Saray Mahallesinde yer almakta, kurucusu Rüstem Çelebi Vakfı ve müderrisi Çivitcizâde Hamdi Efendi'dir[787].

Çankırı doğumlu Zeybekzâde Mehmet Fahrettin Efendi, Kalecik Kazâsında müderrislik yapmakta iken, buranın iklimine alışamadığından 1 Ağustos 1912 tarihinde kendi rızasıyla Çankırı'daki Toprak Medresesine tayin edilmiştir[788].

Toprak Medresesinin, 1924 yılından sonra tamamen zabt edildiği, 1932 yılında Çankırı Evkâf Memurluğuna bildirilmiştir[789].

3.1.2.10. Asmalı Medresesi

Asmalı Medresesi, Çankırı'da Cami'-i Kebir Mahallesinde yer alıp, kurucusu Bıyık Müftü'dür. 1899 ve 1900 yıllarında medresenin müderrisi Bıyık Müftüzâde Kâmil Efendi olup 23 öğrenciye sahiptir[790]. 1869 yılında medresenin müderrisi Hacı Mehmet Efendi olup 20 öğrenciye sahiptir[791]. Çankırı Sancağı Karataş Mahallesi doğumlu Ahmet Hamdi Efendi, bu medresede 14 sene müderrislik vazifesinde bulunmuştur[792].

3.1.2.11. Rüstem Çelebi Medresesi

Candaroğlu Kasım Bey'in oğlu Rüstem Çelebi tarafından Çankırı merkezinde inşa edilmiştir. Rüstem Çelebi, medresenin masrafları için Çankırı'ya bağlı Dengi Köyünü[793] vakfetmiştir[794].

Kayıtlarda Rüstem Çelebi veledi Kasım Bey Medresesi[795] olarak da geçen Rüstem Çelebi Medresesinin 1757 yılında müderrisi Hafız Ali Efendi'dir[796]. Medresenin 1799 tarihinde müderrisi Ahmet Halife olup bu tarihte çocuk sahibi olmadan vefat etmesi üzerine, kardeşi olan Mehmet Efendi'nin müderris olarak tayini için Çankırı

[787] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 619.
[788] İST. MFT. MŞH. SAİD 186-6-5-2671B; *ÇŞS*, 76/72.
[789] ÇAMA, 15-704, 13 Mart 1932.
[790] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[791] *KVS*, h. 1286, s. 79.
[792] İST. MFT. MŞH. SAİD 178-10-4-2523A.
[793] Bugün Çankırı İli'ne bağlı Ilgaz İlçesinin Kuşçayırı Köyü'dür (https://www.yoreler.net/k/8496-ilgaz-kuscayiri, erişim tarihi: 11.06.2020).
[794] BOA, C. MF. 52-2579, 12 Ca 1170 (2 Şubat 1757); Kankal, **a.g.e.**, s. 222.
[795] *ÇŞS*, 12/10.
[796] BOA, C. MF. 52-2579, 12 Ca 1170 (2 Şubat 1757).

Kadısı es-Seyyid Mustafa Efendi, berât-ı şerif gönderilmesini arz etmiştir. Bunun üzerine 17 Nisan 1799 tarihinde gönderilen ruus ile tayin işlemi onaylanmıştır. Ancak bir süre sonra Osman oğlu Mehmet Efendi'nin de yine çocuk sahibi olmadan vefatı üzerine, Çankırı'dan Hacı Abdullah oğlu Mehmet Salih göndermiş olduğu arzuhalde, boş kalan müderrislik vazifesine tayinini talep etmiştir[797]. Bu arzuhal kabul edilmiş olacak ki, 1823 tarihinde, medresenin müderrisi ve vakıf idâresiyle meşgul olan Mehmet Salih, kendi rızasıyla bu görevleri Çivitcizâde Hacı Mustafa'ya bırakmıştır[798]. Medresenin 1852'de İbrahim Edhem Efendi, 1881'de Sağır Mehmet Efendi[799] ve 1890'lı yıllarda ise Hamdi Efendi müderrisi olarak görev yapmıştır[800]. 1913 yılında ise Hafız Mehmet Fahrettin Efendi müderris olarak tayin edilmiştir. Medreseye ait vakfın yıllık geliri 3.801 kuruş olup bu miktardan müderrise aylık 150 kuruştan yıllık toplam 1.800 kuruş tahsis edilmiştir[801].

Rüstem Çelebi Medresesinin müderrisi Edhem Efendi'nin 1909 yılında vefatı üzerine yerine oğlu Ahmet Hamdi Efendi aylık 150 kuruş maaşla tayin edilmiştir[802]. Medresenin 9 Şubat 1920 tarihinde müderrisi Mehmet Fahrettin Efendi'dir[803].

Rüstem Çelebi Medresesi, 1924 yılına kadar eğitim faaliyetlerine devam etmiş olup bu tarihten sonraki durumu bilinmemektedir[804].

3.1.2.12. Hacı Şeyhzâde Medresesi

Hazı Şeyhzâde Medresesi, Çankırı'da Kayser Bey Mahallesinde yer alıp, kurucusu Hacı Şeyhzâde Hacı Sait Efendi'dir. Medresenin 1899 ve 1900 yıllarında müderrisi Ahmet Efendi olup bir öğrenciye sahiptir[805].

Bu medresenin kurucusu olan Çankırı'nın köklü ailelerinden Hacı Şeyhoğulları, günümüzde Üçok soyadıyla Çankırı'da varlığını devam ettirmektedir. 20. Yüzyılın ilk yarısında bu ailenin özellikle üç üyesi olan Sait, Ahmet Kemal ve Hasan Üçok

[797] BOA, C. MF. 183-9111, 29 R 1229 (20 Nisan 1814).
[798] Elibol, **a.g.e.,** s. 178.
[799] Tarhan, **a.g.e.**, s. 81-82; *ÇŞS*, 57/106.
[800] ÇAMA, 84-4160.
[801] Tarhan, **a.g.e.**, s. 81-82.
[802] BOA, ŞD. 194-98, 6 M 1328 (18 Ocak 1910).
[803] İST. MFT. MŞH. SAİD 247-25-3-5400.
[804] ÇAMA, 81-4001, 1 T. Evvel 1340 (1 Ekim 1924).
[805] İST. MFT. MŞH. SAİD 186-6-5-2671B; *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.

Çankırı açısından oldukça önemli şahsiyetlerdir. Adı geçen üç isimden Sait Üçok, ilk dönem TBMM'de Çankırı Milletvekili olarak görev yapmıştır[806]. Ayrıca 1928-1934 yılları arasında Çankırı belediye başkanlığı görevini üstlenmiştir.

3.1.2.13. İmâret (İsfendiyarzâde) Medresesi

Çankırı'nın İmâret Mahallesinde yanında yer alan medresenin kurucusu İsfendiyarzâde Mehmet Bey'dir. Medresenin 1899 ve 1900 yıllarında müderrisi Ökçezâde Şakir Efendi olup 29 öğrenciye sahip iken[807], 1869 yılında müderrisi İbrahim Efendi olup 12 öğrenciye sahiptir[808]. Medrese'nin 1902 yılında müderrisi Mehmet Şakir Efendi olup[809]. 1901 yılında 45 öğrenciye sahip iken, 1903'de bu sayı 43'e inmiştir[810].

İmâret Medresesine ve buradaki külliyeye ismini veren Candaroğulları Beyliği Sancak Beyi Kıvameddin Kasım Bey'dir. Medresenin müderrisleri arasında İbrahim Efendi bin Mustafa ve Şakir Efendi kayıtlı olup masrafları için bir arsa ve üst katında beş oda ve bir dükkân ile alt katında iki oda ve iki dükkân olarak inşa edilip, 40 akçe kira getirisi olan bir bina vakfedilmiştir. Mütevelli heyetine günlük dört akçe, müderrislere günlük 16'şar akçe tahsis edilmiştir.

Medrese iki katlı olup üst katında beş oda ve bir dershâne mevcut iken, alt katında iki dükkân ve iki oda vardır. Medresenin kurucusu Mehmet Emin Bey bin Mehmet Ağa, "*vakfın tevliyetinin erkek ve kız çocuklarından yaşça en büyük ve en akıllısına verilmesini vasiyet etmiş, ancak bu mümkün değil ise akrabalarına verilmesini"* belirtmiştir[811]. Medresenin 1889 yılında müderrisi İbrahim Hakkı Efendi olup bu yıl altı talebeye icâzet verilmiştir. Bunlar, Karapazarlı İbrahim Çavuşzâde Hasan Hüsnü Efendi, Çankırılı Müjdecizâde Hafız Ali Rıza Efendi, Karapazarlı Bolu Beyzâde Mehmet Nuri Efendi, Ahlatlı Ali Efendizâde İsmail Hakkı Efendi, Kayiçivi

[806] *Bir Tarihçe ile Meclis-i Azâ-yı Kirâmının Tasvirlerini Muhtevi Albüm*, Yenigün Matbaası, Ankara, s. 120.
[807] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495; ÇAMA, 84-4160.
[808] *KVS*, h. 1286, s. 79.
[809] BOA, ŞD. 1668-22, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902).
[810] *MS*, h. 1319, s. 759; h. 1321, s. 620.
[811] Tarhan, **a.g.e.**, s. 64.

(قایی‌چیوی) Karyeli Cebecizâde Süleyman Vehbi Efendi ve Tuhtlu Yanpalzâde Osman Vefa Efendi'dir[812].

Medresede okutulan derslerin tamamı kayıtlarda mevcut olmamakla birlikte, nesih yazısı dersinin okutulduğu bilinmekte olup 3 Mart 1889 tarihinden sonra 1907 yılına kadar Yanpaloğlu Osmân Efendi'nin bu medresede talebelere ders verdiği kayıtlarda geçmektedir[813]. Yukarıda ismi geçen Yanpalzâde Osman Vefa Efendi'nin, Yanpaloğlu Osmân Efendi olduğu ve icâzetnâme aldıktan sonra bu medrese görev yaptığı düşünülmektedir.

Mülkiyeti, Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olan medrese, 20.11.1990 tarihinde tescil edilmiştir. Günümüzde Çankırı'da Cumhuriyet Mahallesi, Vali Ayhan Çevik Caddesinde yer almaktadır. Bina, temeli çamur harçlı taş duvar olup zemin ve birinci kat tamamen ahşap karkas ve dolguları kerpiçtir. Zemin katta dükkânlar mevcut olup birinci katta Şekerci Kız Kuran Kursu üç odasını işgal etmekte iken, diğer odaları ardiye olarak mütevelli tarafından kiraya verilmektedir. Binanın zemin katında yer alan dükkânların arasından kesme taştan yapılma ve ortasında bir kilit taşı bulunan tonozlu bir kapıdan medrese ve cami' avlusuna girilir. Buradan çift taraflı merdivenle üst kata çıkılır. Üst kat kuran kursu odalarından bir tanesinde ise tavan göbeği mevcuttur[814].

3.1.2.14. Şakir Efendi (Kütüphâne) Medresesi

Çankırı'nın Taş Mescit Mahallesinde yer alan medresenin kurucusu Şakir Efendi'dir. 1899 ve 1900 yıllarında medresenin müderrisi Faik ve Behçet Efendiler olup 29 öğrenciye sahiptir[815]. Medresenin 1869 yılında müderrisi Raşit Efendi olup 14 öğrenciye sahiptir[816]. 1901 ve 1903 tarihli salnâmelere göre, medrese kütüphane civarındadır. Medresenin 1901 yılında müderrisi Çivici Hacızâde Raşit Efendi olup

[812] *KVG*, 10 Mayıs 1889, S: 783, s. 1.
[813] Osmân Efendi, 1852 yılında bugünkü Çankırı'nın Yapraklı İlçesinde yer alan Çakırlar Köyünde doğmuş olup 27 Temmuz 1907 ile 1 Ekim 1917 yılları arasında Çankırı Müftüsi olarak görev yapmıştır. İST. MFT. MŞH. SAİD 178-6-10-2521B.
[814] Şahin vd., **a.g.e.**, s. 204.
[815] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[816] *KVS*, h. 1286, s. 79.

35 öğrenciye sahip iken, 1903'de müderrisi Raşit Efendi ve sahip olduğu öğrenci sayısı 37'dir[817].

3.1.2.15. Saman Pazarı Medresesi

Çankırı'nın Halil Ağa Mahallesinde, yer alan medresenin kurucusu Şahin Mehmet Ağa'dır. Medresenin 1899 ve 1900 yıllarında müderrisi İsmail Hakkı Efendi olup 22 öğrenciye sahiptir[818]. Medresenin müderrisi 1796 tarihinde Hacı Mehmet Efendi iken[819,] 1869'da müderrisi Mustafa Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 19'dur[820].

1901 ve 1903 tarihli salnâmelere göre, Saman Pazarı Medresesi'nin kurucusu Afife ve Saliha Kadınlar Vakfı olup Saman Pazarı civarında yer almaktadır. Medresenin 1901 ve 1903 yıllarında müderrisi Müftüzâde İsmail Efendi olup 1901'de 30 öğrenciye sahip iken, 1903'de bu sayı 34'e çıkmıştır[821].

Ağa Medresesi olarak da kayıtlarda geçen bu medrese, 1921 yılına kadar varlığını sürdürmüş olup bu tarihte medresenin müderris ve mütevellisi 150 kuruş maaşla Müftüzâde İsmail Efendi'dir[822].

3.1.2.16. Saatli Medresesi

Çankırı'da Cami'-i Kebir Mahallesinde yer alan medresenin kurucuları Bıyık Müftü Efendi ve Nakib Hasan Efendi'dir. Medresenin 1899 ve 1900 yıllarında müderrisleri Rıfat ve Fevzi Efendiler olup sahip olduğu öğrenci sayısı 25'dir[823]. Medresenin 1869 yılında müderrisi Hürrem Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı sekizdir[824]. 1901 ve 1903 salnâmelerine göre, Saatli Medresesi'nin kuruluş yeri aynı olmakla birlikte,

[817] *MS*, h. 1319, s. 760-761; h. 1321, s. 620.
[818] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[819] BOA, C. MF. 78-3878, 27 Ş 1210 (7 Mart 1796).
[820] *KVS*, h. 1286, s. 79.
[821] *MS*, h. 1319, s. 758-759, h. 1321, s. 619-620; ÇAMA, 84-4160.
[822] ÇAMA, 115-5730, 7 Mart 1337 (7 Mart 1921); 115-5731, 5 Şubat 1337 (5 Şubat 1921); 115-5732, 25 Şubat 1337 (25 Şubat 1921).
[823] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[824] *KVS*, h. 1286, s. 80.

kurucusu Kaltakçızâde Hacı Evliya Efendi'dir. Medresenin müderrisi Nakibzâde olup sahip olduğu öğrenci sayısı 50 iken, 1903'de bu sayı 53'e çıkmıştır[825].

3.1.2.17. Bahaeddin Medresesi

Bahaeddin Medresesinin ne zaman açıldığı bilinmemekle birlikte, Şubat 1695 tarihli bir belgede adı geçen medresenin varlığından bahsedilmektedir[826]. Ayrıca medrese müderrisliğinin Mehmet Efendi'den boşalması üzerine, Çankırı'dan Mustafa Efendi bu vazifeye talip olup 10 Temmuz 1694 tarihinde gönderilen arzuhal ile kendisine ruus-ı hümayûn gönderilmesini arz etmiştir[827].

Medresenin 1890'lı yıllarda müderrisi 600 kuruş maaşla Ali Rıza Efendi olup maaşını Şeyh Bahaeedin Vakfından almaktaydı[828].

3.1.2.18. Kavaklı Çeşme Medresesi

Kavaklı Çeşme Medresesi, Çankırı'nın Taş Mescit Mahallesinde yer alıp, kurucusu Hacı Şeyhzâde Hacı Sait ve Hacı Ahmet Efendi'lerdir. Medresenin müderrisi 1899 ve 1900 yıllarında Osman Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 32'dir[829].

1901 ve 1903 tarihli salnâmelere göre, medrese, Kavaklı Çeşme'de yer alıp, kurucusu Hacı Sait Efendi olup müderrisi Köşklüzâde Mehmet Efendi'dir. Medresenin öğrenci sayısı 1901'de 45 iken, 1903 tarihinde 44'e inmiştir[830].

3.1.2.19. Buğday Pazarı (Hazımiye) Medresesi

Hazımiye Medresesi, Çankırı'nın Hoca Bahşayiş Mahallesinde yer alıp, Çankırı Müfüsü Hacı Hazım tarafından inşa edilmiştir[831]. Bir başka kayda göre, Çankırı'da çeşitli memuriyetlerde görev almış Sûfizâde Mustafa Hazım Efendi tarafından, Buğday Pazarı Camisi civarındaki birkaç hâne satın alınarak, iki katlı olarak 24 odalı ve avlusunda fıskiyeli şadırvanı bulunmak suretiyle müceddeden inşa edildiği

[825] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 619.
[826] Galip Eken, "19. Yüzyılda Çankırı'da Eğitim Öğretim Üzerine", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 21-23 Ekim 2010*, Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı, s. 237.
[827] BOA, C. MF. 157-7837, 29 B 1106 (15 Mart 1695).
[828] ÇAMA, 84-4160.
[829] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[830] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 619.
[831] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.

belirtilmiştir. Medresenin müderrisliğine 3 Şubat 1892 (4 B 1309) tarihinde gelen berât-ı şerif gereğince Mustafa Hazım Efendi tayin edilmiştir[832].

Medreseye vakfedilen yerler şunlardır: bir taraftan Koca Arap oğlu Mehmet bin Ahmet bin Abdullah menzili ve bir taraftan adı geçen medresenin ve iki taraftan umumi yol ile çevrili bir bab mülk kahvehâne; yine medrese yakınında vaki bir taraftan Abdal oğlu Hakkı bin Hasan bin Ali menzili ve bir taraftan Buğday Pazarı Camisi bulunan vakıf boyacı dükkânı ve yine bir taraftan adı geçen medresenin abdesthâneleri ve dört tarafı umumi yol ile sınırlı bir kepenkli mülk kalaycı dükkânının tüm bina ve arsaları bütün müştemilatıyla birlikte vakfedilmiştir. Vakıf gelirlerinin harcamaları şöyle tayin edilmiştir: adı geçen kahvehâne ve kalaycı dükkânı mütevellisi eliyle başkasına kiraya verilip elde edilen gelirle adı geçen medrese, kahvehâne ve dükkânın yıllık vergisinin ödenmesi, sonra gelirinden kalan 100 kuruşun adı geçen medresede görevli müderrise ve 50 kuruşun vakfın mütevellisine verilmesi ve arta kalan miktar ile adı geçen medresenin, kahvehânenin ve dükkânın gerekli yerlerinin tamirine harcanması gerektiği vurgulanmıştır. Yine Mustafa Hazım Efendi vakfiyesine göre, kendisi hayatta oldukça adı geçen medresede müderris olmasını, adı geçen vakfın tevliyet hizmetini kendisinin görmesini, vefatından sonra da kendi soyundan evlatlarının ehil olanlardan birinin müderris ve mütevelli olmasını ve soyunun kesilmesi durumunda ise Çankırı'da görevli kadılar marifetiyle ulemadan bir müderris ile vakıf işlerini görmeye muktedir, dindar bir mütevellinin belirlenen görevleri yapmak üzere tayin edilmesini ifade etmiştir[833].

Medresenin 1890'lı yıllarda mütevelli heyetini İsfendiyarzâde Şükrü Bey ve isimleri bilinmeyen yedi kişi oluşturmaktadır[834].

1899 ve 1900 yıllarında müderrisi Müftüzâde Hacı Tevfik Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 56'dır[835]. Ancak 1901 ve 1903 tarihli salnâmelere göre, müderrisi aynı

[832] İST. MFT. MŞH. SAİD, 182-1-11-2597.
[833] VGMA, 591-18-24, s. 18, 6 Ocak 1890 (14 Ca 1307) tarihli Mustafa Hazım Efendi Vakfiyesi.
[834] Tarhan, **a.g.e.**, s. 60.
[835] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495; ÇAMA, 84-4160.

olmakla birlikte, medrese, Cami'-i Kebir civarında bulunup sahip olduğu öğrenci sayısı 1901'de 110 iken, 1903'de 107 olarak kayıtlıdır[836].

"Medrese, günümüzde restore edilerek odalarında Çankırı'ya ait yöresel kıyafetlerin sergilendiği ve hat sanatı gibi kültürel faaliyetlerin yapıldığı mekân olarak hizmet vermektedir. Medrese, 20.11.1990 tarihinde tescil edilmiş olup Çankırı'da İncili Çeşme Mahallesi, Buğday Pazarı Sokak, Buğday Pazarı Camisi yanında yer almaktadır. İki katlı olarak, taş ve hımış dolgu ile inşa edilen yapı, onarım görmüş olup üzeri Marsilya kiremitle kaplıdır. Zemin katın camiye bakan cephesinde dört oda olup (revaklı balkona) dış sofaya açılmaktadır. Revaklı balkona taş basamakla çıkılmakta olup balkonun altı, düzgün kesme taşla yapılmıştır. Yapının birinci katına, zemin katın merdiven sahanlığından başlayan ahşap merdivenle çıkılmaktadır"[837]. Medresenin 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu gerçekleştirilmiştir[838].

Medresenin kurucusu olan aile, günümüzde Durlanık soyadıyla Çankırı'da varlığını devam ettirip, Mustafa Hazım Efendi'nin oğlu Hacı Tevfik Efendi ilk dönem TBMM'de Çankırı Milletvekili olarak görev yapmıştır[839].

3.1.2.20. Şadırvân Üstü Medresesi

Çankırı'da Cami'-i Kebir Mahallesinde yer alan medresenin kurucusu Meryem Hatun'dur. 1899 ve 1900 yıllarında medresenin müderrisi Balcızâde Recep olup sahip olduğu öğrenci sayısı 10'dur[840].

1901 ve 1903 tarihli salnâmelere göre, medresenin kurucusu Alacalızâdeler Vakfı olmakla birlikte, müderrisi aynıdır. 1901'de öğrenci sayısı 15 iken, 1903'de 12'ye düşmüştür[841].

[836] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 619.
[837] Şahin vd., **a.g.e.**, s. 206.
[838] Ayhan, **a.g.e.**, s. 39.
[839] *Bir Tarihçe ile Meclis-i Azâ-yı Kirâmının Tasvirlerini Muhtevi Albüm*, s. 120.
[840] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[841] *MS*, h. 1319, s. 758-759; h. 1321, s. 620.

3.1.2.21. Atik Müftü Medresesi

Atik Müftü Medresesi, Çankırı'da Taş Mescit Mahallesinde yer alıp, Nusret Paşa tarafından inşa edilmiştir. Medresenin 1899 ve 1900 yıllarında müderrisi Müftüzâde Hilmi Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 25'dir. Medresenin öğrenci sayısı 1901 ve 1903 tarihlerinde 38 olmuştur[842].

3.1.2.22. Hacı Mustafa Efendi (Eşrefiyye) Medresesi

Medreseye ismi verilen Hacı Mustafa Efendi İstanbul'daki Fatih Medreselerinden icazet alarak Yapraklı'ya gelip bu medresede müderris olarak görev almıştır. Medrese, adı geçen müderris zamanında külliye olarak kullanılmıştır. Külliyede cami' bitişiğindeki iki katlı bina dershâne olarak kullanılıp, birinci katında dört derslik, bir kiler, bir mutfak ve hepsinin kapılarının aynı yere açıldığı büyük bir salon bulunmaktadır. Binanın üst katında ise bir oda ve salon bulunup mihrabın bulunmaması buranın derslik olarak kullanılmadığına işaret etmektedir. Cami' ile iki katlı bu yapının karşısında ise üç katlı öğrencilerin ikamet yerleri olarak kullanılan bir bina mevcuttur[843].

Medresenin kuruluş tarihi, okutulan dersler ve müderrisleri hakkında kayıt bulunmayan medresenin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olup 17.10.2007-01.02.2008 yıllarında tescil edilmiştir.

"Hacı Mustafa Efendi Camiinin bitişiğinde yer alan yapı, ahşap çatkı arası kerpiç ve taş dolgulu olarak inşa edilmiştir. İki katlı olan yapı, önden ve arkadan olmak üzere iki giriş kapısına sahiptir. Alt katta ocaklığı ve mihrabı bulunan dikdörtgen bir mekân ve bu mekâna açılan küçük çilehâneler bulunmaktadır. İkinci katta ise birer duvarında işlemeli ahşap dolapları olan iki mekân bulunmaktadır. 2009 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen yapı, günümüzde kültür evi olarak kullanılmakta olup Çankırı'ya bağlı Yapraklı İlçesinde Cami'-i Kebir Mahallesinde yer almaktadır"[844].

---

[842] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495; h. 1319, s. 759; h. 1321, s. 620.
[843] Ahmet Ali Bayhan, Fikri Salman ve Adem Çelik, *Tarihi ve Kültürel Değerleriyle Yapraklı*, Yapraklı Belediyesi Yayınları, Çankırı 2009, s. 48; Tarhan, **a.g.e.**, s. 55.
[844] Şahin vd., **a.g.e.**, s. 207.

3.1.2.23. Muvakkathâne Medresesi

Çankırı'da Cami'-i Kebir Mahallesinde yer alan medresenin kurucusu Sütçüzâde Hacı İsmail Efendi'dir. Medresenin 1899 ve 1900 yıllarında müderrisi Hacı Osman Efendi'dir[845].

3.1.2.24. Alacalıoğlu Medresesi

Çankırı'da yer alan Alacalıoğlu Medresesinin 1869 tarihinde müderrisleri Mehmet ve Mustafa Efendiler olup sahip olduğu öğrenci sayısı altı'dır[846].

3.1.2.25. Ali Bey Camii Medresesi

Çankırı'da Kayser Bey Mahallesinde yer alan medresenin kurucusu Şeyh Bahaeddin'dir[847]. Kayıtlarda Çankırı Sancağı mütesellimi Ali Ağa bin Muhammed Ağa Medresesi Vakfı olarak da geçmektedir. 1838 yılında medresenin es-Seyyid Mustafa, es-Seyyid Muhammed ve es-Seyyid Ahmet isminde üç müderrisi mevcuttur. Çankırı'da iki tane Ali Bey Camisi mevcut olup bu iki camiinin de avlularında birer medrese vardır. Ali Ağa Medresesinin Güdük Minare olarak da bilinen Ali Bey Camii avlusunda olduğu belirtilmektedir[848]. 1869 yılında müderrisi Hacı Ali Efendi olup 37 öğrenciye sahip iken[849], 1899 ve 1900 yıllarında 26 öğrenciye sahip olup müderrisi Raşid Efendi'dir[850].

Medresenin 1906 tarihinde müderrisi Ali Rıza Efendi olup Şeyh Bahaeddin Zaviyesi Vakfından 32 kuruş maaş almaktaydı. Ancak aldığı ücretin yetersizliğinden dolayı, Kastamonu Vilâyetinden Evkâf Nezâretine gönderilen tahriratta müderrise 50'şer kuruştan yıllık 600 kuruş ödenmesi talep edilmiştir. Evkâf Nezâretinin yaptığı incelemede, vakfın talep edilen miktarı verebilecek gelire sahip olduğu anlaşılmış

[845] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[846] *KVS*, h. 1286, s. 80.
[847] Karatekin'in emrinde çalışan kumandanlardan olup Şeyh Bahaeddin adıyla anılan bu zatın doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Kendisinin Çankırı Kalesinin alınışında hizmeti dokunduğu ve hizmetine karşılık Genek, Gedene, Mudun ve Saray köylerinin âşarının verildiği vakfiyelerden öğrenilmektedir. Günümüzde su deposu arkasında, kuşhâne denilen yerde gömülüdür. Tekkenişinler adını taşıyan aile bu zatın sülalesindendir. Başer, **a.g.e.**, s. 7.
[848] Tarhan, **a.g.e.**, s. 49.
[849] *KVS*, h. 1286, s. 80.
[850] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.

olduğundan 4 Temmuz 1906 tarihinde Sadâret Dâiresine bu husus arz edilip talep edilen miktarın müderrise ödenmesi için izin istenmiştir[851].

3.1.2.26. Ali Bey Camii Medresesi

Çankırı'da Kayser Bey Mahallesinde yer alan medrese, Alacalıoğlu Mehmet Ağa tarafından inşa edilmiştir. 1899 ve 1900 yıllarında müderrisleri Hamdi[852], Nuri ve Derviş Efendiler olup sahip olduğu öğrenci sayısı 25'dir[853].

3.1.2.27. Ali Bey Camii Medresesi

Çankırı'da Kayser Bey Mahallesinde yer alan medresenin kurucusu Aşık Musluoğlu Hacı İsmail Efendi'dir. Medresenin 1899 ve 1900 yıllarında müderrisi 600 kuruş maaşla[854] Ali Efendi olup 29 öğrenciye sahiptir[855].

3.1.2.28. Meryem Hatun Medresesi

Çankırı'da Sultan Süleyman Han Camisi yanında yer alan medresenin, üç odası bulunmaktadır[856]. Medresenin kurucusu Mehmet Ağa'nın kızı Meryem Hatun olup 1890'lı yıllarda müderrisi Ata Efendi'dir[857]. Balcızâde Mehmet Ataullah Efendi[858], 9 Mayıs 1906 (15 Ra 1324) tarihinde gelen berât-ı şerif ile adı geçen medreseye günlük bir akçe ile tayin edilmiştir[859].

Çankırı'da Sultan Süleyman Han Camisi yanında yer alan bu medresenin, Şadırvân Üstü Medresesi ile aynı bina olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Şadırvan Üstü

[851] BOA, ŞD. 177-51, 12 R 1325 (25 Nisan 1907), Evkâf Nazırından Sadâret Dâiresine 4 Temmuz 1906 tarihinde gönderilen tezkire.
[852] ÇAMA, 84-4160.
[853] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[854] ÇAMA, 84-4160.
[855] *MS*, h. 1317, h. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[856] İST. MFT. MŞH. SAİD 178-5-6-2521A.
[857] ÇAMA, 84-4160.
[858] Mehmet Ataullah Efendi, Çankırı'da kâtip, memur, muallim ve müderris olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Ardından müftü olarak göreve başlayan Ataullah Efendi, müftülüğe başladıktan birkaç yıl sonra Osmanlı Devleti yıkılmasına rağmen, Çankırı müftülüğü görevine devam etmiştir (Aydın Efe, "Osmanlı'nın Son, Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Çankırı Müftüsü: Mehmet Ataullah Efendi [29 Nisan 1873-18 Mayıs 1932]", *Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2017-Çankırı: Bildiriler*, Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı 2017, s. 428).
[859] İST. MFT. MŞH. SAİD 178-5-6-2521A.

Medresesi, Cami'-i Kebir (Ulu Camii ya da Sultan Süleyman Han Camii) Mahallesinde bulunup kurucusu Meryem Hatun'dur[860].

3.1.2.29. Civencizâde Medresesi

Çankırı merkezinde yer alan medresenin müderrisi 1869 yılında Saadettin Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 26'dır[861].

3.1.2.30. Müftüzâde Medresesi

Çankırı'da yer alan Müftüzâde Medresesinin 1869 tarihinde müderrisi Osman Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 19'dur[862]. Medresenin müderrisi Hacı Hasan oğlu Hamdi Efendi 100 kuruş maaş almakla birlikte, Eylül 1916'da 100 kuruş daha maaşına ilave edilmiştir[863].

Müftüzâde Medresesi, 1924 yılına kadar eğitim faaliyetlerine devam etmiş olup bu tarihten sonraki durumu bilinmemektedir[864].

3.1.2.31. Şatrevan Medresesi

Çankırı'da yer alan Şatrevan Medresesinin 1869 tarihinde müderrisi Esat Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 12'dir[865].

3.1.2.32. Ahmet Medresesi

Çankırı'da Cami'-i Kebir civarında yer alan medrese, Halide Sultan Hazretleri tarafından inşa edilmiştir. Medresenin 1903 yılında müderrisi Mumcuzâde Ethem Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 27'dir[866].

3.1.2.33. Hamidiye Medresesi

Çankırı'ya bağlı Çerkeş Kazâsının İdris Mahallesinde yer alan medrese, Binbaşı Muhsin Efendi tarafından inşa edilmiştir. Medresenin müderrisi Şeyh Muhyiddin

[860] *MS*, h. 1317, s. 1322-1323; h. 1318, s. 1494-1495.
[861] *KVS*, h. 1286, s. 79.
[862] *KVS*, h. 1286, s. 80.
[863] Tarhan, **a.g.e.**, s. 79.
[864] ÇAMA, 81-4001, 1 T. Evvel 1340 (1 Ekim 1924).
[865] *KVS*, h. 1286, s. 79.
[866] *MS*, h. 1321, s. 619.

Efendi olup 1901 yılında öğrenci sayısı 175'dir. Ancak 1903 tarihli salnâmeye göre, medresenin kurucusu Memiş Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 179 olarak kayıtlıdır[867].

3.1.2.34. Sultan Murâd Medresesi

Çerkeş Kazâsı'nın çarşı içinde Sultan IV. Murâd Camisi yanında[868] yer alıp, Sultan IV. Murâd tarafından inşa edilmiştir[869]. Medresenin 1890 yılında müderrisi Hacı Mehmet Efendi[870], 1901 ve 1903 yıllarında ise müderrisi Şeyh Mehmet Efendi olup bu tarihte sahip olduğu öğrenci sayısı 185'dir[871]. Medresenin 1902 yılında müderrisi olan Mehmet Rıza Efendi, kendisine tahsis edilen 150 kuruşluk maaşın düzenli bir şekilde ödenmemesi üzerine[872], Çankırı'dan 10 Eylül 1903 tarihinde Çerkeş Evkâf Vekâletine gönderilen yazıda, Mehmet Rıza Efendi'nin birikmiş maaşının vakıf gelirlerinden ödenmesi bildirilmiştir[873]. Bu arada, Mehmet Rıza Efendi'nin 1903 yılında da müderris olarak görevine devam etmesinden dolayı, medresenin 1903 yılında iki müderrise sahip olduğu ifade edilebileceği gibi, medresenin 1901 ve 1903 yıllarında görevli müderrisi olan Şeyh Mehmet Efendi ile Mehmet Rıza Efendi'lerin aynı kişiler olduğu da düşünülebilir.

1902 yılında medresenin bir kısmının sebepsiz yere yıktırıldığı ve hatta diğer kısımlarının da yıktırılmasına teşebbüs edildiğinin Evkâf Nezâretine bildirilmesi üzerine[874], yapılan tahkikatta medresenin yanında bulunan Sultan Murâd Camiinin tamiratı sırasında, medresenin bazı odalarında meydana gelen hasar nedeniyle odaların tamiri girişiminde bulunulduğu, ancak sonradan medresenin kervansaray arsası üzerine yeniden inşası gündeme geldiğinden dolayı, medresenin

---

867 *MS*, h. 1318, s. 760-761; h. 1321, s. 620.
868 Burdayım ÇAMA, 78-3881, 22 Mayıs 1322 (4 Haziran 1906).
869 Sultan IV. Murâd'ın musahiblerinden Silahdar Mustafa Paşa aracılığıyla yaptırıldığı belirtilmekle birlikte (Başer, **a.g.e.**, s. 21), Çerkeş'i ziyaret eden Cuinet, bu caminin 1634 yılında Bağdat seferine çıkan IV. Murâd'ın Çerkeş'de kısa bir süreliğine ikamet ettiği sırada inşa edildiğini ifade etmektedir (Vital Cuinet, **La Turquie D'asie**, c. IV, Paris 1894**,** s. 560).
870 Tarhan, **a.g.e.**, s. 77, 104.
871 *MS*, h. 1319, s. 761; h. 1321, s. 620.
872 ÇAMA, Defter No: 129, s. 50. Kastamonu Evkâf Muhasebeciliğinden 30 Haziran 1902 tarihinde Çankırı Evkâf Müdürlüğüne gönderilen şukka; 14-674, 1 K.sâni 1318 (14 Ocak 1903); 78-3879, 17 Temmuz 1318 (30 Temmuz 1902).
873 ÇAMA, 13-650, 28 Ağustos 1319 (28 Eylül 1903).
874 ÇAMA, Defter No: 129, s. 46.

yıktırılmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır[875]. Medresenin 131.330 kuruş masrafla inşa edilebileceği hesaplanmakla birlikte[876], yaşanan bazı problemlerden dolayı, medresenin tamiratına devam edilmesi planlanmıştır. Bu bağlamda belediye kalfasının hazırladığı tamirat malzemeleri şunlardır: tanesi 70 paradan 3.000 kiremit 210 kuruş, tanesi iki kuruştan 20 adet tahta 40 kuruş, günlüğü 15 kuruştan 10 günlük çalışma için usta yevmiyesi 150 kuruş, tanesi 25 kuruştan iki araba 50 kuruş, toprak 60 kuruş ve diğer masrafları 37 kuruş 20 para olup toplam 547 kuruş 20 para olarak hesaplanmıştır[877].

Hafız Mehmet[878] Sait Efendi'nin 150 kuruş maaşla 28 Ekim 1909 (15 T.evvel 1325) tarihinde müderris olarak tayin edilmesinden dolayı, Sultan Murâd Medresenin varlığını devam ettirdiğini ve yukarıda bahsi geçen tamirat işleminin gerçekleştirilmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu ifade edebiliriz[879].

3.1.2.35. Viranşehir Medresesi

Çankırı'ya bağlı Çerkeş Kazâsının Viranşehir Nahiyesinin Pazar içinde yer almaktadır. Medresenin kurucusu Kara Paşa olup 1901 ve 1903 yıllarında müderrisleri Tahir ve İsmail Efendi'lerdir. Medrese, 1901'de 143 öğrenciye sahip iken, 1903 yılında bu sayı 140'a inmiştir[880.]

3.1.2.36. Hamidiye Medresesi

Çankırı'ya bağlı Çerkeş Kazâsının Atkaracalar Köyünde[881] yer alan medrese, yöre halkı tarafından inşa edilmiştir. Medresenin 1901 ve 1903 yıllarında müderrisi Mehmet Efendi olmakla birlikte, 1901 yılında 50 öğrenciye sahip iken, 1903'de bu sayı 45'e inmiştir[882].

[875] ÇAMA, 13-631, 29 Ağustos 1320 (11 Eylül 1904).
[876] ÇAMA, 48-2356.
[877] ÇAMA, 78-3881, 22 Mayıs 1322 (4 Haziran 1906).
[878] ÇAMA, 6-262, 27 Eylül 1326 (10 Ekim 1910).
[879] ÇAMA, 6-258, 22 T.sâni 1326 (5 Aralık 1910); 50-2458, 10 Mayıs 1327 (23 Mayıs 1911); 14-548, 15 Temmuz 1325 (28 Temmuz 1909); 6-266, 20 Nisan 1326 (3 Mayıs 1910).
[880] *MS*, h. 1319, s. 761; h. 1321, s. 620.
[881] Günümüz Çankırı İli'ne bağlı bir ilçedir (http://www.atkaracalar.gov.tr/, erişim tarihi: 12.06.2020).
[882] *MS*, h. 1319, s. 761; h. 1321, s. 620.

Çerkeş Kazâsına bağlı Karacaviran Nahiyesinin Atkaracalar Köyünde bulunan medrese, padişahın ismine izafeten "Hamidiye" olarak kayıtlıdır. Medresenin masraflarını karşılamak için Gök Hüseyin oğlu Ali Ağa ve Ömer oğlu Süleyman Ağa bin Mustafa'nın üç dükkânı vakıf adı altında tahsis edilmiştir. 1907 yılında medrese müderrisliği Mehmet Efendi bin Mehmed'e tevcih edilip, adı geçen müderrisin masrafları vakfedilen dükkânların yıllık gelirinden karşılanacaktır[883].

1918 yılına kadar faaliyetlerine devam eden medresenin, bu tarihte tahrip edilmeye çalışıldığı ve muhafazasının da mümkün olmadığı anlaşıldığından, medrese enkazının ya müzayede ile satılmasına ya da medresenin sonradan tekrar inşası için muhafazasına izin verilmesi istenmiştir[884]. Çankırı ve Çerkeş Evkâf Memurluklarına gelen cevaplarda, Hamidiye Medresesi enkazının satılıp, ahşap malzemelerinden ise bir dükkân inşa edilmesi bildirilmektedir[885].

3.1.2.37. Şehrî Hafız Efendi Medresesi

Çankırı'ya bağlı Çerkeş Kazâsının Karacaviran Köyünde[886] Şehri Hafız Mehmet Emin Efendi tarafından inşa edilmiştir. 1901 ve 1903 tarihli salnâmelere göre medresenin müderrisi Hacı Süleyman Efendi olup 1901'de 70 öğrenciye sahip iken, 1903'de bu sayı 78'e yükselmiştir[887]. 12 odalı olan medresenin 1913 yılında altı odasında 12 talebe mevcut iken, diğer odaları boştur. Medresenin vakfı, Hacı Halil Efendi oğlu, Çankırı Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişi Hacı Tevfik Efendi olduğu anlaşılıp, 1913 yılına kadar müderrisliğini Hacı Süleyman Efendi üstlenmiştir. Ayrıca medreseye gönderilen berât ile yıllık 150 kuruş gelir tahsis edilmiştir[888].

1919 yılında yaşanan seferberlik münasebetiyle bir kısım muhacirler Şehri Hafız Efendi Medresesinde misafir edilmiş olduğundan, binanın bazı yerlerinde hasar

[883] Tarhan, **a.g.e.**, s. 59.
[884] ÇAMA, 53-2625, 5 K.evvel 1334 (5 Aralık 1918), Çankırı Evkâf Memurluğuna gönderilen marûzat.75-3741, 24 Temmuz 1333 (24 Temmuz 1917).
[885] ÇAMA, 81-4027, 27 Eylül 1336 (27 Eylül 1920); 53-2643, 16 K.sâni 1338 (16 Ocak 1922); 40-1996, 10 Temmuz 1332 (23 Temmuz 1916); 89-4411, 18 Eylül 1333 (18 Eylül 1917).
[886] 1901 tarihli Maârif Salnâmesine göre, Karacaviran'ın idari birimi kasaba iken, 1903 tarihli salnâmede köy olarak kayıtlıdır.
[887] *MS*, h. 1319, s. 761; h. 1321, s. 620.
[888] ÇAMA, 5-244, 27 K.evvel 1328 (9 Ocak 1913).

meydana gelir. Bunun üzerine, ahaliden de toplanılan yardımlar sayesinde medresenin tamiri için izin istenmektedir[889].

3.1.2.38. Çerkeş Medresesi

Çerkeş Kazâsına bağlı Çalıcaviran Köyü, talebenin müderrise olan ihtiyacından dolayı medreseye vakfedilmiş olup 12 Mayıs 1577 (23 S 985) tarihinde Muhyiddin adlı birisi müderris tayin edilmiştir. Ancak adı geçen müderrisin başka bir medreseye tayini üzerine, Şeyh Balı Efendi hulefasından Şeyh Mehmet, 1 Ekim 1578 (29 B 986) tarihinde tayin olunmuştur[890].

3.1.2.39. Basmıl Medresesi

"Çerkeş Kazâsına bağlı Basmıl Köyünde bulunup Mevlana Hayrettin adlı bir kişi tarafından inşa edilmiştir. Candaroğlu Kasım Bey, aynı köyde bulunan ve kendi adıyla anılan çiftliği medreseye vakfetmiştir"[891].

3.1.2.40. Ortaköy Hamidiye Medresesi

Çankırı'nın Şabanözü Nahiyesinde yer alan bu medresenin kuruluş tarihi ile müderrisine dair bir kayıt bulunmamakla birlikte, Çankırı'dan Sadâret Dâiresine 17 Mart 1906 tarihinde medrese talebelerinden Bektaş bin Mehmet ile dört talebe arkadaşı tarafından gönderilen telgrafnâmede, medrese müderrisinin, dağlarda çobanlık İstanbul'da da ticaretle uğraşan birilerini geceli-gündüzlü medresede bulunuyor gibi gösterip, şehadetnâme (diploma) verdiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine, Sadâret'den Kastamonu Vali Vekâletine gönderilen şukkada, müderrisin bu uygulaması hakkında gerekli tahkikatın yapılması emredilmiştir[892].

[889] ÇAMA, 53-2635, 26 K.evvel 1335 (26 Aralık 1919).
[890] Kankal, **a.g.e.,** s. 221.
[891] Kankal, **a.g.e.**, s. 221.
[892] BOA, BEO. 2786-208935, 25 M 1324 (21 Mart 1906), Kastamonu aracılığıyla Çankırı'dan Sadâret Dâiresine 17 Mart 1906 tarihinde gönderilen telgrafnâme.

3.1.2.41. Fethiyye Medresesi

Çankırı'ya bağlı Tuht Nahiyesinde[893] yer alan medresenin 1869 yılında müderrislerinden Hocazâde Ali Efendi'nin sahip olduğu öğrenci sayısı 15 iken, Mustafa Efendi 40 öğrenciye sahiptir[894].

Padişahın tahta çıkışının 25. yıldönümü nedeniyle Tuht Nahiyesi halkının yardımlarıyla daha önceden inşasına başlanılan 28 odalı medrese binası ile avlusuna yaptırılan 10 musluklu şadırvanın inşaatı bitmiştir. Medresenin resmi açılışının yapıldığı 29 Eylül 1900 tarihinde Kastamonu Vilâyetinden Sadâret Dâiresine gönderilen tahrirat ile bildirilmektedir[895].

İstanbul'daki Fatih Medresesi'nde yetişmiş, padişahtan icazetli müderrislerin ders verdiği medrese, ashâb-ı hayrattan Mehmet Efendi tarafından inşa edilmiştir. Medrese, Yapraklı İlçesinin Yukarı Mahallesinde yer alıp, iki katlı ve 28 oda ile bir kütüphaneden oluşmaktadır. Medresenin alt katında türbe ve üst katında kütüphane bulunmaktadır. Medresenin kubbesi sekizgen kasnaklı ve alaturka kiremit kaplı çatı ile örtülüdür[896].

3.1.2.42. Sabriyye Medresesi

Çankırı'ya bağlı Tuht Nahiyesinde yer alan medresenin 1869 yılında müderrisi Memiş Efendi olup sahip olduğu öğrenci sayısı 21'dir[897].

3.1.2.43. Nasriyye Medresesi

Çankırı merkezinde olduğu düşünülen medresenin, hangi mahallede olduğu bilinmemektedir. Vakıf kaydında Nasriyye Medresesinde müderris olan Mevlana Nureddin vakfı adıyla kayıtlıdır. Ayrıca vakıf kaydına göre, Mevlana Nureddin sahip

[893] *KVS*, h. 1286, s. 56.
[894] *KVS*, h. 1286, s. 80.
[895] BOA, DH. MKT. 2415-20, 21 C 1318 (16 Ekim 1900), Kastamonu Vilâyetinden 29 Eylül 1900 tarihinde Sadâret Dâiresine gönderilen tahrirat.
[896] Yüksel Arslan, "Çankırı Dârüs-Siyâde Zaviyesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 2, 2007, s. 47; Bayhan vd., **a.g.e.**, s. 48.
[897] *KVS*, h. 1286, s. 80.

olduğu kitapları ve mülkünü oğullarına bırakmış olmakla birlikte, oğullarından hayatta kalan olmadığı takdirde medrese talebelerine ve müderrisine vakfetmiştir[898].

3.1.2.44. Hacı Mehmet Efendi Medresesi

Çankırı şehir merkezinde yer alan medreseyi Hacı Mehmet Efendi müceddeden inşa eylemiştir. Çankırı kazâ kadısının arzıyla medreseye müderris tayin edilmekte olup 1754 yılında bu göreve Mehmet isminde birisi tayin edilmiştir[899].

3.1.2.45. Ak Medrese

Çankırı'da bina olarak günümüze ulaşamayan medreseler arasında yer almaktadır. Medresenin yapısı, müfredatı ve hangi vakfa ait olduğu bilinmemekle birlikte, Kankal, "*291 numaralı evkâf defterinde böyle bir medreseye tesadüf edildiğini*" belirtmektedir[900.]

3.1.2.46. Cami'-i Kebir Medresesi

Çankırı merkezde Sultan Süleyman Han tarafından yaptırılan Büyük Cami'nin yanında bulunan medrese, Tevfikiyye Medresesi olarak da bilinmektedir. 1911 yılında medresenin müderrisine 200 kuruş civarında maaş verilmekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında mektebe dönüştürülüp, Cumhuriyet Mektebi olarak hizmet vermiştir[901].

3.1.2.47. Niyaziye Medresesi

Çankırı'nın Yapraklı İlçesinde yer alıp, İstanbul'daki Fatih Medresesi'nde yetişmiş padişahtan icazetli müderrislerin ders verdiği bilinen medresenin tam adresi, ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir[902].

[898] Kankal, **a.g.e.**, s. 221.
[899] Dıvrak, **a.g.e**., s. 80.
[900] Kankal, **a.g.e.**, s. 222.
[901] Tarhan, **a.g.e.**, s. 50.
[902] Bayhan vd., **a.g.e.**, s. 48.

3.1.2.48. Mehmet Emin Medresesi

Çankırı'ya bağlı Çerkeş Kazâsının Karacaviran Nahiyesinin Kafa Kapusu Mahallesinde bulunan medresenin kurucusu Hoca-i Hazret-i Şehriyâr Hâfız Mehmet Emin Efendi'dir. Medresenin masrafları için Ahmet Tevfik Efendi tarafından 2.000 kuruş vakfedilmiş olup müderris efendiye 150 kuruş, medresenin tamirat işlemleri için yıllık 100 kuruş ve vakıf mütevellisine 50 kuruş verilmektedir. Medresenin üst ve alt katlarında 12 oda bulunmaktadır Hâfız Mehmet Emin Efendi, medrese vakfının işlerinde sorumlu olup kendisinin sonra çocukları ve akrabalarının bu görevi üstlenmesini vasiyet etmiştir[903].

3.1.2.49. Mehmet Emin Medresesi (Rahtuvanzâde)

Çankırı'nın merkezinde Saman Pazarı Mahallesinde bulunan Bey Camii avlusunda bulunduğu düşünülen bu medresenin kurucusu Rahtuvanzâde Mehmet Emin Efendi bin Mustafa'dır. Medresenin masrafları için altı dükkân vakfedilmiş olup 1864 yılından sonra beş dükkân daha ilave edilmiştir. Dükkân kira gelirlerinden yıllık hasıl olan miktar 500 kuruş olup bu miktarın 21 kuruşu yağın pahalılığından dolayı medresenin yedi odasına üçer kuruştan verilir, 21 kuruşu gazın pahalılığından dolayı medresenin yedi odasına üçer kuruştan verilir ve 1864 yılında medresenin odalarına verilen miktara 49 kuruş daha ilave edilmiştir. Ayrıca medresenin odalarında ikişer talebe oturmakta olup her birine 10'ar kuruş, medrese müderrisine yıllık 100 kuruş ve dükkânların tamirat işlemleri için de 40 kuruş tahsis edilmiştir. Medresenin üst katında beş ve alt katında bir oda olup üst katında ayrıca bir dershâne mevcuttur[904].

3.1.2.50. Yeni Medrese

Karacaviran Nahiyesinde 1899 yılında inşa edilip, 14 odalı olan medresenin bir odası Dersaadet Bayezid dersiamlarından[905] Mehmet Muharrem Efendi'ye tahsis edilip, burada muvakkaten ikamet ederken, diğer bir odası üç talebeye ders vermek için

[903] Tarhan, **a.g.e.**, s. 70.
[904] Tarhan, **a.g.e.**, s. 72.
[905] Ders-i âmm: Talebeye, medreseliye ve herkese ders vermeye yetkili bulunan kimse, cami' hocası. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 210.

kullanılmıştır. Geriye kalan 12 odası boşta bulunduğu gibi, medresenin düzenli bir geliri olmayıp, berât-ı şerifi de yoktur[906].

Çankırı merkez kazâsında 34, Çerkeş Kazâsında 9, Tuht (Yapraklı) Kazâsında dört, Şabanözü Kazâsında iki ve Karacaviran Nahiyesinde bir olmak üzere toplam 50 medrese tespit edilmiştir. 19. yüzyıl seyyahı Cuinet ise Çankırı merkezinde 13 medrese ile 179 talebenin ve Çerkeş Kazâsında da iki medrese ile 50 talebenin bulunduğunu ifade etmektedir[907].

Yukarıda ele alınan medreselerden günümüze ulaşanlar Buğday Pazarı (Hazımiye), İmâret ve Çivitcizâde Medreseleri'dir. Buğday Pazarı Medresesi, günümüzde restore edilerek odalarında Çankırı'ya ait yöresel kıyafetlerin sergilendiği ve hat sanatı gibi kültürel faaliyetlerin yapıldığı mekân olarak hizmet vermektedir. Çivitcizâde Medresesi, günümüzde Çankırı Kültür Müzesi olarak faaliyet göstermektedir.

3.2. Osmanlı Yenileşme Döneminde Çankırı'da Eğitim

3.2.1. Tanzimat Dönemi Maârif Teşkilatı ve Çankırı

Maârif teşkilatıyla ilgili gelişmeler, Tanzimat Fermânı'nın ilanından sonra takip edilmekle birlikte, 1838 tarihinde bu konuya dair bir girişim gerçekleşmiştir. Bu tarihte, Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın temel eğitim alanına dair hazırladığı rapor Sultan II. Mahmut döneminde sıbyân mekteplerinin ıslahıyla ilgili ikinci[908] bir reform teşebbüsüdür[909]. Raporun getirdiği bazı yenilikler teşkilat ve düşünce bakımından şöyledir:

"Teşkilat yönünden: Bu raporu hazırlayan heyetle birlikte, Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında yapılması gereken ıslahat çalışmalarıyla ilgilenen bir komisyon Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın[910] içinde oluşturulmuştur. Ayrıca mekteplerin her türlü denetimi için bir teftiş kurulunun kurulması kararlaştırılmıştır".

[906] ÇAMA, 5-244, 27 K.evvel 1328 (9 Ocak 1913).
[907] Cuinet, **a.g.e.,** s. 552, 560.
[908] Birincisi, II. Mahmut, 1824 yılında sıbyân mektepleri hakkında bir fermân yayınlayarak, temel eğitime yönelik ilk ciddi girişimi başlatmıştır.
[909] Cihan, **a.g.e.**, s. 53.
[910] Bayındırlık İşleri Meclisi.

"Düşünce yönünden: Her türlü zenginliğin ve saadetin kaynağı ilim ve maâriftir; mekteplere sınıf usulünün konulması; fakir çocuklara devletçe yardım edilmesi ve okuma-yazma öğrenmeden çocukların mektepten mezun edilmemesidir"[911].

3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermânı eğitime dair bir madde ihtiva etmemektedir. Ancak 1869 tarihli Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesine kadar eğitime yönelik önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Sultan Abdülmecit, 1845 yılında Meclis-i Vâlâ'yı ziyaret ederek eğitimde yeni düzenlemeler yapmak üzere bir Meclis-i Muvakkat (Geçici Meclis) kurulmasını istemiştir. Padişahın talebi üzerine kurulan Geçici Meclis'in aldığı kararlar sonucunda hükümet, 1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiyye adıyla eğitim işlerinden sorumlu bir kurul oluşturdu. Bu meclis, Meclis-i Vâlâ reisi Sadık Rıfat Paşa ile Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın idaresine verilmiştir. Hükümet, Meclis-i Maârif'in bütün üyelerini kendisi seçip, ulema sınıfından hiçbir üye seçmemiştir. Üyeler arasında ulema sınıfının olmaması, maârif idâresinin sekülerleşmesinde önemli bir adım olarak kabul edilebilir[912].

Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, aldığı kararları uygulama ve denetleme yetkisine sahip olmayıp, uygulama ve denetleme noktasında Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'ne bağlıydı. Meclis-i Maârif, hem bu durumu önlemek hem de Evkâf Nezâretinin elinde bulunan okulları ayrı bir yönetime kavuşturmak için "Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti" adıyla kendisine bağlı bir icra organının kurulmasını talep etmiştir. Meclisin bu talebi kabul edilip, vak'anüvis Esat Efendi başkanlığında Aralık 1846 tarihinde "Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti" kurulmuş ve Vak'anüvis Esat Efendi nazırlığa tayin edilmiştir[913]. Yeni kurulan nezâret için Bâb-ı Âli'de uygun bir yer olmadığından, Takvimhâne-i Âmire binası tahsis edilmiştir[914].

---

[911] Kodaman, **a.g.e.**, s. 5.

[912] Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 57.

[913] 22 Aralık 1846 (3 M 1263) tarihli irâde-i seniyye, BOA, İ. DH. 135-6923**,** *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme,* s. 46-47; Mahmut Cevat, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraâtı***,** (Haz. Mehmet Ali ibn Kemal), Matbaa-i Âmire, 1338, s. 34.

[914] Sadâret Dâiresi tarafından Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine gönderilen 10 Aralık 1857 (22 R 1274) tarihli tezkire, BOA, A. MKT. MHM. 112-57, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 56-57.

1856 tarihli Islahat Fermânı'nın ilan edilmesiyle birlikte, Osmanlı eğitim sisteminde 1869'a kadar eğitime dair bir dizi reformların yapılacağı döneme girilmiştir.

Tanzimat Fermânı'nda eğitime dair hükümler bulunmamasına karşın Islahat Fermânı'nda eğitime yer verilmiştir. Fermânda, Osmanlı toplumunda tüm milletlere okul açma hakkı tanınmakta ve devlete ait mülkî (sivil) ve askerî mektepler tüm Osmanlı teb'asına açılmaktadır. Bununla birlikte, ülke içindeki eğitimin, padişah tarafından seçilecek bir karma Meclis-i Maârifin denetimi altında olması koşulu getiriliyordu[915]. Okullara öğretmen atamaları padişah tarafından yapılacak olup bu suretle hem "eğitimde birlik" fikrine doğru bir adım atılmış oluyor, hem de gayrimüslim okulları devlete bağlanmaya çalışılıyordu[916]. Fermânın eğitimle ilgili maddeleri farklı milletlerin okullar açmasını hızlandırmış, bu da okul ve öğrenci sayısında bir artışa neden olmuştur. Bu durumda okulların denetim altına alınıp, kontrol edilmesi Mekâtib-i Umûmiyye Nezâretince zor olunca, 1857 tarihinde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti kurulmuştur.

Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin başına Abdurrahman Sami Paşa getirildi. Böylece eğitim teşkilâtı, bir yanda şeyhülislâmlığa bağlı olan Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti, diğer yanda laik ve daha geniş bir katılımla mekteplerin denetimini ele alan Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin mevcudiyetiyle iki başlı bir görünüm kazandı. Ancak bu durum kısa sürdü, aradan bir ay bile geçmeden 20 Nisan 1857'de Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Müsteşarlığı'na dönüştürüldü. Nezâretin yazışmalarını yürütmek üzere Maârif Mektupçuluğu kurularak çalışmaları için gerektiği kadar memur tayin edilmiştir. Nezâretin çalışma yeri Takvimhâne Dâiresi'ydi. Böylece Sultan II. Mahmut döneminde başlayan eğitimi merkezîleştirme çabaları, Meclis-i Maârif ve Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin kurulmasıyla devam ederek bu alanda devletin kontrolü sağlandı[917].

1861 tarihli bir genelgeyle devlet ilk kez, imparatorluk dâhilindeki Müslim ve gayrimüslim bütün okulları yasal bir çerçevede birleştirip, bütün okulların

[915] İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *TCTA*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 467.
[916] Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası (Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler),* (Ed. Mustafa Gündüz), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 69.
[917] Ali Akyıldız, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", *TDVİA, c:* 27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 273.

yönetmeliklerini ve idarelerini denetlemek amacıyla Maârif Nezâreti'ne bağlama girişiminde bulundu. Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye dışındaki bütün okullar Maârif Nezâretinin yetki alanına dâhil edilip, tüm okullar üç kategoriye ayrılmıştır. Bunlar: sıbyân mektebleri yani bütün dini cemaatlerin ilkokulları, rüştiyeler ve meslek okulları (mekâtib-i fünûn-ı mütenevvia)'dır. Öğretim dili, ikinci ve üçüncü kategori okullarda Türkçe olacaktır[918].

Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin kurulmasından sonra eğitime dair bir dizi reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformların daha sistemli ve denetim altında tutulması için, Maârif Nazırı Safvet Paşa, Şûrâ-yı Devletin Maârif Dâiresiyle[919] birlikte, 1 Eylül 1869 tarihinde "Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi" adıyla bir nizâmname yayımladı. 198 maddeden oluşan bu nizâmnameye göre, okullar, genel okullar ve özel okullar olarak ikiye ayrılmıştır. İdâre ve denetim bakımından genel okullar devlete bağlı iken, özel okulların denetimi devlete, kuruluş ve yönetimi ise kişi veya dini cemaatlere ait idi[920]. Bu nizâmname ile eğitim çok parçalı yapıdan kurtarılmaya çalışılmıştır.

Sultan II. Abdülhamit döneminin başlarında, Maârif Nezâreti, nazır ve en yakın yardımcıları olan iki memur, iki reis ile 14 üye ve iki kâtipten oluşan çok basit bir teşkilattan ibaret iken, 1879'dan itibaren eklenen yeni daireler ve memuriyetlerle daha geniş teşkilatlı bir bakanlık durumuna gelmiştir. Vilâyetlerde ise henüz maârif işlerini çevirmeye memur kimse yoktur. Ancak sonraki yıllarda maârif teşkilatı, vilâyetlerde maârif idârelerinin yaygınlaşması ile devlet, gayrimüslim ve yabancı okulların denetimi için yoğun çaba sarf etmiştir[921]. Vilâyet maârif idârelerinin kadroları genel olarak: maârif müdürü, maârif kâtibi, muhasebeci ve sandık emini olmak üzere dört kişiden oluşmakla birlikte, vilâyetin büyüklüğüne göre bu kadro azaltılmış veya artırılmıştır. Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesine göre, vilâyetlerde birer maârif meclisi kurulması kabul edildiğinden, II. Abdülhamit döneminde bu madde tatbik edilmiştir. Hemen belirtmelidir ki, maârif idâreleriyle maârif meclisleri

[918] Somel, **a.g.e.**, s. 69-70.
[919] Kodaman, **a.g.e.**, s. 22.
[920] Esma Parmaksız**, I***I. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 15.
[921] Somel, **a.g.e.**, s. 125-126.

iç içe olup maârif idâresinin müdür, muhasip, sandık emini, kâtip ve müfettişi maârif meclisinin daimi üyeleriydiler. Bununla beraber aralarındaki fark, maârif idâreleri Türk ve Müslümanlardan, maârif meclisleri ise müslim ve gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Maârif Nezâretinin 1882 yılında kabul ettiği bir tezkere ile vilâyet merkezleri ile kazâ ve sancak merkezlerinde maârif meclisleri açılmaya başlanmıştır. Maârif meclisleri, sorumlulukları altındaki bölgenin eğitim gelir ve giderlerinden öğrencilerin diplomasının verilmesine kadar eğitime dair bütün işlerle ilgilenmişlerdir[922].

Tablo 3.3: Çankırı Sancağı Maârif Meclisi

Yıl	Meclis Reisi	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye
1876[923]	Müftü Mustafa Efendi	Muavin Tabip Muhtar Efendi	Abdurrahman Efendi	Nakibzâde Hürrem Efendi	Şeyh Ali Efendi	Ethem Efendi	Ahmet Efendi / Ali Efendi
1877[924]	Müftü Abdurahman Efendi	Tabip Ahmet Efendi	Hürrem Efendi	Şeyh Ali Efendi	Edhem Efendi	Ahmet Efendi	Ali Efendi
1878[925]	Müftü Abdurahman Efendi	Tabip Ahmet Efendi	Hürrem Efendi	Şeyh Ali Efendi	Edhem Efendi	Ahmet Efendi	Ali Efendi
1879[926]	Müftü Abdurahman Efendi	Tabip Ahmet Efendi	Hürrem Efendi	Şeyh Ali Efendi	Ahmet Efendi	Ali Efendi	-
1880[927]	Müftü Mustafa Efendi	Tabip Süleymn Efendi	Hürrem Efendi	Hoca İbrahim Efendi	Şeyh Ali Efendi	Ahmet Efendi	Abdizâde Ali Efendi

922 Kodaman, **a.g.e.**, s. 41-47.
923 *KVS*, h. 1293, s. 103.
924 *KVS*, h. 1294, s. 127.
925 *KVS*, h. 1295, s. 74.
926 *KVS*, h. 1296, s. 78.
927 *KVS*, h. 1297, s. 149.

1881[928]	Müftü Efendi	İbrahim Efendi	Hürrem Efendi	Şeyh Ali Efendi	Ahmet Efendi	Ali Efendi	-
1882[929]	Müftü Mustafa Efendi	İbrahim Efendi	Hürrem Efendi	Şeyh Ali Efendi	Ahmet Efendi	Ali Efendi	-
1889[930]	Naib Mehmet Rüştü Efendi	Müftü Mustafa Hazım Ef	Abdurrahman Efendi	Şükrü Bey	Ahmet Mecbur Efendi	Kâtip Abdullah Efendi	-
1892[931]	Müftü Efendi	Tahrirat Müdürü Sait Efendi	Evkâf Müdürü Şükrü Efendi	Sungurlu Hacı Mustafa Efendi	Yahyazâde Hacı Hafız Mehmet Efendi	Sungurlu Hacı Mustafa Efendi	Şükrü Bey / Kâtip Raşit Efendi
1893[932]	Müftü Efendi	Tahrirat Müdürü Efendi	Cami'-i Kebir İmamı Hacı Mehmet Efendi	Eşraftan Niyaziye Bey	Evkâf Müdürü Efendi	Sungurlu Hacı Mustafa Efendi	Yahyazâde Hacı Hafız Mehmet Efendi
1894[933]	Mutasarrıf Beyefendi ve reis-i sâni idâdi müdürü Mehmet Salih	Tahrirat Müdürü Sait Efendi	Evkâf Müdürü Zeki Efendi	Hacı Mehmet Raşit Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Şükrü Bey / Kâtip ve Sandık Emini Raşit Ef.
1896[934]	Müftü Efendi ve reis-i sâni idâdi müdürü Mehmet Salih Efendi	Banka Memuru Vasfi Efendi	Hacı Abdülkadir Efendi	Evkâf Müdürü Hakkı Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Mecbur Efendi	Şükrü Bey / Kâtip ve Sandık Emini Rıfat Ef.

[928] *KVS*, h. 1298, s. 155.
[929] *KVS*, h. 1299, s. 167.
[930] *KVS*, h. 1306, s. 441.
[931] *KVS*, h. 1310, s. 413.
[932] *KVS*, h. 1311, s. 268.
[933] *KVS*, h. 1312, s. 291.
[934] *KVS*, h. 1314, s. 219.

1899[935]	Naib Süleyman Halil Efendi ve reis-i sâni idâdi müdürü Rasih Efendi	Mevlevi Şeyhi Nuri Efendi	Banka Muhasebe Kâtibi Vasfi Ef. / Kâtip ve Sandık Emini Mehmet Ef.	Belediye Reisi Hasan Efendi	Evkâf Müdürü Cemil Bey / Mecbur Efendi	İcra Memuru Asım Efendi	Hacı Mustafa Efendi / Müftüzâde Hacı Tevfik Ef.
1903[936]	Mutasarrıf Bey ve reis-i sâni Hasan Efendi	Müftü Hacı Mustafa Efendi	Mekteb-i İdâdi müdür vekili Yusuf Efendi	Mekteb-i İdâdi Muallimi Sait Efendi	Evkâf Müdürü Şevki Efendi	Hacı Tevfik Efendi	Kâtip Mehmet Efendi

Tabl0 3'e göre, Çankırı Maârif Meclisi'nin üyeleri sayısında yıldan yıla farklılıklar olduğu söylenebilir. Bu cümleden olarak, 1876, 1892-1894 ve 1896 yıllarında yedi; 1877, 1878, 1880, 1894 ve 1903 yıllarında altı; 1879, 1881, 1882 ve 1889 yıllarında beş ve 1899 yılında da dokuz üyeye sahiptir. 1894-1903 yılları arasında meclis iki reis ile idare edilmiştir. Meclisin üyeleri arasında yörenin eşraf kesiminden kişiler olduğu gibi, evkâf müdürü ve banka muhasebe memuru gibi çeşitli memuriyetlerde görev alan memurlar da yer almıştır. Meclis reisliği görevini ise genel itibariyle müftüler üstlenmektedir. Yukarıda maârif meclisi üyelerinin müslim ve gayrimüslim üyelerden oluştuğu vurgulanmakla birlikte, Çankırı Maarif Meclisi üyelerinin her dönem sadece Müslümanlardan oluşması dikkat çekici olmuştur. Meclis, 1876-1882 yılları arasında düzenli bir şekilde toplanmış iken, bu tarihten sonra farklı yıllarda toplanmıştır.

Çankırı Mutasarrıflığına 4 Aralık 1888 (30 Ra 1306) tarihinde gelen yazıda, Çankırı'da maarif meclisinin kurulmasından sonra, planlanan yeniliklerin uygulama sahasına geçirilmesi sırasında ortaya çıkacak masrafların karşılanması amacıyla, ilk etapta hesaplanan acil masraflar için 5.256 kuruş 14 paranın gönderildiği bildirilmiştir[937]. Yine, Kastamonu'dan 5 Ağustos 1903 (11 Ca 1321) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, çeşitli eğitim masraflarının karşılanması amacıyla Çankırı'da zabtı kararlaştırılan beş dükkânın maârif adına kayıtlarının yapılıp, tapu

[935] *KVS*, h. 1317, s. 242.
[936] *KVS*, h. 1321, s. 262.
[937] BOA, MF. MKT. 104-31, 6 R 1306 (10 Aralık 1888). Gönderilen miktarın alındığına dair makbuz gönderilmiştir; BOA, MF. MKT. 107-44, 6 R 1306 (10 Aralık 1888).

senetlerinin verilmesi için, Çankırı Maârif Meclisi tarafından Çankırı Defter-i Hakani Müdüriyetine başvurulduğu bildirilmiştir[938]. Bunun üzerine, Maârif Nezâretinden 27 Kasım 1903 (14 T.sâni 1319) tarihinde gelen şukkada, Çankırı'da ibtidâi mekteblerine ait beş dükkânın maârife gelir için tapuya bağlanmasına izin verilmiştir[939].

Tablo 3.4: Çerkeş Kazâsı Maârif Meclisi

Yıl	Meclis Reisi	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye
1877[940]	Müftü Ali Rıza Efendi	Şeyh Mustafa Efendi	Mehmet Efendi	Ahmet Efendi	Hasan Efendi	Halil Efendi	Ali Efendi
1878[941]	Müftü Ali Rıza Efendi	Mehmet Rıza Efendi	Hafız Ali Efendi	Şeyh Mustafa Efendi	Ahmet Efendi	Halil Efendi	-
1879[942]	Müftü Ali Rıza Efendi	Şeyh Mustafa Efendi	Mehmet Rıza Efendi	Hafız Ali Efendi	Ahmet Efendi	Halil Efendi	-
1880[943]	Reis Müftü Ef.	Şeyh Mustafa	Ahmet Efendi	Sait Bey	Ali Efendi	-	-
1881[944]	Reis Müftü Ef.	Şeyh Mustafa	Hasan Efendi	Halil Efendi	-	-	-
1882[945]	Reis Müftü Efendi	Şeyh Mustafa Efendi	Hasan Efendi	Halil Efendi	-	-	-
1889[946]	Reis Mustafa	Mehmet Rıza	Safvet	Mustafa	Adil	-	-

[938] BOA, MF. MKT. 729-71, 30 Ca 1321 (24 Ağustos 1903), Kastamonu maârif müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 5 Ağustos 1903 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[939] BOA, MF. MKT. 745-20, 5 Ş 1321 (27 Ekim 1903), Maârif Nezâretinden Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 27 Kasım 1903 tarihinde gönderilen şukka.
[940] *KVS*, h. 1294, s. 133.
[941] *KVS*, h. 1295, s. 80.
[942] *KVS*, h. 1296, s. 83.
[943] *KVS*, h. 1297, s. 159.
[944] *KVS*, h. 1298, s. 167.
[945] *KVS*, h. 1299, s. 181.
[946] *KVS*, h. 1306, s. 452.

	Efendi	Efendi	Efendi	Efendi	Bey		
1892[947]	Sadık Efendi	Halil Bey	Süleyman Efendi	Kâmil Efendi	-	-	-
1893[948]	Adil Bey	Sadık Efendi	Süleyman Efendi	Kâmil Efendi	Halil Bey	-	-
1894[949]	Adil Bey	Süleyman Efendi	Kâmil Efendi	Sadık Efendi	Halil Bey	-	-
1896[950]	Adil Bey	Sadık Efendi	İsmail Efendi	Kâmil Efendi	Halil Bey	-	-
1899[951]	Adil Bey	Mehmet Rıza Ef.	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Gökman Efendi	-	-
1903[952]	Mehmet Sadık Efendi	Hacı Zekeriya Raci Ef.	Gökman Efendi (*mecidi 4*)	Hacı Mustafa Ef.(*rabia*)	Mustafa Efendi	-	-

Tablo 4'e göre, Çerkeş Maârif Meclisi, Çankırı Maârif Meclisi'nden bir yıl sonra kurulmuştur. Çerkeş Maârif Meclisi, 1877-1903 yılları arasında tek reisli olarak idare edilmiş olup 1877 yılında altı; 1880, 1889, 1893, 1894, 1896, 1899 ve 1903 yıllarında dört; 1878 ve 1879 yıllarında beş; 1881, 1882 ve 1892 yıllarında ise üç üyeye sahiptir. Çankırı Maârif Meclisinde olduğu gibi, bu mecliste de üyelerin tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır.

Çerkeş'de eğitime dair yapılan masrafların karşılanması amacıyla 8 Mayıs 1892 (10 L 1309) tarihinde Çerkeş Kazâsında Zeynelzâde Hacı Ahmet Efendi tarafından Defter-i Hakani Nezâretine[953] gönderilen ilmuhaberde, Çerkeş'de dört mülk dükkânın bağış adı altında maârife aktarıldığı bildirilmektedir[954].

[947] *KVS*, h. 1310, s. 428.
[948] *KVS*, h. 1311, s. 273.
[949] *KVS*, h. 1312, s. 300.
[950] *KVS*, h. 1314, s. 229.
[951] *KVS*, h. 1317, s. 250.
[952] *KVS*, h. 1321, s. 273.
[953] Tapu-Kadastro Bakanlığı.
[954] BOA, MF. MKT. 166-9, 5 L 1310 (22 Nisan 1893).

3.2.2. İlköğretim

3.2.2.1. İbtidâi Mektepleri

Sultan Abdülmecit, 1845'de Bâb-ı Âli'ye giderek sadrazam ve büyük memurlara hitaben, teb'anın refah ve saadetinin sağlanması için çalışmaları gerektiğini ve bu yolda ilerlemenin, din işlerinde olduğu kadar dünya işlerinde de cahilliğin kaldırılmasına bağlı olduğunu belirtip ilim, fen ve sanat öğretimini sağlayan okulların kurulmasını emretmiştir[955]. Padişahın bu emri üzerine, 1845 yılında Bâb-ı Âli'de Melekpaşazâde Abdülkadir Bey'in başkanlık edeceği eğitim işleriyle ilgilenecek sekiz kişilik bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon sıbyân ve rüştiye mekteplerinin zamanın ihtiyacına uygun surette ıslahını ve daha sonra yatılı olmak üzere bir darülfünûn tesisine ve bu mekteplerin nizamlarını ve programlarını yapmak üzere, bir Maârif Meclisi kurulmasını teklif etmiştir. 1846 yılında bu teklif kabul edilip, Emin Paşa'nın reisliği altında 6 üyeden oluşan bir Meclis-i Maârif-i Umûmiyye kurulmuştur[956].

İlköğretim alanında yapılan diğer bir girişim ise 1847 tarihinde çıkarılan "çocukların sıbyân mekteplerinde ne tür bir eğitim alacaklarına dair sıbyân mektebi hocalarına gönderilen talimat" başlığını taşıyan belgedir. Çocuğa yeni bakış açısı getiren bu belgenin temel hükümleri şunlardır: Tanzimat'a kadar sıbyân mekteplerinde yazı öğretilmesi az görünen bir olay olduğundan, okuma yanında yazının da öğretilmesi esas alınmıştır. Günümüzde olduğu gibi olmamakla birlikte, öğrenciler bilgi düzeylerine göre sınıflandırılıp, kız ve erkek öğrenciler karışık değil kendi aralarında oturacaklardır. Sınıf geçme sistemi olmayıp, dördüncü sene sonunda okulu bitirme sınavı yapılacaktır[957]. Ancak eğitimin ıslahı konusunda yapılmış ilk girişimlerden olmakla birlikte, bunu uygulama sahasına koyacak kadronun eksikliğinden dolayı istenilen düzeyde uygulanamamıştır.

1868 yılının başlarında Suphi Paşa ve Meclis-i Vâlâ tarafından "sıbyân mekteplerinin ıslahatına dair nizâmnâme layihâsı" başlıklı bir nizâmnâme hazırlandı. 10 maddeden

[955] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 182.
[956] Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, c. 1, 2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 440.
[957] Geniş bilgi için bkz. Akyüz, **a.g.e.**, s. 160-164.

oluşan nizâmnâmenin en önemli yanı, söz konusu mekteplerde imlâ, coğrafya ve dört işlem gibi derslerin okutulması planlanarak ilk defa dini-ahlaki nitelik taşımayan dersler programa dâhil edilmiştir. Nizâmnâmenin uygulanmasıyla ortaya çıkacak mali yükü karşılamak ve ilköğretimi tamamen devlet kontrolüne almak amacıyla, Evkâf-ı Hümâyûn hazinesinin sıbyân mekteplerine ait ödeneğinin Maârif Nezâretine devredilmesi teklif edilmiştir. Ancak nizâmnâme, mekteplerin genel düzeni ile ilgili olmakla ve önceki düzenlemelere önemli yenilikler eklemekle beraber, genel uygulamaya konulamamıştır[958].

Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesinin 1869 yılında ilan edilmesiyle ilköğretimde esaslı düzenleme yapılmıştır. Bu nizâmnâmeye göre, sıbyân mekteplerinde yeni usulde elifba, Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, İlm-i hal, Yazı talimi, Fenn-i hesap, Tarih-i Osmanî ve Coğrafya dersleri okutulacaktır[959]. Okutulacak dersler itibariyle dini ve dünyevi bilgiler arasında tam bir denge kurulmuş, hatta ikincisine ağırlık verilmiştir.

Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesinin ilanından sonra eğitim-öğretimde yeni bir müfredatın ve eğitim araç-gereçlerinde yeniliklerin uygulanacağı Usûl-i cedid adı verilen bir hareket başlamıştır. Bu hareket ile ilköğretim, yeniliklerin uygulandığı ibtidâi mektepler ve yeniliklerin uygulanmadığı sıbyân mektepleri adıyla ikiye bölünmüştür. Usûl-i cedid hareketinin ilk uygulaması Maârif Nazırı Cevdet Paşa[960] tarafından 1873 yılında Nuruosmaniye Camisi'nde bulunan ibtidâi mektebi örnek mektep haline getirilerek başlatılmıştır[961]. Mektebin adı da Nuruosmaniye olup 1882-1883 yılları arasında sahip olduğu öğrenci sayısı 35'dir[962], Adı geçen mektebin 1885-1886 yılları arasında muallimi Tahir Efendi'dir[963].

Sultan II. Abdülhamit döneminde ilköğretim mekâtib-i sıbyâniye ve mekâtib-i ibtidâiye olarak iki başlı olup Usûl-i cedid adı verilen İbtidâi mektebleri Maârif Nezâretine, usûl-i atika denilen sıbyân mektebleri ise Evkâf Nezâretine bağlı idi.

---

[958] Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 111.
[959] Kodaman, **a.g.e.**, s. 63.
[960] Batır, **a.g.e.**, s. 4.
[961] Gelişli, **a.g.e**., s. 47.
[962] *DS*, h. 1300, s. 196.
[963] *DS*, h. 1303, s. 329.

Osmanlı Devleti'nin en son vakanüvisi ve yine o dönemin Maârif Nazırlarından birisi olan Abdurrahman Şeref Bey: "*İlk yeni usul ibtidâi mektebini İstanbul'da açan Selanikli Abdi Kâmil Efendi'dir ki Süleymaniye'de yeni bir ibtidâi mektebi kurmuştur. Bu mektep, diğer sıbyân mekteplerinin birer birer ortadan kalkarak yeni ibtidâi mekteplerinin kurulmasına sebep oldu*" demektedir[964].

Maârif Nezâreti 1882'den sonra bu ikiliği kaldırmak için, ağırlığı ibtidâi mekteplerine kaydırmış olup Devlet Salnâmelerinde ve diğer vesikalarda, bu tarihten sonra, sık sık ibtidâi adının geçtiği görülmektedir. Ayrıca sıbyân mekteplerinin usûl-i cedîdeye dönüştürülmesi girişimleri hızlanmış ve 1909 yılına kadar pek çok okul modern öğretimi uygular hale getirilmiştir[965]. Nitekim 1876'da İstanbul'da sayıları 6 olan ibtidâiler, 1903 yılında 263'e çıkmıştır. Vilâyetlerde de 1876'da 200 civarında iken, 1892/1893'de 3.057'ye, 1905/1906 öğretim yılında 10.347'ye yükselmiştir[966].

1891'de çıkarılan talimatnâmenin dördüncü maddesinde, ibtidâiye mekteplerine muallim olarak atanacakların, "*Darülmuallimin-i ibtidâiyeden şehadetnâme almış bulunmaları ya da bir sınav sonunda yeterliliklerini kanıtlamış olmaları, ayrıca iyi ahlaklı olmaları gerekir*" denilmektedir. Yine bu talimatnâme ile İstanbul ve taşra ibtidâiyelerinin üç yıl, köy ibtidâiyelerinin de dört yıl olması kararlaştırılmıştır[967].

II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim ve ortaöğretim sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. 10 Haziran 1909 tarihli bir kanun tasarısıyla, 1869 tarihli Maârif Nizâmnâmesi yetersiz görülüp yedi-11 yaş arasındaki erkek çocuklarının ilköğretime gitmesi mecburi hale getirildi[968]. Ayrıca 10 Ağustos 1911 tarihinde yeni hazırlanan maârif kanunu'na ilköğretimin mecburi olduğuna dair bir madde de eklendiği belirtilmektedir[969].

---

[964] Ergin, **a.g.e.**, s. 468.
[965] Kodaman, **a.g.e.**, s. 69.
[966] Mehmet Emin Yolalıcı,"19. yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devlet'inde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanl***ı,** c. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 286.
[967] Batır, **a.g.e.**, s. 9.
[968] 10 Haziran 1909 (21 Ca 1327/28 Mayıs 1325) tarihli İlköğretim Kanunu Tasarısı (Tahsil-i İptidai Layiha-i Kanuniyyesi), BOA, ŞD. TNZ, 224-80, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 244-251.
[969] Maârif Nezâreti tarafından Ankara Vilâyetine gönderilen 11 Ekim 1911 (28 Eylül 1327) tarihli yazı, BOA, MF. MKT, 1175-63, 18 L 1329, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 262-263.

İlköğretime dair 1908 tarihine kadar yapılan çalışmalar sonucunda, Anadolu'da okulların sayısı 14.000'ne, öğrenci sayısı da 175.000'ne yükselmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Emrullah Efendi'nin çabaları ile hazırlanan Tedrisât-ı İbtidâiye Layiha-i Kanûniyesi, 15 Ekim 1913'te Tedrisat-ı ibtidâi Kanun-ı Muvakkatı olarak kabulünden sonra uygulanabilmiştir. Geçici kanunla birlikte devlet, ilköğretimde okulların yapımıyla ilgili sorumlulukları üzerine almaya başlamıştır. Rüştiyeler ile ibtidâi mektepleri birleştirilmiş, ilkokullar altı yıllık merkez ibtidâileri haline dönüştürülmüştür. Programa göre ilkokullar; yedi-sekiz yaşları Devre-i İbtidâiyye (başlangıç devresi), dokuz-10 yaşları Devre-i Mutavassıta (orta devre) ve 11-12 yaşları Devre-i Aliyye (yüksek devre) olarak üç gruba ayrılmış, her devrede okutulacak dersler belirlenmiştir. Kanunun birçok maddesi Cumhuriyet'in ilanından sonra da yürürlükte kalmıştır[970]. Ancak Gündüz, eserinde 1912 yılından itibaren rüştiyelerin kaldırılıp, bir üst seviye olan idâdi mektepleriyle birleştirildiğini belirtmektedir. Frank A. Stone, Emrullah Efendi'nin hazırlamış olduğu ilköğretim nizâmnâmesiyle öğretmen maaşlarının öğrencilerden alınan ya da hayırsever bağışlarından gelen ücretlerle değil, merkezi bütçeden verilmesini de şart koştuğunu belirtmektedir[971].

Çankırı merkez kazâsında 1889, 1892, 1893 ve 1894 tarihlerinde iki ibtidâi mektebi mevcuttur[972]. Maârif Nezâretine 16 Temmuz 1889 tarihinde gönderilen mazbatada, Çankırı'da mevcut iki ibtidâi mektebinin yetersiz oluşundan dolayı birkaç mektebin daha açılması gerektiği bildirilmekle birlikte, yeni açılacak mekteplerin muallim maaşları ile diğer masraflarını evkâf gelirlerinden karşılamanın mümkün olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine, hazineye ait bulunan Murat Molla Vakfı'nın sahip olduğu arsa üzerine yörenin zengin kişilerinin yardımlarıyla birkaç dükkân yapılıp, gelirinin yeni yapılacak ibtidâi mekteblerinin inşaat masrafları, muallim maaşları ve diğer masrafları için tahsis edilmesi talep edilmiştir[973]. Bununla birlikte, Mâliye Nezâreti'ne gönderilen mazbatada, bu talep uygun görünmez ise daha münasip bir

[970] Gelişli, **a.g.m.**, s. 50.
[971] Gündüz, **a.g.e.**, s. 103.
[972] *KVS*, h. 1306, s. 447; h. 1310, s. 416; h. 1311, s. 271; h. 1312, s. 297.
[973] BOA, DH. MKT. 1639-20, 18 Za 1306 (16 Temmuz 1889), Kastamonu Vilâyeti İdâre Meclisinden 16 Temmuz 1889 tarihinde Maârif Nezâreti'ne gönderilen mazbata.

çare bulunması bildirilmektedir[974]. Maârif Nezâreti'ne 16 Eylül 1889 tarihinde gelen tezkirede, yukarıda bahsi geçen konuya dair, henüz bir cevap verilmediği yazılıp, bir an önce gerekli bilgilendirmenin yapılması istenmiştir[975]. Nihayetinde, 1 Eylül 1889 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gelen cevapta, ibtidâi mekteplerinin masrafları için Murat Molla Vakfı arsasının verilmesi uygun görülmemekle birlikte, Yapraklı Panayırından alınacak vergilerin Vilâyet Maârif Sandığına tahsis edileceğine dair bir padişah irâdesi çıktığı bildirilmiştir[976].

Maârif Nezâretinden 18 Ekim 1893 tarihinde gelen şukkaya göre, Çankırı merkez kazâsında rüştiye ve ibtidâi mektebi olmak üzere 1893 yılında inşa edilen mektebin idâdiye dönüştürülmesi tasarlanmakla birlikte, bina inşaatının bitirilmesi bildirilmektedir[977].

Çankırı Mutasarrıfı es-Seyyid Sadeddin Bey tarafından 18 Haziran 1897 tarihinde Maârif Nezâreti'ne gönderilen tahriratta, Çankırı Sancağında halkın yardımlarıyla Tevfikiyye, Feyziyye ve Ertuğrul adlarıyla üç ibtidâi mektebinin inşa edildiği ve adı geçen mekteplerden Ertuğrul mektebinin idâdi mektebinin tamamlanmamasından dolayı geçici olarak idâdi mektebi olarak kullanıldığı bildirilmiştir. Tevfikiyye ve Feyziyye mekteplerinin her birinde 150 ile 200 arası çocuğun öğrenim gördüğü ve iki mektebin vakıf ve diğer gelirlerinin toplamının 8.000 kuruş olduğu belirtilmiştir. Ancak her iki mektepte 250'şer kuruş maaşla iki muallim-i evvel ve 100'er kuruş maaşla iki muallim-i sâni ve 72 ile 60 kuruş maaşla iki kapıcının görev aldığı ve diğer giderleriyle birlikte 9.884 kuruş masrafı olduğu ve buna göre iki mektebin 1.884 kuruş açık verdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, bir inâs mektebinin açılması planlanmış olmakla birlikte, masrafları için ihtiyaç duyulan gelir kaynağı bulunamayıp, halkın yardımları da yetersiz kalmıştır. Bu bakımdan hem inâs mektebinin açılması hem de 1.884 kuruşluk açığın kapattırılması için Maârif Komisyonuna müracaat edilmiştir. Bunun üzerine, adı geçen komisyondan Livâ

[974] BOA, DH. MKT. 1626-22, 5 L 1306 (4 Haziran 1889), Kastamonu Vilâyeti İdâre Meclisinden 4 Haziran 1889 tarihinde Maârif Nezâreti'ne gönderilen mazbata.
[975] BOA, MF. MKT. 112-86, 1 M 1307 (28 Ağustos 1889), Dâhiliye Dâiresi Mektubi Kaleminden 28 Ağustos 1889 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tezkire; BOA, DH. MKT. 1657-28, 20 M 1307 (16 Eylül 1889).
[976] BOA, DH. MKT. 1662-29, 5 S 1307 (1 Ekim 1889), Mâliye Nezâretinden 1 Ekim 1889 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[977] BOA, DH. MKT. 121-33, 7 R 1311 (18 Ekim 1893), Maârif Nezâretinden 18 Ekim 1893 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.

İdâre Meclisine gönderilen mazbatada, Ertuğrul Mektebi çevresinin gereğinden fazla geniş olup 12.033,5 metrekare olduğu ve bu alanın 7.550 metrekaresinin eksik kalan idâdi mektebi ile inâs mektebinin bahçesi için tahsis edildiği bildirilmiştir. Ayrıca bahsedilen alanın üst tarafı olan 4.557,5 metrekarenin hâne inşa ettirilmek üzere taliplerine müzayede ile satılıp, gelirinden memurlara ve diğer zümrelere kiraya verilecek surette hâne, dükkân veya gelir getirecek başka bir şey inşa edilerek 1.884 kuruşluk açığın kapatılabileceği ve inâs mektebi inşasının mümkün olabileceği belirtilmiştir. Maârif Nezâretinden 9 Ağustos 1897 tarihinde Çankırı Mutasarrıflığına gelen şukkada, Ertuğrul mektebinin çevresindeki arsanın satılıp, bedelinden başka bir arsa alınarak üzerine bina inşası uygun görülmekle birlikte, öncelikle idâdi mektebi inşaatının tamamlanması gerektiği belirtilmiştir[978]. İbtidâi mekteplerindeki mali sıkıntılar devam ediyor olacak ki, Çankırı Maârif Komisyonu reisi Ahmet Kadri Bey[979] ve üyeleri tarafından 30 Kasım 1902 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen mazbatada, Çankırı merkez kazâda üç erkek ibtidâi mektebinin mevcut olduğu vurgulanıp, hayır sahibi kişiler tarafından yaptırılan dükkânların gelirleriyle okulların masrafları karşılanıyorken, bir süredir hem dükkân gelirleri yarı yarıya azalmış hem de gelirlere müdahale edildiği ifade edilmiştir. Bundan dolayı, hazineye ait vakıf gelirlerinin üçte bir hissesi ile evkâf sandıkına ait gelirin tamamının maârif-i ibtidâiyeye terk edilmesi talep edilmiştir. Kastamonu Vilâyetine 4 Şubat 1903'de gelen cevapta, kimlerin gelirlere müdahale ettiğinin araştırılıp, sonucunun bildirilmesi istenmektedir[980].

Çankırı Kazâsına bağlı Koçhisar, Şabanözü ve Tuht Nahiyelerinde ve Çerkeş merkez kazâda hangi derecede (ibtidâi ya da rüştiye) oldukları bilinmemekle birlikte, birer inâs (kız) mektebi mevcut idi. 1915 yılında varidât-ı husûsiyeden Koçhisar, Şabanözü ve Tuht kız mektepleri muallimlerinin her birine 250 kuruş verilmesi

[978] BOA, MF. MKT. 365-3, 10 Ra 1315 (9 Ağustos 1897), Maârif Nezâretinden 9 Ağustos 1897 tarihinde Çankırı Livâsı Mutasarrıflığına gönderilen şukka.
[979] *KVS*, h. 1321, s. 260.
[980] BOA, MF. MKT. 682-67, 6 Za 1320 (4 Şubat 1903), Maârif Nezâretinden 4 Şubat 1903 tarihinde Kastamonu Vilâyeti Maârif Müdüriyetine gönderilen şukka.

planlanmıştır. Tamirat masrafları için adı geçen üç mektebin her birine 2.000 kuruş, Çerkeş Kazâsındaki mektep için de 720 kuruş verilmesi hesaplanmıştır[981].

Alkan, 1905-1908 yılları arasında Çankırı'da 11 erkek, beş kız ve 62 karma ibtidâi mektebinin mevcut olduğunu belirtmektedir[982].

1915 yılında Çankırı ve Çerkeş Kazâlarında yer alan ibtidâi mekteplerinin inşaat ve tamirat masrafları ile muallim maaşları için tahsis edilmesi planlanan miktarlar aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 3.5: Çankırı ve tâbi' köylerinde mevcut ibtidâi mekteplerinin inşaat ve tamirât masrafları ile öğretmenlere verilen ve verilmesi lazım gelen maaş miktarları

Mektep İsimleri	İnşaat ve Tamirât için Yardım Suretiyle Varidât-ı Husûsiyeden Verilmesi Lazım Gelen kuruş	Muallimin için Varidât-ı Husûsiyeden Verilmesi Lazım Gelen kuruş	Muallimin için Varidât-ı Husûsiyeden Verilmekte Olan kuruş
Tevfikiyye Mektebi	15,000	-	-
Karataş Mektebi	12,500	-	-
Dümeli (دومەلی) ibtidâisi	5,000	-	-
Yutlu (یوطلی) Karye İbtidâi	2,000	-	-
Büyük Hacı Beğ İbtidâisi	2,000	250	-
Dikenli Karyesi İbtidâisi	2,500	250	-
Boyluca İbtidâisi	2,500	250	-
Tuzlu İbtidâisi	3,000	250	-
Şeyh Osmân İbtidâisi	2,000	250	-
Babsar (بابصر) İbtidâisi	3,000	250	-
Hacı Hasan İbtidâisi	2,000	250	-
Elmalı (المالی) İbtidâisi	3,000	250	-
Büğrüz (بوکروز) İbtidâisi	2,000	250	-
Fesabence (فسابنجه) İbtidâisi	2,000	250	-
Şukka Ali (شقه‌علی) İbtidâisi	2,000	250	-

[981] BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915); *KVS*, h. 1314, s. 450; h. 1317, s. 318, 321; h. 1321, s. 351, 352

[982] Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, c. 6, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2000, s. 146.

İrenez (ارمكز) İbtidâisi	2,000	250	-
Karadayı İbtidâisi	2,000	250	-
Saray İbtidâisi	2,000	250	-
İbtidâi Mektepleri	-	-	102,400
Toplam	**74,150**	**3,500**	**-**

Kaynak: BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).

Tablo 5'de yer alan mekteplerin muallimlerinin varidât-ı husûsiyeden almış oldukları ücretler belgede toplu olarak verilmiştir. Tabloda geçen Tevfikiyye ve Ertuğrul Mektepleri merkez kazâda iken, diğer mektebler adı geçen köylerde yer almıştır. Mekteplerde yapılacak inşaat ve tamirat işlemleri için mektebin büyüklüğüne göre, merkez kazâda yer alan Tevfikiyye Mektebine en büyük yardım olarak 15.000 ve Ertuğrul Mektebine de 6.650 kuruş yardım yapılırken, Karataş dışındaki köylerde mevcut mektepler için 2.000 ile 5.000 kuruş arasında yardım yapılması hesaplanmıştır. Ayrıca dördü dışındaki mektep muallimlerinin her birine varidât-ı husûsiyeden 250'şer kuruş yardım yapılması düşünülmüştür.

Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa tarafından 23 Eylül 1899 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı'nın Perdedar Mahallesinde Buğday Pazarı Çarşısı ile cami' yakınlarında yer alan ibtidâi mektebinin harab durumda olmasından dolayı tamir edilmesi gerekli görülmüştür. Bunun üzerine, adı geçen mahallenin vakıf gelirlerinden mektep binası yeni usulde yeniden inşa edilerek, resmi açılışı padişahın tahta çıkış yıldönümüne denk getirilerek, ulemanın, memurların ve mahalle halkının katılımıyla açıldığı belirtilmiştir. Maârif Nezâretinden 24 Ekim 1899'da Matbûât-ı Dâhiliye Müdüriyetine gönderilen tezkire ile mektebin resmi açılışı ilan edilmiştir. Maârif Nezâreti, 3 Aralıkta Kastamonu Vilâyetine gönderdiği şukkada, adı geçen mektebe tayin edilen mualliminin ismi ve tayin tarihi ile kendisine tahsis olunan maaş için karşılık olarak gösterilen gelirin devamlı olup olmadığının bildirilmesi istenmiştir[983].

[983] BOA, MF. MKT. 474-6, 19 C 1317 (25 Ekim 1899), Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa tarafından 24 Eylül 1899 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 3.6: Çerkeş ve tâbi' köylerinde mevcut ibtidâi mekteplerinin inşaat ve tamirât masrafları ile muallimlere verilen ve verilmesi lazım gelen maaş miktarları

Mektep İsimleri	İnşaat ve Tamirât için Yardım Suretiyle Varidât-ı Husûsiyeden Verilmesi Lazım Gelen kuruş	Muallimin için Varidât-ı Husûsiyeden Verilmesi Lazım Gelen kuruş	Muallimin için Varidât-ı Husûsiyeden Verilmekte Olan kuruş
Karacaviran İnâs İbtidâi	-	3,000	-
Göçeğiz (كوچكز) İbtidâisi	3,500	3,000	-
Hatkise (حاطكيسه) İbtidâi	3,500	3,000	-
Harmancık İbtidâisi	3,500	3,000	-
Bozoğlu İbtidâisi	3,500	3,000	-
Aliözü İbtidâisi	3,500	3,000	-
Kara Mustafa İbtidâisi	3,500	3,000	-
Tahişler(طحشلر) İbtidâisi	3,500	3,000	-
İbtidâi Mektepleri	-	-	79,200
Muallim İçin 50'şer kuruş zam	-	-	18,600
Toplam	**24,500**	**24,000**	**97,800**

Kaynak: BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).

Tablo 6'da yer alan tüm mektep muallimlerinin varidât-ı husûsiye (özel bütçe)'den almış oldukları ücretler, toplu olarak 79,200 kuruştur. İnâs ibtidâi mektebi sadece Karacaviran'da mevcuttur. Mekteplerde yapılacak inşaat ve tamirat işlemleri için her birine 3,500 kuruş ve yine her bir mektep muallimi için de varidât-ı husûsiyeden 3.000'er kuruş verilmesi planlanmıştır. Tablodaki mektep muallimleri için 50'şer kuruş zam yapılmış olup toplam 18,600 kuruş verilmiştir.

Tablo 3.7: Çerkeş ve tâbi' köylerinde 1897-1900 yılları arasında açılan ibtidâi mektepleri

Livâ	Kazâ	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki'	Açılış Tarihi	Masraf Miktarı
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Çerkeş Kasabasında	1900	-
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Karacaviran Köyünde	1899	5000

Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Belenli Köyünde	1899	3000
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Ulu Milan Köyünde	1898	2000
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Dalkos Köyünde	1897	3500
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Bayramviran Köyünde	1898	1500
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Dikenli Köyünde	1898	2000
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Bayındır Köyünde	1900	4000
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Koca us (قوجه اوس) Köyünde	1900	1500
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Semail Köyünde	1900	1000
Çankırı	Çerkeş	İbtidâi	Kürt Köyünde[984]	-	-

Kaynak: *MS*, h. 1321, s. 625.

Tablo 7'ye göre, Çerkeş ve bağlı köylerinde 1897-1900 yılları arasında toplam 11 ibtidâi mektebi açılmış olup mektep masrafları 5.000 ile 1.000 kuruş arasındadır.

Çerkeş Kazâsına bağlı Kürt Köyünden Kemal oğlu ile cami' hatibi es-Seyyid Yusuf Ziya tarafından 30 Ağustos 1901 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen arzuhalde, köyün 100 hâneyi aştığı ve civar köylere nazaran nüfus bakımından köy olduğu halde henüz muallim tayin edilmediğinden çocukların cehalet içinde kaldıkları ifade edilmiştir. Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde ibtidâi ve rüştiye mektepleri açılıp, çocuklar buralardaki eğitimden faydalanıyor iken, bu köydeki çocukların eğitimden mahrum kalması uygun düşmeyeceğinden, darü'l-muallimin mezunlarından birinin muallim olarak tayini için izin istenmiştir. Bunun üzerine, 27 Ekim 1901 tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, Darülmuallimin-i İbtidâiye mezunlarından birinin muallim olarak gönderileceği ve muallimin maaşı için de münasip miktarda bir gelir temin edileceği bildirilmiştir[985].

Kastamonu Valisi Mehmet Hüsnü tarafından 18 Temmuz 1910 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çerkeş'de Sultan IV. Murat tarafından inşa edilen kervansarayın zamanla harap olup yıkılarak sadece arsası kalmış olduğundan dolayı, Çankırı Mutasarrıflığı bu arsa üzerine bir ibtidâi mektebi inşa etmek istemiştir. Bahsi geçen arsa vakıf malı olduğundan Maârif ve Evkâf Nezâretlerinin kendi aralarında

[984] BOA, MF. MKT. 587-52, 14 B 1319 (27 Ekim 1901.
[985] BOA, MF. MKT. 587-52, 14 B 1319 (27 Ekim 1901), Çerkeş'e bağlı Kürt Köyünden Kemal Oğlu ile köy hatibi Yusuf Ziya tarafından 20 Ağustos 1901 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen arzuhal.

anlaşarak bu talebi kabul etmeleri istenmiştir. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden Maârif ve Evkâf Nezâretlerine gönderilen tezkirede, Evkâf Nezâretinin adı geçen arsa üzerine yeniden kervansaray yapmasının çok faydalı olmayacağı, bunun yerine ibtidâi mektebi yapmanın daha isabetli olacağı bildirilerek, gereğinin yapılması istenmiştir[986].

3.2.2.1.1. Tevfikiyye İbtidâi Mektebi

Tablo 3.8: Tevfikiyye İbtidâi Mektebi öğretmen ve öğrenci durumu

Yıl	Muallim-i evvel[987]	Muallim-i sâni[988] / Muavin	Bevvâb[989]	Öğrenci Sayısı
1889[990]	Hafız İsmail Efendi	-	-	179
1892[991]	İsmail Efendi	-	-	-
1893[992]	Süleyman Efendi	Muavin: Saadeddin Ef.	-	170
1893[993]	Hafız İsmail Hakkı Ef.	-	-	-
1894[994]	İsmail Efendi	M. sâni: Sait Efendi (Mehmet Sadeddin[995])	Hasan Efendi	155
1895[996]	Hafız İsmail Efendi	M. sâni: Sadeddin Ef.	Hasan Efendi	198
1896[997]	İsmail Efendi	M. sâni: Sait Efendi	Hasan Efendi	193
1899[998]	İsmail Efendi	M. sâni: Sadeddin Ef.	-	223[999]
1904[1000]	İsmail Efendi	-	-	-
1904[1001]	Hafız Mehmet Kâmil Ef.	-	-	-

[986] BOA, DH. MUİ. 116-26, 19 B 1328 (27 Temmuz 1910), Kastamonu Valisi Mehmet Hüsnü tarafından 18 Temmuz 1910 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[987] Birinci Öğretmen.
[988] İkinci Öğretmen.
[989] Kapıcı.
[990] *KVS*, h. 1306, s. 444.
[991] *KVS*, h. 1310, s. 414.
[992] *KVS*, h. 1311, s. 270.
[993] BOA, MF. MKT. 191-3, 16 C 1311 (25 Aralık 1893), Çankırı'dan 24 Ekim 1893 tarihinde Mekâtib-i İbtidâiye İdâresine gönderilen tahriratta, Tevfikiyye Mektebi muallim-i evveli Hafız İsmail Hakkı Efendi'nin hizmet ve gayretinden dolayı taşra ruusuyla ödüllendirilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine, 25 Aralık 1893'de gelen cevapta, muallimin tercüme-i hâl kaydının düzenlenerek gönderilmesi bildirilmiştir.
[994] *KVS*, h. 1312, s. 293.
[995] BOA, MF. İBT. 45-23, 4 Z 1312 (29 Mayıs 1895).
[996] BOA, MF. İBT. 52-80, 19 Z 1313 (1 Haziran 1896).
[997] *KVS*, h. 1314, s. 222.
[998] *KVS*, h. 1317, s. 245.
[999] Salnâme kaydında iki ibtidâi mektebinin öğretmen kadrosu yazılıp, öğrenci sayısı olarak 223 verilmiştir. Bu sayı iki mektebin toplam öğrenci sayısı olabileceği gibi, tek bir mektebin öğrenci sayısı olarak da düşünülebilir.
[1000] BOA, MF. MKT. 807-62, 22 B 1322 (2 Ekim 1904).

Dört sınıflı olan Tevfikiyye İbtidâi Mektebinin 1895 yılında birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda sırasıyla 95, 62, 29 ve 15 öğrenci olmak üzere toplamda 201 öğrencisi vardır. Aynı yıl iki öğrencisi mektebi terk etmiştir[1002]. 1895 yılının Kasım ve Aralık ile 1896 yılının Ocak aylarına ait üç aylık devam çizelgesine göre, mektebin sahip olduğu öğrenci sayısı 198 olup bahsi geçen öğrencilerden beşi mektebi terk etmiştir[1003].

Tevfikiyye İbtidâi Mektebi muallim-i evveli İsmail Efendi'nin öğrencilerle olan münakaşasından dolayı Çankırı Mutasarrıfı tarafından azledilerek, yerine öğretmenlik yapmaya yeteneği olmayan Kâmil Efendi seçilip, Kastamonu Maârif Müdüriyetince tayin işlemi onaylanmıştır. Ancak adli soruşturmadan sonra İsmail Efendi beraat ederek eski memuriyetini talep etmekle birlikte, Behçet Efendi adında birisi de bu memuriyete talip olunca, Maârif Nezâretinin bu konuda gerekli araştırmaları yapıp sonucu bildirmesi istenmiştir. Maârif Nezâretinden 21 Eylül 1904 tarihinde gelen şukkada, Mekâtib-i İbtidâiye İdâresine yapılacak incelemeler sonucunda gereğinin yapılacağı bildirilmiştir[1004]. Ancak Kastamonu'dan İsmail Efendi'nin 24 Eylül 1904 tarihinde Maârif Nezâretine gönderdiği telgrafnâmede, yedi aydan beri açıkta bırakılarak mağdur edildiğini ve ekonomik sıkıntılardan dolayı tekrar eski memuriyetine tayin edilmesi için Kastamonu Maârif Müdüriyetine irâde gönderilmesini talep etmiştir. Maârif Nezâretinden 6 Ekim 1904'de gelen telgrafta, gerekli incelemeler sonunda kararın bildirileceği ifade edilmiştir[1005]. Ancak İsmail Efendi için Maârif Nezâretinden olumsuz cevap gelmiş olacak ki, Kastamonu'dan 18 Mart 1906 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, 14 Mart 1904'de Tevfikiyye Mektebine tayin edilen Çankırı ulemasından Hafız Mehmet Kâmil Efendi'nin tercüme-i hâli[1006] öğretmenlik yapmak için Livâ İdâre Meclisi tarafından uygun görülüp onaylanması için izin istenmiştir[1007].

[1001] BOA, MF. MKT. 925-32, 29 S 1324 (24 Nisan 1906).
[1002] BOA, MF. İBT. 45-23, 4 Z 1312 (29 Mayıs 1895).
[1003] BOA, MF. İBT. 52-80, 19 Z 1313 (1 Haziran 1896).
[1004] BOA, MF. MKT. 805-6, 11 B 1322 (21 Eylül 1904), Maârif Nezâretinden 21 Eylül 1904 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1005] BOA, MF. MKT. 807-62, 22 B 1322 (2 Ekim 1904), Kastamonu'dan İsmail Efendi'nin 24 Eylül 1904 tarihinde Maârif Nezâretine gönderdiği telgrafnâme.
[1006] Biyografi. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1301.
[1007] BOA, MF. MKT. 925-32, 29 S 1324 (24 Nisan 1906), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 18 Mart 1906 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

Yukarıda değinildiği üzere Tevfikiyye İbtidai Mektebi, 1895 yılının Kasım ve Aralık ile 1896 yılının Ocak aylarına ait üç aylık devam çizelgesine göre, 198 öğrenciye sahip iken, sonraki yıllarda öğrenci sayısında bir düşüş yaşanmıştır. Buna göre, adı geçen mektep 1910-1911 döneminde 109, 1911-1912 döneminde 110 ve 1913-1914 eğitim-öğretim yılında ise 93 öğrenciye sahip olmuştur[1008].

Mektebin tamirat masrafları için 1915 yılında varidât-ı husûsiyeden 15.000 kuruşluk ödeme yapılması gerekli görülmüştür[1009].

3.2.2.1.2. Feyziyye İbtidâi Mektebi

Çankırı'da hükümet konağı civarında[1010], Saman Pazarı denilen bir mevkide yer alan Feyziyye İbtidâi Mektebi[1011], 28 Aralık 1882 (16 K.evvel 1298) tarihinde açılmıştır[1012].

Tablo 3.9: Feyziyye İbtidâi Mektebi öğretmen ve öğrenci durumu

Yıl	Muallim-i evvel	Muallim-i sâni	Bevvab	Öğrenci Sayısı
1882[1013]	Numan Efendi	-	-	-
1889[1014]	Hafız Numan Efendi	-	Hafız Ahmet Efendi	204
1890[1015]	Numan Efendi	-	-	-
1892[1016]	Hafız Numan Efendi	-	-	1681017
1893[1018]	Numan Efendi	-	-	150
1894[1019]	Numan Efendi	Hafız Hakkı Efendi	Hafız Ahmet Efendi	155
1895[1020]	Hafız Numan Efendi	Hafız Hakkı Efendi	Hafız Ahmet Efendi	174
1896[1021]	Numan Efendi	Hafız Hakkı Efendi	Hafız Ahmet Efendi	172

[1008] ÇAMA, Defter No: 141, s. 35, 58, 94.
[1009] BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).
[1010] BOA, MF. İBT. 29-77, 15 Z 1309 (11 Temmuz 1892).
[1011] BOA, MF. MKT. 152-111, 9 R 1310 (31 Ekim 1892).
[1012] BOA, MF. İBT. 29-77, 15 Z 1309 (11 Temmuz 1892).
[1013] BOA, ŞD. 1005-16, 8 Ra 1320 (15 Haziran 1902).
[1014] *KVS*, h. 1306, s. 444.
[1015] BOA, ŞD. 1005-16, 8 Ra 1320 (15 Haziran 1902).
[1016] *KVS*, h. 1310, s. 414.
[1017] BOA, MF. İBT. 29-77, 15 Z 1309 (11 Temmuz 1892).
[1018] *KVS*, h. 1311, s. 270.
[1019] *KVS*, h. 1312, s. 293.
[1020] BOA, MF. MKT. 275-62, 7 S 1313 (30 Temmuz 1895); BOA, MF. İBT. 52-80, 19 Z 1313 (1 Haziran 1896).
[1021] *KVS*, h. 1314, s. 222.

1897[1022]	Numan Efendi	-	-	-
1898[1023]	Numan Efendi	-	-	-
1899[1024]	Bekir Efendi	Mehmet Efendi	-	223[1025]
1903[1026]	İsmail Efendi	Hakkı Efendi	Hasan Efendi	-

Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 1892 tarihinde gönderilen şukkada, Çankırı ibtidâi mektebi muallimi Numan Efendi'nin, memuriyetinde gevşek davrandığından bunu örtmek için, iki üç sene evvel henüz eğitimini tamamlamamış birkaç öğrenciye sahte diploma verdiği belirtilmiştir. Bundan dolayı, Livâ İdâre Meclisi bir aylık maaş kesme cezası vermeyi düşünmekle birlikte, memurun istenilen gayreti göstermemesi üzerine maaşının azaltılmasına karar verilmiştir. Buna göre, memurun 350 kuruşluk maaşından 100 kuruş kesilip, 150 kuruş maaşla Saman Pazarı denilen mahalde yer alan Feyziyye İbtidâi Mektebinde muallim olan Numan Efendi'nin maaşına aktarıldığı ve bu suretle de iki muallimin maaşının 250'şer kuruş yapılarak eşit hale getirildiği bildirilmiştir[1027]. Bir başka kayıtta, Hafız Numan Efendi'nin maaşı 350 kuruş ve bevvabının ise 62 kuruş maaş aldığı belirtilmekle birlikte, Buğday Pazarı mevkiinde yeniden inşa edilen dükkânlar ve kıraathanenin kira gelirleri adı geçen maaş miktarları ile mektebin diğer masraflarının karşılanması için tahsis edilmiştir[1028].

Dört sınıflı olan Feyziyye İbtidâi Mektebinin 1892 yılında birinci sınıf: 23, ikinci sınıf: 32, üçüncü sınıf: 43 ve dördüncü sınıf: 70 olmak üzere tamamı erkek 168 kayıtlı öğrencisi bulunup bahsi geçen yıl öğrencilerden üç tanesi okulu terk etmiştir[1029]. 1895 yılının Ocak, Şubat, Mart ve Nisan aylarına ait dört aylık devam

[1022] BOA, ŞD. 1005-16, 8 Ra 1320 (15 Haziran 1902).
[1023] BOA, ŞD. 1005-16, 8 Ra 1320 (15 Haziran 1902).
[1024] *KVS*, h. 1317, s. 245.
[1025] Salnâme kaydında iki ibtidâi mektebinin öğretmen kadrosu yazılıp, öğrenci sayısı olarak 223 verilmiştir. Bu sayı iki mektebin toplam öğrenci sayısı olabileceği gibi, tek bir mektebin öğrenci sayısı olarak da düşünülebilir.
[1026] *KVS*, h. 1321, s. 265.
[1027] BOA, MF. MKT. 153-11, 10 R 1310 (1 Kasım 1892); BOA, MF. MKT. 152-111, 9 R 1310 (31 Ekim 1892); BOA, MF. MKT. 137-73, 21 Ş 1309 (21 Mart 1892).
[1028] BOA, MF. İBT. 29-77, 15 Z 1309 (11 Temmuz 1892).
[1029] BOA, MF. İBT. 29-77, 15 Z 1309 (11 Temmuz 1892).

çizelgesine göre, mektebin sahip olduğu öğrenci sayısı 174 olup öğrencilerden ikisi mektebi terk etmiştir[1030].

Çankırı'dan 17 Temmuz 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Ertuğrul İdâdi Mektebi Arapça, Farsça ve Hesap muallimi Süleyman Süruri Efendi'nin vefatından dolayı adı geçen derslerden Hesap dersinin Coğrafya ve Türkçe muallimi Sait Efendi'ye verildiğinden bahsedilip, Arapça ve Farsça derslerinin Feyziyye Mektebi muallimi Numan Efendi'ye tevdi' edilmesi talep edilmiştir. Ancak 18 Temmuz günü de Kastamonu Maârif Müdürü Mustafa, Maârif Nezâretine gönderdiği tahriratta, 750 kuruş maaşla Kastamonu Darü'l-muallimin-i Sıbyân muallimliğinde iken, maaşının 480 kuruşa inmesi üzerine Taşköprü Rüştiye Mektebine nakledilen Ahmet Nuri Efendi'nin ekonomik sıkıntı çektiğinden bahsederek Ertuğrul İdâdisi Arapça, Farsça ve Hesap muallimliğine tayin edilmesini istemiştir. Nihayetinde, 19 Eylül 1894'de Maârif Nezâretinden Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen şukkada, Ertuğrul İdâdi Mektebindeki Arapça, Farsça ve Hesap muallimliğine Taşköprü Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Ahmet Nuri Efendi'nin tayin edildiği belirtilmiştir[1031].

Feyziyye Mektebi muallimi Numan Efendi, 8 Şubat 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderdiği arzuhalde, İstanbul'da vefat eden kardeşinden kendisine kalan hisseyi almak için bir ay müddetle izin verilmesini talep edip, Ramazan ayında döneceğini ve bu süre zarfında Hafız Hakkı Efendi'nin kendisine vekillik edeceğini belirtmiştir. Maârif Nezâretinden 14 Nisan 1895'de gelen cevapta, Numan Efendi'ye bir ay müddetle izin verilmekle birlikte, bu süreyi aşması halinde istifa etmiş sayılacağı bildirilmiştir[1032]. Numan Efendi, 23 Mayıs 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderdiği arzuhalde, İstanbul'da işlerinin bir ayda bitmesi mümkün olmadığından izin süresinin bir ay daha uzatılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine, nezâretten Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 3 Temmuz 1895'de gelen cevapta,

[1030] BOA, MF. İBT. 52-80, 19 Z 1313 (1 Haziran 1896).
[1031] BOA, MF. MKT. 226-57, 18 Ra 1312 (19 Eylül 1894), Çankırı Mutasarrıflığından 17 Temmuz 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1032] BOA, MF. MKT. 256-62, 18 L 1312 (14 Nisan 1895), Numan Efendi tarafından 8 Şubat 1895'de Kastamonu Maârif Müdürlüğüne, 26 Şubat günü adı geçen müdürlükten Maârif Nezâretine gönderilen arzuhal

Numan Efendi'nin izin süresinin bir ay daha uzatıldığı ifade edilmektedir[1033]. Ancak nezâretin 3 Temmuz günü cevabı gelmeden önce 26 Haziranda Çankırı Mutasarrıfı Ali Atıf Bey tarafından nezârete gönderilen tahriratta, Numan Efendi'nin iki aydan fazladır İstanbul'da bulunduğu ve mektebin muallim-i sâni ile idare ettiğinden bahsle, Numan Efendi'nin izin süresini doldurduğu günden itibaren maaşının yarısının kesilmesini ve en kısa süre de gelmez ise yeni bir muallimin tayini için izin istemiştir. Bunun üzerine, nezâretten 30 Temmuz 1895'de gelen cevapta, Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 3 Temmuz günü gönderilen cevapla Numan Efendi'nin izin süresinin bir ay daha uzatıldığı belirtilmektedir[1034].

3.2.2.1.3. Ertuğrul İbtidâi Mektebi

Çankırı Mutasarrıfı es-Seyyid Sadeddin Bey tarafından 18 Haziran 1897 tarihinde Maârif Nezâreti'ne gönderilen tahriratta, Çankırı Sancağında halkın yardımlarıyla Ertuğrul İbtidâi Mektebinin inşa edildiği ve idâdi mektebinin tamamlanmamasından dolayı geçici olarak idâdi mektebi olarak kullanıldığı bildirilmektedir[1035].

Ertuğrul İbtidâi Mektebinin 1903 yılında muallim-i evveli Hacı Bekir Efendi ve muallim-i sânisi Hafız Mehmet Efendi olup kapıcısı Hafız Efendi idi[1036]. Mektebin muallim-i sâniliğine 14 Eylül 1907 (1 Eylül 1323) yılında Balcızâde Mehmet Ataullah Efendi 150 kuruş maaşla tayin edilmiş olup Eylül 1909 tarihine kadar bu görevi ifa etmiştir[1037].

Ertuğrul İbtidâi Mektebinin inşaat ve tamirat masrafları içim 1915 tarihinde verilmesi planlanan miktar 6.650 kuruş olarak hesaplanmıştır[1038].

[1033] BOA, MF. MKT. 272-11, 10 M 1313 (3 Temmuz 1895), Numan Efendi tarafından 23 Mayıs 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhal.
[1034] BOA, MF. MKT. 275-62, 7 S 1313 (30 Temmuz 1895), Çankırı Mutasarrıfı Ali Atı Bey tarafından 26 Haziran 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1035] BOA, MF. MKT. 365-3, 10 Ra 1315 (9 Ağustos 1897), Maârif Nezâretinden 9 Ağustos 1897 tarihinde Çankırı Livâsı Mutasarrıflığına gönderilen şukka.
[1036] *KVS*, h. 1321, s. 265.
[1037] İST. MFT. MŞH. SAİD 178-5-6-2521A.
[1038] BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).

3.2.2.1.4. Kasaba İbtidâi Mektebi

Çankırı Sancağından yer alan mektebin, 1903 tarihinde muallim-i evveli Ahmet Efendi, muallim-i sânisi Mustafa Efendi olup sahip olduğu erkek öğrenci sayısı 85 iken kız öğrenci sayısı 25'dir[1039].

3.2.2.1.5. Tuht İbtidâi Mektebi

Tuht İbtidâi Mektebinin 1903 yılında muallimi Şakir Efendi olup öğrenci mevcudu 80'dir[1040].

3.2.2.1.6. Ali Bey İbtidâi Mektebi

Çankırı'da yer alan mektebin 1903 yılında muallimi Sadeddin Efendi'dir[1041].

3.2.2.1.7. Karacaviran İbtidâi Mektebi

Karacaviran'da inşa edilen bu mektebin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, 1913 yılında Mustafa Sadi Efendi Kastamonu'dan Karacaviran İbtidâi Mektebine tayin edilmiştir. Kastamonu Valiliği tarafından 17 Aralık 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, vefat etmiş olan Karacaviran Mektebi muallimi Mustafa Sadi Efendi'nin Kastamonu'dan Karacaviran'a giderken harcırah adı altında alması gereken 110 kuruşun henüz ödenmediğini belirterek, ekonomik sıkıntılar yaşayan ailesine bu miktarın ödenmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden gelen cevapta, Mustafa Sadi Efendi'nin harcırahı, Deftardarlık'dan Çankırı Muhasebesine ve oradan da 13 Haziran 1913'de Çerkeş Mal Müdürlüğüne gönderilmiş olup Nisan 1914 tarihine kadar müracaat etmemesi üzerine 13 Mayıs 1914'de harcırahının Defterdarlığa iade edildiği belirtilmiştir. Ancak ailesinin ekonomik sıkıntıda olması nedeniyle, Mustafa Sadi Efendi'nin harcırahının ödeneceği bildirilmiştir[1042].

[1039] *KVS*, h. 1321, s. 266.
[1040] *KVS*, h. 1321, s. 267.
[1041] *KVS*, h. 1321, s. 266.
[1042] BOA, DH. UMVM. 67-5, 20 S 1334 (28 Aralık 1915), Kastamonu Valiliği tarafından 17 Aralık 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

3.2.2.1.8. Karacaviran İnâs (Kız) İbtidâi Mektebi

Karacaviran Kız İbtidai Mektebi mevcut olmakla birlikte, açılış tarihi, muallim kadrosu hakkında kayıt bulunmamakla birlikte, 1915 tarihinde mektep muallimi için varidât-ı husûsiyeden 3.000 kuruşluk ödeme yapılması gerekli görülmüştür[1043].

Karacaviran Kız İbtidai Mektebinin sahip olduğu öğrenci sayısı 1915 yılında 23 iken, bu sayı 1916'da 30'a yükselmiştir[1044].

İbtidâi mekteplerinde yaşanan mali sıkıntılardan dolayı öğrencilere bağış yapıldığı tespit edilmektedir. Örneğin, Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası Çankırı Acentasından Kostanti Yorgiyadis Efendi, ibtidâi mektebleri öğrencilerine dağıtılmak üzere 1.717 adet kitap ve risale bağışlamıştır. Bunun üzerine 1 Şubat 1894 tarihinde Çankırı Mutasarrıflığından gönderilen tahriratta Kostanti Efendi'nin beşinci rütbeden bir kıta mecidi nişanıyla ödüllendirilmesi istenmiştir[1045]. Bununla birlikte, ibtidâi mektebi inşasında üstün hizmetleri görülen kişilerin ödüllendirilmesi de talep edilmiştir. Örneğin, Kayseri Mutasarrıflığına memur buyurulan Hasan Feham tarafından Çankırı'dan 24 Haziran 1891 tarihinde Mabeyn-i Hümâyûn'a gönderilen tahriratta, Çankırı'da ibtidâi ve rüştiye olarak inşa edilen mekteplere padişah isminin verilmesi ve bu mekteblerin inşasında hizmetleri görülen bazı kişilerin ödüllendirilmesi için izin istenmiştir. Başkitâbet Dâiresinden 7 Temmuz 1891'de gelen şukkada, inşa edilen mekteblere Ertuğrul Gazi hazretlerinin isminin verilmesi, mekteplerin inşasında hizmeti görülenler için her sene Hazine-i Hassa'dan 1.500 kuruş verilmesi ve düzenlenecek ödül töreninde mevlüt okunarak, ödüllerinin dağıtılması için irâde-i seniyye ile izin verildiği bildirilmiştir. Mekteplerin inşasında hizmetleri görülenlerin isimleri şöyledir:

- Maârif Komisyonu reisi müftü Mustafa Hazım Efendi.
- Livâ İdâre Meclisi üyelerinden Hasan Efendi, rütbe-i hamse ile ödüllendirilmiştir.
- Belediye kalfası İsmail usta, beşinci rütbe-i mecidi ile ödüllendirilmiştir.

[1043] BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).
[1044] BOA, MF. MKT. 137-122, 2 C 1334 (6 Nisan 1916).
[1045] BOA, MF. MKT. 196-124, 18 Ş 1311 (24 Şubat 1894), Çankırı Mutasarrıflığından 1 Şubat 1894 tarihinde Bâb-ı Âli'ye gönderilen tahrirat.

- İnşaat müteahhiti Mustafa usta, bir kıt'a sınayi' madalyasıyla ödüllendirilmiştir[1046].

Çankırı İbtidâi mekteplerinin teftişi için 1910 tarihinde Salih Efendi görevli iken, bu tarihte Maârif Nezâretinden Kastamonu Vilâyetine gönderilen telgrafnâme ile Salih Efendi'nin Kastamonu Lisesinde açık olan Farsça muallimliğine tayin edildiği bildirilmiştir. Salih Efendi'den boşalan müfettişliğe ise Sinop ibtidâi müfettişliğinden istifa etmiş olan Kemal Efendi tayin edilmiştir[1047].

3.2.2.2. Rüştiye Mektepleri

Tanzimat döneminde açılan Mekteb-i Maârif-i Adliyye (1838), Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye (1839), askerî idâdiler (1846), mülkiye rüştiyeler (1847) ve Dârü'l-maârif (1849) ilk rüştiye mektebleri olarak düşünülebilir. Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın 1838'de hazırladığı "Umûr-ı maârife müteâllik işler hakkında" adlı layihasıyla kurulan bu okullar rüştiye mektepleri sistemini oluşturmuştur[1048].

18. yüzyıla gelindiğinde savaşlardan alınan yenilgilerin artması, eğitim hiyerarşisinde görülen aksaklıklar eğitim alanında ıslahat yapılmasını gerekli kılmıştır. Ancak eğitim alanında yapılacak olan ıslahatlar, sivil eğitime yönelik olmayıp, Batı'da gelişen savaş teknolojisini iyi bilen modern askeri birliklerin oluşturulmasına yönelik olmuştur. Bu cümleden olarak, devlet, Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyûn, Mühendishaâne-i Berr-i Hümâyûn ve Nizam-ı Cedid gibi modern askeri okullar ile askeri sınıflar kurmuştur. Modern askeri okullara ve açılacak olan yüksekokullara öğrenci alımı medreseler ve sıbyân mekteplerinden yapılacaktı. Ancak askerî okullar, yüksekokullar ve sıbyân mektepleri arasında eğitim kalitesi bakımından büyük farklar olduğundan, sıbyân mektebinden gelen bir öğrencinin askeri okulda başarılı olması çok zordu. Bundan dolayı hem askeri okullara hazırlık, hem de medreselerin sıbyân mekteblerine yapılacak ıslahattan rahatsız olmalarını engellemek için (çünkü medrese ve sıbyân mektebleri Evkâf Nezâretine bağlıydı), ara okul olarak rüştiye mektepleri kurulmuştur. Bunun üzerine, 1839'da ilköğretim

[1046] BOA, İ. DH. 1283-100985, 1 Z 1309 (27 Haziran 1892); BOA, MF. MKT. 146-29, 6 M 1310 (31 Temmuz 1892).
[1047] BOA, MF. MKT. 1162-39, 5 L 1328 (10 Ekim 1910), Maârif Nezâretinden Kastamonu Vilâyetine 10 Ekim 1910 tarihinde gönderilen telgrafnâme.
[1048] Süleyman Tenger, *Rüştiye Mekteplernin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Ankara 2005, s. 18.

okulu niteliği taşıyan ve formel öğrenim görmemiş genç memurlara eğitim vermek üzere "Mekteb-i Maârif-i Adliyye" ve "Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye" adlarında iki sivil okul açılmıştır[1049]. Sonraki yıllarda açılacak bu derecedeki okullara rüştiye mektebi denileceği için bu okullara ilk rüştiye mektepleri denilebileceği gibi, bu iki mektep, hem memur yetiştirmek hem de mevcut memurların bilgilerini artırmak için açılmış olduğundan meslek okulları da denilebilir[1050].

Modern eğitime açık olan II. Mahmut, Meclis-i Umûr-ı Nafia'ya bir rapor hazırlamasını emreder. Raporun esas konularından birini teşkil eden ve sınıf-ı sâni (ikinci sınıf) olarak adlandırılan rüştiye mekteplerine, bir iki defa Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiş ve ilmihal okumuş olan öğrencilerin alınması öngörülmektedir. Bu mektepte okutulacak dersler ise Türkçe, Birgivi Risâlesi ile diğer ahlak kitapları, Hat ve Kitâbet dersleridir. Bu mektebi bitiren öğrenciler yetenek ve başarısına göre, kurulmuş olan yüksekokullardan istedikleri birine alınacaklardır[1051].

İmâmzâde Esat Efendi'nin nazırlığı altında, Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti adında idari bir teşkilat kurulup, Kasım 1838'de faaliyetlerine başladı. Burada kullanılan "rüştiye" kavramı eğitim kurumlarını ifade etmek üzere ilk kez kullanılıyordu. Mekâtib-i Rüştiye Nezâretinin yetki alanı Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye ile sınırlıydı. Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti, İmâmzâde Esat Efendi'nin Meclis-i Vâlâ üyeliğine atanmasıyla birlikte 1849 yılında lağvedilip, Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye yeni kurulmuş olan Mekâtib-i Umûmiyye Nezâretinin denetimi altına girdiler[1052].

1845 yılında kurulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın aldığı kararlardan sonra rüştiye mektepleri Darülfünûn'a öğrenci yetiştiren ortaöğretim kurumları olarak kabul edilmiştir. Bu suretle, görevleri ve durumları tespit edilmiş olan rüştiyelerin, 1846'da Mekâtib-i Umûmiyye Nezâretinin kurulmasıyla, açılmasına başlanmıştır[1053]. Bu konuda ilk önemli teşebbüs 1847 yılında atılmış olup Mekâtib-i Umûmiyye Nazırı

[1049] Somel, **a.g.e.**, s. 57; Mekteb-i Maârif-i Adliyye'deki "adli" kelimesinin adliye ile ilgisi olmayıp, II. Mahmut bu sıfatla anıldığı için mektebe bu isim verilmiştir. Ergin, **a.g.e.**, s. 394-406.
[1050] Sıraç Aktürk, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin Sancağında Eğitim,* Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Erzurum 2015, s. 37.
[1051] Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri", *Türkler*, c. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 65.
[1052] Somel, **a.g.e.**, s. 55-59.
[1053] Kodaman, **a.g.e.,** s. 92.

olan Kemal Efendi, İstanbul Davut Paşa'da eski bir sıbyân mektebini rüştiye haline getirterek, orada imtihanla alınan öğrencilere yeni teknik ve usullere göre dersler verilmeye başlanmıştır[1054]. Bu rüştiye mektebinin adına "Davut Paşa Taş Mektebi" denilmekle birlikte, sonraki yıllarda "Davut Paşa Rüştiye Mektebi" olarak adı değiştirilmiştir. Davutpaşa Rüştiye Mektebi'nin 1882-1883 yılları arasında muallim-i evveli Mehmet Efendi olup toplamda 10 muallim görev yapmaktaydı. Mektep, aynı yıllarda toplam 70 öğrenciye sahip olup beş öğrenci mezun olmuştur[1055].

İstanbul'da rüştiye sayısı 1850 yılında altıya çıkıp, sahip olduğu öğrenci sayısı 870 iken[1056], 1852'de bu sayı 10'a çıkmıştır. 1848 yılında açılan Darülmuallimin[1057] ilk mezunlarını vermeye başlayınca, 1853'de vilâyet merkezlerinde 25 rüştiye mektebi açılması planlanmıştır. Buna göre, mekteplerin yedisinin Anadolu'da, 15'inin Rumeli'de ve üçünün Ege Adalarında açılmasına padişah tarafından izin verilmiştir[1058].

16 Mart 1864 tarihli bir mazbataya göre, resmi dairelere memur, askeri idâdilere ve medreselere öğrenci olarak girmek isteyenlerden rüştiye mektebi diploması istenmesi şartı getirilerek, rüştiye mekteplerine olan rağbetin artırılması amaçlanmıştır[1059].

Maârif Nazırı Safvet Paşa ile Şurâ-yı Devlet'in maârif dâiresinde hazırlanan 1869 tarihli Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesinin 18-26. maddeleri arası rüştiye mektepleri ile ilgilidir. Bu nizâmnâmeden sonra, hâne sayısı beş yüzü aşan kasabalarda rüştiye mektebinin açılması, devlete ait boş binaların rüştiye mektebine dönüştürülmesi, uygun resmi bina olmayan yerlerde halk tarafından bir binanın okul olarak verilmesi ve hâne sayısı beş yüzden az olan yerlerde ise sıbyân mektebinin açılması kararlaştırılmıştır[1060].

[1054] Tenger, **a.g.e.**, s. 22.
[1055] *DS*, h. 1300, s. 195.
[1056] Demirel, **a.g.m.**, s. 75.
[1057] Öğretmen Okulu.
[1058] Kodaman, **a.g.e.,** s. 92.
[1059] Maârif Nezâreti tarafından hazırlanan (27 M 1291/4 Mart 1290) tarihli mazbata, BOA, MF. MKT, 17-114, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 150-152.
[1060] Maârif Nezâreti tarafından Bâb-ı Âli'ye gönderilen 12 Haziran 1872 (6 R 1289/31 Mayıs 1288) tarihli tezkire, BOA, MF. MKT, 1-73, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 140-141.

Mekâtib-i Rüştiye Dâiresinin 1879 yılında kurulup, dairenin başına ilk pedagojik eserlerden olan "Rehnüma-i Muallimin"[1061] adlı eseri neşreden ünlü eğitimci Selim Sabit Efendi'nin getirilmesiyle, rüştiye mekteplerinin denetim altına alınıp, yeni düzenlemelerin yapıldığı ve yeni rüştiyelerin açıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, rüştiye mekteplerinin sayısı İstanbul'da 1903-1904 yıllarında 16 erkek ve 14 kız olmak üzere toplam 30 iken, bu sayı 1909'da 73'e çıkmıştır. Ülke genelinde ise 1876'da rüştiye sayısı 425 iken, 1906-1907'de bu sayı 619'a çıkmış olup bu mekteplerin 74 tanesi kız rüştiyesidir. 1875 yılından itibaren askeri rüştiyeler de açılmaya başlanmıştır. İlk askeri rüştiye İstanbul'da tesis edilip, İstanbul'da bu sayı 1903-1904 öğretim yılında sekiz'e yükselmiştir. Ülke genelinde ise bu sayı, 1906-1907 öğretim yılında 25'e çıkmıştır[1062].

Rüştiye mektepleri, Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerinde ortaöğretim derecesinde kabul edilirken, II. Meşrutiyet döneminden itibaren ilköğretim kademesine düşürülmüştür. Maârif Nazırı Emrullah Efendi tarafından hazırlanıp, 1910 yılında Meclis-i Mebûsana sunulan "Tedrisat-i İbtidâiye Kanunu Layihası"nda rüştiye mekteplerini ilköğretimin yüksek kısmı olarak nitelemiştir. Ancak bu tasarı 1913 yılında kanunlaşabilmiş ve rüştiyeler ibtidâi mektepleriyle birleştirilmiştir. Bu dönemde, rüştiyelerin programlarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Buna göre, üç yıl olan rüştiye mektepleri ve sınıflarında fen ve sayısal derslerin ders saatleri artırılmıştır[1063].

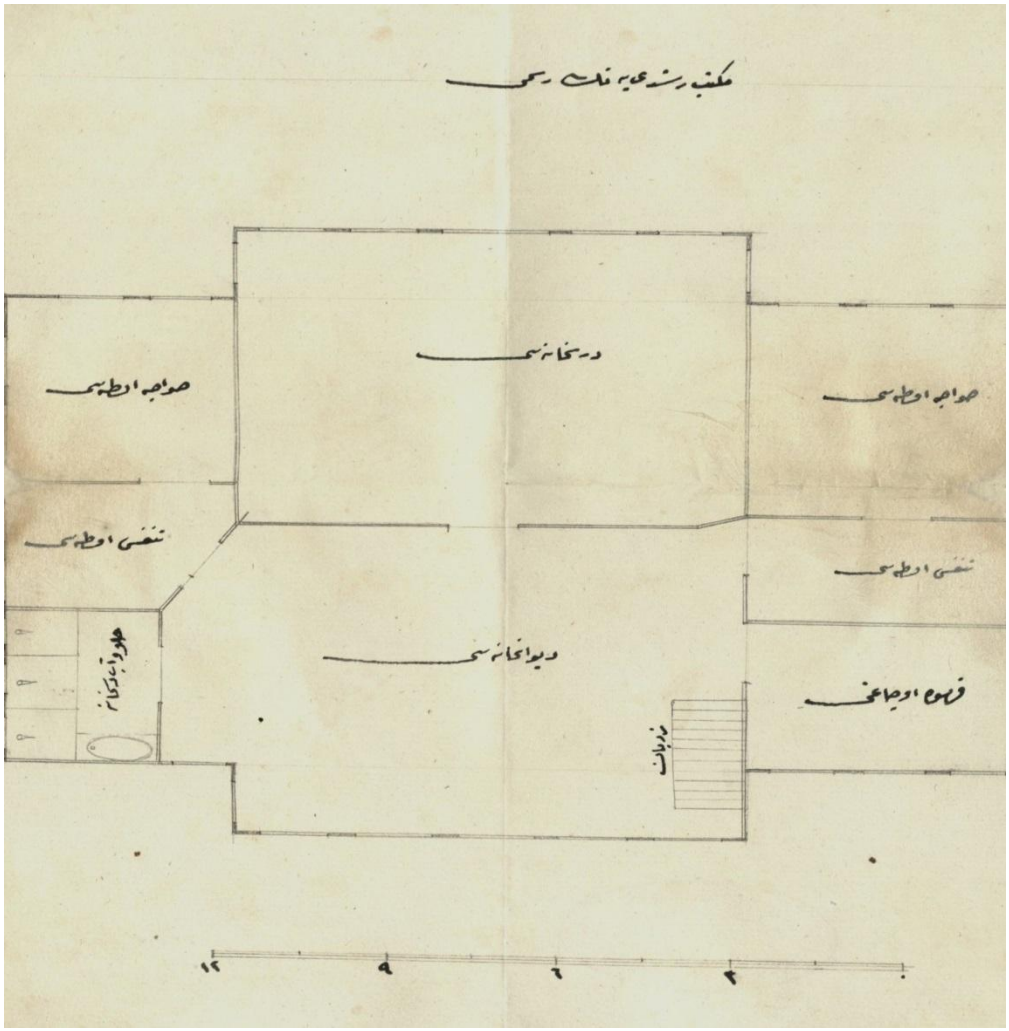
3.2.2.2.1. Çankırı Rüştiye Mektebi

Çankırı Mutasarrıfı İskender Bey tarafından Kastamonu Vilâyetine gönderilen mazbatada, Çankırı Rüştiye Mektebinin yörenin erbâb-ı servet ve hamiyetli kesiminin katkılarıyla inşa edilip[1064], resmi açılışının halkın ve ulema sınıfının katılımıyla 9 Ekim 1868 (21 C 1285) tarihinde saat 4'de gerçekleştirildiği

[1061] Rehnüma-i Muallimin, sıbyân mektebi muallimleri için kaleme alınan ve metodik bilgiler içeren bir eserdir. Eserde, sıbyân mekteplerindeki öğretim metotları, ders programları, öğrenim ilke ve teknikleri, öğrenci özellik ve etkinlikleri ile okul yönetimi ve sınıf disiplininden bahsetmektedir. Ramazan Buyrukçu, "Selim Sabit Efendi'nin Rehnüma-i Muallimin'ine Pedogojik Bir Yaklaşım", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c: 4, S: 12, Ocak-Nisan 2002.
[1062] Yolalıcı, **a.g.m.**, s. 286.
[1063] Demirel, **a.g.m.**, s. 86-87.
[1064] BOA, *BEO. AYN. d.* 955, s. 14.

bildirilmiştir. Mektebe ilk etapta 40 öğrenci kaydedilmiş olup kayıt defteri Maârif Nezâretine gönderilmiştir[1065].

Plan 3.1: Çankırı Rüştiye Mektebinin iç planı

Kaynak: BOA, ŞD. 1638-12, 1 Ca 1285 (20 Ağustos 1868).

Mektebin açıldığı yıl, Kastamonu Vilâyeti'nden Maârif Nezâretine gönderilen bir tahriratta, Çankırı ve Daday'da inşa edilen rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere kitap ve diğer çeşitli risaleler ile muallim tayin edilmesi talep edilmektedir[1066]. Buna göre, Çankırı Rüştiyesine ilk muallim olarak 625 kuruş maaşla Darülmuallimin

[1065] BOA, A.) MKT. MHM. 426-30, 22 B 1285 (8 Kasım 1868), Çankırı Mutasarrıfı tarafından Kastamonu Vilâyetine 9 Ekim 1868 tarihinde gönderilen mazbata.
[1066] BOA, A.) MKT. MHM. 417-16, 29 B 1285 (15 Kasım 1868).

mezunu Süleyman Sürüri Efendi tayin edilip, 83 kuruş maaşla da mahallince birinin bevvab olarak görevlendirilmesi istenmiştir[1067].

Ahalinin yardımlarıyla inşa edilen Çankırı Rüştiye Mektebinin kilim, seccade, perde ve sair ihtiyaçları karşılanmış olup anahtarları mektep kapıcısına teslim edilmiştir. Bununla birlikte, mektebin eğitim faaliyetlerine başlaması için gerekli miktarda kitap ve çeşitli risalelerin gönderilmesi ve münasip miktarda maaşla iki muallimin en kısa sürede tayin edilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine, ihtiyaç duyulan kitaplar ve muallim gönderilmiştir[1068]. Sonraki yıllarda da mektep talep ettikçe ücret mukabilinde yeni kitap ve risaleler gönderilmiştir. Örneğin, 3 Ekim 1873'de, talep edilen kitaplardan Maârif Kütüphanesinde mevcut olanlarının gönderildiği Çankırı Mutasarrıflığına bildirilmiş olup gönderilen kitaplar ve fiyatları şöyledir: Gülistan 30 kuruş; Kavâid-i Farsi 30 kuruş; Ta'lim-i Farsi 30 kuruş; Medhal-i Kavâid 30 kuruş; Vezâif-i Etfâl 30 kuruş; Mi'yarü'l-kelâm 30 kuruş; Ta'limü'l-hendese 30 kuruş; Resâil-i erbaa 30 kuruş; Nasihâtü'l- hükema 30 kuruş; Resâil-i alem, Hesap ve Muhtasar-ı Usûl Defteri 30 kuruş; Bina 30 kuruş; Avâmil 30 kuruş; Asya Haritası 1 adet, Afrika Haritası 1 adet ve Amerika Haritası 1 adet 423 kuruştur[1069]. 1877 yılında ise talep edilen kitap ve risalelerden Maârif Kütüphanesinde mevcıt olan 124 tanesi 6 Kasım 1877 (29 L 1294) tarihinde Çankırı Rüştiye Mektebine gönderilmiştir[1070].

Maârif Nezâretinden 18 Ekim 1893 tarihinde gelen şukkaya göre, Çankırı merkez kazâda rüştiye ve ibtidâi mektebi olmak üzere 1893 yılında inşa edilmekte olan mektebin idâdiye dönüştürülmesi düşünülmekle birlikte, evvela bina inşaatının bitirilmesi istenmektedir[1071]. Mektebin 1891-1892 yılı inşaat masrafları için belediye gelirlerinden toplam 21.726 kuruş tahsis edilmiştir[1072].

[1067] BOA, *BEO. AYN. d.* 955, s. 14.
[1068] BOA, A.) MKT. MHM. 421-47, 8 C 1285 (26 Eylül 1868), Kastamonu Vilâyeti İdâre Meclisi tarafından 13 Ağustos 1868 tarihinde Sadâret Dâiresine gönderilen tahrirat; BOA, *BEO. AYN. d*. 955, s. 16.
[1069] BOA, MF. MKT. 13-75, 10 Ş 1290 (3 Ekim 1873); BOA, MF. MKT. 14-70, 28 Ş 1290 (21 Ekim 1873).
[1070] BOA, MF. İBT. 12-71, 27 S 1295 (2 Mart 1878).
[1071] BOA, DH. MKT. 121-33, 7 R 1311 (18 Ekim 1893), Maârif Nezâretinden 18 Ekim 1893 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1072] Ömer Türkoğlu, *Çankırı 1891-1892 (Kengırı Belediye Kalemine Mahsûs Yevmiye Defteri 1307),* Çankırı Belediyesi Kayıkçı Matbaası, Çankırı 2005, s. 30.

Tablo 3.10: Çankırı Rüştiye Mektebi öğretmen ve öğrenci durumu

Yıl	Muallim-i evvel	Muallim-i sâni	Sülüs Muallimi	Rik'a Muallimi	Bevvâb	Öğrenci Sayısı
1868	Süleyman Sürurî Ef.[1073]	-	-	-	-	-
1869[1074]	Süleyman Sürurî Ef.[1075]	-	-	-	-	54
1870[1076]	Süleyman Sürurî Efendi	Mehmet Efendi	Ali Efendi	-	Halil Ağa	65
1871[1077]	Süleyman Sürurî Efendi	Mehmet Efendi	Ali Efendi	Abdullah Efendi	Halil Ağa	65
1872[1078]	Süleyman Sürurî Efendi.	Mehmet Efendi	Ali Efendi	Abdullah Efendi	-	57
1873[1079]	Süleyman Sürurî Ef.	Mehmet Efendi	Ali Efendi	Abdullah Efendi	-	70
1874[1080]	Süleyman Sürurî Ef.[1081]	Mehmet Hazık Efendi	Ali Vasfi Efendi[1082]	Abdullah Rıfat Efendi	Halil Ağa	71
1875[1083]	Süleyman Sürurî Efendi	Mehmet Hazık Efendi	Hafız[1084] Ali Vasfi Efendi	Abdullah Rıfat Efendi	Halil Ağa	58
1876[1085]	Süleyman Sürurî Efendi	Mehmet Hazık Efendi	Ali Vasfi Efendi	Abdullah Efendi	Halil Ağa	73
1877[1086]	Süleyman Sürurî Efendi	Mehmet Hazık Efendi	Ali Vasfi Efendi	Abdullah Efendi	Halil Ağa	73
1878[1087]	Süleyman Sürurî Efendi	-	Ali Vasfi Efendi	Abdullah Rıfat Efendi	Halil Ağa[1088]	89

[1073] BOA, ŞD. 933-98, 12 C 1312 (11 Aralık 1894).
[1074] *KVS*, h. 1286, s. 72.
[1075] Belgenin aslında Süleyman Efendi yazıyor.
[1076] *KVS*, h. 1287, s. 95.
[1077] *KVS*, h. 1288, s. 108.
[1078] *KVS*, h. 1289, s. 111; *DS*, h. 1290, s. 211.
[1079] *KVS*, h. 1290, s. 112.
[1080] *KVS*, h. 1291, s. 138.
[1081] Belgenin aslında Süleyman Sırrı Efendi yazıyor.
[1082] BOA, MF. MKT. 23-19, 14 Za 1291 (23 Aralık 1874).
[1083] *KVS*, h. 1292, s. 151.
[1084] BOA, MF. İBT. 5-22, 22 M 1292 (28 Şubat 1875)
[1085] *KVS*, h. 1293, s. 133.
[1086] *KVS*, h. 1294, s. 158.
[1087] *KVS*, h. 1295, s. 110.
[1088] BOA, MF. MKT. 54-61, 18 Ra 1295 (22 Mart 1878).

1879[1089]	Süleyman Sürüri Efendi	Salih Fikri Efendi	-	-	Mehmet Emin Ağa	73
1880[1090]	Süleyman Sürüri Efendi	Salih Fikri Efendi	Ali Vasfi Efendi	Abdullah Rıfat Efendi	Mehmet Emin Ağa	70
1881[1091]	Süleyman Sürüri Efendi	Salih Fikri Efendi	Ali Vasfi Efendi	Ahmet Mecbur Ef.	Hacı Mehmet Ef.	73
1882[1092]	Süleyman Sürüri Efendi	Salih Fikri Efendi	Ali Vasfi Efendi	Ahmet Mecbur Ef.	Hacı Mehmet Ef.	75
1883	Süleyman Sürüri Ef.[1093]	-	-	-	-	30[1094]
1886[1095]	Süleyman Sürüri Efendi	-	-	-	-	-
1889[1096]	Süleyman Sürüri Efendi	Salih Fikri Efendi	Ali Vasfi Efendi	Ahmet Mecbur Ef.	Ahmet Ağa.	150
1890	Süleyman Sürüri Ef.[1097]	Salih Fikri Efendi[1098]	-	-	-	-
1891	Süleyman Sürüri Ef.[1099]	-	-	-	-	-
1892[1100]	Süleyman Sürüri Efendi *müderris*	Ahmet Mecbur Efendi	İsmail Efendi	Ahmet Mecbur Ef.	-	-

Kastamonu Vilâyetine 1874 yılında gönderilen bir yazıda, Çankırı Rüştiye Mektebi muallim-i sânisi Mehmet Efendi'nin maaşının 315 kuruş iken, bu ücretin 80 kuruşunun sülüs hocasına tahsis edilmesinden dolayı kendisinin ekonomik sıkıntıya girdiği belirtilmiştir. Bundan dolayı, maaşının her ay 315 kuruş olarak düzenli bir şekilde ödenmesi ve Sülüs hocasına da başka bir kaynaktan ödenek ayrılması talep

[1089] *KVS*, h. 1296, s. 119.
[1090] *KVS*, h. 1297, s. S. 152.
[1091] *KVS*, h. 1298, s. 159.
[1092] *KVS*, h. 1299, 171.
[1093] BOA, MF. MKT. 91-13, 15 Ra 1300 (24 Ocak 1883).
[1094] Alkan, **a.g.e.**, s. 42.
[1095] BOA, MF. MKT. 91-73, 22 L 1303 (24 Temmuz 1886).
[1096] *KVS*, h. 1306, s. 444.
[1097] BOA, MF. MKT. 114-21, 30 Ra 1307 (24 Kasım 1889).
[1098] BOA, ŞD. 904-72, 28 N 1308 (7 Mayıs 1891); İST. MFT. MŞH. SAİD, 178-5-6-2521A.
[1099] BOA, MF. MKT. 133-100, 11 Ca 1309 (13 Aralık 1891).
[1100] *KVS*, h. 1310, s. 414; BOA, MF. MKT. 159-152, 14 B 1310 (1 Şubat 1893).

edilmiştir[1101]. Bunun üzerine, 3 Mart 1875 (25 M 1292) tarihinde Bâb-ı Âli'ye gönderilen bir tahriratta, Sülüs hocasına 1875 yılının ilk ayından itibaren maaşı olan 80 kuruşun maârif bütçesinden ödenmesi Maârif Meclisince uygun görülmüş olup gereğinin yapılması talep edilmektedir[1102].

Çankırı'da Cami'-i Kebir Mahallesinde oturup, Çankırı Rüştiye Mektebinden mezun olduğunu belirten, Bursa Mekteb-i Rüştiyesi eski muallimi Ahmet Cemal Efendi tarafından 30 Ocak 1877 (15 M 1294) tarihinde Kastamonu Mutasarrıflığına gönderilen tahriratta, Çankırı Rüştiye Mektebi Muallim-i sânisi Mehmet Hazık Efendi'nin vefatından dolayı boş kalan muallimliğe tayini için izin istemiştir[1103]. Bunun üzerine, Kastamonu'dan Maârif Nezâretine bu durum bildirilmiş ve gelen cevapta, Ahmet Cemal Efendi'nin askere alınacağından bahsedilerek, tayininin mümkün olamayacağı bildirilmiştir[1104]. Maârif Nezâretinden 23 Ocak 1878 (19 M 1295) tarihinde gelen şukkada, Çankırı Rüştiyesi muallim-i sâniliğine Filibe Rüştiye Mektebi muallim-i sânisi Salih Fikri Efendi'nin tayin edilip, harcırahını alarak gönderilmiştir[1105]. Kastamonu'dan Temmuz 1878'de gönderilen tahriratta, Salih Fikri Efendi'nin ekonomik sıkıntıları yaşadığından maaşının 400 kuruşa çıkarılması için izin istenmiştir. Ancak 9 Eylül 1878'de gelen cevapta, Darülmuallimin mezunu muallim-i sânilere 100 kuruş maaş verildiğinden 400 kuruş maaş verilemeyeceği bildirilmektedir[1106]. Ancak sonraki yıllarda Salih Fikri Efendi'nin maaşı 252 kuruşa yükseltilmiştir[1107].

Belgelerde Salih Şükrü Efendi[1108] ismi ile de kendisinden bahsedilen Salih Fikri Efendi tarafından hazırlanıp, 14 Temmuz 1886 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, kendisinin hasta olduğu ve tedavisinin burada yapılması

[1101] BOA, MF. MKT. 23-19, 14 Za 1291 (23 Aralık 1874).
[1102] BOA, MF. MKT. 26-12, 25 M 1292 (3 Mart 1875); BOA, MF. İBT. 5-101, 14 S 1292 (22 Mart 1875).
[1103] BOA, MF. MKT. 47-104, 5 R 1294 (19 Nisan 1877).
[1104] BOA, MF. MKT. 49-27, 13 Ca 1294 (26 Mayıs 1877); BOA, MF. İBT. 10-31, 15 M 1294 (30 Ocak 1877).
[1105] BOA, MF. MKT. 54-134, 30 Ra 1295 (3 Nisan 1878), Maârif Nezâretinden Kastamonu Mutasarrıflığına 3 Nisan 1878 tarihinde gönderilen şukka.
[1106] BOA, MF. MKT. 57-191, 12 N 1295 (9 Eylül 1878), Maârif Nezâretinden Kastamonu Mutasarrıflığına 9 Eylül 1878 tarihinde gönderilen şukka.
[1107] BOA, ŞD. 904-72, 28 N 1308 (7 Mayıs 1891).
[1108] BOA, MF. İBT. 16-10, 12 B 1299 (30 Mayıs 1882).

mümkün olmadığından, yerine uygun bir vekil bırakmak şartıyla İstanbul'a gitmesi için iki aylık bir izin verilmesi talep edilmektedir[1109].

Salih Fikri Efendi, Çankırı Rüştiye Mektebinde 12 yıl 2 ay 19 gün çalıştıktan sonra 1890[1110] yılında vefat etmiştir. Bunun üzerine, Salih Fikri Efendi'nin eşi Adile Hanım, kendisi, kızı Fatma Hanım ve oğlu Şükrü Efendi için 30'ar kuruştan toplam 90 kuruş maaş tahsis edilmesini talep eder. Bunun üzerine, Mülkiye Tekaüd Dâiresinden[1111] 8 Nisan 1891 (28 Ş 1308) tarihinde gelen cevapta, 90 kuruş maaş tahsis edilmesi kabul edilmiştir[1112].

Maârif Nezâretine 28 Şubat 1878 tarihinde gönderilen tahriratta, Çankırı Rüştiye Mektebi bevvabı Halil Ağa'nın vefatından dolayı, yeni bir bevvab tayini istenmiştir.Bunun üzerine mektebe bevvab olarak, Ali Çavuş adında birisi tayin edilmişse de, Ali Çavuş görev yerine gitmeyip, Hicaz'a gitmiştir. Bu durumda, nezâret, 23 Ağustos 1877 tarihinde Mehmet Ağa adında birisini bevvab olarak tayin etmiştir[1113].

Meşihat Dâiresinden 28 Haziran 1882 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tezkirede, Çankırı Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Süleyman Efendi'nin hizmetlerinden dolayı taşra müderrisiliği ile ödüllendirilmesi istenmektedir[1114]. Yine 1893 tarihinde de Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen şukkada, Süleyman Süruri Efendi'nin hizmetlerinden dolayı rütbe-i ilmiyesi terfi' ettirilmiştir[1115].

Çankırı Mutasarrıflığından 26 Ağustos 1889 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Süleyman Süruri Efendi'nin 20 seneden beri adı geçen mektepte muallim olduğu ve 170'i aşan öğrenciye ders verdiği belirtilip, maaşının 472 kuruşa indirildiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı, geçim sıkıntısı yaşadığı anlaşılan Süleyman Süruri Efendi'nin maaşının mekâtib-i

[1109] BOA, MF. MKT. 91-88, 29 L 1303 (31 Temmuz 1886), Çankırı Mutasarrıfı vekili Mehmet Lütfi Efendi tarafından 14 Temmuz 1886 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1110] İST. MFT. MŞH. SAİD, 178-5-6-2521A.
[1111] Emekli Sandığı Dâiresi.
[1112] BOA, ŞD. 904-72, 28 N 1308 (7 Mayıs 1891).
[1113] BOA, MF. MKT. 54-61, 18 Ra 1295 (22 Mart 1878). Maârif Nezâretinden Kastamonu Mutasarrıflığına 22 Mart 1878 tarihinde gönderilen şukka.
[1114] BOA, MF. MKT. 76-93, 9 N 1299 (25 Temmuz 1882), Meşihat-ı İslâmiye Dâiresinden 28 Haziran 1882 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tezkire.
[1115] BOA, MF. MKT. 159-152, 14 B 1310 (1 Şubat 1893), Meşihat-ı İslâmiye Dâiresinden 9 Ocak 1893 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tezkire.

rüştiye mevkufatından 28 kuruş eklenerek 500 kuruşa yükseltilmesi talep edilmiştir[1116].

Maârif Nezâretine 21 Kasım 1891 tarihinde gönderilen bir ihbara göre, muallim-i evvel Süleyman Süruri Efendi'nin hastalığı sebebiyle çocuklara arzu edilen nitelikte ders veremediği belirtilip, emekli edilmesi istenmiştir. Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 13 Aralık 1891'de gelen cevapta, Süleyman Süruri Efendi'nin muayene edilip, sağlık raporu nezârete gönderildikten sonra, emekli edilip edilmeyeceğine karar verileceği bildirilmiştir[1117]. Ancak 10 Haziran 1892 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, adı geçen muallimin sağlık raporunun henüz gönderilmediği bildirilmektedir[1118].

İbtidâi mektepleri bölümünde de bahsettiğimiz üzere, Çankırı'dan Hasan Feham Paşa tarafından 24 Haziran 1891 tarihinde Mabeyn-i Hümâyûn'a gönderilen tahriratta, Çankırı'da ibtidâi ve rüştiye olarak inşa edilen mekteplere padişah isminin verilmesi ve bu mekteblerin inşasında hizmetleri görülen bazı kişilerin ödüllendirilmesi için izin istenmiştir.Başkitâbet Dâiresinden 7 Temmuz 1891'de gelen cevapta, inşa edilen mekteblere Ertuğrul Gazi hazretlerinin isminin verilmesi, mekteplerin inşasında hizmeti görülenler için her sene Hazine-i Hassa'dan 1.500 kuruş verilmesi ve düzenlenecek ödül töreninde mevlüt okunarak, ödüllerinin dağıtılması için irâde-i seniyye ile izin verildiği bildirilmiştir. Mekteplerin inşasında hizmetleri görülenlerin isimleri şunlardır:

- Maârif Komisyonu reisi müftü Mustafa Hazım Efendi.
- Livâ İdâre Meclisi üyelerinden Hasan Efendi, rütbe-i hamse ile ödüllendirilmiştir.
- Belediye kalfası İsmail usta, beşinci rütbe-i mecidi ile ödüllendirilmiştir.

[1116] BOA, MF. MKT. 114-21, 30 Ra 1307 (24 Kasım 1889), Çankırı Mutasarrıfı Hasan Feham Paşa tarafından 26 Ağustos 1889'da Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat ve adı geçen nezâretten de 10 Ekim 1889'da Mekâtib-i Rüştiye Müdürlüğüne gönderilen tezkire.
[1117] BOA, MF. MKT. 133-100, 11 Ca 1309 (13 Aralık 1891), Çankırı'dan Maârif Nezâretine 21 Kasım 1891 tarihinde gönderilen arzuhal.
[1118] BOA, MF. MKT. 142-110, 14 Za 1309 (10 Haziran 1892).

- İnşaat müteahhiti Mustafa usta, bir kıt'a sınayi' madalyasıyla ödüllendirilmiştir[1119].

Muallim-i evvel Süleyman Sürüri Efendi, adı geçen mektepte 24 yıl iki ay çalıştıktan sonra, 13 Ekim 1892 tarihinde Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebine 550 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Süleyman Sürüri Efendi, bu mesleğe 39 yaşında başlamış olup idâdi mektebinde muallim iken, 9 Temmuz 1894 tarihinde vefat ederek, toplamda 26 yıl muallimlik vazifesinde bulunmuştur. Süleyman Sürüri Efendi'nin vefatı üzerine emeklilik maaşı bağlanması için ailesi tarafından hazırlanan arzuhal, 27 Kasım 1894 (28 Ca 1312) tarihinde Mülkiye Tekaüd Dâiresine gönderilmiştir. Adı geçen arzuhalde, Memûrin-i Mülkiye Kararnâmesinin 35, 36 ve 39. maddeleri gereğince eşi Hatice Hanım'a 36 ve kızı Sare Hanım ile oğlu Ali Efendi için de 35'er kuruştan toplam 106 kuruş emekli maaşı bağlanması talep edilmektedir[1120]. Ailenin talep ettiği maaş kabul edilmekle birlikte, Sare Hanım'ın 12 Aralık 1906 tarihinde evlenmesinden dolayı kendisine tahsis edilen maaş kesilmiştir[1121].

Çankırı Rüştiye Mektebinin 1903 yılında sahip olduğu öğrenci sayısı, birinci sınıf: 17, ikinci sınıf: 20 ve üçüncü sınıf: 7 olmak üzere toplam 44 öğrenci olup bahsi geçen yıl yedi öğrenci mezun olmuştur[1122.]

3.2.2.2.2. Çerkeş Rüştiye Mektebi

Çerkeş Rüştiye Mektebi yeniden inşa edilmiş olmakla birlikte 1872 ve 1873 yıllarında henüz muallim tayin edilmediği için eğitim faaliyetlerine başlayamamıştır[1123].

[1119] BOA, İ. DH. 1283-100985, 1 Z 1309 (27 Haziran 1892); BOA, MF. MKT. 146-29, 6 M 1310 (31 Temmuz 1892); BOA, BEO. 27-1979, 3 Z 1309 (29 Haziran 1892).
[1120] BOA, ŞD. 933-98, 12 C 1312 (11 Aralık 1894), Süleyman Sürüri Efendi'nin ailesi tarafından hazırlanan arzuhal Kastamonu Vilâyetinden mazbata suretinde Mülkiye Tekaüd Dâiresine gönderilmiştir.
[1121] BOA, ŞD. 1054, 41, 27 Za 1324 (12 Ocak 1907).
[1122] BOA, MF. İBT. 149-16, 26 Ca 1322 (8 Ağustos 1904).
[1123] *KVS*, h. 1289, s. 111, 138; h. 1290, s. 112.

Tablo 3.11: Çerkeş Rüştiye Mektebi öğretmen ve öğrenci durumu

Yıl	Muallim-i evvel	Muallim-i sâni	Rik'a Muallimi	Bevvab	Öğrenci Sayısı
1874[1124]	-	Mehmet Hilmi Efendi	-	Hasan Efendi	30
1875[1125]	-	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Mazhar Efendi	Hasan Efendi	20
1876[1126]	-	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Mazhar Efendi	Hasan Efendi	35
1877[1127]	-	Mehmet Hilmi Efendi	Mehmet Mazhar Efendi	Hasan Efendi	35
1878[1128]	Mehmet Hilmi Efendi	-	Mehmet Mazhar Efendi	Hüseyin Ağa	49
1879[1129]	Mehmet Hilmi Efendi	-	Mehmet Mazhar Efendi	Hüseyin Ağa	49
1880[1130]	Zekeriya Raci Efendi	-	Mehmet Mazhar Efendi	Hüseyin Ağa	48
1881[1131]	Zekeriya Raci Efendi	-	Mehmet Mazhar Efendi	Ahmet Ağa	53
1882[1132]	Zekeriya Raci Efendi	-	Mehmet Mazhar Efendi	Ahmet Ağa	65
1889[1133]	Zekeriya Efendi	-	-	Hacı Abdullah Ağa	50
1892[1134]	Zekeriya Raci Efendi	-	Zekeriya Raci Efendi	-	-
1893[1135]	Zekeriya Raci Efendi	-	Zekeriya Raci Efendi	-	50
1894[1136]	Zekeriya Raci Ef	-	-	-	50[1137]

[1124] *KVS*, h. 1291, s. 138.
[1125] *KVS*, h. 1292, s. 151.
[1126] *KVS*, h. 1293, s. 133.
[1127] *KVS*, h. 1294, s. 158.
[1128] *KVS*, h. 1295, s. 110.
[1129] *KVS*, h. 1296, s. 119.
[1130] *KVS*, h. 1297, s. 160.
[1131] *KVS*, h. 1298, s. 168.
[1132] *KVS*, h. 1299, s. 184.
[1133] *KVS*, h. 1306, s. 453.
[1134] *KVS*, h. 1310, s. 429.
[1135] *KVS*, h. 1311, s. 274.

1896[1138]	Zekeriya Raci Ef.	-	-	-	58
1898[1139]	Zekeriya Raci Ef.	-	-	-	56
1899[1140]	Hacı Zekeriya Raci Efendi	-	-	-	53 / 40[1141]
1900[1142]	Hacı Zekeriya Raci Efendi	-	-	-	40
1901[1143]	Zekeriya Raci Ef.	-	-	-	41
1903[1144]	Hacı Zekeriya Raci Efendi	-	-	-	53 / 49[1145]

Tablo 11'e göre, 1874-1877 yılları arasında muallim-i evveli olmayıp, muallim-i sânisi olmakla birlikte, 1878-1903 yılları arasında ise muallim-i sânisi olmayıp, muallim-i evveli mevcut idi. Mektebin 1874-1877 yıllarında muallim-i sânisi olan Mehmet Hilmi Efendi, terfi' edip 1878 ve 1879 yıllarında muallim-i evvel olarak görevine devam etmiştir. 1880-1903 yıllarında mektebin muallim-i evvelliğini Zekeriya ya da Zekeriya Raci Efendi sürdürmekle birlikte, adı geçen muallim 1892 ve 1893 yıllarında rik'a muallimi vazifesini de üstlenmiştir. Mektebin öğretmen kadrosu muallim-i evvel, muallim-i sâni ve rik'a muallimliğinden ibaret olmakla birlikte, Maârif Salnâmesi kayıtlarına göre, Hüsn-i hat Muallimi de mevcut olup muallim-i evvel olan Zekeriya Raci Efendi aynı zamanda bu vazifeyi de üstlenmiştir. Mektebin öğrenci sayısında düzenli bir artış ya da azalma olmamakla birlikte, 1875 yılında 20 öğrenciyle en az öğrenciye sahip iken, 1882 yılında 65 öğrenciyle an fazla öğrenciye sahip olmuştur.

1915 yılında Çerkeş Kazâsında mevcut mekteplerden inşaat ve tamirata muhtaç olanlar için yardım suretiyle varidât-ı husûsiyeden ödenmesi planlanan miktar 37.440

[1136] *KVS*, h. 1312, s. 301.
[1137] Alkan, 1894-1895 yılına geçen yıldan devreden öğrenci sayısını 47 olarak kaydedip, ders yılı sonuna kadar 20 öğrencinin daha kaydedildiğini belirtmektedir. Ders yılı sonuna kadar bir nedenle 2 öğrenci okuldan ayrılmış olup bu yıl sınavla diploma alan öğrenci sayısı 7'dir. Buna göre, 1895-1896 yılına devren kalan öğrenci sayısı 58'dir. Alkan, **a.g.e.**, s. 78.
[1138] *KVS*, h. 1314, s. 229.
[1139] Zekeriya Raci Efendi, ayrıca Hüsn-i Hat Muallimi olarak kayıtlıdır (*MS*, h. 1316, s. 1126).
[1140] *KVS*, h. 1317, s. 251.
[1141] Zekeriya Raci Efendi, ayrıca Hüsn-i Hat Muallimi olarak kayıtlıdır (*MS*, h. 1317, s. 1311).
[1142] Zekeriya Raci Efendi, ayrıca Hüsn-i Hat Muallimi olarak kayıtlıdır (*MS*, h. 1318, s. 1483).
[1143] Zekeriya Raci Efendi, ayrıca Hüsn-i Hat Muallimi olarak kayıtlıdır (*MS*, h. 1319, s. 733).
[1144] *KVS*, h. 1321, s. 274.
[1145] Zekeriya Raci Efendi, ayrıca Hüsn-i Hat Muallimi olarak kayıtlıdır (*MS*, h. 1321, s. 615).

kuruş, yeniden açılan mekteplerin muallimleri için ödenmesi planlanan miktar 24.000 kuruş ve mektep muallimlerine 50'şer kuruştan toplam 18.600 kuruş zam miktarı ödenecek iken, tüm muallimlere bu yıl için verilmekte olan miktar 106.500 kuruş olmuştur. Çerkeş Rüştiye Mektebine 1915 tarihinde muallimler için varidât-ı husûsiyeden verilen miktar ise 13.300 kuruş idi[1146].

3.2.2.2.3. Karacaviran Rüştiye Mektebi

Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi mezunu olup aynı mektepte yedi ay vekâleten Türkçe, Coğrafya ve Kitâbet muallimliği yapmış olan Zaimzâde Mehmet tarafından 20 Mayıs 1909 (29 R 1327) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çerkeş Kazâsına bağlı Karacaviran Nahiyesi merkezinde yeniden bir rüştiye mektebi açıldığı bildirilmiştir. Adı geçen mektebin muallim ihtiyacı olduğu bilindiğinden, kendisinin bu mektebe tayin edilmesini talep etmiştir. Ancak Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 2 Temmuz 1909 (13 C 1327) tarihinde gelen cevapta, Karacaviran Nahiyesinde açılan rüştiye mektebine dair kaydın mevcut olmadığı ve evvela bunun tespit edilmesi gerektiği belirtilip, rüştiye mektebine muallim-i evvellerin Darülmuallimin-i Rüştiye mezunlarından seçildiği ve muallim-i sâni tayininin de bir süredir mektebin bulunduğu vilâyet tarafından gerçekleştirildiği bildirilmiştir. Bundan dolayı, Zaimzâde'nin tayin işlemi için vilâyete başvurması gerektiği ifade edilmiştir[1147].

Karacaviran Rüştiye Mektebi muallimlerine 1915 yılında varidât-ı husûsiyeden 13.600 kuruş ödeme yapılmıştır[1148].

3.2.2.2.4. Koçhisar Rüştiye Mektebi

Koçhisar Rüştiye Mektebinin açılış tarihi ve muallim kadrosu hakkında kayıt olmamakla birlikte, muallimlerine 1915 yılında varidât-ı husûsiyeden ödenen miktar 13.600 kuruş idi[1149].

[1146] BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).
[1147] BOA, MF. MKT. 1134-49, 13 C 1327 (2 Temmuz 1909), Zaimzâde Mehmet tarafından 20 Mayıs 1909 tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğü aracılığıyla Maârif Nezâretine gönderilen arzuhal.
[1148] BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).
[1149] BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).

3.2.2.2.5. Çankırı İnâs (Kız) Rüştiye Mektebi

Çankırı Kız Rüştiye Mektebi, 1895 yılında açılmış olup Ankara Kız Rüştiye Mektebi mezunlarından Hediye Hanım adı geçen mektebe 250 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Mektebin masrafları halkın yardımlarıyla karşılanmakla birlikte, bir süre sonra gelirlerin muallime maaşı ve diğer harcamaları karşılayamamasından dolayı, Hediye Hanım yerine 100 kuruş maaşla başka bir muallime tayin edilmiştir. Ancak Hediye Hanım, 1897 yılının şubat, mart, nisan, mayıs, haziran ve temmuz ayının 14. gününe kadar olan maaş alacağının toplam 1.375 kuruş olduğunu belirtip, Çankırı Maârif Sandığından birikmiş maaşının ödenmesini talep eder. Adı geçen sandık, bu miktarı ödemekte güçlük çıkarınca, Hediye Hanım 21 Ağustos 1897 (9 Ağustos 1313) tarihinde Maârif Nezâretine gönderdiği arzuhalde hem birikmiş maaşının ödenmesini, hem de Ankara bir inas mektebine tayinini talep etmiştir. Nezâretten 6 Kasım 1897 (10 C 1315) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen cevapta, Çankırı'nın gelirlerinden Hediye Hanım'ın alacağının ödenmesi bildirilmiştir.

Çankırı Kız Rüştiye Mektebinde Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Arapça, Farsça, Coğrafya, Tarih, Hesap, Kitâbet, Hüsn-i hat, Hüsn-i Ahlak, Resim, Nakış ve Dikiş dersleri okutulmuştur[1150].

Çankırı Kız Rüştiye Mektebi muallimine 1915 yılında varidât-ı husûsiyeden 10.400 kuruşluk bir ödeme yapılmıştır[1151].

Alkan, Çankırı'da Ermeni ve Rum cemaatlerine ait birer karma rüştiye mektebinin mevcut olduğunu belirtmektedir[1152].

3.2.3. Ortaöğretim

3.2.3.1. İdâdi Mektebi

İdâdi sözcüğü, hazırlama yeri ya da hazırlamaya mahsus yer anlamına gelir[1153]. Bu bakımdan açılan ilk idâdiler devletin öncelikli ihtiyacından dolayı askeri idâdiler

[1150] BOA, MF. MKT. 371-42, 10 Ca 1315 (6 Kasım 1897), Ankara'da Hacı İvane Mahallesinde ikamet eden Hediye Hanım tarafından 21 Ağustos 1897 tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğü aracılığıyla Maârif Nezâretine gönderilen arzuhal.
[1151] BOA, DH. UMVM. 23-27, 7 Ca 1333 (23 Mart 1915).
[1152] Alkan, **a.g.e.**, s. 146.

olup ilk askeri idâdi için İstanbul'da Maçka'daki eski Mekteb-i Harbiyye binası tahsis edildi. Ancak bina tamire muhtaç olduğundan gerekli onarımlar bitinceye kadar askeri idâdi, Harbiyye Mektebi'yle birlikte Beşiktaş Sahil Sarayı'ndaki Çinili Köşk'e nakledildi[1154]. Bir süre sonra Harp Okulu ve Askeri Tıbbiyye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlayarak, onları bu okulların programlarını takip edebilecek bir seviyeye ulaştırmak amacıyla açılan hazırlık sınıflarına da idâdi ismi verilmiştir. 1847 yılında bunlardan ordu merkezlerinde ve askeri bakımından mevkisine önem verilen Bursa ve Bosna'da da birer tane açılmıştır[1155]. Ergün, Türkiye'de ilk idâdilerin ordu merkezlerinde 1845 yılında açıldıklarını ve 1875'de askerî rüştiyeler açılıncaya kadar, idâdi olmalarına rağmen, rüştiye seviyesinde öğretim verdiklerini belirtmektedir[1156]. İstanbul'da açılan ilk idâdi, Nisan 1845'de açılan Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye'dir. Bu okul, 1872'de Kuleli Kışlasına taşınınca "Kuleli Askeri İdâdisi" olarak anılmıştır[1157]. İlk sivil idâdi mektebi ise 1868 yılında açılan ve lise düzeyinde eğitim veren Galatasaray Sultanisi idi[1158].

İdâdi mektepleri, Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesiyle birlikte ortaöğretim kurumu olarak gerçek hüviyetini kazanmıştır. Bu nizâmnameye göre:

- "İdâdi mektebine, rüştiye mezunu müslim ve gayrimüslim çocuklar alınacaktır.
- Bin hâneden fazla olan ve bulundukları yerin önemine göre her kasabada bir idâdi mektebi bulunacaktır.
- İdâdilerin inşa masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri Vilâyet Maârif İdâresi Sandıklarından karşılanacaktır.
- İdâdi mektebinde muavinlerle birlikte toplam altı öğretmen bulunacaktır.
- İdâdilerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır: Türkçe Kitâbet ve İnşa, Fransızca, Kavânin-i Osmani, Mantık, İlm-i Servet-i Milel, Tarih-i Umûmi,

---

[1153] Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 488.
[1154] Cemil Öztürk, "İdâdî", *TDVİA, c:* 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.464.
[1155] Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1970, s. 130.
[1156] Ergün, **a.g.e.**, s. 31.
[1157] Akyüz, **a.g.e.**, s. 166.
[1158] Maârif Nezâretinin 19 Haziran 1875 (15 Ca 1292/7 Haziran 1291) tarihli mazbatası, BOA, MF. MKT, 29-1, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 154-155.

Cebir, Hendese, İlm-i Mesâha, Kimya, Resim, Hesap, Defter tutma, Hikmet-i Rabiyye, İlm-i Mevâlid ve Coğrafya"[1159].

Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesine göre, sultani mektebi ile açılması planlanan idâdi mekteplerinde başarılı olacak öğrenciler için mükafat verilmesi karara bağlanmıştır. "Kazananlara ödül verilmek üzere bir resmi merasim komitesi oluşturularak tören düzenlenecektir. Sınav İstanbul'da ise komite maârif nazırının başkanlığında ve Meclis-i Kebir-i Maârif heyeti ile Darülfünûn erkânı, mekâtib nazırları, vükelâ-ı fihâm (itibarlı kişiler), büyükelçiler ve yüksek dereceli memurlardan oluşturulacak. Sınav vilâyette yapılıyor ise valinin başkanlığında olarak yerel hükümet memurları, Meclis-i Maârif üyeleri, sınav olunan öğrencilerin aileleri ve halktan ileri gelen kişiler hazır bulunarak özel bir yerde tören yapılacaktır. Birinci olanlara Sultani Mektebi'nin yüksek bölümünün üçüncü senesi dersleri sınavlarına ait olan iki adet gümüş ve idâdi mekteplerinin üçüncü senesi imtihanları için iki tunç madalya verilecektir"[1160].

Sultan II. Abdülhamit döneminde taşrada sivil idâdilerin açılması hız kazanarak, vilâyet merkezlerinde yedi ve sancak merkezlerinde de beş yıl öğretim süreli idâdiler açılmıştır[1161]. 1885 yılında Bursa, Edime ve Çanakkale'de birer idâdi açılmıştır. Aynı yıllarda İzmir, Selânik, Trabzon, Rodos, Konya, Elâzığ, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümülcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas şehirlerinde idâdi mektepleri açılmasına karar verilmiş ve yapımlarına başlanmıştır. Ayrıca Erzurum, Hakkâri, Diyarbekir, Zor, Burdur, Karesi, Kırklareli, İstanköy, Midilli, Tekirdağ, Yenipazar, Taşlıca ve Görice'de de birer idâdi yapılması için mahalli makamlarla temasa geçilmiştir. Bu idâdilerin kısa zamanda tamamlandığını ve hatta karye ve kazâlarda ikamet edip, vilâyet merkezlerindeki idâdilere gelemeyecek durumda olan fakir çocukların

[1159] Derya Demirel, *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdâdiler*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Samsun 2007, s. 83.
[1160] Muammer Demirel, " Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükafat", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, c: 2, S: 1, 2013, s. 36-37.
[1161] Ergün, **a.g.e.**, s. 31.

okumasını teşvik etmek için İzmir, Manastır gibi büyük yerlerdeki idâdiler yatılı hale getirilmiştir[1162].

23 Eylül 1902 tarihli bir genelge ile idâdilerin öğretim sürelerine bir sene ilave edildiği ve bu durumda okullar için ihtiyaç duyulan tahsisatın da artırıldığı, öğretmenlere haftada 24 saatten fazla ders verilmeyeceği ve ihtiyaç halinde dışardan getirilen uzman kişilere de ders verdirilebileceği belirtilmiştir[1163].

II. Meşrutiyet Döneminde, Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesinin vilâyetlerde açılmasını karara bağladığı altı yıllık sultaniler açılamadığından, idâdi mekteplerinde önemli değişiklikler yapıldı. Buna göre, 1908'den sonra önce 12 vilâyet merkezindeki idâdilerin adı sultaniye çevrildi. Emrullah Efendi'nin bakanlığı döneminde, sözü edilen lise veya sultaniye dönüştürme hareketi yavaş yürüdü. Ancak 1914 yılında Şükrü Bey'in bakanlığı sırasında bütün yedi yıllık idâdîler sultaniye çevrildi. Böylece, Birinci Dünya Savaşı yıllarında oluşan sultanilerin sayısı 50'yi buldu[1164].

27 Mayıs 1909 tarihli bir nizâmnâme ile idâdilerin paralı olması Maârif Nezâretince kararlaştırılıp, yatılı ve gündüzlü öğrencilerden alınacak ücretlerin kaç taksitle alınacağı ve okuldaki öğrenci mevcudunun % 20'sini aşmamak üzere parasız öğrenci kabul edilebileceği kayıt altına alınmıştır[1165].

Ayan ve Mebûsan Meclislerinde 4 Temmuz 1910 (25 C 1328) tarihinde kabul edilen bir layiha, padişah V. Mehmet Reşat tarafından çıkarılan bir irâde ile kabul edilmiştir. Layihaya göre, maârif ve mektep müdür ve muallimlerinden hizmet süresi 20 yılı bulmuş olanlardan istifade edilemeyeceği kararına varılıp, 30 sene hizmet etmiş gibi emekli edileceklerdi. Hizmet süreleri otuz seneden ne kadar eksik ise otuz

[1162] Kodaman, **a.g.e.**, s. 119.
[1163] Maârif Nezâreti tarafından tüm Maârif Müdürlüklerine gönderilen 23 Eylül 1902 (14 Eylül 1318) tarihli şukka, BOA, MF. MKT, 662-47, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 224-225.
[1164] Yıldız, **a.g.e.**, s. 30.
[1165] 26 Mayıs 1909 (13 Mayıs 1325) tarihli Tahsil-i İdâdide Bulunan Talebeden Alınacak Ücûrat Hakkındaki Nizâmnâme Layihası, BOA, ŞD. TNZ, 224-76, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 240-242.

seneye tamamlanıncaya kadar emeklilik maaşlarından her ay belirli miktarda kesinti yapılıp, emeklilik ikramiyelerine ilave edilecektir[1166].

3.2.3.1.1. Ertuğrul Mülki (Sivil) İdâdi Mektebi

3.2.3.1.1.1. İdâdi Mektebi İnşâsı ve Açılışı

İdâdi mektebinin ilk inşasına Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın 1886 yılında Çankırı'ya gelip idâdinin temel atma törenine katılmasıyla başlanmıştır. Binanın kargir kısımları bittikten sonra üç yıl süresince inşası durmuştur. Okulun ahşap kısmının inşasına vali Abdurrahman Paşa ve Çankırı Mutasarrıfı Feham Paşa döneminde 1891 yılında başlanmıştır[1167]. Bina inşaatının tamamlanması beklenmeden eğitim faaliyetlerine başlanmış olacak ki, 1892-1893 eğitim-öğretim yılında subayların, ulemanın, ümeranın, memurların ve halkın katılımıyla öğrencilere verilmek üzere ödül töreni düzenlenmiştir[1168].

Çankırı Mutasarrıflığından 9 Temmuz 1892 (27 Haziran 1308) tarihinde Bâb-ı Âli'ye gönderilen telgrafnâmede, idâdi mektebinin inşaatından sorumlu memur kaymakam Talat Bey'in mektep inşaatı için ayrılmış ödenekten 80.000 kuruş çaldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine, Bâb-ı Âli, adı geçen telgrafnâmeyi bir tezkire ile Maârif Nezâretine gönderip, bu meselenin araştırılması için bir müfettişin Çankırı'ya gönderilmesini bildirmektedir. Ayrıca müfettiş gönderilmesine dair irâde-i seniyye de çıkmasına rağmen henüz bir müfettiş gönderilmediği belirtilmiştir[1169]. Yine Maârif Nezâretinden 5 Nisan 1893 (24 Mart 1309) tarihinde gelen yazıda, meselenin incelenmesi için henüz müfettiş gönderilmediğinden dolayı inşaata ara verildiğinden bahsedilip, binanın harabe olmaya yüz tuttuğu vurgulanmıştır[1170]. Bununla birlikte, Kastamonu Maârif Müdürlüğü'nüm araştırması ve Kastamonu Erkan-ı Harbiyesi'ne mensup kolağası Ahmet Efendi'nin incelemeleri sonucunda 80.000 kuruşa yakın para çaldığı anlaşılan Talat Bey, sorguya çekilmek istenmişse de Seraskeri

[1166] *Düstûr,* 2. Tertip, c. 2, Matbaa-i Osmâniyye, Dersaâdet h. 1330 (1912), s. 426.
[1167] A. Şevki Duymaz, "Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim Alanında Bir Örnek: Çankırı İdâdisi", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, Yenigün Ofset Matbaacılık**,** Çankırı, s. 257; İsmet İnönü Ortaokulu Arşivi.
[1168] BOA, MF. MKT. 189-152, 5 C 1311 (14 Aralık 1893), Çankırı Mutasarrıflığı tarafından 14 Aralık 1893 tarihinde Matbuat-ı Dâhiliye İdâresine gönderilen tahrirat.
[1169] BOA, MF. MKT. 166-33, 8 L 1310 (25 Nisan 1893).
[1170] BOA, BEO. 180-13487, 18 N 1310 (5 Nisan 1893).

Makamından resmi emir gelmediğinden sorgusu yapılamamıştır. Bunun üzerine, Maârif Nezâretinden 2 Mayıs 1893 (20 Nisan 1309) tarihinde Seraskeri Makamına gönderilen tezkirede, Talat Bey'in sorgulanmasına izin verilip verilmediği sorulup, daha önceden gönderilen telgrafnâmede ifade edildiği üzere müfettiş gönderilmesine dair bir irâde-i seniyye çıktığına dair nezârete malûmat verilmediği ve böyle bir malûmat var ise bildirilmesi istenmiştir[1171]. Bununla birlikte, Kastamonu'dan gönderilen bir telgrafnâmede, okul inşaatında yaşanan bu tür yolsuzlukların teftişi için gönderilecek memurun yol masrafı ve diğer harcamalarının Maârif Sandığından veya harcırah kararnamesine göre karşılanıp karşılanamayacağı sorulmuştur. Kastamonu Maârif Müdüriyetine 12 Ağustos 1893 (31 Temmuz 1309) tarihinde gelen cevapta, gönderilecek memurun masraflarının yardım hissesinden ödenmesi bildirilmekle birlikte, aynı tarihte Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen bir başka kayıtta, Maârif Sandığından ödenmesi bildirilmiştir[1172].

Seraskeri Makamına 11 Temmuz 1892 (15 Z 1309) tarihinde gelen bir yazıda, Kastamonu Maârif Müdürlüğünce yapılan araştırma sonucunda hazırlanan rapora göre, redif kaymakamı Talat Bey'in gözetimi altında inşa edilen idâdi mektebine ilk etapta 146.000 kuruş harcandığı gösterilmekle birlikte, Kastamonu erkan-ı harbiyesine mensup kolağası Ahmet Efendi ile Kastamonu ve Çankırı merkez kazâları mühendisleri tarafından yapılan incelemelerde 88.000 küsur kuruşun harcandığı tespit edilmiştir. Buna göre, geriye kalan 57.000 küsur kuruşun sarfiyatı hakkında malûmat olmadığından bu konuda Talat Bey'in sorguya çekilmesi gerektiği bildirilmektedir[1173].

Çankırı'da Murad Molla Vakfına ait arsanın üzerinde[1174] rüştiye ve ibtidâi olmak üzere inşa edilen mektebin nehâri (gündüz) idâdi mektebine yetmesinden dolayı inşaatın idâdi mektebine uygun şekilde devam etmesi planlanmıştır. Ancak binanın tasarrufuna dair başka seçeneklerde düşünülmüştür. Bu cümleden olarak, mektebin inşaat masrafından zarar edilmeksizin maârif adına akar olarak kiraya verilmesi ya da

[1171] BOA, BEO. 192-14354, 15 L 1310 (2 Mayıs 1893), Maârif Nezâretinden 2 Mayıs 1893 tarihinde Seraskeri Makamına gönderilen tezkire.
[1172] BOA, MF. MKT. 177-108, 29 M 1311 (12 Ağustos 1893); MF. MKT. 177-69, 29 M 1311 (12 Ağustos 1893).
[1173] BOA, MF. MKT. 144-65, 15 Z 1309 (11 Temmuz 1892).
[1174] BOA, DH. MKT. 347-39, 19 R 1313 (9 Ekim 1895).

askeriyeye satılması düşünülmekle birlikte, askeriye, ihtiyaç duyduğu daireleri daha önceden inşa etmiştir. Yine adı geçen mektebin hastahâne olarak kullanılması düşünülmekle birlikte, konum itibariyle uygun olmadığına karar verilmiştir. Son olarak mektep binasının hükümet konağı olarak kullanılması düşünülmüştür. Zira hükümet konağı ahşap olup yangın durumunda korunması mümkün değildi. Ayrıca mevcut binanın odaları yetersiz ve tamire muhtaç olup tamir masrafının dahi 100.000 kuruş tutacağı belirtilmiştir. Bundan dolayı idâdi için sarf edilmiş olan 250.000 kuruşun Hazine-i Celile'den Maârif Nezâreti veznesine ödenip, adı geçen mektep binasının hükümet konağına tahsis edilmesi talep edilmiştir. Maârif Nezâretinden 18 Ekim 1893'de (7 R 1311) Kastamonu Vilâyetine ve 7 Kasım 1893'de de (27 R 1311) Dâhiliye Nezâretine gönderilen cevaplarda, idâdi mektebi binasının satılması ya da akar olarak kullanılması uygun görülmeyip, mektep inşaatının bitirilerek, öğretime başlaması bildirilmiştir[1175].

İnşa edilmekte olan idâdi binasının kiraya verilmesi ya da satılmasına dair ısrarların devam ettiği çeşitli kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, Kastamonu Maârif Müdürlüğünden Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, zemin katı ibtidâi ve üst katı rüştiye olmak üzere inşa edilen mektebin sonradan yapılan düzenlemeyle idâdi derecesine dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Zemin kattaki ibtidâi mektebi başka bir münasip yere nakledilip, üst kattaki rüştiye mektebi ise lağv edilmiştir. Mektep inşaatının tamamlanması için kiraya verilmesi ya da satılması için izin istenmiştir. Ancak nezâretten 31 Ekim 1893'de (19 T.evvel 1309) gelen cevapta, mektep binasının kiraya verilmesi ya da satılması uygun görülmeyip, inşaatın tamamlanması için keşif defteri ile idâre meclisinden alınacak mazbatanın gönderilmesi bildirilmektedir[1176].

Maârif Nezâretine 1 Şubat 1893 tarihinde gönderilen tahriratta, mektebin inşaatının tamamlanması için 60.000 küsur kuruşun daha sarfına izin verilmesi istenmiştir[1177]. Ancak Kastamonu Maârif Müdüriyetine 30 Eylül 1893 (18 Eylül 1309) tarihinde

[1175] BOA, DH. MKT. 121-33, 7 R 1311 (18 Ekim 1893), Kastamonu Valisi Faik Mustafa Paşa tarafından 18 Temmuz 1893 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat; BOA, ŞD. 2671-6, 29 Ra 1314 (7 Eylül 1896).
[1176] BOA, MF. MKT. 184-142, 20 R 1311 (31 Ekim 1893), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Efendi tarafından Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1177] BOA, MF. MKT. 159-167, 14 B 1310 (1 Şubat 1893), Kastamonu Vilâyetinden Maârif Nezâretine 1 Şubat 1893 tarihinde gönderilen tahrirat.

gelen şukkada, gelen istihbarata göre, okul inşaatının 60.000 küsur kuruşun yarısıyla bitirilebileceği bildirildiğinden bu hususun dikkate alınarak çalışmaların sürdürülmesine izin verilmiştir[1178]. Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen 7 Ekim 1893 (25 Eylül 1309) tarihli şukkada ise Çankırı'da inşasına başlanan idâdi binası için daha önceden sarf olunan miktarın ne kadar olduğunun bildirilmesi istenmiştir[1179].

Maârif Nezâretinden Sadâret Dâiresine 14 Mayıs 1895 (19 Za 1312) tarihinde gönderilen tezkirede, idâdi mektebinin eksiklerinin giderilmesi için Çankırı'dan gönderilen keşf defterinin Hendesehâne tarafından incelendiği ve inşaat için 71.113 kuruş 67 santimin daha sarfının gerekli görüldüğü tespit edilmiştir. Adı geçen miktarın 1895 yılı bütçesinin taşra kısmında yazılı inşaat tertibinden tahsil edilmesi için izin istenmiştir[1180]. Ayrıca Maârif Nezâretinden 2 Eylül 1895 (12 Ra 1313) tarihinde Şurâ-yı Devlet'e havale edilen tezkirede, Çankırı Mekteb-i İdâdisinden gelen keşf defterinin usulüne uygun olduğu ve okul inşaatına 245.000 küsur kuruş harcandığı belirtilip, inşaatın bitirilmesi için 71.113 kuruş 67 santimin daha sarfına izin verilmesi istenmiştir. Neticede, 17 Ekim 1895 (27 R 1313) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile buna izin verilmiştir[1181]. Ayrıca Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 5 Kasım 1895 (17 Ca 1313) tarihinde gönderilen şukka ile bu izin hakkında gerekli malûmat verilmiştir[1182].

İdâdi mektebinin inşaat çalışmaları devam etmekle birlikte, Çankırı'dan Mabeyn-i Hümâyûn Dâiresine 27 Ekim 1892 tarihinde gönderilen telgrafnâmede, Ertuğrul İdâdi Mektebi'nin mülki memurların, askeriyenin, ulemanın, yörenin dini önderlerinin ve reayanın zengin kesiminin katıldığı resmi bir törenle açıldığı

[1178] BOA, MF. MKT. 182-71, 19 Ra 1311 (30 Eylül 1893).
[1179] BOA, MF. MKT. 183-77, 26 Ra 1311 (7 Ekim 1893).
[1180] BOA, ŞD. 213-56, 8 M 1313 (1 Temmuz 1895), Maârif Nezâretinden Sadâret Dâiresine 14 Mayıs 1895 tarihinde gönderilen tezkire.
[1181] BOA, İ. MF. 3-24, 27 R 1313 (17 Ekim 1895), Maârif Nezâretinden 2 Eylül 1895 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e gönderilen tezkire, Dâhiliye Dâiresinde okunup, Sadâret Dâiresine havale edildi. Sadâret Dâiresinden de 9 Ekim 1895'de padişaha arz edilmiştir; BOA, ŞD. 214-23, 29 Ra 1313 (19 Eylül 1895), Maârif Nezâretinden 2 Eylül 1895 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e gönderilen tezkire; BOA, BEO. 659-49412, 2 S 1313 (25 Temmuz 1895); BOA, BEO. 695-52125, 4 Ca 1313 (23 Ekim 1895).
[1182] BOA, MF. MKT. 219-5, 13 S 1312 (16 Ağustos 1894), Maârif Nezâretinden 5 Kasım 1895 tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen şukka.

bildirilmiştir[1183]. Bir başka kayda göre, halkın yardımlarıyla yaptırılan mektebin zemin katı ibtidâi ve üst katı rüştiye olmak üzere 1892 yılının bahar mevsiminde açıldığı ve padişah irâdesiyle mektebe "Ertuğrul" isminin verildiği belirtilmiştir. 28 Ekim 1892 (18 T.evvel 1308) tarihinde geçici olarak idâdi mektebi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Binanın üst katında iki büyük dershâne ile iki oda, bir salon ve bir mescit-i şerif bulunduğu gibi zemin katında da üç dershâne, bir oda ve bir de büyük salon vardır. Okul binasının çevresi mükemmel bir bahçe olacak kadar geniş olup şimdiden içine ağaçlar dikilmeye başlanmıştır[1184].

İnşa edilen okulun dış avlusunun büyüklüğünden dolayı, Kastamonu'dan 8 Mayıs 1900 (8 M 1318) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, okul inşaatından geriye kalan malzemeyle okulun avlusunda bir dükkân yapılıp, müzayede ile kiraya verilip, gelecek gelirin ibtidâi mektepleri muallimlerine tahsis edilmesi için izin istenmiştir. Maârif Nezâretinden 8 Haziran 1900 tarihinde Kastamonu'ya gelen şukkada, zikr olunan dükkânın Vilâyet İdâre Meclisi aracılığıyla müzayede suretiyle talibine kiraya verilip, gelirinin ibtidâi mektepleri muallimlerine verilmesi uygun görülmeyip, Maârif Sandığına tahsis edilmesi bildirilmiştir[1185].

Çankırı İdâdi Mektebinin yapısı, yaklaşık 45mx20m boyutlarında olup sonradan eklenen tuvalet birimleriyle 53 metre uzunluğuna sahip, dikdörtgen bir plandadır. Binanın zemin katında koridorlara açılan altı sınıflı ve üst katta ise yedi sınıflı olarak tasarlanmıştır. Üst kattaki iki büyük sınıf sonradan bölünerek ikişer sınıf daha elde edilmiştir. Zemin kattan birinci kata çıkış ana girişin karşısındaki merdivenlerle sağlanır[1186]. Ayrıca günümüzde mevcut olmamakla birlikte mektep binasının giirş kapısının üstünde bir balkon mevcut idi[1187].

[1183] BOA, Y. PRK. UM. 25-68, 5 R 1310 (27 Ekim 1892), Çankırı'dan 27 Ekim 1892 tarihinde Kastamonu Valisi Faik Paşa'nın aracılığıyla Mabeyn-i Hümâyûn Dâiresine gönderilen telgrafnâme.
1184 *Servet-i Fünûn*, c. 11, S. 284, (20 Ağustos 1896), s. 373.
1185 BOA, MF. MKT. 507-6, 9 S 1318 (8 Haziran 1900), Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa tarafından 8 Mayıs 1900 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
1186 Duymaz, **a.g.m.,** s. 258.
1187 BOA, MF. MKT. 446-62, 20 Z 1316 (1 Mayıs 1899).

3.2.3.1.1.2. İdâdi Mektebinin Tamîrât ve İhtiyaçları

Bu başlık altında evvela, mektebe çeşitli nedenlerden dolayı farklı zamanlarda uygulanan tamirât işlemlerinden bahsedildikten sonra mektebin ihtiyaçlarına değinilecektir.

Çankırı İdâdi Mektebi Müdüriyetinden 18 Nisan 1895 tarihinde Çankırı Mutasarrıflığına gönderilen bir yazıda, belediye tarafından gönderilen bir kalfanın okulun abdesthânesinde incelemelerde bulunduğu ve kalfanın hazırladığı yazıya göre abdesthânenin tamirata muhtaç olduğu bildirilmiştir. Tamirat için kalfanın belirttiğine göre, tanesi 3 kuruştan toplam 60 kuruşa 20 adet döşeme taşı, 70 kuruşa 60 batman[1188] kireç ve tanesi 15 kuruştan toplam 30 kuruşa iki adet çinko boruya ihtiyaç duyulup, tamiratta çalışacak taşçı ve lağımcı ustalarına 10 günlük çalışma için günlüğü 12 kuruştan toplam 120 kuruş tahsis edilmiştir.

Kastamonu'dan Maârif Nezâretine 30 Nisan 1895 (5 Za 1312) tarihinde gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdi Mektebinin abdesthânelerinin sağlık bakımından yeterli olmayıp, harap durumda olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı, abdesthânenin tamiri için 440 kuruşun sarfına izin verilmesi istenmiştir. Maârif Nezâretinden 12 Haziran 1895 tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen cevapta, abdesthânenin tamiri için 440 kuruşun sarfına izin verilmekle birlikte miktarın aşılmamasına dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir[1189].

İdâdi Mektebinin çatı kiremitleri harçla döşenmiş olmasına rağmen rüzgarın tesiriyle çatlama ve kırılmalar meydana gelmiş olup 1901 senesinde yağan kar ve yağmur sularının binanın içine aktığı belirtilmiştir. Bundan dolayı yapılacak çatı yenileme işlemi için, 5.000 kiremit (300 kuruş), 1.200 kilogram kireç (300 kuruş), kum (50 kuruş) ve boruların tamiri için 100 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca iki ustaya yevmiyeleri 10'ar kuruştan 12 günlük çalışma için toplam 240 kuruş ve beş amele için de yevmiyelerinin toplamı 35 kuruştan toplam 175 kuruş tahsis edilmiş olup tamirat işlemi için toplam 1.140 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı, Kastamonu'dan 15 Eylül 1901 (1 C 1319) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen

[1188] Osmanlıda bir ağırlık ölçü birimi olup bir batman, 7,697 kilogramdır.
[1189] BOA, MF. MKT. 268-12, 18 Z 1312 (12 Haziran 1895), Kastamonu Maârif Müdüriyetinden 30 Nisan 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

tahriratta, Ertuğrul İdâdi Mektebinin çatı kiremitlerinin tamiri için ihtiyaç duyulan 1.100 kuruşun[1190] tahsisine izin verilmesi istenmiştir. Bunun üzerine, Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 27 Ekim 1901 tarihinde gelen cevapta, bahsedilen miktarın ödenmesi mümkün olmadığından, tamirat masrafları ya mektebin küçük masrafları için ayrılmış ödenekten ya da başka bir gelir kaynağından karşılanması istenmektedir[1191].

Kastamonu'dan 31 Ocak 1903 (2 Za 1320) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı İdâdi mektepleri binalarında kar ve yağmurun tesiriyle çatlamaların oluştuğu ve tamiratın zamanında yapılmamasından dolayı binaların daha çok zarar gördüğü belirtilmiştir. Bundan dolayı, Kastamonu İdâdisine 700, Bolu İdâdisine 400 ve Çankırı ile Sinop İdâdileri için de 300 kuruş tahsis edilmesi talep edilmiştir. Ancak nezâretten Kastamonu Maârif Müdüriyetine cevaben gelen şukkada, Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı idâdi mektepleri binalarınca kar ve yağmurun tesiriyle her sene icrası lazım gelen tamirat bedelinin 500 kuruşu aşmadığı vurgulanıp, tamiratın mahallince yapılıp, keşif evrâkı ve sairesinin gönderilmesi bildirilmektedir[1192].

Çankırı Nafia Müdürü Mehmet Cemal Efendi tarafından 17 Ağustos 1903 (4 Ağustos 1319) tarihinde ve Çankırı Mutasarrıfı tarafından 22 Eylül 1903 (29 C 1321) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahriratta, önceki sene Çankırı'da meydana gelen depremden dolayı idâdi mektebinin bazı bölümlerinde meydana gelen çatlamaların 2.500 kuruş masrafla tamir edildiği belirtilmiştir. Ancak mektebin kargir olmasından dolayı tamirat eksiklerinin tamamlanması ve binanın bazı noktalarında yapılacak inşaat faaliyetleri için 4.817 kuruş 70 santime daha ihtiyaç duyulduğu nafia mühendisliğinin yaptığı keşif ile tespit edilmiştir. Bundan dolayı, 4.817 kuruş 70 santim olarak hesaplanan tamirat masrafının kullanılmasına ve kış mevsiminin bitmesinden hemen sonra inşaatın başlanmasına izin verilmesi istenmiştir. Ayrıca Kastamonu Valisi tarafından da 27 Ekim 1903 (5 Ş 1321) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta aynı talepte bulunulmuştur. Maârif Nezâretinden

[1190] Aynı belgede, iki meblağ (1.140 ve 1.100 kuruş) belirtilmiştir.
[1191] BOA, MF. MKT. 587-53, 11 B 1319 (24 Ekim 1901), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 15 Eylül 1901 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1192] BOA, MF. MKT. 730-58, 3 C 1321 (27 Ağustos 1903), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 31 Ocak 1903 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

cevaben gelen şukkada, mektebin tamirat masrafları için ihtiyaç duyulan 4.817 kuruş 70 santimin kullanımına izin verildiği bildirilmiştir. İdâdi mektebinin tamirat ve bazı noktalarında yapılacak inşaat çalışmaları için hazırlanan keşif cetveli şöyledir:

Tablo 3.12: Ertuğrul İdâdi mektebine ilaveten inşâ edilecek aksâm ile tamirâtı gösteren 1903 yılı keşif cetveli

Nev'i İnşâât	Aksâm-ı Müteşabih Adet	Eb'ad-ı Süls			Miktar	Fiyatı kuruş	Yekun kuruş	İcmâl kuruş
		Tul metre	Arz metre	İrtifâ' metre				
Mekteb-i Mezkure Talebesine Mahsus Alt Kat Abdesthâneler Üzerine Müceddeden Kademhâne İnşaatı	-	-	-	-	-	-	-	-
Mezkur Kademhânelerin Çatı Aksamının Hedmiyesi	-	-	-	-	-		111,00	-
Mezkur Mektebin Etraf-ı Sülüse Tarafla Beden Duvarları Üzerine Sıva ile Bağdadi Duvar İnşası	-	17,50	-	4,00	70,00	15	1050,00	-
İnşa Edilecek İki Adet Abdesthânenin Bağdadi Bölme Duvarları	2	2,00	-	3,50	14,00	15	210,00	-
Müceddeden İnşa Edilecek Kademhâne Gezinti Mahalline Döşeme İnşası	-	7,50	5,00	-	37,50	5	187,50	-
Müceddeden İnşa Edilecek Kademhâne Gezinti Mahalline Tavan İnşası	-	7,50	5,00	-	37,50	5	187,50	-
Mevcut enkaz ile Kiremit Ferşiyatı ve Çatı Aksamı İnşası	-	10,00	5,50	-	55,00	4	220,00	-
Kademhâneye Taş	2	:80	:60	-	-	60	120,00	-
Abdestlik Mahalline Taş	-	-	-	-	-	35	35,00	-
Kademhânelere Kapı	2	-	1,00	2,30	-	25	50,00	-
Gezinti Mahalline Cam ile Çerçeve	3	-	:80	1,50	-	35	105,00	-
Üst kat Gezinti Mahalli Beden Duvarını Hedm ile Abdesthâne Gezinti Mahalline Kapı Küşadı	-	1,40	:80	1,90	2,13	10	21,30	-
Gezinti Mahalline Kapı	-	-	1,40	1,90	-	70	70,00	-
Abdesthâne Gezinti Mahalline Tesadüf Eden Pencerenin Kapı Mahalinden Çıkan Tuğla ve seddi	-	1,00	:80	2,00	1,60	14	22,40	-
Alt Kat Gürizine Telasuk Etmek üzere Borularla Yukarı Kademhânelerine Mecr İnşası	2	-	-	5,00	Tul 10,00	12	120,00	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-	2509, 70[1193]
Mekteb-i Mezkurun Cümle Kapısı Cihetine Müceddeden İlave Edilecek Kerpiç Muhafaza	-	12,00	:70	:50	4,20	2	8,40	-

[1193] Belgenin aslında 2.498,70 yazıyor.

Duvarı Şemli Hafriyatı								
Mekteb-i Mezkurun Cümle Kapısı Cihetine Müceddeden İlave Edilecek Kerpiç Muhafaza Duvarı ile Zeminden Yukarı Adi Taşlı Duvar İnşası	-	12,00	:70	1,00	8,40	30	252,00	-
Mezkur Duvarın Kerpiç Kısmının Müceddeden İnşası	-	12,0	:70	2,00	16,80	12	201,60	-
Mevcut Kerpiç Muhafaza Duvarının Tamiri	-	90,00	:70	:50	31,50	12	378,00	-
Umum Kerpiç Duvar Üzerine Kiremit Mübayaa ve Ferşiyatı	-	102,0	: 90	-	91,80	5	459,00	-
Hareket-i Arzdan Kırılmış Olan Camların Tecdidi	100	-	-	-	-	3	300,00	-
Mevcut Alt Kat Pencere Parmaklıklarının Ara Yerlerine Çapraz Parmaklık İlavesi	Pencere 20	-	Beher pencereye kıyye 9,00		Kıyye 180,00	4,00	720,00	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-	2319, 00
Cem'an Toplam	-	-	-		-	-	-	4817, 70

Kaynak: BOA, MF. MKT. 767-55, 22 Z 1321 (10 Mart 1904).

İdâdi mektebindeki tamirat meselesi devam ediyor olacak ki, okulun inşaatının tamamlandığı 1896'dan 1906 yılına kadar çatı kiremitlerinin değiştirilmemesinden dolayı, yağan yağmur ve kar sularının çatıdan bina içine aktığı ve bundan dolayı binanın duvarlarında çatlamaların meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kış mevsiminin uzun sürdüğü ve sıcaklığın –22 dereceye kadar düştüğü Çankırı Sancağında okul binasının tamiratının geciktirilmesi durumunda sorunun daha da büyüyebileceği vurgulanır. Bundan dolayı, Kastamonu'dan 24 Mart 1906 (28 M 1324) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, okul binası için ihtiyaç duyulan 3.073 kuruş 38 santimin kullanılmasına izin verilmesi istenip, tamiratın ertelenmesi durumunda ileride daha fazla miktarda masrafa ihtiyaç duyulabileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâretinden 2 Ağustos 1906 (11 C 1324) tarihinde Kastamonu Vilâyetine cevaben gelen şukkada, tamirat masrafı olan 3.073 kuruş 38 santimin harcanmasına izin verilip, tamiratın livâ idâre meclisi ile belediye tarafından birer aza ve okul müdüründen oluşan bir komisyonun gözetiminde yapılması bildirilmiştir. Okul binasına yapılacak tamirat için hazırlanan keşif cetveli şöyledir:

Tablo 3.13: Ertuğrul İdâdi Mektebinde yapılacak tamirâtı gösteren 1906 yılı keşif cetveli

Nev'-i İnşâât	Eb'ad			- Metreküp	Fiyat kuruş	İcmâl kuruş
	Tul metre	Arz metre	İrtifâ' metre			
Eski Duvarın Yıktırılmasıyla Kullanılması Mümkün Olmayan Enkazının 100 metre Mesafede Bulunan Taşlı Çaya Nakli	130	57+60 / 2	30	22,620	9,00	203,58
Kum ve Yağlı kireçle Yapılmış Harçla Binanın Sağlam Olmayan Duvarlarının Metreküpü 100 kuruştan Atikten Çıkan Tuğla Kullanılmak Üzere İnşası	130	4+30 / 2	78	17,238	100	1.723,80
Harç Bastırmalı Kiremit Döşemesi	130	70	-	(Metrekare) 91,00	6	546,00
Mektebin Çatı Kısmında Eksik Kalan Kiremitlerin Satın Alınarak Aktarılması	-	-	-	-	-	600,00
-	-	-	-	-	-	3.073, 38

Kaynak: BOA, MF. MKT. 944-90, 11 C 1324 (2 Ağustos 1906).

Kastamonu'dan 2 Kasım 1892 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdi Mektebi Müdüriyetinin yeni ders programı gereğince okutulacak dersler için toplam değeri 550 frank olan harita, küre-i mücesseme[1194] ve Hendese[1195] kitabına ihtiyaç duyduğu belirtilip, adı geçen kitapların gönderilmesi talep edilmiştir[1196]. Maârif Nezâretinden 9 Ocak 1893 tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen cevapta, talep edilen ürünlerin evvela 550 frank tutan bedelinin gönderilmesi bildirilmektedir[1197].

Çankırı İdâdi Mektebi için yeniden inşa edilmiş olan şadırvana Çankırı'ya akan sudan bir miktarının ayrılması için idâdi mektebi müdüriyetinden 29 Nisan 1900 (16

[1194] Yerküre. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 842.
[1195] Geometri.
[1196] BOA, MF. MKT. 157-117, 20 C 1310 (9 Ocak 1893), Kastamonu Maârif Müdürü Mustafa Efendi'nin 2 Kasım 1892 tarihinde Maârif Nezâretine gönderdiği tahrirat.
[1197] BOA, MF. MKT. 157-99, 20 C 1310 (9 Ocak 1893).

Nisan 1316) tarihinde gönderilen müzekkirede[1198] beyan edilmiştir. Ancak verilecek su için mektebin her sene suyolu vakfına 100 kuruş ödemesi bildirilmiştir. Ayrıca Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa tarafından Maârif Nezâretine 11 Haziran 1900 (12 S 1318) tarihinde gönderilen tahriratta, Kastamonu ve Çankırı'daki mekteblere verilecek su için yıllık 100'er kuruş ödemesinin mahalli maârif bütçesinin yetersizliğinden dolayı mümkün olamayacağı belirtilip, bunun yerine paranın mektebin masârıf-ı müteferrikasınca[1199] ödenmesi teklif edilmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâretinden 11 Temmuz 1900 (13 Ra 1318) tarihinde Kastamonu Vilâyetine cevaben gelen şukkada, paranın mektebin masârıf-ı müteferrikasından tahsis edilmesi kabul edilmiştir[1200].

Kastamonu'dan 23 Eylül 1903 (23 C 1321) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdi Mektebinde Osmanlı siyasi haritası ile küre-i mücesseme olmadığından dolayı coğrafya dersinden istenilen nitelikte istifade edilemediği belirtilip, bu iki malzemenin gönderilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine 4 Ocak 1904'de nezâretten gelen cevapta, Osmanlı siyasi haritası ve kitap anbarında mevcut küre-i musattaha[1201] ile Avrupa ve Afrika haritalarının gönderildiği bildirilmiştir. Kastamonu Maârif Müdüriyetinden 26 Temmuz 1904 (13 Ca 1322) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, küre-i musattahanın gelen malzemeler arasında olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 23 Temmuz 1904'de gelen cevapta, kitap anbarında küre-i musattaha mevcut olmamakla birlikte, şukkada haritalarla beraber gönderildiği belirtilmiş, ancak tedarik edilerek daha sonra gönderileceği bildirilmektedir[1202].

Hüdavendigar (Bursa)'dan 16 Kasım 1905 (3 T.sâni 1321) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Ertuğrul ve Söğüt İdâdi Mektepleri için beşer adet büyük kıtaat-ı hamse ile birer adet Osmanlı siyasi haritasının gönderilmesi talep edilmiştir. Maârif Nezâretinden 23 Temmuz 1906 (10 Temmuz 1322) tarihinde Hüdavendigar Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, kitap anbarında Avrupa ve Afrika

[1198] Bir iş için üst makama yazılan resmi kağıt. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 947.
[1199] Ufak tefek masraflar. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 914.
[1200] BOA, MF. MKT. 513-13, 13 Ra 1318 (11 Temmuz 1900), Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa tarafından 11 Haziran 1900 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1201] Düzlem küre. Devellioğlu, **a.g.e.**, s.821.
[1202] BOA, MF. MKT. 755-37, 15 L 1321 (4 Ocak 1904), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 23 Eylül 1903 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

haritalarının mevcut olduğu ve diğer haritalar basıldığı zaman gönderileceği belirtilip, şimdilik Ertuğrul ve Söğüt İdâdileri için ikişer nüshanın gönderildiği bildirilmiştir[1203].

İdâdi mektebi öğrencilerine mahsus sıralar eski olduğundan 7 Temmuz 1907 tarihinde usta yevmiyesi 485 kuruş masrafla müceddeden 10 adet sıranın yapılması uygun görülmüştür[1204].

Çankırı'da 1900 yılında meydana gelen depremden dolayı idâdi mektebi binasında oluşan çatlakların tamiri için 2.500 kuruşun sarfına Maârif Nezâreti tarafından izin verilmiş iken, inşaat komisyonu 125 kuruş daha fazladan harcama yapmıştır. 125 kuruşluk açığın okulun anbarında bulunan eski çinko boruların satılarak kapatılması ve fazla para kalırsa onunla da okula bir düzine sandalye alınması düşünülmüştür. Bununla birlikte, Kastamonu'dan 26 Mayıs 1908 (13 Mayıs 1324) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, idâdi mektebinin ihtiyaç duyduğu altı adet sandalyenin imali ve mevcut mefruşatın (kilim, seccade, koltuk vs.) tamir ve yenilenmesi için 371 kuruş 10 paraya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı, idâdi mektebi tamiratında saçaklardan çıkarılıp, anbarda mahfuz bulunan eski çinko boruların müzayede suretiyle 208 kuruş bedel ile satılıp, 125 kuruşluk açığın kapatılması ve geri kalan miktarın da okulun masraflarına tahsis edilmesi için izin istenmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 11 Eylül 1908 tarihinde gelen cevapta, idâdi mektebi mefruşatının tamir ve yenilenmesi ile altı adet sandalyenin satın alınması için talep olunan 371 kuruş 10 paranın ödenmesi ve eski çinko boruların 208 kuruş bedel ile satılması uygun görülmüştür[1205].

3.2.3.1.1.3. İdâdi Mektebine Muallim Tayin İşlemleri

Diyarbekir'den Mabeyn-i Hümayûn'a 13 Eylül 1892 (1 Eylül 1308) tarihinde gönderilen telgrafnâmede, Diyarbekir Maârif Müdürü Necip Bey'in sözü üzerine idâdi müdürü Halil Efendi'nin Çankırı'ya tayin edildiği bildirilmiştir. Ancak Halil Efendi'nin bila-sebep Çankırı'ya tayin edilmesinin yörenin ileri gelenlerini üzdüğü

[1203] BOA, MF. MKT. 943-13, 2 C 1324 (24 Temmuz 1906), Hüdavendigar Maârif Müdüriyetinden 16 Kasım 1905 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1204] BOA, MF. MKT. 837-30, 4 M 1323 (11 Mart 1905).
[1205] BOA, MF. MKT. 1036-22, 19 Z 1325 (23 Ocak 1908), Kastamonu Maârif Müdürü Vekili Mehmet Şükrü tarafından 19 Ağustos 1907 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

ve idâdi öğrencilerinin de eğitimini olumsuz etkilediği belirtilerek, tekrar Diyarbekir'e tayin edilmesi için izin istenmiştir[1206]. Ancak Kastamonu'dan Maârif Nezâretine 7 Şubat 1893 (20 B 1310) tarihinde gönderilen tahrirata göre, Diyarbekir İdâdi Mektebi leyliye[1207] dönüştürülüp, Halil Efendi'nin bu mektebde görev yapması uygun görülmediğinden dolayı nehari[1208] olan Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi'ne tayin edildiği belirtilmiştir. Diyarbekir Kumandanlığından gelen bir yazı üzerine, Çankırı'da bulunan Halil Efendi'nin bedel-i nakdi[1209] ödeyerek beş aylık askerlik vazifesine Şubat ayında başlaması bildirilmiştir. Halil Efendi, askerde iken yerine mektebin Türkçe ve Coğrafya muallimi Sait Efendi'nin vekil tayin edilmesi uygun görülmüştür. Ancak Halil Efendi, Diyarbekir'de iken askerlik vazifesinin 2,5 ayını ifa ettiğinden dolayı askerlik hizmet süresi hesaplanırken bunun da göz önünde bulundurulmasını talep etmiştir[1210]. Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 8 Mayıs 1893 tarihinde (21 L 1310) tarihinde gelen şukkada, Sait Efendi'nin Halil Efendi'nin yerine vekâleten tayini işlemi uygun görülüp müdürlük maaşı olan 500 kuruştan yarısının kendisine tahsis edilmesini istemektedir. Ayrıca Halil Efendi'nin uhdesinde bulunan diğer dersler hakkında ne yapıldığının da bildirilmesi istenmiştir. Askerlik konusunda ise Halil Efendi'nin Diyarbekir'de iken iki buçuk aylık askerlik hizmet süresinin hesaplanması için Seraskerlik Makamına gerekli bilgilendirmenin yapıldığı bildirilmiştir[1211].

Halil Efendi, namaz kılmadığı, okulda öğrencilere namaz vakitlerinde ceza verdiği, kış mevsiminde kömürü fazla yakmadığından çocukların hasta olduğu gibi gelen çeşitli şikâyetler üzerine 16 Nisan 1893 (29 N 1310) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gelen şukkada, Halil Efendi hakkında gerekli tahkikatın yapılması istenip[1212], inceleme sonuçlarının nezârete gönderilmesi bildirilmektedir[1213]. Bu olayın da

[1206] BOA, Y. PRK. UM. 25-36, 20 S 1310 (13 Eylül 1892), Maârif Nezâretinden gelen telgrafnâme üzerine Diyarbekir Valisi Sami Paşa tarafından 13 Eylül 1892 tarihinde Mabeyn-i Hümayûn'a gönderilen telgrafnâme.
[1207] Gece Okulu.
[1208] Gündüz Okulu.
[1209] Uzun dönem askerlik yapmayacakların ödemiş oldukları muayyen miktarda bir para.
[1210] BOA, MF. MKT. 167-49, 19 L 1310 (6 Mayıs 1893), Kastamonu Maârif Müdürü Mustafa Efendi tarafından 7 Şubat 1893 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1211] BOA, MF. MKT. 167-88, 21 L 1310 (8 Mayıs 1893).
[1212] BOA, DH. MKT. 15-34, 29 Za 1310 (14 Haziran 1893), Dâhiliye Nezâretinden 16 Nisan 1893 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1213] BOA, MF. MKT. 167-99, 21 L 1310 (8 Mayıs 1893).

etkisiyle Halil Efendi, askerlik vazifesini tamamladıktan sonra Bağdat İdâdisi Müdürlüğüne tayin edilmiş olup 27 Kasım 1893 tarihinde Bağdat Vilâyeti Maârif Müdürlüğüne gönderilen bir şukkaya göre, Halil Efendi'nin alacağı ilk maaşının yüzde beşi tekaüd (emeklilik) ile yüzde biri mağduriyet ve ikinci aylığından da yüzde beşi harik (yangın) ve dükkân aidatı olarak kesilmiştir. Bununla birlikte, Halil Efendi'nin yeni görev yeri olan Bağdat'a gidiş masrafları için ödenecek harcırah (yol parası) miktarı, idâre meclisinden alınacak mesafe mazbatasına göre saati beş kuruştan hesaplanarak ödeme yapılacaktır[1214]. Halil Efendi, Çankırı İdâdi Mektebinde iken müdüriyet ile Tarih ve Fransızca muallimlikleri için 1.100 kuruş maaş almaktaydı. Bağdat İdâdi Mektebinde ise aynı dersler ve müdüriyet için aldığı ücret 2.000 kuruş idi[1215].

Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 12 Aralık 1892 (22 Ca 1310) tarihinde gönderilen bir şukkaya göre, Çankırı İdâdi Mektebi mubassırlığına[1216] Şükrü Efendi'nin tayin edildiği bildirilmektedir[1217].

Kastamonu Maârif Müdüriyetine 17 Ocak 1893 tarihinde gelen şukkaya göre, idâdi mektebinin münhal olan Hendese ve Resim muallimliklerine kaymakam Talat Bey'in tayini uygun görülüp muhasebece kaydı yapılarak görevine başlaması bildirilmiştir[1218]. Kastamonu Maârif Müdüriyetine 7 Şubat 1893'de gelen bir başka şukkaya göre, İzzet Bey, Hendese ve Resim dersleri muallimliklerine vekâleten ve sülüsan (üçte iki) maaş almak şartıyla tayin edilmiş olup ilk maaşından yüzde beş tekaüd ve yüzde bir mazuliyet ya da mağduriyet aidatı kesilmiştir[1219]. Kastamonu'dan 11 Kasım 1894 (12 Ca 1312) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Ertuğrul İdâdisi Resim ve Hendese muallimi kaimmakam Talat Bey'in izin almaksızın İstanbul'a gittiğinden, uhdesindeki derslerden Hendese dersinin Çankırı Livâsı tahrirat müdürü Sait Bey'e ve Resim dersinin de okulun Kitâbet muallimi Faik Efendi'ye ihale edildiği belirtilmiştir. Talat Bey'in bu hareketinden dolayı nasıl cezalandırılması gerektiği hakkında bilgi istenmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 8

[1214] BOA, MF. MKT. 188-11, 18 Ca 1311 (27 Kasım 1893).
[1215] BOA, MF. MKT. 825-81, 18 Ca 1311 (27 Kasım 1893).
[1216] Okulda öğrencinin durumuyla yakından ilgilenen, düzeni sağlayan kimse (Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 789).
[1217] BOA, MF. MKT. 156-37, 22 Ca 1310 (12 Aralık 1892).
[1218] BOA, MF. MKT. 158-103, 28 C 1310 (17 Ocak 1893).
[1219] BOA, MF. MKT. 160-90, 20 B 1310 (7 Şubat 1893).

Ocak 1895 (27 K.evvel 1310) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen şukkaya göre, Talat Bey'in izin almadan İstanbul'a gitmesinden dolayı maaşının tamamının kesilmesi bildirilmiştir[1220]. Ancak Talat Bey tarafından 6 Nisan 1895 (25 Mart 1311) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, İstanbul'a tedavi için gitmeden evvel idâdi müdüründen şifahi (sözlü) olarak izin aldığını belirterek, 4 aylık maaşının yarısının vekil muallimlere ve diğer yarısının da kendisine tahsis edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 12 Ocak 1896 (26 B 1313) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen şukkada, Talat Bey'in talebi kabul edilip, 4 aylık maaşının yarısının vekil muallimlere ve diğer yarısının da kendisine verilmesi uygun görülmüştür[1221].

Çankırı Mutasarrıflığına 8 Mayıs 1893 (26 Nisan 1309) tarihinde gelen bir şukkada, Çankırı Rüştiye Mektebi muallimi iken idâdi mektebine nakil olunan Süleyman Süruri Efendi'nin 16 Mart 1893 tarihli bir tahrirata göre, ödüllendirilmesi uygun görülerek, Süleymaniye'ye terfi' etmiştir[1222]. Çankırı İdâdisinde Arapça ve Farsça derslerini okutmuş olan Süleyman Süruri Efendi[1223], Çankırı Rüştiye ve İdâdi Mekteplerinde toplam 26 yıl hizmet etmiş olup 9 Temmuz 1894 (27 Haziran 1310) tarihinde vefat etmiştir. Süleyman Süruri Efendi'nin vefatından sonra zevcesi Hatice ve çocukları Sare Hanım ile Ali Efendi tarafından 27 Kasım 1894 (28 Ca 1312) tarihinde Mülkiye Tekaüd Dairesi'ne[1224] gönderilen arzuhalde, Memûrin-i Mülkiye Kanunnâmesinin 35, 36 ve 39. maddeleri[1225] gereğince vefat eden memurun ailesine verilmesi lazım gelen maaşın kendilerine tahsis edilmesi talep edilmiştir. Süleyman Süruri Efendi'nin ailesinin talep ettiği maaş, eşine 36 ve çocuklarına 35'er kuruştan toplam 106 kuruştur[1226]. Ailenin talep ettiği maaş kabul edilmekle birlikte, Sare

[1220] BOA, MF. MKT. 243-55, 10 B 1312 (7 Ocak 1895), Kastamonu Maârif Müdürü vekili Saib Efendi tarafından 11 Kasım 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1221] BOA, MF. MKT. 299-66, 26 B 1313 (12 Ocak 1896), Hendese ve Resim muallimi Talat Bey tarafından 6 Nisan 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhal.
[1222] BOA, MF. MKT. 167-134, 21 L 1310 (8 Mayıs 1893).
[1223] BOA, DH. MKT. 15-34, 29 Za 1310 (14 Haziran 1893).
[1224] Emekli Sandığı Dairesi.
[1225] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 5, Ankara Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937, s. 545, 933; *Düstûr*, 1. Tertip, c. 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1939, s. 458, 1179.
[1226] BOA, ŞD. 933-98, 12 C 1312 (11 Aralık 1894).

Hanım'ın 12 Aralık 1906 tarihinde evlenmesinden dolayı kendisine tahsis edilen maaş kesilmiştir[1227].

Çankırı Mutasarrıflığına 28 Eylül 1893 (17 Ra 1311) tarihinde gelen bir şukkaya göre, Abdullah Feyzi Efendi idâdi mektebi müdüriyetine tayin edilmiş olup tayin evrâkı Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilmiş ve idâdi mektebi demirbaş kayıtlarının Abdullah Feyzi Efendi'ye teslim edilmesi bildirilmektedir[1228]. Ayrıca Matbuat-ı Dâhiliye Müdüriyetine 10 Ekim 1893 (29 Ra 1311) tarihinde gönderilen bir tezkire ile Çankırı İdâdi Mektebi müdüriyeti ile Tarih ve Fransızca muallimliklerine Gümülcine İdâdi Mektebi muallimlerinden Abdullah Feyzi Efendi'nin tayin edildiği ifade edilip, gazeteye yazılması bildirilmiştir[1229]. Ahmet Feyzi Efendi, Meclis-i Maârif kararıyla münhal olan Çankırı İdâdi Mektebi müdüriyetine 1100 kuruş maaşla tayin edilmiştir[1230]. Ancak Kastamonu'dan 16 Şubat 1894 (4 Şubat 1309) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen bir telgrafta, Abdullah Feyzi Efendi'nin Çankırı'nın iklimine uyum sağlayamadığından dolayı istifa ettiği belirtilip, yerine merkez idâdisi muallim-i evveli[1231] Mehmet Salih Efendi'nin tayin edilmesi için izin istenmiştir. Bunun üzerine, adı geçen nezâretten 6 Mayıs 1894'de Kastamonu Maârif Müdürlüğüne cevaben gelen şukkaya göre, Çankırı İdâdi Mektebi müdüriyeti ile Tarih ve Fransızca muallimliklerine Mehmet Salih Efendi'nin tayin edilmesine izin verilmiştir. Bununla birlikte, Mehmet Salih Efendi'den münhal kalan Türkçe, Tarih ve Malûmat-ı Fenniyye dersleri muallimliğine muallim-i sâni[1232] Memduh Efendi ve ondan münhal kalan muallim-i sâniliğe muhassası olan 200 kuruş maaş ve 300'er kuruştan 900 kuruş maaşı bulunan Kimya, Hikmet ve İnşâ dersleri ilavesiyle 1.100 kuruş maaşlı Darü'l-Muallimin-i Fünun şubeli Mahmut Nail ve 200 kuruş maaşı olan muallim-i salislik[1233], 400 kuruşlu Fransızca ve yine 400 kuruş maaşlı Coğrafya dersleri ki toplam 1.000 kuruş maaşla Mülkiye Mektebi mezunlarından İbrahim Ethem Efendi'lerin tayinlerine karar verilmiştir. Kastamonu'dan 14 Temmuz 1894'de Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta,

[1227] BOA, ŞD. 1054, 41, 27 Za 1324 (12 Ocak 1907).
[1228] BOA, MF. MKT. 181-128, 17 Ra 1311 (28 Eylül 1893).
[1229] BOA, MF. MKT. 184-15, 29 Ra 1311 (10 Ekim 1893).
[1230] BOA, MF. MKT. 184-42, 30 Ra 1311 (11 Ekim 1893).
[1231] Birinci Öğretmen.
[1232] İkinci Öğretmen.
[1233] Üçüncü Öğretmen.

Mehmet Salih Efendi'nin Kastamonu'dan Çankırı'ya giderken harcırah talep ettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 30 Ağustos 1894'de gelen şukkada, Mehmet Salih Efendi'ye mahallince hisse-i iâne (yardım hissesi)'den ödeme yapılması bildirilmiştir[1234].

Kastamonu Maârif Müdürlüğüne 31 Ekim 1893 (20 R 1311) tarihinde gelen bir şukkada, Çankırı İdâdi Mektebi Arapça, Farsça ve Hesap dersleri muallimi Süleyman Süruri Efendi'nin yakın tarihte emekli olacağından dolayı, uhdesindeki derslerin adı geçen mektebin muallimlerinden bazılarına ihalesi uygun görülmüştür. Buna göre, Arapça dersi adı geçen mektebin Hüsn-i Hat Muallimi Mahbub Efendi'ye verilmiştir. Ayrıca Türkçe muallimliğiyle dördüncü sınıfın açılmasından dolayı tedrisi lazım gelen İnşâ ve Kitâbet[1235] dersleri muallimliğine Kastamonu İdâdisi mezunlarından Faik Efendi mübadele (yer değiştirme) suretiyle tayin edilmesi kabul edilmiştir. Ancak Faik Efendi'nin görevine başlamadan önce bir imtihana tabi tutulması bildirilir[1236]. Neticede, Faik Efendi 12 Aralık 1893'de imtihana tabi tutulmuş olup sınav sonuçları Maârif Nezâretine gönderilmiştir. Nezâretten 6 Mart 1894 (22 Şubat 1309) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen şukkaya göre, Faik Efendi tayin edilmiştir[1237]. Bu arada, Kastamonu Maârif Müdüriyetine 27 Kasım 1893 (15 T.sâni 1309) tarihinde gelen bir şukkaya göre, Süleyman Süruri Efendi tarafından Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, emekli oluncaya kadar görevine devam etmesine izin verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine nezâret, Süleyman Efendi'nin emekli oluncaya kadar memuriyetine devam etmesine izin vermiştir[1238].

Kastamonu'dan Maârif Nezâretine 27 Ocak 1894 tarihinde gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdi Mektebi mubassırı Şükrü Efendi'nin Aralık 1893 tarihinde istifasından dolayı bu memuriyetin adı geçen mektebin İnşa ve Kitâbet dersleri muallimi Faik Efendi'ye ihale edilmesi için izin istenmiştir. Neticede, 6 Mayıs 1894'de nezâretten Kastamonu'ya cevaben gelen şukkada, Faik Efendi'nin uhdesine mubassırlık

[1234] BOA, MF. MKT. 205-19, 29 L 1311 (5 Mayıs 1894), Kastamonu Masarıf Müdürü Celal Efendi tarafından 16 Şubat 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1235] Güzel yazı dersi.
[1236] BOA, MF. MKT. 184-134, 20 R 1311 (31 Ekim 1893).
[1237] BOA, MF. MKT. 197-117, 28 Ş 1311 (6 Mart 1894).
[1238] BOA, MF. MKT. 187-183, 18 Ca 1311 (27 Kasım 1893).

vazifesinin ilave memuriyet olarak tevcih edildiği bildirilmektedir[1239]. Kastamonu'dan 9 Haziran 1894 (5 Z 1311) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen bir tahriratta, Faik Efendi'nin tabip raporundan hasta olduğu anlaşıldığından hava değişimi için kendisine izin verilmesi istenmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 2 Ağustos 1894 (29 M 1312) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen şukkada, Faik Efendi'nin okullar açılıncaya kadar Kastamonu'ya gitmesine izin verildiği, ancak izin süresini aşması durumunda istifa etmiş kabul edilerek, yerine başka bir muallim tayin edileceği belirtilmektedir[1240]. Maârif Nezâretinden 30 Aralık 1895 (13 B 1313) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Faik Efendi'nin uhdesine Hendese dersinin verilmesinden dolayı mektebin mubassırlığına İsmail Hakkı Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir[1241]. Bununla birlikte, Faik Efendi'nin vekâleten muallimlik yaptığı birçok ders olup 13 Şubat 1894 ile 30 Mayıs 1894 tarihleri arasında Tarih ve Fransızca, 13 Ağustos 1894 ile 26 Eylül 1894 arasında Farsça ve Hesap ve 6 Kasım 1894 ile 23 Ekim 1895 tarihleri arasında Resim dersleri için vekâleten muallimlik görevinde bulunmuştur. Maârif Nezâretinden 17 Ekim 1897 (20 Ca 1315) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen şukkaya göre, Faik Efendi, 23 Ekim 1895 tarihinde 150 kuruş maaşla asaleten Resim Muallimi olarak tayin edilmiştir. Ancak Faik Efendi'nin uhdesinde bulunan Resim dersinden aldığı 150 kuruşluk ders ücretinin 50 kuruşu kesilip, yerine 50 kuruş maaşla birinci sınıf Malûmat-ı Nafia dersi uhdesine verilmiştir[1242].

Çankırı'dan 17 Temmuz 1894 (13 M 1312) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen bir tahriratta, Ertuğrul İdâdi Mektebi Arapça, Farsça ve Hesap muallimi Süleyman Süruri Efendi'nin 9 Temmuz 1894 (27 Haziran 1310) tarihinde vefat etmesinden dolayı Hesap dersi muallimliğine Coğrafya ve Türkçe muallimi Sait Efendi'nin ve Arapça ile Farsça dersleri muallimliğine de Feyziyye İbtidai Mektebi muallimi Numan Efendi'nin tayin edilmesi için izin istenmiştir. Ayrıca Sait Efendi'nin uhdesinde bulunan Türkçe dersi Arapça ile birleştirilerek Darülmualimin

[1239] BOA, MF. MKT. 205-30, 29 L 1311 (5 Mayıs 1894), Kastamonu Maârif Müdüriyetinden 27 Ocak 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1240] BOA, MF. MKT. 217-31, 29 M 1312 (2 Ağustos 1894), Kastamonu Valisi Mustafa Faik tarafından 9 Haziran 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1241] BOA, MF. MKT. 299-1, 13 B 1313 (30 Aralık 1895), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 30 Ağustos 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1242] BOA, MF. MKT. 375-47, 20 C 1315 (17 Ekim 1897); BOA, MF. MKT. 1185-53, 7 Ca 1331 (14 Nisan 1913).

mezunlarından olduğunu ifade eden muma-ileyh Numan Efendi'ye, Farsça, Hesap ve Coğrafya derslerinin Sait Efendi'ye, İnşâ ve Kitâbet dersleri muallimi Faik Efendi'ye Malûmat-ı Fenniyye dersinin verilmesi ve okul müdürüne de Usul Defteri dersinin tevdi' edilmesi için izin istenmiştir. Bununla birlikte, Kastamonu Maârif Müdüriyetinden 18 Temmuz 1894 yılında Maârif Nezâretine gönderilen bir tahriratta, Taşköprü Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Ahmet Nuri Efendi'nin maaşının vakıf gelirlerinin azalmasından dolayı 750 kuruştan 480 kuruşa düşürüldüğünden ekonomik sıkıntıya girdiği belirtilmiştir. Bundan dolayı, Çankırı'da münhal kalan 550 kuruş maaşlı Arapça, Farsça ve Hesap dersleri muallimliğine Ahmet Nuri Efendi'nin tayin edilmesi ve kendisinden münhal kalacak muallimliğe de Sinop İdâdisinde görevli Arapça ve Coğrafya muallimi Bodrumlu Mehmet Efendi'nin tayin edilmesi için izin istenmiştir. Ancak Maârif Nezâretinden 19 Eylül 1894 tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne cevaben gelen şukkada, Beyrut İdâdi Mektebi muallimlerinden Tevfik Efendi'nin buranın iklimine uyum sağlayamamasından dolayı Ertuğrul İdâdisinde münhal kalan Arapça, Farsça ve Hesap dersleri muallimliğine tayin edildiği belirtilmiştir. Bu tayin işlemi aynı gün Beyrut Maârif Müdürlüğüne de bildirilip, İstanbul'da bulunan Tevfik Efendi'nin yeni tayin yerine nakledildiği ifade edilmiştir[1243].

Kastamonu'dan 3 Temmuz 1894 (29 Z 1311) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdi Mektebinde bu sene açılacak beşinci sınıfın 200 kuruş maaşlı Malûmat-ı Fenniyye dersinin okul müdürünün uhdesinde bulunan ve haftada 23 saatini meşgul eden Fransızca ve Tarih derslerinden dolayı, okulun mubassırı ve İnşâ dersi muallimi Faik Efendi'ye verilmesi istenmiştir. Bir diğer ders olan 150 kuruş maaşlı Usul Defteri dersinin ise okulun Coğrafya muallimi Darülmuallimin mezunlarından Sait Efendi'ye ihale edilmesi için izin istenmiştir.Nezâretten 19 Eylül 1894 (18 Ra 1312) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen şukkaya göre, Malûmat-ı Fenniyye dersine okul müdürü Mehmet Salih Efendi ve Usul Defteri

[1243] BOA, MF. MKT. 226-57, 18 Ra 1312 (19 Eylül 1894), Çankırı Mutasarrıflığından 17 Temmuz 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

dersine ise Türkçe ve Coğrafya muallimi Sait Efendi'nin tayin edildiği ifade edilmiştir[1244].

Kastamonu'dan 26 Şubat 1895 (1 N 1312) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdi Mektebi Türkçe ve Coğrafya muallimi Sait Efendi'nin memleketine gitmek için izin istediği belirtilmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 16 Mayıs 1895 (21 Za 1312) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen şukkada, okulun tatil döneminde memleketine gitmesine izin verilmekle birlikte, izin süresi bittikten sonra okuluna dönmemesi halinde istifa etmiş sayılacağı bildirilmiştir[1245].

Maârif Nezâretinden 31 Aralık 1896 (26 B 1314) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen şukkada, Maârif Meclisince alınan bir kararla Çankırı İdâdi Mektebi muallimlerinin uhdelerindeki dersler ve aldıkları maaş miktarlarında yeni bir düzenleme yapıldığı ifade edilmiştir. Buna göre, yapılan yeni düzenleme şöyledir:

Tablo 3.14: 1896 yılı Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi ders programı

	Dersler	**Ders Saati**	**Ücret**
Müdür Mehmet Salih Efendi	Fransızca	10	300
	Tarih	8	250
	Malûmat-ı Nafia ve Sıhhati	4	150
	Cebir	2	100
	Toplam	24	800
Mecbur Efendi	Akaid	11	200
	Hat	5	100
	Toplam	16	300
Tevfik Efendi	Arapça	9	200
	Farsça	4	100
	Coğrafya	10	250
	Toplam	23	550
	Türkçe	13	250

[1244] BOA, MF. MKT. 226-61, 18 Ra 1312 (19 Eylül 1894), Kastamonu Maârif Müdürü Mustafa Efendi tarafından 3 Temmuz 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1245] BOA, MF. MKT. 263-16, 21 Za 1312 (16 Mayıs 1895), Kastamonu Maârif Müdürlüğünden 26 Şubat 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

Sait Efendi	Hesap	9	200
	Ahvâl-i Vukuat	2	100
	Toplam	24	550
Faik Efendi	Hendese	5	150
	Türkçe	9	200
	Resim	5	150
	Malûmat-ı Nafia sene 1	1	50
	Toplam	20	550

Kaynak: BOA, MF. MKT. 346-14, 26 B 1314 (31 Aralık 1896).

Tablo 14'e göre, müdür Mehmet Salih Efendi en yüksek maaşa sahip olmakla birlikte, aynı zamanda kendisi ile Faik Efendi'nin uhdelerinde dörder ders bulunmakla en çok derse sahip iki öğretmenden birisidir. Farklı öğretmenlerin uhdesinde bulunan aynı dersin ders saati ile ücreti konusunda tutarsızlık olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Sait Efendi, uhdesinde bulunan 13 saatlik Türkçe dersi için 250 kuruş alırken, Faik Efendi dokuz saatlik aynı ders için 200 kuruş almaktadır. Oysa ki Sait Efendi'nin hesaplamalara göre 290 kuruşa yakın bir ücret alması lazım gelmektedir. Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca dil dersleri arasında ders ücreti en yüksek olan Fransızcadır. En çok ders saatine sahip olan ders, 13 saatle Türkçe olup kendisini 11 saatle Akaid 10'ar saatle Fransızca ve Coğrafya takip etmektedir.

Maârif Nezâretinden 21 Ocak 1898 (27 Ş 1315) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen şukkada, Çankırı İdâdi Mektebi müdürü Mehmet Salih Efendi'nin Bolu İdâdi Müdüriyetine naklinden dolayı münhal kalan Çankırı İdâdi Müdüriyetine 400 kuruş Müdüriyet, 250 kuruş Fransızca, 90 kuruş Cebir, 130 kuruş Malûmat-ı Fenniyye ve 200 kuruş Tarih derslerinin toplamı 1.070 kuruş maaşla İzmir İdâdi Mektebi muallim-i evveli iken istifa eden ve Mülkiye Mektebi mezunu olan Hüseyin Rasih Efendi'nin tayin edildiği belirtilmiştir. Bu arada, İzmir'den 13 Mart 1898 (1 Mart 1314) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafta, Hüseyin Rasih Efendi'nin 12 Mart 1898'de Çankırı'ya gitmek üzere İstanbul'a gönderildiği bildirilmektedir[1246]. Nihayetinde, Kastamonu'dan 12 Haziran 1898 (22 M 1316) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Hüseyin Rasih Efendi'nin 3 Nisan

[1246] BOA, MF. MKT. 387-22, 19 L 1315 (13 Mart 1898), İzmir Maârif Müdürü Nail Bey tarafından 13 Mart 1898 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafnâme.

1898 (22 Mart 1314) tarihinde mahall-i memuriyetine varıp, görevine başladığı ifade edilmiştir[1247].

Çankırı İdâdi Mektebi öğrenci velilerinden Akbabazâde tarafından 7 Ekim 1898 (25 Eylül 1314) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, mektep muallimlerinin ilgisizlik ve düzensizliklerinden ve sınıfa geç gelmelerinden dolayı, öğrencilerin istenilen seviyede öğrenim göremediklerinden bahsederek, 300'den fazla öğrenciye sahip okulun öğrenci sayısının 70'e kadar indiği ihbar edilmiştir. Bununla birlikte, Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif tarafından 13 Aralık 1898 (29 B 1316) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, yakın tarihte adı geçen mektebin inşaatının bitip, resmi açılışına kendisinin de katıldığını ve mektebin muallimlerinin görevini aksatmadan ifa ettiğini belirtmektedir. Ancak mektep müdürü Hüseyin Rasih Efendi ile muallim Faik Efendi'nin görevlerini aksattıkları belirtilerek, Rasih Efendi'nin başka bir idâdi mektebine nakli ve Faik Efendi'nin de Sinop İdâdisi Hendese, Hesap, Cebir ve Rum Mektebi Lisân-ı Osmani muallimi olup hakkında şikâyet vuku' bulan Fuat Efendi ile yer değiştirmeleri için izin istenmiştir.Nezâretten 7 Temmuz 1899 (27 S 1317) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Faik Efendi'nin 180 kuruşlu Hesap, 140 kuruşlu Hendese ve 100 kuruşlu Cebir dersi muallimliklerine toplam 420 kuruş maaşla Sinop İdâdisine tayin edildiği ve Fuat Efendi'nin de Çankırı İdâdisine 140 kuruşlu Türkçe, 140 kuruşlu Hendese, 130 kuruşlu Resim ve 50 kuruşlu Hıfzı's-sıhha dersleri muallimliğine toplam 460 kuruş maaşla tayin edildiği bildirilmiştir. Ayrıca nezâret, 13 Kasım 1900 (20 B 1318) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Faik Efendi'nin Sinop Rum Mektebi Lisân-ı Osmâni dersi muallimliğine de tayin edildiği belirtilip, göreve başlama tarihinin bildirilmesi istenmiştir. Bu arada nezâret, aynı tarihte Matbuat-ı Dâhiliye İdâresine de Faik Efendi'nin Sinop Rum Mektebi lisân-ı Osmâni Muallimliğine tayin edildiğini ilan etmesini bildirmektedir. Kastamonu'dan 9 Mart 1901'de nezârete gönderilen tahriratta, Faik Efendi'nin Sinop Rum Mektebinde 18 Aralık 1900 (5 K.evvel 1316) tarihinden itibaren görevine başladığı bildirilmiştir[1248].

[1247] BOA, MF. MKT. 384-22, 27 Ş 1315 (21 Ocak 1898).
[1248] BOA, MF. MKT. 423-18, 30 C 1316 (16 Ekim 1898), Çankırı İdâdi Mektebinde ihraç edilen öğrencilerin velileri olan Akbabazâde, Kazazzâde, Müftüzâde, İzzet Efendizâde ve beş diğer ismin 7 Ekim 1898 tarihinde Maârif Nezâretine gönderdikleri arzuhal.

Çankırı İdâdisi Müdürü Hüseyin Rasih Efendi başka bir yere nakledilmiş olacak ki, Kastamonu'dan 1 Mart 1899 (18 L 1316) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, uzmanlık alanlarına uygun olmasından dolayı idâdi müdürü Memduh Efendi'nin uhdesinde bulunan Cebir dersiyle muallim Ahmet Tevfik Efendi'nin uhdesinde bulunan Farsça derslerinin tebdili için izin istenmiştir. Nezâretten 6 Haziran 1899 (26 M 1317) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine cevaben gelen şukkada, müdür Memduh Efendi ile muallim Ahmet Tevfik Efendi'nin uhdelerindeki derslerin değiştirilmesine izin verilmiştir[1249]. Mekteb-i Sultani muallimlerinden Hafız Refi tarafından 23 Haziran 1900 (10 Haziran 1310) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, oğlu Memduh Efendi, dört seneden beri izin almadığından bu yıl kendisine izin verilmesi için izin istemektedir. Nezâretten 18 Temmuz 1900 tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, yarım maaş almak şartıyla Memduh Efendi'ye bir buçuk aylık izin verildiği bildirilmiştir[1250].

Maârif Nezâretinden 26 Ağustos 1900 (13 Ağustos 1316) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gelen şukkaya göre, idâdi müdürü Memduh Efendi bir başka yere tayin edilmiştir[1251]. Nezâretten 8 Kasım 1900 (15 B 1318) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Kastamonu, Çankırı, Bolu ve Sinop İdâdi Mekteplerinin müdür, muallim ve ders programlarında yeni bir düzenleme yapıldığı belirtilmiştir. Yeni düzenlemeye göre Çankırı İdâdi Mektebinin programı şöyledir:

Tablo 3.15: 1900 yılı Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi ders programı

Ber-Muceb-i Ta'dilat[1252]				**Hal-ı Hazır**[1253]			
İsmi	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**	**İsmi**	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**
Abdullah Selim Efendi		Müdüriyet	400	**Abdullah Selim Efendi**		Müdüriyet	400
	10	Fransızca	250		10	Fransızca	250
	8	Tarih	180		8	Tarih	200
	1	Usul Defteri	70		5	Farsi	100
	2	Cebir	80		4	Malûmat-ı Nafia	130

[1249] BOA, MF. MKT. 451-34, 26 M 1317 (6 Haziran 1899), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 1 Mart 1899 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1250] BOA, MF. MKT. 515-49, 20 Ra 1318 (18 Temmuz 1900).
[1251] BOA, MF. MKT. 507-50, 29 R 1318 (26 Ağustos 1900).
[1252] Yapılan Yeni Düzenleme.
[1253] Mevcut Düzen.

	2	Hıfzı's-sıhha	80		27	**Toplam**	1080
	23	**Toplam**	1060				

Ber-Muceb-i Ta'dilat				**Hal-ı Hazır**			
İsmi	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**	**İsmi**	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**
Ahmet Tevfik Efendi	10	Arabi	180	**Ahmet Tevfik Efendi**	9	Arabi	180
	4	Coğrafya sene 1,2	90		2	Cebir	90
	7	Farsi	110		10	Coğrafya	180
	4	Ahlak	90		21	**Toplam**	450
	25	**Toplam**	470				

Ber-Muceb-i Ta'dilat				**Hal-ı Hazır**			
İsmi	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**	**İsmi**	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**
(Aynen**)**				**Mecbur Efendi**	15	Ulûm-ı Diniyye	180
					6	Hüsn-i Hat	100
					21	**Toplam**	280

Ber-Muceb-i Ta'dilat				**Hal-ı Hazır**			
İsmi	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**	**İsmi**	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**
Sait Efendi	8	Türkçe sene 2,3	140	**Sait Efendi**	13	Türkçe	180
	9	Hesap	180		9	Hesap	180
	6	Coğrafya sene 3,5	120		2	Usul Defteri	100
	23	**Toplam**	440		24	**Toplam**	460

Ber-Muceb-i Ta'dilat				**Hal-ı Hazır**			
İsmi	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**	**İsmi**	**Ders Saati**	**Ders İsmi**	**Ücret**
Fuat Efendi	4	Hendese	140	**Fuat Efendi**	4	Hendese	140
	9	Türkçe 1,4,5	110		9	Türkçe	140
	5	Resim	130		5	Resim	130
	5	İlm-i Eşya	100		1	Hıfzı's-sıhha	50
	23	**Toplam**	480		19	**Toplam**	460

Kaynak: BOA, MF. MKT. 534-65, 15 B 1318 (8 Kasım 1900).

Tablo 15'e göre, yapılan yeni düzenlemeye göre, müdür Abdullah Selim Efendi ile muallim Sait Efendi'nin maaşlarında 20'şer kuruşluk azalma olmakla birlikte, muallimlerden Ahmet Tevfik Efendi ile Fuat Efendi'nin maaşlarına 20'şer kuruş ilave edilmiştir. Bununla birlikte, Mecbur Efendi'nin maaşında yeni düzenleme yapılmamıştır. Müdür Abdullah Selim Efendi diğer muallimlere göre hem uhdesindeki ders sayısı, hem de aldığı ders ücreti bakımından üstün durumdadır.

Mektebin dil dersleri arasında en yüksek ders ücreti Fransızca dersine ait olmakla birlikte, ders saati sayısı bakımından Arapça dersiyle aynı, Türkçe ve Farsça dersleriyle de oldukça az bir fark vardır. Yeni düzenlemeye göre, ders saatleri birbirine yakın olmasına rağmen ders ücretleri arasında iki katından fazla farkın olduğu dersler mevcuttur. Bu cümleden olarak, Abdullah Selim Efendi, 10 ders saatlik Fransızca dersinden 250 kuruş ders ücreti alırken, Fuat Efendi dokuz saatlik 1, 4 ve 5. sınıf Türkçe dersleri için 110 kuruş ders ücreti almaktadır. Tabloya göre, okulun bütün muallimlerine aylık toplam 2.730 kuruş maaş ödenmektedir. Çankırı İdâdisinden 1 Haziran 1901 (19 Mayıs 1317) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Maârif Nizâmnâmesinin ilgili maddesine göre, idâdi mektebinde görevini beş sene kusursuz bir şekilde ifa eden muallimleri herhangi bir leyli veya nehari idâdi mektebine müdür muavini olarak terfi' etmektedir. Bundan dolayı, Çankırı İdâdisi muallimlerinden Fuat Efendi'nin terfi' ile taltifi için izin istenmiştir.Bunun üzerine Kastamonu Maârif Müdüriyetine 1 Mayıs 1902 (22 M 1320) tarihinde gelen cevapta, Fuat Efendi'nin sicil dosyasının Sicill-i Ahvâl şubesinde mevcut olmadığı belirtilip, adı geçen dosyanın gönderilmesinden sonra terfi' konusunun görüleceği bildirilmiştir[1254].

Çankırı İdâdisi müdürü vekili ve Hesap, Türkçe ve Usul Defteri muallimi Mehmet Sait Efendi tarafından 21 Ekim 1900 (26 C 1318) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, maaşının geçen seneki düzenlemede 90 ve bu sene 20 kuruş daha azaltıldığı için ailesini geçindiremeyecek derecede ekonomik sıkıntıda olduğunu belirterek, herhangi bir leyli idâdi mektebine tayin edilmek istediği belirtilmektedir. Çankırı İdâdisi müdürü Mehmet Sezai Efendi de[1255] 30 Ekim 1900 (17 T.evvel 1316) tarihinde Maârif Nezâretine gönderdiği arzuhalde, toplam maaşı 1.000 kuruştan az olmamak üzere uzmanlık alanı dışında olan Tarih ve Cebir derslerinin Ahmet Tevfik Efendi'nin uhdesinde bulunan Ahlak ve Coğrafya dersleriyle değiştirilmesi için izin istemiştir. Kastamonu Maârif Müdüriyetine 9 Şubat 1901 (19 L 1318) tarihinde cevaben gelen şukkada, müdür Sezai Efendi'nin

[1254] BOA, MF. MKT. 623-53, 22 M 1320 (1 Mayıs 1902), Kastamonu Maârif Müdüriyeti tarafından 1 Ağustos 1901 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

[1255] Mehmet Sezai Efendi, sırasıyla mubassırlık ve Fransızca Muallimliği vazifesiyle Selanik İdâdisine, Mamuretülaziz (Elazığ) İdâdi Müdüriyetine ve 13 Mayıs 1899 tarihinde Balıkesir İdâdi Müdüriyetine tayin edildikten sonra 1 Ekim 1900 tarihinde Çankırı İdâdi Müdüriyetine tayin edilmiştir, (BOA, MF. MKT. 638-23, 18 Ra 1320 (25 Haziran 1902).

talebinin kabul edildiği ve kararın Matbuat-ı Dâhiliye İdâresince de ilan edildiği bildirilmiştir[1256].

Kastamonu'dan 27 Mayıs 1902 (18 S 1320) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdisi müdürü Sezai Efendi'nin yörenin iklimine uyum sağlayamadığından, başka bir idâdi mektebi müdüriyetine tayin edilmek istediği belirtilmektedir. Nezâretten 21 Ekim 1902 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gelen şukkada, idâdi müdüriyetlerinde açık oluşması durumunda tayin edilebileceği bildirilmiştir[1257]. Kısa bir süre sonra, Görüce İdâdi Mektebi müdürlüğünde açık oluşmuş ve Sezai Efendi'nin buraya tayini söz konusu olmuştur. Ancak Maârif Nezâretinden 1 Nisan 1903 (19 Mart 1319) tarihinde Manastır Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, adı geçen müdürlüğe Darülmuallimin'den en iyi derecede mezun olan Mehmet Saib Efendi'nin 450 kuruş müdüriyet, 450 kuruş Fransızca, 150 kuruş Cebir ve 300 kuruş Hendese muallimliklerine toplam 1.350 kuruş maaşla tayin edildiği ifade edilmektedir[1258]. Ayrıca Sadâret Dairesinden 25 Ocak 1903 (25 L 1320) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tezkirede de, Çankırı İdâdisi öğrencilerinin eğitiminde oluşacak aksaklıktan dolayı Sezai Efendi'nin Görüce İdâdisine tayininin uygun görülmediği belirtilmektedir[1259]. Bununla birlikte, Sezai Efendi'nin tayin talebi kabul edilip, başka bir mektebe nakledilmiş olacak ki, Maârif Nezâretinden 26 Mayıs 1903 (28 S 1321) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, yakın tarihte Çankırı İdâdisi Müdüriyetine Görüce İdâdisi müdürü Fahri Efendi naklen tayin edilmekle birlikte, Çankırı'ya gitmekte imtina' etmesinden dolayı, Halep Vilâyeti İdâdi Mektebi muallim-i evveli Şerif Efendi'nin tayin edildiği belirtilmiştir. Şerif Efendi, Çankırı'ya vardıktan sonra İdâre Meclisinden alınacak mesafe mazbatasına göre kendisine harcırah (yol masrafı) ödenmesi bildirilmiştir[1260].

Kastamonu'dan 6 Temmuz 1902 (29 Ra 1320) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdisi mubassırı Yusuf Efendi'nin mahalli

[1256] BOA, MF. MKT. 543-24, 19 L 1318 (9 Şubat 1901).
[1257] BOA, MF. MKT. 638-23, 18 Ra 1320 (25 Haziran 1902), Kastamonu vali vekili Mehmet Bey tarafından 27 Mayıs 1902 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1258] BOA, MF. MKT. 662-47, 3 C 1320 (7 Eylül 1902).
[1259] BOA, MF. MKT. 681-3, 27 L 1320 (27 Ocak 1903).
[1260] BOA, MF. MKT. 708-45, 28 S 1321 (26 Mayıs 1903).

hükümetince Koçhisar Nahiyesi müdürlüğü vekâletine tayin edildiğinden, geri dönünceye kadar mubassırlık vazifesine İstanbul'da rüsumat muhafaza memurluğunda bulunmuş Çankırılı Feyzi Efendi'nin tayini için izin istenmiştir.Nezâretten 18 Ağustos 1902 (5 Ağustos 1318) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen şukkada, Feyzi Efendi'nin vekâleten tayini kabul edilmekle birlikte, mubassır maaşının Yusuf ve Feyzi Efendilere yarı yarıya verilmesi uyarısında bulunulur[1261].

Kastamonu'dan 2 Haziran 1903 (20 Mayıs 1319) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafnâmede, Görüce İdâdisine tayin edilen Çankırı İdâdisi muallimlerinden Fuat Efendi'nin ailesinin rahatsızlığından dolayı, başka bir muallimin tayin edilmesi talebinde bulunulmuştur. Ancak nezâretten 29 Temmuz 1903 (16 Temmuz 1319) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen şukkada, 200 kuruşlu Hesap, 50 kuruşlu Usul Defteri, 100 kuruşlu Cebir ve Hendese ile 150 kuruşlu ikinci ve üçüncü sınıf Türkçe derslerine toplam 500 kuruş maaşla Görüce İdâdisine tayin edildiği belirtilip, eğitimin aksamaması için en kısa sürede Görüce'ye gitmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine, Kastamonu'dan gönderilen tahriratta, Fuat Efendi'nin uhdesindeki derslerin boş geçmemesi için vekâleten Kastamonu İdâdisi mezunlarından ehliyet sahibi Behçet Efendi'nin tayinine izin verilmesi istenmiştir. Maârif Nezâretinden 5 Ekim 1903 tarihinde gelen cevapta, 630 kuruş maaşlı Malûmat-ı Ziraiyye ve Sıhhiyye, Usul Defteri ve Hesap derslerine Darülmuallimin mezunlarından biri tayin edilinceye kadar Behçet Efendi'nin vekâleten görev yapması kabul edilmiştir[1262].

Maârif Nezâretinden 26 Ağustos 1903 (2 C 1321) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Çankırı İdâdi Mektebinin ders programında yeni bir düzenleme yapıldığı belirtilip, muallim ve ders programında yapılan düzenleme şöyledir:

[1261] BOA, MF. MKT. 653-29, 13 Ca 1320 (18 Ağustos 1902), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 6 Temmuz 1902 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1262] BOA, MF. MKT. 721-41, 4 Ca 1321 (29 Temmuz 1903), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 2 Haziran 1903 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafnâme; BOA, MF. MKT. 732-47, 10 C 1321 (3 Eylül 1903).

Tablo 3.16: 1903 yılı Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi ders programı

İsim	Ders İsmi	Ders Saati	Ders Ücreti
Mehmet Şerif Efendi	Müdüriyet	-	500
	Fransızca	12	300
	Hendese	5	150
	Cebir	2	120
	Toplam	19	1.070
Tevfik Efendi	Türkçe sene 2,3,4	11	200
	Farisi	8	150
	Kitâbet	4	140
	Toplam	23	490
Sait Efendi	Tarih	8	180
	Coğrafya	13	200
	İlm-i Eşya	3	100
	Toplam	24	480
Mecbur Efendi	Ulûm-ı Diniyye ve Ahlakiyye	15	190
	Hat	7	100
	Toplam	22	290
henüz muallim atanmamış	Malûmat-ı Ziraiyye ve Sıhhiye	6	200
	Usul Defteri	1	60
	Hesab	11	370
	Resim		110
	Toplam	18	740
Hafız Mustafa Efendi	Arabi	12	150
	Ulûm-ı Diniyye ve Ahlakiyye sınıf 1	3	50
	Türkçe sınıf 1	6	40
	Toplam	21	240

Kaynak: BOA, MF. MKT. 736-15, 26 C 1321 (19 Eylül 1903).

Tablo 16'ya göre mektebin öğretim kadrosu beş kişiden oluşmakla birlikte, Maârif Nezâretinden 19 Ocak 1904 (6 K.sâni 1319) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Çankırı İdâdisi Resim Muallimliğine, nezârete gönderilen resim numunelerinin başarılı bulunmasından dolayı, adı geçen mektebin mubassırı Yusuf Efendi'nin 110 kuruş maaşla tayin edildiği belirtilip, bu haber

Matbûat-ı Dâhiliye İdâresince de ilan olunmuştur[1263]. Ayrıca nezâretten 3 Nisan 1904 (17 M 1322) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen bir başka şukkada, Çankırı İdâdisinin münhal kalan Malûmat-ı Ziraiyye ve Sıhhiyye, Usul Defteri ve Hesap dersleri için Kastamonu İdâdisi muallimlerinden Fuat Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir[1264]. Çankırı'ya tayin edilen Kastamonu İdâdisi muallimlerinden Ahmet Fuat Efendi'nin uhdesindeki Coğrafya ve Türkçe derslerine Görüce İdâdisi muallimlerinden Fuat Efendi tayin edilmiştir. Ancak Ahmet Fuat Efendi tarafından Maârif Nezâretine gönderilen telgrafnâmede, kendisinin Kastamonu'da kalıp, Görüce İdâdisi muallimi Fuat Efendi'nin Çankırı'ya tayin edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 25 Mayıs 1904 (10 Ra 1322) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Ahmet Fuat Efendi'nin talebinin kabul edilip, Çankırı'ya Görüce İdâdisi muallimi Fuat Efendi'nin nakledildiği ifade edilmektedir[1265]. Buna göre, mektebin öğretim kadrosu yediye yükselmiştir denilebilir.

Mardin İdâdi Mektebinde muallimi bulunmayan Malûmat-ı Ziraiye, Hesap, Hendese ve Cebir dersleri için Diyarbekir İdâdi Mektebi mezunu Münir Nazmi Efendi'nin yarı maaş olan 700 kuruş maaşla vekâleten tayin edilmesi istenmiştir. Ancak Maârif Nezâretinden 25 Ocak 1904'de gelen cevapta, Münir Nazmi Efendi'nin vekil olarak tayin edilmesi uygun görülmesine rağmen, bir süre sonra onun yerine Darülmuallimin mezunlarından birinin tayin edilmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir[1266]. Bunun üzerine, Diyarbekir Maârif Müdüriyetinden nezârete 21 Şubat günü gönderilen bir yazıda, bu sefer Münir Nazmi Efendi'nin asil muallim olarak tayin edilmesi talep edilmiştir. Ancak 28 Mayıs 1904 günü gelen cevabi yazıda, Münir Nazmi Efendi'nin ehliyet sahibi olmadığı belirtilip, Çankırı İdâdisi muallimlerinden Sait Efendi'nin tayin edildiği bildirilmektedir[1267]. Ancak Sait

[1263] BOA, MF. MKT. 737-48, 29 C 1321 (22 Eylül 1903); Yusuf Efendi, 1889 yılında Çankırı Rüştiye Mektebinden mezun olduktan sonra 1890'da Kastamonu İdâdi Mektebinin leyli kısmına kayıt yapıp, bu okuldan mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra Çankırı İdâdisi mubassırlığına tayin edilmiştir, BOA, MF. MKT. 747-52, 12 Ş 1321 (3 Kasım 1903).
[1264] BOA, MF. MKT. 775-12, 1 S 1322 (17 Nisan 1904).
[1265] BOA, MF. MKT. 782-53, 10 Ra 1322 (25 Mayıs 1904).
[1266] BOA, MF. MKT, 759-54, 10 Za 1321 (28 Ocak 1904), Diyarbekir Maârif Müdüriyeti görevini de üstlenen idâdi mektebinin müdürü Mehmet Efendi tarafından 5 Ocak 1904 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1267] BOA, MF. MKT, 782-56, 10 Ra 1322 (25 Mayıs 1904).

Efendi'nin Mardin İdâdisine naklinden vazgeçilmiş olacak ki, nezâretten 5 Temmuz 1904 (21 R 1322) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, mektebin tatil döneminde Sait Efendi'nin memleketi olan Kargı'ya gitmesine izin verildiği geçmektedir[1268]. Bununla birlikte, nezâretten 27 Aralık 1905 (29 L 1323) tarihinde Erzurum Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Sait Efendi'nin Erzurum İdâdisine muallim-i salis[1269] olarak tayin edildiği ifade edilmektedir[1270].

Kastamonu'dan 7 Haziran 1904 (23 Ra 1322) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdisi müdürü Mehmet Şerif Efendi'nin 1.165 kuruş maaşlı Halep İdâdisi muavin-i evvelliğinden birkaç ay önce Çankırı İdâdisine 1.070 kuruş maaşla tayin edildiği belirtilip, Şerif Efendi'nin maaşının Halep İdâdisine nazaran daha az olduğundan dolayı maaşından her ay kesilen 70 kuruşun durdurulması için izin istenmiştir. Ancak nezâretten 18 Temmuz 1904 (5 Ca 1322) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, 1.070 kuruş maaşla Çankırı'ya tayin edilen Mehmet Şerif Efendi'nin maaşından 70 kuruşluk kesintinin durdurulmasının mümkün olamayacağı bildirilmektedir[1271]. Mehmet Şerif Efendi, maaş hususunda ısrarlı davranıp, 21 Temmuz 1908 (21 C 1326) tarihinde nezârete gönderdiği arzuhalde, aile efradının artmasından dolayı masrafları karşılayamadığını ifade edip, herhangi bir vilâyet merkezindeki leyli idâdi müdüriyetine tayini için izin istemektedir[1272]. Nezâretten 15 Haziran 1909 (26 Ca 1327) tarihinde gelen cevapta, Mehmet Şerif Efendi'den kıdemli bulunan müdürler terfi' etmedikçe kendisinin terfi' edemeyeceği belirtilmiştir[1273].

Maârif Nezâretinden 23 Temmuz 1904 (10 Ca 1322) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, 1903 yılında düzenlenen Çankırı İdâdisi ders programında bazı değişiklikler yapıldığı belirtilmiştir. Buna göre, Tevfik Efendi'nin Kitâbet dersi 112 kuruşa düşürülmüşken, Türkçe dersinin ücreti 220 kuruşa yükseltilmiş ve uhdesinden Farsça dersi çıkarılıp, yerine 160 kuruşlu bir, iki, üç ve

[1268] BOA, MF. MKT. 790-12, 21 R 1322 (5 Temmuz 1904).
[1269] Üçüncü Öğretmen.
[1270] BOA, MF. MKT. 901-69, 29 L 1323 (27 Aralık 1905).
[1271] BOA, MF. MKT. 791-58, 5 Ca 1322 (18 Temmuz 1904), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 18 Temmuz 1904 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat; BOA, MF. MKT. 870-62, 16 Ca 1323 (19 Temmuz 1905).
[1272] BOA, MF. MKT. 1066-76, 21 C 1326 (21 Temmzu 1908).
[1273] BOA, MF. MKT. 1129-4, 26 Ca 1327 (15 Haziran 1909), Maârif Nezâretinden 15 Haziran 1909 tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukka.

dördüncü sınıf Coğrafya dersi verilmiştir. 168 kuruşlu Malûmat-ı Ziraiyye ve Sıhhiyye, 28 kuruşlu Usul Defteri, 220 kuruşlu Hesap dersi ve 100 kuruşlu beşinci ve altıncı sınıf Coğrafya derslerine Darülmuallimin mezunu Ali Nazif Efendi tayin edilmiştir. Son olarak 160 kuruşlu Tarih, 60 kuruşlu İlm-i Eşya ve 160 kuruşlu Farsça dersleri muallimliğine Keskin Rüştiye Mektebi eski muallim-i evveli Rasim Efendi tayin edilmişlerdir. Ders programındaki bu düzenlemeden sonra fazla kalan 202 kuruşun 100 kuruşu Mecbur Efendi'nin uhdesindeki Ulûm-ı Diniyye ve Ahlakiyye ve 40 kuruşu da Hüsn-i hat dersine ilave edilmiştir. Ayrıca 10 kuruşu Resim dersine ve 42 kuruşunun Mustafa Efendi'nin uhdesindeki Arapça ve 10 kuruşunun da yine aynı muallimin uhdesinde bulunan birinci sınıf Ulûm-ı Diniyye ve Ahlakiyye dersine ilavesine karar verilmiştir[1274].

Kastamonu'dan 15 Mayıs 1905 (10 Ra 1323) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdisi muallimlerinden Ali Nazif Efendi'nin uhdesinde bulunan Hesap dersinin bir, iki ve üçüncü sınıflara ait kısımlarının 120 kuruş ücretle aynı mektebin mubasırı Yusuf Efendi ile değiştirilmesi, buna karşılık Ali Nazif Efendi'nin alacağı mubassırlığın müdür muavinliği ile değiştirilmesi için izin istenmiştir. Ancak nezâretten 13 Haziran 1905 (9 R 1323) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gelen cevapta, muallimler arasında Hesap dersi ve mubassırlık vazifesinin değiştirilmesi uygun görülmeyip, mektebin öğrenci sayısına nazaran mubassırlığın müdür muavinliği olarak değiştirilmesine de lüzum olmadığı bildirilmiştir[1275].

Çankırı İdâdisi muallimlerinden Ali Nazif Efendi tarafından 10 Temmuz 1906 (18 Ca 1324) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, hem okuldaki diğer muallimler terfi' ederken kendisinin aynı pozisyonda kalması, hem de yörenin iklimine uyum sağlayamadığından Kastamonu İdâdisi muallimlerinden iken Sivas İdâdisine nakledilen ve memleketine yakın olmasından dolayı Çankırı'ya gelmek isteyen Ahmet Fuat Efendi ile yer değiştirmek istediği ifade edilmektedir. Nezâretten 23 Ağustos 1906 (3 B 1324) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, Ali Nazif Efendi'nin uhdesinde bulunan 150 kuruşlu muavinlik, 112 kuruşlu Malûmat-ı Ziraiyye, 220 kuruşlu Hesap, 80 kuruşlu dördüncü ve beşinci sınıf Tarih

[1274] BOA, MF. MKT. 792-34, 10 Ca 1322 (23 Temmuz 1904).
[1275] BOA, MF. MKT. 863-42, 9 R 1323 (13 Haziran 1905), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 15 Mayıs 1905 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

ve 80 kuruş maaşlı dördüncü ve beşinci sınıf Coğrafya dersleri muallimliğine toplam 642 kuruş maaşla Sivas İdâdisi muallim-i salisi Ahmat Fuat Efendi'nin ve Sivas İdâdisine de Ali Nazik Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir. Ayrıca açıkta kalan 80 kuruşlu ikinci ve üçüncü sınıf Tarih ile 80 kuruşlu Farsça dersleri de Ahmet Fuat Efendi'nin uhdesine verilmiştir[1276]. Ancak 23 Ağustos 1906'da nezâretten gelen cevapla Ahmet Fuat Efendi'nin uhdesine Farsça ile ikinci ve üçüncü sınıf Tarih dersleri verilmesine rağmen, aynı tarihte Kastamonu'dan nezârete gönderilen tahriratta, yedi senedir açıkta olan ve ailesiyle mağdur durumda olan Mustafa Ziyaeddin Efendi'nin İstanbul'da Nuruosmaniye Medresesinde Arapça ve Farsça derslerini okuttuğundan bahsedip, Çankırı İdâdisinde münhal kalan Farsça ile ikinci ve üçüncü sınıf Tarih derslerinden birisine tayin edilmesi için izin istenmiştir.Nezâretten 5 Aralık 1906 (18 L 1324) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, 160 kuruşlu Farsça dersinin Mustafa Ziyaeddin Efendi'ye ve 80 kuruşlu ikinci ve üçüncü sınıf Tarih dersi ile Resim Muallimliğinin, mubassırlık vazifesinde bulunan Yusuf Sabri Efendi'ye tevcih edildiği bildirilmiştir[1277].

Kastamonu'dan 21 Aralık 1908 (27 Za 1326) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafta, Çankırı İdâdisi muavinliğine tayin edilen Sivas İdâdisi muallimlerinden Rahmi Efendi'nin henüz gelmediği belirtilmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 12 Ocak 1909 (19 Z 1326) tarihinde Sivas Maârif Müdüriyetine çekilen telgrafta, Rahmi Efendi'nin derhal yeni görev yeri olan Çankırı İdâdisine gitmesi emredilmiştir[1278]. Ancak 28 Şubat 1909 (15 Şubat 1324) tarihinde Sivas'dan Maârif Nezâretine çekilen telgrafta, Rahmi Efendi'nin Çankırı İdâdisine tayin edildiğine dair Sadâret'ten bir şukka gönderilmesi talebinde bulunulur[1279]. Ancak nezâretten 3 Mart 1909 (10 S 1327) tarihinde Sivas'a gönderilen cevabi yazıda, Rahmi Efendi'nin yeni görev yerine gitmemesi halinde istifa etmiş olarak addedileceği bildirilmiştir[1280]. Neticede, Rahmi Efendi, yeni görev yeri olan Çankırı İdâdisi müdür muavinliğine 13 Mart

[1276] BOA, MF. MKT. 949-51, 3 B 1324 (23 Ağustos 1906).
[1277] BOA, MF. MKT. 966-35, 18 L 1324 (5 Aralık 1906), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 23 Ağustos 1906 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1278] BOA, MF. MKT. 1092-13, 19 Z 1326 (12 Ocak 1909).
[1279] BOA, MF. MKT. 1103-82, 8 S 1327 (1 Mart 1909), Sivas Maârif Müdürü namına Cemal Efendi tarafından 28 Şubat 1909 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafname.
[1280] BOA, MF. MKT. 1104-49, 10 S 1327 (3 Mart 1909), Maârif Nezâretinden Sivas Maârif Müdüriyetine 3 Mart 1909 tarihinde gönderilen telgrafname.

1909 (28 Şubat 1324) tarihinde gitmiştir[1281]. Rahmi Efendi tarafından 26 Mayıs 1909 (13 Mayıs 1325) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, Çankırı İdâdisine mecburi olarak tayin edildiğini belirtip, Kasatamonu İdâdisi muavin-i sâniliğine veya Sivas'ta açılacak muavinliğe tayini için izin istemektedir. Ancak nezâretten 16 Haziran 1909 (27 Ca 1327) tarihinde gelen cevapta, Kastamonu ve Sivas İdâdilerinde münhal muavinlik olmadığı bildirilmiştir[1282].

Çankırı İdâdisi Fransızca muallimliğine 6 Temmuz 1912 tarihinde 600 kuruş maaşla Süzmeyan Efendi tayin edilmiş olup[1283], 14 Nisan 1913 (7 Ca 1331) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine Süzmeyan Efendi'nin tercüme-i hal evrâkı gönderilmiş iken[1284] Çankırı İdâdisi müdürü Ahmet Fuat Efendi de 21 Nisan 1913 tarihinde Nablus İdâdi Mektebine tayin edilmiştir[1285].

3.2.3.1.1.4. İdâdi Mektebinde Ödüllendirme

Çankırı İdâdi Mektebinde her sene ödül töreni düzenlenip, derslerinden başarıyla mezun olan öğrencilere ve mektebin yetenekli muallimlerine çeşitli ödüller verilmekteydi. Buna göre, Çankırı İdâdi Mektebinde öğrencilere verilmek üzere ilk ödül töreni 1892-1893 eğitim-öğretim yılında subayların, ulemanın, ümeranın, memurların ve halkın katılımıyla düzenlenmiştir[1286].

Meşihat Makâmına 14 Ağustos 1893 (2 Ağustos 1309) tarihinde gönderilen bir yazıda, Çankırı İdâdisi Ulûm-ı Diniyye ve Hüsn-i hat muallimi Ahmet Mecbur Efendi tarafından hazırlanan "Hilafetnâme-i Osmâniyye"[1287] adlı risalenin basımına ruhsat verilmesi için Risale Teftiş ve Muayene Komisyonuna gönderildiği ve gelen

[1281] BOA, MF. MKT. 1118- 27, 21 R 1327 (12 Mayıs 1909); BOA, MF. MKT. 1107-65, 25 S 1327 (18 Mart 1909).
[1282] BOA, MF. MKT. 1129-47, 27 Ca 1327 (16 Haziran 1909).
[1283] BOA, MF. MKT. 1180-79, 10 Ş 1330 (25 Temmuz 1912).
[1284] BOA, MF. MKT. 1185-46, 7 Ca 1331 (14 Nisan 1913), Maârif Nezâretinden 14 Nisan 1913 tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukka.
[1285] BOA, MF. MKT. 1185-87, 14 Ca 1331 (21 Nisan 1913).
[1286] BOA, MF. MKT. 189-152, 5 C 1311 (14 Aralık 1893), Çankırı Mutasarrıflığı tarafından 14 Aralık 1893 tarihinde Matbuat-ı Dâhiliye İdâresine gönderilen tahrirat.
[1287] Eser hakkında geniş bilgi için, *Hilafetnâme-i Osmâni ve İttihatnâme-i İslâmi*, (Ed. İbrahim Akyol), 1. Baskı, Akademisyen Yayınevi, Haziran 2020.

cevapla basımına izin verildiği belirtilmektedir. Ayrıca Ahmet Mecbur Efendi'nin ödüllendirileceği bildirilmiştir[1288].

Kastamonu'dan 22 Şubat 1895 (26 Ş 1312) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Ertuğrul İdâdisinin öğrencilerine ders kitaplarının padişahın doğum gününde yapılan ödül töreniyle dağıtıldığı belirtilmiştir. Bu olay nezâretten 14 Nisan 1895 (18 L 1312) tarihinde Matbuat-ı Dâhiliye İdâresine gönderilen bir tezkire ile ilan olunmuştur[1289].

Kastamonu'dan 25 Mart 1899 (13 Za 1316) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdisinin salonu, kapıları ve balkonu bayraklar ve "Padişahım Çok Yaşa" yazısıyla donatılıp, Çankırı Mutasarrıfı Hacı Ahmet[1290] Kadri Efendi, mektep müdürü ve öğrencilerden bazıları konuşma yaptıktan sonra şeker ve şerbet ikram edilip, ödül töreni düzenlendiği bildirilmiştir. Bunun üzerine nezâret, 1 Mayıs 1899 (20 Z 1316) tarihinde Matbuat-ı Dâhiliye İdâresine bu olayı bildirmiştir[1291]. Maârif Nezâretinden 15 Ağustos 1903 (21 Ca 1321) tarihinde Matbuat-ı Dâhiliye İdâresine gönderilen bir tezkirede, Kastamonu Maârif Müdüriyetinin bildirmesi üzerine bu sene Çankırı İdâdisinde resmi ödül töreni düzenlendiği belirtilmiştir[1292].

Çankırı İdâdi Mektebi Müdüriyetinden 25 Mart 1905 (12 Mart 1321) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, adı geçen mektebin Arapça ve birinci sınıf Lisân-ı Osmâni dersleri muallimi Hafız Mustafa Ziyaüddin Efendi'nin ehliyet ve başarılı hizmetlerinden dolayı mükâfat olarak müderrislik ruusunun İstanbul ruusuna dönüştürülmesi talep edilmektedir. Bunun üzerine nezâretten 11 Mayıs 1905 (6 Ra 1323) tarihinde Çankırı Mutasarrıflığına gönderilen şukkada, adı geçen muallimin terfi' işleminin değerlendirilmesi için tercüme-i hal evrâkının gönderilmesi bildirilmiştir[1293].

[1288] BOA, MF. MKT. 178-11, 1 S 1311 (14 Ağustos 1893).
[1289] BOA, MF. MKT. 257-20, 20 L 1312 (16 Nisan 1895), Kastamonu Maârif Müdüriyetinden 22 Şubat 1895 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat; BOA, MF. MKT. 293-57, 2 C 1313 (20 Kasım 1895).
[1290] *KVS*, h. 1310, s. 240.
[1291] BOA, MF. MKT. 446-62, 20 Z 1316 (1 Mayıs 1899), Kastamonu Maârif Müdürü Mehnet Şerif Efendi tarafından 25 Mart 1899 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1292] BOA, MF. MKT. 726-49, 21 Ca 1321 (15 Ağustos 1903).
[1293] BOA, MF. MKT. 854-5, 6 Ra 1323 (11 Mayıs 1905).

Kastamonu'dan 21 Kasım 1907 (15 L 1325) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Bolu ve Çankırı İdâdi Mekteplerinde 1906-1907 ders yılı resmi ödül töreninin padişahın doğum gününde düzenlendiği belirtilmiştir. Bunun üzerine, nezâret, 16 Aralık 1907 (11 Za 1325) tarihinde bu olayı Matbuat-ı Dâhiliye İdâresine bildirerek, ilan olunmasını istemiştir[1294].

Çankırı İdâdi Mektebinin kuruluşunun ilk yılından itibaren gerçekleştirilen resmi ödül törenleri sırasında mevlid-i şerif de okutulmaktaydı. Buna göre, ilk resmi ödül törenin düzenlendiği 1892 yılında, okutulacak mevlid-i şerifin masrafları için Emlak-ı Şahane hasılatından 1.500 kuruş tahsil edilmiştir[1295]. Okulda mevlid-i şerif her sene okutulup, 1896 tarihinde yapılan programda Hazine-i Hassa-i Mülûkane'den 1.500 kuruş, 1.425 kuruş[1296] ya da 2.850 kuruş[1297] bağış yapılmıştır[1298]. Yine 1898, 1899 ve 1900 yıllarında 1.425 kuruş[1299] ve 1908 ve 1911 yıllarında da 1.500 kuruş[1300] tutan mevlid-i şerif masrafları Hazine-i Hassa'dan karşılanmıştır.

3.2.3.1.1.5. İdâdi Mektebi Kuralları ve Öğretmen Sorunları

Bu bölümde, idâdi mekteplerinde uyulan bazı kurallara ve çeşitli nedenlerden dolayı yaşanan öğretmen sorunlarına değinilip, bunların Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebinde görülen emsalleri ele alınacaktır.

Hava değişimi, hastalık, hacca gitme, teehhül (evlilik) ve veraset gibi farklı nedenlerden dolayı bir süreliğine başka bir şehire giden muallimin maaşı hem yarım olarak verilir, hem de izin süresini aşması durumunda istifa etmiş olarak addedilirdi. Kastamonu'dan 9 Haziran 1894 (5 Z 1311) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen bir tahriratta, Faik Efendi'nin tabip raporundan hasta olduğu anlaşıldığından, hava değişimi için kendisine izin verilmesi istenmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 2

[1294] BOA, MF. MKT. 11 Za 1325 (16 Aralık 1907), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 21 Kasım 1907 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1295] BOA, ML. EEM. 161-49, 27 Ra 1310 (19 Ekim 1892).
[1296] BOA, ML. EEM. 226-72, 15 Za 1313 (28 Nisan 1896).
[1297] BOA, ML. EEM. 242-66, 7 B 1314 (12 Aralık 1896).
[1298] *Servet-i Fünûn*, c. 11, S. 284, (20 Ağustos 1896), s. 373; BOA, ML. EEM. 193-52, 4 Za 1310 (20 Mayıs 1893).
[1299] BOA, ML. EEM. 296-7, 11 Ş 1316 (25 Aralık 1898); BOA, ML. EEM. 306-14, 23 B 1316 (7 Aralık 1898); BOA, ML. EEM. 346-77, 25 C 1317 (31 Ekim 1899); BOA, ML. EEM. 385-21, 24 B 1318 (17 Kasım 1900).
[1300] BOA, ML. EEM. 677-32, 3 Ca 1326 (3 Haziran 1908); BOA, ML. EEM. 677-37, 3 Ca 1326 (3 Haziran 1908); BOA, ML. EEM. 841-30, 10 Ca 1329 (9 Mayıs 1911).

Ağustos 1894 (29 M 1312) tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne gönderilen şukkada, Faik Efendi'nin okullar açılıncaya kadar Kastamonu'ya gitmesine izin verildiği, ancak izin süresini aşması durumunda istifa etmiş sayılacağı ve yerine başka bir muallim tayin edileceği bildirilmiştir[1301]. Kastamonu'dan 15 Ağustos 1907 (6 B 1325) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdisi Coğrafya, Türkçe ve Kitâbet dersleri muallimi Tevfik Efendi'nin hac ibadetini ifa etmek maksadıyla kendisine izin verilip, yerine vekil tayin edilmesi istenmiştir.Nezâretten 7 Ekim 1907 (29 Ş 1325) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, Tevfik Efendi'ye izin verilip, kendisi ile tayin edilecek vekil muallime yarımşar maaş verileceği bildirilmiştir[1302]. Kastamonu'dan 22 Mayıs 1897 (20 Z 1314) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, veraset meselesinden dolayı Çankırı İdâdisi müdürü Salih Efendi'ye tatil döneminde memleketine gitmesi için izin istenmiştir.Nezâretten 10 Ağustos 1897 (11 Ra 1315) tarihinde gelen cevapta, tatil bitiminde geri dönmek şartıyla izin verilmiştir[1303].

Okulun dışardan kaynaklanan çeşitli nedenlerden dolayı tatil edilmesi durumunda idari ve öğretim kadrosu tam maaş alırdı. Kastamonu'dan 8 Mayıs 1894 (26 Nisan 1310) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafnâmede, 18 saat mesafede bulunan İskilip Kasabasında zuhur eden salgın hastalıktan dolayı belediye tarafından okulların tatil edilmesine karar verildiği belirtilip, bu hususta izin istenmektedir. Bunun üzerine, nezaretten 10 Mayıs 1894 (28 Nisan 1310) tarihinde gelen cevapta, Çankırı İdâdisinin tatil edilmesine izin verildiği bildirilmiştir[1304]. Bununla birlikte, nezâretten 21 Temmuz 1894 (17 M 1312) tarihinde Kastamonu'ya gelen şukkada, okulun tatil edilmesiyle birlikte, talebelerin derslerden geri kalmalarını önlemek maksadıyla bir sonraki ders yılının ilk haftalarında geçen senenin ders konularının anlatılması gerektiği uyarısında bulunulur[1305].

[1301] BOA, MF. MKT. 217-31, 29 M 1312 (2 Ağustos 1894), Kastamonu Valisi Mustafa Faik tarafından 9 Haziran 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1302] BOA, MF. MKT. 960-29, 29 Ş 1325 (7 Ekim 1907), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 15 Ağustos 1907 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1303] BOA, MF. MKT. 365-21, 11 Ra 1315 (10 Ağustos 1897), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 22 Mayıs 1897 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1304] BOA, MF. MKT. 206-43, 5 Za 1311 (10 Mayıs 1894), Kastamonu Maârif Müdürü Celal Efendi tarafından 8 Mayıs 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1305] BOA, MF. MKT. 213-16, 17 M 1312 (21 Temmuz 1894), Maârif Nezâretinden 21 Temmuz 1894 tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukka.

İdâdi mektebine yeni tayin edilmiş müdür ve muallimlere tayin yerlerine uyum sağlamaları maksadıyla ilk yıl önemli bir neden olmadıkça tatil döneminde izin verilmezdi. Bu cümleden olarak, Kastamonu'dan 15 Nisan 1899 (4 Z 1316) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, okulun tatil döneminde Çankırı İdâdisi müdürü Memduh Efendi'nin İzmir'e ve muallimlerinden Tevfik Efendi'nin Kastamonu'ya, Sait Efendi'nin de Kargı'ya gitmeleri için izin istenmiştir.Bunun üzerine, nezâretten 19 Temmuz 1899 (10 Ra 1317) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, üç seneden fazladır Çankırı İdâdisine tayin edilmiş olan Tevfik ve Sait Efendilere izin verildiği, ancak Memduh Efendi yakın zamanda tayin edildiğinden izin verilemeyeceği bildirilmiştir[1306]. Memduh Efendi, izin konusunda ısrarcı davranmış olacak ki, Kastamonu'dan 29 Mayıs 1900 (16 Mayıs 1316) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Memduh Efendi'nin Çankırı İdâdisine tayini iki seneye yakın olmuş olmakla birlikte, 1894 yılından beri taşraya tayin edildiği önceki memuriyetlerinde de İzmir'de bulunan ailesini ziyarete gidemediğinden kendisine izin verilmesini istirham etmektedir. Ancak nezâretten 13 Temmuz 1900 (15 Ra 1318) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, Memduh Efendi'ye hastalık, teehhül (evlilik) ve veraset gibi bir neden olmadıkça izin verilemeyeceği bildirilmiştir[1307].

İdâdi mektebi muallimleri askere gittiğinde tam maaşının yarısı kendisine ve diğer yarısı da uhdesindeki dersleri okutan vekil muallimlere verilmekteydi. Çankırı İdâdisine tayin edilen Halil Efendi, yeni tayin yerinden beş aylık askerlik vazifesini ifa etmek üzere askere gittiğinde, kendisine vekil olarak tayin edilen mektebin muallimlerinden Sait Efendi'ye müdürlük maaşı olan 500 kuruşun yarısı tahsis edilmiştir[1308].

İdâdi mektebine kendi isteği dışında tayin edilen muallimin geldiği ve gideceği yer arası mesafenin masrafları, harcırah (yol masrafı) olarak saati beşer kuruştan karşılanırdı. Ancak tayin talebi muallimin talebi doğrultusunda gerçekleşirse harcırah

[1306] BOA, MF. MKT. 456-44, 10 Ra 1317 (19 Temmuz 1899), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmer Şerif Efendi tarafından 15 Nisan 1899 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1307] BOA, MF. MKT. 513-56, 15 Ra 1318 (13 Temmuz 1900), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 29 Mayıs 1900 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1308] BOA, Y. PRK. UM. 25-36, 20 S 1310 (13 Eylül 1892), Maârif Nezâretinden gelen telgrafnâme üzerine Diyarbekir Valisi Sami Paşa tarafından 13 Eylül 1892 tarihinde Mabeyn-i Hümayûn'a gönderilen telgrafnâme; BOA, MF. MKT. 167-88, 21 L 1310 (8 Mayıs 1893).

verilmezdi. Çankırı İdâdisi müdür ve muallimi Halil Efendi, hakkındaki şikâyetlerden dolayı Bağdat İdâdisi Müdürlüğüne tayin edilmiş olup 27 Kasım 1893 tarihinde Bağdat Vilâyeti Maârif Müdürlüğüne gönderilen şukkada, Halil Efendi'ye mesafe mazbatasına göre saati beş kuruştan harcırah ödeneceği bildirilmiştir[1309]. Maârif Nezâretinden 26 Mayıs 1903 (28 S 1321) tarihinde Kastamonu'ya gönderilen şukkada, yakın tarihte Çankırı İdâdisi Müdüriyetine Görüce İdâdisi müdürü Fahri Efendi naklen tayin edilmekle birlikte, Çankırı'ya gitmekte imtina' etmesinden dolayı Halep Vilâyeti İdâdi Mektebi muallim-i evveli Şerif Efendi'nin tayin edildiği belirtilmiştir. Şerif Efendi, Çankırı'ya vardıktan sonra idâre meclisinden alınacak mesafe mazbatasına göre kendisine harcırah ödeneceği bildirilmiştir[1310].

İdâdi Mektebinde gayrimüslim çocukların İslâm Tarihi dersine girme zorunlulukları yoktur, ancak dersin konu başlıklarında diğer dinlere dair malûmat verilmesi durumunda bu çocuklar derse girebilirdi. Buna göre, Maârif Nezâretinden 27 Ekim 1901 (14 B 1319) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukkada, Çankırı İdâdisinin ikinci sınıfında okutulan İslâm Tarihi dersinin konu başlıklarında yapılan değişikliklerden dolayı gayrimüslim çocukların da adı geçen derse girmelerine izin verildiği ifade edilmektedir[1311].

Bu bölümün ikinci kısmında, Çankırı İdâdi Mektebinde görev yapan muallimlerin Çankırı'nın iklimine uyum sağlayamamalarından ve yaşadıkları ekonomik sorunlardan bahsedilecektir.

Kastamonu'dan 16 Şubat 1894 (4 Şubat 1309) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen telgrafta, Abdullah Feyzi Efendi'nin Çankırı'nın iklimine uyum sağlayamadığından dolayı istifa ettiği belirtilip, yerine merkez idâdisi muallim-i evveli Mehmet Salih Efendi'nin tayin edilmesi için izin istenmiştir. Bunun üzerine, Maârif Nezaretinden 6 Mayıs 1894'de Kastamonu Maârif Müdürlüğüne cevaben gelen şukkada, Çankırı İdâdi Mektebi müdüriyeti ile Tarih ve Fransızca

[1309] BOA, DH. MKT. 15-34, 29 Za 1310 (14 Haziran 1893), Dâhiliye Nezâretinden 16 Nisan 1893 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka; BOA, MF. MKT. 188-11, 18 Ca 1311 (27 Kasım 1893).
[1310] BOA, MF. MKT. 708-45, 28 S 1321 (26 Mayıs 1903), Maârif Nezâretinden 26 Mayıs 1903 tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen şukka.
[1311] BOA, MF. MKT. 587-45, 14 B 1319 (27 Ekim 1901), Çankırı İdâdisi müdürü Mehmet Sezai Efendi tarafından 7 Ağustos 1901 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

muallimliklerine Mehmet Salih Efendi'nin tayin edilmesine izin verildiği bildirilmiştir[1312]. Aksi bir durum da yaşanabilmekte olup Maârif Nezâretinden 19 Eylül 1894 tarihinde Kastamonu Maârif Müdürlüğüne cevaben gelen şukkada, Beyrut İdâdi Mektebi muallimlerinden Tevfik Efendi'nin buranın iklimine uyum sağlayamamasından dolayı, Çankırı Ertuğrul İdâdisinde münhal kalan Arapça, Farsça ve Hesap dersleri muallimliğine tayin edildiği belirtilmiştir. Bu tayin işlemi aynı gün Beyrut Maârif Müdürlüğüne de bildirilip, İstanbul'da bulunan Tevfik Efendi'nin yeni tayin yerine nakledildiği ifade edilmiştir[1313].

Çankırı İdâdisi muallimlerinden Ali Nazif Efendi tarafından 10 Temmuz 1906 (18 Ca 1324) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, hem okuldaki diğer muallimler terfi' ederken kendisinin aynı pozisyonda kalması, hem de yörenin iklimine uyum sağlayamadığından, Kastamonu İdâdisi muallimlerinden iken Sivas İdâdisine nakledilen ve memleketine yakın olmasından dolayı Çankırı'ya gelmek isteyen Ahmet Fuat Efendi ile yer değiştirmek istediği ifade edilmektedir. Nezâretten 23 Ağustos 1906 (3 B 1324) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, bu talebin kabul edildiği bildirilmiştir[1314].

Çankırı İdâdisi Ulûm-ı Diniyye, Ahlak ve İnşa dersleri muallimi Ahmet Mecbur Efendi tarafından 9 Haziran 1903 (13 Ra 1321) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhalde, Çankırı Rüştiyesi ve İdâdisinde toplam 23 yıldır görev yaptığını belirtip, ailesini ekonomik anlamda geçindiremeyecek durumda olduğundan dolayı 410 kuruş olan maaşına zam yapılmasını istirham etmektedir. Nezâretten 5 Ağustos 1903 (11 Ca 1321) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, bu yılki maârif bütçesinin muallim maaşlarına zam yapmaya müsait olmadığı belirtilmiştir[1315].

Hayat pahalılığından dolayı muallim maaşlarına "bahalılık zammı" adı verilen bir ödenek ile ekmek bedeli denilen bir yardım yapılmaktaydı. Ancak Maârif Nezâretinin hazırlamış olduğu bu yardım planlarının icrasında bazı aksamalar

[1312] BOA, MF. MKT. 205-19, 29 L 1311 (5 Mayıs 1894), Kastamonu Masarıf Müdürü Celal Efendi tarafından 16 Şubat 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1313] BOA, MF. MKT. 226-57, 18 Ra 1312 (19 Eylül 1894), Çankırı Mutasarrıflığından 17 Temmuz 1894 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1314] BOA, MF. MKT. 949-51, 3 B 1324 (23 Ağustos 1906).
[1315] BOA, MF. MKT. 723-49, 11 Ca 1321 (5 Ağustos 1903).

yaşanmaktaydı. Bu cümleden olarak, Çankırı İdâdisi müdürü Fuat Efendi tarafından 29 Ekim 1919 (4 S 1338) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, bu yıl mart ayından beri bahalılık zammı verilip, ekmek bedeli verilmediğinden dolayı hallerinin perişan ve sefalet içinde olduğunu belirterek, birikmiş ekmek bedelinin ödenmesini istirham etmektedir. Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Dairesinden 30 Ekim 1919 (5 S 1338) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gelen cevapta, incelemelerin yapılarak, gereğinin yapılacağı bildirilmiştir[1316]. Ayrıca Çankırı İdâdisi muallimlerinden Tevfik Efendi tarafından 1919 yılında Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta da, Muvazene-i Umûmiye Kanûnuna[1317] göre kendilerine verilmesi gereken bahalılık zammı ve ekmek bedellerinin düzenli bir şekilde ödenmesi talebinde bulunulmuştur. Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Dairesinden 28 Haziran 1919 (29 N 1337) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gelen cevapta, muallimlerin bahalılık zammı ve ekmek bedelinden faydalanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılacağı bildirilmiştir[1318].

Kastamonu'dan 16 Kasım 1904 (8 N 1322) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı İdâdisi birinci sınıf talebelerinden Mustafa'nın 12 saat mesafede bulunan köyüne giderek orada hastalandığından dolayı, 1903-1904 eğitim-öğretim yılı Arapçe dersi sınavına giremediği belirtilmektedir. Bunun üzerine Mustafa'nın, idâdi müdüriyetine müracaat edip, sınava tabi tutulmasını istirham ettiği, ancak mektep müdürünün imtihan cetvelleri muamelesinin bittiğinden bahsederek, imtihan talebini reddettiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu konuda talebenin mağduriyetinin giderilmek istendiği belirtilmiştir. Bunun üzerine, nezâretten 21 Aralık 1904 (13 L 1322) tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen cevapta, Mustafa'nın yeni ders yılının başında Arapça dersi sınavına girmesine izin verildiği bildirilmektedir[1319].

[1316] BOA, DH. UMVM. 45-46, 4 S 1338 (29 Ekim 1919), Çankırı İdâdisi Hey'et-ı İdare ve Ta'limiyesi namına müdür Fuat Efendi tarafından 29 Ekim 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgranâme.
[1317] Genel Bütçe Kanunu.
[1318] BOA, DH. UMVM. 29 N 1337 (28 Haziran 1919).
[1319] BOA, MF. MKT. 820-10, 13 L 1322 (21 Aralık 1904), Kastamonu Maârif Müdürü Mehmet Şerif Efendi tarafından 16 Kasım 1904 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 3.17: Çankırı Ertuğrul İdâdi Mektebi personel kadrosu ve talebe sayısı

Yıl	İdari Kadrosu	Eğitim Kadrosu	Hademe[1320]	Talebe		
				M[1321]	GM[1322]	Toplam
1893[1323]	-Müdür: Halil Efendi, Abdullah Fevzi Efendi[1324] Mubassır[1325]: Şükrü Efendi[1326]	- Fransızca ve Tarih Muallimi: Halil Efendi - Hendese ve Resim Mualimi: Çankırı Redif Kaymakamı Talat Bey - Arapça, Farsça ve Hesap Muallimi: Süleyman Süruri Efendi *Müderris* - Coğrafya ve Lisân-ı Osmâni Muallimi: Sait Efendi - Ulûm-ı Diniyye, Rik'a, Tecvid ve	2	-	-	90

[1320] Kapıcı.
[1321] Müslim.
[1322] Gayrimüslim.
[1323] *KVS*, h. 1311, s. 269.
[1324] Halil Efendi'nin Bağdat İdâdisi Müdürlüğüne tayininden sonra kısa bir süreliğine adı geçen mektepte müdür olarak görev yapmıştır. BOA, MF. MKT. 181-128, 17 Ra 1311 (28 Eylül 1893).
[1325] Okullarda talebenin durumuyla yakından ilgilenen, düzeni sağlayan kimse, (Devellioğlu, **a.g.e.,** s. 789).
[1326] BOA, MF. MKT. 156-37, 22 Ca 1310 (12 Aralık 1892); BOA, MF. MKT. 205-30, 29 L 1311 (5 Mayıs 1894).

		Kur'an-ı Kerim Muallimi: Mecbur Efendi - Ulûm-ı Diniyye ve Hüsn-i Hat Muallimi: Ahmet Efendi[1327]				
1894[1328]	- Müdür: Mehmet Salih Efendi - Mubassır: Faik Efendi[1329]	- Malûmat-ı Fenniyye[1330], Fransızca ve Tarih Muallimi: Mehmet Salih Efendi - Hendese ve Resim Muallimi: Talat Bey *Kaymakam* - Arapça, Farsça ve Hesap Muallimi: Mustafa Efendi[1331] - Usul Defteri[1332],	2	-	-	79[1334]

[1327] BOA, MF. MKT. 178-11, 1 S 1311 (14 Ağustos 1893).
[1328] *KVS*, h. 1312, s. 293.
[1329] BOA, MF. MKT. 205-30, 29 L 1311 (5 Mayıs 1894).
[1330] BOA, MF. MKT. 226-61, 18 Ra 1312 (19 Eylül 1894).
[1331] Belgede, Arapça, Farsça ve Hesap derslerine Beyrut İdâdi Mektebi muallimlerinden Tevfik Efendi'nin tayin edildiği belirtilmiştir. BOA, MF. MKT. 226-57, 18 Ra 1312 (19 Eylül 1894).
[1332] BOA, MF. MKT. 226-61, 18 Ra 1312 (19 Eylül 1894).
[1334] Alkan, 1894-1895 yılına geçen yıldan devreden öğrenci sayısını 95 Müslim ve 1 Gayrimüslim olmak üzere toplam 96 olarak kaydedip, ders yılı sonuna kadar 11 Müslim ve 2 Gayrimüslim

		Coğrafya ve Lisân-ı Osmâni Muallimi: Sait Efendi - Ulûm-ı Diniyye, Rik'a, Tecvid ve Kur'an-ı Kerim Muallimi: Mecbur Efendi - Türkçe, İnşâ ve Kitâbet Muallimi: Faik Efendi[1333]				
1895	-Müdür: Mehmet Salih Efendi[1335] - Mubassır: İsmail Hakkı Efendi[1336]	- Resim Muallimi: Faik Efendi[1337] - Lisân-ı Osmani ve Coğrafya Muallimi: Sait Efendi[1338]	-	93[1339]	3[1340]	96
		- Cebir[1342], Malûmat-ı				

öğrencinin daha kaydedildiğini belirtmektedir. Ders yılı sonuna kadar bir nedenle 6 Müslim öğrenci okuldan ayrılmıştır. Alkan, **a.g.e.**, s. 68.

[1333] BOA, MF. MKT. 243-55, 10 B 1312 (7 Ocak 1895); BOA, MF. MKT. 197-117, 28 Ş 1311 (6 Mart 1894).

[1335] BOA, MF. MKT. 346-14, 26 B 1314 (31 Aralık 1896).

[1336] BOA, MF. MKT. 299-1, 13 B 1313 (30 Aralık 1895).

[1337] BOA, MF. MKT. 375-47, 20 C 1315 (17 Ekim 1897).

[1338] BOA, MF. MKT. 263-16, 21 Za 1312 (16 Mayıs 1895).

[1339] Bu yıl sınavla 7 Müslim öğrenci diploma almıştır (Alkan, **a.g.e.**, s. 69).

[1340] Alkan, **a.g.e.**, s. 69.

[1342] BOA, MF. MKT. 346-14, 26 B 1314 (31 Aralık 1896).

1896[1341]	-Müdür: Mehmet Salih Efendi - Mubassır: İsmail Hakkı Efendi	Fenniyye, Fransızca ve Tarih Muallimi: Mehmet Salih Efendi - Birinci sınıf Malûmat-ı Nafia, Türkçe[1343], Hendese, Resim, İnşâ ve Kitâbet Muallimi: Faik Efendi - Coğrafya[1344], Arapça, Farsça ve Hesap Muallimi: Ahmet Tevfik Efendi - Türkçe, Hesap[1345], Coğrafya, Lisân-ı Osmâni ve Usul Defteri Muallimi: Sait Efendi - Ulûm-ı Diniyye, Rik'a,	2	-	-	98

[1341] *KVS*, 1314, s. 222.
[1343] BOA, MF. MKT. 346-14, 26 B 1314 (31 Aralık 1896).
[1344] BOA, MF. MKT. 346-14, 26 B 1314 (31 Aralık 1896).
[1345] BOA, MF. MKT. 346-14, 26 B 1314 (31 Aralık 1896).

		Tecvid ve Kur'an-ı Kerim Muallimi: Mecbur Efendi				
1897	- Müdür: Mehmet Salih Efendi[1346]	-Resim ve Malûmat-ı Nafia Muallimi: Faik Efendi[1347]	-	-	-	-
1898[1348]	- Müdür: Hüseyin Rasih Efendi - Mubassır: Fevzi Efendi	- Fransızca, Cebir, Malûmat-ı Fenniyye ve Tarih Muallimi: Hüseyin Rasih Efendi - Ulûm-ı Diniyye ve Hüsn-i Hat Muallimi: Ahmet Efendi - Lisân-ı Osmani, Hesap ve Usul Defteri Muallimi: Sait Efendi - Arapça, Farsça ve Coğrafya Muallimi: Ahmet Tevfik	-	89	3	92

[1346] BOA, MF. MKT. 387-22, 19 L 1315 (13 Mart 1898).
[1347] BOA, MF. MKT. 375-47, 20 C 1315 (17 Ekim 1897).
[1348] *MS*, h. 1316, s. 1122; BOA, MF. MKT. 376-18, 22 C 1315 (18 Kasım 1897).

		Efendi - Türkçe, Hendese, Resim ve Hıfzı's-sıhha Muallimi: Fuat Efendi[1349]				
1899[1350]	- Müdür: Memduh Efendi[1351] - Mubassır: Yusuf Efendi	- Fransızca, Malûmat-ı Nafia, Tarih ve Cebir[1352] Muallimi: Memduh Efendi - Ulûm-ı Diniyye, Hesap ve Usul Defteri Muallimi: Ahmet Mecbur Efendi[1353] - Coğrafya[1354], Lisân-ı Osmani ve Usul Defteri Muallimi: Sait Efendi - Hesap[1355], Arapça ve	2	97	1	98[1356]

[1349] BOA, MF. MKT. 423-18, 30 C 1316 (16 Ekim 1898).
[1350] *MS*, h. 1317, s. 1308.
[1351] Hüseyin Rasih Efendi, Mart 1899 yılına kadar Çankırı İdâdisinde çalıştıktan sonra adı geçen mektebe Memduh Efendi tayin edilmiştir. BOA, MF. MKT. 451-34, 26 M 1317 (6 Haziran 1899).
[1352] Maârif Nezâretinden 6 Haziran 1899 tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gelen şukkada, Memduh Efendi'nin uhdesinde bulunan Cebir dersi ile Ahmet Tevfik Efendi'nin uhdesinde bulunan Farsça dersleri değiştirilmiştir. BOA, MF. MKT. 451-34, 26 M 1317 (6 Haziran 1899).
[1353] Vilâyet Salnâmesinde Ahmet Mecbur Efendi'nin uhdesinde bulunan dersler, Ulûm-ı Diniyye, Rik'a, Tecvid ve Kur'an-ı Kerim olarak kayıtlıdır. *KVS*, h. 1317, s. 244.
[1354] *KVS*, h. 1317, s. 244.
[1355] *KVS*, h. 1317, s. 244.
[1356] Vilâyet Salnâmesinde öğrenci toplamı 89 olarak kayıtlıdır. *KVS*, h. 1317, s. 244).

		Farsça Muallimi: Tevfik Efendi - İnşâ, Hendese, Kitâbet, Malûmat-ı Nafia ve Resim Muallimi: Faik Efendi				
1900[1357]	- Müdür: Memduh Efendi - Mubassır: Yusuf Efendi	- Fransızca, Malûmat-ı Nafia, Cebir ve Tarih Muallimi: Memduh Efendi[1358] - Ulûm-ı Diniyye ve Hüsn-i Hat Muallimi: Ahmet Mecbur Efendi - Lisân-ı Osmani, Hesap, Usul Defteri, Türkçe sene 2,3 ve Coğrafya sene 3, 5[1359]	2	97	1	98

[1357] *MS*, h. 1318, s. 1480.
[1358] Maârif Nezâretinden 8 Kasım 1900 tarihinde Kastamonu Maârif Müdüriyetine gönderilen bir şukkada, Çankırı İdâdisi ders programında yapılan bir düzenlemeyle mektep müdüriyetine Abdullah Selim Efendi tayin edilip, uhdesine Fransızca, Tarih, Usul Defteri, Cebir ve Hıfzı's-sıhha dersleri verilmiştir. BOA, MF. MKT. 534-65, 15 B 1318 (8 Kasım 1900); BOA, MF. MKT. 534-10, 12 B 1318 (5 Kasım 1900).
[1359] BOA, MF. MKT. 534-65, 15 B 1318 (8 Kasım 1900).

		Muallimi: Sait Efendi - Ahlak[1360], Arapça, Coğrafya ve Farsça Muallimi: Tevfik Efendi - İnşâ, Hendese, Kitâbet, Resim ve Malûmat-ı Nafia Muallimi: Faik Efendi - Hendese, Türkçe sene 1,4,5, Resim ve İlm-i Eşya Muallimi: Fuat Efendi[1361]				
1901[1362]	- Müdür: Sezai Efendi	- Fransızca, Usul Defteri, Tarih, Cebir ve Hıfzı's-sıhha Muallimi: Sezai Efendi[1363] - Ulûm-ı Diniyye ve Hüsn-i Hat	2	83	2	85

[1360] BOA, MF. MKT. 534-65, 15 B 1318 (8 Kasım 1900).
[1361] BOA, MF. MKT. 534-65, 15 B 1318 (8 Kasım 1900).
[1362] *MS*, h. 1319, s. 729-730.
[1363] Mehmet Sezai Efendi tarafından 30 Ekim 1900 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen arzuhal üzerine, uzmanlık alanı dışında olduğundan dolayı uhdesindeki Tarih ve Cebir dersleri Ahmet Tevfik

	- Mubassır: Yusuf Efendi	Muallimi: Ahmet Mecbur Efendi - Türkçe, Hesap ve Coğrafya Muallimi: Sait Efendi - Arapça, Coğrafya, Farsça ve Ahlak Muallimi: Ahmet Tevfik Efendi - Türkçe sene 1,4,5[1364], Hendese, Resim ve İlm-i Eşya Muallimi: Fuat Efendi				
1902	- Müdür: Sezai Efendi[1365] - Mubassır: Yusuf Efendi[1366]	-	-	-	-	-
		- Fransızca, Malûmat-ı				

Efendi'nin uhdesinde bulunan Ahlak ve Coğrafya dersleriyle değiştirilmiştir. BOA, MF. MKT. 543-24, 19 L 1318 (9 Şubat 1901).

[1364] BOA, MF. MKT. 623-53, 22 M 1320 (1 Mayıs 1902).

[1365] BOA, MF. MKT. 638-23, 18 Ra 1320 (25 Haziran 1902).

[1366] Yusuf Efendi'nin mahalli hükümetince Koçhisar Nahiyesi Müdürlüğü vekâletine tayin edildiğinden, geri dönünceye kadar mubassırlık vazifesine İstanbul'da Rüsumat Muhafaza Memurluğunda görevli Çankırılı Fevzi Efendi 18 Ağustos 1902 tarihinde tayin edilmiştir. BOA, MF. MKT. 653-29, 13 Ca 1320 (18 Ağustos 1902).

1903[1367]	- Müdür: Şerif Efendi - Mubassır: Fevzi Efendi	Ziraiyye, Tarih ve Sıhhiyye Muallimi: Şerif Efendi[1368] - Tarih, Arapça, Cebir ve Hendese Muallimi: Tevfik Efendi - Farsça, Coğrafya ve İlm-i Eşya Muallimi: Sait Efendi - İnşa[1369], Ulûm-ı Diniyye, Ahlak ve Kitâbet Muallimi: Ahmet Mecbur Efendi - Hıfzı's-sıhha[1370], Hesap, Hüsn-i Hat ve Resim	2	88	1	89[1371]

[1367] *MS*, h. 1321, s. 612; aynı sene ders programında yapılan yeni düzenlemeyle muallimlerin uhdelerine verilen dersler şunlardır: müdür Şerif Efendi, Fransızca, Hendese ve Cebir; Tevfik Efendi, Türkçe sene 2,3,4, Frasça ve Kitâbet; Sait Efendi, Tarih, Coğrafya ve İlm-i Eşya; Ahmet Mecbur Efendi, Ulûm-ı Diniyye ve Ahlakayye ile Hat; vekâleten Behçet Efendi, Malûmat-ı Ziraiyye ve Sıhhiyye, Usul Defteri, Hesap ve Resim; Hafız Mustafa Efendi, Arapça, Ulûm-ı Diniyye ve Ahlakiyye sene 1, Türkçe sene 1. BOA, MF. MKT. 736-15, 26 C 1321 (19 Eylül 1903).

[1368] Müdür vekili Yusuf Sabri Efendi'nin uhdesinde Usul Defteri, Fransızca ve Türkçe dersleri vardır. *KVS*, h. 1321, s. 265.

[1369] BOA, MF. MKT. 723-49, 11 Ca 1321 (5 Ağustos 1903).

[1370] *KVS*, h. 1321, s. 265.

[1371] Vilâyet Salnâmesinde toplam öğrenci sayısı 100 olarak kayıtlıdır. *KVS*, h. 1321, s. 265.

		Muallimi: Fuat Efendi - Türkçe ve Usul Defteri Muallimi: Yusuf Efendi				
1904	- Müdür: Şerif Efendi[1372] - Mubassır: Yusuf Efendi[1373]	- Resim Muallimi: Mubassır Yusuf Efendi[1374] - Malûmat-ı Ziraiyye ve Sıhhiyye, Usul Defteri ve Hesap Muallimi: Fuat Efendi[1375] - Kitâbet, Türkçe ve Coğrafya sene 1,2,3,4 Muallimi: Tevfik Efendi[1376] - Malûmat-ı Ziraiyye ve Sıhhiyye, Uusl Defteri, Hesap	-	-	-	-

[1372] BOA, MF. MKT. 791-58, 5 Ca 1322 (18 Temmuz 1904).
[1373] BOA, MF. MKT. 737-48, 29 C 1321 (22 Eylül 1903).
[1374] BOA, MF. MKT. 737-48, 29 C 1321 (22 Eylül 1903).
[1375] BOA, MF. MKT. 782-53, 10 Ra 1322 (25 Mayıs 1904).
[1376] BOA, MF. MKT. 792-34, 10 Ca 1322 (23 Temmuz 1904).

		ve Coğrafya sene 5,6 Muallimi: Ali Nazif Efendi[1377] - Tarih, İlm-i Eşya ve Farsça Muallimi: Rasim Efendi[1378] - Ulûm-ı Diniyye ve Ahlakiyye ile Hüsn-i Hat Muallimi: Ahmet Mecbur Efendi[1379]				
1905	- Mubassır: Yusuf Efendi[1380]	- Hesap sene 1,2,3 Muallimi: Ali Nazif Efendi[1381] - Arapça ve Lisân-ı Osmâni sene 1 Muallimi: Hafız Mustafa Ziyaüddin Efendi[1382]	-	-	-	-
		- Malûmat-ı				

[1377] BOA, MF. MKT. 792-34, 10 Ca 1322 (23 Temmuz 1904).
[1378] BOA, MF. MKT. 792-34, 10 Ca 1322 (23 Temmuz 1904).
[1379] BOA, MF. MKT. 792-34, 10 Ca 1322 (23 Temmuz 1904).
[1380] BOA, MF. MKT. 863-42, 9 R 1323 (13 Haziran 1905).
[1381] BOA, MF. MKT. 863-42, 9 R 1323 (13 Haziran 1905).
[1382] BOA, MF. MKT. 854-5, 6 Ra 1323 (11 Mayıs 1905).

1906	- Mubassır: Yusuf Sabri Efendi[1383] - Muavin[1384]: Ali Nazif Efendi[1385]	Ziraiyye, Hesap, Tarih sene 4,5 ve Coğrafya sene 4,5 Muallimi: Ahmet Fuat Efendi[1386] - Farsça Muallimi: Mustafa Ziyaeddin Efendi[1387] - Resim Muallimi: Yusuf Sabri Efendi[1388]	-	-	-	-
1907	-	- Coğrafya, Türkçe ve Kitâbet Muallimi: Tevfik Efendi[1389]	-	-	-	-
1908	- Müdür: Mehmet Şerif Efendi[1390]	-	-	-	-	-
	- Müdür:					

[1383] BOA, MF. MKT. 966-35, 18 L 1324 (5 Aralık 1906).
[1384] Müdür Yardımcısı.
[1385] BOA, MF. MKT. 949-51, 3 B 1324 (23 Ağustos 1906).
[1386] BOA, MF. MKT. 949-51, 3 B 1324 (23 Ağustos 1906).
[1387] BOA, MF. MKT. 966-35, 18 L 1324 (5 Aralık 1906).
[1388] BOA, MF. MKT. 966-35, 18 L 1324 (5 Aralık 1906).
[1389] BOA, MF. MKT. 960-29, 29 Ş 1325 (7 Ekim 1907).
[1390] BOA, MF. MKT. 1066-76, 21 C 1326 (21 Temmzu 1908).

1909	Mehmet Şerif Efendi[1391] - Muavin: Rahmi Efendi[1392]	-	-	-	-	-
1910	-	- Ulûm-ı Tabiiye Muallimi: Hasan İhsan Efendi[1393]	-	-	-	-
1911	-	- Tarih ve Coğrafya sene 3 Muallimi Mehmet Zekai[1394]	-	-	-	-
1912	-	- Fransızca Muallimi: Süzmeyan Efendi[1395]	-	-	-	-
1913	- Müdür: Ahmet Fuat Efendi[1396]	- Fransızca Muallimi: Süzmeyan Efendi[1397]	-	-	-	88[1398]
1914	-	-	-	92	2	92[1399]

[1391] BOA, MF. MKT. 1129-4, 26 Ca 1327 (15 Haziran 1909).
[1392] BOA, MF. MKT. 1092-13, 19 Z 1326 (12 Ocak 1909).
[1393] BOA, MF. MKT. 1164-37, 20 Za 1328 (23 Kasım 1910).
[1394] Darü'l-Fünûn-ı Osmâni Edebiyat Şubesi mezunlarından Bolulu Mehmet Zekai Efendi'nin müretteb ve mukarreri.
[1395] BOA, MF. MKT. 1180-79, 10 Ş 1330 (25 Temmuz 1912).
[1396] BOA, MF. MKT. 1185-87, 14 Ca 1331 (21 Nisan 1913).
[1397] BOA, MF. MKT. 1185-46, 7 Ca 1331 (14 Nisan 1913).
[1398] *Maârif-i Umûmiye İhsâiyat Mecmûası*, Matbaa-ı Amire 1336, s. 54.
[1399] *Maârif-i Umûmiye İhsâiyat Mecmûası*, s. 54.

1919	- Müdür: Fuat Ef.[1400]	-	-	-	-	-

Tablo 3.18: 1913-1914 yılları arası Çankırı İdâdi Mektebinin öğretmen ve öğrenci istatistikleri

1913-1914 yılları Çankırı İdâdisinde cemaatler, sınıflar ve diploma alanlara göre öğrenci sayıları								
Vilâyet	İdâdi	Cemaatler		Sınıflar				
		Müslim	Rum	1912-1913 Mevcut Öğrenci	İptidai Sınıfı	Tali Sınıfı	1913-1914 diploma alanlar	1912-1913 diploma alanlar
Kastamonu	Çankırı İdâdisi	92	2	88	83	11	3	6

1913-1914 yılları Çankırı İdâdisinde babalarının mesleklerine göre öğrenci sayıları										
Vilâyet	İdâdi	Meslek								
		Ulema	Dim Adamı	Memur	Fenni Meslek	Tüccar	Sanatkar	Çiftçi	Diğer	Toplam
Kastamonu	Çankırı İdâdisi	10	5	23	1	11	21	15	13	99

1913-1914 yılları Çankırı İdâdisinde yönetici öğretmen, hizmetli sayıları ve yaş grubuna göre öğretmen sayıları										
Vilâyet	İdâdi	Memur, Öğretmen ve Hizmetli				Öğretmenlerin Yaş Grubu				
		İdari Kadro	Öğretmen Kadrosu	Hizmetli	Toplam	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60
Kastamonu	Çankırı İdâdisi	3	8	2	13	3	1	3	1	2

1913-1914 yılları Çankırı İdâdisinde mezun oldukları darülfünûn ve diğer yüksek okullara göre öğretmen sayıları									
Vilâyet	İdâdi	Darülfünûn						Diğer Yüksek Okullar		
		Ulûm-ı Şeriyye Şubesi	Ulûm-ı Edebiyye Şubesi	Riyaziyat Şubesi	Hukuk Şubesi	Tıp Fakültesi	Eczacılık Fakültesi	Mekteb-i Harbiye	Mekteb-i Mülkiye	Halkalı Ziraat Mektebi
Kastamonu	Çankırı İdâdisi	-	1	-	1	-	1	1	1	-

1913-1914 yılları Çankırı İdâdisinde mezun oldukları darülmuallimin ve diğer okullara göre öğretmen sayıları

[1400] BOA, DH. UMVM. 45-46, 4 S 1338 (29 Ekim 1919).

Vilâyet	İdâdi	Darülmuallimin			Diğer Okullar							
		Aliye	Rüşdiye	İptidaiye	Sultani ve İdâdi	Rüşdiye	Dersten Mücaz	Özel Okul	Yabancı Ülke Okullarından	Özel Eğitim Gören	Diğer Okullar	Toplam
Kastamonu	Çankırı İdâdisi	1	-	-	2	-	1	-	-	-	1	10

Kaynak: Alkan, **a.g.e.**, s. 236, 238, 241, 243, 245.

Tablo 3.19: 1893-1918 arası Çankırı İdâdi Mektebinin öğrenci ve mezun sayısı

Ders Yılı	Öğrenci			Mezun		
	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
1893-1894	79	-	79	-	-	-
1894-1895	96	-	96	7	-	7
1895-1896	96	-	96	7	-	7
1896-1897	84	-	84	6	-	6
1897-1898	76	-	76	10	-	10
1898-1899	69	-	69	3	-	3
1899-1900	76	-	76	10	-	10
1900-1901	96	-	96	9	-	9
1901-1902	96	-	96	9	-	9
1902-1903	73	-	73	10	-	10
1903-1904	65	-	65	7	-	7
1904-1905	74	-	74	8	-	8
1905-1906	83	-	83	13	-	13
1906-1907	92	-	92	5	-	5

1907-1908	81	-	81	4	-	4
1908-1909	105	-	105	11	-	11
1909-1910	100	-	100	9	-	9
1910-1911	102	-	102	8	-	8
1911-1912	104	-	104	6	-	6
1912-1913	88	-	88	6	-	6
1913-1914	92	-	92	3	-	3
1914-1915	13	-	13	8	-	8
1915-1916	19	-	19	3	-	3
1916-1917	11	-	11	3	-	3
1917-1918	18	-	18	1	-	1
1918-1919	24	-	24	1	-	1
Toplam	1.912	-	1.912	167	-	167

Kaynak: İsmet İnönü Ortaokulu Arşivi.

Tablo 19'da Çankırı İdadi Mektebinin eğitim-öğretim faaliyetlerine başladığı 1893 yılından 1919 yılına kadar öğrenci sayısında düzenli bir artış olmayıp, sadece 1908-1912 yılları arasında sayı 100'ü geçmiştir. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı nedeniyle genç erkeklerin silah altına alınmasından dolayı, öğrenci sayısındaki en dikkat çekici düşüş, 1914 yılında başlayıp 1919 yılına kadar devam etmiştir. Tabloda verilen mezun sayıları, mevcut öğrenci sayılarıyla paralel bir artış ya da azalma göstermeyip, genel itibariyle mezun sayısı her yıl 10'un altında olmuştur. Ayrıca mektepte kız öğrencilerin bulunmayışı, karma eğitimin henüz uygulanmadığını göstermektedir.

3.2.4. Yüksek Öğrenim

3.2.4.1. Çankırı Darülmuallimin Mektebi

Çankırı Darülmuallimin Mektebinin kurulduğu yer, idare ve öğretmen kadrosu, ders programı vb. konular hakkında yeterli malûmat olmamakla birlikte, mektebin 1916 yılında hizmet verdiği tespit edildği gibi[1401], kendisine tabi' sancaklarıyla birlikte çizilen Kastamonu Vilâyeti haritasının Çankırı merkez kazâsı kısmında da bu okula yer verilmiştir[1402]. Yine, darülmuallimin mezunlarından Rodoslu Mehmet Sabri Efendi, Çankırı Darülmuallimini Türkçe muallimliği görevine tayin edilmekle birlikte, kendisinin yeni görev yeri olarak Bostancı'daki vakıf mektebi muallimliğini kabul etmesi[1403], bu mektebin varlığına işaret etmektedir.

Arşiv kayıtları, salnâmeler ya da diğer ilgili kaynaklarda rastlanmamakla birlikte, Şemseddin Sami, Çankırı merkez kazâda birer Ermeni ve Rum Mektebinin de bulunduğunu ifade etmektedir[1404].

[1401] Seyit Taşer, *Tanzimat'tan C umhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010, s. 72.
[1402] BOA, HRT. h. 586-1. Ekler bölümünde EK-2.16'ya bakınız.
[1403] BOA, MF. MKT. 1225-40, 26 C 1335 (19 Nisan 1917); BOA, MF. MKT. 1224-15, 11 Ca 1335 (5 Mart 1917).
[1404] Ş. Sami, **a.g.e.**, c: 5, s. 3901.

4. BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

Bu bölüm başlığı altında Çankırı'da mevcut hapishâneler, hükümet konakları, telgrafhâneler, sağlık hizmetleri ve yol çalışmaları ele alınmıştır.

4.1. Osmanlı'da Hapishâne Sistemi

Osmanlı Devleti'nde hafif ve orta ağırlıktaki suçlar için para ve hapis cezalarının uygulandığı, ağır suçlar için ise 16. yüzyıldan itibaren kürek, 18. yüzyıldan itibaren de kalebendlik cezasının uygulandığı bilinmektedir. Diğer bir ceza yöntemi, pranga cezası olup 16. yüzyılın ilk yıllarında başladığı düşünülüp, imparatorluğun sonuna kadar uygulanmıştır[1405].

Osmanlı klasik döneminde, şer'i hukukta hapis cezasının bulunmaması nedeniyle modern anlamda hapishâneler olmayıp, suçlunun hüküm giyip, cezasının belirlendiği zamana kadar mahbes adı verilen mekânlarda suçlular tutulmaktaydılar. Belediye binası bodrum katı, tersane, burç, kale ve zindanlar bilinen mahbeslerdir[1406]. Ancak hapis cezasının etkin bir cezalandırma yöntemi olarak tatbik edilmesinde Tanzimat döneminin 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarının önemli bir payı olmuştur[1407]. 1840 yılında hazırlanan ceza kanunu, bir hatime, 13 fasıl ve 41 maddeden oluşmakta olup 11 yıl yürürlükte kalmıştır. 1851 yılında hazırlanan ceza kanunu üç fasıl ve 43 maddeden oluşmaktadır[1408]. 1858 tarihinde, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanununun neredeyse aynısının tercümesinden ibaret olan yeni bir ceza kanunu hazırlanmıştır[1409]. Bu kanûnnâme iki bâb[1410] halinde 264 maddeden ibaret olup 1911 ve 1914 yıllarında önemli değişikliklere uğramış olmakla birlikte, 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır[1411]. 1858 yılında hazırlanan ceza kanunuyla birlikte, ilk kez İngiliz Binbaşı Gordon'un raporu üzerine mahbes adı verilen mekânlar hapishâne

[1405] Özgür Yılmaz, "Osmanlı Hapishâneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Örneği", *Akademik Bakış Dergis***i**, c: 9, S: 17, Kış 2015, s. 93.
[1406] Ahmet Çiçen, *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Afyonkarahisar 2010, s. 17.
[1407] Ali Bardakoğlu, **"Hapis",** *TDVİA*, c: 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 63.
[1408] Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 99.
[1409] Ahmet Mumcu ve Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1987, s. 323.
[1410] Bozkurt, üç bâb olduğunu ifade etmektedir, Bozkurt, **a.g.m.,** s. 100.
[1411] Mehmet Akif Aydın, "Ceza (Osmanlı Ceza Hukuku)", *TDVİA, c:* 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.482.

adıyla anılmaya başlanmıştır[1412]. Sözlükte habs, "hapis, alıkoymak, bir yere kapama" manalarında iken, hapishâne ya da habs-hâne, "habs olunan yer, hapislerin bulunduğu yer" anlamlarındadır[1413]. Gordon'un raporu üzerine mahbes adı verilen mekânlar hapishâne adıyla anılmakla birlikte, ilk hapishâne binalarının yapımına 1840'larda başlanmış olup meclisin tasarladığı şekildeki ilk örnek hapishâne 1870 yılında tamamlanarak, Sultan Ahmet'te açılır. Bu hapishâne üç gün boyunca yabancı elçilerin ve halkın ziyaretine açılmıştır. 1878 Berlin Antlaşmasına kadar geçen dönemde, ülkenin hemen her yerinde yeni hapishâneler inşa edilmiştir. Ancak sınırlı bütçe olanaklarıyla yapılan bu kurumlar, genellikle iki katlı ve kargir binalardan oluşuyordu. Bu binaların düzenli bir ısıtma sistemi olmadığı gibi, sistematik işleyen iaşe uygulaması da bulunmuyordu. Koğuşlara çok sayıda mahkûmun konulması ve temizliğe dikkat edilmemesi nedeniyle salgın hastalıklar baş göstermiştir. Ayrıca yeni ceza kanununun "her suça hapis cezası vermesi" hapishânelerin kapasitelerinin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Diyarbekir, Kırklareli, Sivas, Amasya, Harput ve Doğu Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde artan suç oranı ve dolayısıyla artan mahkum sayısı, bu vilâyetlerde hapishânelerin inşa edilmesini zorunlu kılmıştır[1414].

Hapishânelerin modernleşmesi konusunda Tanzimat döneminde olduğu gibi Sultan II. Abdülhamit döneminde de girişimlerde bulunulmuştur. Buna göre, 1880 yılında hazırlanan "Tevkifhâne ve Hapishânelerin İdârelerine Dair Nizâmnâme"ye göre, her kazâ, livâ ve vilâyet merkezinde birer tevkifhâne ve hapishâne bulunacaktı. Ayrıca nizâmnâmeye göre, tevkifhâneler sorgulanmakta ve yargılanmakta olan sanıklara, hapishâneler ise mahkûm olanlara ayrılmıştır. Aynı tarihte hazırlanan bir başka hukuki düzenleme olan, "Hapishâne Gardiyanları Hakkında Talimatnâme" ile de mahkûmların daha iyi şartlarda yaşamaları ve her türlü suistimalden korunmaları için gerekli tedbirlerin alınması istenilmiştir[1415].

[1412] Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishânelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 198.
[1413] Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 364.
[1414] Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşma Sürecinde Hapishâneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 36-39.
[1415] Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishânesi (1867-1920)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 29, 2011, s. 351-352.

II. Meşrutiyet döneminde hapishâne reformu gündemde kalmış, ancak yetersiz bütçe tahsisinden dolayı, ardı ardına yaşanan sorunlara çözüm bulunamamıştır[1416]. Bununla birlikte, bu dönemde hapishâne çalışanları ve idaresi ile modern binaların yapımı konusunda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin, 4 Ocak 1912 tarihli bir genelge ile hapishâne müdürlerinin sınavla ceza kanunlarını az çok bilen kişiler arasından ve gardiyanların da okuma-yazma bilenler arasından seçilmesine dikkat edilmesi istenmiştir. 1913 yılından itibaren yeni hapishâne ve tutukevi binalarının yapımı kararlaştırılmış olmakla birlikte, bu konuda bütçe tahsisi 1916-1917 yıllarında gerçekleşebilmiştir. 1917 yılında faaliyete geçirilen hapishâneleri iyileştirme projesiyle hapishâne binalarının aynı tarzda ve ihtiyaca uygun olarak yapılacağı kararlaştırılır[1417].

4.1.1. Çankırı Sancağı Hapishâneleri

4.1.1.1. Çankırı Hapishânesi

4.1.1.1.1. Hapishânenin İnşâsı ve Tamiri

Çankırı Hapishânesinin ne zaman inşâ edildiği bilinmemekle birlikte, en erken 1865 tarihli bir irade'de adı geçen hapishâneye rastlanmaktadır. Bu cümleden olarak, Mâliye Nezâretinden 23 Haziran 1865 (1 M 1282) tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya havale buyrulan tezkirede, Çankırı Hapishânesi binasının eski olup mahkûmların sefalet içinde yaşamalarından dolayı 23.500 kuruş[1418] masrafla yeni bir hapishânenin inşâ edilmesi için izin istenmiştir.Neticede, 3 Temmuz 1865 tarihinde çıkan irâde ile Çankırı Hapishânesinin inşasına izin verilmiştir[1419]. Ancak bu dönemde Çankırı'da yeni bir hapishâne inşa edildiği bilinmemekle birlikte, Çankırı'dan 12 Ocak 1881 (10 S 1298) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen tahriratta, Çankırı Hapishânesinde yapılan keşif sonucu tamirat masrafı olarak 18.785 kuruş hesaplanırken, sonradan yapılan ikinci keşifle bahsedilen miktardan 6.035 kuruşun

[1416] Saadettin Tekin – Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishâne Sorunu", *ÇTTAD Dergisi*, c: 7, S: 16-17, 2008 Bahar/Güz, s. 190.
[1417] Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Hapishânesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri", *Hapishâne Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 165.
[1418] Bir başka belgede 23.600 kuruş olarak kayıtlıdır. BOA, MVL. 702-40, 16 Za 1281 (12 Nisan 1865).
[1419] BOA, İ. MVL. 534-23969, 7 S 1282 (2 Temmuz 1865), Sadâret Dairesinden 2 Temmuz 1865 tarihinde Padişaha sunulan arz tezkiresi; BOA, MVL. 706-54, 3 M 1282 (29 Mayıs 1865)).

tenziliyle hapishânenin 12.750 kuruşa tamir edilebileceği belirtilip, bu meblağın gönderilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine, bahsi geçen tahrirat Kastamonu'dan 26 Ocak 1881 (24 S 1298) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilmiş ve netice itibariyle 14 Nisan 1881 (14 Ca 1298) tarihinde çıkan irâde-i seniyye'de, Çankırı Hapishânesi tamirat masrafının Kastamonu Vilâyetinin 1881 yılı tamirat tertibinden ödenmesi bildirilmiştir[1420].

1890'lı yıllara kadar adı geçen hapishânenin inşaat ve tamirat sürecine dair bir kayıt mevcut değildir.

Dâhiliye Nezâretinden 28 Haziran ve 11 Temmuz 1892 tarihlerinde Mâliye Nezâreti ve Kastamonu Vilâyetine gönderilen tezkire ve şukkalarda, 180 kadar mahkûm ve tutuklunun bulunduğu Çankırı Hapishânesinde hem sağlık şartlarının yeterli olmaması[1421], hem de hapishânenin oldukça küçük olmasından dolayı, hapishâne bitişiğinde bulunup önceleri zabtiye koğuşu ve ahırı bulunan ve ihtiyaç üzerine askeriyeye terk edilen ahşap binanın, Çankırı Hapishânesine tahsis edilmesi için gereğinin yapılması istenmiştir[1422]. Ya da en azından adliyenin teftişine memur edilen temyiz mahkemesi üyelerinden İbrahim Efendi'nin raporuna göre, mahbûsîn için hastahâne olarak kullanılması talep edilmiştir[1423]. Bu arada, Çankırı'dan 10 Eylül 1892 (29 Ağustos 1308) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen tahrirata göre, hapishâneye ek hizmet binası olmak üzere, idâdi mektebinin yanında bir hapishâne hastahânesi inşası için müracaat edilmiştir[1424]. Mevcut Çankırı Hapishânesinin bina sorunları devam ediyor olacak ki, sonraki yıllarda bu husus tekrar gündeme getirilmiştir. Bu cümleden olarak, Adliye Nezâretinden 23 Kasım 1897 (27 C 1315) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, Çankırı

[1420] BOA, İ. DH. 826-66585, 10 Nisan 1881 (10 Ca 1298), Çankırı Mutasarrıfı Abdullah Şefik Bey tarafından 12 Ocak 1881 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen tahrirat, buradan 26 Ocak günü Dâhiliye Nezâretine ve adı geçen nezâretten 6 Nisan 1881 günü Sadâret Dairesine gönderilmiştir.

[1421] Adliye Nezâreti tarafından hazırlanıp, 25 Eylül 1879 tarihinde vilâyet yönetimlerine gönderilen tahriratta, mahkûmların sıhhatlerini korumak amacıyla alınacak tedbirlerin masrafı için Zabtiye Nezâreti bütçesinin bir kısmının Adliye Nezâreti bütçesine havale edildiği belirtilmektedir, *Düstûr*, 1. Tertip, c. 4, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul h. 1299 (1882), s. 735-736. Ancak hapishânelerin sağlık sorunlarının devam ettiği anlaşılmaktadır,

[1422] BOA, DH. MKT. 1967-70, 2 Z 1309 (28 Haziran 1892); BOA, DH. MKT. 1969-105, 15 Z 1309 (11 Temmuz 1892).

[1423] BOA, DH. MKT. 2009-82, 20 Ra 1310 (12 Ekim 1892).

[1424] BOA, DH. MKT. 2051-97, 25 B 1310 (12 Şubat 1893), Çankırı İdâre Meclisi tarafından 10 Eylül 1892 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen mazbata, buradan 17 Ocak 1893 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilmiştir.

Hapishânesinin yedi sekiz koğuştan ibaret olup müdür ve gardiyan odaları ile kadınlara mahsus tevkifhânenin olmadığı[1425] ve belediye tabibi ile hastahânesinin de olmamasından dolayı mahkûmların tedavi edilemediği belirtilerek, eksiklerinin giderilmesi talebinde bulunulur. Bunun üzerine 10 Mart 1898 (16 L 1315) tarihinde Adliye Nezâretine gönderilen tezkirede, gerekli incelemelerin yapılmasından sonra gereğinin yapılacağı bildirilmiştir[1426].

Kastamonu'dan 22 Mayıs 1899 (10 Mayıs 1315) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, yapılan keşif sonucunda, Çankırı Hapishânesinin bazı bölümlerinin yıkılacak derecede harap olduğundan bahsedilip, yeniden yapılacak bir koğuş ile bazı odalarının inşa ve tamiri için livâ idâre meclisinden 9.070 kuruş talep edilmektedir. Vilâyet muhasebesinin bütçesinde inşaat tahsisatı olmadığından, bu durumun padişaha arz edilmesi istenmektedir[1427]. Ancak 22 Eylül 1899 (16 Ca 1317) tarihinde Anadolu Vilâyât-ı Şâhânesi Umûm Müfettişliği adına Çankırı'ya gelip adliye daireleri ile hapishâneyi teftiş eden yaver-i ekrem Şakir Paşa'nın raporuna göre, hapishânede 120 mahkûm mevcut olup mevkisi şehrin en çukur ve rutubetli bir mahallinde yer aldığından dolayı, altından bütün kasaba lağımları akmaktadır. Ayrıca hapishânenin harap bir durumda olduğu ve mahkûmlara yetmeyecek derecede küçük olduğu belirtilip, yeni bir hapishâne inşâ edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine, hapishâne yakınında bulunan ve yeniden inşâ edilip, askeriye tarafından Reji idâresine kiralanan askeri deponun hapishâneye bağlanması istenmiştir.Buna göre, deponun hapishâne avlusuna bağlı duvarından bir kapı açılarak, alt ve üst katından yedi odanın cünha mahkûmlarıyla cinayet ve cünha maznun (sanık)'larına ve bir kısmının cinayet müttehimlerine (suçlananlarına) ve diğer kısımların da cinayet mahkûmlarından cezalarının üçte ikisini tamamlayıp, firar etmesi düşünülmeyen mahkûmlara tahsisi için izin istenmiştir. Adı geçen askeri deponun hapishâne ve tevkifhâne şekline dönüşümü için ihtiyaç duyulan 1.000 kuruşun ödenmesi ve Reji idâresine ödenecek miktarın karşılanması için Çankırı Mutasarrıflığı ile Kastamonu

[1425] BOA, DH. MB. HPS. 45-24, 23 Za 1333 (2 Ekim 1915), Bununla birlikte, 27 Mart 1915 tarihli bir kayıtta, Çankırı Hapishânesinin kadınlara mahsus bir koğuş da dâhil altı koğuştan ibaret olduğu ifade edilmektedir.
[1426] BOA, DH. TMIK. S.. 17-47. 16 L 1315 (10 Mart 1898), Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından 10 Mart 1898 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1427] BOA, DH. TMIK. S.. 25-23. 18 M 1317 (29 Mayıs 1899), Kastamonu vali vekili muavini tarafından 22 Mayıs 1899 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Vilâyetine başvuru yapılmıştır. Ayrıca hapishânenin mefruşat eksikliğinden dolayı gerekli miktarda hasır tedarik edilmesi ve 30 cinayet mahkûmunun çıplak denilecek bir halde bulunmaları nedeniyle kendilerine elbise verilmesi talep edilmektedir[1428]. Bununla birlikte, Reji idâresine kiralanmış olan askeri deponun hapishâneye bağlanması için Reji'nin ödemiş olduğu yıllık kira bedeli olan 17 Osmanlı Lirasından[1429] 790 kuruşun iâde edilmesi gerekmektedir. Ancak Çankırı'dan 10 Ekim 1899 (28 Eylül 1315) tarihinde yaver-i ekrem Şakir Paşa'ya gönderilen telgrafnâmede, Reji idâresi için handa birkaç oda tahsis edilmekle birlikte, Reji'nin Mal Sandığından alması gereken 790 kuruşu daire-i askeriyeden talep etmesinin işi geciktirdiği bildirilmiştir. Bunun üzerine, 12 Ekim günü Kastamonu Vilâyetine gönderilen telgrafta, sorunun bir an önce giderilip, mahbûsînin bir kısmının bahsedilen depoya nakledilmesi bildirilmiştir[1430].

Adliye Nazırı tarafından 22 Temmuz 1900 (24 Ra 1318) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, mevcut mahbûsînin barınmasına kâfi olmayan Çankırı Hapishânesinin iki odasının yıkılacak derecede harap olmasından dolayı, içindeki mahbûsîn diğer odalara nakledilmiştir. Ancak hem diğer odaların da iyi durumda olmaması, hem de mahkûmların firarlarından korkulduğundan, yeni bir hapishâne binasının yapımının şart olduğu bildirilmektedir[1431].

Kastamonu Vilâyetinden gönderilen tahrirat üzerine[1432], Dâhiliye Nezâreti tarafından 24 Nisan 1902 (11 Nisan 1318) tarihinde Tesri-i Muâmelât ve Islahât Komisyonuna gönderilen tezkirede, Çankırı Hapishânesinin içi oturulamayacak derecede iken, meydana gelen depremle büsbütün harab olduğu belirtilip, 1901 senesi genel bütçesinden altı milyon küsur kuruşun hapishânelerin yeniden inşası ve tamiri için tahsisinden dolayı, Çankırı Hapishânesinin yeniden inşası adına 233.461 kuruşun tahsis edilmesi istenmektedir[1433]. Islahât Komisyonu, yaptığı incelemeler sonucu

[1428] BOA, DH. TMIK. S.. 27-20. 20 Ca 1317 (26 Eylül 1899).
[1429] BOA, DH. MKT. 2281-137. 4 Ş 1317 (8 Aralık 1899); BOA, DH. MKT. 2348-86, 22 M 1318 (22 Mayıs 1900).
[1430] BOA, Y. PRK. UM. 47-113, 4 Ca 1317 (10 Eylül 1899), Çankırı Mutasarrıfı Kadri Efendi tarafından 10 Ekim 1899 tarihinde yaver-i ekrem ve Anadolu Vilâyât-ı Şâhânesi Umûm Müfettişi Şakir Paşa gönderilen telgrafnâme.
[1431] BOA, DH. TMIK. S.. 31-1. 27 Ra 1318 (25 Temmuz 1900), Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından 22 Temmuz 1900 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1432] BOA, DH. TMIK. S.. 39-3, 8 R 1320 (15 Temmuz 1902).
[1433] BOA, DH. TMIK. S.. 37-37, 19 M 1320 (28 Nisan 1902).

hazırladığı mazbataya göre, hapishâne haritasının numuneye uygun olmakla birlikte, keşif defterindeki masraf bedelinin mahalli rayicine göre 74.459 kuruş 69 santim daha eksik olduğunu belirtmiştir. Buna göre, hapishânenin inşaat masrafı için hesaplanan toplam miktar 307.920 kuruş 80 santim olmuştur. Ayrıca metresi 480 kuruştan 45 metrekare büyüklüğünde hapishâne binasına bitişik kargir bir hamam inşâ edilmesi planlanır[1434]. Bununla birlikte, Kastamonu'dan 15 Ağustos 1902 (10 Ca 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, inşaat mevsimi geçmekte olup kış mevsiminde mahbûsînin şimdiki bulunduğu mahalde ikametleri mümkün olamayacağından yeni hapishâne inşasına bir an evvel izin verilmesi istenmiştir[1435]. Bunun üzerine, 29 Aralık 1903 (9 L 1321) tarihinde çıkan irâde-i seniyye'de, Çankırı Hapishânesinin inşaat masrafı için hesaplanan meblağın tahsis edilmesine izin verildiği belirtilmiştir[1436].

Kastamonu Vilâyetinden 21 Temmuz 1902 (8 Temmuz 1318) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Sancağı Hapishânesinin yeniden inşasına kadar, hapishâne olarak kullanılacak eski deponun tamire muhtaç yerleri için 4.256 kuruş masrafın ödenmesine izin verilmesi istenmiştir.Dâhiliye Nezâretinden 9 Kasım 1902 (7 Ş 1320) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, bir süreliğine hapishâne olarak kullanılacak eski deponun tamirat masraflarının 1902 yılı Dâhiliye Nezâreti tahsisatının Kastamonu emvalinden ödeneceği bildirilmiştir[1437].

Çankırı Hapishânesinin yeniden inşası için hem ihtiyaç duyulan meblağın ödeme planı, hem de inşaatın başlaması konularında sonraki yıllarda tartışmalar devam etmiştir. Yeni hapishâne inşası için farklı yıllarda düzenlenmiş üç keşif evrâkı vardır. Birincisi, Hapishâne inşaatı için 1904 senesinde livâ mühendisi Asbeki (اسبقی١) Ahmet Efendi tarafından tanzim edilen keşif evrâkı olup 327.120 kuruş masrafla

[1434] BOA, DH. TMIK. S.. 39-3, 8 R 1320 (15 Temmuz 902), Tesri-i Muâmelât ve Islahât Komisyonu tarafından 15 Temmuz 1902 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire; BOA, DH. MKT. 1215-77, 3 Za 1325 (8 Aralık 1907); BOA, DH. TMIK. S.. 71-32, 16 Z 1325 (20 Ocak 1908).
[1435] BOA, DH. TMIK. S.. 39-57, 20 Ca 1320 (25 Ağustos 1902), Çankırı Mutasarrıflığından telgrafla Kastamonu'ya, buradan da vali Mehmet Enis tarafından 15 Ağustos 1902 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat; *Umûr-ı Nafia ve Ziraat Mecmûası*, 15 B 1320 (18 Ekim 1902), Adet(sayı): 271, s. 1875.
[1436] BOA, İ. DH. 1417-13. 29 Aralık 1903 (9 L 1321), Şurâ-yı Devlet tarafından 5 Kasım 1903 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[1437] BOA, DH. MKT. 564-7. 17 Ca 1320 (22 Ağustos 1902), Dâhiliye Nezâreti tarafından 22 Ağustos 1902 tarihinde Mâliye Nezâretine gönderilen tezkire.

inşaata başlanabileceği belirtilmiştir[1438]. Bununla birlikte, Sadâret Dairesinden 10 Kasım 1903 (19 Ş 1321) tarihinde Mâliye Komisyonuna gönderilen tezkirede, Çankırı ile diğer bazı yerlerdeki hapishânelerin tamiri ve inşaatı için 1903 yılı genel bütçesinden 4 milyon küsur kuruş ödeneceği bildirilmiştir[1439]. Ancak Islahât Komisyonundan 23 Mart 1908 (19 S 1326) tarihinde Adliye Nezâretine gönderilen tezkirede, adı geçen ödeneğin tahsis edilmediği belirtilmektedir[1440]. Sadâret Dairesine 2 Ocak 1904 (13 L 1321) tarihinde gönderilen bir tahriratta, Çankırı Hapishânesindeki mahkûm sayısının 300'ü aştığı ve bu yüzden hem koğuşların mahbûsîn için yeterli olmadığı, hem de çeşitli hastalıkların önlenmesi bakımından gereğinin yapılması istenmektedir[1441]. Adliye Nezâretinden 2 Ekim 1907 (24 Ş 1325) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, Çankırı Belediye Tababetinin raporuna göre, mevcut hapishânenin sağlık koşullarının uygun olmamasından dolayı derhal yeni bir hapishâne inşasına başlanması gerektiği vurgulanır. Adliye Nezâretinden 10 Aralık 1907 (5 Za 1325) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir başka tezkirede ise Çankırı Hapishânesinde rütubetin bulunması ile havasızlık ve güneş ışığı almamasından dolayı dizanteri gibi hastalıkların zuhur ettiği belirtilip, hapishâne inşaatının bir an evvel başlatılması istenmiştir.Bunun üzerine, Tesri-i Muâmelât ve Islahât Komisyonu tarafından 28 Aralık 1907 (23 Za 1325) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, hapishâne inşaatının başlatılması emredilmiştir[1442].

[1438] BOA, DH. MB. HPS. 37-19, 22 N 1333 (3 Ağustos 1915).
[1439] BOA, BEO. 2215-166068. 19 Ş 1321 (10 Kasım 1903); BOA, BEO. 2244-168229, 13 L 1321 (30 Aralık 1903), Sadâret Dairesinden 30 Aralık 1903 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire; BOA, DH. TMIK. S.. 52-31, 14 M 1322 (31 Mart 1904), Mâliye Nezâretine gönderilen tezkire; BOA, DH. TMIK. S.. 37-64, 2 S 1320 (11 Mayıs 1902).
[1440] BOA, DH. TMIK. S.. 72-6, 5 M 1326 (8 Şubat 1908).
[1441] BOA, DH. TMIK. S.., 50-33, 27 L 1321 (16 Ocak 1904), Kastamonu ve Trabzon Vilâyetleri Umûr-ı Mülkiye Müfettişi Mahmut bin Mehmet Reşit ve Kastamonu ve Trabzon Vilâyetleri Heyet-i Teftişiyesi Reisi Tahsin Efendi tarafından 2 Ocak 1904 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahrirat.
[1442] BOA, DH. TMIK. S.. 71-15, 23 Za 1325 (28 Aralık 1907), Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından 10 Aralık 1907 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire; BOA, DH. TMIK. S.. 72-6, 5 M 1326 (8 Şubat 1908),yeni hapishâne inşasına dair Çankırı Belediye Tababetinden Kastamonu Vilâyeti İstinaf Müdde-i Umûmiliğine verilen rapor, buradan Adliye ve Mezâhib Nezâretine, Dâhiliye Nezâretine ve nihayet Tesri-i Muâmelât ve Islahât Komisyonuna gönderilip buradan Kastamonu Vilâyetine cevap yazılmıştır.

İkincisi, 1908 yılında livâ mühendisi Kemal Efendi tarafından hazırlanmış olmakla birlikte, Kemal Efendi'nin Çankırı'dan ayrılması üzerine rafa kaldırılmıştır[1443]. Bu dönemde, Dâhiliye Nezâretinden 25 Eylül 1908 (28 Ş 1326) tarihinde Mâliye Nezâretine gönderilen tezkirede, Kastamonu Vilâyetinden 7 Eylül 1908 (25 Ağustos 1324) tarihinde gelen tahrirata göre, hapishâne inşaatında çalışan Memiş'in taşların taşınması sırasında kazâ geçirerek, iki gözünü kaybettiği, ellerinin parçalandığı ve kısmi felç geçirdiği belirtilerek, kendisine uygun miktarda maaş tahsis edilmesi istenmektedir[1444]. Buna göre, yeni hapishâne inşasına 1908 yılında başlandığı ifade edilebilir.

Üçüncü keşif evrâkı, 1910 yılında dönemin livâ mühendisi Aleksan Efendi tarafından önceki keşifnâmelerin ne asılları ne de örnekleri bulunamadığından hazırlanmıştır. Hazırlanan bu evrâk, 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326) tarihinde Kastamonu Vilâyetinden Dâhiliye Nezâretine gönderilip 307.920 kuruşluk masrafla inşaata devam edilmiştir[1445].

Hapishâne inşaatı sürerken, Kastamonu'ya 1909 senesinde gelen şukkaya göre, inşaatın tamamlanması için icab eden tahsisatın yapılması bildirilmektedir[1446]. İnşaatın muhtemelen kesintisiz devamının sağlanması adına Kastamonu'dan 10 Nisan 1911 (28 Mart 1327) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Çankırı Hapishânesinin ihtiyaca kafi olmadığından dolayı, yeni hapishâne binası inşasının zaruri olduğu vurgulanır[1447].

Hapishâne inşaatında bazı suistimallerin vukua geldiği hakkındaki ihbar üzerine, inceleme yapmak üzere memur edilen mühendis Hamit Efendi'nin hazırladığı 1 Temmuz 1912 (18 Haziran 1328) tarihli keşifnâmesine göre, adı geçen tarihe kadar hapishâne inşaatına 317.425 kuruşun sarf edildiği ve inşaatın tamamlanması için 45.793 kuruşa daha ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Yine, hapishâne inşaatının eksik kalan kısımlarının tamamlanması için livâ mühendisi Aleksan Efendı'ye

[1443] BOA, DH. MB. HPS. 37-19, 22 N 1333 (3 Ağustos 1915).
[1444] BOA, DH. MKT. 2614-81, 28 Ş 1326 (25 Eylül 1908), Dâhiliye Nezâreti'nden Kastamonu'ya gönderilen cevapta, Mâliye Nezâretine malûmatın bildirildiği yazılmıştır.
[1445] BOA, DH. MB. HPS. 37-19, 22 N 1333 (3 Ağustos 1915).
[1446] BOA, DH. MUİ. 292-10, 12 Za 1327 (25 Kasım 1909), Dâhiliye Nezâretinden 1909 senesinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1447] BOA, DH. MB. HPS. 143-22, 16 R 1329 (16 Nisan 1911), Kastamonu Valisi Süleyman Nazif tarafından 10 Nisan 1911 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.

yaptırılıp, 7 Temmuz 1912 (24 Haziran 1328) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen keşif evrâkında da 45.793 kuruş 80 santime ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Ancak keşif evrâkının zayi' edilip, ne aslı ne de örneğinin bulunamaması, mâliyenin yeterli bütçe tahsis edememesi ve inşaat mevsiminin geçtiğinden de bahsedilerek, inşaatın tamamlanmasından vazgeçilmiştir. Bununla birlikte, Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyetinin 20 Temmuz 1912 (7 Temmuz 1328) tarihli tahriratına göre, Çankırı Hapishânesi inşaatının keşif evrâkına ve inşaat kanunlarına aykırı bir şekilde inşa edilmekte olduğu ve kalfa Lifor (ليفور) oğlu Bodos (بودوس) tarafından yapılan ihbar üzerine inşaatın bütçesinden 2.000 Lira çalındığı bildirilip, bu olayın araştırılması istenmiştir.Durum böyle iken, inşaat bittiğinde Koçhisar köylülerinin elinde 131 tahta ve Koçhisar Nahiyesi müdürünün zimmetinde de 1.660 kuruşun bulunduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine, Çankırı Muhasebeciliğinden 3 Ağustos 1913 (21 Temmuz 1329) tarihinde hem inşaat eksiklerinin tamamlanmasına kadar elde bulundurulması lazım gelen eşyalardan bozulması muhtemel olan 3.667 batman kirecin muhafaza edilmesi, hem de köylülerin elinde bulunan tahtaların alınması ile müdürün zimmetindeki paranın tahsili istenmektedir[1448].

Hapishâne inşaatındaki eksiklikler devam ediyor olacak ki, Adliye Nezâretinden 3 Ekim 1912 (21 L 1330) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, hapishâne duvarlarına sıva vurulması gerektiği, zeminin taş döşenmediğinden toprak halinde kalarak çamur oluştuğu ve çamaşırhâneye mahsus mahallin de tamamlanmamasından dolayı bir hastalığın zuhuruna kesin gözüyle bakıldığı belirtilerek, kış mevsiminden önce bu eksiklerin giderilmesi istenmektedir[1449]. Bahsedilen eksiklerin giderilmesinden evvel hapishânenin su yollarının tamirine mahsus olmak üzere 17 Ekim 1912'de 700, 7 Kasım 1912'de 300 ve 27 Şubat 1913 tarihinde de 321 kuruş olmak üzere toplam 1.321 kuruş tahsis edilmiştir[1450]. 12 Aralık 1912 (1 K.evvel 1328) tarihli yoklama cetvelinde, mahbûsîn mütemadiyen hapishâne binasının tamire muhtaç olduğundan şikâyet etmekteydi. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden Kastamonu'ya gönderilen şukkada, mahalli Ceza Riyâsetinin takdirinden anlaşılan bu durumun düzeltilmesi için gereğinin yapılacağı

[1448] BOA, DH. MB. HPS. 37-19, 22 N 1333 (3 Ağustos 1915).
[1449] BOA, DH. MB. HPS. 146-64, 23 L 1330 (5 Ekim 1912), Adliye ve Mezâhib Nazırı namına müsteşar tarafından 3 Ekim 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1450] BOA, DH. MB. HPS. 37-19, 22 N 1333 (3 Ağustos 1915).

bildirilmiştir[1451]. Hapishânenin eksiklerinin tamamlanması için yapılan ödemenin yetersizliğinden dolayı tamirat sorunu sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu cümleden olarak, 11 Nisan 1915 (29 Mart 1331) tarihinde Mâliye Nezâreti Heyet-i Fenniye Reisi Graves Efendi[1452] yaptığı incelemeler sonucunda, hapishâne inşaatının bitirilmesi için 45.900 kuruşun daha sarf edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kastamonu'dan 19 Nisan 1915 (6 Nisan 1331) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, 42,52 kuruşluk ödemeden başka, Sinop ve Çankırı Hapishânelerince 7,299 kuruşluk masrafın daha tahakkuk etmiş olmasından dolayı bahsedilen meblağın da ödenmesi istenmiştir.Ancak Dâhiliye Nezâretinden cevaben gelen telgrafta, talep edilen meblağın bu yılın sonuna kadar gönderilmesinin mümkün olamayacağı bildirilmiştir[1453]. Mebâni-i Emiriyye ve Hapishâneler İdâresi Müdüriyeti tarafından yapılan incelemeler sonucunda, Çankırı Hapishânesi kademhâne (tuvalet)'liklerinin harap olan lağım kapağı taşlarının değiştirilip, içindeki lağımın boşaltılarak, tekrar kapatılması için 1.254 kuruşa ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir[1454]. Bunun üzerine, hapishâne helalarının tamiri için Kastamonu'dan 12 Mayıs 1915 (29 Nisan 1331) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, ihtiyaç duyulan meblağın en kısa zamanda gönderilmesi talep edilmektedir. Nezâretten cevaben gelen telgrafta ise talep edilen meblağın 6 Mayıs günü gönderildiği bildirilmektedir[1455].

Dâhiliye Nezâretinden 7 Nisan 1915 tarihinde Adliye Nezâretine gönderilen tezkirede, Çankırı Hapishânesindeki kadın mahkûm ve tutukluların 25 kuruşluk kira bedeliyle uygun bir hâneye nakline izin verilmesi üzerine[1456], hapishânedeki eski kadınlar koğuşunda yapılacak tamirat masrafları şöyledir: 10 adet pencere demiri 1.260 kuruş, beş adet pencere için soba demiri 150 kuruş, koğuşun güney tarafında

[1451] BOA, DH. MB. HPS. 3-51, 5 Ra 1331 (12 Şubat 1913), Adliye ve Mezâhib Nezâretinden 6 Şubat 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire üzerine Dâhiliye'den Kastamonu Vilâyetine cevaben gönderilen şukka.
[1452] Süleyman Beyoğlu, "Arşiv Belgelerine Göre Çankırı Hapishânesi (1904-1914), *Çankırı Araştırmaları Dergisi,* c: 2, S: 2, Ağustos 2007, s. 31.
[1453] BOA, DH. MB. HPS. 58-42, 10 C 1333 (25 Nisan 1915), Kastamonu Valisi Reşit tarafından 19 Nisan 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1454] BOA, DH. MB. HPS. 114-2, 2 C 1333 (17 Nisan 1915).
[1455] BOA, DH. MB. HPS. 58-53, 10 B 1333 (24 Mayıs 1915), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Paşa tarafından 12 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1456] BOA, DH. MB. HPS. 45-24, 23 Za 1333 (2 Ekim 1915), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 29 Mart 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

yapılacak iki adet pencere için 70 kuruş ve abdesthâne ile döşeme taşları için 90 kuruş olmak üzere toplam 1.570 kuruştur[1457].

Kastamonu'dan 14 Mart 1916 (9 Ca 1334) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Hapishânesinin demir parmaklıklarının tamiri için gönderilen paranın sarf edilmediği belirtilip, gereğinin yapılması istenmiştir. Bunun üzerine 3 Mayıs günü gelen cevapta, pencerelerin demir parmaklıklarının tamiri için havale edilen 2.834 kuruş 30 paranın düzenlenen keşif evrâkına göre tamirat için sarf edilip edilmediğinin anlaşılması için ikinci bir keşif evrâkının hazırlanıp, gönderilmesi bildirilmiştir[1458].

İnşâ edilen yeni hapishâne binası kiralık olmayıp, mülkiyeti devlete aittir. Hapishânede kadınlara mahsus koğuş da mevcut olup 14 Aralık 1913 (1 K.evvel 1329) tarihinde erkek mahbûsîn 236, kadın mahbûsîn sekiz olmak üzere toplam 244 mahbûsîn mevcuttur. Hapishâne, hükümet konağı müştemilatından olmayıp, derece-i ehemmiyeti üçüncü mertebededir. Hapishâne binasının toplam alanı 3.900 zira' olup bunun 1.872 zira'sı hapishâne binasının bulunduğu mahal, diğer kalan alan da hapishâne bahçesi ve teneffüs alanıdır. Hapishânenin inşasında gardiyan odası, sabi (çocuk) koğuşu, gusülhâne ve çamaşırhâne de eklenmiştir[1459]. 27 Mart 1915 tarihli bir kayda göre, Çankırı Hapishânesi altı koğuştan ibaret olup 258 mahkûm ve 42 mevkuf mevcuttur[1460].

Tablo 4.1: Çankırı Hapishânesi inşaâtında çalışan amelenin yevmiyeleri

Esami	San'at	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar	Yevmiye Yekunu	Fiyat	Yekun	
											kuruş	Santim
Kadri bin Ahmet	Amele	X	X	X	X	X	X	X	7	3,5	24	20
Necib bin Sadık	" "	X	X	X	X	X	X	X	7	3,5	24	20
Hüseyin bin Abdi	" "	X	X	X	X	X	X	X	7	3,5	24	20

[1457] BOA, DH. MB. HPS. 113-38, 30 Ca 1333 (15 Nisan 1915).
[1458] BOA, DH. MB. HPS. 39-10, 29 C 1334 (3 Mayıs 1916), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 14 Mart 1916 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1459] BOA, DH. MB. HPS. M…, 10-25, 15 Ra 1332 (11 Şubat 1914), Çankırı Sancağı Hapishâne Müdürlüğü tarafından Dâhiliye Nezâretine verilecek Sual Varakası.
[1460] BOA, DH. MB. HPS. 45-24, 23 Za 1333 (2 Ekim 1915).

Hakkı bin İsmail	“ “	X	X	X	X	X	X	X	7	3,5	24	20
Hilmi b. Mehmet	“ “	X	X	X	X	X	X	X	7	3,5	24	20

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 22-29, 26 Z 1333 (4 Kasım 1915).

Hapishâne inşaatında çalışan ameleden Kadri bin Ahmet ile Hilmi bin Mehmet mahkûm ameledirler. Tabloya göre, inşaatta beş amele haftanın yedi günü çalışmaktadır.

22 Nisan 1916 (9 Nisan 1332) tarihinde Çankırı Belediye Tabibi Ahmet Cemaleddin bin Mehmet Hilmi Efendi tarafından hazırlanan rapora göre, Çankırı Hapishânesi koğuşlarının eksikleri ve mahbûsînin yaşam şartları şöyle sıralanabilir:

1. Hapishâne koğuşlarının kireçsiz olmasından dolayı mahkûmların sağlık sorunları yaşayabileceği, bu nedenle de duvarların derhal kireçlenmesi gerekmektedir.

2. Mahkûmların koğuşlarda içtikleri su bir küpün içinde bulunup her mahkûm aynı maşrapayla su içmekteydi. Oysa bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için küp yüksek bir yere kaldırılıp, altına bir musluk takılmalı ve herkesin musluktan su alması gerekmektedir.

3. Abdesthâneler her gün sulandırılmış kireç dökülüp, bol su ile yıkanmalıdır.

4. Mahkûmların saçlarında bulunan bitlerin imhası için, elbiselerinin kaynattırılması, saç ve sakallarının sıfır makine ile kestirilmesi ve ayrıca haftada bir kere sıcak küllü su ile yıkattırılmaları gerekmektedir.

5. Hapishânenin hastane olarak kullanılan kısmında, ayakta tedavisi mümkün olabilen hastalar için, yeterli miktarda ot ile doldurulmuş minderler bulundurulmalıdır.

Belediye tabibinin yukarıda hazırladığı rapordan başka, Kastamonu’dan 17 Mayıs 1916 (14 B 1334) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, vilâyet muhasebesinde hapishânelerin tamirat ve inşaat masrafları için tahsisat olmadığından, Çankırı Hapishânesi sıvasının tamamlanması ve zeminin döşeme işlemleri için 9.624 kuruşluk ödeme yapılması istenmiştir. Nezâretten 13 Haziran

1916 (31 Mayıs 1332) tarihinde gelen cevapta, hapishânenin tamirat masrafları için 19.510 kuruşun tahsis edildiği belirtilmektedir[1461].

Kastamonu'dan 10 Temmuz 1919 (10 Temmuz 1335) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirata göre, Çankırı Hapishânesinde yaşanacak firar olaylarını önlemek maksadıyla 6.590 kuruş olan tuvaletlerin tamirat masrafının gönderilmesi talep edilmiştir. Nezâretten 5 Ekim 1919 (5 T.evvel 1335) tarihinde gelen cevapta, talep edilen meblağın kabul edildiği ve tamirat sonunda hazırlanacak bir keşif evrâkının nezârete gönderilmesi bildirilmektedir[1462]. Yine, Kastamonu'dan 19 Ağustos 1919 (22 Za 1337) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir başka tahriratta, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için yapılacak tamirat için 1.300 kuruşluk bir havalenin yapılması istenmektedir[1463].

4.1.1.1.2. Firâr Olayları ve Nakil İşlemleri

Hapishânelerde yaşanan firar olaylarının önlenmesi amacıyla birtakım tedbirler alınmıştır. Mahkûm istatistikleri başlığı altında da bahsedeceğimiz üzere firar olaylarının daha kısa sürede tespiti adına belirli aralıklarla gerçekleştirilen yoklama işlemleri sonunda yevmiye jurnalleri hazırlanıp, taşradan merkeze gönderilmekteydi[1464]. 1860 tarihli bir kayıtta, firar olaylarının önlenmesi için mahkûm sayım işlemleri hususunda dikkatli davranılması ve firar olaylarına derhal müdahale edilip, olaya karışan memurların cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir[1465]. Zabtiye Nezâretinden 17 Mayıs 1902 (8 S 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir tezkirede, hapishânedeki sağlık şartlarının iyileştirilmesi ve koğuşların genişletilip, içindeki mahkûm sayısının azaltılması için izin istenmiştir. Ayrıca Sadâret Dairesinden 21 Mayıs günü Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir başka tezkirede ise hapishânelerin tanzim ve ıslahına dikkat edilmesi, mahbûsînin silah tedarik etmemesi ve firarları halinde kolay bir şekilde yakalanmaları için tek tip elbise giydirilmesine dair irâde çıktığı belirtilip, gereğinin yapılması

[1461] BOA, DH. MB. HPS. 11-36, 21 L 1334 (21 Ağustos 1916), Kastamonu Valisi tarafından 17 Mayıs 1916 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1462] BOA, DH. MB. HPS. 16-28, 10 M 1338 (5 Ekim 1919), Kastamonu Vali Vekili tarafından 10 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1463] BOA, DH. MB. HPS. 15-66, 16 M 1338 (11 Ekim 1919).
[1464] BOA, A.) MKT. MVL. 41-11, 29 Ca 1267 (1 Nisan 1851); BOA, A.) MKT. UM. 72-99, 3 Za 1267 (30 Ağustos 1851).
[1465] BOA, A.) MKT. NZD. 301-97, 23 C 1276 (17 Ocak 1860).

istenmektedir[1466]. Hapishânelerde yaşanan firar olaylarında çoğu zaman mahkûmların suç ortağı olarak görülen gardiyanların özel eğitime tabi' tutulmak suretiyle yetiştirilmesine, 1870'lerden sonra başlanmıştır[1467].

Çankırı Hapishânesinde yaşanan firari olaylarını ve çıkış nedenlerini sırasıyla şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Osmanlı hapishânelerinin yapı olarak zayıflığı ve günümüz modern hapishânelerinde mevcut güvenlik ve idare sisteminden oldukça uzak olmaları, firar olaylarının yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Kastamonu Vilâyetinden 26 Nisan 1909 (13 Nisan 1325) tarihinde Zabtiye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Hapishânesinde mevcudu 300'ü aşan mahkûm ve mevkûfîn aralarında çıkan karışıklık neticesinde 19 Nisan Pazartesi günü hapishânenin iç kapılarını kırıp dışarı çıkmak üzere iken jandarmanın silah kullanması üzerine olayın bastırıldığı ve silah kurşunlarından iki mahkûmun hafif derecede yaralandığı belirtilmiştir. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden 4 Mayıs günü Kastamonu Vilâyetine gönderilen telgrafta, firar olayına karışan mahkûm ve mevkûfîn hakkında soruşturma açılıp, gereken kanuni işlemlerin yapılması ve hapishânelerin güvenliğine dikkat edilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir[1468].

2. Mahkûmların gardiyanlarla anlaşarak delici alet edinip, duvarları delerek firar ettiklerine kayıtlarda rastlanmaktadır. Buna göre, Kastamonu'dan 26 Mart 1912 (13 Mart 1328) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Çankırı Hapishânesindeki üç mevkufun gardiyanlardan temin ettikleri delici aletlerle hapishâne duvarını delip, firar ettikleri bildirilmiştir. Kastamonu'dan 30 Mart günü Dâhiliye Nezâretine gönderilen ikinci telgrafta, üç firari mevkuftan birinin yakalandığı diğer ikisinin ise saklandığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye'den 1 Nisan 1912 (19 Mart 1328) tarihinde Kastamonu Vilâyetine cevaben gönderilen şukkada, hapishâne firarilerinin takibi ve müsebbiblerinin araştırılması ile delici aletlerin mahbusların eline geçmesine meydan verilmemesine dikkat edilmesi

[1466] BOA, DH. TMIK. S. 38-65, 24 Ra 1320 (1 Temmuz 1902).
[1467] Ufuk Adak, XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilâyeti'ndeki Hapishâneler, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 82.
[1468] BOA, DH. MKT. 2801-10, 13 R 1327 (4 Mayıs 1909), Kastamonu Vilâyeti Polis Müdürü Mehmet Efendi tarafından 26 Nisan 1909 tarihine Zabtiye Nezâretine, buradan Dâhiliye Nezâretine ve Dâhiliye Nezâretinden de Kastamonu Vilâyetine cevaben gönderilen tahrirat.

gerektiği belirtilmiştir. Kastamonu'dan 6 Nisan günü Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, takip edilen iki firariden Alişan adındaki mevkufun da yakalandığı bildirilmiştir[1469].

3. Hapishâne idaresi ya da gardiyanlardan başka yerel yöneticilerin ihmali yüzünden de firar olayları yaşanabilmekteydi. Çankırı'dan 30 Mayıs 1913 (17 Mayıs 1329) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Çankırı Mutasarrıfının mahkûmlara bir takım haklar verip, dikkatsiz davranmasından dolayı canilerin kaçtığı belirtilmiştir. Nezâretten 2 Haziran 1913 (26 C 1331) tarihinde Kastamonu Vilâyetine cevaben gelen telgrafta, firar olayına dair yapılacak geniş bir sorgulamanın sonucunun ivedilikle gönderilmesi istenmektedir[1470]. Kastamonu'dan 7 Ağustos 1913 (25 Temmuz 1329) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, firar eden canilerden 15 seneye mahkûm olan Çerkeşli Şevket'in yakalandığı ifade edilmektedir[1471].

4. Mahkûmların başka bir hapishâneye nakli sırasında firar ettikleri bilinmektedir. Buna göre, Kastamonu'dan 26 Ağustos 1913 (23 N 1331) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Hapishânesindeki bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı merkez vilâyet hapishânesine nakledilen Koçhisar Nahiyesinin Kızan Köyünden katil Cemil'in sonradan zorunlu olarak Sinop Hapishânesine nakledildiği sırada firar ettiği ve yapılan takip sonucunda altı ay hapis cezasına mahkûm arkadaşı Çörekçiler Köyünden Kâmil ile birlikte yakalandığı bildirilmiştir[1472]. Yine Çerkeş Hapishânesinden 26 Ağustos 1913 tarihinde Çankırı Hapishânesine nakledildiği sırada yolda jandarmanın silah ve cephanelerini gasp ederek firar eden, 15 seneye mahkûm Karaşar Köyünden Dingiloğlu Şevket ve cinayetle suçlanan Celeboğlu Kara Mehmet ve Saratlıoğlu Kâzım'dan Kara Mehmet çarpışma sonucu, Kâzım da teslim olma suretiyle yakalanmıştır. Jandarma

[1469] BOA, DH. MB. HPS. 101-8, 23 R 1330 (11 Nisan 1912), Kastamonu Valisi Emin Paşa tarafından 26 Mart 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1470] BOA, DH. MTV. 18-85, 26 C 1331 (2 Haziran 1913), Kastamonu aracılığıyla Çankırı'dan eşraftan Müftüzâde Tevfik, Hacı Hüseyinzâde Sait, Binbaşızâde Salim tarafından 30 Mayıs 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1471] BOA, DH. MB. HPS. 8-71, 6 N 1331 (9 Ağustos 1913), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Paşa tarafından 7 Ağustos 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1472] BOA, DH. MB. HPS. 148-78, 11 L 1331 (13 Eylül 1913), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 26 Ağustos 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Kumandanlığının ifadesiyle Dingiloğlu Şevket'in takibine devam edildiği ve ele geçirildiği takdirde nezârete gerekli bilgilendirmenin yapılacağı bildirilmektedir[1473].

5. Kastamonu'dan 11 Ekim 1912 (28 Eylül 1328) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Ekim 1912 yılında başlayan Birinci Balkan Savaşı nedeniyle gönüllü asker olarak orduya katılmak istediklerini beyan eden dört mahkûm hapishâne idaresine müracaatta bulunmuşlardır. Ancak mahkûmlar adliyenin buna izin vermemesini bahane göstererek firar etmiş olup takipleri devam etmektedir. 13 Ekim günü cevaben gelen telgrafta, firarilerin takibinin aralıksız devam etmesi istenmiştir. Bunun üzerine, Kastamonu'dan 17 Ekim 1912 (4 T.evvel 1328) tarihinde adı geçen nezârete gönderilen telgrafta dört firariden üçünün yakalandığı belirtilip, diğerinin de takibine devam edildiği bildirilmiştir[1474].

6. Çankırı Hapishânesinde yaşanan firar olaylarında sadece mahkûmların değil askerlerin de bu olaylara karışarak firar ettikleri anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, Kastamonu'dan 14 Temmuz 1913 (9 Ş 1331) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, 15 seneye mahkûm edilen Çankırı Hapishânesi firarilerinden Yusuf ile firari askerlerden Eyüp oğlu Rıza ve Hasan oğlu Ahmet'in takibine jandarma efradından Osman ile Akçekise Köyü muhtarı Bilal memur edilmiştir. Takibat sırasında Yusuf ile Rıza bulunup yapılan teslim ol ihtarına silahla karşılık verince çıkan çatışmada jandarma Osman'ın silahından çıkan mermiyle Akçekiseli Hüseyin oğlu Osman vefat etmiş olup firariler kaçmayı başarırken takibatın devam ettiği belirtilmektedir[1475].

Kastamonu'dan 10 Eylül 1913 (8 L 1331) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Hapishânesi firarilerinden Kürt Hasan adlı mahkûmun yakalandığı bildirilmiştir[1476]. Kastamonu'dan 11 Ekim 1913 (10 Za 1331) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, adam öldürme suçundan 15 seneye mahkûm edilen Çankırı Hapishânesi mahkûmlarından Tuht Nahiyesinin Dereli Divanının Müslim

[1473] BOA, DH. MB. HPS. 148-79, 11 L 1331 (13 Eylül 1913), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 26 Ağustos 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1474] BOA, DH. H. 43-47, 15 Za 1330 (26 Ekim 1912), Kastamonu Vali Vekili tarafından 11 Ekim 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1475] BOA, DH. MB. HPS. 148-85, 14 L 1331 (16 Eylül 1913), Kastamonu Vali Mehmet Reşit Efendi tarafından 14 Temmuz 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1476] BOA, DH. MB. HPS. 148-92, 22 L 1331 (24 Eylül 1913).

Köyünden Çendikli oğlu Ali'nin bir sene evvel firar ettiği ve Tuht Nahiyesinde mülazım Hacı Behçet Efendi ve maiyetindeki müfreze tarafından yapılan takip sonucunda ele geçirildiği ifade edilmektedir[1477].

Çankırı Hapishânesindeki firar olaylarının önlemesi için, Kastamonu'dan 14 Temmuz 1914 (20 Ş 1332) tarihinde Mâliye Nezâretine gönderilen tahriratta, yeniden inşa edilen hapishânenin eksik kalan kısımlarının şimdilik tamamlanmasına hazinenin izin vermemesinden dolayı, en azından firar olaylarını önlemek adına bodrum dairesinin 4.700 kuruş masrafla eksik kalan kısımlarının tamamlanmasına izin verilmesi istenmiştir.Bunun üzerine, Mâliye Nezâretinden 20 Kasım 1914 (2 M 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, hapishânenin inşaat masrafları için talep edilen meblağın henüz tahsis edilmediği bildirilmiştir[1478].

Hapishânelerdeki yoğunluğun azaltılmasına yönelik olarak mahkûmların başka hapishânelere nakledildikleri anlaşılıp, Hapishâneler Nizâmnâmesinin 8. maddesi gereğince mahkûmların bulundukları mahalden başka bir hapishâneye nakli işlemleriyle Adliye Nezâreti ilgilenmektedir[1479]. Bu cümleden olarak, Adliye Nezâretinden 13 Kasım 1902 (11 Ş 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, 14 Ekim tarihinde Kastamonu Müdde-i Umûmiliğinden gelen tahrirat üzerine, Çankırı Hapishânesinde cinayet suçundan dolayı 15'er sene kürek cezasına çarptırılmış olan mahkûmların kürek merkezlerinden birine nakli için izin istenmiştir[1480].

Kastamonu'dan 16 Ocak 1913 (7 S 1331) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Bolu Hapishânesindeki yoğunluktan dolayı Temyiz Mahkemesinin onayı ve Adliye Nezâretinin de uygun görmesi üzerine dört mahkûm Çankırı Hapishânesine nakledilecektir. Ancak mahkûmun gönderileceği hapishânenin de bu işleme onay vermesi gerektiğinden gereğinin yapılması istenmiştir.Bunun üzerine, adı geçen nezâretten 28 Ocak 1913 (19 S 1331) tarihinde Kastamonu Vilâyetine

[1477] BOA, DH. MB. HPS. M… 9-5, 21 Za 1331 (22 Ekim 1913), Kastamonu Vali Vekili Süleyman Efendi tarafından 11 Ekim 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1478] BOA, DH. MB. HPS. 37-19, 22 N 1333 (3 Ağustos 1915), Kastamonu Vilâyeti Defterdar Vekili tarafından 14 Temmuz 1914 tarihinde Mâliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1479] BOA, DH. MB. HPS. 106-16, 6 Ş 1334 (8 Haziran 1916).
[1480] BOA, DH. TMIK. S.. 40-36, 19 Ş 1320 (21 Kasım 1902), Adliye ve Mezâhib Nezâreti Nazırı tarafından 13 Kasım 1902 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.

cevaben gönderilen şukkada, Çankırı Hapishânesi ile yapılan yazışma neticesinde, yapılacak nakil işlemi konusunda bir mahzurun olmadığı belirtilmiştir[1481].

Dâhiliye Nezâretinden 27 Ağustos 1914 (5 L 1332) tarihinde Sinop Mutasarrıflığına gönderilen şukkada, siyasi nedenler dışında tutulan mahkûmların Çankırı Hapishânesine nakledilmesi gerektiği belirtilip, neticenin bildirilmesi istenmiştir[1482]. Bununla birlikte, 30 Ağustos 1914 (8 L 1332) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen bir başka şukkada, siyasi suçluların askerlik hizmetini yerine getirmek için tecilli olarak Çankırı'ya gitmesine izin verilebileceği bildirilmektedir[1483]. Buna göre, siyasi suçluların Çankırı Hapishânesinde tutulmamasına özen gösterildiği ifade edilebilir.

Kastamonu'dan 26 Nisan 1917 (26 Nisan 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Sinop Mutasarrıflığı, düşman donanmasının Sinop'a taarruzda bulunmasının ya da tehdit oluşturmasının söz konusu olmasından dolayı, 80 mahbusun iç kısımlardaki hapishânelere nakline izin verilmesi istenmiştir.Bunun üzerine, adı geçen nezâretten 3 Mayıs 1917 tarihinde Kastamonu Vilâyetine cevaben gönderilen şukkada, Sinop'daki mahkûmların Safranbolu[1484], Daday, İnebolu, Çankırı, Çerkeş ve Taşköprü Hapishânelerine nakilleri uygun görülmektedir[1485].

4.1.1.1.3. Mahkûm İstatistikleri

Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olarak görev yapan "Mebâni-i Emiriyye ve Hapishâneler İdâresi", 1911 yılında bütün hapishâne ve tevkifhânelerden vukuat ve yoklama defterlerinin düzenli olarak tutulmasını ve kendilerine gönderilmesini istemiştir. Mevcut hapishâne ve tevkifhânelerden gelecek defterlerden elde edilecek bilgiler

[1481] BOA, DH. MB. HPS. 104-32, 19 S 1331 (28 Ocak 1913), Kastamonu Valisi tarafından 16 Ocak 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1482] BOA, DH. ŞFR. 44-106, 5 L 1332 (27 Ağustos 1914), Dâhiliye Nezâreti, Emniyeti Umûmiye Müdüriyeti tarafından 27 Ağustos 1914 tarihinde Kastamonu Vilâyeti aracılığıyla Sinop Mutasarrıflığına gönderilen şukka.
[1483] BOA, DH. ŞFR. 44-134, 8 L 1332 (30 Ağustos 1914), Dâhiliye Nezâretinden 30 Ağustos 1914 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1484] BOA, DH. ŞFR. 553-41, 11 B 1335 (3 Mayıs 1917), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 3 Mayıs 1917 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1485] BOA, DH. EUM. KLH. 3-8, 24 B 1335 (16 Mayıs 1917), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 26 Nisan 1917 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

doğrultusunda umûmi istatistik cetvellerinin oluşturulması planlanıp, bahsi geçen istatistik cetvellerini basmak üzere Ticaret ve Nafia Nezâreti görevlendirilmiştir.

Hapishâne ve tevkifhâne idâreleri tarafından her dört ayda bir hazırlanıp, Dâhiliye Nezâretine gönderilen yoklama cetvelleri, suç türlerine göre kadın ve erkek mahkûmîn ve mevkûfînin sayılarını içermektedir. Bu bölümde Çankırı Hapishânesinde mevcut kadın ve erkek mahkûm ve mevkûfinin işledikleri suçların istatistiki bilgileri ele alınacaktır.

Tablo 4.2: Çankırı Hapishânesinin 14 Mart 1915 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	**Mahkûmînin Miktarı**			**Mevkûfînin Miktarı**		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	189	2	191	37	2	39
Cünha	69	10	79	-	-	-
Kabahat	0	0	0	-	-	-
Toplam	258	12	270	37	2	39

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 20-68, 27 Ca 1333 (14 Mart 1915). Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 28 Mart 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 2'de belirtilen istatistiki bilgiler, 1914 Kasım, Aralık ve 1915 Ocak ve Şubat aylarına aittir. Tabloya göre, en çok işlenen suç türü cinayet olup bu suç türünde hüküm giymiş ve tutuklu kadın sayısı ikişer adet iken, adam yaralama suçundan hükümlü kadın sayısı 10'dur. Hapishânedeki toplam sayı 309 olup bunun mahkûm sayısı 270 iken tutuklu sayısı 39'dur.

Tablo 4.3: Çankırı Hapishânesinin 14 Temmuz 1915 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	**Mahkûmînin Miktarı**			**Mevkûfînin Miktarı**		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	81	0	81	42	6	48
Cünha	44	4	48	-	-	-
Kabahat	0	0	0	-	-	-
Toplam	125	4	129	42	6	48

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. 155-14, 15 N 1333 (27 Temmuz 1915). Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 27 Temmuz 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 3'de belirtilen istatistiki bilgiler 1915 yılının Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına aittir. Buna göre, mahkûm ve mevkuflar arasında en çok işlenen suç türünün cinayet olduğunu ve adı geçen suç türünde hüküm giymiş kadın mahkûm olmamakla birlikte tutuklu durumunda olan altı kadın mevkuf mevcuttur. Önceki yoklama cetveline göre, Birinci Dünya Savaşının devam etmesi nedeniyle gönüllü asker olarak orduya katılmak isteyen erkek mahkûmların savaşa dâhil olması nedeniyle erkek mahkûm sayısında yarı yarıya bir düşüş yaşandığı tahmin edilmektedir.

Tablo 4.4: Çankırı Hapishânesinin 14 Kasım 1915 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	**Mahkûmînin Miktarı**			**Mevkûfînin Miktarı**		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	81	1	82	40	4	44
Cünha	43	11	54	-	-	-
Kabahat	0	0	0	-	-	-
Toplam	124	12	136	40	4	44

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. 156-33, 13 S 1334 (21 Aralık 1915), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 22 Kasım 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 4'de belirtilen istatistiki bilgiler 1915 yılı Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarına aittir. Önceki yoklama cetveline göre, erkek mahkûm ve tutuklu sayısında ciddi bir değişiklik olmamakla birlikte, adam yaralama suçundan hüküm giymiş kadın mahkûm sayısı 11'e yükselmiştir.

Tablo 4.5: 1917 yılında Çankırı Hapishânesinde mevcut 18 yaşından küçük mahkûmîni gösteren cetvel

Mahkûmînin Adedi ve Cinsi		**Mahkûmiyet Süresinden Geriye Kalan**			**Mahkûmiyet Süresi**		
Erkek	Kadın	Gün	Ay	Yıl	Gün	Ay	Yıl
1	**0**	0	3	2	0	0	3

1	0	0	0	1	15	10	1
1	0	0	2	0	0	6	1
1	0	22	0	0	0	9	0
1	0	15	7	0	0	6	1

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. 158-57, 1 C 1335 (25 Mart 1917), Kastamonu Valisi tarafından 18 Mart 1917 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 5'e göre, Çankırı Hapishânesinde 18 yaşından küçük beş erkek mahkûm olup mahkûmiyet süreleri bir ile üç yıl arasındadır. 18 yaşından küçük olan mahkûmlarla ilgili istatistik cetvellerinin düzenlenmesindeki amaç, genç yaş grubunun suç oranlarını tespit edip, çocuk mahkûmların hapis ve terbiyesine yönelik ıslahhânelerin açılmasını sağlamaktır[1486].

Tablo 4.6: Haziran 1917 yılında Çankırı Hapishânesinde mevcut mahbûsînin işlemiş oldukları ceza türlerini gösteren cetvel

	Toplam	**Dininden Dolayı Mahkûm Mahbûsîn**		**Cünha ve Kabahatten Dolayı Mahkûm Mahbûsîn**		**Cinayetle Mahkûm Mahbûsîn**	
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Haziran Ayı Başında Mevcut Mahbûsîn	63	0	0	17	3	36	7
Haziran Sonuna Kadar Gelen Mahbûsîn	12	0	0	9	0	3	0
Toplam	75	0	0	26	3	39	7
Haziran Başından Sonuna Kadar Tahliye Edilen Mahbûsîn	7	0	0	4	1	2	0
Toplam	68	0	0	22	2	37	7

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 29-7, 11 N 1335 (1 Temmuz 1917).

[1486] Şen, **a.g.e.**, s. 149.

Tablo 6'ya göre, Çankırı Hapishânesinde Haziran 1917 yılında mevcut mahkûm sayısı 68'dir. Önceki mahkûm istatistik cetvellerinde belirtilen mahkûm sayılarına nazaran yarı yarıya bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Buna göre, mahkûm sayısında görülen azalmada mahkûmların Birinci Dünya Savaşının devam etmesi nedeniyle gönüllü asker olarak savaşa dâhil olmasının etkili olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca tabloya göre, dininden dolayı tutuklu mahbûsînin olmayışı, devletin ahaliye din farkı gözetmeksizin eşit muamelede bulunduğuna ve hoşgörü anlayışının olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4.7: 1916 ve 1917 yıllarının bazı aylarında Çankırı Hapishânesinde mevcut mevkûfînin davalarının görüldüğü mahkeme türleri

	Divân-ı Harb[1487]		**Dâire-i İstintâk**[1488]		**Heyet-i İşhâdiye**[1489]		**Cünha Mahkeme**[1490]		**Cinayet Mahkemesi**	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1916 Senesi Marttan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1916 Senesi Nisandan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
1916 Senesi Mayıstan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
1916 Senesi Hazirandan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
1916 Senesi Ağustostan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
1916 Senesi Eylülden İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1916 Senesi Ekimden İtibaren	0	0	0	0	2	0	0	0	1	2
1916 Senesi Kasımdan İtibaren	0	0	0	0	4	1	0	0	7	1
1917 Senesi Şubattan İtibaren	0	0	0	0	1	0	0	0	20	1
Toplam	0	0	0	0	7	1	0	0	38	4

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 29-7, 11 N 1335 (1 Temmuz 1917).

[1487] Askeri Mahkeme. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 223.
[1488] Sorgu Dairesi.
[1489] Şahitler Kurulu.
[1490] Küçük Suçlar Mahkemesi.

Tablo 7'ye göre, Çankırı Hapishânesinde Şubat 1917 yılına gelindiğinde mevcut mevkuf sayısı 50 olup toplam kadın tutuklu sayısı beşdir. Önceki istatistik cetvellerinde belirtilen mevcut mevkuf sayısına nazaran bir artış görülmektedir. Ayrıca davası görülen tutukluların büyük bir kısmı cinayet suçundan yargılanmaktadır.

Tablo 4.8: Ekim 1917 yılında Çankırı Hapishânesinde mevcut mahbûsînin işlemiş oldukları ceza türlerini gösteren cetvel

	Toplam	**Dininden Dolayı Mahkûm Mahbûsîn**		**Cünha ve Kabahatla Mahkûm Mahbûsîn**		**Cinayetle Mahkûm Mahbûsîn**	
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Ekim Başında Mevcut Mahbûsîn	45	0	0	10	0	32	3
Ekim Sonuna Kadar Gelen Mahbûsîn	10	0	0	6	4	0	0
Toplam	55	0	0	16	4	32	3
Ekin Başından Sonuna Kadar Tahliye Edilen Mahbûsîn	10	0	0	6	4	0	0
Toplam	45	0	0	10	0	32	3

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 32-51, 7 R 1336 (20 Ocak 1918).

Tablo 8'e göre, Çankırı Hapishânesinde Ekim 1918 yılında mevcut mahkûm sayısı 45 olup önceki mahkûm istatistik cetvellerine nazaran mahkûm sayısı en düşük seviyededir. Tabloya göre, mahkûmların dörtte üçü cinayet suçundan hüküm giymiştir. Nisan 1917 tarihli bir kayda göre, Çankırı Hapishânesinde erkek 81, kadın 19 ve 18 yaşından küçük altı olmak üzere toplam 106 mevkûfîn mevcuttur[1491].

[1491] BOA, DH. MB. HPS. M… 28-11, 8 C 1335 (1 Nisan 1917).

Tablo 4.9: 1916 ve 1917 yıllarının bazı aylarında Çankırı Hapishânesinde mevcut mevkûfînin davalarının görüldüğü mahkeme türleri

	Divân-ı Harb		**Dâire-i İstintâk**		**Heyet-i İşhâdiye**		**Cünha Mahkemesi**		**Cinayet Mahkemesi**	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1917 Senesi Nisandan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	3	2
1917 Senesi Mayıstan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1
1917 Senesi Hazirandan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	20	0
1917 Senesi Temmuzdan İtibaren	0	0	3	0	0	0	0	0	3	0
1917 Senesi Ağustostan İtibaren	1	0	0	0	0	0	0	0	3	0
1917 Senesi Eylülden İtibaren	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1
333 senesi Ekimden İtibaren	0	0	1	1	0	0	0	0	3	
1917 Senesi Kasımdan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
1917 Senesi Aralıktan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
1918 Senesi Şubattan İtibaren	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
Toplam	1	0	5	1	0	0	0	0	46	4

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 32-51, 7 R 1336 (20 Ocak 1918).

Tablo 9'a göre, Çankırı Hapishânesinde Şubat 1918 yılına gelindiğinde mevcut mevkuf sayısı 57 olup toplam kadın tutuklu sayısı beşdir. Önceki istatistik cetvellerinde belirtilen mevcut mevkuf sayısına nazaran bir artış görülmektedir. Ayrıca davası görülen tutukluların büyük bir kısmı cinayet suçundan yargılanmaktadır.

Tablo 4.10: Çankırı Hapishânesinin 7 Nisan 1918 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	Mahkûmînin Miktarı			Mevkûfînin Miktarı		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	36	4	40	43	1	44
Cünha	11	1	12	-	-	-
Kabahat	0	0	0	-	-	-
Toplam	47	5	52	43	1	44

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 33-115, 26 Ş 1336 (6 Haziran 1918), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 16 Nisan 1918 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 10'da belirtilen istatistiki bilgiler 1917 yılının Ekim, Kasım, Aralık ve 1918 Ocak aylarına aittir. Tablo 10'a göre, mahkûm ve mevkûflar arasında en çok işlenen suç türünün diğer istatistik cetvellerinde de olduğu üzere cinayet olduğu görülmektedir. Tablo 8'de Ekim ayında cinayet suçundan hüküm giymiş erkek mahkûm sayısı 32 ve kadın mahkûm sayısı üç olarak kayıtlı iken, Tablo 10'a göre erkek mahkûm dört ve kadın mahkûm sayısı da bir artmıştır.

Tablo 4.11: Çankırı Hapishânesinin 21 Mayıs 1918 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	Mahkûmînin Miktarı			Mevkûfînin Miktarı		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	34	4	40	44	8	52
Cünha	17	2	12	-	-	-
Kabahat	0	0	0	-	-	-
Toplam	51	6	57	44	8	52

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 33-115, 26 Ş 1336 (6 Haziran 1918), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 21 Mayıs 1918 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 11'de belirtilen istatistiki bilgiler 1918 yılının Ocak, Şubat, Mart ve Nisan aylarına aittir. Tablo 10'daki yoklama cetveline nazaran, cinayet suçundan hüküm giymiş erkek mahkûm sayısı azalmışken, aynı suç türünde tutuklu kadın birden sekize yükselmiş iken, cünha suçundan da hem erkek hem de kadın mahkûm sayısı artmıştır.

Tablo 4.12: Çankırı Hapishânesinin 20 Temmuz 1918 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	Mahkûmînin Miktarı			Mevkûfînin Miktarı		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	37	4	41	45	4	49
Cünha	16	5	21	-	-	-
Kabahat	0	0	0	-	-	-
Toplam	53	9	62	45	4	49

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. 161-38, 27 Za 1336 (3 Eylül 1918), Kastamonu Valisi Vekili Mektupçu Ahmet Lütfi Efendi tarafından 29 Temmuz 1918 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 12'de belirtilen istatistiki bilgiler, tablo 11'deki yoklama cetvelinin düzeltilmiş şeklidir. Yeni düzenlenmiş yoklama cetveline göre, cinayet suçundan hüküm giymiş erkek mahkûm sayısı azalmışken, aynı suç türünde tutuklu kadın sayısı yarı yarıya azalmıştır. Ayrıca adam yaralama suçundan kadın mahkûm sayısı beşe yükselmiştir.

Tablo 4.13: 1919 yılında Çankırı Hapishânesinde mevcut mevkûfînin davalarının görüldüğü mahkeme türleri

Divân-ı Harb		**Dâire-i İstintâk**		**Heyet-i İşhâdiye**		**Cünha Mahkemesi**		**Cinayet Mahkemesi**		
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Toplam
0	0	8	0	19	1	8	1	65	3	105

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. 162-54, 28 S 1338 (22 Kasım 1919), Kastamonu Valisi Vekili tarafından 10 Kasım 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 13'e göre, Çankırı Hapishânesinde Ekim 1919 yılına gelindiğinde mevcut mevkuf sayısı 105 olup toplam kadın tutuklu sayısı beştir. Mevkûfîn sayısının Tablo 12'de belirtilen mevcut mevkuf sayısına nazaran iki katından fazla arttığı dikkat çekmektedir. Mevkûfîn sayısının bahsedilen oranda artmasında, Birinci Dünya Savaşının sona ererek, gönüllü askere gitme usulünün ortadan kalkmasının etkili olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca davası görülen tutukluların büyük bir kısmı cinayet suçundan yargılanmaktadır.

Tablo 4.14: Çankırı Hapishânesinin 2 Kasım 1919 tarihli yoklama cetveli

Cinayetle Mahkûm Mahbûsîn		**Cünha ve Kabahatla Mahkûm Mahbûsîn**		
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	**Toplam**
19	0	5	3	27

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. 162-54, 28 S 1338 (22 Kasım 1919), Kastamonu Valisi Vekili tarafından 10 Kasım 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 14'de belirtilen istatistiki bilgiler 1919 yılının Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarına aittir. Tablo 12'deki yoklama cetveline nazaran, hem cinayet suçundan hüküm giymiş erkek mahkûm sayısı yarı yarıya azalmış hem de adam yaralama ve diğer suçlardan dolayı hüküm giymiş erkek mahkûm sayısı üçte iki oranında azalmıştır. Bu arada kadın mahkûm sayısı da üçe inmiştir.

4.1.1.1.4. Hapishâne Yönetimi

1880 yılında "Tevkifhâne ve Hapishânelerin İdârelerine Dair Nizâmnâme" ve hapishâne gardiyanları hakkında da bir talimatnâme çıkartıldı. Bu nizâmnâmeye göre, hapishâne ve tevkifhânelerde Adliye Nezâretinin tayin edeceği bir müdür, bir başkâtip ve lüzumu kadar kâtip, bir başgardiyan ve yeteri kadar gardiyan, doktor, çamaşırcı, hastane hademesi ve her hapishâne için birer aşçı, imam ve kadınlara mahsus dairede kadın gardiyan bulunacak, gardiyanların 25-40 yaşları arasında olması gerektiği, müdürlerin doğrudan Adliye Nezâreti'nce, gardiyan ve diğer memurların ise İstanbul'da Zabtiye Nezâreti, taşrada vali, mutasarrıf ve adliye müfettişlerinin önerisi üzerine Adliye Nezâreti'nin onayı ile görevden alınacaklardır[1492].

9 Aralık 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretinin gözetiminde bir müdür, bir muavin ve altı memurdan oluşan "Hapishâneler Müdüriyeti" kurulmuştur. Bununla birlikte, hapishâne ve tevkifhâne defterlerini kontrol etmek, ceza usulleri kanununa savcıların ve sorgu hakimlerinin uygun hareket edip etmediklerini denetlemek, hapishâne binalarının mahkûm barındırmaya yeterli olup olmadığını tespit etmek ve mahkûmun

[1492] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 112.

iaşesi ya da çalıştırılması konularında incelemelerde bulunmakla görevli adliye müfettişleri de hapishâne yönetimlerinde söz sahibiydiler[1493].

Dâhiliye Nezâretinden 12 Ekim 1892 (20 Ra 1310) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, memur ve gardiyanı olmadığından Çankırı Hapishânesinin bir çavuş ve dört nefer tarafından idare edildiğinden ve şehrin okur-yazar takımından birkaç kişinin yazı işleriyle ilgilendiğinden bahsedilerek, Adliye Nezâretine gönderilen tezkire ile hapishâne idaresine yeni personel tayini ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli talimatın verildiği belirtilmektedir[1494]. Ancak Çankırı Hapishânesine yeni idari personel tayini ve diğer eksiklerinin giderilmesi sorunları devam ediyor olacak ki, Adliye Nezâretinden 23 Kasım 1897 (27 C 1315) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, adı geçen hapishâneye henüz müdür ve gardiyan tayin edilmediği ve kadınlara mahsus tevkifhânenin de olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden 10 Mart 1898 (16 L 1315) tarihinde cevaben gönderilen tezkirede, teftiş heyetinin hazırlayacağı raporun tesliminden sonra gereğinin yapılacağı vurgulanır[1495]. Bununla birlikte, 22 Eylül 1899 (16 Ca 1317) tarihinde Anadolu Vilâyât-ı Şâhânesi Umûm Müfettişliği adına Çankırı'ya gelip adliye daireleri ile hapishâneyi teftiş eden yaver-i ekrem Şakir Paşa'nın raporuna göre, Çankırı Hapishânesinin idaresinin bir zabtiye çavuşunun ve yazı işlerinin de okur-yazar bir cinayet mahkûmunun uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır[1496]. Çankırı Hapishânesine 1906 yılına kadar gardiyan tayin edilmiş olacak ki, Dâhiliye Nezâretinden 9 Ağustos 1906 (18 C 1324) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, Çankırı Hapishânesinin mahkûm sayısının fazlalığından dolayı, daha önce Çankırı Hapishânesi gardiyanlığında istihdam kılınıp, sonradan açığa alınan Mehmet Efendi'nin 120 kuruş maaşla tekrar tayin edildiği bildirilmiştir[1497].

[1493] Serpil Bilbaşar, "Hapis Cezasının Örgütsel ve Hukuksal Gelişimi", *Birikim Dergisi*, S: 136, Ağustos 2000, s. 45.
[1494] BOA, DH. MKT. 2009-82, 20 Ra 1310 (12 Ekim 1892).
[1495] BOA, DH. TMIK. S.. 17-47, 16 L 1315 (10 Mart 1898), Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından 23 Kasım 1897 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1496] BOA, DH. TMIK. S.. 27-20, 20 Ca 1317 (26 Eylül 1899).
[1497] BOA, DH. MKT. 1106-77, 16 C 1324 (7 Ağustos 1906).

Çankırı Hapishânesi memur ve kâtibi Hüseyin Efendi'nin başka bir mahalle tayini üzerine[1498], münhal kalan Çankırı Hapishânesi memurluğuna 2 Temmuz 1913 (27 B 1331) tarihinde 350 kuruş maaşla Midilli Hapishânesinde memur olan Hüseyin Hüsnü Efendi tayin edilmiştir[1499]. Çankırı Hapishânesinin 1917 yılında Müdürü Mustafa Efendi olup üç mükellef gardiyanı vardır[1500].

Çankırı Hapishânesi memurlarının ikamet ettikleri dairenin mefruşat ihtiyacı ve bedelleri şöyledir: evrâkın muhafazasına mahsus 1,5 metre uzunluğunda ve 1 metre genişliğinde bir adet dolap 300 kuruş, üç adet pencere perdesi 300 kuruş[1501], muşambalı ve üç gözlü masa 400 kuruş, iki yeni koltuk ve tamiri 900 kuruş, bir adet sandık 200 kuruş, olmak üzere toplam bedeli 2.100 kuruş tutmuştur[1502]. Ancak bahsedilen meblağın havale edilmemesi üzerine, Kastamonu'dan 1 Ağustos 1919 (4 Za 1337) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Hapishânesi memurlarına mahsus odanın tefrişi için belediye kalfası tarafından hazırlanan raporda bahsedilen meblağın gönderilmesi talep edilmektedir[1503].

4.1.1.1.5. Mahkûmların Afvı ve Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde mahkûmların affedilerek hapisten çıkmaları, padişahın irâdesiyle gerçekleşmekteydi[1504]. Osmanlı Devleti'nde, cülus töreninde padişahın afv ilan ettiği görülmektedir. Adliye Nezâretinden 28 Ağustos 1887 (8 Z 1304) tarihinde Başkitâbet Dâiresine gönderilen tezkirede, siyasi ve kasti suç işleyenler dışında kalan mahkûmlardan altı aydan az cezası kalan 54 kişinin, cülûs-ı hümâyûn sebebiyle afv edilmesi için izin istenmiştir[1505]. Ayrıca mahkûmların ceza müddetlerinin üçte ikisini yattıktan sonra tahliye edildikleri de görülmektedir. Bu cümleden olarak, 28 Ağustos 1918 (21 Za 1336) tarihinde çıkan irâde-i seniyyeye göre, Saruhan, Kula, Alaşehir, Fethiye, Antalya, Burdur, Isparta, Kozan, Mersin, Tarsus, Çanakkale, Bandırma,

[1498] BOA, DH. MB. HPS. 148-34, 23 B 1331 (28 Haziran 1913).
[1499] BOA, DH. MB. HPS. 88-23, 24 Ş 1331 (29 Temmuz 1913), Dâhiliye Nezâretinden 2 Temmuz 1913 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1500] BOA, DH. MB. HPS. M… 28-11, 8 C 1335 (1 Nisan 1917).
[1501] BOA, DH. MB. HPS. 68-13, 28 Za 1337 (25 Ağustos 1919).
[1502] BOA, DH. MB. HPS. 84-1, 24 R 1336 (6 Şubat 1918).
[1503] BOA, DH. MB. HPS. 68-13, 28 Za 1337 (25 Ağustos 1919), Kastamonu Vali Vekili tarafından 1 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1504] BOA, Y. EE. 104-64, 19 Z 1304 (8 Eylül 1887).
[1505] BOA, Y. MTV. 27-94, 8 Z 1304 (28 Ağustos 1887), Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından 28 Ağustos 1887 tarihinde Bâb-ı Hümâyûn Baş Kitâbet Dairesine gönderilen tezkire.

Kastamonu, Çankırı, İnebolu, Tosya, Niğde, Aksaray, Nevşehir, İzmir, Bolu ve Elazığ hapishânelerinde mevcut mahkûmlardan cezalarının üçte ikisini tamamlayan 238 mahkûmun tahliye edilmesi emredilip, icrasına Adliye nazırı memur edilmiştir[1506].

23 Eylül 1919 (27 Z 1337) tarihinde çıkan irâde-i seniyyeye göre, Samsun, Ertuğrul, Karahisar-ı Sahib[1507], Konya, Karaman, Çankırı, Araç[1508], Bartın, Kastamonu, Yozgat, Çorum ve Kırşehir Hapishânelerinde mahpus bulunanlardan cezalarının üçte ikisini tamamlayan 35 mahkûmun geriye kalan ceza-i müddetleri afv edilmiştir. Affedilen mahkûmlar arasında Çankırı Hapishânesinden iki mahkûm yer almaktadır. Zaim oğlu İsa bin İbrahim, cinayet suçundan 10 sene bir ay kürek cezasına çarptırılmış olup 3 Şubat 1913 (25 S 1331) tarihinde hüküm giymiştir. Bir diğer mahkûm olan Ali bin Hüseyin, cinayet ve hapishâneden firar suçlarından 7 Kasım 1916 (11 M 1335) tarihinde hüküm giymiş olup üç sene kal'abentlik cezasına çarptırılmıştır[1509].

Kastamonu'dan 3 Ağustos 1896 (23 S 1314) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Muhasebesince, Çankırı Hapishânesi mahkûmlarının tutuklu bulundukları müddetçe san'at tahsil etmeleri için 3.155 kuruş sarfıyla bir sanayihâne inşasına izin verilmesi istenmiştir. Ancak şimdiye kadar bu namla Dâhiliye Nezâreti bütçesinden para tahsili söz konusu olmadığından dolayı, bahsedilen miktarın yardım yoluyla toplanması vilâyetçe de uygun görüldüğünden gereğinin yapılması istenmiştir. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden 26 Ağustos günü Sadâret Dairesine gönderilen tezkirede, Çankırı Hapishânesinde inşa edilecek sanayihâne için ihtiyaç duyulan 3.155 kuruşun Kastamonu Vilâyetince yardım yoluyla toplanmasına izin verilmesi istenmektedir[1510]. Ayrıca Dâhiliye Nezâretinden 22 Ekim 1913 (21 Za 1331) tarihinde Mâliye Nezâretine gönderilen tezkirede, inşa edilecek sanathânenin yanı sıra koğuşların da mahkûmların sanatla iştigal

[1506] BOA, DH. MB. HPS. M… 35-93, 13 S 1337 (18 Kasım 1918).
[1507] Bugünkü Afyonkarahisar İlidir. Sezen, **a.g.e.**, s. 10.
[1508] Bugünkü Kastamonu İline bağlı bir ilçedir.
[1509] BOA, DH. MB. HPS. 109-50, 24 M 1338 (19 Ekim 1919), Sadâret Dairesinden 24 Eylül 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen irâde-i seniyye sureti.
[1510] BOA, ŞD. 1661-11, 14 R 1314 (22 Eylül 1896), Kastamonu Valisi Refik Efendi tarafından 3 Ağustos 1896 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

edebilecekleri şekilde düzenlenmesi için ihtiyaç duyulan 9.687 kuruşun tahsis edilmesi için izin istenmiştir[1511].

4.1.1.2. Çankırı Nisa (Kadın) Hapishânesi

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren kadın mahkûmlar, erkek mahkûmlardan ayrı mekânlarda tutulmakla birlikte, kadınlar için ayrı bir kadın hapishânesi 1912 yılına kadar kurulmamıştır. Bu tarihten itibaren, giderek artan kadın mahkûm ve tutuklu sayısı, kadın hapishânelerinin kurulmasını zorunlu kılar[1512]. Kadın mahkûmlar cezalarını, mahalle imamının gözetiminde kadın hapishânesi anlamına gelen "İmam evi"nde veya kendileri için kiralanmış evlerde çekmekteydiler[1513]. Kiralanacak evlerin tespiti mahalli yönetim tarafından yapılmakta olup genellikle güvenilir kadınların evleri ücret mukabilinde kadın hapishânesi olarak kullanılmaktaydı[1514]. Buna göre, Kastamonu'dan 20 Aralık 1914 (2 S 1333) tarihimde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı'nın uygun bir mahallinde 50 kuruşa kiralanacak yerin aylık kira bedelinin vilâyet muhasebesince ödenmesi için izin istenmiştir.Bunun üzerine, 13 Ocak 1915 (26 S 1333) tarihinde cevaben gelen şukkada, evvela kiralanacak mahalle dair gerekli incelemelerin yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir[1515]. Ancak Kastamonu'dan 29 Mart 1915 (13 Ca 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir başka tahriratta, alınan sağlık tedbirlerine rağmen tifo salgın hastalığının zuhur etmesinden dolayı hem hastalığın yayılmasını önlemek, hem de kadınlar koğuşunun darlığından dolayı kadın mahkûmların uygun bir yere nakli adına, Çankırı'nın başka bir mahallinde 25 kuruş kira bedeliyle bir hânenin kiralandığı belirtilip, nakil işlemine izin verilmesi istenmiştir.Bunun üzerine, Dâhiliye'den 7 Nisan 1915 tarihinde Adliye Nezâretine gönderilen tezkirede, kadın mahkûm ve tutukluların 25 kuruşluk kira bedeliyle bir hâneye nakline izin verildiği belirtilip, mahkûmlardan hafif cezalı olanların tahliye edilmesi istenmiştir.Neticede, Kastamonu'dan 31 Temmuz 1915 tarihinde Dâhiliye

[1511] BOA, DH. MB. HPS. 5-10, 22 Za 1331 (23 Ekim 1913), Dâhiliye Nezâreti Hapishâne İdaresi müdüriyeti tarafından 22 Ekim 1913 tarihinde Mâliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1512] Şen, **a.g.e.**, s. 157.
[1513] Adak, **a.g.e.**, s. 61.
[1514] Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishâneleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c: 29, S: 47, s. 91.
[1515] BOA, DH. MB. HPS. 44-45, 18 Ra 1333 (3 Şubat 1915), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 20 Aralık 1914 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Nezâretine cevaben gönderilen tahriratta, kadın mahkûmların bahsedilen hâneye nakledildiği ve hafif cezası olan mahkûmların da tahliye edildiği bildirilmiştir[1516]. Bununla birlikte, Hapishâneler İdâresi Müdüriyeti 28 Mart 1916 tarihinde, kadınlar hapishânesinin yeni mahalli için 23 kuruş 30 para tahsisi uygun gördüğünü ve yapılacak tamirat işleri için de 2.834 kuruş ödeme yapılacağını ifade etmektedir[1517].

Kadınlar Hapishânesinde çalışan gardiyanlar, erkek hapishânesine nazaran daha az maaş almaktaydılar. Bu cümleden olarak, Kastamonu'dan 16 Mart 1916 (11 Ca 1334) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Nisa Hapishânesi gardiyanı Ahmet Hamdi Efendi 70 kuruş maaş alırken, erkek mahkûmlar koğuşunda çalışan gardiyanların 200 kuruş maaş aldığı belirtilip, Ahmet Hamdi Efendi'nin de maaşının 200 kuruşa yükseltilmesi talep edilmektedir. Ancak gelen cevapta bütçenin şu an için müsait olmadığı bildirilmiştir[1518].

Çankırı Kadın Hapishânesinde Ocak 1917 yılında 19 kadın mahkûm mevcut olup müdürü Mustafa Efendi'dir[1519].

Osmanlı Devleti'nde mahkûmların affedilerek hapisten çıkmaları, padişahın irâdesiyle gerçekleşmekteydi[1520]. Buna göre, cinayet suçundan dolayı 20 Temmuz 1889 (22 Za 1306) tarihinde tutuklanıp, 15 seneye mahkûm edilen Şerife Hanım'ın tedavisi mümkün olmayan hastalığından ve 50 yaşın üstünde olmasından dolayı affedilmesi talep edilmektedir. Bunun üzerine, 6 Aralık 1896 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Şerife Hanım'ın affedildiği bildirilmiştir[1521].

4.1.1.3. Çerkeş Hapishânesi

4.1.1.3.1. Hapishânenin İnşası ve Tamiri

Çerkeş Hapishânesinin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, Dâhiliye Nezâretinden 30 Haziran 1892 (4 Z 1309) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada,

[1516] BOA, DH. MB. HPS. 45-24, 23 Za 1333 (2 Ekim 1915), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 29 Mart 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1517] BOA, DH. MB. HPS. 45-36, 20 C 1334 (24 Nisan 1916).
[1518] BOA, DH. MB. HPS. 92-10, 20 B 1334 (23 Mayıs 1916), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 16 Mart 1916 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1519] BOA, DH. MB. HPS. M… 28-11, 8 C 1335 (1 Nisan 1917).
[1520] BOA, Y. EE. 104-64, 19 Z 1304 (8 Eylül 1887).
[1521] BOA, BEO. 879-65855, 3 B 1314 (8 Aralık 1896).

Adliye Nezâretinden 4 Haziran 1892 (8 Za 1309) tarihinde gelen tezkireye göre, Çerkeş Kazâsında hapishâne olmadığından 60 kuruş civarında bedel ile kazânın uygun bir mahallinde bir hânenin kiralanması gerektiği belirtilmiştir. Ancak Kastamonu Vilâyeti bütçesinde bahsedilen meblağı karşılayacak tahsisatın olup olmadığı bilinmediğinden, bu hususda kararın daha sonra verileceği bildirilmektedir[1522]. Bununla birlikte, Adliye Nezâretinden 31 Mayıs 1904 (16 Ra 1322) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, Çerkeş Hapishânesinin eski ve rütubetli olduğu, mahkûm ve tutukluları barındıramayacak derecede küçük olduğu ve hasta mahkûmların tedavi edilemeyip zabtiye koğuşuna nakledildikleri Trabzon ve Kastamonu Vilâyetleri Adliye Müfettişlerince belirtilip, gereğinin yapılması istenmiştir[1523]. Buna göre, Çerkeş Hapishânesinin 1892 ile 1904 yılları arası bir tarihte inşa edildiği düşünülebilir. Çerkeş Belediye tabibi tarafından 13 Mart 1909 (20 S 1327) tarihinde hazırlanan raporda, Çerkeş Hapishânesi duvarlarının sağlam olmadığı, hapishânedeki dört odanın güneş görmediği ve mevcut 72 kişinin kullandığı tuvaletlerin dahi temiz olmadığından bahsedilip, mahkûmların burada tutulmasının sağlık açısından uygun olmadığı belirtilmektedir[1524].

Kastamonu'dan 10 Nisan 1911 (10 R 1329) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Kastamonu Vilâyetindeki hapishânelerin ihtiyaca cevap verememesinden dolayı 21 Haziran 1910 tarihli tahriratta da belirtildiği üzere, Kastamonu, Taşköprü, Çerkeş, Çankırı, Daday, Araç, İnebolu ve Cide Hapishânelerinin yeniden inşasına izin verilmesi istenmiştir[1525]. Bunun üzerine, 12 Haziran 1913 (7 B 1331) tarihinde hazırlanan bir kayda göre, yeni yapılacak Çerkeş Hapishâne binası için askeriyece mülki işlerde kullanılmak üzere terk edilen cephanelik uygun görülüp cephaneliğin yeniden düzenlenmesi planlanmıştır. Buna göre, cephaneliğin doğu ve batı taraflarına üçer pencere eklenip, kuzey tarafında da bir kapı açtırılıp, koğuş olarak kullanılacaktır. Ayrıca koğuş şeklinde düzenlenen odanın muhafaza duvarları altı metre ve yüksekliği bir buçuk metre olarak hesaplanıp, doğu tarafına dört yeni havalandırma penceresi yapılması planlanmaktadır. İnşaatta çalışacaklardan vasıfsız

[1522] BOA, DH. MKT. 1967-123, 4 Z 1309 (30 Haziran 1892).
[1523] BOA, DH. TMIK. S.. 53-62, 26 Ra 1322 (10 Haziran 1904), Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından 31 Mayıs 1904 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1524] BOA, DH. MB. HPS. 141-12, 20 S 1327 (13 Mart 1909).
[1525] BOA, DH. MB. HPS. 143-22, 16 R 1329 (16 Nisan 1911), Kastamonu Valisi Süleyman Nazif Efendi tarafından 10 Nisan 1911 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.

amelenin saati bir kuruş, usta amele saati bir buçuk kuruş, taşçı duvarcı ustası saati üç kuruş, duvarcı ve taşçı çırağı saati iki kuruş olarak hesaplanmış olup işçiler günde 10'ar saat çalışacaklardı. İnşaatta kullanılacak malzemeleri taşıyacak amele ücretleri şöyledir: Tek beygirli arabanın saati üç buçuk kuruş, toprağı taşıyacak amelenin saati 1,66 kuruş, el arabasıyla taşınacak toprakta amelenin saati 0,83 kuruş, lağım deliklerinin açılmasında iki saatlik çalışma için amele ve lağımcıya altı kuruş, taşların kesilmesi ve ayrıştırılmasında iki saatlik çalışma için amele ve lağımcıya altı kuruş, taşların el arabasına yüklenmesi ve taşınmasında bir saatlik çalışma için ameleye bir kuruş; kirecin söndürülmesinde çalışacak ameleye altı saat için altı kuruş; harç yapımında çalışacak ameleye 12 saat için 12 kuruş ve Çerkeş Çayından taşınacak kum için ameleye iki buçuk saat için iki buçuk kuruş ödenmesi hesaplanmaktadır. İnşa edilecek hapishânede yapılması planlanan bölümler ise memur ve gardiyan odası, çamaşırhâne, hela ve koğuş şeklindedir[1526]. Projenin hayata geçirilmesi konusunda ısrarcı davranıldığı 20 Ocak 1914 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır. Bahsi geçen kayda göre, Çerkeş Hapishânesi rütubetli, üç koğuştan ibaret ve kiralık bir bina olup Hükümet Konağı ile çarşı dükkânları arasında sıkışık bir durumda yer almaktadır. Ayrıca hapishâne koğuşları güneş almayıp, teneffüs mahalli de yoktur. Binanın oldukça eski ve tamirinin mümkün olmamasından dolayı, yeni bir hapishâne binası inşasının gerekli olduğu vurgulanmıştır[1527].

Askeriyece mülki işlerde kullanılmak üzere terk edilen cephaneliğin hapishâneye dönüştürülmesi projesi, yetersiz tahsisattan dolayı hayata geçirilememiştir. Bu cümleden olarak, Kastamonu'dan 30 Nisan 1916 (26 C 1334) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, hapishâne projesinin tamamlanması için 21.900 kuruşa ihtiyaç duyulduğu belirtilip, adı geçen meblağın gönderilmesi istenmiştir.Ancak 15 Mayıs günü cevaben gelen şukkada, 21.900 kuruş olarak belirtilmekle birlikte, hazırlanan keşif evrâkına göre, hapishâne inşaatı masrafı 74.000 kuruş olarak hesaplandığından, bu konuda gerekli araştırmaların yapılacağı bildirilmiştir[1528]. Yine Kastamonu'dan 27 Temmuz 1916 (26 N 1334) tarihinde

[1526] BOA, DH. MB. HPS. 155-97, 30 Z 1333 (8 Kasım 1915).
[1527] BOA, DH. MB. HPS. M…, 10-25, 15 Ra 1332 (11 Şubat 1914), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 3 Şubat 1914 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1528] BOA, DH. MB. HPS. 49-27, 7 L 1334 (7 Ağustos 1916), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 30 Nisan 1916 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta da, hazırlanan birinci keşif evrâkında, Çerkeş Hapishânesi genişletme çalışmaları için yapılacak inşaat masrafı 21.900 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ancak Çankırı Nafia Mühendisliğince sonradan hazırlanan keşif evrâkında inşaat masrafları için 74.000 küsur kuruşa ihtiyaç duyulduğu belirtilip, bahsedilen meblağın derhal gönderilmesi talep edilmiştir[1529]. Ancak yapılan yazışmalara rağmen hapishâne projesine başlanmamış olacak ki, Adliye Nezâretinden 1 Ağustos 1916 (12 L 1334) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, yıkılmak üzere olan Çerkeş Hapishânesinin tahliye edilerek Hükümet Dairesi bitişiğindeki beş altı kişiyi barındırabilecek büyüklükteki üç odaya taşındığı bildirilmiştir. Ancak bu odaların güneş almayıp, rütubetli ve sağlıksız olmasından dolayı, ya hapishâne projesinin hayata geçirilmesi, ya da hapishânenin daha uygun bir yere taşınması konusunda izin istenmektedir[1530].

4.1.1.3.2. Firar Olayları

Çerkeş Hapishânesinin eski ve güvenlik tedbirlerinin yetersiz oluşundan dolayı, farklı tarihlerde firar olayları yaşanmıştır. Kastamonu'dan 20 Nisan 1911 (20 R 1329) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Çerkeş Hapishânesi çatısında kızgın demirle 50 santimlik bir delik açarak Çavdar Köylü Bayraktar oğlu Süleyman Arif Kâzım, Beterbaş Köylü Hasip oğlu Hakkı ve Mekviran Köylü İsmail'in firar ettiği belirtilmektedir. Bunun üzerine, 23 Nisan günü Kastamonu Vilâyetine cevaben gelen telgrafta, firarilerin derhal takibine başlanması ve bu olayda suistimali tespit edilen memurlar hakkında gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir.Dâhiliye Nezâretine 26 Nisan günü gönderilen telgrafta, firarilerden birinin yakalandığı ve diğerlerinin takibine devam edildiği bildirilmektedir[1531].

Cinayet suçundan hüküm giymiş Çerkeş Dumanlar köyünden Sait bin Mehmet ve Yakup bin Ahmet adında iki mahkûm 1910 yılında Çerkeş Hapishânesinin duvarını

[1529] BOA, DH. MB. HPS. 158-23, 1 Ra 1335 (26 Aralık 1916), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 27 Temmuz 1916 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1530] BOA, DH. MB. HPS. 158-10, 3 S 1335 (29 Kasım 1916), Adliye Nafia vekili namına müsteşar Galib Efendi tarafından 1 Ağustos 1916 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1531] BOA, DH. MB. HPS. 101-2, 29 R 1329 (29 Nisan 1911), Kastamonu Valisi Nazif Efendi tarafından 20 Nisan 1911 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.

delerek firar etmişlerdir. Firarilerin 10 Şubat 1913 tarihinde yakalandıkları Kastamonu Valisi Mehmet Galip tarafından Dâhiliye Nezâretine bildirilmiştir[1532].

4.1.1.3.3. Mahkûm İstatistikleri

Hapishâne ve tevkifhâne idareleri tarafından her dört ayda bir hazırlanıp, Dâhiliye Nezâretine gönderilen yoklama cetvelleri, suç türlerine göre kadın ve erkek mahkûmîn ve mevkûfînin sayılarını içermektedir. Bu bölümde Çerkeş Hapishânesinde mevcut Kadın ve Erkek mahkûm ve mevkûfînin işledikleri suçların istatistiki bilgileri ele alınacaktır.

Çerkeş Hapishânesinde, 14 Aralık 1913 tarihinde 58 erkek ve 10 kadın mahkûm mevcuttur[1533].

Tablo 4.15: Çerkeş Hapishânesinin 14 Mart 1915 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	Mahkûmînin Miktarı			Mevkûfînin Miktarı		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	0	0	0	6	1	7
Cünha	23	1	24	0	0	0
Kabahat	2	0	2	0	0	0
Toplam	25	1	26	6	1	7

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 20-68, 27 Ca 1333 (14 Mart 1915), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Efendi tarafından 28 Mart 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 15'de belirtilen istatistiki bilgiler, 1914 Kasım, Aralık ve 1915 Ocak ve Şubat aylarına aittir. Tabloya göre, en çok işlenen suç türü cünha yani adam yaralama olup bu suç türünde hüküm giymiş kadın bir iken, tutuklu kadın sayısı yoktur. Hapishânedeki toplam sayı 33 olup bunun mahkûm ve tutuklu kadın sayısı birerdir.

Çerkeş Hapishânesinde, 19 Nisan 1917 tarihinde mevcut erkek mahkûm sayısı 80 ve kadın mahkûm sayısı 31 iken, 18 yaşından küçük dokuz mahkûm vardır. Tutuklu

[1532] Jülide Akyüz Orat, "Hapishâne Islahatı Bağlamında Çerkeş Hapishânesinin Modernleşme Çalışmaları", *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat Dergisi*, c: 17, S: 66, 2011, s. 89. Araştırmacı, DH. MB. HPS. 17-17 numaralı belgeye dayanarak bahsi geçen firar olayına değinmekle birlikte, adı geçen belgede Kilis Hapishânesinden bahsedilmektedir.
[1533] BOA, DH. MB. HPS. M…, 10-25, 15 Ra 1332 (11 Şubat 1914).

erkek sayısı ise sekiz iken, 18 yaşından küçük dört kişi mevcuttur. Ayrıca gardiyanı Ali Efendi'dir[1534].

Tablo 4.16: Çerkeş Hapishânesinde 3 Kasım 1917 tarihli yoklama cetveli

Toplam	**Kabahat**		**Cünha**		**Cinayet**	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
99	49	0	19	2	27	2

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 32-51, 7 R 1336 (20 Ocak 1918), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 28 Kasım 1917 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 16, 1917 yılının Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarına ait mahkûm ve mevkûfînin istatistiki bilgilerini içermektedir. Tabloya göre, en çok işlenen suç türü kabahat yani hafif suçlardır. Hüküm giymiş ve tutuklu olanların toplam sayısı 99 olup bu sayısının sadece dört tanesini kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo 4.17: Çerkeş Hapishânesinin 1 Mart 1918 tarihli yoklama cetveli

Kabahat		**Cünha**		**Cinayet**		**Mevkûfîn**		
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	**Toplam**
0	0	13	0	0	0	19	33	52

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. 160-47, 18 Ca 1336 (1 Mart 1918).

Tablo 4.18: Çerkeş Hapishânesinin 18 Mart 1918 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	**Mahkûmînin Miktarı**			**Mevkûfînin Miktarı**		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	0	0	0	5	0	5
Cünha	13	0	13	12	33	45
Kabahat	0	0	0	2	0	2
Toplam	13	0	13	19	33	52

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 33-115, 26 Ş 1336 (6 Haziran 1918), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 21 Mayıs 1918 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

[1534] BOA, DH. MB. HPS. M… 28-11, 8 C 1335 (1 Nisan 1917).

Tablo 18, 1917 yılının Ekim, Kasım, Aralık ve 1918 yılının Ocak aylarına ait mahkûm ve mevkûfînin istatistiki bilgilerini içermektedir. Tablodaki istatistiki bilgiler, tablo 17'deki ile aynı olup adam yaralama suçundan hüküm giymiş 13 erkek mahkûm mevcut iken, aynı suç türünde tutuklu kadın sayısı 33 ve erkek sayısı 12'dir. Hapishânedeki toplam kişi sayısı ise 65'dir.

Tablo 4.19: Çerkeş Hapishânesinin 30 Nisan 1918 tarihli yoklama cetveli

Suç Türü	Mahkûmînin Miktarı			Mevkûfînin Miktarı		
	Erkek	Kadın	**Toplam**	Erkek	Kadın	**Toplam**
Cinayet	6	0	6	42	0	42
Cünha	27	1	28	5	0	5
Kabahat	0	0	0	0	0	0
Toplam	33	1	34	47	0	47

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M… 33-115, 26 Ş 1336 (6 Haziran 1918), Kastamonu Valisi Atıf Efendi tarafından 21 Mayıs 1918 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tablo 19, 1918 yılının Ocak, Şubat, Mart ve Nisan aylarına ait mahkûm ve mevkûfînin istatistiki bilgilerini içermektedir. Tablo 18'de belirtilen adam yaralama suçundan tutuklu 33 kadın mevkûfun tablo 19'da görülmeyip, sadece adam yaralama suçundan hüküm giymiş bir kadın mahkûmun kayıtlı olması, tutuklu kadınların neredeyse tamamının beraat ettiğine işaret etmektedir. Yine tablo 18'e göre, cinayet suçundan tutuklu erkek sayısı beşden 42'ye yükselmiş, adam yaralama suçundan hüküm giymiş erkek sayısı 27'ye yükselmiş iken, aynı suç türünde tutuklu erkek sayısı beşe inmiştir. Hapishânedeki toplam kişi sayısı ise 81'e yükselmiştir.

Yukarıdaki bütün istatistiki cetvellerine göre, 3 Kasım 1917 tarihli yoklama cetveli, Çerkeş Hapishânesinde hüküm giymiş ve tutuklu sayısı en fazla olunan dönemdir.

4.1.1.4. Çerkeş Nisa (Kadın) Hapishânesi

Çerkeş Kadın Hapishânesi hakkında yeterli düzeyde malûmat olmamakla birlikte, Kastamonu'dan 17 Mayıs 1919 (16 Ş 1337) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, hapishânenin kiralık bir hânede varlığını sürdürdüğü belirtilip, kira bedeli olan 60 kuruşun fiyatların yüksekliği sebebiyle 200 kuruşa yükselmesinden dolayı bu

yeni meblağın gönderilmesine izin verilmesi istenmiştir.Bunun üzerine 3 Aralık 1919 (10 Ra 1338) tarihinde cevaben gönderilen şukkada, talep edilen 200 kuruşun gönderildiği bildirilmektedir[1535].

4.1.1.5. Koçhisar Hapishânesi

Koçhisar Hapishânesi hakkında yeterli miktarda kayıt olmamakla birlikte, Kastamonu Vilâyetine 20 Mart 1889 (18 B 1306) tarihinde gönderilen bir yazıda, Koçhisar'da inşa edilen depo ve hapishânenin su sorunun giderilmesi adına yapılacak tamirat masrafının Çankırı Belediye gelirlerinden karşılanmasına izin verilmesi için 15 sene önce mahalli kumandanlığın bildirimi üzerine bir irâde-i seniyye çıktığı belirtilmektedir[1536]. Buna göre, Koçhisar Hapishânesinin 1889 yılından önce inşa edildiği ifade edilebilir.

4.2. Hükümet Konağı İnşaatları

Tanzimat Fermânı'nın ilanından sonra 1840-1842 tarihleri arasında uygulamaya konulan Muhassıllık Meclislerinin beklenileni vermekten uzak kalması üzerine, kazâ adı verilen yeni bir idari birim oluşturulup, başına da "kazâ müdürü" unvanıyla mülki amirler tayin edilmiştir[1537]. Kazâ müdürleri ve maiyyetlerinde çalışan devlet memurlarının Bâb-ı Âli Hükümeti, nezâretler ve diğer mahalli yönetim birimleriyle olan resmi yazışmalarının artması ve diğer hükümet işlerinin yürütülmesi amacıyla kazâ merkezlerinde birer hükümet konağı inşa edilmesine karar verilmiştir.

4.2.1. Çankırı Hükümet Konağı

Çankırı Hükümet Konağının ilk inşa tarihi ve konumu tespit edilememekle birlikte, mahallince tedarik edilen 80.000 kuruş masrafla inşa edildiği anlaşılmaktadır[1538]. Maliye Nezâretinden 5 Ekim 1860 (19 Ra 1277) tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen takrirde, yapılan keşfe göre, 14.200 kuruş masrafla hükümet konağının içerisinde yer alan hapishâne bölümünün tamiri ve iki polis odasının açılması

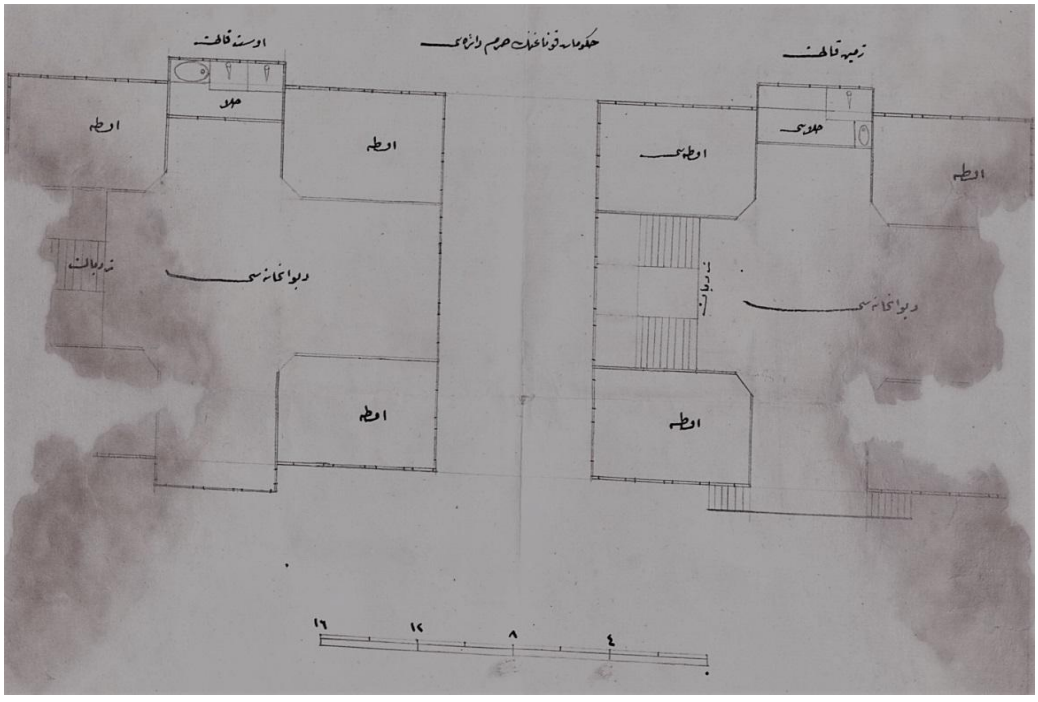
[1535] BOA, DH. MB. HPS. 48-27, 11 C 1338 (2 Mart 1920), Kastamonu vali vekili tarafından 17 Mayıs 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1536] BOA, DH. MKT. 1607-55, 18 B 1306 (20 Mart 1889).
[1537] Çadırcı, **a.g.m.**, s. 237, 238.
[1538] BOA, *BEO. AYN. d.* 955, s. 17.

gerektiği belirtilmektedir[1539]. Bunun üzerine, 24 Ekim 1860 (8 R 1277) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile hükümet konağının tamirine izin verilmiştir[1540]. Buna göre, Çankırı Hükümet Konağının 1842-1860 yılları arasında inşa edildiği ifade edilebilir.

Hükümet konağı, sonraki yıllarda da tamir edilmiş olup 1866 yılında yapılan keşif sonucu, binanın duvarları ile zabtiye koğuşunun 27.000 kuruş masrafla tamir edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine, 3 Haziran 1866 (19 M 1283) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile buna izin verilmiştir[1541].

1868 yılında ilave edilen yeni kalem ve meclislerden dolayı binanın yetersiz gelmesi üzerine, tamir edilmesi ya da yeni bir bina inşası gündeme gelmiştir. Hükümet konağının iç planları aşağıda verilmiştir[1542].

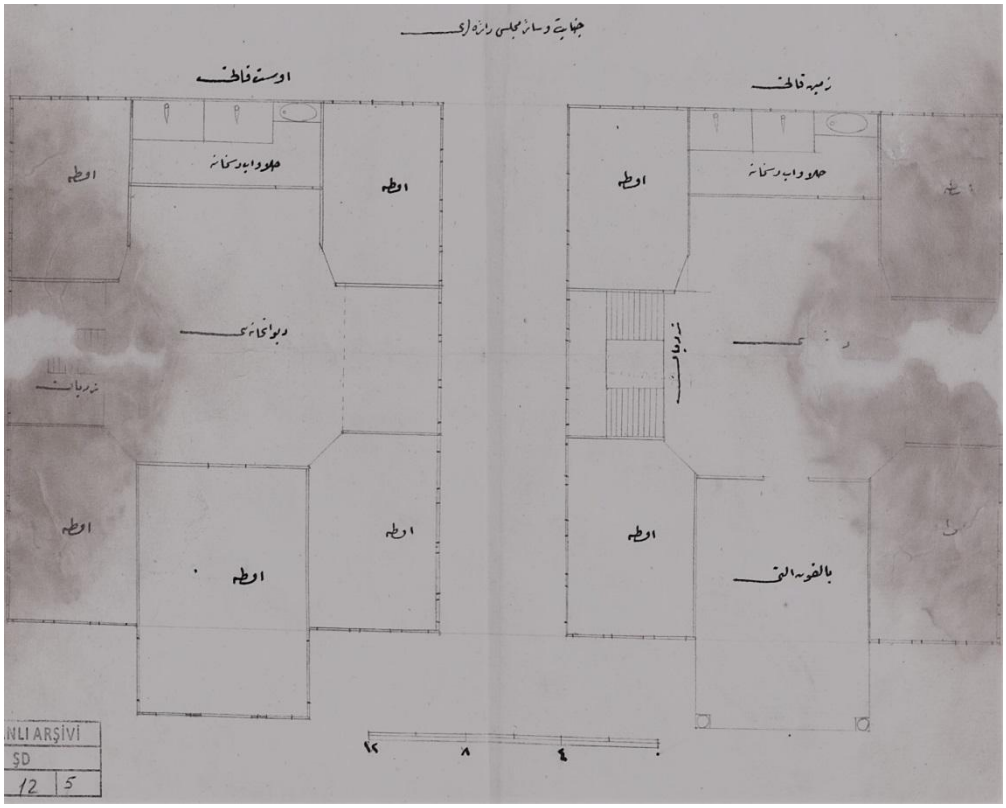
Plan 4.2: Çankırı Hükümet Konağının harem dairesi

Kaynak: BOA, ŞD. 1638-12, 1 Ca 1285 (20 Ağustos 1868).

[1539] BOA, MVL. 603-73, 26 Ra 1277 (12 Ekim 1860).
[1540] BOA, İ. MVL. 438-19409, 7 R 1277 (23 Ekim 1860).
[1541] BOA, İ. MVL. 554-24858, 18 M 1283 (2 Haziran 1866).
[1542] BOA, ŞD. 1638-12, 1 Ca 1285 (20 Ağustos 1868).

Plan 4.3: Çankırı Hükümet Konağının cinayet ve sair meclis daireleri

Kaynak: BOA, ŞD. 1638-12, 1 Ca 1285 (20 Ağustos 1868).

Hükümet konağının yeniden inşası fikri 1894 yılına kadar gündeme alınmayıp, farklı tarihlerde mevcut binanın tamiriyle yetinilmiştir. Bu cümleden olarak, 12 Ocak 1879 (18 M 1296) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine, binanın 9.900 ya da 9.009[1543] kuruş masrafla tamir edildiği tespit edilmektedir[1544].

Şurâ-yı Devlet'ten 13 Eylül 1882 (29 L 1299) tarihinde Dâhiliye Dairesine gönderilen mazbatada, geçen sene Çankırı'da meydana gelen deprem sonrası hükümet konağının içinde oturulamayacak derecede hasarın oluşmasından dolayı, bazı memurların bir seneye yakındır başka bir daireye nakledildikleri ifade edilip, binanın yeniden imarı istenmiştir.Yapılan keşif sonucu, 43.000 kuruş masraf hesaplanmakla birlikte, Kastamonu Vilâyetinin 1882 yılı inşaat masrafları için tahsis ettiği 40.000 kuruştan 5.000 kuruşu Çankırı'ya aktarılır. Bunun üzerine, hem bahsi geçen meblağ yetersiz olduğundan yeni kaynakların bulunması, hem de mevsimin

[1543] BOA, *BEO. VGG. d.* 155, s. 197; BOA, ŞD. 1643-64, 26 Z 1295 (21 Aralık 1878).
[1544] BOA, İ. ŞD. 43-2283, 17 M 1296 (11 Ocak 1879); BOA, *BEO. AYN. d*. 960, s. 75.

geçmesinden dolayı inşaatın bahar mevsimine bırakılması uygun görülmüştür[1545]. Ancak binanın tamiri 1887 yılına kadar sürüncemede kalıp, bahsi geçen yıl zabtiye, zabtiye koğuşu ve kalem odalarının tamirine izin verilmiştir[1546].

Çankırı Mutasarrıflığından 18 Eylül 1894 (6 Eylül 1310) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, mevcut hükümet konağının ahşap olup temellerinin çürümeğe yüz tutması, yeni ihdas edilecek daireler için küçük olması ve tamiratının da oldukça masraflı olmasından dolayı, binanın yıktırılıp, bahçe ve arsasının müzayede ile satılarak bundan hasıl olacak 100.000 kuruşa 107.044 kuruş daha eklenerek, idâdi mektebi civarında yer alan tarla üzerine kargir olarak yeni bir hükümet konağı inşası için izin istenmiştir.Ancak yazışmaların sürdüğü sırada, henüz tam manasıyla inşaatı tamamlanamamış olan idâdi mektebinin büyüklüğü, nafia ve belediye mühendislerinin yaptıkları keşfe göre, 67.729 kuruşun daha sarfına ihtiyaç duyulması ve mektebin öğrenci sayısı 90'ı geçmediğinden mevcut Ertuğrul Mektebine geçişlerinin yapılabileceği, ancak ileride öğrenci sayısında artış yaşanacak olur ise adı geçen mektebin sağ ve sol cenahlarına birer dershane ilave etmek suretiyle sorunun giderilebileceği belirtildiğinden, idâdi mektebinin hükümet konağına dönüştürülmesi istenmektedir[1547]. Ancak Dâhiliye Nezâretinden 27 Haziran 1895 (4 M 1313) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tezkirede, çıkan irâde-i seniyye üzerine, her vilâyet ve sancak merkezinde birer idâdi mektebinin açılmasına karar verildiğinden Çankırı'da yapımı devam eden idâdi mektebinin eksik kısımlarının tamamlanmasına karar verildiği bildirilmiştir[1548]. Bunun üzerine, hükümet konağı, içinde oturulamayacak derecede harab olduğundan yıktırılıp,

[1545] BOA, ŞD. 1645-22, 24 Za 1299 (7 Ekim 1882).
[1546] BOA, DH. MKT. 1433-98, 29 L 1304 (21 Temmuz 1887).
[1547] BOA, DH. MKT. 347-39, 19 R 1313 (9 Ekim 1895).
[1548] BOA, MF. MKT. 219-5, 13 S 1312 (16 Ağustos 1894); Çankırı İdâdi Mektebi olmak üzere inşası devam eden binanın hükümet konağı olarak kullanılması fikri 1893 yılında da tartışılmıştır. Buna göre, hükümet konağının ahşap olup yangın durumunda korunmasının mümkün olmaması ile mevcut binanın odalarının yetersiz ve tamire muhtaç olup tamir masrafının dahi 100.00 kuruş tutacağı belirtildiğinden, idâdi için sarf edilmiş olan 250.000 kuruşun Hazine-i Celile'den Maârif Nezâreti veznesine ödenip, adı geçen mektep binasının hükümet konağına tahsis edilmesi talep edilmiştir. Ancak Maârif Nezâretinden 18 Ekim 1893'de (7 R 1311) Kastamonu Vilâyetine ve 7 Kasım 1893'de de (27 R 1311) Dâhiliye Nezâretine gönderilen cevaplarda, idâdi mektebi binasının satılması ya da akar olarak kullanılması uygun görülmeyip, mektep inşaatının bitirilerek, öğretime başlaması bildirilmiştir. BOA, DH. MKT. 121-33, 7 R 1311 (18 Ekim 1893), Kastamonu Valisi Faik Mustafa Paşa tarafından 18 Temmuz 1893 tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tahrirat; BOA, ŞD. 2671-6, 29 Ra 1314 (7 Eylül 1896).

yeniden inşası için çalışmalara başlanmakla birlikte, yapılan keşif sonucu, inşaat masrafları toplam 125.883 kuruş 26 para olarak hesaplanır[1549]. İnşaat çalışmalarının sürdüğü esnada, hükümet konağının geniş bir odasının mescit olarak tasarruf edilip, yıllık 1.200 kuruş maaş tahsis edilmek üzere bir imam ve müezzin tayini talep edilmiştir. Ancak Maliye Nezâretinin 8 Ağustos 1899 (30 Ra 1317) tarihli tezkiresinde, mescitin açılmasına izin verilmekle birlikte, imam ve müezzin maaşına nezâret bütçesinde bir karşılık bulunamadığından, vilâyet dâhilinde bir karşılık bulunması halinde tayinlerinin yapılmasına izin verilmektedir[1550].

Hükümet konağının yeniden inşası tartışmaları 1902 yılına kadar uzamış olacak ki, Dâhiliye Nezâretinden 24 Temmuz 1902 (11 Temmuz 1318) tarihinde Evkâf İdâre Meclisine havale edilen tezkirede, Çankırı'da yeni hükümet konağının inşası için ihtiyaç duyulan meblağdan Hazine-i Evkâf hissesine isabet eden miktarın 3.712,5 kuruş olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine, Kastamonu Evkâf Muhasebeciliğinden 19 Ekim 1902 (6 T.evvel 1318) tarihinde Çankırı Evkâf Müdürlüğüne, Evkâf Nezâretinin izniyle bahsi geçen meblağın mahalli vakıf gelirlerinden tahsili bildirilmiştir[1551].

Dâhiliye Nezâreti, hükümet konağının yeniden inşası için sarfı lazım gelen 125.000 küsur kuruşun her daireye düşen hissesinin ve inşaatın emaneten ya da ihaleten mi yapılacağının bildirilmesini ister[1552]. Bunun üzerine, yapılan keşif sonucu sarfı lazım gelen 125.883 kuruş 26 paranın 9.697 kuruş altı parası Ticaret ve Nafia Nezâreti, 5.845 kuruş 19 parası Defter-i Hakani Nezâreti, 3.712 kuruş 20 parası Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, 24.082 kuruş 39 parası Maliye Nezâreti, 4.537 kuruş 34 parası Zabtiye Nezâreti, 36.927 kuruş 20 parası Adliye Nezâreti ve 41.080 kuruş sekiz paranın Dâhiliye Nezâreti hissesinden tahsisinin hesaplandığı ve bu konuda gereğinin yapılması için izin istenmiştir.Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden 30 Kasım 1903 (10 N 1321) tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkirede, Dâhiiliye Nezâretine

[1549] BOA, DH. MKT. 548-24, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902), Dâhiliye Nezâretinden 25 Eylül 1904 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1550] BOA, DH. MKT. 2243-90, 1 Ca 1317 (7 Eylül 1899).
[1551] ÇAMA, Defter No: 129, s. 26.
[1552] BOA, DH. MKT. 2544-109, 2 B 1319 (15 Ekim 1901), Dâhiliye Nezâretinden 15 Ekim 1901 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.

isabet eden hissenin Kastamonu Vilâyeti emvalinden tahsisine, Maliye, Adliye, Zabtiye, Evkâf, Defter-i Hakani ile Ticaret ve Nafia Nezâretlerine isabet eden hisselerin adı geçen nezâretlerden tahsisine dair irâde-i seniyye çıktığı ifade edilmektedir. Ancak Dâhiliye'den 6 Aralık 1903 (16 N 1321) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkirede, Zabtiye Nezâretinin Kastamonu Vilâyetinde bulunan polislerin ikâmet edecekleri mahallerin inşaat ve tamirat masraflarından dolayı adı geçen nezârete isabet eden hissenin tahsil edilmeyeceği bildirilmiştir[1553]. Ayrıca Adliye Nezâretinin taşra kısmında yapılacak inşaat ve tamirat masrafları için bütçesinde bulunan 177.150 kuruşun Dâhiliye Nezâretine naklinden dolayı, ya Adliye Nezâretine isabet eden hissenin diğer nezâretlerin bütçesinden tedariki ya da Dâhiliye Nezâreti bütçesinden karşılanması talep edilmiştir. Bunun üzerine, sarfı lazım gelen 125.883 kuruş 26 paranın Dâhiliye Nezâretinin 1903 yılı inşaat bütçesinden tahsisine 16 Nisan 1903 (18 M 1321) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile izin verilmiştir[1554]. Ancak Dâhiliye Nazırı tarafından 1 Ağustos 1903 (7 Ca 1321) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkirede, Bâb-ı Âli Hükümetinin Dâhiliye Nezâretinin 1903 yılı tamirat masrafları için merkez muvazenesine 32.000 küsur kuruş tahsis etmesinden dolayı, inşaat ve tamirat masrafları için Adliye Nezâretine tahsis edilmiş iken, Dâhiliye Nezâretine nakledilen 177.150 kuruşun tekrar Adliye Nezâreti bütçesine aktarılıp, bütün nezâretlere isabet eden hisselerin kendi bütçelerinden tahsisine, Dâhiliye Nezâretine isabet eden hissenin de nezâret bütçesine yapılacak ilave ile tahsisine izin istendiğinden, 23 Ağustos 1903 (29 Ca 1321) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile izin verilmiştir[1555]. Bunun üzerine, Sadâret Dairesinden 30 Ağustos 1903 (6 C 1321) tarihinde ilgili nezâretlerin tümüne havale buyurulan tezkireler ile hükümet konağının inşaat masrafları için hisselerine isabet eden meblağların ödenmesi bildirilmektedir[1556].

[1553] BOA, DH. MKT. 548-24, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902), Dâhiliye Nezâretinden 25 Eylül 1904 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka; BOA, ŞD. 2727-24, 29 Z 1320 (29 Mart 1903).
[1554] BOA, İ. DH. 1408-14, 18 M 1321 (16 Nisan 1903), Sadâret Dairesinden 9 Nisan 1903 tarihinde buyurulan arz tezkiresine, 16 Nisan 1903 tarihinde çıkan irâde-i seniyye; BOA, BEO. 2049-153624, 22 M 1321 (20 Nisan 1903), Sadâret Dairesinden 20 Nisan 1903 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1555] BOA, İ. DH. 1412-41, 29 Ca 1321 (23 Ağustos 1903).
[1556] BOA, BEO. 2157-161748, 6 C 1321 (30 Ağustos 1903); BOA, BEO. 2235-167576, 25 N 1321 (15 Aralık 1903).

Hükümet konağı inşası çalışmaları devam ediyor olacak ki, Dâhiliye Nezâretinden 4 Ağustos 1906 (13 C 1324) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, Maliye Nezâretinin 23 Temmuz 1906 tarihli tezkiresinde ifade edildiği üzere, hükümet konağı inşasının bir en evvel bitmesi için tahsis edilen meblağdan eksik kalan kısmın, 1903 yılı Kastamonu Vilâyeti bakayası emvali tahsilatının mahalli masrafına ait kısımdan ödenmesi emredilmiştir[1557]. Ertesi yıl inşaatı sona eren hükümet konağının tefrişatı için ahali tarafından yapılan yardımların yanı sıra ihtiyaç duyulan 17.075 kuruşun mefruşat tertibinden tahsisi istenmiştir.Ancak gelen cevapta, talep edilen meblağın yüksek olduğu belirtilip, toplanılan yardım miktarının da bildirilmesi istenerek, daha az masrafla tefrişatının yapılması bildirilmiştir[1558].

Hükümet konağının inşası sürece 1907 yılında tamamlanmış olmakla birlikte, sonraki yıllarda ihtiyaca binaen yeni oda yapımını ve yaşanan tamirat işlemlerini belgelerden takip edebilmekteyiz. Bu cümleden olarak, Kastamonu Vilâyetinden 5 Nisan 1913 (27 R 1331) tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Hükümet Konağı odalarının memurlar ve diğer çalışanlara yetmemesi ve evrâk kalemlerinin bir odada ikamete mecbur olmaları uygun görülmediğinden, meclis idare kalemi için üst kattaki koridorun sonuna bir bölme inşasıyla oda yapımına ve Çankırı Mutasarrıflığı, yapılacak yeni odanın inşaat masrafları için hesaplanan 983 kuruş 10 paranın sarfına izin verilmesini ister. Bunun üzerine, Maliye Nezâreti tarafından Kastamonu Vilâyeti Defterdarlığına gönderilen tebligat ile, hem inşaat masrafının cüz'iyetinden dolayı, hem de nezâret bütçesinin 82. faslının birinci maddesi olan hükümet konakları tamirat ve tevsiatı maddesi gereğince bahsi geçen meblağın tahsisine izin verildiği bildirilmektedir[1559].

Çankırı belediye kalfasının 23 Mart 1913 tarihinde hazırlamış olduğu raporda, hükümet konağının tamirat masrafı 1.635 kuruş olarak hesaplanmakla birlikte, Kastamonu Vilâyetinden 14 Haziran 1913 (9 B 1331) tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tahriratta, hükümet konağı kiremitlerinin yenilenmesi ile binanın üst kattaki tuvalet boru ve lağımlarının tamiri için yapılan keşif sonucu, mecidi dokuz

[1557] BOA, DH. MKT. 851-14, 29 S 1322 (15 Mayıs 1904).
[1558] BOA, DH. MKT. 1196-39, 26 B 1325 (4 Eylül 1907), Dâhiliye Nezâretinden 4 Eylül 1907 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1559] BOA, ML. EEM. 988-7, 2 Mayıs 1329 (15 Mayıs 1913).

kuruş hesabıyla 1.567,5 kuruş masrafa lüzum göründüğü ifade edilmiştir. Adı geçen nezâretin bu yılki bütçesinde hükümet konağı tamiratı için ödenek tahsis edilmemesine rağmen, kiremit aktarımı ile tamirat işinin geciktirilmesi uygun olmadığından, bahsi geçen meblağın tahsisi istenmiştir.Bunun üzerine, Maliye Nezâreti tarafından 26 Kasım 1913 (13 T.sâni 1329) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen cevapta, yapılan keşif sonucu, tamirat masraflarının 1.543 kuruş olarak hesaplandığı ve bahsi geçen meblağın Kastamonu Vilâyeti Defterdarlığına gönderildiği belirtilip, tamirat bitiminde hazırlanacak olan keşf-i sâni defterine tamirat masraflarının da eklenmesi bildirilmiştir[1560]. Binanın eksikleri tamamen giderilmemiş olacak ki, Dâhiliye Nezâretinden 8 Aralık 1913 (8 M 1332) tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkirede, hükümet konağının bazı bölümlerinin tamire muhtaç olduğu ifade edilmektedir[1561].

Kastamonu Vilâyetinden 12 Eylül 1917 (25 Za 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Hükümet Konağına 4.000 kiremit aktarımı için 4.300 kuruş ve iç sıvaları badana ettirmek için de 1.850 kuruş olmak üzere ihtiyaç duyulan 6.150 kuruşun tahsisine izin verilmesi istenmiştir.Bunun üzerine, Maliye Nezâretinden 3 Kasım 1917 (18 M 1336) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, bahsi geçen meblağın sarfına izin verildiği bildirilmektedir[1562]. Son olarak, 1923 yılında, hükümet dairesi dâhilindeki cami' için ihtiyaç duyulan döşeme işlemlerinin masrafı 80 Lira tutmuş olup Şeriyye ve Evkâf Vekâleti, adı geçen meblağın gönderilmesine izin verilmiştir[1563].

Günümüzde müze binası olarak kullanılmakta olan bina, 1985 yılına kadar Çankırı Valiliği, bu tarihten 2012 yılına kadar ise Çankırı Adliyesi olarak hizmet vermiştir. 2012 yılında Çankırı Valiliğince yeni müze binası olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis edilmiştir. Binanın 2014 yılında başlayan restorasyon çalışmaları 2016 yılının Temmuz ayında tamamlanarak, müzenin idari hizmetleri yürütülmeye

[1560] BOA, ML. EEM. 1035-1, 5 K.evvel 1329 (18 Aralık 1913).
[1561] BOA, DH. MB. HPS. 5-11, 9 M 1332 (8 Aralık 1913).
[1562] BOA, ML. EEM. 1248-15, 3 T.sâni 1333 (3 Kasım 1917), Kastamonu Valisi Atıf Bey tarafından 1 Eylül 1917 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1563] ÇAMA, 81-4004, 22 Eylül 1339 (22 Eylül 1923), Şeriyye ve Evkâf Vekâleti tarafından Çankırı Evkâf Müdüriyetine gönderilen şukka.

başlanmıştır. Teşhir tanzim çalışmaları sonrasında 2017 yılının 18 Mayıs Müzeler Gününde ziyarete açılmıştır[1564].

Bina, bodrum üzeri iki katlı olup dikdörtgen planlı, simetrik bir yapıdadır. Odalar, ortadaki geniş koridora açılmaktadır. Girişin karşısında yer alan merdiven, üst kata çıkışı sağlar. Bodrum katı kargir iken diğer katları ahşaptır. Binaya giriş kuzey cephesinin ortasındaki sütunlu girişten, beş basamaklı beton bir platformdan geçilerek sağlanmıştır. Giriş kapısının üstünde bulunan çıkma, dört ahşap direk ile taşınmaktadır. Yapının diğer üç cephesinde de çıkmalar vardır. Üçgen alınlıklı ve kemerli pencereler kullanılmıştır. Çatı marsilya kiremit kaplıdır[1565].

4.2.2. Koçhisar Hükümet Konağı

Dâhiliye Nezâretinden 27 Ekim 1914 (7 Z 1332) tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkirede, Koçhisar Hükümet Konağının evvelce yanmasından dolayı 250 kuruş kira ile tutulan bir binada faaliyetlerini sürdürdüğü, ancak bina sahibinin binanın tahliye edilmesini istemesi ve hükümet konağı ittihazına elverişli başka bir binanın da bulunmamasından dolayı toplanılacak yardımlar sayesinde, redif taburu deposunun içinde yapılacak inşaat çalışmalarıyla hem hükümet dairesinin, hem de baraka şeklinde bir dairede ikamet etmekte bulunan askeri şubenin oraya nakilleri için gereğinin yapılması istenmiştir[1566].

Koçhisar Nahiyesinde ilk hükümet konağının ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, ahaliden toplanılan yardımlarla yeniden inşa edilecek olan hükümet konağı için ihtiyaç duyulan kerestelerin, 12.000 kuruş tutan orman vergisinden muaf tutulmak kaydıyla ormandan kesilip, imal edilmesi için izin istenmiştir. Ticaret ve Ziraat Nezâretinden gelen cevapta, hem bu yıl ve gelecek yılın maliye bütçesinde müceddeden inşa edilecek hükümet konakları için tahsisatın mevcut olmadığı, hem de izin verilmesi durumunda bir takım suistimallerin yaşanacağı belirtilerek, kereste masrafının her daireye ait inşaat tahsisatından karşılanması gerektiği ifade

[1564] http://www.cankirimuzesi.gov.tr
[1565] Mine Topçubaşı, K. Kutgün Eyüpgiller, "19. Yüzyılda Kastamonu Eyâleti'nde Hükümet Daireleri", *İTÜ Dergisi*, c: 9, S: 2, Eylül 2010, s. 117.
[1566] BOA, ML. EEM. 1147-5, 5 Nisan 1331 (18 Nisan 1915), Dâhiliye Nezâretinden 24 Ekim 1914 tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkire.

edilmektedir[1567]. Ancak 28 Şubat 1915 (13 R 1333) tarihli Meclis-i Vükela kararı gereğince, 12.000 kuruş olan orman vergisinin 1915 yılı maârif bütçesinin masârıf-ı gayr-i melhûze[1568] tertibinden tahsisine karar verilmiştir. Bunun üzerine, Maliye Nezâretinden 22 Nisan 1915 (7 C 1333) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, inşa edilecek hükümet konağı için ihitiyaç duyulan kerestenin orman vergisi olan 12.000 kuruşun posta ile Kastamonu Vilâyeti Defterdarlığına gönderildiği ifade edilmektedir[1569].

Bina, bodrum üzeri iki katlı olup dikdörtgen şeklindedir. Binanın üç girişi vardır. İki giriş, yapının ortasında karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Üçüncü giriş ise yapının güney cephesinin ortasında bulunmaktadır. Yapının döşeme ve tavanları ahşap olup pencere ve kapı açıklıkları düz atkılıdır. Kırma çatılı yapı, marsilya kiremit ile örtülüdür[1570].

1940'lı yıllarda yaşanan deprem sonrası aynı yere yeni kargir bir hükümet konağı inşa edilmiştir. Kastamonu yolu üzerinde bulunan bu bina, 2007 yılına kadar kullanılmış olup bu tarihte Ilgaz Kaymakamlığı yeni inşa edilen binaya taşınmıştır. Çankırı Valiliği 2012 yılında aldığı bir kararla, Çankırı adliye eski binası olarak kullanılan tarihi hükümet konağı ile Ilgaz Hükümet Konağının müzeye dönüştürülmesine karar verir. Yapılan iç ve dış değişikliklerle güçlendirilmeye çalışılsa da, 2018 yılında yıktırılmıştır[1571].

4.2.3. Şabanözü Hükümet Konağı

Çankırı Sancağına bağlı Şabanözü Nahiyesinde ilk hükümet konağının ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, nahiye merkezinde yedi odalı, 2.000 zira' ve 5.000 kuruş kıymetinde hükümet konağı olarak tasarruf edilen hanın zamanla ihtiyaca kafi olmaması ve bina içerisinde kahvehâne bulunması uygun görülmediğinden bahsi

[1567] BOA, MV. 196-132, 13 R 1333 (28 Şubat 1915).
[1568] Masârıf-ı gayr-i melhûze: masraflar arasında gösterilmiş olmayıp, sonradan herhangi bir neden ile meydana çıkan giderlerdir.
[1569] BOA, ML. EEM. 1147-5, 5 Nisan 1331 (18 Nisan 1915), Dâhiliye Nezâretinden 24 Ekim 1914 tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkire; BOA, BEO. 4341-325513, 14 R 1333 (1 Mart 1915), Sadâret Dairesinden Ticaret ve Ziraat Nezâreti ile Maliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[1570] Topçubaşı, **a.g.m.**, s. 118.
[1571] http://www.karatekin.com.tr/arsivler/6621**;** Ilgaz Kaymakamlığından alınan ma'lûmat.

geçen hanın yanında ibtidâi mektebi olmak üzere inşasına başlanılıp, tamamlanamayan geniş avlulu binanın hükümet konağı olarak tasarrufu istenmiştir.Çankırı Mutasarrıflığı, eski hükümet konağı binasının ise yıktırılıp, enkazının satılarak arsası üzerine ibtidâi mektebi inşa edilmesini talep eder. Ancak Maliye Nezâretinden 15 Nisan 1915 (2 Nisan 1331) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gelen cevapta, ibtidâi mektebi olmak üzere inşa edilen binanın tamamlanması ve hükümet konağı ittihaz olunan hanın tamir edilmesi bildirilmektedir[1572].

4.2.4. Çerkeş Hükümet Konağı

20 Şubat 1873 (22 Z 1289) tarihli bir kayda göre, Çerkeş Kazâsı'nda 24.255 kuruş masrafla alt ve üst katlarında büyük ve küçük 12 odalı yeni bir hükümet konağı inşa edildiği belirtilmektedir. Şurâ-yı Devlet'e havale buyrulan mazbatada, İnşaat masraflarının 23.342 kuruşunun cebr ve baskı olmaksızın merkez kazâ ve bağlı nahiyelerinde yaşayan servet sahibi ahaliden yardım suretiyle toplanıldığı beyan edilmektedir. İnşaat masrafları için geriye kalan 913 kuruş ise meblağın azlığından dolayı Hazine-i Celile'den tahsis edilmiştir[1573]. Buna göre, Çerkeş Kazâsında ilk hükümet konağının 1873 yılından önce inşa edildiği ifade edilebilir.

4.2.5. Tuht Hükümet Konağı

Kastamonu Vilâyetinden 9 Aralık 1913 (10 M 1332) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Sancağına bağlı Tuht Kasabasının merkezinde hükümet konağı inşası için mahallince bir komisyon teşkil edilerek, küçük bir bataklığın kurutulması için ahalinin yardımlarıyla 60.000 kıyye taşın toplanılip, inşaat temelinin atıldığı ifade edilmektedir[1574].

4.3. Osmanlı'da Sağlık Teşkilatı

III. Selim döneminde orduda yapılan düzenlemeden sonra donanmanın da çağdaşlaştırılması ve geliştirilmesi amacıyla hazırlanan Bahriye Nizâmnâmesi gereğince, 18 Şubat 1805 tarihinde verilen bir takrirle Kasımpaşa'da mevcut

[1572] BOA, ML. EEM. 1146-7, 2 Nisan 1331 (15 Nisan 1915), Kastamonu Vilâyetinden 18 Mart 1915 tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[1573] BOA, *BEO. AYN. d.* 957, s. 136.
[1574] BOA, DH. UMVM. 126-18, 10 M 1332 (9 Aralık 1913), Kastamonu Valisi Mehmet Reşid Bey tarafından 9 Aralık 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

Tersane-i Âmire'de modern hekim ve cerrah yetiştirmek üzere Tıphâne veya Tabibhâne denilen bir okul inşası öngörülmüştür[1575]. Bu bağlamda 1806 Ocak ayında ilan edilen bir fermânla Tıphâne'nin inşasına başlanmış, yalnız donanma için değil, bütün ülkenin hekim ihtiyacını karşılama amaç edinilmiştir. Ancak bu girişim padişahın tahtan indirilmesiyle sonuçsuz kalmıştır[1576]. Askeri hekim yetiştirilmek üzere Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi[1577] tarafından açılan Tıphâne adlı okul açılışından kısa bir süre sonra kapatılmakla birlikte[1578], Terzioğlu, Ocak 1806 yılında inşasına başlanan bu okulun padişahın tahttan indirilmesinden evvel kapatıldığı yönündeki bilgilerin eksik olduğunu belirtip, başka bir mekânda eğitim-öğretimine devam ettiğini ifade etmektedir[1579].

Günümüze kadar kendini yenileyerek devam eden modern anlamda tıp eğitimine, 14 Mart 1827'de Tıbhâne-i Âmire ve 1831 tarihinde de devletin cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla Paris ve Viyana Tıp Fakültelerinden yararlanılarak açılan Cerrahhâne okullarının kurulmasıyla başlanmıştır[1580]. Mustafa Behçet Efendi tarafından İstanbul'da Acemoğlu Meydanı civarında mevcut tulûmbacıbaşılara önceden tahsis edilen konakta açılan bu okulun temel gayesi, II. Mahmut tarafından kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adlı modern ordunun hekim ihtiyacını karşılamaktır. Tıbbiye'ye ilave olarak, Tıbhâne'deki eğitim devam ederken, Hekimbaşı Ahmet Necib Efendi 13 Mayıs 1837 (7 S 1253) tarihinde verdiği bir takrir ile yeni bir binaya ihtiyaç duyulduğundan bahseder. Neticede, Ekim 1837'de Galatasaray'daki binanın Tıbhâne olarak yeniden inşası için fermân çıkmış olup Ekim 1838'de öğrenci ve hocalarıyla yeni binasına taşınan Tıbbiye'yi 14 Mayıs 1839'da Sultan II. Mahmud'un ziyaret etmesiyle adı Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane olarak değiştirilmiştir. 1848 yılında Galatasaray'daki bina yanınca okul

[1575] Arslan Terzioğlui, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitiminin Batılılaşması", *Osmanlı,* c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 518.
[1576] Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1982, s. 212; Çadırcı, a.g.e., s.
[1577] Dönemin bir diğer tıp âlimi Şânizâde Ataullah Efendi olup modern tıp eğitimi konusunda hizmetler etmiş, bu arada dört cilt üzerine tertip edilen Şânizâde Tarihi'ni yazmış vak'a-nüvislerimizdendir. Ali İhsan Gençer, "İstanbul Tersânesinde Açılan İlk Tıb Mektebi", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, S: 31, İstanbul Mart 1977, s. 307.
[1578] Ergin, **a.g.e.**, s. 341; Gençer, **a.g.m.**, s. 308.
[1579] Arslan Terzioğlui, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitiminin Batılılaşması", *Osmanlı,* c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 518.
[1580] Esin Kahya, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 14.

Hasköy'e taşınıp, buradaki Humbarahâne binasında uzun süre tıp eğitimi verilir. Okul, 1865'den itibaren Demirkapı'daki binaya nakledilmiştir. 1867 yılında sivil tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye[1581] açılır. 1870 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki dersler Türkçeleştirilir. Askeri Tıbbiye 1903'de Haydarpaşa'da tıbbiye için yapılan binaya taşınırken, nihayet 1908'de sivil Tıbbiye ile birleştirildi ve 1909'da Darülfünun Tıp Fakültesi olarak Haydarpaşa'da eğitime devam etti. 1933'de Darülfünun kaldırılıp, İstanbul Üniversitesi kurulunca, tıp eğitimi İstanbul Tıp Fakültesi olarak hizmet vermeye devam etmiştir[1582].

4.3.1. Çankırı Memleket Tabibliği

İlk sivil tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin 1867'de açılışından sonra, okul ilk mezunlarını vermeden bu hekimlerin görevlendirilme biçimini belirlemek amacıyla 21 Temmuz 1871 (9 Temmuz 1287) tarihinde hazırlanan 20 maddelik İdâre-i Umûmiyye-i Tıbbiyye Nizâmnâmesi'ne göre, "Memleket Tabibi" adı altında bütün sancak ve kazâlarda hekimler görevlendirilecektir. Bu nizâmnâmeye göre, tabibler İstanbul'da Belediye, taşrada valilerin nezâreti altında bulunup belirlenmiş olan bölgelerde görev yapacaklardır[1583]. 27 Nisan 1913 (20 Ca 1331) tarihinde hazırlanan 25 maddelik Vilâyât-ı İdâre-i Sıhhiyye Nizâmnâmesine göre, memleket tabibliği unvanından vazgeçilip, "Hükümet Tabibi" adı kullanılacak, her vilâyette birer sıhhiye müdürü ve sıhhiye meclisi bulunacak, hükümet tabibi olmayan mahallerde belediye tabibi hükümet tabibi vazifesiyle yükümlü olacaktır[1584].

Bütün sancak ve kazâlarda memleket tabibi bulundurulmasına dair 1871 yılında hazırlanan nizâmnâmeye rağmen, bu tarihten önce de Çankırı'da farklı yıllarda memleket tabibleri görev yapmıştır. Buna göre, 1849 yılında Corci adında bir tabip 750 kuruş maaşla Çankırı'ya tayin edilmiştir[1585]. Kısa bir süre sonra Corci Efendi'nin

[1581] Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, 1866 yılında açılıp, sonraki yıl Türkçe olarak eğitime başlanmasından sonra ilk mezunlarını 1874'de verir. Okuldan ilk olarak 25 hekim mezun olur iken, 1909'a kadar mezun olan toplam hekim sayısı 725 olacaktır. Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM Dergisi*, S: 15, Ankara 2004, s. 195.
[1582] Ayten Altıntaş, "Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması Tıbhâne-i Âmire", *Osmanlı*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 539-541.
[1583] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 2, s. 800-803.
[1584] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr,* 2. Tertip, c. 5, s. 362-367.
[1585] BOA, İ. DH. 202-11607, 11 Za 1265 (28 Eylül 1849).

istifası üzerine kendisinin yerine yöre halkından aldığı 375 kuruş maaşla Hüseyin[1586] ya da Hafız Necati Efendi tayin edilmiştir. Ancak Necati Efendi de 5 Temmuz 1864 (23 Haziran 1280) tarihinde vefat etmiştir. Ardından, Fransa'da tıp eğitimi görmüş Aleksandr adında bir doktorun Çankırı'ya tayini gündemde olmakla birlikte[1587], Hacı[1588] ya da Hafız Hüseyin Efendi tayin edilmiştir. Ancak Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine 1865 yılında Çankırı'da bulunan emekli cerrah Hacı Ahmet Efendi tayin edilmiştir[1589]. Çankırı memleket tabibliğine 11 Mayıs 1870 (29 Nisan 1286) tarihinde ise 1.000 kuruş maaşla Ahmet Süleyman Efendi tayin edilmiştir[1590].

Yukarıda bahsedilen 1871 tarihli tıbbiye nizâmnâmesinden sonra memleket tabiblerinin Çankırı'da daha sık görevlendirildiği tespit edilmektedir. Bu cümleden olarak, 1874 yılında Çankırı Memleket Tababetine Ahmet Mustafa Efendi tayin edilmiştir[1591]. Ahmet Muhtar Efendi 1875, 1876, 1877 ve 1878 yıllarında tabip olarak görev yapmıştır[1592]. Yine Ali Şevki Efendi adında bir gezici hekim, 300 kuruş maaş almak suretiyle 1876 tarihinde Çankırı ve köylerinde sağlık taraması yapmak üzere görevlendirilmiştir[1593]. Buna göre, Çankırı'da 1876 yılında iki tabip görev almıştır denilebilir.

1880 yılında üçüncü rütbeye sahip Süleyman Feyzi Efendi[1594], 1881'de tabip vekili Hacı Ahmet Efendi[1595] ve 1882'de Covanni Efendi[1596] ve 1889'da üçüncü rütbeye sahip Viranus Efendi[1597], 1893 ve 1894 yıllarında Arif Efendi[1598] ve 1903 yılında da Hıristof (خُرستوف) Efendi[1599] Çankırı'da görevlendirilmişlerdir.

[1586] BOA, MVL. 248-82, 22 C 1268 (13 Nisan 1852).
[1587] BOA, MVL. 736-11, 14 Ra 1284 (16 Temmuz 1867).
[1588] BOA, İ. DH. 621-43172, 16 B 1287 (12 Ekim 1870).
[1589] BOA, A.) MKT. MHM. 323-84, 27 Ş 1281 (25 Ocak 1865).
[1590] BOA, İ. DH. 621-43172, 16 B 1287 (12 Ekim 1870); *KVS*, h. 1288, s. 68.
[1591] BOA, *BEO. AYN. d.* 959, s. 76; BOA, *BEO. VGG. d.* 155, s. 79.
[1592] BOA, *A.) d.* 967, s. 281; *KVS*, h. 1292, s. 118; h. 1293, s. 103; h.1294, s.126; h.1295,s. 74.
[1593] BOA, DH. MKT. 256-76, 3 Ca 1293 (27 Mayıs 1876).
[1594] *KVS*, h. 1297, s. 149.
[1595] *KVS*, h. 1298, s. 154.
[1596] *KVS*, h. 1299, s. 166.
[1597] *KVS*, h. 1306, s. 442.
[1598] *KVS*, h. 1311, s.269; h. 1312, s. 291.
[1599] *KVS*, h. 1321, s. 263.

15 Ağustos 1887 ile Aralık 1887 tarihleri arasında Agop Efendi, Çankırı, Çerkeş ve Araç merkez kazâlarında 1.250 kuruş maaşla seyyar tabip olarak görev yapmıştır[1600]. Bununla birlikte, gayr-i resmi yollarla tabiblik yaparak, ölümle sonuçlanan vak'alara neden olanlar da olmuştur. Örneğin, Kastamonu Vilâyetine 16 Ocak 1904 (27 L 1321) tarihinde gönderilen şukkada, diploması olmadığı halde hekimlik icra eden Yorgaki adında birisinin yanlış ilaçlar vererek hamile kadınların düşük yapmasına sebep olduğu ve geçenlerde Kayser Bey Mahallesinde oturan Hazdun Efendi'nin oğlu Evadisi adlı çocuğun ölümüne sebep olmasından dolayı hakkında gerekli soruşturmanın başlatılması istenmektedir[1601].

Dâhiliye Nezâretinden 3 Ağustos 1892 (9 M 1310) tarihinde Tıbbiye Nezâretine gönderilen tezkirede, Çerkeş Kazâsına 600 kuruş maaşla bir tabip tayin edilmesi istenmiştir[1602].

Hastahâne gibi sağlık kurumlarının bulunmadığı mahallerde hükümet hekim teminiyle teb'anın sağlık sorunlarına çözüm bulma arayışı içerisinde olmuştur. Görevlendirilen hekimler başta salgın ve bulaşıcı hastalıklar olmak üzere sağlıkla ilgili gelişmeler konusunda devletin taşradaki gözü kulağı olmuşlardır. Bununla birlikte, hizmet binası, tıbbi malzemesi ve sağlık personeliyle bütünleşmiş sağlık kurumlarının açılmaya başlamasıyla birlikte memleket tabiblerinin üzerindeki sorumluluğun azaldığı söylenilebilir.

4.3.2. Hamidiye Frengi ve Gureba Hastahânesi

Çankırı İdâre Meclisi tarafından 26 Aralık 1893 (14 K.evvel 1309) tarihinde hazırlanıp, Kastamonu Vilâyetine gönderilen mazbatada, Çankırı Sancağının hem büyüklüğü ve nüfusunun yoğunluğundan, hem de Kastamonu merkez ve Safranbolu Hastahânelerinin uzak mesafede bulunmasından dolayı, fakir ve gureba için bir hastahâne inşasına izin istenmiştir.Hazine-i Celile'ye yük olmaksızın inşa edilmesi planlanan hastahânenin inşaat ve tefrişat masrafları 40.000 kuruş olarak hesaplanıp, bahsi geçen meblağ yardım yoluyla tedarik edilecektir. Buna göre, 12.000 kuruş

[1600] BOA, DH. MKT. 1678-10, 7 R 1307 (1 Aralık 1889).
[1601] BOA, DH. MKT. 810-29, 27 L 1321 (16 Ocak 1904), Dâhiliye Nezâretinden 16 Ocak 1904 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1602] BOA, DH. MKT. 1982-23, 9 M 1310 (3 Ağustos 1892).

şehrin eşrafı, ulema ve esnaf sınıfı ile yiğit başları tarafından karşılanacaktır. Geriye kalan 28.000 kuruşun temini için merkez livâya bağlı köylerden 10.000, Koçhisar Nahiyesinden 6.000, Şabanözü Nahiyesinden 7.000 ve Tuht Nahiyesinden 4.000 kuruş ve şehrin erbâb-ı servet kesiminden hâne başı iki kuruştan 1.000 kuruş yardım toplanacaktır. Diğer taraftan, hastahânenin konum olarak suyu ve havası meşhur olan Muhacirin Mahallesi mevkisinde inşası uygun görülmüştür. Ancak bu sırada adı geçen mahallenin civarında Çankırı Redif Binbaşısı Hamdi Bey'in geçen seneden beri 400 Liraya yakın bir masrafla bina eylemekte olduğu konağın yeterliliğinden dolayı 200 Liraya satın alınıp, hastahâne olarak tasarrufu uygun görülmüştür. Bahsi geçen konak, iki katlı olup toplam 10 oda ve iki salona sahiptir. Ayrıca birer mutfak ve çamaşırhane ile etrafı duvarla çevrili bahçeye sahiptir. Hastahâne inşası için toplanan paradan geriye kalan meblağ ile karyola, mutfak takımı, giysiler ve gerekli döşeme malzemeleri satın alınmıştır. Bununla birlikte, hastaların iaşesi ile istihdam edilecek tabip ve diğer personellerin daimi masrafları için şöyle bir ödeme planı oluşturulmuştur. Adı geçen hastahâne 40 yataklı olarak düzenlenerek, ilk etapta 15 hastanın tedavisiyle hizmet vermeye başlaması planlanıp, hastaların ekmek, pirinç, yağ ve odun gibi ihtiyaçlarını temin için günlük 60 para yemek, 20 para yakacak malzemeler için ve sabun ile diğer ihtiyaçları için de 2 kuruş tahsis edilmiştir. Hastahânede çalışacak tabibe aylık 600 kuruştan yıllık 7.200 kuruş, müdüre aylık 150 kuruştan yıllık 1.800 kuruş, iki hizmetçiye aylık 80'er kuruştan yıllık 1.920 kuruş, işçiye aylık 100 kuruştan yıllık 1.200 kuruş ve çamaşırcıya aylık 50 kuruştan yıllık 600 kuruş ve diğer masrafların tamamıyla birlikte toplam 23.670 kuruş tahsis edilmiştir. Bahsi geçen hastahâne personellerinin maaşlarının ödemesiyle diğer masraflar için odun pazarında inşa edilen birçok dükkân ve karantinahânenin kira geliri ile diğer esnaftan gelecek toplam 8.000 kuruş karşılık tutulmuştur. Yine yakın kazâ ve nahiyelerden hasta kabulü için talep edilen ücretler de bahsi geçen hesaba dâhil edilmiştir. Buna göre, Çerkeş Belediye daireleri muhassasatından ikişer binden 4.000, Tuht'dan 500 ve Koçhisar Belediyesinden 1.000 kuruş ki toplam 5.500 kuruştur. Ayrıca merkez belediye sandığından da 10.170 kuruş tahsis edilerek toplam 23.670 kuruşluk masraf bedeli hesaplanmıştır. Kastamonu'dan 15 Temmuz 1894 (11 M 1312) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı'daki hastahânenin 8 Temmuz 1894 (4 M 1312) tarihinde memurin, ulema ve eşrâf-ı

memleketin hazır olduğu resmi bir törenle açılışının gerçekleştirildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine, keyfiyet Sadâret Dairesi tarafından 2 Ağustos 1894 (29 M 1312) tarihinde gazetelerle ilan edilmiştir[1603]. Sadâret Dairesine 31 Temmuz 1894 (27 M 1312) tarihinde gelen tezkirede, hastahânenin nakledilen dokuz hasta ile faaliyete geçtiği bildirilmektedir[1604].

Kastamonu'dan 16 Aralık 1893 (7 C 1311) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, hastahâne olarak tasarruf edilecek konağın 5-6.000 kuruşluk tamirat gerektirdiği belirtilerek, bahsi geçen meblağın yine Hazine-i Celile'ye yük olmaksızın halkın yardımlarıyla temin edileceği belirtilmiştir[1605]. Başka bir kayda göre, hastahânede yapılan esaslı bir tamirat sonucu 150 Lira kadar bir masrafın hesaplandığı vurgulanıp, Ayrıca hastahânenin 50 yatak kapasiteli[1606] dört koğuşu ve müdüre, hademeye ve eczahâneye mahsus olmak üzere odaları ile gusülhânesinin olduğu belirtilmektedir[1607].

Hastahânenin tedavi hizmetini aksatmadan devam ettirmesi adına, Dâhiliye Nezâreti'nden 4 Ekim 1894 (3 R 1312) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkirede, hastalık zuhurundan dolayı Sinop Hastahânesi örneğinde olduğu gibi Çankırı'da da hastahâneye kira geliri sağlayacak akaratın inşası sürecinin te'hir edildiği belirtilip, inşası planlanan akarat için Hazine-i Celile'den 18.720 kuruşun tahsis edilmesi istenmiştir.Ancak bahsi geçen meblağın hazineden tahsisi mümkün olmayınca, Dâhiliye'den 1 Mayıs 1895 (6 Za 1312) tarihinde cevaben gönderilen

[1603] BOA, Y. A. HUS. 304-91, 29 M 1312 (2 Ağustos 1894), Kastamonu Valisi Mustafa Faik Paşa tarafından 15 Temmuz 1894 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat, buradan 31 Temmuz günü Sadâret Dairesine gönderilmiştir. BOA, DH. MKT. 183-12, 7 C 1311 (16 Aralık 1893); BOA, DH. MKT. 1604-95, 11 B 1306 (13 Mart 1889), Hastahânenin açılış tarihi 1894 olarak vurgulanmakla birlikte, 1889 tarihli bir kayıtta, Çankırı'da bir gureba hastahânesinin mevcut ve hastahânenin üçüncü koğuş hademesinin Ahmet isminde Çankırı ahalisinden birisi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Cuinet de Çankırı merkez kazâsında biri gezici olmak üzere iki hastahânenin olduğunu ifade etmektedir. Cuinet, **a.g.e.**, s. 541. Buna göre, 1889 tarihli kayıtta vurgulanan hastahânenin gezici hastahâne olma ihtimali söz konusudur.

[1604] BOA, DH. MKT. 266-68, 27 M 1312 (31 Temmuz 1894), Dâhiliye Nezâretinden 31 Temmuz 1894 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.

[1605] BOA, DH. MKT. 190-63, 22 C 1311 (31 Aralık 1893), Kastamonu Valisi Mustafa Faik Paşa tarafından 16 Aralık 1893 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirata, 31 Aralık günü cevap gelmiştir.

[1606] Hastahânenin yatak kapasitesiyle ilgili bir kayıtta, 20 yatak kapasiteli olduğu vurgulanırken, BOA, DH. MKT. 290-64, 3 R 1312 (4 Ekim 1894); bu sayı, Cumhuriyetin ilk yıllarında 50 yatak kapasitesine kadar yükselmiştir. Çankırı Merkez Tabibi Doktor Raif, *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimâi Coğrafyası Kankırı Vilâyeti*, Hilal Matbaası, 1926, s. 31.

[1607] *Servet-i Fünûn*, c. 11, S. 283, (13 Ağustos 1896), s. 358.

tezkirede, ya belediye yıllık 50.000 kuruştan ibaret olan gelirinin 10.000 kuruşunu bu seneye mahsus olmak üzere Çankırı Hastahânesine terk edip, belediyede meydana gelebilecek açığı kapatmak üzere hazineye aktarılan hayvan vergisi gelirinin yarısının belediyeye aktarımı, ya da merkez vilâyetiyle Bolu ve Sinop Sancakları ile İnebolu ve Safranbolu Kazâlarındaki Frengi Hastahânelerine gönderilen meblağ gibi Çankırı Hastahânesine de Hazine-i Celile'nin hesaplayacağı başka bir kaynaktan 18.720 kuruşun tahsisi istenmektedir[1608].

Kastamonu Vilâyetinin talebi üzerine 9 Şubat 1896 (24 Ş 1313) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine, Çankırı Gureba Hastahânesi "Hamidiye" ismi ile tezyin edilmiştir. Yine bu irâdeye göre, muhtemelen hastahâneye "Hamidiye" isminin verilmesinden dolayı olacak ki, bahsi geçen hastahânenin bulunduğu mevki Hamidiye Mahallesi ismiyle zikredilmektedir[1609]. Bunun üzerine, Çankırı'dan 21 Haziran 1896 (10 M 1314) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahriratta, müftü Abdurrahman Efendi'nin duasıyla adı geçen hastahânenin kapısı üzerine "Hamidiye" isminin yazıldığı bildirilmektedir[1610].

Kastamonu ve civarında görülen frengi hastalığına karşı, Sultan II. Abdülhamit döneminde orduyu ıslaha gelen Von Der Goltz Paşa'nın isteğiyle Almanya'dan zührevi hastalık uzmanı Von During isminde bir görevli getirilerek Kastamonu'da frengi mücadele teşkilatı kurulmuştur[1611]. Bununla birlikte, Tıbbiye Nezâretine gönderilen 7 Nisan 1887 tarihli tezkirede, Kastamonu'daki bu hastalığa karşı gerekli tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanır[1612]. Buna göre, 23 Aralık 1889'da Kastamonu Vilâyetine gönderilen bir tebliğle, seyyar bir hey'et-i sıhhiye oluşturulup, frengi hastahânesi açılmıştır. Ancak hastaların tedavi olmak için hastahâneye

[1608] BOA, DH. MKT. 290-64, 3 R 1312 (4 Ekim 1894), Dâhiliye Nezâreti'nden 4 Ekim 1894 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkireye 18 Aralık günü gelen cevap, buradan 30 Aralık günü Kastamonu Vilâyetine gönderildi ve son olarak Dâhiliye'den 1 Mayıs 1895 tarihinde Sadâret Dairesine yeni bir tezkire havale edildi. Ayrıca bkz. BOA, BEO. 536-40165, 19 C 1312 (18 Aralık 1894); BOA, ŞD. 1658-3, 13 C 1312 (12 Aralık 1894); BOA, ŞD. 1658-26, 3 Z 1312 (28 Mayıs 1895).

[1609] BOA, BEO. 743-55715, 28 Ş 1313 (13 Şubat 1896), Kastamonu Vilâyetinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat, buradan 31 Ocak 1896'da Sadâret Dairesine havale edilmiş ve 9 Şubat günü çıkan irâde-i seniyye 13 Şubat 1896 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilmiştir.

[1610] BOA, Y. A. HUS. 355-92, 15 S 1314 (26 Temmuz 1896), Çankırı Mutasarrıf Sadettin Bey tarafından 21 Haziran 1896 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahrirat.

[1611] Rüya Kılıç, "Türkiye'de Frengi'nin Tarihi", *Kebikeç Dergisi*, S. 38, Ankara 2014, s. 292.

[1612] BOA, DH. MKT. 1410-112, 13 B 1304 (7 Nisan 1887).

müracaat etmemeleri, seyyar hey'et-i sıhhiyenin hastalıkla mücadele alanını livâ ve birkaç kazâ ile sınırlı tutması ve mesafenin uzaklığından köy halkının merkezdeki hastahâneye gitmemelerinden dolayı istenilen netice alınamamıştır. Bunun üzerine, hem daha sıkı tedbirlerle hastaların muayene edilmesi yoluna gidilir, hem de Taşköprü'de de bir frengi hastahânesinin tesisi için izin istenmiştir[1613].

Kastamonu'daki frengi salgınının geniş bir alana yayılması üzerine, 1901 yılı bütçesinden karşılanmak üzere 864.000 kuruş masrafla Kastamonu merkezinde olduğu gibi, Çankırı, Ereğli, Bartın, Düzce ve Çorum'da da hem mevcut hastahâneler tamir edilir, hem de yeni hastahânelerin açılması planlanır. Seyyar tabiblerin köyleri dolaşarak ücretsiz tedavi edip, ilaç verecekleri hastaların masrafları 1.000 kuruş olarak hesaplanıp, yine 1901 yılı bütçesinden tahsisi Maliye Nezâretinden istenmektedir[1614]. Çankırı Sancağına da bir seyyar tabip tayin edilmiştir[1615].

Çankırı'da frengi salgın hastalığıyla mücadele etmek için merkez hastahânesi gureba ve frengi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Hastahânede artan hizmete paralel olarak şüphesiz masrafların da artışı söz konusudur. Masrafları karşılamak amacıyla Çankırı'da mevcut Acem Hanı ile iki tarafındaki boş arazi üzerine belediye tarafından 7.842 kuruş masrafla 73 bab dükkân ile Sufiler Mahallesindeki harap değirmen ocağının yerine üç göz değirmen inşa edilecektir. İnşaat masrafları 1900 yılı Haziranından itibaren mal sandığı tarafından ödeneceği için, kira gelirlerinin bir kısmının Hazine-i Celile'ye gönderilmesi Dâhiliye Nezâretinden istenmiştir[1616].

Çankırı Belediyesi Reisi Said Efendi tarafından 23 Kasım 1911 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen tahriratta, Çankırı'da te'sis edilen hastahânenin masraflarını karşılamak üzere tahsis edilen dükkânlar ve değirmene hazinece el konulduğu şikâyet edilip, gereğinin yapılması istenilmektedir[1617]. Ancak sorun devam ediyor olacak ki, Kastamonu'dan 17 Haziran 1912 (2 B 1330) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı Hastahânesinin ekonomik sorunlardan dolayı

[1613] BOA, DH. MKT. 1684-48, 29 R 1307 (23 Aralık 1889).
[1614] BOA, DH. MKT. 2349-10, 23 M 1318 (23 Mayıs 1900), Dâhiliye Nezâretinden 23 Mayıs 1900 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[1615] *Düstûr,* 2. Tertip, c. 2, s. 332-338.
[1616] BOA, DH. MKT. 793-16, 21 Ş 1321 (12 Kasım 1903), Maliye Nezâretinden 26 Ekim 1903 tarihinde Dâhiliye Nezâretine ve buradan Kastamonu Vilâyetine gönderilen tezkire.
[1617] BOA, DH. İD. 471-1, 1 Z 1329 (23 Kasım 1911).

kapanacak dereceye geldiği ve bundan dolayı Çorum'dan ve diğer mahallerden gelen hastaların sokak ortalarında kaldığı belirtilip, hastahânenin hizmete devamı için Çankırı Belediyesince gereğinin yapılması yönünde gelen emir üzerine, Çankırı Mutasarrıflığına keyfiyetin bildirildiği ifade edilmiştir[1618]. Bununla birlikte, frengi salgınının diğer mahallere nazaran daha az görüldüğü Çankırı merkezinde yeni bir hastahânenin inşası düşünülüp, yer arama girişiminde dahi bulunulmuştur[1619]. Ancak Çankırı'daki mevcut hastahânenin varlığını devam ettirdiği sonraki yıllarda yaşanan sorunlardan anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, 1914 yılında hazırlanan bir layihada, hastahâne binasının tedaviye elverişli olamayacak derecede harap bir durumda olduğu, hiç tamir edilmediği[1620], alet ve edevatının eksik olduğu ve hastalara tedavi süresince tatbik edilmesi gereken usulün istenilen seviyede yapılmadığı vurgulanır. Ayrıca hastahâneye yatırılması gereken hastaların neden hastahâneye getirtilmediği de sorulmaktadır[1621]. Bununla birlikte, bir başka kayda göre, hastahânenin tedavi hizmetine devam ettiği anlaşılmaktadır ki, frengi hastalığına mübtela olduğu anlaşılan Koçi oğlu İlya hastahâneye nakledilip, tedavisine başlanmıştır[1622].

Tablo 4.20: Çankırı Frengi ve Gureba Hastahânesinin personeli

Yıl	Tabib	Memur	Timarci[1623]	Kâtip
1894[1624]	Ömer[1625]Nuri Ef.	Ali Efendi	-	-
1896[1626]	vekil Nuri Efendi	İsmail Ef.	Daskali Ef.	-
1899[1627]	vekil Mustafa Ali Efendi	İsmail Efendi	Daskali Efendi	Yorgaki Efendi[1628]

[1618] BOA, DH. İD. 471-48, 12 B 1330 (27 Haziran 1912).
[1619] BOA, DH. İD. 53-33, 9 L 1330 (21 Eylül 1912).
[1620] Ancak bahsi geçen hastahâne, 3 Mayıs 1908 tarihinde Dâhiliye'den Maliye Nezâretine gönderilen bir şukkaya göre, hazırlanan irâde-i seniyye üzerine tamirine izin verildiği belirtilmiştir. BOA, DH. MKT. 1251-90, 1 R 1326 (3 Mayıs 1908).
[1621] BOA, DH. EUM. EMN. 104-55, 27 B 1332 (21 Haziran 1914).
[1622] BOA, DH. EUM. ADL. 9-11, 29 L 1333 (9 Eylül 1915).
[1623] Yara bakımı ile ilgilenen. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1334.
[1624] *KVS*, h. 1312, s. 292.
[1625] BOA, DH. MKT. 249-29, 16 Z 1311 (20 Haziran 1894); BOA, DH. MKT. 265-72, 24 M 1312 (28 Temmuz 1894).
[1626] *KVS*, h. 1314, s. 220; 1898 tarihli bir kayda göre, Çankırı Hastahânesindeki görevinden ayrıldığı anlaşılan Nuri Efendi, Van veya Musul Vilâyetlerindeki sıhhiyye müfettişliklerinden birine tayinini Umûm-ı Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezâretinden istemektedir. BOA, DH. MKT. 2154-25, 15 Ş 1316 (29 Aralık 1898).

1903[1629]	Ahmet Muhtar Ef.	-	-	Rıza Efendi
1908	Rakım Efendi[1630]	-	-	-
1909	Ahmet Muhtar Efendi[1631]	-	-	-
1911	-	-	-	es-Seyyid Mehmet Refik[1632]
1915	Kirkor Celaliyan Efendi[1633]	-	-	-

Tablo 20'ye göre Nuri Efendi ya da Ömer Nuri Efendi, Safranbolu Belediye Tababetinden Çankırı Hastahânesine tayin olunmuş olup[1634], Eylül 1894 yılında rütbe-i salise'den rütbe-i sâniyeye terfisi Umûm-ı Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezâretinden istenmiştir[1635]. 1895 tarihli bir kayıtta, hastahânede tabip olmadığı belirtilip, hem Çankırı Hastahânesine hem de Çerkeş Belediye Tababetine 600 kuruş maaşla birer tabip tayini istenmekle birlikte[1636], 1896 yılında bir vekil tabip tayin edildiği anlaşılmaktadır. 1899 yılında vekil tabip ile hizmet veren hastahâneye tabip olarak tayin edilmek isteyen Bolu Belediyesi Tabibi Ali Nuri Efendi, Sadâret Dairesine bir arzuhal gönderip, gereğinin yapılmasını arz etmektedir[1637]. Bahsi geçen arzuhal, 22 Mayıs 1900 tarihinde ilgili daireye gönderilmiştir[1638].

Birinci Dünya Harbi sürecinde kamu hizmetine devam ettiği anlaşılan hastahâne, yaşanan savaş durumundan dolayı cepheler ve askeri hastahânelerde görevli kılınan sağlık personellerinin eksikliği, iç bölgelerde mevcut sivil hastahânelerde de hissedilmiştir. Bu cümleden olarak, Kastamonu'dan 24 Şubat 1916 (19 R 1334)

[1627] *KVS*, h. 1317, s. 244.
[1628] BOA, BEO. 1401-105016, 10 B 1317 (14 Kasım 1899).
[1629] *KVS*, h. 1321, s. 264.
[1630] BOA, DH. MKT. 458-11, 27 S 1326 (31 Mart 1908).
[1631] BOA, DH. MKT. 2876-39, 26 C 1327 (15 Temmuz 1909).
[1632] BOA, DH. İD. 161-41, 20 Ş 1329 (16 Ağustos 1911).
[1633] BOA, DH. EUM. 2. Şb. 7-19, 30 B 1333 (13 Haziran 1915).
[1634] BOA, DH. MKT. 208-66, 14 Ş 1311 (20 Şubat 1894).
[1635] BOA, DH. MKT. 278-64, 4 Ra 1312 (5 Eylül 1894).
[1636] BOA, DH. MKT. 421-43, 11 Ra 1313 (1 Eylül 1895), Kastamonu Vilâyetinden 22 Ağustos 1895 tarihinde Umûm-ı Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1637] BOA, DH. MKT. 2266-114, 3 B 1317 (7 Kasım 1899), Dâhiliye Nezâretinden 7 Kasım 1899 tarihinde Umûm-ı Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezâretine gönderilen tezkire.
[1638] BOA, DH. MKT. 2348-39, 22 M 1318 (22 Mayıs 1900).

tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Çankırı Hastahânesinde tabip olmadığından tifo hastalarının müşkil durumda oldukları belirtilip, bir doktorun buraya tayin edilmesi talep edilmektedir[1639]. Birinci Dünya Harbi sonrasında yaşanan milli mücadele sürecinde, yaralı askerlerin tedavisinde kullanılan mevcut hastahâne iki katlı küçük bir bina olduğundan, yetersiz kalır. Bunun üzerine, Milli Müdafaa Vekâletinin kararı ve Çankırı Belediye Reisi Cemal Dolunay'ın gayretleriyle, 25 Ağustos 1921 tarihinde hastahânenin bulunduğu Karataş Mahallesindeki evler boşaltılarak, ahalinin üstün gayretleriyle Kızılay ambarlarına 1000'den fazla yatak, yorgan, çarşaf, çamaşır, kap kacak ve hastahâne eşyaları teslim edilmiştir[1640].

Günümüzde Çankırı Belediyesi nezâretinde bulunan Dr. Rıfkı Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi olarak tasarrufuna devam edilen bina, Cumhuruiyetin ilk dönemlerine kadar aralıksız hastahâne olarak hizmet vermiştir. Mülkiyeti, Maliye Hazinesine ait olan bina, 1937 yılında Çankırılı Hüseyin Sucuoğlu ailesine satılarak, 2004 yılına kadar adı geçen ailenin mülkiyetinde bulunup bu tarihte Çankırı Belediyesince satın alınarak 2005 yılında Çankırı Araştırmaları Merkezi olarak kullanımına başlanmıştır[1641].

Yukarıda Çankırı Araştırmaları Merkezi olarak tasarrufuna devam edilen binanın 1893 yılında kurulan Çankırı Gureba Hastahânesi olduğu vurgulanmakla birlikte, eldeki bulgular doğrultusunda bahsi geçen gureba hastahânesinin Çankırı Araştırmaları Merkezi binasının değil de başka bir bina olma ihtimalinin olduğunu ifade edebiliriz. Şöyle ki, belgede Çankırı Gureba Hastahânesinin 1894 yılında Muhacirin Mahallesi civarında kurulduğu belirtilmekle birlikte[1642], 9 Şubat 1896 (24 Ş 1313) tarihinde çıkan irâde-i seniyye'de, Çankırı Gureba Hastahânesi "Hamidiye" ismi ile tezyin edilip, (muhtemelen hastahâneye "Hamidiye" isminin verilmesinden dolayı olacak ki) aynı belgede bahsi geçen hastahânenin bulunduğu mevki Hamidiye Mahallesi ismiyle zikredilmektedir[1643]. Diğer taraftan, bugünkü Çankırı Araştırmaları merkezi binası Karataş Mahallesinde bulunmakta iken, tablo 1.8'e göre 1896 yılı

[1639] BOA, DH. ŞFR. 510-100, 19 R 1334 (24 Şubat 1916), Kastamonu Valisi Atıf Paşa tarafından 24 Şubat 1916 tarihinde DâhiliyeNezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1640] Mustafa Kara, İsmail Karadeniz, H. Halit Atlı, "Dr. Rıfkı Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 8, Aralık 2011, s. 201.
[1641] Çankırı Tapu Müdürlüğü, Pafta No: 124/8.
[1642] BOA, Y. A. HUS. 304-91, 29 M 1312 (2 Ağustos 1894).
[1643] BOA, BEO. 743-55715, 28 Ş 1313 (13 Şubat 1896),

Çankırı mahalleleri arasında Karataş ve Hamidiye Mahalleleri iki ayrı mahalle olarak verilmektedir. Kaldı ki, Ek.3.7'de belirtildiği üzere, Çankırı Gureba Hastahanesinin 1896 yılına ait bir fotoğrafında görülen binanın büyüklüğü ve dış planı, bugünkü Çankırı Araştırmaları Merkezi binasıyla örtüşmemektedir. Verilen bu malûmattan sonra, üç ihtimal üzerinde durulabilir: Birincisi, 1914 yılında hazırlanan bir layihada, hastahâne binasının tedaviye elverişli olamayacak derecede harap bir durumda olduğu, hiç tamir edilmediği[1644], alet ve edevatının eksik olduğu ve hastalara tedavi süresince tatbik edilmesi gereken usulün istenilen seviyede yapılmadığı vurgulanır[1645]. Bundan dolayı, milli mücadele dönemi başlamadan evvel hastahâne, bugünkü Çankırı Araştırmaları Merkezi binasına taşınmıştır. İkincisi, Çankırı'da 1900'lü yılların başında frengi salgın hastalığıyla mücadele etmek için gureba ve frengi olmak üzere iki kısma ayrılmış olan mevcut hastahânenin, artan hizmete paralel olarak bir bölümünün adı geçen binaya taşındığıdır. Üçüncü ihtimal ise Agah Dolay'ın araştırma eserinde ifade ettiği üzere, 26 Aralık 1912 tarihinde bakımsızlıktan dolayı kapatılan mevcut hastahâne, 21 Aralık 1913 tarihinde askeri hastahâne olarak 70 hastaya hizmet verecek şekilde, Çankırı Araştırmaları Merkezi binasında yeniden açılmıştır[1646].

4.4. Osmanlı'da Telgrafın Gelişimi

Osmanlı Devleti, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında telgraf ile tanışmıştır. Bahsi geçen savaş sırasında askerlerin İstanbul Boğazı'nda daha hızlı bir iletişim istemeleri üzerine, elektrikli telgrafın icadından önce kullanılan ve adına "Semafor" denilen bir tür telgraf kullanılmıştır. Ancak elektrikli telgrafın mucidi olan Samuel Morse'un ortağı Chamberlain'in yanında iki adamı ile birlikte 1839 yılında İstanbul'a gelerek elektrikli telgrafın tanıtımını yapması, pek kullanışlı olmayan "Semafor" telgrafına alternatif bir telgrafın düşünülmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, elektrikli telgrafın bazı eksiklerinden dolayı bu yeni hat 1855 yılına kadar çekilememiştir. Neticede, Kırım Savaşının devam ettiği sırada, gerekli malzemeler

[1644] Ancak bahsi geçen hastahâne, 3 Mayıs 1908 tarihinde Dâhiliye'den Maliye Nezâretine gönderilen bir şukkaya göre, hazırlanan irâde-i seniyye üzerine tamirine izin verildiği belirtilmiştir. BOA, DH. MKT. 1251-90, 1 R 1326 (3 Mayıs 1908).
[1645] BOA, DH. EUM. EMN. 104-55, 27 B 1332 (21 Haziran 1914).
[1646] Agah Dolay, *20. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı,* Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çankırı 2019, s. 161.

kışın Fransa'dan, direkler de Anadolu'nun Karadeniz sahilindeki Ereğli'den getirilmek suretiyle elektrikli telgrafın yapımına Mart 1855 yılında başlanıp, 19 Ağustos 1855'de İstanbul ile Edirne'nin birbiriyle haberleşmesi sağlandıktan sonra, 6 Eylül günü hattın Şumnu'ya uzatılması işlemi tamamlanmıştır. İstanbul'dan ilk telgraf 14 Eylül 1855 tarihinde Paris ve Londra'daki Osmanlı Büyükelçilerine çekilip, telgrafın içeriğinde, Kırım'daki Rus kalesi olan Sivastopol'un düştüğü haber verilir[1647].

Osmanlı Devleti'nde ilk telgraf hattının çekilmesinden sonra, halkın yakın desteğiyle kısa zaman içerisinde hem ülke içindeki merkezleri birbirine ve İstanbul'a bağlayan, hem de komşu devletleriyle çeşitli bağlantılar kuran telgraf hatları çekilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, Hindistan bağlantısını temin eden Rumeli hatları, Üsküdar-Bağdat-Basra (Fav) hattı ve Mısır bağlantısı için el-Ariş hattı üzerinde dikkatle duran İngiltere'nin de önemli rol oynadığını belirtmek gerekir[1648]. İngiltere, Kırım Savaşından sonra Hindistan telgraf hatlarını Londra'ya bağlamak için Osmanlı topraklarından geçmek suretiyle iki ayrı noktadan telgraf hattı inşa etmeyi planlar. Londra'dan Bombay'a uzanacak bu hattın yapımını "East India Telegraphy Company" adında bir şirket üstlenmiş olup inşa edilecek hat için belirlenen güzergâhlardan birincisi, Çanakkale Boğazı yakınındaki Halis Burnundan İskenderiye'ye kadar deniz altından ve İskenderiye'den Süveyş, Kızıldeniz ve Aden Körfezinden Hindistan hatlarına bağlanacaktır. Diğer hattın ise Üsküdar'dan başlayıp, Anadolu'dan Basra Körfezi'ne ve oradan da Hindistan telgraf hatları ile birleştirilmesi planlanmaktadır[1649]. Ancak Bâb-ı Âli Hükümeti, Anadolu'dan geçecek telgrafın hattını kendisi kuracağını ve ihtiyaç duyulan malzemenin İngiltere'den alınıp, İngiliz mühendislerin çalıştırılacağını bildirmektedir[1650].

[1647] Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Elektrikli Telgrafın Kurulması", *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923),* (Çev: Mehmet Moralı), Alkım Yayınevi, İstanbul 2004, s. 193; makalenin aynı yazar tarafından yapılan bir başka çevirisi için bkz. "Osmanlı İmparatorluğu'na Elektrikli Telgrafın Girişi" (Çev: Durdu Mehmet Burak), *OTAM Dergisi*, S: 14, Ankara 2003, s. 352, makalenin orijinal adı: "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire", *Essays İn Ottoman and Turkish History, 1774-1923,* University of Texas Press, 1990, s. 133-165.

[1648] Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM Dergisi*, c: 3, S: 3, Ankara 1992, s. 345-346.

[1649] Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1995, s. 64, 74-78; Mustafa Kaçar, *Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, İstanbul 1986, s. 51.

[1650] Davison, **a.g.m.,** s. 353.

1855 yılında yapımına başlanan telgraf hatlarını kontrol ve idare edebilecek ve yeni yapılacak hatların keşif, tayin ve bu yolda karar verme yetkilerine sahip Dâhiliye Nezâretine bağlı bir Telgraf Komisyonu oluşturulmuştur. Başkanlığını Divân-ı Hümâyûn Beylikçisi Afif Bey'in üstlendiği Telgraf Komisyonunun sürekli çalışmasının sonucu olarak elektrikli telgrafın ülkenin her yerine ulaşımını sağlamak için aynı yıl Telgraf Müdürlüğü kurulmuştur[1651]. Telgraf Müdürlüğünün idâre merkezi için 30 Aralık 1854 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile İtalyan Mimar Fossati'ye yaptırılmak üzere, Alay Köşkü ile Soğukçeşme kapısı arasında bulunan sur duvarlarına bitişik şekilde 11 Ağustos 1855 tarihinde bir bina inşa edilmiştir[1652]. İstanbul'da sonraki yıllarda Galata, Üsküdar ve Rumeli Hisarı'nda da birer telgrafhâne merkezi açılmıştır[1653].

Önceleri Sadâret'e bağlı olan Telgraf Müdürlüğü, daha sonra Posta Nezâreti ile birlikte Nafia Nezâreti'ne bağlandı[1654]. Agaton Efendi, Eylül 1864 tarihinde Telgraf Müdürlüğü görevine tayin edilerek, 1870 tarihine kadar bu görevi üstlenmiştir. Telgraf Müdürlüğü görevine son olarak Fevzi Bey, muavinliğine ise Serpuş Efendi tayin edilmiştir. Fevzi Bey'in müdürlüğü döneminde Telgraf İdâresi, 1840 yılında ihdas edilen Posta Nezâreti ile birleştirilerek 21 Eylül 1871 yılında Posta ve Telgraf Nezâreti adı altında Dâhiliye Nezâretine bağlanmıştır[1655]. Adı geçen nezâretin kuruluşundan beş sene sonra 5 Kasım 1876'da çıkarılan "Posta ve Telgraf İdâre-i Umûmiyye'sinin Teşkilat-ı Cedidesine Dair Nizâmnâme" ile her memurun görev, yetki ve sorumlulukları daha iyi belirtilmeye çalışılmıştır. Buna göre, idârenin başında nazır ve onun altında iki genel müdür bulunup nezâretin en yüksek karar organı Posta ve Telgraf Meclisi ve üst kademe görevlilerinden oluşmaktaydı[1656]. Bununla birlikte, bu yeni nezâretin memur, kâtip ve hademesinden emekli olanların alacakları aidatların hesaplanması ile memur ve hademenin vefatı üzerine geriye

[1651] Esin Altun, *Doğu Anadolu Bölgesine İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Erzurum 2011, s. 23.
[1652] Bu telgrafhâne sonraları hiçbir iz bırakmamak suretiyle ortadan kaldırılmıştır. Bugün Sur-ı Sultâni'nin ne iç ve dış yüzünde ne de burcunda böyle bir binanın bulunduğuna dair bir kalıntı mevcut değildir. 1955'lere doğru sur duvarının yenilenircesine tamiri sırasında binanın kalan son izleri de silinmiştir. Semavi Eyice, "İstanbul'da İlk Telgrafhâne-i Âmire'nin Projesi", *Tarih Dergisi*, S: 34, 1984, s. 68.
[1653] Kaçar, **a.g.e.**, s. 107.
[1654] Yazıcı, **a.g.m.,** s. 346.
[1655] Kaçar, **a.g.e.**, s. 51.
[1656] PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2007, s. 200.

kalan yetim ve dul ailelerinin ihtiyaçlarına göre kendilerine tahsis edilecek maaş miktarının belirlenmesine dair 24 Mayıs 1876 (29 R 1293) tarihinde bir nizâmnâme hazırlanmıştır[1657]. Ayrıca 26 Eylül 1908 (29 Ş 1326) tarihinde 15 maddeden ibaret hazırlanan "Posta ve Telgraf İdâre-i Umûmiyyesinin Teşkilatı Hakkında Nizâmnâme"nin birinci maddesinde, Posta ve Telgraf İdâre-i Umûmiyyesinin Maliye Nezâretine bağlı olduğu ve adı geçen idarenin başında maliye nazırının teklifi üzerine bir genel müdürün bulunduğu belirtilmektedir[1658]. Posta ve Telgraf İdâresi'nin adı 10 Eylül 1911 tarihinde Posta, Telgraf ve Telefon Nezâreti olarak yeniden düzenlenmiş olup nezâretin teşkilatı hakkında dört maddelik yeni bir nizâmnâme hazırlanmıştır[1659].

4.4.1. Çankırı Telgrafhânesi ve Telgraf Hattı

Yukarıda bahsedildiği üzere 1855 yılında ilk telgrafhâne inşa edildikten sonra, telgraf hatlarının çekildiği mahallere paralel olarak telgrafhâne binaları inşa edilmeye başlanır. Buna göre, Çankırı merkez kazâda, 1867 yılında hükümet konağı civarındaki arsa üzerine alt katında iki oda ve bir koğuş ile üst katında makine odası, müdür odası, kahve ocağı ve diğer levazımatın olduğu kısımlar olmak üzere 40.000 kuruş masrafla iki katlı telgrafhâne binası inşa edilmiştir. Ayrıca binanın yan tarafına bir mutfak ve çavuşlar için beş altı hayvanı alabilecek büyüklükte bir ahır eklenmiştir[1660].

Posta ve Telgraf Nezâreti tarafından 3 Temmuz 1902 (26 Ra 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, meydana gelen depremden dolayı Çankırı Telgrafhânesi'nde çatlakların oluştuğu belirtilip, tamir masrafı olarak 7.038 kuruş 20 para belirlenmekle birlikte, sonradan yapılan hesaplamalarda 352 kuruşun tenziliyle 6.686,5 kuruşun sarfına izin verilmesi istenmiştir.Yapılan bürokratik yazışmalar

[1657] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr,* 1. Tertip, c. 3, Meclis-i Matbuat Kütüphanesi, Ankara, s. 554-561.
[1658] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 2. Tertip, c. 1, Matbaa-i Osmâniye, Dersaadet h. 1329 (1911) , s. 744-745.
[1659] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 2.Tertip, c. 3, Matbaa-i Osmâniye, Dersaadet h. 1330 (1912) , s. 734-735.
[1660] BOA, MVL, 1055-10, 25 L 1285 (19 Şubat 1868); Cuinet, **a.g.e.,** s. 542.

neticesinde, 21 Eylül 1902 (10 C 1320) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine 6.186 kuruş 20 para ile Çankırı Telgrafhânesinin tamirine izin verilmiştir[1661].

Tablo 4.21: Çankırı Telgrafhânesi personel kadrosu

Yıl	Müdür	Muhabere Memuru	Şakird (Stajyer)
1870[1662]	Latif Efendi (sınıf 4)	Yunus Ef. (sınıf 3)	-
1871[1663]	Latif Efendi (sınıf 4)	Rıza Efendi (sınıf 3)	İsmet Efendi
1872[1664]	Latif Efendi (sınıf 4)	Rıza Efendi (sınıf 3)	-
1873[1665]	Rüştü Efendi (sınıf 4)	Rıza Efendi (sınıf 3)	-
1874[1666]	Rüştü Efendi (sınıf 4)	Rıza Ef. (sınıf 3)	-
1875[1667]	Rüştü Efendi (sınıf 4)	Davut Ef. (sınıf 3)	-
1876[1668]	Rüştü Efendi (sınıf 4)	Hasan Ef. (sınıf 3)	-
1877[1669]	İshak Efendi (sınıf 3)	Hasan Ef. (sınıf 3)	-
1878[1670]	İshak Efendi (sınıf 3)	Hasan Ef. (sınıf 3)	-
1880[1671]	İshak Efendi	Haşim Efendi	-
1881[1672]	İshak Efendi	Ahmet Ziya Efendi	-
1882[1673]	Fazlı Efendi	Ahmet Ziya Efendi	Mustafa Asım Efendi
1889[1674]	Vasfi Efendi	Halil Efendi	-
1892[1675]	Ahmet[1676] Vasfi Ef.	-	-

[1661] BOA, DH. MKT. 549-19, 21 R 1320 (28 Temmuz 1902), Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Paşa tarafından 3 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire, Dâhiliye'den 27 Temmuz günü Sadâret Dairesine ve Sadrazam Sait Paşa tarafından 14 Eylül günü Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa bildirilmiş olup 21 Eylül 1902 tarihinde de irâde-i seniyye çıkmıştır. Son olarak, çıkan irâde-i seniyye 6 Ekim 1902'de Posta ve Telgraf Nezâretine bildirilmiştir; BOA, İ. PT. 15-34, 10 C 1320 (14 Eylül 1902); BOA, BEO. 1925-144343, 6 C 1320 (28 Eylül 1902); BOA, ŞD. 1140-8, 20 Ca 1320 (25 Ağustos 1902).
[1662] *KVS*, h. 1287, s. 89.
[1663] *KVS*, h. 1288, s. 96.
[1664] *KVS*, h. 1289, h. 114.
[1665] *KVS*, h. 1290, h. 116.
[1666] *KVS*, h. 1291, s. 140.
[1667] *KVS*, h. 1292, s. 154.
[1668] *KVS*, h. 1293, s. 129.
[1669] *KVS*, h. 1294, s. 155.
[1670] *KVS*, h. 1295, s. 106.
[1671] *KVS*, h. 1297, s. 151.
[1672] *KVS*, h. 1298, s. 106.
[1673] *KVS*, h. 1299, s. 168.
[1674] *KVS*, h. 1306, s. 441.
[1675] BOA, DH. MKT. 1940-80, 13 N 1309 (11 Nisan 1892).
[1676] BOA, DH. MKT. 2023-105, 2 Ca 1310 (22 Kasım 1892).

1893[1677]	Mustafa Efendi	Namık Efendi	Ali Efendi, Sabri Efendi ve Mehmet Ef.
1894[1678]	Vasfi Efendi	Haydar Efendi	-
1896[1679]	Vasfi Efendi	Hakkı Efendi	-
1899[1680]	Vasfi Efendi	Hakkı Efendi	-
1900[1681]	İbrahim Vehbi Efendi	-	-
1902[1682]	Hakkı Efendi	-	-
1903[1683]	Hakkı Efendi	Ziya Efendi	-

Dâhiliye Nezâretinden 11 Nisan 1892 (13 N 1309) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkirede, başarılı çalışmalarına mükâfaten Çankırı Telgraf ve Posta Müdürü Vasfi Efendi'nin rabia rütbesine (dördüncü sınıf) tevcihinin uygun görüldüğü belirtilip, gereğinin yapılması istenmiştir[1684]. Dâhiliye'den 30 Haziran 1892 (4 Z 1309) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, çıkan irâde-i seniyye üzerine Vasfi Efendi'nin uhdesine rabia rütbesinin tevcih edildiği bildirilmiştir[1685]. Dâhiliye'den 22 Ekim 1894 (21 R 1312) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkirede, Posta ve Telgraf Nezâretinin 16 Ağustos 1894 tarihli tezkiresi üzerine, Vasfi Efendi'nin rütbe-i rabiasının saliseye terfisine izin verilmesi istenmektedir[1686].

Ağustos 1917 yılında şehir merkezinde satın alınan 7.700 kuruş değerindeki arsanın üzerine Çankırı Posta ve Telgraf Merkezi binasının inşa edilmesinin düşünülmesiyle

[1677] *KVS*, h. 1311, s. 268.
[1678] *KVS*, h. 1312, s. 292.
[1679] *KVS*, h. 1314, s. 220.
[1680] BOA, DH. MKT. 2202-105, 3 M 1317 (14 Mayıs 1899); *KVS*, h. 1317, s. 243.
[1681] BOA, DH. MKT. 516-46, 25 S 1320 (3 Haziran 1902); BOA, DH. MKT. 2593-121, 19 Za 1319 (27 Şubat 1902); BOA, DH. MKT. 515-31, 23 S 1320 (1 Haziran 1902).
[1682] BOA, DH. MKT. 477-38, 3 M 1320 (12 Nisan 1902).
[1683] *KVS*, h. 1321, s. 263.
[1684] BOA, DH. MKT. 1940-80, 13 N 1309 (11 Nisan 1892).
[1685] BOA, DH. MKT. 1968-12, 4 Z 1309 (30 Haziran 1892); BOA, DH. MKT. 2023-105, 2 Ca 1310 (22 Kasım 1892).
[1686] BOA, DH. MKT. 298-31, 21 R 1312 (22 Ekim 1894).

birlikte, Çankırı Telgrafhânesinin yerinin ve çalışma faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi planlanır[1687].

4.4.1.1. Ankara-Çankırı-Kastamonu Telgraf Hattı

İngiltere'nin Üsküdar-Bağdat-Basra güzergâhı sonunda Fao Adası'ndaki Hindistan telgraf hattıyla birleştirmeyi hedeflediği proje sayesinde Anadolu şehirleri kısa zamanda telgrafa kavuşmuştur. Buna göre, Üsküdar'dan çekilmeye başlanan hat 1859 yılının 20 Ocak günü İzmit'e, 20 Eylül'de Ankara'ya, 24 Ekim'de Yozgat'a ulaşmış ve 1869 yılının 29 Ocak günü Sivas'a, 7 Şubat'da Harput'a ve 1 Temmuz günü de Diyarbekir'e ulaşmıştır[1688]. Bahsedilen telgraf hattı sadece geçtiği şehirler ile sınırlı kalmayıp, yakın şehirlere de kurulma imkânını sağlamıştır. Bu cümleden olarak, 1859 tarihli bir kayda göre, inşa edilmekte olan telgraf hattının Ankara üzerinden Çankırı'ya da uzatılması düşünülmüştür. Ancak masrafların temini konusunda yaşanan gecikmeden dolayı proje ertelenmiştir[1689]. Yine, 1861 tarihli bir kayda göre, tüccar ve diğer kesimlerden teb'anın talebi üzerine, Çankırı Kaymakamlığınca Ankara'dan Çankırı Kazâsına kadar bir telgraf hattının çekilmesi için Telgraf Müdüriyetinden izin istenmektedir[1690]. Ancak bu hattın çekilmesi gecikmiş olacak ki, Çankırı İdâre Meclisi tarafından 14 Haziran 1864 (9 M 1281) tarihinde hazırlanıp, Telgraf İdâresine gönderilen mazbataya göre, Çankırı, Ankara ile Kastamonu arasında yer alıp, her iki şehre de 24'er saat mesafede bulunmaktadır. Hem Yapraklı Panayırının Çankırı dâhilinde yer alması, hem de güvenliğin sağlanması bakımından Ankara'dan Çankırı'ya ve Çankırı'dan Kastamonu'ya kadar bir telgraf hattının çekilmesi oldukça önemli görülüp inşa edilecek telgraf hattının Kastamonu'dan Çankırı'ya kadar olan kısmının masrafları Kastamonu halkına ve Çankırı'dan Ankara'ya kadar çekilecek hattın masrafları da Çankırı halkı tarafından karşılanacaktır. Ancak Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen mazbata için alınan karara göre, Üsküdar-Bağdat-Basra telgraf hattı projesinde Anadolu hududuna ilave edilecek hatlardan İzmir hattı inşası birinci, Kütahya ve Balıkesir hatları ikinci derecede addedilip, inşaları devam ederken, Kastamonu ve Çankırı hatları üçüncü

[1687] BOA, ML. EEM. 1242-15, 1 Za 1335 (19 Ağustos 1917).
[1688] Uğur Akbulut, "Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi", *History Studies*, (Ortadoğu Özel Sayısı), 2010, s. 4.
[1689] BOA, HR. MKT. 270-9, 15 Ca 1275 (21 Aralık 1858).
[1690] BOA, A.) MKT. MHM. 221-73, 27 Za 1277 (6 Haziran 1861).

derece itibar olunup, gelecek sene icabına bakılacağı belirtilmiştir[1691]. Ancak Kastamonu Meclisinde hazırlanıp, 22 Temmuz 1864 (17 S 1281) tarihinde Telgraf İdâresine gönderilen bir başka mazbatada, Kastamonu'dan Çankırı'ya ve Çankırı'dan da Ankara'ya kadar bir telgraf hattı inşasının zorunlu olduğu vurgulanıp, gereğinin yapılması istenmektedir[1692].

Çankırı ve Kastamonu Meclislerince hazırlanan mazbatalara rağmen, Ankara-Çankırı-Kastamonu telgraf hattı projesi 1868 yılına kadar hayata geçirilememiştir. 1867 yılında Kastamonu Vilâyeti Meclisinin hazırlayıp, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği mazbatada, Kastamonu ile Çankırı arasındaki telgraf hattı direklerinin hem halkın yardımlarıyla dikileceği, hem de hattın Bâb-ı Âli Hükümetiyle daha hızlı ve kolay iletişim sağlayacağı belirtilerek izin verilmesi istenmektedir[1693]. Nihayet, 1868 yılında çıkan irâde-i seniyye üzerine, Kastamonu'dan Tosya'ya, Tosya'dan Çankırı'ya ve oradan da Ankara'ya uzatılmak üzere bir telgraf hattı inşa edilmiştir[1694].

4.4.2. Çerkeş Telgrafhânesi ve Telgraf Hattı

Kastamonu'dan 24 Ağustos 1870 (26 Ca 1287) tarihinde Nafia Nezâretine gönderilen tahriratta, Çankırı'dan Kastamonu Telgraf Müfettişliğine gönderilen üç ayrı mazbataya göre Çankırı Sancağı telgraf hattının Çerkeş'e uzatılması ve dört odalı bir telgrafhâne inşa edilmesi talep edilmektedir. Telgraf hattının dikilecek direkleri ve diğer masrafları yörenin servet sahibi ashabı tarafından karşılanacaktır. Hattın çekilmesi sırasında ihtiyaç duyulan tel, porselen, makine ve diğer levazımat İstanbul'dan Amasra'ya ve oradan da Çerkeş'e nakledilecektir. Bunun üzerine, Nafia Nezâretinden 1 Ekim 1870 (5 B 1287) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, inşa edilecek telgraf hattı için Avrupa'dan satın alınacak tel ve diğer malzemelerin bedelinin 17.529 frank ve memurin maaşının da 4.405 kuruş tuttuğu belirtilip, meblağ-ı masarıf ile maaş-ı mezkur bu yılın bütçesine dâhil edilmediğinden Hazine-i Celile'den ödenmesi için izin istenmektedir. Netice itibariyle, 4 Aralık 1870 (11 N 1287) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine dört odalı bir telgrafhâne inşası

[1691] BOA, MVL. 681-51, 13 Ra 1281 (16 Ağustos 1864).
[1692] BOA, A.) MKT. MHM. 306-82, 17 S 1281 (22 Temmuz 1864).
[1693] BOA, MVL. 735-91, 29 S 1284 (2 Temmuz 1867); BOA, *BEO. AYN. d*. 955, s. 7.
[1694] BOA, MVL. 1055-10, 25 L 1284 (19 Şubat 1868).

kabul edilip, ihtiyaç duyulan malzemelerin masraf bedelinin gelecek yılın bütçesinden ödenmek üzere hattın inşası emredilmiştir[1695]. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden 15 Aralık 1870 (5 N 1287) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen telgrafta, çıkan irâde-i seniyye üzerine Çankırı-Çerkeş telgraf hattı inşası için gerekenin yapılması bildirilmektedir[1696].

İnşa edilecek Çankırı-Çerkeş telgraf hattı için ihtiyaç duyulan malzemeler şunlardır: 8.100 frank değerinde 14.500 kilogram tel, 3.560 frank değerinde 2.160 kilogram fincan, her biri 450 frank değerinde dört adet makine, her biri 40 frank değerinde dokuz adet çavuş takımı, 75 frank değerinde sigortadır. Ayrıca tel nakliyesi için 1.620 frank ve fincan ile diğer eşyaların nakliyesi için de 810 franka ihtiyaç duyulmuştur. Hattın inşasında çalışacak memurların maaş düzenlemeleri şöyledir: 600 kuruştan iki memura 1.200 kuruş, 473 kuruş maaş ile bir Başçavuş, 166 kuruştan iki mevsıla[1697] 332 kuruş ve 300 kuruştan sekiz çavuşa 2.400 kuruş maaş ödemesi yapılmaktadır[1698].

Tablo 4.22: Çerkeş Telgrafhânesi personel kadrosu

Yıl	Müdür	Muhabere Memuru	Şakird
1871[1699]	-	Abdülkadir Ef. (sınıf 3)	-
1872[1700]	-	Abdülkadir Efendi	-
1873[1701]	-	Abdülkadir Ef..(sınıf 1)	-
1874[1702]	-	Abdülkadir Ef. (sınıf 1)	-
1875[1703]	-	Abdülkadir Ef. (sınıf 1)	-
1876[1704]	-	Abdülkadir Ef. (sınıf 1)	Mehmet Sait Efendi
1877[1705]	-	Abdülkadir Ef. (sınıf 1)	Mehmet Sait Efendi
1878[1706]	-	Hamdi Efendi (sınıf 1)	Mehmet Sait Efendi

[1695] BOA, İ. DH. 624-43404, 10 N 1287 (4 Aralık 1870).
[1696] BOA, DH. MKT. 1312-75, 21 N 1287 (15 Aralık 1870).
[1697] Telgraf tellerini direklere bağlama işini yapan memur.
[1698] BOA, İ. DH. 624-43404, 10 N 1287 (4 Aralık 1870); Cuinet, **a.g.e.,** s. 542.
[1699] *KVS*, h. 1288, s. 98.
[1700] *KVS*, h. 1289, h. 115.
[1701] *KVS*, h. 1290, h. 117.
[1702] *KVS*, h. 1291, s. 141.
[1703] *KVS*, h. 1292, s. 154.
[1704] *KVS*, h. 1293, s. 130.
[1705] *KVS*, h. 1294, s. 155.

1881[1707]	-	Mahmut Nedim Efendi	-
1882[1708]	-	Mahmut Nedim Efendi	-
1889[1709]	-	Mehdi Efendi	-
1892[1710]	-	vekil Ali Efendi	-
1893[1711]	-	Yusuf Efendi	-
1894[1712]	-	İsmail Hakkı Efendi	-
1896[1713]	-	İsmail Hakkı Efendi	-
1899[1714]	-	İsmail Hakkı Efendi	-
1903[1715]	-	İsmail Hakkı Efendi	-

4.4.3. Koçhisar Telgrafhânesi ve Telgraf Hattı

Kastamonu'dan 29 Ekim 1903 (7 Ş 1321) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, Koçhisar Nahiyesinin hem tabur merkezi olması, hem de Ankara ile Çankırı arasındaki haberleşme güzergâhında bulunmasından dolayı, Çankırı ile Koçhisar arasında bir telgraf hattı inşasına izin için 5 Haziran 1902 tarihinde gönderilen tahrirata cevap verilmediği bildirilmiştir. Şimdi ise hem hattın inşasına, hem de Koçhisar Hükümet Konağının büyüklüğünden dolayı binaya iki oda daha ilave edilerek telgrafhânenin inşasına izin verilmesi istenmiştir.Ayrıca nahiyede 300 kuruş maaşla istihdam edilen posta memurundan başka, maaşları posta ve telgraf varidatından ödenmek şartıyla birer çavuş ve muhabere memurunun tayini istenmiştir.Bunun üzerine, Dâhiliye'den 19 Kasım 1903 (28 Ş 1321) tarihinde Posta ve Telgraf Nezâretine gönderilen tezkirede, dikilecek telgraf direkleri masrafının yöre halkı tarafından karşılanacağının taahhüt edildiği belirtilmiştir. Adı geçen nezâretten 22 Ocak 1904 (4 Za 1321) tarihinde Dâhiliye'ye cevaben gönderilen

[1706] *KVS*, h. 1295, s. 106.
[1707] *KVS*, h. 1298, s. 168.
[1708] *KVS*, h. 1299, s. 184.
[1709] *KVS*, h. 1306, s. 452.
[1710] *KVS*, h. 1310, s. 429.
[1711] *KVS*, h. 1311, s. 273.
[1712] *KVS*, h. 1312, s. 301.
[1713] *KVS*, h. 1314, s. 229.
[1714] *KVS*, h. 1317, s. 251.
[1715] *KVS*, h. 1321, s. 274.

tezkirede, toplam masrafın 3.073 frank ile 16.940 kuruş tutmasından dolayı bütçenin bunu karşılayamayacağı ifade edilmektedir[1716].

Çankırı'dan 13 Ekim 1907 (6 N 1325) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, çıkan irâde-i seniyye üzerine 2 Ekim 1907 tarihinde hem Çankırı'dan Koçhisar Kasabasına bir telgraf hattının çekildiği, hem de telgrafhâne inşa edildiği belirtilip, hattın iki ucunda da memurin-i mülkiye, zabıtan-ı askeriye ve yöre halkının bulunduğu bir törende kurbanlar kesilerek, resmi açılışının yapıldığı bildirilmektedir[1717].

İnşa edilen Koçhisar Telgrafhanesinde muhabere memuru olarak Yunus Efendi ve diğer işlerle ilgilenmek üzere Yakup Efendi görevlendirilmiştir[1718].

4.5. Osmanlı Devleti'nde Yol ve Ulaşım

II. Mahmut döneminde posta teşkilatının kurulması, modern yol, haberleşme ve ulaştırma hizmetleri adına önemli bir gelişmedir. Ardından, 1840 yılında Posta Nezâreti'nin kurulmasını sağlayan Sultan I. Abdülmecid, bizzat katıldığı 1845 yılındaki Meclis-i Vâlâ toplantısında, bütün ülkede yollar inşa edilmesini kararlaştımakla birlikte, mali yetersizlikler ve yetişmiş personel eksikliğinden dolayı uygulanamadı[1719]. Bununla birlikte, yol çalışmaları konusunda kararlı olan hükümet, 31 Ekim 1857 (12 Ra 1274) tarihinde Nafia Meclisi'nin bir şubesi olmak ve ülkede yol, köprü, kanal, bina vb. imar faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere Meclis-i Meâbir'i[1720] kurdu. Üyeliklerine ise Avrupa'dan getirtilen mühendisler ile ülkenin içinde bulunduğu duruma vakıf birkaç kişi seçildi[1721]. Ancak Meclis-i Meâbir'den önce, 1853 yılında ülkenin tamamında geçerli olmamakla birlikte, hazırlamış olduğu yol talimatnâmesi sayesinde varlığını tespit edebildiğimiz bir "Tarik Komisyonu"

[1716] Kastamonu Valisi Mehmet Emin tarafından 29 Ekim 1903 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat, BOA, DH. MKT. 795-65, 28 Ş 1321 (19 Kasım 1903).
[1717] BOA, DH. MKT. 1206-81, 13 N 1325 (20 Ekim 1907), Çankırı Mutasarrıfı Cevdet Efendi tarafından 13 Ekim 1907 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme, oradan 20 Ekim 1907'de Sadâret Dairesine gönderilmiştir.
[1718] BOA, DH. MKT. 467-144, 7 Za 1325 (12 Aralık 1907).
[1719] Selahattin Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 6.
[1720] Meâbir: geçitler, geçilecek yerler, köprüler, kemerler. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 665.
[1721] Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 264.

kurulmuştur. Bahsi geçen talimatnâme, iki bölümden oluşup, genel itibariyle yol çalışmalarında uyulması gereken kurallardan bahseder[1722].

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılacak yol çalışmaları için farklı tarihlerde yayınlanmış üç ayrı talimat ve nizâmnâme vardır. Yukarıda bahsedildiği üzere, ilk yol talimatnâmesi 1853 yılında hazırlanmış olup diğer ikisi aşağıda verilmiştir.

Meclis-i Meâbir'in kuruluşundan itibaren hazırlanmış olan her türlü imar nizâmnâmeleri, bu mecliste hazırlanmıştır. Bu cümleden olarak, 1861 yılında neşredilen ilk yol nizâmnâmesi, 1853 yılında hazırlanan yol talimatnâmesinden daha geniş bir sahayı içermektedir[1723]. Bu nizâmnâme, altı bab ve 31 maddeden ibaret olup 11 Kasım 1861 (8 Ca 1278) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile kabul edilmiştir[1724]. Ancak bahsi geçen nizâmnâmenin çalışanları ilgilendiren keyfi uygulamalarından dolayı, 1867 yılında altı maddelik "Amele Nizâmnâmesi" yayınlandı[1725].

Yol çalışmalarına dair en kapsamlı düzenleme, Mithat Paşa'nın Niş ve Tuna valilikleri sırasında yol çalışmalarındaki önemli uygulamalarından yararlanılarak dört fasıl ve 28 madde şeklinde hazırlanan nizâmnâme olup 14 Ağustos 1869 (6 Ca 1286) tarihinde yürürlüğe konulmuştur[1726]. Bu nizâmnâme, yol yapım, bakım ve korunmasını ayrıntılarıyla ele alıp, iş bölümü, görevliler, yapacakları hizmet ve ödenecek ücretler hükme bağlanmıştır[1727].

4.5.1. İnebolu-Kastamonu-Çankırı Yolu

Doğu-batı yönünde işleyen ve batıda Üsküdar'dan başlayıp, Gebze, İznik, Bolu, Tosya, Merzifon, Ladik, Niksar, Karahisar-ı şarki, Kelkit, Aşkale ve Erzurum yoluyla Hasankale'den bir kol, diğer bir kol ile de Tebriz'e ulaşan veya Basra Körfezi'nden gelerek Bağdat, Kerkük, Musul, Nusaybin, Diyarbekir, Harput,

[1722] Tozlu, **a.g.e.**, s. 9-13.
[1723] Tozlu, **a.g.e.**, s. 13.
[1724] Geniş bilgi için bkz. BOA, İ.M*MS*. 24-1021, 7 Ca 1278 (10 Kasım 1861).
[1725] Tozlu, **a.g.e.**, s. 17,18.
[1726] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr,* 1.Tertip, c. 2, Matbaa-i Âmire, h.1289, s 302-317; Tozlu, **a.g.e**., s. 18.
[1727] Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c: 15, S: 26, s. 158.

Malatya, Sivas ve Tokat istikametinde Merzifon'da doğu-batı yönünde işleyen bu yolla birleşen ticaret yolunun Çankırı merkezinden değil de kazâlarından geçiyor oluşu, Çankırı'nın bu ticaret yolundan yararlanmasını sınırlamıştır[1728].

Çankırı, Anadolu'dan geçen ana yol güzergâhında bulunmayıp, tali yol diyebileceğimiz ana yollara göre daha az işlek olan kuzey-güney ticaret yolunun geçtiği güzergâhta, yani Konya-Ankara-Kastamonu-Sinop arasında işleyen yolda Ankara ile Kastamonu arasında yer alması, ticaret bakımından Çankırı için bir engel teşkil etmekteydi. Bundan dolayı, 1861 yılında neşredilen ilk yol nizâmnâmesinden bir yıl sonra, İnebolu Limanının Çankırı'nın doğal bir mahreci olması sebebiyle liman ile Çankırı arasında muntazam bir yol inşası zaruri bir ihtiyaç olarak görülüp hazırlıklara başlanmıştır. Buna göre, İnebolu'dan Kastamonu'ya ve oradan Çankırı kazâsına doğru inşa edilecek yolun ilk etabı olan İnebolu - Kastamonu arası yol çalışmalarına, 1863 yılında mühendisi Binbaşı Yusuf Efendi'nin görevlendirilmesi suretiyle başlanmıştır[1729]. Yol çalışmasının ilk ayında toplam 24.497 kuruş beş para masraf vuku' bulmuştur[1730].

1864 yılında ise Kastamonu'dan Çankırı'ya kadarki kısmın inşasına başlanmış olup gelen mühendis, hazırlıkları tamamladıktan sonra, 21 Eylül 1864 tarihinde Kastamonu Mutasarrıfı, ulema, idâre meclisi üyeleri ve ahalinin hazır bulunduğu bir ortamda yapılan dua sonrası yol inşa çalışmaları başlatılmıştır[1731]. Bahsi geçen yol çalışmasının birinci mühendisliğine 3.000 kuruş maaşla Mösyö Vaydal, ikinci mühendisliğine ise 1.800 kuruş maaş ile mülazım Ahmet Efendi tayin edilmişlerdir[1732]. Yine, bu çalışma için 400 amelenin istihdamı kararlaştırılmakla birlikte, bahsi geçen amele sayısı tam anlamıyla tahsis edilememiştir[1733].

[1728] Kankal, **a.g.m.**, s. 18,19.
[1729] BOA, MVL. 687-75, 29 R 1281 (1 Ekim 1864); Fuat Recep, "Çankırı Kaya Tuzunun İnebolu İskelesine Nakli İçin Yol Yapımı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 3, Kasım 2008, s. 27.
[1730] Recep, **a.g.m.**, s. 27.
[1731] BOA, MVL. 687-75, 29 R 1281 (1 Ekim 1864).
[1732] Recep, a**.g.m**., s. 28.
[1733] BOA, MVL. 713-1, 7 R 1282 (30 Ağustos 1865).

1869 yılına kadar Çankırı'da inşa edilen toplam yol 26.131 metre iken, bu tarihte yol mühendisi mülazım[1734] Ahmet Efendi'nin gayretleriyle 8.192 metre daha ilave edilerek, toplam 34.323 metre yol inşa edilmiştir[1735]. 1870 yılında ise Çankırı yolunun Kastamonu hududu dâhilinde bulunan kısmında şosesiz ve hendeksiz yedi metre genişliğinde 10.121 metre yol inşa edilmiş iken, ilaveten de dört metre genişliğinde 2.691 metre uzunluğunda patika yol inşa edildi. Bu yıl inşa edilen toplam yol 12.812 metre idi. Çankırı hududunda ise 1870 yılında şosesiz ve hendeksiz yedi metre genişliğinde 14.924 metre yol inşa edilmiş iken, dört metre genişliğinde 1.499 metre uzunluğunda patika yol inşa edilerek, bu yıl toplam 16.423 metre yol inşa edilmiştir[1736].

Kastamonu'dan Çankırı'ya ve oradan Sinop taraflarına doğru inşa edilmesi planlanan yol çalışmaları, 1871 yılına kadar aralıksız devam etmekle birlikte, henüz tamamlanmamış olan yolun şose[1737] döşemesi ile Mayıs ayının başından itibaren inşa çalışmaları başlayan Amasra yolunun masrafları, ilk etapta mühendisler tarafından 17 yük[1738] kuruş olarak hesaplanmakla birlikte, bu meblağ yapılan düzenlemeyle yedi yük 50.000 kuruşa kadar indirilmiştir. Bahsi geçen meblağın ahaliden yardım suretiyle toplanması münasip görülmeyip, Hazine-i Celile'den tahsisi istenmektedir[1739]. Ancak yol çalışmaları mazeret gösterilip, bazı mahallerden zorla para ve mal toplatılması çeşitli şikâyetlere neden olduğundan, inşaatın tatil edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine, Sadâret Dairesinden 6 Kasım 1871 (22 Ş 1288) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, Tarik ve Meâbir Nizâmnâmesi gereğince ahaliden zorla para veya mal toplanması yasak olduğundan, gerekli tahkikatın yapılıp, neticenin bildirilmesi istenmektedir[1740]. 1871 yılının sonunda Çankırı'da

[1734] Bugünkü teğmen rütbesinin karşılığı olan askeri rütbe. Ömer Türkoğlu, *Sâlnâmelerde Çankırı [Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmelerinde Çankırı (Kengırı) Sancağı (1869-1903)]*, Kayıkçı Matbaası, Çankırı 1999, s. 606.
[1735] *KVS*, h. 1286, s. 112; *KVS*, h. 1287, s. 129,130.
[1736] *KVS*, H. 1288, s. 155,157.
[1737] Kırma taş ve kumlardan balık sırtı biçiminde yapılmış iki tarafı hendekli cadde. Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 608.
[1738] 1 yük: 100.000 kuruştur.
[1739] BOA, *BEO. AYN. d.* 955, s. 68.
[1740] BOA, ŞD. 2862-35, 9 N 1288 (22 Kasım 1871).

1.000 metre uzunluğunda şose yol ve 7.346 metre uzunluğunda ise şosesiz yol inşa edilmiştir[1741].

114 kilometre uzunluğundaki Kastamonu-Çankırı arası yol inşasına başlandıktan birkaç sene sonra ara verildiğinden, vaktiyle yapılmış olan yol ve köprüler harap olur. Sadece 1883'den 1889 yılına kadar 1.624 metre harçlı destek duvarı inşa edilmiştir[1742]. Ancak 1889 yılında yol inşa çalışmalarına tekrar başlanmıştır. 1889 yılında Ramazan-ı şerif münasebetiyle tatil edilmiş olan yol inşaatına, bayram sonrası Kastamonu ve Çankırı cihetlerinden devam edilmiştir. Yol çalışmasında baş mühendis Hamdi, mühendis muavini Şevket ve Kastamonu Sancağı mühendisi Abdülhalim Efendiler görev almışlardır. Yakın kazâ ve nahiyelerden amele takviyesi yapılıp, çalışmanın 1889 yılı sonuna kadar bitirilmesi planlanır[1743]. Bu cümleden olarak, 1889 yılında Kastamonu-Çankırı arası yolun Çankırı cihetinden 5.083 metresi tam şose olarak hizmete açılmış iken, yolun 8.195 metresinin toprak düzlemesi yapılmıştır. Kastamonu cihetinden ise at ve katırlarla geçişin bile zor olduğu Ilgaz Dağı tarafına kadar gelinerek, arabaların işlemeye başladığı ifade edilmiştir. Bu sayede, Çankırı'ya en yakın iskele olan İnebolu'ya ürünlerin nakliyatı daha kolay ve hızlı gerçekleştirilmeye başlanır[1744]. 1892 yılında ise toprak düzlemesi bitirilmiş olan 3.850 metrenin şose döşemesi 77.000 kuruş masrafla gerçekleştirilmiştir[1745].

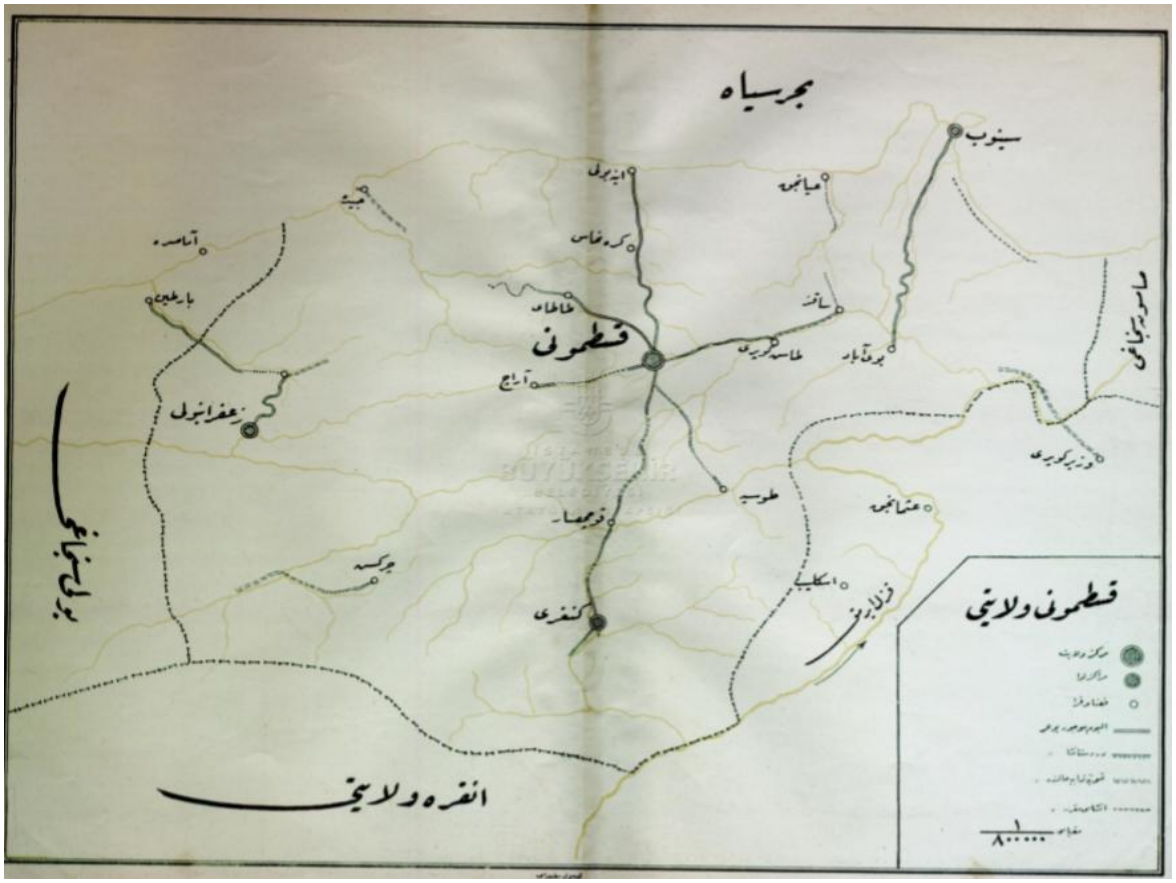
İnebolu-Kastamonu-Çankırı arası yol çalışmasının kısa sürede bitirilmesi planlanmışsa da, uzun yıllar geçmesine rağmen tamamlanamamıştır. Bunun nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: Birincisi, hükümetin yetersiz mali desteğidir. Devlet, bütün yol inşaatları için toplam 5.000.000 kuruş tahsis etmiş olduğundan, İnebolu-Kastamonu-Çankırı ve Sinop yollarının tamamlanması için 750.000 kuruş talep edilmesine rağmen, ancak 300.000 kuruş tahsis edilebilmiştir. Ayrıca geçen seneden kalan 200.000 kuruş da bu miktara ilave edilerek, toplamda 500.000 kuruş verilebileceği, geri kalan miktarın da bir sonraki sene tahsis edilebileceği bildirilmiştir. İkincisi, çalışanlar sırasında yaşanan anlaşmazlıklardır. Örneğin,

[1741] *KVS*, h. 1289, s. 159.
[1742] *KVS*, h. 1306, s. 529.
[1743] *KVG*, 11 Haziran 1889, S. 790, s. 3; *KVS*, h. 1306, s. 448.
[1744] *KVS*, h. 1306, s. 448,449.
[1745] *KVG*, 7 Mart 1892, S. 929, s. 2.

mühendis Yusuf Efendi, birkaç aylık özel masraflarının 598 kuruş olmasından dolayı, komisyonla anlaşamadığından başka bir göreve tayinini ister. Yine, yolun yapımı esnasında Mühendis Yusuf Efendi ile Mühendishâne mülazımlarından Abdi ve Ahmet Efendiler arasında yol güzergahı hakkında ihtilaflar çıkmıştır. Üçüncüsü, yol çalışmalarında çalışmak istemeyip, istisna tutulmak isteyenler olduğu gibi, amele kaydedilip hizmetten imtina edenler de olmuştur. Ayrıca zaman zaman usta, alet ve edevat temininde de güçlükler yaşanmıştır[1746].

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, 1913 tarihli bir haritada 89 kilometrelik mesafeye sahip İnebolu-Kastamonu arası yolun şose yol çalışmasının tamamlandığı, 114 kilometre mesafeli Kastamonu-Çankırı arası yolun ise 80 kilometrelik kısmının şose yol çalışmasının bitirildiği anlaşılmaktadır[1747].

Harita 4.1. İnebolu-Kastamonu-Çankırı arası yol haritası

Kaynak: Dâhiliye Nezâreti, Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti, **a.g.e**., s. 72.

[1746] Recep, a**.g.m**., s. 29.
[1747] Dâhiliye Nezâreti, Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti, *Vilâyât Yolları Haritası*, Hilal Matbaası, İstanbul 1913, s. 72, 74.

4.5.2. Çankırı-Ankara Yolu

Çankırı topraklarının verimliliğinden dolayı Ankara treninden faydalanmak üzere 1893 yılında Çankırı'dan Kalecik'e kadar bir şose yol inşası ve Kalecik'den Ankara'ya kadar yapılacak yolun ise Ankara Vilâyetince yapılması talep edilmeiştir[1748]. Harita 1'de gösterildiği üzere, yol çalışmalarına başlanmış ancak Çankırı-Ankara arası mesafenin 18 kilometrelik kısmının şose çalışması tamamlanmakla birlikte[1749], yolun tamamının 1915 yılına kadar da bitirilemediği anlaşılmaktadır[1750]. İnebolu-Kastamonu-Çankırı başlığı altında verilen haritadan başka malûmat yoktur.

[1748] BOA, DH. MKT. 2050-109, 21 B 1310 (8 Şubat 1893).
[1749] Dâhiliye Nezâreti, Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti**, a.g.e.**, s. 74.
[1750] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).

5. KONOMİ

5.1. Osmanlı Panayırları

Osmanlı ticaret hayatında önemli bir yere sahip olan panayır organizasyonları, yılda bir veya birkaç defa belirli zamanlarda, bir haftadan bir buçuk aya kadar sürelerle açık duran, oldukça geniş bir bölgenin gereksinimlerini karşılamak üzere yerli ve yabancı tüccarın malını pazarladığı ve devlet müdahalesinin yapıcı olarak kullanıldığı büyük ve küçük ölçekli fuar alanlarıdır[1751]. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren Anadolu'da çoğunlukla konar-göçerlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaylalarda kurulan ve yayla hayatı boyunca devam eden panayırların varlığı tespit edilebilmekle birlikte, bu organizasyonlar yoğun olarak Rumeli'de düzenlenmekteydi. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da meydana gelen sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan üretim artışı ve kapitalizmin gelişimine paralel biçimde yaşanan serbest ticaretin yaygınlık kazanması, panayır organizasyonlarının sayısının bütün Osmanlı ülkesinde artışına neden olmuştur[1752].

Perakende satışın yanı sıra toptan ticaretin de gerçekleştirildiği panayırlar, kuruldukları bölgenin iktisadi yapısını canlandırmak, bölgede yaşayan halkın refah seviyesini artırmak, maliyeye gümrük vergisi sağlamak ve alınıp-satılan malların denetimlerini sağlamak bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca panayırlar başta esnaf olmak üzere, çiftçi ve köylünün dünyanın diğer ülkelerindeki üretim tekniklerinden haberdar olmalarını sağlama açısından da birer iletişim merkezi olma rolünü üstlenmektedirler[1753].

Hem yerli esnafın korunmasını sağlamak, hem de şehrin ticari dengesinin bozulmasına engel olmak amacıyla panayırlar şehrin dışında kurulurdu. Çoğunlukla bahar ve yaz aylarında kurulan panayırların açılış tarihlerinin belirlenmesi sırasında, civardaki diğer panayırlar da dikkate alınmaktaydı. Bu sayede panayırlar arasındaki

[1751] Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18. ve 19. yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 9.
[1752] Özer Küpeli, "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair", *Osmanlı***,** c. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 491, 496; Tahsin Özcan, "Pazar", *TDVİA, c:* 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 207.
[1753] Ercüment Balcı, "Osmanlı Panayırları İçin Bir Envanter Denemesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S: 174, Mayıs-Haziran 2008, s.142; Kadir Arslanboğa, "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Bir Fuar: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı'nın 1769 ile 1818 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c: 8, S: 36, Şubat 2015, s. 775.

ticari ve sosyal bağların artırılması hedeflenmekte, tacirlerin bir panayırdan diğerine gidebilmesi için imkân oluşturulmaktaydı[1754].

Yörenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan haftalık pazarlar mahalli belediyenin hizmetleri arasında iken, panayırlar merkezi otorite tarafından organize edilen ticaret mekânlarıdır[1755]. Ancak Tanzimat'ın ilanından sonra panayır organizasyonu işlerine belediyelerin nezâret ettiği görülmektedir[1756]. 18. ve 19. yüzyıl panayırları bölgesel (ulusal) ve uluslararası panayırlar olmak üzere iki konumda incelenebilir. Büyük ölçekli ve uluslararası konumdaki panayırlar Rumeli'de kurulmaktaydı. Uzuncaabad-ı Hasköy[1757], İslimye, Silivri, Petriç ve Siroz panayırları, yerli ve yabancı tüccarın katıldığı büyük ölçekli ve uluslararası panayırlardır. Anadolu'da ise; Ankara-Yapraklı[1758], Zile, Amasya, İzmir-Buca, Balıkesir, Çan ve Gönen'de kurulan panayırlar büyük ölçekli olmayan, ulusal panayırlar olarak ifade edilmiştir[1759].

Günümüzde Türkiye genelinde kurulan panayırların dağılımına dair 2015 yılında yapılan bir çalışmaya göre toplam 71 panayır tespit edilip, bu panayırların 15'er tanesi Çanakkale ve Balıkesir'de iken 21 tanesi Bolu'dadır[1760]. Buna göre, Türkiye'deki panayırların büyük bir kısmı Çanakkale, Balıkesir ve Bolu'da toplanmıştır. Şimdi de, ticari bir geçiş güzergâhı olan Çankırı'da kurulan tarihi Yapraklı, Çankırı ve Çerkeş Panayırlarından bahsedilecektir.

[1754] Özcan, **a.g.m.**, s. 207.

[1755] Merkezi otoritenin taşradaki uzantısı sayılan vilâyet idâre meclisleri, yörede kurulması planlanan Pazar ve panayır yerlerinin belirlenmesi ve idaresi konusunda önemli rol üstlenmektedirler. Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 1, Matbaa-i Âmire, 1289, s. 641-642.

[1756] Küpeli, **a.g.m.**, s. 491.

[1757] Osmanlı Devleti'nin ticari hacmi en büyük panayırı Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırıdır. Arslanboğa, **a.g.m.**, s. 776.

[1758] Yapraklı Panayırına her dönem yerli tüccarın yanı sıra, yabancı tüccarın da yoğun olarak katıldığını, dolayısıyla uluslararası bir panayır mahalli olduğunu belgelerden tespit edebilmekteyiz. BOA, MVL. 301-72, 7 Z 1272 (9 Ağustos 1856); BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856); BOA, MVL. 418-9, 3 Z 1279 (22 Mayıs 1863); bir başka kaynakta, Yapraklı Panayırında yapılan alışverişte yerli malların yanı sıra, diğer memleketlerden gelen malların da mübadele edildiği ya da satıldığı ifade edilmektedir. Hacışeyhoğlu Hasan Üçok, *Çankırı Tarih ve Halkiyatı (Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı)*, Okuyan Adam Yayınları, Ankara Ekim 2002, s. 290.

[1759] Şen, **a.g.e.**, s. 11.

[1760] Uğur Durmaz, "Türkiye'de Etimolojik Anlamını Koruyan İki Panayır: Bozcaada Aya Paraskevi ve Gökçeada Meryem Ana Panayırı", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, c: 10, S: 20 Aralık 2017, s. 281.

5.1.1. Yapraklı Panayırı

5.1.1.1. Mevkisi

Tosya'ya altı saat[1761] ve Çankırı'ya dört[1762], beş[1763] ya da altı saat[1764] mesafede bulunan Tuht Kazâsının yarım saat[1765] ya da sekiz kilometre uzağında bulunup Ay-söküsü Köyü yakınlarındaki[1766], 1780 metre rakımlı Yapraklı Yaylasında kurulurdu[1767]. Ancak belirtilen rakamların yürüme mesafesi esas alınarak hesaplandığını ifade edebiliriz.

Anadolu'yu kuzey-güney yönünde kat' eden Antalya, Konya, Ankara, Çankırı ve Kastamonu üzerinden dönemin askeri deniz üssü ve son derece önemli bir ticaret limanı işlevindeki Sinop'a bağlanan kervan yolunun üzerinde yer alan Yapraklı Panayırı, tarihi ipek yolunu takip eden ticaret yollarının kesiştiği noktada yer alması, uzun yıllar Anadolu'nun en önemli ticari ve ekonomik pazarlarından birisi olmasını sağlamıştır[1768].

Etrafı ormanlarla çevrili geniş bir ova üzerine kurulan panayırın muhtelif su kaynakları olmakla beraber kırk filkeli (musluk) çeşmesi[1769] bugün mevcuttur[1770].

[1761] BOA, HAT. 1233-48013, 29 Z 1246 (10 Haziran 1831).
[1762] BOA, MVL. 573-42, 29 L 1274 (12 Haziran 1858).
[1763] BOA, MVL, 172-74, 26 B 1272 (2 Nisan 1856).
[1764] BOA, C. ML. 244-10155, 29 B 1264 (1 Temmuz 1848).
[1765] BOA, ŞD. 2882-31, 5 C 1293 (28 Haziran 1876).
[1766] Eduard Flottwell, *Aus dem Stromgebiet des Qyzyl-Yrmaq (Halys)*, Petermann's Mitteilungen Ergh, Nr. 114, Gotha, 1895, s. 38.
[1767] Bahattin Ayhan, *Çankırı (tarih, kültür, turizm yazı dizisi-1)*, Çanfed Yayınları, 2. Baskı, İstanbul Mayıs 2008, s. 467. Kastamonu tüccarı tarafından 1870 yılında Kastamonu Vilâyetine gönderilen tahriratta, Yapraklı Panayırının Çankırı merkez kazâsına yarım saat mesafede bulunan kışla-yı hümâyûna taşınması teklif edilmişse de sonuç alınamamıştır. BOA, DH. MKT. 1310-28, 6 L 1286 (9 Ocak 1870).
[1768] Murat Karaca, *Türkiye'de Panayır Kültürü ve Çankırı Panayırları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 284; Ömer Türkoğlu, "Tarihi Yapraklı Panayırı Hakkında Bazı Notlar", *Çankırı Araştırmaları Dergisi***,** c: 3, S: 3, Kasım 2008, s. 158; Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-1- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c: 6, S: 1, 2006, s. 212.
[1769] Bu çeşme belediye tarafından onarılarak 33 çeşme haline getirilmiş bulunmaktadır, (http://genekli.blogcu.com/yaprakli-ilcesi-resimleri-ve-tarihi/4238957). Ancak bir başka kaynakta, bahsi geçen çeşmenin mevcut olmayıp, suyunun belediye tarafından ilçeye dağıtıldığı ifade edilmiştir. Karaca, **a.g.e.**, s. 282.
[1770] Üçok, **a.g.e.**, s. 286.

5.1.1.2. Açılış Tarihi

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar etkinliğini devam ettirerek[1771], her sene 15-20.000 tacirin gelip alışveriş yaptığı[1772] Yapraklı Panayırı'nın ya da Yapraklı Dağı Panayırı'nın[1773] tarihinin ne kadar eski olduğu bilinmemekle birlikte, altı asır evvel yaşamış Kaygısız Abdal'ın bir şathiyyâtında bu Panayırdan bahsedildiği gibi[1774], Kâtip Çelebi'nin Cihânnümâsında da Yapraklı Pazarı olarak zikredilmektedir[1775].

Bununla birlikte, şimdiye kadar bu panayır ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz en erken kayıt olan ve 1766 (h.1180) tarihini taşıyan bir vesikada, her sene düzenlenen panayırın Cuma Namazı sonrası başlayıp üç gün boyunca sürdüğü belirtilerek, ulema sınıfına mensup Mustafa Efendi isminde birisinin vaiz olarak panayır mekânına tayin edildiği ifade edilmektedir[1776]. Yine, 1831 yılında organize edilen Yapraklı Panayırının da Cuma Namazı sonrası açılıp, üç gün boyunca faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır[1777]. Tanzimat'ın ilanından itibaren Yapraklı Panayırının açılış tarihleri daha düzenli bir şekilde takip edilebilmiştir.

Tablo 5.1: Yapraklı Panayırının açılış tarihleri

Açılış Tarihi	Açılış Günü	Süre
1831[1778]	Cuma	-
Ağustos 1840[1779]	-	-
Ağustos 1841[1780]	-	7 Gün
17[1781] Eylül 1842[1782]	-	7 Gün[1783]

[1771] Ayhan, **a.g.e.** s. 467.
[1772] BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).
[1773] BOA, DH. MKT. 2090-31, 25 Ra 1316 (13 Ağustos 1898).
[1774] Şathiyyatının bir bölümünde Yapraklı Panayırından şöyle bahsedilmiştir: "Gider Yapraklı'ya alırım tosun, Boyunduruk bilmez acemi olsun, Müşteri gelince semizce bulsun, Bazı bilmezlere torlak satarım". Üçok, **a.g.e.**, s. 285.
[1775] Çelebi, **a.g.e.**, s. 647.
[1776] BOA, AE. S*MS*T. III. 2-64, 29 Z 1180 (28 Mayıs 1767).
[1777] BOA, HAT. 1233-48013, 29 Z 1246 (10 Haziran 1831).
[1778] BOA, HAT. 1233-48013, 29 Z 1246 (10 Haziran 1831).
[1779] BOA, C. ML. 539-22164, 20 Ra 1256 (22 Mayıs 1840).
[1780] BOA, C. İKTS. 38-1880, 3 S 1257 (27 Mart 1841).
[1781] William Francis Ainsworth, *Travels and researches Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, c.1, London 1842, s. 113.
[1782] Ainsworth, **a.g.e.**, c. 2, s. 38.
[1783] Ainsworth, **a.g.e.**, c. 1, s. 113.

1846[1784]	Çarşamba	15 Gün
Ağustos 1847[1785]	-	-
Ağustos 1854[1786]	-	-
Ağustos 1856[1787]	-	3[1788] Gün
7 Ağustos 1857[1789]	Cuma	3 Gün
Eylül 1858[1790]	-	3 Gün
27 Ağustos 1860[1791]	Pazartesi	-
27 Ağustos 1861[1792]	-	-
16 Ağustos 1862[1793]	Cumartesi	3[1794] Gün
Ağustos 1864[1795]	-	3[1796] Gün
Ağustos 1867[1797]	-	-
Ağustos 1869[1798]	-	-
1 Eylül 1871[1799]	Cuma	3 Gün
1 Eylül 1872[1800]	Pazar	3 Gün
4 Eylül 1873[1801]	Perşembe	3 Gün
4 Eylül 1874[1802]	Cuma	3 Gün
22 Eylül 1875[1803]	Çarşamba	5 Gün

[1784] *DS*, h. 1263, s. 19.
[1785] BOA, İ. MVL. 104-2286, 5 N 1263 (17 Ağustos 1847); BOA, MVL. 14-47, 27 Ş 1263 (10 Ağustos 1847).
[1786] BOA, MVL. 663-75, 27 Za 1270 (21 Ağustos 1854).
[1787] BOA, MVL. 573-42, 29 L 1274 (12 Haziran 1858).
[1788] BOA, MVL, 172-74, 26 B 1272 (2 Nisan 1856).
[1789] BOA, MVL. 313-3, 29 Z 1273 (20 Ağustos 1857); BOA, A.) MKT. UM. 268-62, 29 Ca 1273 (25 Ocak 1857).
[1790] BOA, MVL. 577-46, 2 R 1275 (9 Kasım 1858).
[1791] BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).
[1792] BOA, İ. MVL. 468-21235, 15 M 1279 (13 Temmuz 1862).
[1793] BOA, A.) MKT. MHM. 241-12, 28 Ra 1279 (23 Eylül 1862). Ancak bir başka vesikada Yapraklı Panayırının 27 Ağustos günü açılmasının adet olduğu belirtilmektedir, BOA, İ. MVL. 468-21235, 15 M 1279 (13 Temmuz 1862); BOA, MVL. 631-67, 1 M 1279 (29 Haziran 1862).
[1794] BOA, MVL. 626-53, 20 L 1278 (20 Nisan 1862).
[1795] BOA, MVL. 667-73, 27 Ş 1280 (6 Şubat 1864).
[1796] BOA, MVL. 683-84, 7 Ra 1281 (10 Ağustos 1864); BOA, A.) MKT. MHM. 310-10, 25 Ra 1281 (28 Ağustos 1864).
[1797] BOA, MVL. 541-19, 27 Ra 1284 (29 Temmuz 1867).
[1798] BOA, *BEO. AYN. d.* 958, s. 72.
[1799] *KVS*, h. 1288, s. 121.
[1800] *KVS*, h. 1289, s. 126.
[1801] *KVS*, h. 1290, s. 127; BOA, *A.) d.* 849, s. 148.
[1802] *KVS*, h. 1291, s. 147.
[1803] *KVS*, h. 1292, s. 121.

22 Eylül 1876[1804]	Cuma	3 Gün
22 Eylül 1877[1805]	Cumartesi	3 Gün
22 Eylül 1878[1806]	Pazar	3 Gün
22 Eylül 1879[1807]	Pazartesi	3 Gün
15 Eylül 1895[1808]	Pazar	-
23 Eylül 1898[1809]	Cuma	-
Eylül 1907[1810]	-	-

Tablo 1'e göre, Yapraklı Panayırının kuruluş tarihleri ile faaliyet sürecinin ağustos ve eylül ayları olup genel itibariyle üç gün sürdüğü anlaşılmaktadır. Kayıtlarda her sene düzenlenen Yapraklı Panayırının Cuma Namazı sonrası açılıp, üç gün sürdüğü belirtilmekle birlikte, açılış günlerinin haftanın diğer günlerinde de gerçekleştiği ve panayırın 15 güne kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca 1871 yılından itibaren düzenlenen panayır organizasyonlarının eylül ayının muhtelif günlerinde açıldığı tespit edilmketedir.

Diğer panayır yerlerinde olduğu gibi dua ile açılışı yapılan[1811] Yapraklı Panayırının açılışına iki gün kala vilâyet, sancak ve kazâların mülki amirleri kâmilen panayıra geldiklerinden, çam dallarından bir hükümet dairesi kurulur iken, kadılar da mahkeme kurarlardı[1812]. Bu cümleden olarak, Ainsworth, 1842 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırına Ankara Paşasının da katıldığı ifade etmektedir[1813].

Tablo 1'e göre, Yapraklı Panayırının faaliyet süreci 1907 yılına kadar takip edilebilmekle birlikte, bazı kaynaklarda 1892 yılında Ankara-İstanbul tren hattının açılmasıyla birlikte, Çankırı'ya gelen tüccarın ticaretin daha yoğun olduğu İstanbul'a

[1804] *KVS*, h. 1293, s. 140.
[1805] *KVS*, h. 1294, s. 163; ancak bir başka kayıtta Yapraklı Panayırının Ağustos 1877 tarihinde açıldığı belirtilmiştir. BOA, ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).
[1806] *KVS*, h. 1295, s. 115; ancak bir başka kayıtta, Yapraklı Panayırının Ağustos ayında hiçbir asayiş sorunu yaşanmadan sona erdiği ifade edilmiştir, BOA, *BEO. VGG. d*. 931, s. 19.
[1807] *KVS*, h. 1296, s. 123.
[1808] *Servet-i Fünûn (İlave Kısmı)*, c. 9, S. 229, (30 Temmuz 1895), s. 10.
[1809] BOA, DH. MKT. 2090-31, 25 Ra 1316 (13 Ağustos 1898).
[1810] BOA, DH. MKT. 1209-5, 30 N 1325 (6 Kasım 1907).
[1811] BOA, MVL. 505-83, 22 R 1283 (3 Eylül 1866).
[1812] Üçok, **a.g.e.**, s. 290.
[1813] Ainsworth, **a.g.e.**, c. 1, s. 113.

yönelmesine neden olduğu belirtilmiştir. 1889 (h.1306) yılından sonra Yapraklı Panayırının ticaret hacmi küçülmeye başlayıp, ileriki yıllarda gelen tacirlerin panayır mahalline gitmeyerek, şehirde alışveriş etmeyi tercih etmeleri üzerine, Yapraklı Panayırı, şehir panayırı şeklinde sadece hayvan ve zahire alışverişinin yapıldığı bir pazara dönüşmüştür[1814].

5.1.1.3. İmârı

Panayırlara katılan esnaf ve tüccarın ihtiyaçlarına cevap verebilecek altyapı çalışmaları ile mallarını pazarlayabilecekleri daimi dükkânların inşası önemli bir husustur. Zira her yıl yeniden dükkân inşası, tüccarı mali bakımdan zor durumda bırakıyordu. Bundan dolayı devlet, yapılması planlanan daimi dükkânların inşası konusunda önemli rol oynayıp, gerekli finansman desteğini servet sahipleri tarafından sağlamaya çalışmıştır.

Yapraklı Panayırına gelen tüccarın mal ve eşyalarını muhafaza etmek amacıyla inşa edilen dükkânlardan önce, her sene panayır mevsimi yaklaştığı zaman ahaliye civar ormanlarda bulunan çerk ağaçları kestirilip, tüccar için geçici kulübeler yapılırdı. Ancak bu uygulama hem ormanların ciddi manada zarar görmesine yol açmakta, hem de panayırın açılış dönemi hasat mevsimine denk geldiğinden ahalinin müşkil durumu düşmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı, panayır mahalline Mehmet Efendi, Hacı Ahmet oğlu Mehmet[1815] ya da es-Seyyid Gözlüklü Mehmet Kâmil Efendi[1816] olarak bilinen eski Çankırı Kaymakamı tarafından yapılacak olan dükkânlar sayesinde, ahali bahsi geçen zulümden kurtulacağı gibi, ormanların da tahrip olmasının önüne geçilmiş olunacaktır[1817]. Ayrıca ahali tarafından vekil olarak tayin edilen müderris Tosyalı Hoca Ömer Efendi tarafından bu konuya dair Bâb-ı Ali'ye takdim edilen arzuhal, buradan Maliye Hazinesine havale edilmiştir. Neticede, Mehmet Efendi'ye panayır mahallinde dükkân inşası için 5 Şubat 1854 (7 C 1270) tarihinde izin verilmiştir[1818].

[1814] Ahmet Talat, *Çankırılı Şairler*, c. I, Çankırı Matbaası, Çankırı 1930, s. 7; Ayhan, **a.g.e.**, s. 467; Türkoğlu, **a.g.m.**, s. 159.
[1815] BOA, ŞD. 2393-32, 20 L 1287 (13 Ocak 1871).
[1816] BOA, *BEO. VGG. d*. 153, s. 232; BOA, ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).
[1817] BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).
[1818] BOA, MVL. 505-72, 29 R 1283 (10 Eylül 1866).

Hacı Ahmet oğlu Mehmed, 25 kile[1819] tohumu kaplar büyüklükte bir miri araziyı 1.000 kuruş muaccele[1820] vererek almış olup 17 Haziran 1854 (21 N 1270) tarihinde kendisine tapu verilmiştir. Ancak Defter-i Emânet'e gönderilen bir tahriratta, bahsi geçen arazinin Tokat'daki Hatuniye Vakfına ait olduğu belirtilip, bir vakıf arazisinin ne sebeple miri araziye dönüştürüldüğü maliye dairesinden sorulmaktadır[1821]. Yapılan tahkikat sonucunda, arazinin Hatuniye Vakfına ait olduğu anlaşılıp, geçmişten beri Yapraklı Panayırı yeri olarak kullanıldığı ve gelirlerinin Maliye Hazinesi ile Evkâf Hazinesine aktarılarak bir süre sonra miri olarak kaydedildiği ifade edilmiştir. Bundan dolayı, Hacı Ahmet oğlu Mehmed'e verilen arazinin öşür hasılatı nisbetinde Hatuniye Vakfı için mukataa-i zemin tahsisi istenmiştir.Bu durumda adı geçen vakıf tarafından Hacı Ahmet oğlu Mehmed'e senet verilmesine gerek kalmayıp, onun yerine Hazine-i Celile tarafından kendisine mülknâme verilmesi Şurâ-yı Devletçe uygun görülmüş olmakla birlikte[1822], Arazi Kanûnnâme-i Hümâyûnu'nun 95. maddesi gereğince, eskiden beri Pazar ve panayır yeri için terk ve tahsis kılınan mahallerin alınıp satılması ya da bir kimsenin müstakilen tasarrufu için senet verilmesi yasak kılınmıştır[1823]. Ancak Mehmet Efendi, bahsi geçen kanun maddesine aykırı uygulamaların yaşandığını belirterek, Varna civarındaki Mecidiye Kasabasında yer alan Karasu Panayırı arazisinin başkalarına temliken satıldığını ve buna dair hazırlanan pusulanın Defterhâne-i Âmire'den 27 Aralık 1862 (5 B 1279) tarihinde Ceride-i Havâdis'e gönderilmek suretiyle ilan edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Maliye Hazine-i Celilesi tarafından bu haber Tercümân-ı Ahvâl'e gönderilerek de ilan edilmiştir[1824].

Yapraklı Panayırı arazisini satın alan Mehmet Efendi, gelen tüccarın mallarını ve eşyalarını güneşten ve yağmurdan muhafaza etmek amacıyla[1825] 940[1826], 948[1827],

[1819] Kile, Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılan hububat ölçü birimi olup bu ölçü bölgelere göre farklı değerlere sahiptir (Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 63); 1841'den beri Türkiye'de kile her yerde 35,27 litre, yani 20 okka'lık eski buğday ağırlığına eşittir. Ancak resmi İstanbul kilesi yanında Anadolu'da birtakım mahalli kile ölçülerinin kulanımına da devam edilmiştir (Walther Hınz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 51).
[1820] Beylik ve evkâf kiralarından peşin alınan kısım. Develliođlu, **a.g.e.**, s. 783.
[1821] BOA, ŞD. 2393-32, 20 L 1287 (13 Ocak 1871).
[1822] BOA, A.) MKT. MHM. 466-67, 24 Ş 1290 (17 Ekim 1873).
[1823] BOA, İ. MVL. 432-19022, 3 Za 1276 (23 Mayıs 1860).
[1824] BOA, MVL. 667-73, 27 Ş 1280 (6 Şubat 1864).
[1825] BOA, MVL, 172-74, 26 B 1272 (2 Nisan 1856).

950[1828], 956 ya da 999[1829] dükkân inşa edip, dokuz bekçihâne, iki kahvehâne[1830], ekmek fırınları, cami', sıbyân mektebi, medrese, iki bâb imam ve müderris haneleri[1831], hamam, üç göz değirmen, zirâ'hâne, tahta hizar fabrikası ve sair yapıları da inşa ve ilave ederek tam bir kasaba şekline koymak ister.

Mehmet Efendi'nin Yapraklı Panayırında inşa ettirmiş olduğu dükkânların kereste ve diğer masraflarının toplamı, Çankırılı Boyacıoğlu[1832] Abdullah Efendi'nin hanesinde tutmuş olduğu deftere göre 75.862 kuruştur. Ancak dükkânların acele bir şekilde yapılmasından dolayı inşasında bazı eksiklerin bulunması[1833], çok fazla yağan yağmur ve kar ile şiddetli rüzgarın etkisiyle yıkılıp, yeniden 80.000 küsur kuruş masrafla inşa edildiği Barış (بارش) adlı tacirin tuttuğu defterde ifade edilmiştir. Buna göre, iki defa inşa edilen dükkânların toplam masrafının bir yük 50 küsur kuruş tuttuğu Çankırı Meclisince hazırlanan mazbatada belirtilmektedir[1834]. Ancak es-Seyyid Mehmet Kâmil Efendi, 11 Aralık 1860 (27 Ca 1277) tarihli bir beyanında, kış mevsiminin şiddetiyle çok fazla yağan kar ve yağmurdan dolayı dükkânların tamamının yıkıldığını belirtip, ertesi sene birkaç bekçihânenin de ilavesiyle 886.749[1835] kuruşa yeniden inşa edildiğini ifade eder. Bahsi geçen inşaatın masrafları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.2: 1855 yılında ikinci defa inşa edilen Yapraklı Panayırı dükkânlarının inşaat masrafları

İnşaat Kısmı	Ücret
Muhafaza duvarlarıyla dükkân ve hânelerin temellerine sarf olunan taş	79.315 kuruş
Her biri 7.584 kuruştan muhafaza duvarlarına sarf olunan altı Hatil(حاطيل)[1836]	45.504 kuruş

[1826] BOA, MVL. 301-72, 7 Z 1272 (9 Ağustos 1856).
[1827] BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).
[1828] BOA, MVL. 418-9, 3 Z 1279 (22 Mayıs 1863).
[1829] Üçok, **a.g.e.**, s. 286; Ayhan, **a.g.e.**, s. 467; Talat, **a.g.e.**, s. 7.
[1830] BOA, ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).
[1831] BOA, MVL. 418-9, 3 Z 1279 (22 Mayıs 1863); BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).
[1832] BOA, MVL. 418-9, 3 Z 1279 (22 Mayıs 1863).
[1833] BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).
[1834] BOA, MVL. 635-33, 3 S 1279 (31 Temmuz 1862); MVL. 649-9, 23 L 1279 (13 Nisan 1863).
[1835] Mehmet Efendi, bir başka belgede, Yapraklı Panayırında ikinci defa inşa edilen dükkânların inşaat masraflarını 888.000 kuruş olarak ifade etmektedir. BOA, A.) MKT. MVL. 117-29, 1 Z 1276 (20 Haziran 1860).
[1836] Ağırlığı yatay olarak dağıtmak ve duvarların düşey doğrultudaki çatlamalarını önlemek için duvarın içine yatay olarak boydan boya uzatılan ahşap, tuğla ya da beton bağlama öğesi.

Her biri 5 kuruştan 1.040 Sütun	5.200[1837]
Her biri 15 kuruştan 422 Taban	6.330 kuruş
Dükkânların ara bölmelerine her biri 5.020 kuruştan 15 Anbar	75.300 kuruş
Her biri 10 kuruştan 758 Kiriş	7.580 kuruş
Koçhisar Tahtası için her biri beş kuruştan 15.485 nakliye	77.425 kuruş
Kiremit yerine sarf olunan yarma tahtası için her biri 15 kuruştan 910 nakliye	13.650 kuruş
Her biri 20 paradan[1838] 50.000 Çerk	25.000 kuruş
Tavan için her biri 5 kuruştan 3.520 Yuvarlama	17.600 kuruş
Hanelere ve dükkânlara döşeme için her biri 20 kuruştan 330 Kebir-i Yuvarlama	6.600 kuruş[1839]
Def'ahâneler ve Kahve Dükkânlarına çatma için 25 kuruştan 615 Kebir-i Yuvarlama	15.375 kuruş
Her biri 30 kuruştan 320 Kebir-i Çapnı (چاپنی)	9.600 kuruş
Her biri 30 kuruştan 34 pencere parmaklığı	1.020 kuruş
Kafes imaliyesi ve kafes çivisi	8.750 kuruş
Her biri beş kuruştan 100 çam	500 kuruş
Her biri 70 kuruştan 25 adet hanelerin kapı kilitleri ve takımları	1.750 kuruş
Her biri 20 kuruştan 20 dolap kiliti	400 kuruş
Her biri 250 kuruştan çarşı kapılarına altı büyük kilit takımı	1.500 kuruş
Kapı ve ahırlara her biri 5 kuruştan 35 Kebir-i Halka	175 kuruş
Çankırı Kilesi ölçüsünde her biri 25 kuruştan 100 nakliye Acı Kireç	2.500 kuruş
Kastamonu ve Çankırı'dan satın alınan her biri yedi kuruştan 17.584 nakliye çeşitli malzemeler	123.088[1840] kuruş
Her biri 7 kuruştan 19.474 dülger[1841] ve duvarcı yevmiyesi	136.318 kuruş
Her biri 3 kuruştan 38.948 rençber[1842] yevmiyesi	116.844[1843]
Bina aralarını tathir (temizleme) ve dükkânları toprak doldurmaya çalışan rençberlerin yevmiyesi	21.000 kuruş
Kazma, kürek, ip ve sair malzemeler	15.091 kuruş

[1837] Belgenin aslında 5.210 kuruş yazıyor.
[1838] 20 para yarım kuruşa tekabül eder.
[1839] Belgenin aslında 10.600 kuruş yazıyor.
[1840] Belgenin aslında 123.388 kuruş yazıyor.
[1841] Kaba ahşap yapı işleriyle ilgilenen kimse demektir.
[1842] Sıkıntı çeken, ağır işlerde çalışan. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1062.
[1843] Belgenin aslında 136.318 kuruş yazıyor.

Bir hâneye her biri yedi kuruştan 100 nakliye kiremit	700 kuruş
Panayır çarşısı bekçilerine yapılan masraflar	48.850 kuruş
Toplam	849.765[1844]

Kaynak: BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).

1855 yılında Mehmet Efendi tarafından Yapraklı Panayırında inşa ettirilen dükkânlara sarf olunan kerestenin nakliyesinde çalışmak üzere Koçhisar Kazâsı eski müdürü Mustafa Bey'in temin ettiği dokuz kişinin 3.000 kuruş alacakları olduğu anlaşılıp, bahsi geçen meblağın zahire ihracıyla karşılanması istenmiştir[1845].

İmâr çalışmalarının sürdüğü esnada, tapulu arazi üzerine adı geçen binaların inşası izni için Mehmet Efendi'ye verilmesi gereken Mülknâme-i Hümâyûn'un incelenmesi istenmiştir[1846]. Ayrıca Mehmet Efendi'nin araziyi satın alma işlemi sırasında unvanını gizli tutması[1847] ve bahsi geçen arazinin dört, beş yük kuruş değeri olduğu halde, Mehmet Efendi'nin 1.000 kuruş muaccele ile tasarrufuna aldığına dair gelen şikâyet üzerine, Cezâ Kanûnnâme-i Hümâyûnu'nun 15. maddesi gereğince iki sene müddetle Yozgat'a gönderilip[1848] inşa edilen dükkânların devlet tarafından zabtına karar verilmiştir[1849]. Mehmet Efendi Yozgat'a gönderilince, panayırı idare etmek üzere Şakir Paşa tayin edilmiştir[1850].

Mehmet Efendi'nin Yozgat'da ikâme etme süresi dolunca, Dersaadet'e gidip, kendi tasarrufundan alınan dükkânların ya inşaat masrafları olan 888.000 kuruş ile Bozok Mâl Sandığında emaneten tutulan[1851] 1856 ve 1857 yılları hasılatının kendisine verilmesi ya da dükkânların kendisine terkini istemektedir. Bu arada, Mehmet Efendi'nin kaymakamlığı döneminde zimmetine para geçirdiği ve hizmet namıyla kazâlardan ve müdürlerden para aldığına dair Çankırılı Hacı Sait Efendi, Yozgat Meclisi azasından Abdülcabbarzâde Ahmet Bey ve diğer bazı kişilerden gelen şikâyetler üzerine, olayı tahkik etmek amacıyla Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası

[1844] Belgenin aslında 886.749 kuruş yazıyor.
[1845] A.) MKT. UM. 187-57, 8 B 1271 (27 Mart 1855).
[1846] BOA, ŞD. 2887-13, 5 C 1293 (28 Haziran 1876); İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).
[1847] BOA, MVL. 578-10, 15 Ra 1275 (23 Ekim 1858).
[1848] BOA, ŞD. 2887-13, 5 C 1293 (28 Haziran 1876).
[1849] BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861); İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).
[1850] BOA, MVL. 578-10, 15 Ra 1275 (23 Ekim 1858); BOA, A.) MKT. UM. 268-62, 29 Ca 1273 (25 Ocak 1857); BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).
[1851] BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).

memurlarından Kâmil Efendi, Ankara'ya gönderildi. Yapılan incelemeler sonucunda Mehmet Efendi'nin zimmetine para geçirdiğine dair iddiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, inşaat masrafları 100.000 kuruş olarak hesaplanıp, adı geçen miktarın iki yıllık dükkân kiraları hasılatından ödenmesi istenmiştir.Ancak Mehmet Efendi, mutasarrıfı olmayan vakıf arazisi üzerine inşa ettiği dükkânların kanun gereğince yıkılması durumunda, enkazını talep edince, kendisine tahsis edilen kira hasılatı hazineye aktarılır[1852]. Panayır dükkânlarının yıkılması söz konusu olmakla birlikte, Mehmet Efendi'nin dükkân kiraları hasılatından Hazine-i Celile'ye ödemesi gereken iki yük 66.000 kuruşun gönderilmediği anlaşıldığından, Sadrazam Buyuruldusu ile dükkânların yıkılmasına ruhsat verilmemiştir[1853].

Mehmet Efendi, 1867 yılında Maliye Nezâretine göndermiş olduğu arzuhalde, Yapraklı Panayırında 900'den fazla dükkân, namazgah ve mektep inşa edip, ilk iki sene dükkân kira gelirlerini aldıktan sonra, bahsi geçen dükkânların zabtının kararlaştırıldığını belirtmektedir. Cezâ Kanûnnâmesinin ilgili maddesi gereğince aldığı cezayı tamamlamasına rağmen, inşa etmiş olduğu dükkânların kira gelirlerinin 10 seneden beri emaneten mâl sandıklarında tutulmasının haksız bir uygulama olduğunu ifade eder. Bahsi geçen dükkânların Hazine-i Celile'ye terki veyahut yıktırılarak enkazının kendisine verilmesi teklif edilmişse de, bu teklifleri kabul etmemesinden dolayı mali sıkıntılar yaşamıştır. Bahsi geçen dükkânların yıllık kira gelirleri başlangıçta 80.000 kuruş kadar tutar iken, vekâleten idaresinden dolayı yaşanan müşkilat sebebiyle yıllık kira gelirleri azalmaya başlamış olup önce yarı yarıya kadar azalmış ve ileriki yıllarda 30.000 küsur kuruşa[1854] kadar düşmüştür. Kira gelirlerinin azalması, dükkânların boş kalmasıyla paralel olduğundan, bu durum dükkânların zamanla harap olmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı, Mehmet Efendi, binaların inşasından sonra hasılatının en dolgun zamanı olan üç yılın kira gelirlerinin toplamının üçte biri olan 67.800 kuruşun sekiz misli olan beş yük 42.400 kuruş[1855] muaccele ve ruhsatı için de yıllık 25.000 kuruş vermeyi teklif etmiştir, Adı

[1852] BOA, A.) MKT. MVL. 117-29, 1 Z 1276 (20 Haziran 1860); BOA, İ. MVL. 432-19022, 3 Za 1276 (23 Mayıs 1860).
[1853] BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).
[1854] BOA, MVL. 541-19, 27 Ra 1284 (29 Temmuz 1867).
[1855] Belgenin aslında beş yük 43.000 kuruş yazıyor. Ayrıca bir başka belgede, panayır hasılatının en dolgun zamanı olan üç yılın kira gelirlerinin toplamının üçte biri 67.879 kuruş olup adı geçen

geçen muaccele miktarının, dokuz yıllık birikmiş kira gelirleri toplamı olan dört yük 91.670 kuruştan ve eksik kalan kısmının da 1866 yılı panayır hasılatından tamamlanmasını istemektedir[1856].

Yapılan tahkikat sonucunda, Mehmet Efendi'ye tasarrufunda olan arazi iade edilip, Meclis-i Vâlâ tarafından teşkil olunan komisyon, kendisinden beş yük 43.000 küsur kuruş muaccele ile yıllık 25.000 kuruş tahsis edilmesini uygun görmüştür.

Mehmet Efendi, 1867 yılından itibaren her sene Eylül ayı sonunda icâre-i zemin adı altında 25.000 kuruş hazineye teslim edeceğini bildirmiş olduğundan, mahallince panayır dükkânlarından bir şey talep edilmemesini ister[1857]. Mehmet Efendi, 1869 yılında yapılan taahhüt gereğince, Hazine-i Celile'ye 25.000 kuruş teslim etmiştir[1858].

Mehmet Efendi'nin arz ettiği teklifin Meclis-i Vâlâ'da uygun görülmesi üzerine olay kapanmış olmakla birlikte, dokuz sene sonra 1876 yılında Şurâ-yı Devlet, bilinmeyen bir nedenle Mehmet Efendi'nin tasarrufunda olan panayır arazisi hududuna dair üç ayrı mazbata hazırlayıp, buradaki imâr faaliyetlerine müdahale etmeye başlar. Bunun üzerine, Mehmet Efendi, bu haksız müdahaleden dolayı uğradığı zararın tazminini talep eder[1859]. Durum böyle iken, Çankırı evkâf müdürünün Yapraklı Panayırı bitişiğindeki araziyi kanuna aykırı bir şekilde müzayedesiz olarak değerinden düşük bir fiyata satması üzerine, 25.000 kuruş muaccele ile talip olan Mehmet Efendi tarafından Şurâ-yı Devlet'e havale buyurulan arzuhal, Dâhiliye Dairesinde mütalaa edilmiştir. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ile yapılan yazışmalar sonrası cevaben gelen tezkireye göre, bahsi geçen arazi Gülbahar Hatun Vakfına ait olup mahallinden gelen mazbata ve i'lâm-ı şer'iyeye göre, eskiden beri Tuht Kazâsı ahalisi ile panayıra gelen tüccarın hayvanlarının buranın otundan ve suyundan faydalandıkları anlaşılmıştır. Ayrıca Tuht Kazâsı ahalisi vekilleri Ömer ve Mustafa tarafından 27 Mayıs 1875 (21 R 1292) tarihinde Şurâ-yı Devlet'e gönderilen arzuhalde, 25 kilelik yeri 2.500 kuruş bedel ile alarak inşa ettirdiği cami' ve medreseye vakfetmek üzere yaptırdığı

---

meblağın sekiz misli beş yük 43.032 kuruş olarak kayıtlıdır, BOA, İ. MMS. 35-1424, 14 S 1284 (17 Haziran 1867).

[1856] BOA, A.) MKT. MHM. 386-11, 24 S 1284 (27 Haziran 1867); BOA, İ. MMS. 35-1424, 14 S 1284 (17 Haziran 1867).

[1857] BOA, MVL. 541-19, 27 Ra 1284 (29 Temmuz 1867).

[1858] BOA, *BEO. AYN. d.* 958, s. 62.

[1859] BOA, ŞD. 2887-13, 5 C 1293 (28 Haziran 1876); ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).

dükkânların her sene gelirini aldığı gibi, Tuht Kazâsı ahalisi ile 500 haneden fazla olan Kürt Aşiretlerinin hayvanlarını otlattığı alan olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı, Mehmet Efendi'nin talip olduğu arazinin satışının şer'an ve kanunen gayr-i caiz bulunduğu ifade edilmiştir[1860].

5.1.1.4. Kira Gelirleri

1840 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırından 64.909,5 kuruş 18 para hasılat elde edilmiştir. Adı geçen meblağın 11.447,5 kuruşunun istihdam olunan zabtiye askeri ile çeşitli memurların masraflarına tahsis edilmesi hususunda irâde-i aliyye ile izin verilmiştir[1861].

Mehmet Efendi, 1855 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırında inşa ettiği dükkânlardan daha fazla kira almak amacıyla dükkân kirası olarak 140'ar kuruş ve çeşitli vergilerden de 30'ar kuruş alarak, her bir tacirden 170 kuruş tahsil etmiştir[1862]. Çankırı Meclisinden Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen mazbatada, 1856 yılında da aynı miktarda dükkân kiraları talep edilince, tüccarın üç günlük panayır için 140'ar kuruş dükkân kirası veremeyeceğini ifade ettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine, Meclis-i Vâlâ, bu konuyla ilgili alınacak kararın kendilerine bildirileceğini belirtmekle birlikte, panayır mevsiminin yaklaşmasından dolayı, şimdiden panayırın açılışına dair ruhsat verilip, geçici olarak meclisce belirlenen münasip bir bedel mukabilinde, dükkânların kiralanmasına izin verilmiştir[1863].

Mehmet Efendi, 1856 yılında Yapraklı Panayırındaki 948 dükkânı[1864] fahiş kira bedeli talep etmemek şartıyla İngiliz tacir Mösyö Jhonson'a yıllık 100.000 kuruştan bir kaç yıllığına[1865] ihale eylemiştir. Mösyö Jhonson, 790 dükkânı 140 kuruştan kiralar. Önceki sene yapılan mukaveleden dolayı Halep tüccarına kiralanan 100 dükkândan 100'er kuruş alınmakla birlikte, sonraki yıl adı geçen tüccardan da 140'ar kuruş alınacağı belirtilmiştir. Geriye kalan dükkânlar boşta kalıp, dükkânların kapı

[1860] BOA, *BEO. AYN. d.* 957, s. 228; BOA, *BEO. VGG. d.* 155, s. 103; BOA, ŞD. 2882-31, 5 C 1293 (28 Haziran 1876); BOA, ŞD. 2886-50, 5 C 1293 (28 Haziran 1876); BOA, ŞD. 2887-13, 5 C 1293 (28 Haziran 1876); BOA, ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).
[1861] BOA, C. İKTS. 38-1880, 3 S 1257 (27 Mart 1841).
[1862] BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).
[1863] BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856); MVL. 626-53, 20 L 1278 (20 Nisan 1862).
[1864] BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856); BOA, A.) MKT. UM. 268-62, 29 Ca 1273 (25 Ocak 1857).
[1865] BOA, MVL, 172-74, 26 B 1272 (2 Nisan 1856).

ağızlarında bulunan iki adet kahvehâne de 600 kuruştan kiralanmıştır[1866]. Mösyö Jhonson, panayır bitip, dükkân kiralarını tahsil ettikten sonra geri dönmek üzere iken, Bölükbaşı İsmail Ağa ile Ahmet ve Fevzi Efendiler hânesini basıp, mevcut bulunan bir yük 25.000 kuruşluk beşlik ile 176 adet mecidiye altınını gasp etmişlerdir. Yapılan arama sonucunda adı geçen üç şahıs yakalanıp, çaldıkları para Çankırı Meclisinde, adı geçen tacirin vekilinin de bulunduğu bir ortamda bir yük 6.000 kuruş olarak hesaplanıp, iade edilmiştir. Ancak Mösyö Jhonson, sayılan paranın eksik kalan miktarı ile diğer alacakları tahsil olunmadıkça bir yük 6.000 kuruşu kabul etmeyip, Yozgat'da ikâme edeceğini ifade eder[1867]. Mösyö Jhonson, Yozgat'da iken Bestanzâde Kâmil Efendi'nin kendisine hakaret ettiğini iddia ederek şikâyette bulunur. Bunun üzerine, Meclis-i Vâlâ tarafından yapılan tahkikat sonucunda, hem Bestanzâde Kâmil Efendi'nin Mösyö Jhonson'a hakaret ettiğine dair iddianın sabit olmadığı anlaşılmış, hem de Mösyö Jhonson'ın tazmin-i ticâret adı altında talep ettiği meblağı saymayarak sandık emini Osman Efendi'ye temhir ettirip, mâl sandığına gönderdiği anlaşıldığından, mevcut meblağı alarak yetinmesi bildirilmektedir[1868]. Mösyö Jhonson'ın Yozgat'da kalması üzerine, 1857 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırındaki dükkânların kiralarını tahsil etmek üzere, Yozgat'dan gönderilen Tüfenkçioğlu Yevanaki adında bir tacir, vekil tayin edilmiştir. Dükkân kiralarının tahsiliyle hasıl olan meblağ, Yozgat Mâl Sandığına gönderilmiştir[1869]. 1857 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırına vekil tayin edilen Yevanaki Efendi'nin panayıra dair tutmuş olduğu kayıtlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.3: 1857 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırı'nın masrafları ile dükkân gelirleri

140'ar kuruştan kiralanan 770 dükkânın toplam hasılatı	107.800[1870] kuruş
İki bâb kahvehâne kirası	550 kuruş
Panayır kâtibi ücreti	750 kuruş
1856 ile 1857 yıllarında düzenlenen panayırda görev yapmış	

[1866] BOA, MVL. 301-72, 7 Z 1272 (9 Ağustos 1856).
[1867] BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856); BOA, MVL. 418-9, 3 Z 1279 (22 Mayıs 1863).
[1868] BOA, A.) MKT. UM. 268-62, 29 Ca 1273 (25 Ocak 1857); BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).
[1869] BOA, MVL. 313-3, 29 Z 1273 (20 Ağustos 1857); MVL. 319-81, 5 R 1274 (23 Kasım 1857).
[1870] Belgenin aslında 107.700 kuruş yazıyor.

bekçilerin maaş, zehair ve elbise bahaları ile panayırın tamirat masrafları toplamı	75.334 kuruş
Yevanaki Efendi'ye hizmetinden dolayı her bir dükkândan tahsis edilen 10'ar kuruşun toplamı	7.900 kuruş

Kaynak: BOA, MVL. 573-42, 29 L 1274 (12 Haziran 1858).

Tablo 3'e göre, 1857 ylında düzenlenen Yapraklı Panayırından 108.350 kuruş hasılat elde edilmiş olup adı geçen meblağın 83.984 kuruşu çeşitli giderlere harcanarak, toplamda 24.366 kuruş kâr elde edilmiştir. Önceki sene iki bâb kahvehâne 600 kuruşa kiralanmış iken, bu sene 550 kuruş bedel ile kiralanmıştır. Panayır mahallindeki dükkân sayılarına dair farklı malûmat olmakla birlikte, bu sayı 956 olarak kabul edilecek ise 186 dükkânın boşta kaldığı ifade edilebilir. Tabloda Yevanaki Efendi'nin hizmetinden dolayı her bir dükkândan 10'ar kuruş aldığı belirtilmekle birlikte, bir başka belgede 11'er kuruş tahsis edildiği kayıtlıdır[1871].

Mehmet Efendi, ikinci defa inşa edilen panayır dükkânlarının yıllık kira gelirinin 80.000 kuruş olduğunu belirtip, 1856 ve 1857 yılları kira hasılatı Yozgat Mâl Sandığında emaneten tutulduğu gibi[1872], 1858, 1859 ve 1860 yılları kira hasılatının da 20 Ağustos 1857 (29 Z 1273) tarihli Sadrazam Buyuruldusu ile mahalli mâl sandığında tutulduğunu ifade etmektedir. Mehmet Efendi, Yozgat'da ikâme etme süresi dolunca, Meclis-i Vâlâ'ya 11 Kasım 1859 (15 R 1276) tarihinde göndermiş olduğu senette, panayır dükkânlarının yıllık hasılatı olan 80.000 kuruşun her sene 40.000 kuruşunu icâre-i zemin (yer kirası) olarak Hazine-i Celile-i Maliye'ye vereceğini belirtmektedir. Ayrıca kira gelirlerinden kendisine kalacak olan 40.000 kuruş hasılatın 15.000 kuruşunu panayır mahallinde inşa ettiği cami' ile medresenin masrafları için tahsis ettiğini ifade etmektedir. Ancak kendisine cevap gelmeyince, 30 Ocak 1861 (18 B 1277) tarihinde tekrar Meclis-i Vâlâ'ya göndermiş olduğu bir arzuhalde, mağdur bir durumda olduğundan bahsederek, gereğinin yapılmasını arz etmektedir[1873]. Mehmet Efendi'nin mağduriyeti giderilmemiş olacak ki, sonraki yıllarda aynı talepte bulunmaya devam etmiştir. Bu cümleden olarak, Mehmet Kâmil

[1871] BOA, MVL. 573-19, 15 Za 1274 (27 Haziran 1858).
[1872] BOA, MVL. 578-10, 15 Ra 1275 (23 Ekim 1858).
[1873] BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).

Efendi, 11 Şubat 1862 (11 Ş 1278) tarihinde dükkânların yıllık hasılatı olan 80.000 kuruşun yarısını her sene Hazine-i Celile-i Maliye'ye vereceğini Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği senet ile bildirmiştir[1874]. Yine, 2 Eylül 1866 (21 R 1283) tarihinde Maliye Nezâretine göndermiş olduğu arzuhalde, dükkân kira gelirlerinin 1854 yılından 1866 yılına kadar Bozok ile Çankırı Mâl Sandıklarında tutulduğunu belirtip, kira hasılatının payına düşen kısmının kendisine verilmesini istemektedir[1875].

Mehmet Efendi, Yapraklı Kazâsının Mecidiye Kasabasında inşa ettiği cami' ile medresenin masrafları için panayır mahallinde yaptığı 950 dükkânı vakfetmiştir. Yapraklı Panayırındaki dükkânların kira gelirleri 1855 yılında 150.000 kuruş[1876] iken, 1857 yılında 80.003 kuruş ve 1858 ile 1862 yılları arası yıllık kira geliri 80.000 kuruş olmuştur. Mehmet Efendi, 8 Mayıs 1863 (19 Za 1279) tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya göndermiş olduğu arzuhalde, bir bağ köşkünden başka hiçbir emlak ve akaratı olmadığından, altı senedir mâl sandığında emaneten tutulan dükkân kira gelirlerinin kendisine verilmesini talep etmektedir[1877].

Çalışmamızın İmâr ve Kira Gelirleri başlıkları altında, aynı yıl için Yapraklı Panayırındaki yıllık kira gelirlerine dair belgelerde farklı rakamlar verildiğinden, ortaya çıkan malûmatı şöyle açıklayabiliriz:

Mehmet Efendi, 1855 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırında inşa ettiği dükkânların her biri için dükkân kirası olarak 140'ar kuruş ve çeşitli vergilerden de 30'ar kuruş alarak, her bir tacirden 170 kuruş tahsil etmiştir. Buna göre, dükkânların sayısı 956 olarak kabul edilirse, toplamda 162.520 kuruş tahsil edilmiştir. Ancak bir başka belgede, Yapraklı Panayırındaki dükkânların kira gelirleri toplamı 1855 yılında 150.000 kuruş kayıtlıdır[1878].

1856 yılında panayır dükkânlarından 121.200 kuruş hasılat elde edilmiş iken[1879], 1857 yılında hesaplanan kira gelirleri toplamı 108.350[1880] ya da 80.003[1881] kuruştur.

[1874] BOA, MVL. 626-53, 20 L 1278 (20 Nisan 1862).
[1875] BOA, MVL. 505-72, 29 R 1283 (10 Eylül 1866).
[1876] BOA, MVL, 172-74, 26 B 1272 (2 Nisan 1856).
[1877] BOA, MVL. 418-9, 3 Z 1279 (22 Mayıs 1863); BOA, MVL. 649-76, 21 Z 1279 (9 Haziran 1863); BOA, MVL. 667-73, 27 Ş 1280 (6 Şubat 1864).
[1878] BOA, MVL, 172-74, 26 B 1272 (2 Nisan 1856).
[1879] BOA, MVL. 301-72, 7 Z 1272 (9 Ağustos 1856).

Yapraklı Panayırının 1858, 1859, 1860, 1861 ve 1862 yılları kira hasılatı 80'er bin kuruş olarak verilmekle birlikte[1882], bir başka belgede, 1858 yılı panayır hasılatı 85.030 kuruş olarak kayıtlıdır. Her biri 80'er kuruştan 21 yük hayvanıyla 1858 yılı hasılatının Yozgat Mâl Sandığına nakli için 20 Eylül 1858 (11 S 1275) tarihinde izin istenmiştir. Ancak Ankara Eyâlet Müşiri Mehmet Hayrettin Efendi tarafından 2 Ekim 1858 (23 S 1275) tarihinde gönderilen cevapta, panayır hasılatının 21 yük hayvanıyla naklinin masraflı olacağı belirtilerek, bahsi geçen hasılatın Çankırı Mâl Sandığında tutulması bildirilmektedir[1883]. Yine, bir başka belgede, 1861 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırında, 952 dükkândan 483 tanesi kiralanıp, 61.237,5 kuruş gelir elde edildiği ifade edilmektedir. Adı geçen hasılatın 1.444,5 kuruşu panayır dükkânlarının tamirat masraflarına, 4.200 kuruşu bekçi maaşlarına ve 3.227,5 kuruşu da diğer memur maaşlarına tahsis edilmiş olup toplamda 8.872[1884] kuruş çıkarılınca, geriye kalan 52.366 kuruş Hazine-i Celile'ye nakledilmiştir[1885].

Mehmet Efendi, 1867 yılında Maliye Nezâretine göndermiş olduğu arzuhalde, panayırın vekâleten idaresinden dolayı yaşanan müşkilat sebebiyle son 10 yıl içinde kira gelirlerinin başlangıçta 80.000 kuruş iken, sonradan yarı yarıya ve en son 30.000 kuruşa[1886] kadar düştüğünü ifade etmektedir[1887].

5.1.1.5. Güvenlik Önlemleri

Tüccar düzenlenen panayır organizasyonlarında karayolunu çok yoğun olarak kullanıp, kara nakliyatı bu dönemlerde yük hayvanlarının teşkil ettiği kervanlarla gerçekleştirilmekteydi. Güvenlik tedbirlerinin yetersizliği eşkıya hareketine sebep olup bu olaylar panayırların açılış günlerinin yaklaşmasıyla birlikte, kritik geçit bölgelerinde ve panayırlara ulaşan yollar üzerinde meydana gelmekteydi. Panayır yerlerinin güvenliğini temin için gerektiğinde başka bölgelerden asker sevkiyatı da gerçekleştiriliyordu. Çankırı Mütesellimi tarafından 1831 yılında hazırlanan bir

---

[1880] BOA, MVL. 573-42, 29 L 1274 (12 Haziran 1858).
[1881] BOA, MVL. 418-9, 3 Z 1279 (22 Mayıs 1863).
[1882] BOA, MVL. 418-9, 3 Z 1279 (22 Mayıs 1863).
[1883] BOA, MVL. 577-46, 2 R 1275 (9 Kasım 1858).
[1884] Belgenin aslında 8.800 kuruş yazıyor.
[1885] BOA, İ. MVL. 468-21235, 15 M 1279 (13 Temmuz 1862).
[1886] BOA, MVL. 541-19, 27 Ra 1284 (29 Temmuz 1867).
[1887] BOA, A.) MKT. MHM. 386-11, 24 S 1284 (27 Haziran 1867); BOA, İ. MMS. 35-1424, 14 S 1284 (17 Haziran 1867).

mektupta, cuma günü açılacak olan Yapraklı Panayırına gelecek tüccarın can ve mal güvenliğini garanti altına almak için, Yapraklı'ya altı saat mesafede bulunan Tosya'dan hem panayır yollarının kritik yerlerine, hem de panayır merkezine asker sevki istenmektedir. Bunun üzerine, Mustafa Ağa 30 süvari ve 80 piyade askeriyle eşkıya hareketlerinin bastırılması için Tosya'da bırakılıp, bir miktar asker ile Yapraklı Panayırına perşembe günü varılmıştır[1888]. Ayrıca Yapraklı Panayırına bir ay kala Çankırı civarındaki köylerin gençleri bir araya toplatılıp, ardından birkaç gruba ayrılarak, başlarına tayin edilen birer muvakkat (geçici) başbuğ nezâretinde devriye gezdirilirlerdi. Bu sayede hem köylerin, hem de panayır yollarının güvenliği sağlanmış olurdu[1889].

Panayır yerlerinin güvenliği için süvari ve piyade askeri tayininin gerçekleşmemesi durumunda zabtiye askeri görevli kılınırdı[1890]. Ayrıca Panayırlarda kadro fazlasından dolayı oldukça yüksek meblağlara ulaşan masraflar panayır hasılatından karşılanırdı. Buna göre, Çankırı Muhassıllığı dâhilinde olan Tosya Kazâsına bağlı Yapraklı Panayırında, 1840 yılında istihdam olunan zabtiye askeri ile çeşitli memurların toplam masrafları 11.447,5 kuruş olup bahsi geçen meblağın, panayırın 64.909,5 kuruş 18 para tutan panayır hasılatından ödenmesi hususunda irâde-i aliyye ile izin verilmiştir. Panayırda istihdam edilenlerin listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.4: Yapraklı Panayırında 1840 yılında istihdam edilen memurlar

Memuriyet	İsim	Ücret	Kâtip	Ücret
Esb (At) Pazarı Memurlar	İsmail Ağa Ademlerine	150	Tosyalı Ahmet Efendi	60
Katır Pazarı Memurları	İsmail Bey Ademlerine	250	Mehmet Efendi	50
Camus Pazarı Memurları	İbrahim Ağa Ademlerine	150	Tosyalı Salih Oğlu	60
Rişte-i[1891] Tiftik Memurları	Ahmet Ağa	30	İpek Mülazıma	20

[1888] BOA, HAT. 1233-48013, 29 Z 1246 (10 Haziran 1831).
[1889] Üçok, **a.g.e.**, s. 287.
[1890] Şen, **a.g.e.**, s. 103-104.
[1891] İplik, tire. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1073.

Kilim Pazarı Memurları	Madenzâde Hacı Ahmet Ağa	100	Bucuralı Mehmet Efendi	50
Sığır ve Kürk Pazarı Memurları	Hazırzâde Ahmet Ağa	100	Abdullah Molla; İmam Hasenkizâde Ali Ağa;Kellecioğlu	15; 50; 20
Damga-yı İhtisâbiye[1892] Memurları	Gafilzâde Ahmet Ağa Ademlerine; Bucuralı Ahmet Efendi Ademlerine; Bucuralı Hacı Ali; Damga Darn Eden Mustafa ve Osman; Dağcı Kefereye; Refiki Kefereye; Diğer Reayaya; Hacı Mahmut Ağa Biraderine; İpek Ağanın Oğluna	250; 150; 100; 40 ve 30; 50; 30; 60; 30;30	Tuhtlu Ahmet Hilmi Efendi	120
Dekakin ve Bâr-hâne Memuru	Seyyid Ağa Ademlerine	120	-	-
Kantar Memurları	Ali Ağa Ademlerine; Baba Ahmet'e; Kal'eli Ömer'e; Kadıoğlu'na	150; 80;80; 80	Hacı Ecir Oğlu	100
Çerk[1893] Memurları	İpek Ağa Ademlerine; Çerk ve Çengal ve Çadır Direği Bahaları ve Nakliye Masrafı; Dükkânların Bendi için Mimarlara ve Kınnab Baha	400; 1.777; 765	Naibzâde Efendi	150
Kirpas[1894] Memurları	Bezcizâde Ali Ağa Ademine	60	Tosyalı Ömer Çavuşa	40

[1892] Narh, tartı ve ölçü işleriyle ilgili. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 503.

[1893] Mahallince Çerk Ağacı adıyla bilinen beşer altışar yıllık çam fidanları, Tuht, Tosya ve Koçhisar ahalilerine her biri ikişer paraya olmak üzere 70, 80.000 tane kestirilirdi. Panayır memuru, gelen tüccara 20 paradan üç kuruşa kadar sattığı bu ağaçlar ile tüccar, mallarını ve kendini muhafaza etmeye çalışmaktaydı. Panayır sona erdikten sonra da bahsi geçen ağaçlar bir yerde toplanıp, yakılırdı. Panayır memuru tarafından tüccara satılan Çerk Ağacından 7.000 küsur kuruş gelir elde edilmektedir, BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).

Panayır-ı mezkure memerr[1895] olan üç mahalde yoklama memurları	Ömer Ağa Ademlerine; Diğer Memur Halil Bey Ademlerine	250; 150	Bucuralı Mustafa Efendi; Tosyalı Mehmet Efendi; Diğer Kâtip Hüseyin Efendi	60; 60; 60
İki mahalde memur Jurnal Kâtiplerine	Bucura[1896] Jurnaline; Tuht Jurnaline	70; 50	Tuht Jurnali Kâtibi Hüseyin Efendi[1897]	40
Panayır münasebetiyle ik'ad[1898] olunan Derbend Memurlarına	-	50	-	-
Memurlar ve asker için tedarik olunan hayvanların panayıra ve panayırdan Tosya'ya kadar kiraları	-	85	-	-
Jurnal Kâtipleri ve sair memur-ı kâtibanın panayıra kadar binmiş oldukları beygir kiraları	-	108	-	-
Vaz'-ı akçe için kiselik astar	-	7	-	-
Damga için alınan boya	-	188	-	-
Çankırı ve Tosya Tellalına	-	40; 25	-	-
Zabtiye neferatına ita				

[1894] Bez, kumaş. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 624.
[1895] Geçilecek yer, yol, geçit. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 729.
[1896] Çankırı Sancağına bağlı bir kazâ olup günümüzde Çankırı'nın Ilgaz İlçesine bağlı Belören ya da Yaylaören Köyü olarak varlığını sürdürmektedir; http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=158976**;** Sezen, **a.g.e.**, s. 135.
[1897] Yunus Emre Çakır, *Tarih Kaynağı Olarak Jurnal Defteri ve Çankırı Jurnal Defterlerinin Değerlendirilmesi*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Çankırı 2017, s. 36.
[1898] Oturtma. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 506.

olunacak meblağ	-	4.147	-	-
Ankara Muhassıllığı ile yapılacak muhabere için Ankara'ya gidip gelmek üzere gönderilen Tatara verilecek harcırah	-	300	-	-

Kaynak: BOA, C. İKTS. 38-1880, 3 S 1257 (27 Mart 1841).

Tablo 4'e göre, 1840 yılında Yapraklı Panayırında satılan malların çeşitliliğine göre ayrı pazarlar kurulup[1899], her pazar yeri için ayrı memurlar ve kâtipler tayin edilmiştir. Pazar yerlerinde görevli kılınan memurlardan en çok ücreti alan 250 kuruşla Katır Pazarı Memurları iken, en düşük ücreti alan 30 kuruşla Rişte-i Tiftik Memuru olmuştur. Ancak Sığır ve Kürk Pazarında tek memur olarak görevli olan Hazırzâde Ahmet Ağa 100 kuruş alıp, kâtipler arasında da en çok ücreti alan bu pazarda görevli bulunan kâtipler olmuştur. Pazar memurlarına ödenen toplam ücret 840 kuruş iken, kâtiplerine de 365 kuruş ödeme yapılmıştır. Panayırda görev yapan Pazar memurları ve kâtiplerinin haricinde görevli diğer memur ve kâtiplerin ücretleri, zabtiye askerlerinin ücretleri, muhabere için görevli kılınan tatarların harcırahları, kiralanan hayvanların ücretleri ve sair masrafların toplamı 10.282 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Panayırların açılış günlerinin yaklaşmasıyla birlikte, gelen tüccarın can ve mal güvenliğinin temini adına kritik geçit bölgelerinde güvenlik önlemleri artırılmakla birlikte, dönüş yolunda eşkıya grupları, tüccar kafilelerine uygun buldukları her yerde saldırabilmekteydi. 1857 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırına Kastamonu yolu dâhil üç ayrı yoldan güvenli bir şekilde gelen tüccar[1900], muhtemelen güvenlik önlemlerinde yaşanan aksaklıklardan dolayı dönüş yolunda Kastamonu ahalilerinden Pazarcı İbrahim, Demirci Mehmet, Civelekoğlu Mehmet, Çelikoğlu Hüseyin, Çatlakoğlu Hüseyin ve Hıristiyan taifesinden Kayserili İbrahim adında kimseler Kastamonu'ya gelir iken, Ilgaz Dağında ekrâd (Kürtler) taifesinden yedi kişi önlerini

[1899] Tablo 4'de bahsi geçen pazarlara Manifaturacı ve Esir Pazarları da eklenebilir. Cariye ve köle almak isteyenler Esir Pazarına giderler, cariyeden beyazları hizmetçilikten ziyade evin erkeklerine odalık olurlarmış. Üçok, **a.g.e.**, s. 290, 291. Ayrıca Baharat, Saraciye ve Ayakkabı Pazarları da kurulurdu. Ayhan, **a.g.e.,** s. 467; Talat, **a.g.e.**, s. 7.

[1900] BOA, MVL. 245-18, 28 S 1274 (8 Ekim 1857).

kesip 20.000 kuruşluk mallarını gasp etmişlerdir[1901]. Yine, Kayserili kuyumcu Simonoğlu Sarakim adında bir taciri Yapraklı Panayırından Kastamonu'ya giderken derede pusu kurup, bütün nakit ve eşyasını gasp eden Ahmet ve yanındaki altı adamı yakalanarak 15 Eylül 1861 (10 Ra 1278) tarihinde hapse konulmuşlardır. Düzenlenen tahkikat raporu 23 Şubat 1862 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya havale edilerek, burada yapılan muhakeme sonucunda ceza kanununun yedinci maddesi gereğince habsediliş tarihlerinden itibaren yedi sene müddetle kürek cezasına mahkum edilip, cezalarını çekmek üzere Sinop'a gönderildiler[1902].

1862 yılında düzenlenen panayıra 1860 ve 1861 yıllarına nazaran daha fazla tüccar gelmesine rağmen, hem panayır mahallinde, hem de tüccarın panayıra geliş ve gidişleri esnasında hiçbir asayiş ve emniyet sorunu yaşanmamıştır. Yaşanan güven ortamından dolayı Halep, Kayseri, Darende, Kastamonu ve diğer bazı şehirlerden gelen tüccar, Çankırı Kaymakamı Ahmet Rüştü Efendiye memnuniyetlerini bildiren Şükraniyetnâmeler hazırlayıp arz etmişlerdir. Ahmet Rüştü Efendi de bu şükraniyetnâmeleri 27 Ağustos 1862 tarihinde Sadâret Dairesine göndermiştir[1903].

1862 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırı, alınan güvenlik önlemleri sayesinde hiçbir problem yaşanmadan bitmesine rağmen, sonraki yıl hırsızlık olaylarının tekrar yaşandığı anlaşılmaktadır. Viranşehir Sancağı dâhilindeki Safranbolu Kazâsına tabi' Karan Köyü tüccarından Akleme 1863 yılında Yapraklı Panayırından Safranbolu'ya götürmesi için katırcıya teslim ettiği 33 top Amerikan bezi ile 10 top basma, Şehabeddin Kazâsına tabi' Uluköy'ün altında geceleyin eşkıya tarafından gasp edilmiştir. Tacirin malını çalanlar Şehabeddin Kazâsına tabi' Ağa Hisar Divanı ahalisinden Uzunoğlu Hasan ve Afşar Divanından Emiroğlu Mustafa ile Milan Kazâsının Örencik (اورنجك) Köyünden Uzunoğlu Ali ve Kükürt (كوكورت) Köyünden Araboğlu Arab Mustafa'dır. Yapılan aramalar sonucunda Uzunoğlu Ali ile Arab Mustafa dışında diğerleri yakalanıp, taksimat sonucu Arab Mustafa ile Uzunoğlu Hasan'a verilen sekizer top Amerikan bezinden Arab Mustafa kendi payını Çerkeş'te satmış idi. Çerkeş'te satılan Amerikan bezi dâhil ele geçirilen mallar tacire teslim

[1901] BOA, MVL. 223-38, 29 M 1274 (19 Eylül 1857).
[1902] BOA, A.) MKT. MVL. 144-64, 16 L 1278 (16 Nisan 1862); BOA, A.) MKT. MVL. 145-40, 27 L 1278 (27 Nisan 1862).
[1903] BOA, A.) MKT. MHM. 241-12, 28 Ra 1279 (23 Eylül 1862).

edilmiştir. Yapılan muhakeme sonucunda Uzunoğlu Hasan'a ceza kanununun 221. maddesi gereğince habsediliş tarihi olan 30 Kasım 1863 (18 C 1280) tarihinden itibaren beş sene müddetle kürek cezası verilip, cezasını çekmek üzere Sinop'a nakledilmiştir[1904].

Yaşanan hırsızlık olaylarından dolayı Yapraklı Panayırına gelen tüccarın hem panayır mahallinde, hem de yolda can ve mal güvenliklerini temin etmek amacıyla daha fazla zabtiye askeri görevli kılınmaya başlanır[1905]. Ancak tüccar grupların korunmasına yönelik alınan bu tedbirlere rağmen eşkıya grupları tüccara zarar vermeye fırsat bulabiliyordu. Bu cümleden olarak, 1867 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırına katılan Halep tüccarından Hüseyin, Ankara civarında bir eşkıya grubu tarafından para ve malı gasp edildiğinden olayı bir arzuhal ile Ankara Vilâyetine bildirip, gereğinin yapılmasını istemektedir[1906].

Panayırlara giden ya da dönüş yapan tüccarın can ve mal kaybına uğraması halinde, bu zararın tazmini olayın gerçekleştiği kazânın yönetimi tarafından karşılanırdı. Şam ve Halep taraflarından getirmiş olduğu kumaşları satmak üzere 1864 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırına gelen Halep ahalisinden Kazazzâde Mehmet Ağa, panayır mahallinden dönüşünde Kastamonu'ya üç, dört saat mesafede bulunan Orta Nahiyesinin Ümid Köyü civarında iki teneke kumaşı zayi' olmuştur. Katırcı Mir Hacı Hasan Ağa'nın haber vermesi üzerine olay Kastamonu Mutasarrıfına bildirilmiştir. Mutasarrıflık tacirin zararının karşılanacağını belirtmekle birlikte, yapılan tahkikat sonucunda iki teneke kumaşı katırcının çaldığı anlaşılıp, çalınan mallar bir saat mesafede bulunan bir dağ içinde üzerleri çam ağaçlarıyla örtülmüş bir şekilde bulunup orada bulunan tacirin vekilleri Mehmet Remzi Ağa ile Halil İsrafil Ağa'ya teslim edilmiştir[1907].

Devlet, panayır bölgelerindeki güvenliği sadece panayırın kurulduğu tarihlerde sağlamayıp, daimi kuvvetler oluşturarak bütün yıl boyunca görevli güvenlik güçleri

[1904] BOA, MVL. 667-82, 3 M 1281 (8 Haziran 1864).
[1905] BOA, A.) MKT. MHM. 310-10, 25 Ra 1281 (28 Ağustos 1864).
[1906] BOA, MVL. 548-67, 13 B 1284 (10 Kasım 1867); MVL. 611-78, 27 B 1284 (24 Kasım 1867).
[1907] BOA, MVL. 694-11, 3 Ş 1281 (1 Ocak 1865); BOA, MVL. 455-36, 26 Ca 1281 (27 Ekim 1864); BOA, MVL. 711-44, 28 Ca 1281 (29 Ekim 1864).

istihdam etmiştir. Yapraklı Panayırındaki bekçilere 1856 ve 1857 yıllarında verilen maaş ile elbise ve zahire masrafları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.5: Yapraklı Panayırında 1856 ve 1857 yıllarında istihdam edilen bekçi memurların aylık masrafları

1856 Yılı	
İmam Emin Efendi	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
Mehmet	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
Ömer	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
Süleyman	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
Mustafa	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş

Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
1857 Yılı	
İmam Emin Efendi	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
Mehmet	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
Ömer	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
Süleyman	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş
Mustafa	
Ağustosun başından Temmuzun sonuna kadar	1.200 kuruş
Buğday ve Arpa	1.550 kuruş
Elbise	1.000 kuruş
Toplam	3.750 kuruş

Kaynak: BOA, MVL. 573-42, 29 L 1274 (12 Haziran 1858).

Tablo 5.6: ikinci defa inşa edilen Yapraklı Panayırındaki muhafız bekçilere verilen eşya ve hayvanat yardımı

Her biri 900 kuruştan dört baş kısrak	3.600 kuruş
Her biri 300 kuruştan beş baş inek	1.500 kuruş
Her biri 250 kuruştan beş baş merkeb	1.250 kuruş
Her biri 2.500 kuruştan dört baş koşu mandası	10.000 kuruş
Her biri 500 kuruştan beş çift oraklı araba	2.500 kuruş
Mefruşat, yatak takımları ve elbise	30.000 kuruş
Toplam	48.850 kuruş

Kaynak: BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).

Yapraklı Panayırı mahallinde inşa edilen dükkânların muhafazaları için 1877 yılında 11.720 kuruş masrafla koruyucu bir duvar inşa edilmiştir[1908]. Ayrıca dükkânların muhafazaları için daimi surette iskan edilen Müslüman ailelerinin ihtiyaç duymalarından dolayı, inşa edilen cami' ve medresenin masraflarının panayır dükkânlarından gelecek kira gelirleriyle karşılanması amacıyla 5 Ekim 1855 (23 M 1272) tarihinde Çankırı Muhakemesinde tescil-i şer'i olunarak, hazırlanan i'lâm ve Çankırı Meclisi tarafından yazılan mazbata Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiştir. Ancak Meclis-i Vâlâ tarafından teşkil olunan komisyonda görülmek üzere arandığında adı geçen i'lâm ve mazbata her nasıl ise bulunamadığından, eksik olan i'lâm ile mazbatanın birer suretlerinin tekrar gönderilmesi istenmiştir[1909].

Tüccarın mallarıyla rahatça hareket etmelerini sağlamak ve yolcular ile tüccarı eşkıya tehdidinden korumak üzere, kritik geçit bölgelerinde devlet kontrolünde bulunan derbent teşkilatı yer alırdı. Ayrıca devlet, panayır bölgelerindeki güvenliği sadece panayırın kurulduğu tarihlerde sağlamayıp, bekçi kuvvetleri oluşturulmak suretiyle bütün yıl boyunca görevli güvenlik güçleri istihdam etmiştir. Ancak bekçi memurlarının yanı sıra, hem genel güvenliğin sağlanıp vergilerin daha düzenli toplanması, hem de Yapraklı Kazâsında düzenlenen panayıra gelen tüccarın can ve mal güvenliğini temin etmek amacıyla 1866 yılında istihdam edilen güvenlik güçleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

[1908] BOA, ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).
[1909] BOA, MVL. 513-163, 23 C 1283 (2 Kasım 1866).

Tablo 5.7: 1866 yılında Yapraklı Kazâsında istihdam edilen güvenlik güçleri

İsim	Yaş	Ücret
Kazâ-i mezbure tabi' Karacaözü Karyesinden ortanca boylu kumral bıyıklı Musaoğlu Mehmet bin Mustafa	35	100 kuruş
Kazâ-i mezbure tabi' Mesâm (مسام) Karyesinden orta boylu kumral sakallı Doğancıoğlu Mehmet bin Abdullah	39	100 kuruş
Şeyh Osmân Karyesinden orta boylu siyah bıyıklı Mehmet bin Mehmet Efendi	39	100 kuruş
Çankırı'nın Karataş Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Gümüşoğlu Raşit bin İbrahim	22	100 kuruş
Tuht Kasabasından uzunca boylu siyah sakallı Fazlıoğlu Mustafa bin Hüseyin	43	100 kuruş
Piyade çavuşu Sungurlu Kazâsından orta boylu siyah bıyıklı Hasan bin Mehmet	30	90 kuruş
Çankırı'nın Hoca İbrahim Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Suramazoğlu Osman bin Halil	24	60 kuruş
Kazâ-i mezbure tabi' Sarıkaya Karyesinden ortanca boylu kumral bıyıklı Keleşoğlu Osman bin Mehmet	36	60 kuruş
Kazâ-i mezbure tabi' Karakaya Karyesinde kâin derbende karye-i mezburden orta boylu kumral sakallı Muratoğlu Osman bin Hasan	41	60 kuruş
Karakaya Karyesinden orta boylu kumral sakallı Hancıoğlu Salih bin Osman	36	60 kuruş
Kazâ-i mezbure tabi' İskos (اسکوس) Karyesinden orta boylu siyah sakallı Köleoğlu Mehmet bin Ahmet	41	60 kuruş

Kaynak: *BOA, ML. MSF. d. 18048.*

Tablo 7'ye göre, genel itibariyle güvenlik güçlerinin yaş ortalaması 35 yaş üstü olup aldıkları ücret 60 ile 100 kuruş arasında değişmektedir. Ancak tabloda yaş ortalaması en düşük olan ile en yüksek olanın aynı ücreti alması, güvenlik güçlerinin aldıkların ücretlerin belirlenmesinde yaş tecrübesine bakılmadığını göstermektedir.

Tablo 7'de belirtildiği üzere, alınan sıkı güvenlik önlemlerinden dolayı, 1866 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırı mahallinde ve geçit yerlerinde hiçbir asayiş ve emniyet sorunu yaşanmamıştır[1910].

Tarihi bilinmemekle birlikte, Yapraklı Panayırı mahalline çeşitli vergilerden muaf olmak kaydıyla Şabanözü Nahiyesi'ndeki 11 köy ahalisi ile Maraş tarafından getirilen Tabanlı Aşireti, asayişi sağlamakla görevliydiler[1911].

Yapraklı Panayırına gelen tüccar, yollarda ve panayır mahallinde yaşanan hırsızlık olaylarıyla mağdur edilmesine rağmen, bu hususta ahalinin de muzdarip olup can ve mal güvenliğinin olmadığı söylenilebilir. 1877 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırına alışveriş için gelip köylerine dönerken hırsızlar tarafından soyulan ahalinin durumu hükümete bildirmesi üzerine, olayı araştırmak üzere panayırın muhafazasına memuren gönderilmiş olan Zabtiye Bölük Ağası Süleyman Ağa görevli kılınmıştır[1912]. Yine, 1879 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırında alışverişini yaptıktan sonra köyüne dönen Hacıoğlu Mehmet yolda bir grup eşkıya tarafından bütün malı ve nakit parası gasp edilmek suretiyle mağdur edilmiştir[1913].

Ülke genelinde bazı dönemler yaşanan asayiş sorunları Yapraklı Panayırında da güvenlik kaygısına neden olmuştur. Buna göre, 1892 yılında yaşanan Ermeni olayları, özellikle Sivas, Kayseri ve Merzifon taraflarından Yapraklı Panayırına gelen Ermeni tüccara ilişkin asayiş problemlerinin olabileceği ihtimali, üst düzey güvenlik önlemleri alınmasını gerekli kılmıştır[1914].

Panayır mahallinde sonraki yıllarda yaşanan güvenlik sorunları ve alınan önlemler takip edilememekle birlikte, 1907 yılında bir çok bölgeden gelen tüccarın getirdiği malları güven ortamında satıp, ihtiyaç duyduğu ürünleri oldukça rahat bir şekilde satın aldığı ifade edilebilir[1915].

[1896] BOA, *BEO. AYN. d.* 955, s. 4; BOA, A.) MKT. MHM. 363-22, 12 Ca 1283 (22 Eylül 1866).
[1911] Üçok, **a.g.e.**, s. 289; Karaca, **a.g.e.**, s. 290.
[1912] BOA, ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).
[1913] BOA, ŞD. 1693-22, 24 Za 1296 (9 Kasım 1879).
[1914] Karaca, **a.g.e.**, s. 289; Türkoğlu, **a.g.m.**, s. 158.
[1915] BOA, DH. MKT. 1209-5, 30 N 1325 (6 Kasım 1907).

5.1.1.6. Vergi

Yapraklı Panayırı mahallinde dükkânların inşasından önce, "Panayır Rüsumu Mültezemi"[1916] (panayır vergi memuru) adıyla görevli kılınan bir memur, panayırın kurulması ve malların pazarlanması esnasında çeşitli vergiler toplamaktaydı. Buna göre, 1840 ylında düzenlenen Yapraklı Panayırına Mustafa Efendi vergi memuru olarak tayin edilmiştir[1917]. Yapraklı Panayırının 1847 yılı vergi hasılatı 3.840 kuruş zam ile 25.000 kuruşa yükselmiş olup 1848 yılı panayır vergilerini toplama işine mültezim Esat Ağa talip olmuştur[1918]. Ancak Amedi Dairesi memurlarından Ata Bey Efendi tarafından Çankırı Kaymakamına gönderilen şukkada, İzzet Paşa Hazretlerinin Mütemeyyizan Dairesinden Mustafa Ağa'nın Yapraklı Panayırı vergilerini toplamak üzere görevlendirildiği ifade edilmektedir[1919]. Yapraklı Panayırında çeşitli vergiler tahsil edilmekle birlikte, tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Yapraklı Panayırına deniz yoluyla gelen tüccar iskelede gümrük vergisi ödedikten sonra, panayır mahalline girişte, her bir yük için 20'şer ve panayır bitiminden sonra çıkışta da 10'ar kuruş vergi öderdi[1920].

Birçok yerden gelen tüccarın sattığı hayvanattan kuruş başına ikişer para, kilim ve benzeri ürünlerden günlük ikişer para, kirpas (bez, kumaş) ürünlerinden günlük ikişer para ve hayvan derisi ile kantar vergileri de belirli miktarda alınmıştır. Ayrıca ihtisab vergisi[1921], harc-ı zemin (yer vergisi) ve panayır mahallinde dükkânların inşasından önce her sene kesilen çam fidanlarından inşa edilen geçici çarşı ve dükkânlar için bendiye masrafı adı altında her bir dükkândan 30 ya da 40 kuruş alınırdı. Panayırın devlete yıllık vergi getirisi 35-40.000 kuruş arasında olmaktaydı[1922].

[1916] BOA, ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).
[1917] BOA, C. ML. 541-22115, 20 N 1257 (5 Kasım 1841).
[1918] BOA, İ. DH. 163-8512, 3 M 1264 (11 Aralık 1847).
[1919] BOA, C. ML. 244-10155, 29 B 1264 (1 Temmuz 1848).
[1920] BOA, C. ML. 539-22164, 20 Ra 1256 (22 Mayıs 1840).
[1921] İhtisâb: Hesap sorma, mesuliyyet demek olup belediyenin ihtisâb dairesinin aldığı vergidir. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 503.
[1922] BOA, MVL, 172-74, 26 B 1272 (2 Nisan 1856).

Panayır mahalline damgasız olarak gelen mallardan damga vergisi tahsil edilmekteydi. Buna göre, 1853 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırında 1.800 kuruş damga vergisi ve 2.600 kuruş da ihtisâb vergisi tahsil edilmiştir[1923].

Yapraklı Panayırı mahallinde dükkânların inşasından önce, her sene gelen tüccar, mallarını ve eşyalarını muhafaza etmek amacıyla Tuht, Tosya ve Koçhisar ahalilerine her biri ikişer paraya olmak üzere, 70, 80 bin tane kesilen Çerk Ağacı adıyla bilinen beşer altışar yıllık çam fidanlarını satın alıp, geçici dükkânlar inşa ederlerdi. Panayır memuru, gelen tüccara, adı geçen Çerk Ağaçlarını *Çerk Vergisi* adı altında 20 paradan üç kuruşa kadar satardı[1924]. Bazı yıllara ait, ahalinin ve devletin bu vergi çeşidinden elde ettiği gelir miktarını tablo şeklinde şöyle açıklayabiliriz:

Tablo 5.8: Yapraklı Panayırında alınan bazı yıllara ait çerk vergisi miktarı

Yıl	**Satılan Çerk** (adet)	**Gelir** (kuruş)	**Masraf** (kuruş)	**Ahaliye Kalan**	**Devlete Kalan**
1849	17.000	8.500	345	1.590 kuruş	6.565 kuruş
1851	14.000	7.000	315	1.490 kuruş	5.195 kuruş
1852	17.200	8.600	350	1.600 kuruş	6.650 kuruş
1853	17.200[1925]	8.600	250	1.600 kuruş	6.750 kuruş
1854[1926]	17.500	8.750	-	-	6.900 kuruş

Kaynak: BOA, MVL. 667-73, 27 Ş 1280 (6 Şubat 1864); BOA, MVL. 663-75, 27 Za 1270 (21 Ağustos 1854).

Tablo 8'de, satılan çerk adetleri, 20'şer paradan satılmaktadır. Yapraklı Panayırına gelen tüccara satılan Çerk Ağaçlarından gelen gelirin büyük bir kısmı, Çerk Vergisi adı altında devlete aktarılmaktadır. Çerk Ağaçlarını toplayan ahali ise hem devlete aktarılan meblağa göre daha az gelir elde etmekte, hem de panayırın açılış dönemi hasat mevsimine denk geldiğinden müşkil durumu düşmesine neden olmaktadır[1927].

[1923] BOA, MVL, 179-55, 8 M 1270 (11 Ekim 1853).
[1924] BOA, MVL. 606-36, 18 B 1277 (30 Ocak 1861).
[1925] Belgenin aslında 18.200 yazıyor.
[1926] BOA, MVL. 643-77, 27 Za 1270 (21 Ağustos 1854).
[1913] BOA, İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).

Panayır mahallinde dükkânların inşasından sonra çerk vergisinin ortadan kalkması üzerine[1928], vergi gelirlerinde meydana gelen düşüş, diğer vergi çeşitlerinden daha fazla para alma ya da yeni vergi çeşitleri koyma yoluyla durdurulmaya çalışılmıştır. Buna göre, vergi çeşitlerinde yaşanan gelişmeler şu şekilde açıklanabilir[1929]:

Yapraklı Panayırı ile Çankırı Panayırında düzenlenen hayvan pazarında satılan her çeşit hayvandan (çift hayvanı, inek, kurbanlık koyun gibi) kuruş başına iki para alınır iken, diğer günlerde bir para alınmaktaydı.

Yapraklı Panayırına civar ahalisinden bir merkep (eşek) yükü meyve getirip, 12 kuruşa satarak köyüne gitmek üzere bulunan tacirden beyaz akçe üç adet beşlik talep edilmiştir.

10'dan 50'ye kadar katırı bulunup tüccar yükünü panayır mahalline getirenlerden bârhane harcı namıyla 50 kuruştan 300 kuruşa kadar vergi alınırdı. Bir, iki hayvanıyla panayıra tüccar yükü getiren köylü ahaliden ise 50 kuruştan 100 kuruşa kadar vergi alınırdı. Oysa ki, bahsi geçen tüccar yükü taşıyıcıları, 50 veya 80 kuruş vergi ödedikleri halde, şimdi de bârhane harcı namıyla yeni vergi talep edilmesinin kendileri için zulüm olduğunu ifade etmişlerdir.

Panayırda yapılan alışveriş esnasında kantardan geçmeyip terazi ile satılan maldan vergi alınmasının usule aykırı olduğu belirtilip, düzeltilmesi istenmiştir.

Panayırın açılış gününde Cuma Namazını kılmaya gelen ahaliden, namaz sonrası dönüşte bir kıyye helva, bir düdük, üç kuruşa alınan fes ve 100 paraya alınan bir ürün için, kendilerinden kapı vergisi namıyla üç adet beyaz beşlik talep edilirdi.

Panayırda inşa edilen dükkânları 2.5 mecidiyeye kiralamayıp, çadır altında mallarını satanlardan harc-ı zemin namıyla altışar mecidiye vergi talep edilmiştir.

Ahalinin satmak için panayır yerine getirdiği zahire kileden geçirilir ise her kilesinden sekiz para alınması lazım gelir iken, 40 para talep edilmiştir.

Yapraklı Panayırı Mutasarrıfı Mehmet Kâmil Efendi, Maliye Nezâretine göndermiş olduğu arzuhalde, her yıl 800 kuruş öşür bedeli, mukataa-i zemin ve 24.200 kuruş

[1928] BOA, MVL. 505-72, 29 R 1283 (10 Eylül 1866); İ. MMS. 8-321, 14 S 1273 (14 Ekim 1856).
[1929] BOA, MVL. 667-73, 27 Ş 1280 (6 Şubat 1864).

vergi verdiğini ifade edip sonradan konulan harc-ı zemin gibi yeni vergiler ile mevcut vergi miktarlarının artırılmasından dolayı, 1877 yılında düzenlenen panayıra ahali ve tüccar rağbetinin az olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı, bekçi ve diğer masrafların panayır hasılatından ve meydana gelecek açığın da gelecek senenin panayır hasılatından karşılanması yoluna gidildiğinden, alınan bu tedbirin ileriki yıllarda Yapraklı Panayırının tamamen dağılmasına neden olacağı belirtilip, Maliye Nezâretinin konuyla ilgili bir çözüm bulması istenmektedir[1930]. Yapraklı Panayırının dağılmasını önleme adına Maliye Nezâretinin nasıl bir girişimde bulunduğu bilinmemekle birlikte, Kastamonu Vilâyetinden 13 Şubat 1886 (9 Ca 1303) tarihinde Maârif Nezâretine gönderilen tezkirede, Yapraklı Panayırı hasılatının ve vergi gelirlerinin merkez vilâyette tesis olunmuş olan Darülmuallimin-i Sıbyân ile sıbyân mektepleri muallimlerinin maaş ve diğer masraflarının karşılanması için Kastamonu Vilâyeti Maârif Sandığına tahsis edilmesi istenmektedir[1931]. Ancak 29 Aralık 1886 (3 R 1304) tarihinde gelen şukkada, Yapraklı Panayırı vergi gelirlerinin Hazine-i Celile'ye aktarılacağının Maliye Nezâretine bildirildiği ifade edilmektedir[1932]. Buna göre, vergi gelirlerinde artış ya da düşüş yaşandığı bilinmemekle birlikte, Yapraklı Panayırının dağılmayıp, düzenlenmesine devam edildiği anlaşılmaktadır.

Panayır tüccar için ne kadar kazançlı geçerse, Çankırı Belediyesi de o derecede kârlı çıkıyordu. Belediyenin 1891-1892 yıllarında Yapraklı ve Çankırı Panayırlarından tahsil ettiği hayvan rüsûmu ya da hayvan pazarı vergileri olan 22.034 kuruş 20 para belediye gelirleri arasında % 35,67'lik bir orana sahip olup bu oran belediye gelirleri arasında birinci sırada yer almasına neden olmuştur[1933].

5.1.1.7. Eğlence ve Oyunlar

Yapraklı Panayırına, ticaret erbâbının yanı sıra halkı eğlendirecek sanat erbâbı da gelirdi. Yapraklı Panayırında akşam karanlığı basınca, türlü kıyafetli adamlar ortaya çıkar, davullar ve zurnalar eşliğinde köçekler, saz şairleri, hokkabazlar ve cambazlar sanatlarını icra ederdi. Panayırın en zevkli yeri saz şairlerinin bulundukları

[1930] BOA, ŞD. 1643-20, 20 Za 1304 (10 Ağustos 1887).
[1931] BOA, DH. MKT. 1373-22, 20 M 1304 (19 Ekim 1886).
[1932] BOA, DH. MKT. 1388-7, 2 R 1304 (29 Aralık 1886); BOA, DH. MKT. 1641-63, 24 Za 1306 (22 Temmuz 1889); BOA, ŞD. 2696-26, 6 Za 1317 (8 Mart 1900).
[1933] Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 9.

kahvehâneler olup buralara panayır dolayısıyla pek çok âşık gelirdi. Kahvehanede, 10, 15 âşık bir sıraya dizilir, saz ile önce peşrev çalarlar, sonra gazel, divan, koşma, zincirli koşma gibi şiirler okurlardı. Sonunda bir destan okuduktan sonra mecliste bulunan zenginleri methederek, bunlardan bahşiş alırlardı. Yine, yerli âşıklar ile dışardan gelen âşıklar arasında muamma asmak, çeşitli atışmalarda bulunmak ve nazireler söylemek suretiyle yarışmalar düzenlenirdi. Muamma asan[1934] âşığı beğenen zenginlerden biri himayesine alarak mühim bahşiş verir, muamma asılı olduğu müddetçe bu gibi işlerden anlayanlar tarafından çeşitli hediyeler verilirdi[1935].

Yapraklı Panayırında gündüz vakitleri ise çeşitli oyunlar düzenlenirdi. Buna göre, 1872 yılında ruhsat verilen oyunlar ve ücretleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.9: 1872 yılında düzenlenen Yapraklı Panayırında ruhsat verilen oyunlar ve ücretleri

Oyun Türü	Ruhsat Ücreti
Talebe Oyunu için Âşık Mehmet'e ruhsat verildi	-
Direk Oyunu için Dersaadetli Setrak'a (ستراق) ruhsat verildi	-
Direk Oyunu için Rusçuklu Salih'e ruhsat verildi	-
Yedek Oyunu için Arnabut İbrahime ruhsat verildi	-
Direkönü Oyunu için Köstenceli Baraska ruhsat verildi	200 kuruş
Halka Oyunu için Hacı Ali'ye ruhsat verildi	35 kuruş
Köçekçi Oyunu için Köçekçi Timur ve Ali'ye ruhsat verildi	60 kuruş
Karagöz Oyunu	21 kuruş
Tabla Oyunu	10 kuruş
Fırıldak Oyunu	-

Kaynak: BOA, *ML. VRD. d.* 3690, 18 Ş 1288 (2 Kasım 1871).

Evlenecek insanların düğün masrafları panayırda yapılır, eksikleri tamamlanır ve panayır dağıldıktan sonra düğünleri başlardı. Panayırda zengin fakir herkes ailesine

[1934] Âşıklık geleneğinde herhangi bir konuyu nazımla yazıp, kahvehânelerde herkesin görebileceği bir yere asma geleneğine "Muamma Asma" denilir.
[1935] Üçok, **a.g.e.**, s. 291, 292; Talat, **a.g.e.**, s. 8.

mutlaka bir hediye alırdı. Nişanlıların panayır hediyeleri bir takım ipekli elbiselik, panayır helvası, sakız, terlik, kına ve hindistan ceviziydi[1936].

5.1.2. Çankırı Panayırı

5.1.2.1. Açılış Tarihi

Çankırı Panayırı, Büyük Cami', İmâret ve Buğday Pazarı mevkilerini içina alan bir bölgeden Çankırı Çayı'na (Acı Çay) kadar uzanan bir alanda kurulmaktaydı[1937].

Çankırı Panayırı, Ağustos ya da Eylül aylarında düzenlenen Yapraklı Panayırı sona erdikden kısa bir süre sonra kurulurdu. Bu cümleden olarak, 23 Eylül 1898 tarihinde açılan Yapraklı Panayırının kapanmasından hemen sonra 28 Eylül Çarşamba günü Çankırı merkez kazâda panayır açılışı gerçekleştirilmiştir[1938].

Yapraklı Panayırı gibi Çankırı Panayırına da yoğun ilgi gösterildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre, 23 Eylül 1901 (10 Eylül 1317) tarihinde düzenlenen Çankırı Panayırına 20.000[1939] ve 8 Ekim 1902 (5 B 1320) yılında ise 15.000 üzerinde müslim ve gayrimüslim tüccar ve ahali katılmıştır[1940].

Çankırı Panayırı 20. yüzyılın başlarına kadar yoğun ilgi görmekle birlikte, ulaşım imkânlarının artmasından dolayı tüccarın mallarını ticaretin daha yoğun yaşandığı büyük şehirlere taşıması, Çankırı Panayırının ticari boyutunda küçülmeye neden olmuştur. Bununla birlikte, Çankırı ve civar yerlerden gelen ahalinin uğrak noktası olarak, Çankırı Panayırı 1960'lara kadar belirli aralıklarla kurulmaya devam etmiştir[1941]. Bu cümleden olarak, seferberliğin başladığı tarihten beri Çankırı civarında eşkıyalık hareketlerinde bulunan Kürt Burunsuz Alo adında bir şaki, 1919 yılında açıldığı anlaşılan Çankırı Panayırına gelen yolcuları soymak üzere beklediği

[1936] Üçok, **a.g.e.**, s. 292.
[1937] Karaca, **a.g.e.**, s. 254.
[1938] BOA, DH. MKT. 2090-31, 25 Ra 1316 (13 Ağustos 1898), Kastamonu Vilâyetinden Ticaret ve Nafia Nezâretine gönderilen telgrafnâme; BOA, MVL. 687-55, 5 Ca 1281 (6 Ekim 1864).
[1939] BOA, DH. MKT. 2548-121, 15 B 1319 (28 Ekim 1901), Dâhiliye Dairesinden 28 Ekim 1902 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[1940] BOA, DH. MKT. 606-49, 17 B 1320 (20 Ekim 1902).
[1941] Karaca, **a.g.e.**, s. 254.

sırada, Çankırı'dan gelen müfreze birlikleri ile girdiği çatışma sonucunda ölü olarak ele geçirilmiştir[1942].

Tablo 5.10: Çankırı Panayırının açılış tarihleri

Açılış Tarihi	Açılış Günü	Süre
4 Eylül 1871[1943]	-	3 Gün
5 Eylül 1872[1944]	-	3 Gün
7 Eylül 1873[1945]	-	3 Gün
7 Eylül 1874[1946]	-	3 Gün
28 Eylül 1875[1947]	-	7 Gün
28 Eylül 1876[1948]	-	8 Gün
28 Eylül 1877[1949]	-	8 Gün
28 Eylül 1878[1950]	-	8 Gün
28 Eylül 1879[1951]	-	8 Gün
28 Eylül 1898[1952]	Çarşamba	-
23 Eylül 1901[1953]	-	-
8 Ekim 1902[1954]		3 Gün[1955]

Tablo 10'a göre, Çankırı Panayırının 1871 yılı sonrası eylül ayının muhtelif günlerinde açıldığı ve genel itibariyle üç gün ya da sekiz gün sürdüğü anlaşılmaktadır.

[1942] BOA, DH. EUM. AYŞ. 24-2, 16 M 1338 (11 Ekim 1919), Kastamonu vali vekili Defterdar Ferit Efendi tarafından 9 Ekim 1919 (9 T.evvel 1335) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.
[1943] *KVS*, h. 1288, s. 121.
[1944] *KVS*, h. 1289, s. 126.
[1945] *KVS*, h. 1290, s. 127.
[1946] *KVS*, h. 1291, s. 147.
[1947] *KVS*, h. 1292, s. 122.
[1948] *KVS*, h. 1293, s. 140.
[1949] *KVS*, h. 1294, s. 163.
[1950] *KVS*, h. 1295, s. 115.
[1951] *KVS*, h. 1296, s. 123.
[1952] BOA, DH. MKT. 2090-31, 25 Ra 1316 (13 Ağustos 1898).
[1953] BOA, DH. MKT. 2548-121, 15 B 1319 (28 Ekim 1901).
[1954] BOA, DH. MKT. 555-82, 1 Ca 1320 (6 Ağustos 1902); BOA, DH. MKT. 595-31, 11 B 1320 (14 Ekim 1902); BOA, DH. MKT. 602-46, 23 B 1320 (26 Ekim 1902).
[1955] BOA, DH. MKT. 544-11, 27 Ca 1320 (1 Eylül 1902).

5.1.2.2. Güvenlik Önlemleri

Tüccar düzenlenen panayır organizasyonlarında karayolunu çok yoğun olarak kullanıp, kara nakliyatı bu dönemlerde yük hayvanlarının teşkil ettiği kervanlarla gerçekleştirilmekteydi. Sarp geçitler ve bataklıkların olduğu derbent adı verilen yerlerde, tüccarın mallarıyla rahatça hareket etmelerini sağlamak ve yolcular ile tüccarı eşkıya tehdidinden korumak üzere devletin kontrolünde olan derbent teşkilatı bulunuyordu. Ayrıca devlet panayır bölgelerindeki güvenliği sadece panayırın kurulduğu tarihlerde sağlamayıp, daimi kuvvetler oluşturularak bütün yıl boyunca görevli güvenlik güçleri istihdam edilmiştir. Buna göre, hem genel güvenliğin sağlanması ve vergilerin daha düzenli toplanması, hem de Çankırı merkez kazâda düzenlenen panayıra gelen tüccarın can ve mal güvenliğini temin etmek için 1866 yılında oluşturulan güvenlik birimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.11: 1866 yılında Çankırı Kazâsında kurulan güvenlik teşkilatı

İsim		Yaş	Ücret kuruş
Yüzbaşı Niğde Kasabasından Mir Ali Mahallesinden uzunca boylu karasakallı Dokuzzâde Mustafa Rüştü bin Süleyman		35	500
Bölükbaşı Çankırı'nın İmâret Mahallesinden uzunca boylu kumral sakallı Hidayetzâde Hüseyin Hüsnü bin Hidayet		35	250
Birinci Çavuş	Çankırı'nın Karataş Mahallesinden uzunca boylu kumral sakallı Hacı Bekir Efendizâde Hasan bin Hasan	42	125
	Çankırı'nın Çetince Mahallesinden orta boylu kara bıyıklı Karayılanoğlu Hasan bin Hasan	29	100
	Çankırı'nın Hoca Bahşayiş Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Abdaloğlu Mehmet bin Mustafa	25	100
	Çankırı'nın Mirahor Mahallesinden uzun boylu kumral sakallı Abdaloğlu Ahmet bin Ahmet	49	100
	Çankırı'nın Çukur Mahallesinden orta boylu kumral sakallı İmamoğlu Abdülkadir bin Mustafa	36	100
	Çankırı'nın Kayseriye Mahallesinden orta boylu köse sakallı Mustafa bin Mustafa	42	100
	Çankırı'nın Hoca İbrahim Mahallesinden orta boylu		

	kumral bıyıklı Şehsuvarzâde Mehmet bin Mehmet	31	100
	Çankırı'nın Perdedar Mahallesinden uzun boylu kumral sakallı Müftüoğlu Hacı Mustafa bin Ahmet	49	100
	Çankırı'nın Kayser Bey Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı Halum (حلوم) oğlu Abdullah bin Mehmet	31	100
	Çankıır'nın Çukur Mahallesinden orta boylu siyah sakallı Bilal bin Abdullah	34	100
	Çankırı'nın Yapar (يپار) Mahallesinden uzunca boylu kumral sakallı sürûr'un Ahmet bin Ahmet	38	100
	Çankırı'nın Hoca Bahşayiş Mahallesinden uzunca boylu kır sakallı Karacaviranlı Ömer bin Hasan	44	100
	Çankırı'nın Mirahor Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı Müfettik (مفتيك) Ali'nin oğlu Aydın bin Ali	27	100
	Çankırı'nın Perdedar Mahallesinden orta boylu kır sakallı Yoğurtçuoğlu Mehmet bin Hasan	48	100
	Çankırı'nın Hoca Bahşayiş Mahallesinden orta boylu kırca sakallı gümüş endaze? Mehmet bin İbrahim	45	100
	Çankırı'nın Karataş Mahallesinden orta boylu kara bıyıklı Topal Abdullahoğlu Ahmet bin Abdullah	27	100
İkinci Çavuş	Çankırı'nın Çetince Mahallesinden orta boylu kır sakallı Ömer bin Osman	59	125
	Çankırı'nın Hoca Bahşayiş Mahallesinden orta boylu siyah sakallı İsmail bin İsmail	43	100
	Çankırı'nın Perdedar Mahallesinden orta boylu kırca sakallı Koyuncuzâde Osman bin Ali	69	100
	Çankırı'nın Mirahor Mahallesinden orta boylu siyah bıyıklı Zuyacıoğlu Mehmet bin İsmail	32	100
	Hoca Elvan Mahallesinden orta boylu kumral sakallı Hasan bin Halil	45	100
	Alacamescit Mahallesinden orta boylu kırca sakallı Köle Yusuf bin Abdullah	46	100
	Hoca Elvan Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı Yusuf usta oğlu Ahmet bin Muhsin	30	100
	Taş Mescit Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı		

	Beyli Abdullah bin Mustafa	38	100
	İmâret Mahallesinden orta boylu kumral sakallı Halil bin Ahmet	39	100
	Hoca İbrahim Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı Çamurcuoğlu Halil bin Ahmet	41	100
	Debbağhâne Mahallesinden orta boylu siyah sakallı Mustafa bin Ahmet	29	100
	Alacamescit Mahallesinden orta boylu siyah sakallı Hacı Hasan oğlu Amir bin Hasan	32	100
	Çetince Mahallesinden uzunca boylu ter bıyıklı Yusuf bin Feyzullah	23	100
	Hoca Bahşayiş Mahallesinden orta boylu siyah bıyıklı Hazerli Hüseyinoğlu Ali bin Hüseyin	31	100
Üçüncü Çavuş	Mirahor Mahallesinden uzunca boylu kırca sakallı Ma'delli Mehmet bin Mehmet	52	125
	Çetince Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Hacırlı Hüseyin bin Ali	26	100
	Karataş Mahallesinden orta boylu kır sakallı Tahiroğlu Tahir bin Tahir	48	100
	Tuht Kasabasının Aşaüı Mahallesinden orta boylu kırca sakallı Esmezoğlu Ali bin Hasan	38	100
	Safranbolu Kasabasından Baba Sultan Mahallesinden uzunca boylu kır bıyıklı Halil bin Ahmet	35	100
	Çankırı'nın İmâret Mahallesinden orta boylu kumral sakallı İmaretoğlu Mustafa bin Mehmet	43	100
	İmâret Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Şakir bin Halil	22	100
	Çukur Mahallesinden orta boylu kara sakallı Karasuluoğlu Mustafa bin Ahmet	27	100
	Hoca Bahşayiş Mahallesinden orta boylu kırca sakallı Pelid(پلید)uzunlu Ömer Çavuş bin Hüseyin	44	100
	Yapar Mahallesinden orta boylu kırca sakallı Kayserili Ahmet bin Mehmet	45	100
	Karataş Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Sabitoğlu		

	Mahmut bin Sabit	27	100
	Taş Mescit Mahallesinden orta boylu kır sakallı Mustafa Kavas bin Ahmet	53	100
	Yapar Mahallesinden orta boylu kırca sakallı Teke Ağa'nın Süleyman bin Ali	46	100
	Taş Mescit Mahallesinden orta boylu kırca sakallı Kitapçıoğlu Hasan bin Hasan	52	100
Piyade Çavuş	Çankırı'nın Debbağhâne Mahallesinden orta boylu kırca sakallı Korgunlu Hüseyin bin Hasan	46	90
	Taş Mescit Mahallesinden uzunca boylu kırca sakallı Kal'eli Halil Ağa bin Abdurrahman	52	60
	Saray Mahallesinden orta boylu siyah sakallı Altıparmakoğlu Osman bin Mustafa	43	60
	Saray Mahallesinden orta boylu siyah bıyıklı Duhancı İsmail damadı Ömer bin Abdullah	30	60
	Saray Mahallesinden orta boylu kumral sakallı Osman Efendi oğlu İbrahim bin Osman	47	60
	Debbağhâne Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı Edirnelioğlu Hüseyin bin Hasan	41	60
	Yapar Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı Ankaralı Kalcıoğlu Hüseyin bin Ahmet	37	60
	Perdedar Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Koçhisarlıoğlu Ömer bin Abdullah	25	60
	Perdedar Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı Mustafa oğlu Mustafa bin İbrahim	27	60
	Yapar Mahallesinden orta boylu kumral sakallı Hafız Ömer bin Ahmet	36	60
	Çankırı Civarında Kuruköprü Nam Mahalde Kâin Derbende İstihdam Olunan Derbendçi Neferatı	**Yaş**	**Ücret kuruş**
	Fezalca (فزالجه) Karyesinden orta boylu siyah sakallı Emin Çavuş bin Mahmut	42	60
	Yine karye-i mezburden orta boylu sarı bıyıklı Satılmış bin Mustafa	39	60

	Yine karye-i mezburden orta boylu kumral bıyıklı Muratoğlu Halil bin Mehmet	40	60
	Kadı Mezarı Nam Mahalde Kâin Derbende İstihdam Olunmakta Olan Derbendçi Neferatı	**Yaş**	**Ücret kuruş**
	Çankırı'nın Yapar Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Soramazoğlu Mehmet bin Ali	25	60
	Kayser Bey Mahallesinden orta boylu ter bıyıklı Bacaksız İsmailoğlu Hasan bin İsmail	22	60
	Mahalle-i mezburden orta boylu siyah sakallı Arab Zenci Elmas bin Abdullah	45	60

Kaynak: BOA, *ML. MSF. d.* 18048.

5.1.3. Çerkeş Panayırı

"Çayır Panayırı" namıyla da bilinen Çerkeş Panayırının açılışına dair 7 Ocak 1899 (24 Ş 1316) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir tezkirede, 29 Nisan 1898 (7 Z 1315) tarihli bir tezkire üzerine alınan Şurâ-yı Devlet kararı ve çıkan irâde-i seniyye ile izin verildiği belirtilmektedir[1956].

Bununla birlikte, Çankırı merkez kazâ ve bağlı kazâlarında genel güvenliğin sağlanıp, vergilerin daha düzenli toplanması ve kazâ merkezinde düzenlenen panayıra gelen tüccarın can ve mal güvenliğini temin etmek için 1866 yılında oluşturulan güvenlik birimleri Çerkeş Kazâsında da kurulmuş olduğundan, bu tarihte Çerkeş Kazâsında bir panayırın olduğu düşünülebilir. Aşağıdaki tabloda Çerkeş Kazâsında oluşturulan güvenlik teşkilatı verilmiştir.

[1956] BOA, BEO. 1253-93924, 24 Ş 1316 (7 Ocak 1899).

Tablo 5.12: 1866 yılında Çerkeş Kazâsında kurulan güvenlik teşkilatı

Çerkeş Kazâsı	Yaş	Ücret kuruş
Kazâ-i mezkure tabi' kasabadan orta boylu kumral sakallı Gazalioğlu Mustafa Efendi bin Ahmet	35	125
Kasaba-i mezburden orta boylu kırca sakallı Aşıkoğlu Mustafa bin Abdullah	56	100
Orta boylu kara bıyıklı Kara İbrahimoğlu Mehmet bin Mehmet	29	100
Karalar Mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı Hacı Osmanoğlu Ali bin Ömer	31	100
İdris Mahallesinden orta boylu siyah bıyıklı Hacı Himmetoğlu Mustafa bin Mustafa	37	100
Okçular Mahallesinden ortanca boylu kumral bıyıklı Madenoğlu Hüseyin bin Hüseyin	38	100
Kurtlar Mahallesinden orta boylu siyah bıyıklı Alaiyelioğlu İbrahim bin Hacı Mehmet	36	100
Kasabadan orta boylu siyah bıyıklı Hüseyinoğlu İsmail bin Hüseyin	32	60
İdris Mahallesinden ortanca boylu kırca sakallı Seyaroğlu Ali bin Ali	43	60
Kazâ-i Mezbure Tabi' Kurt Çemni Nam Mahalde Kâin Derbende Müstahdem Derbendçi Neferatı	**Yaş**	**Ücreti kuruş**
Uzun boylu ter bıyıklı Kadıoğlu Osman bin Mehmet	28	60
Dikenli Karyesinden ortanca boylu ter bıyıklı Azrin Ağa oğlu Mehmet bin Mehmet	28	60
Yine karye-i mezkurden ortanca boylu ter bıyıklı Velioğlu Bekir bin Emin	43	-

Kaynak: BOA, *ML. MSF. d.* 18048.

Yapraklı Panayırından bir hafta sonra Çerkeş Panayırının kurulduğu ifade edilip[1957], kayıtlarda Çankırı Panayırının, Yapraklı Panayırı sona erdikten kısa bir süre sonra kurulduğu belirtildiğinden[1958], Çankırı Panayırı ile Çerkeş Panayırının yaklaşık olarak aynı dönemde kurulduğu düşünülebilir.

Kastamonu Valisi Enis Paşa tarafından 30 Temmuz 1902 (23 R 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, vilâyet idâre meclisince Çerkeş Panayırı'nın bu yıl 21 Ekim günü açılmasına karar verildiği bildirilmektedir[1959].

Çankırı Panayırını 1919, Yapraklı Panayırını 1907 ve Çerkeş Panayırının ticari faaliyetlerini ise 1910 yılına kadar takip edebilmekteyiz. Bu cümleden olarak, 1909 yılında düzenlenen Çerkeş Panayırı esnasında kiralanan Çerkeş merkez kazâda yer alan Sultan Murat Camisinin altındaki dükkânların, 1910 yılında da kiralanması için izin istenmiştir[1960]. Bir başka kayıtta ise aynı tarihte organize edilen panayıra mal satmak amacıyla gayrimüslim tüccarın da katıldığı ifade edilmektedir[1961].

5.2. Zirai, Hayvansal, Maden ve Sanayi Üretimi

Ekonomik yapının bu dört ögesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında o kadar iç içe geçmiştir ki, birindeki gelişme ya da değişim bir diğerini etkileyerek birlikte hareket etmekteydi. Bu alandaki en büyük payı, hiç kuşkusuz hayvancılık ve sanayi alanlarındaki üretimin ana malzemelerini sağlayan tarım alanı oluşturmaktadır. Ziraat, hayvancılık ve sanayi alanlarındaki gelişmeler birbirlerini doğrudan ve dolaylı yoldan etkiler.

5.2.1. Zirai ve Hayvansal Üretim

Osmanlı Devleti'nde bir bölgenin iktisadi bakımdan gelişmiş olmasının başlıca şartı arazinin verimli, yani ziraate uygun olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Çankırı topraklarının yaklaşık olarak % 60'ının dağlar ve yüksek tepelerden oluşması[1962] tarımı sınırlandırmıştır. Ayrıca bölgede karasal iklimin yaşanmasından dolayı tarıma

[1957] Karaca, **a.g.e.**, s. 271.
[1958] BOA, DH. MKT. 2090-31, 25 Ra 1316 (13 Ağustos 1898), Kastamonu Vilâyetinden Ticaret ve Nafia Nezâretine gönderilen telgrafnâme. BOA, MVL. 687-55, 5 Ca 1281 (6 Ekim 1864).
[1959] BOA, DH. MKT. 555-82, 1 Ca 1320 (6 Ağustos 1902).
[1960] ÇAMA, 7-314.
[1961] ÇAMA, 11-660.
[1962] http://www.cankiri.bel.tr/sayfa-16/cografi-yapi.php, erişim tarihi: 17.06.2020

elverişli arazilerde, kuru tarım ürünlerinin yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, panayır bölümünde değinildiği üzere, Çankırı'nın ticari bir geçiş güzergâhı üzerinde yer almasından dolayı ürünlerin taşınmasına elverişli olması, ahalinin en önemli geçim kaynağı olan tarımın önemini artırmıştır. Çankırı merkezi ve Çerkeş Kazâsında yetiştirilen tarım ürünleri şunlardır: patates[1963], buğday, arpa, darı, mısır, kabluca (kablıca)[1964], siyaz, bezelye[1965], yulaf, çavdar, fasülye, mercimek, burçak, pirinç ve nohuttur[1966]. Adı geçen ürünlerden bazılarını şöyle açıklayabiliriz:

Buğday: Çankırı'nın buğdayı vilâyetin diğer mahallerinde yetiştirilen buğdaylara nazaran daha çok tercih edilmektedir[1967]. Çankırı buğdayı, kalbur makinesinden geçirilerek birinci, ikinci ve a'la cinsleri ayrı ayrı olarak tarlalara ekilirdi. Milli ve kumlu toprak pullukla üç defa kazılmak suretiyle bire 17, kıraç mahaller ise üç defa kazıldığı halde bire sekizden 12'ye kadar ürün vermekteydi[1968]. Çankırı buğdayı kaliteli ve farklı cinsleri olması bakımından tohumluk için civar bölgelerin çiftçileri yoğun ilgi göstermekteydi[1969].

31 Mayıs 1846 (5 C 1262) tarihli Çerkeş Temettuat Defterine göre, Çerkeş'den alınan buğday ve arpa öşür miktarları şöyledir: mahallelerden 1.068 kuruş değerinde 65 kile buğday öşrü alınırken, köylerinin toplamından 8.170 kuruş değerinde 507 kile buğday öşrü alınmaktaydı. Mahallelerden 1.464 kuruş gelir değerinde 145,25 kile arpa öşrü alınırken, köylerinin toplamından 9.135 kuruş gelir değerinde 898 kile arpa öşrü alınmaktaydı[1970]. Öşür, 1/10 oranında alındığından dolayı, adı geçen rakamları 10 ile çarptığımızda buğday ve arpa ürünlerinin gerçek kile miktarları ile gelir değerleri anlaşılmış olur. Buna göre, buğday ürününün yıllık kile miktarı

[1963] *Ticaret ve Zirâat Nezâreti Mecmûası*, Matbaa-i Âmire, c. 41, 42, 43, Dersaadet 1330, s. 304.
[1964] Buğday arasında biten, yulafa benzeyen bir tahıl türü. Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 602.
[1965] Flottwell, **a.g.e.**, s. 50.
[1966] Cuinet, **a.g.e.**, s. 544; *KVS*, h. 1291, s. 182; h. 1292, s. 190, 191; h. 1293, s. 165, 166; h. 1294, s. 178, 179; h. 1295, s. 126; h. 1296, s. 130; h. 1297, s. 154; h. 1298, s. 163; h. 1299, s. 174; h. 1306, s. 448, 457; h. 1310, s. 417, 432; h. 1311, s. 271, 276; h. 1312, s. 298, 305; h. 1314, s. 448, 451; h. 1317, s. 319, 322; h. 1321, s. 352, 354.
[1967] *KVS*, h. 1310, s. 417; h. 1311, s. 271; h. 1312, s. 298; h. 1314, s. 448; h. 1317, s. 319; h. 1321, s. 352.
[1968] 1889 yılı buğday mahsulü 5.000 şinik olmuştur. *KVG*, 10 Haziran 1889, S. 790, s. 4; Genel olarak bir şinik bir kilenin 1/4'ü oranındadır. Taşkın, **a.g.e.**, s. 63-64.
[1969] *Ticaret ve Zirâat Nezâreti Mecmûası*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, c. 23, 24, 25, İstanbul 1328, s. 1027.
[1970] *ML. VRD. TMT. d*. 666.

mahallelerin toplamında 650 iken, gelir değeri 10.680, köylerin toplamında kile miktarı 5.070 iken, gelir değeri 81.700 olmuştur. Arpa ürününün ise yıllık kile miktarı mahallelerin toplamında 1.452,5 iken, gelir değeri 14,640, köylerin toplamında kile miktarı 8.980 iken, gelir değeri 91.350 olmuştur.

1890'lı yılların başında bölgeyi gezen seyyah Cuinet, Çankırı'da yetişen zirai ürünlerin yıllık ortalama üretimlerini, ürünlerin verimliliğini tespit etmek amacıyla hektolitre cinsinden şöyle ifade etmektedir: buğday 319. 680, arpa 297.850, yulaf 1.110, çavdar 18.360, mısır 18.850, darı 1.444, fasulye 42.340, mercimek 10.000, burçak 5.000 ve nohut ise 70.670'dir. Yetiştirilen ürünlerden pirinci ise kilogram cinsinden 42.600 olarak belirtmektedir[1971]. Bununla birlikte, sonraki yıllarda tarımda verimliliğin kayda değer büyüklükte düştüğü dönemler de yaşanmıştır. Buna göre, Kastamonu Vilâyetinden 11 Temmuz 1912 (28 Haziran 1328) tarihinde gönderilen bir tahriratta genel itibariyle mahuslat oranının Sinop Sancağında % 16 ve Çankırı Sancağında ise % 25 düştüğü ifade edilmektedir[1972].

Zirai üretimi artırmak, bu alanda yaşanan gelişmeleri uygulamak ve halkın refah düzeyinin yükseltilmesi için inceleme ve araştırma yaparak çeşitli önerilerde bulunmak amacıyla 1843 yılında Ziraat Meclisi kurulmuştur. Bu amaçla, bütün eyâlet ve sancaklara, bölgenin zirai kapasitesini değerlendirmek ve ekonomik alanda gelişmesini sağlayacak çalışmaları araştırmak için ziraat müdürleri gönderilmiştir. Bu müdürler, görevlendirildikleri bölgelerin zirai üretiminin artırılması amacıyla Ziraat Meclisi'ne öneride bulunacaklardı. Ziraat Meclisi, 1846 yılında kurulan Ziraat Nezâretine bağlanır, ancak aynı tarihte adı geçen nezâret Ticaret Nezâretiyle birleştirilir. Ziraat Meclisi, Ekim 1848 tarihinde kurulan Nafia Nezâretine bağlanıp, ismi nezâret dikkate alınarak Nafia Meclisi olarak değiştirilmiştir[1973]. Ziraat Meclisinde yaşanan bu bürokratik gelişmeler, meclisin taşradaki çalışmalarını etkilemiş olacak ki, Çankırı Sancağında Ziraat Meclisi, Ziraat Komisyonu ya da

[1971] Cuinet, **a.g.e.**, s. 544.
[1972] *Ticaret ve Zirâat Nezâreti Mecmûası*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, c. 20, İstanbul 1328, s. 640.
[1973] Volkan Çeşme, "Osmanlı'da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı ", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, c: 15, S: 2, 2014, s. 40; Aziz Tekdemir, *Ticaret Nezâreti (1839-1876)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 111, 112.

ileriki yıllarda Ticaret ve Ziraat Odası olarak anılacak olan teşkilatın kurulması 1870'li yılların başında olmuştur. Çankırı ve Çerkeş Kazâlarında kurulan meclisleri tablo halinde şöyle açıklayabiliriz:

Tablo 5.13: Çankırı Ziraat Meclisi

Yıl	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Kâtip
1872[1974]	-	Hacı Abdülkadir Efendi	Derviş Efendi	Ali Efendi	Hacı Emin Ağa	-	-	-	-
1873[1975]	İzzet Efendi	Fevzi Efendi	Mustafa Bey	Said Efendi	-	-	-	-	-
1889[1976]	Fethi Bey *salise*	İcra Memuru Mustafa Efendi	Belediye Reisi Hacı Kadir Efendi	Mecbur Efendi	Candan-zâde Hacı Mehmet Efendi	Sadedin Bey	Karabet Ağa	Yuvani Ağa	Osman Talat Efendi
1896[1977]	Fethi Bey	Hacı Abdülkadir Efendi	Asım Efendi	Mecbur Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Karabet Ağa	Yuvani Ağa	-	Vasfi Efendi
1899[1978]	Fethi Bey	Behçet Bey	Asım Efendi	Hakkı Efendi	Müftü-zâde Derviş Efendi	Remzi Efendi	Karabet Ağa	Yuvani Ağa	Hamdi Efendi
1903[1979]	Mehmet Sabri Efendi	Salim Efendi	Hamdi Efendi	Artin Efendi	İsmail Efendi	Hacı İsmail Ağa	-	-	Hamdi Efendi

Tablo 13'e göre, Çankırı Ziraat Meclisi'nin üye sayısı sabit olmayıp, üyeleri arasında devlet memurları olduğu gibi, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermânı'nın gayrimüslimlere çeşitli alanlarda vermiş olduğu geniş haklar sayesinde gayrimüslimler de yer almaktadır. Meclisin ismi 1872 yılında Ziraat Komisyonu,

[1974] *KVS*, h. 1289, s. 85.
[1975] *KVS*, h. 1290, s. 85.
[1976] *KVS*, h. 1306, s. 442.
[1977] *KVS*, h. 1314, s. 220.
[1978] *KVS*, h. 1317, s. 243.
[1979] *KVS*, h. 1321, s. 263.

1873'de Ziraat Meclisi ve 1889'da ise Ziraat Odası olarak kayıtlı iken, 1896 yılından itibaren Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası şeklinde isim değişikliğine gidilmiştir. Meclisin isim değişikliği ile birlikte üyelerinin de büyük oranda değiştiğini ifade edebiliriz.

Tablo 5.14: Çerkeş Ziraat Meclisi

Yıl	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza	Kâtip
1878[1980]	Hacı Mustafa Ağa	Ahmet Efendi	Mehmet Bey	Mustafa Efendi	Ali Ağa	-
1879[1981]	Hacı Mustafa Ağa	Ahmet Efendi	Mehmet Bey	Mustafa Efendi	Ali Ağa	-
1880[1982]	Hacı Mustafa Ağa	Ahmet Efendi	Mehmet Bey	Mustafa Ağa	Ali Ağa	-
1881[1983]	Hacı Mustafa Ağa	Ahmet Efendi	Mehmet Bey	Mustafa Ağa	Ali Ağa	-
1882[1984]	Hacı Mustafa Ağa	Ahmet Efendi	Mehmet Bey	Mustafa Ağa	Ali Ağa	-
1889[1985]	Şeyh Muhsin Efendi	Halil Ağa	Osman Ağa	Ali Ağa	-	-
1892[1986]	Halil Bey	Hacı Ahmet Efendi	Hüseyin Ağa	Hacı Mehmet Ağa	Hacı Hüseyin Ağa	Osman Efendi

[1980] *KVS*, h. 1295, s. 80.
[1981] *KVS*, h. 1296, s. 83.
[1982] *KVS*, h. 1297, s. 159.
[1983] *KVS*, h. 1298, s. 167.
[1984] *KVS*, h. 1299, s. 181.
[1985] *KVS*, h. 1306, s. 453.

1893[1987]	Halil Bey	Hacı Ahmet Ağa	Hüseyin Ağa	Hacı Mehmet Efendi	Hacı Hüseyin Ağa	Osman Efendi
1894[1988]	Halil Bey	Hacı Ahmet Ağa	Hüseyin Ağa	Hacı Mehmet Efendi	Hacı Hüseyin Ağa	Osman Efendi
1896[1989]	Kâmil Efendi	Mehmet Arif Efendi	Mustafa Ağa	Hacı Mehmet Ağa	Emin Ağa	-
1899[1990]	Kâmil Efendi	Mehmet Arif Efendi	Mustafa Efendi	Emin Ağa	-	-
1903[1991]	Kâmil Efendi	Mehmet Arif Efendi	Mustafa Efendi	Emin Ağa	-	-

Tabo 14'e göre, Çerkeş Ziraat Meclisi üye sayısı dört ile sekiz arasında değişmekte olup meclisin ismi 1889 yılına kadar Ziraat Meclisi olarak kayıtlı iken, bu tarihte Ziraat Odası olarak değiştirilmiş ve son olarak 1892 yılından itibaren Ticaret ve Ziraat Odası şeklinde isim değişikliğine gidilmiştir. Meclisin isim değişikliği ile birlikte üyelerinin de neredeyse tamamının değiştiğini ifade edebiliriz.

Çankırı'nın bir diğer önemli geçim kaynağını hayvancılık ve buna bağlı ürünler oluşturmaktaydı.

Tablo 5.15: Çerkeş Kazâsının 1846 yılı hayvan üretim sayısı

İsim	Adet	Gelir	Mahal
Sağman Koyun	337	1.739	Mahallelerin Toplamı
	2.690	13.508	Köylerinin Toplamı

[1986] *KVS*, h. 1310, s. 428.
[1987] *KVS*, h. 1311, s. 273.
[1988] *KVS*, h. 1312, s. 300.
[1989] *KVS*, h. 1314, s. 229.
[1990] *KVS*, h. 1317, s. 250.
[1991] *KVS*, h. 1321, s. 273.

Boz Koyun	155	310	Mahallelerin Toplamı
	1.049	2.112	Köylerinin Toplamı
Sağman Tiftik Keçi	231	1.948	Mahallelerin Toplamı
	1.656	13.417	Köylerinin Toplamı
Boz Tiftik Keçi	15	170	Mahallelerin Toplamı
	490	3.762	Köylerinin Toplamı
Camuş Öküzü	25	-	Mahallelerin Toplamı
	72	-	Köylerinin Toplamı
Boz Camuş	1	-	Mahallelerin Toplamı
	2	-	Köylerinin Toplamı
Sağman Camuş	47	932	Mahallelerin Toplamı
	90	1.788	Köylerinin Toplamı
Sağman İnek	63	728	Mahallelerin Toplamı
	702	8.494	Köylerinin Toplamı
Boz İnek	22	-	Mahallelerin Toplamı
	359	-	Köylerinin Toplamı
Kara Sığır Öküzü	94	-	Mahallelerin Toplamı
	784	-	Köylerinin Toplamı
Döllü Merkep	8	80	Mahallelerin Toplamı
	151	1.510	Köylerinin Toplamı
Döllü Kısrak	10	200	Mahallelerin Toplamı
	108	2.140	Köylerinin Toplamı
Toplam	1.008	6.107	Mahallelerin Toplamı
	8.153	46.731	Köylerinin Toplamı

Kaynak: *ML. VRD. TMT. d.* 666.

Tablo 15'e göre, Çerkeş Kazâsında 1846 yılında yetiştirilen toplam hayvan sayısı 9.161'dir. Bu sayının 6.623'ünü küçükbaş, 2.538'ini ise büyükbaş hayvan çeşidi oluşturmaktadır. Çerkeş mahallelerinde mevcut hayvan sayısı 1.008, köylerinde mevcut büyükbaş hayvan sayısı ise 8.153'dür. Küçükbaş hayvan çeşidi sayısı dört olup bunlar arasında en çok yetiştirilen sağman koyundur. Büyükbaş hayvan çeşidi ise sekiz olup bunlar arasında en çok yetiştirilen kara sığır öküzü ile sağman inektir.

Gelir kazancı en çok olan küçükbaş hayvan çeşidi sağman ve boz tiftik keçileri, büyükbaş hayvan çeşidi ise sağman camuş ve inek ile döllü kısraktır.

Tablo 5.16: Çankırı Sancağının 1889 yılı ortalama hayvan üretimi sayısı

Kazâ	Büyükbaş Hayvan Sayısı			Küçükbaş Hayvan Sayısı			Toplam
	Sığır	İnek	Manda	Koyun	Keçi	Tiftik	
Çankırı	28.000	9.000	4.000	57.207	4.043	126.999	228.249[1992]
Çerkeş	20.000	7.000	2.500	40.446	2.916	56.771	129.633[1993]

Kaynak: Cuinet, **a.g.e.**, s. 554, 561; *KVS*, h. 1306, s. 450, 458.

Tablo 16'ya göre, Çankırı Sancağında genel olarak en çok yetiştirilen hayvan çeşidi tiftik olup bunu sırasıyla koyun ve sığır hayvanları takip etmektedir. Çerkeş Kazâsına dair, tablo 14'de belirtilen küçükbaş hayvan çeşitlerinden koyunun sayısında azalma olurken, tiftik keçisi sayısında iki katından fazla, büyükbaş hayvan sayısında da 7.000 civarında artış meydana gelmiştir. Tabloya dönecek olursak, hayvancılığa bağlı en çok ihraç edilen ürünler, keçi kılı, tiftik kılı, yün ve deri çeşitleri olup Cuinet, bu ürünlerden yünün 280.000, keçi kılının 23.000 ve tiftik kılının[1994] 230.000 kilogram üretildiğini ifade etmektedir[1995]. Özellikle de Çerkeş Kazâsının temel gelir kaynağını ziraat, tiftik ve revgan-ı sade (sade yağ) oluşturmaktadır[1996].

Büyükbaş hayvan sektöründe deve, eşek, katır, at, karasığır ve manda yetiştiriciliğinin[1997] yanı sıra, arıcılık sektörünün de geliştiği ifade edilebilir. Arıcılıktan elde edilen yıllık ortalama bal miktarı 50.000 kilogram iken, balmumu miktarı 8.500 olmuştur[1998].

5.2.2. Maden ve Sanayi Üretimi

Çankırı Sancağında mevcut maden ürünlerini sırasıyla şöyle açıklayabiliriz:

[1992] Belgenin aslında 228.269 yazıyor.
[1993] Belgenin aslında 163.829 yazıyor.
[1994] Çankırı'nın tiftik kılı, tüccar aracılığıyla İstanbul üzerinden Amerika'ya dahi ihraç edilen bir ürün olmuştur. BOA, MVL. 634-4, 5 S 1279 (19 Temmuz 1862).
[1995] Cuinet, **a.g.e.**, s. 554.
[1996] Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 307; Faik Sabri Duran, *Osmanlı Coğrafya-yı İktisadisi*, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1331, s. 178; *KVS*, h. 1286, s. 97; h. 1299, s. 186; h. 1314, s. 451; h. 1317, s. 322; h. 1321, s. 354.
[1997] Ahmet Kemal Üçok, *Çankırı Coğrafyası*, Okuyan Adam Yayınları, Ankara 2002, s. 119.
[1998] Cuinet, **a.g.e.**, s. 544, 546.

Tuz: Günümüzde balıkçılıktan dericiliğe, zeytincilikten sütlü mamüllere ve meyve ile sebzelerin korunmasına kadar çeşitli sektörlerde; üretim, depolama, taşıma ve ticaret gibi birbiriyle bağlantılı geniş bir alanda büyük bir nüfus kitlesine sağladığı iş ve finansal olanaklarıyla, devletlerin sosyal ve iktisadi sistemlerinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, ülkenin tamamını içine alan genel bir tuz idare ya da dairesi bulunmamaktaydı. Taşrada tuz üretim ve dağıtım faaliyetleri, mahalli yöneticilerle birlikte koordine etmekle sorumlu tuzla emini ve âmirlerinin başkanlığında mahalli idarelerce yürütülmekteydi[1999]. Ancak 1862 yılında Osmanlı Devleti'ndeki bütün tuz üretim alanlarını kapsayacak şekilde tuzun üretimi, idâresi, nakliyesi ve satışına dair gerekli düzenlemeleri ihtiva eden bir nizâmnâme hazırlanmıştır[2000].

Çankırı'da ikisi kaya tuzu ve diğer ikisi de göl tuzu memlahaları[2001] olmak üzere dört ayrı yerde tuz madeni vardır. Milattan önce dahi işletildiği anlaşılan[2002] kaya tuzu madeni, Çankırı'ya üç saat mesafede bir dere içinde bulunan mağarada olup müşterileri mağara kapısından hayvanlarıyla içeriye girerek, yarım veya bir saat kadar yer altında ilerleyip, ocak tabir olunur mahallerden mum ışığıyla tuz kesip hayvanlarına yükleyerek, mağara kapısına çıkarırlardı. Mağara kapısında bekleyen görevli memur olan kantarcı, kesilen tuzu ölçerek yük başına yarım kuruş[2003] tahsil ederdi. Bu memlahadan yıllık tahminen 30.000 hayvan yükü tuz ihraç olunmaktaydı. Bu memlahanın tulen (uzunluk) 10 ve arzen (genişlik) yedi saat kadarlık mesafesinin herhangi bir yerinde yapılacak kazı ile kaya tuzu ortaya çıkarılabilirdi. Çankırı'ya beş, altı saat mesafede bulunan Akseki ve Şeyh Osmân mevkilerinde ise göl tuzu memlahaları bulunup buralardan yıllık yaklaşık olarak 35.000 kıyye miktarı göl tuzu çıkarılırdı[2004]. Ayrıca Kozma Nikola ile kardeşi Haci Kosta'nın Çankırı Sancağının

[1999] Mehmet Emin Şen, "Belgeler Işığında Çankırı Kaya Tuzu Ocakları", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 21-23 Ekim 2010*, Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı, s. 310; Lütfi Göçer, "XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İstanbul Üniveritesi İktisat Fakültesi Mecmûası***, c:** 23 S: 1-2, İstanbul 1963, s. 97.

[2000] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 2, s. 683-706.

[2001] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 5, s. 3901; Memlaha: Tuz çıkan yer. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 730; kaya tuzu çıkarılan yere "memleha", göl tuzu çıkarılan havuzlara ise "memluha" denir. Ahmet Kemal Üçok, *Görüp İşittiklerim*, Okuyan Adam Yayınları, Ankara 2002, s. 237.

[2002] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).

[2003] Ainsworth, **a.g.e.**, c. 1, s. 108.

[2004] Çelebi, **a.g.e.**, s. 648; *KVS*, h. 1286, s. 96,100,101; h. 1287, s. 105,106; h. 1288, s. 117,118; h. 1289, s. 123,124; h. 1290, s. 125; h. 1291, s. 182; h. 1292, s. 190; h. 1293, s. 165; h. 1294, s. 178; h.

Koyun adlı köyünde mutasarrıf oldukları tarlada da kaya tuzu madeni bulunmuş olmakla birlikte, ihracının oldukça masraflı olmasından dolayı işletmeye kapatılıp, müşterilerinin Çankırı memlahasına yönlendirilmesi istenmiştir[2005]. Ancak aynı problemin Çankırı Memlahasında da yaşandığı anlaşıldığından, Nafia Nezâreti tarafından 14 Mayıs 1864 (7 Z 1280) tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen tezkire, İnebolu, Küre ve Kastamonu istikametinden Çankırı Memlahasına kadar uzanan yolların tanzimine dairdir. Tezkirede, yol çalışması için birinci ve ikinci unvanıyla ehliyetli iki mühendisin görevlendirilip, birincisine 3.000 ve ikincisine 1.800 kuruş maaş tahsisinin planlandığı belirtilip, gereğinin yapılması için izin istenmektedir[2006].

Yukarıda bahsi geçen yol çalışması planlanan şekilde bitirilmemiş olacak ki, Rüsûmat Emânet-i Celilesine gönderilen tahriratta, Çankırı memlahasından çıkarılan tuzun nakil ve ihracında yaşanan müşkilattan dolayı, memlahanın başka bir yere yapılması teklif edilmiştir[2007]. Ulaşım probleminin sonraki yıllarda da devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre, 1875 yılında yıkılımış olan Çankırı kaya tuzu madeni direklerinin tamiri ve madenin çıkış kapısının genişletilmesi için, Adana Vilâyeti eski baş mühendisi Mösyö Fetepah görevlendirilir. Mösyö Fetepah'ın hazırladığı raporda, yapılacak bütün tamirat işlemlerinin toplam masrafı 200.000 kuruş olarak hesaplanıp, kaya tuzu rezervinin çok fazla olduğu ve istenilen miktarda tuzun ihraç edilebileceği ifade edilmektedir. Hesaplanan toplam masrafın fazla olması ve Çankırı'ya 40 saat mesafedeki[2008] İnebolu İskelesi yolunun henüz istenilen genişlikte olmamasından dolayı, Çankırı ve civar mahallerin ihtiyacını karşılayacak miktarda tuzun çıkarılması uygun görülmüştür. Ancak bir süre sonra, tuzun araba ile nakliyatına elverişli bir yolun açılması, yıkılan maden direklerinin yerine 20 adet taş duvardan direk inşası ve havalandırma boşluklarının yapılması kararlaştırılır. Bunun üzerine, adı geçen mühendisin hazırlamış olduğu yeni rapora göre, inşaat masrafları 131.000 kuruşa indirilmiş olup çizmiş olduğu yeni harita ve resim baş mühendisi

---

1295, s. 126; h. 1296, s. 130; h. 1297, s. 155; h. 1298, s. 163; h. 1299, s. 175; h. 1306, s. 449; h. 1310, s. 417; h. 1311, s. 271; h. 1312, s. 298; h. 1314, s. 448; h. 1317, s. 320; h. 1321, s. 352.

[2005] BOA, MVL. 424-39, 22 S 1280 (8 Ağustos 1863).

[2006] BOA, MVL. 675-68, 22 Z 1280 (29 Mayıs 1864).

[2007] BOA, A.) MKT. MHM. 410-59, 23 S 1285 (15 Haziran 1868).

[2008] BOA, İ. MVL. 469-21244, 16 M 1279 (14 Temmuz 1862).

Mösyö Vayesi tarafından tasdik olunur. Mösyö Fetepah'a inşaat süresince aylık 2.500 kuruş maaş tahsis edilmiştir. İnşaat masraflarının karşılanacağı Rüsûmat Emânet-i Celilesinde yeterli para olmamakla birlikte, inşaatın ilk beş altı ayına ait masrafların karşılanabileceği tahakkuk edilmiştir. Sonraki aylara ait masraflarının ise gelecek yılın Rüsûmat Emanet-i Celilesi gelirlerinden karşılanması kararlaştırılır[2009]. Ancak memlaha ile Çankırı Kazâsı arasındaki yol çalışmasının 1915 yılına kadar da tamamlanmadığı ifade edilebilir[2010].

Çankırı kaya tuzu madeni, 450 metre güneydoğudan kuzeybatıya ve ortalama 115 metre de kuzeydoğudan güneybatıya uzanır. 1837 yılında yıllık 6.000 kuruş bedel ile kiralanmaya başlanan bu maden, 1857 yılında Bay Zarifi adında bir tacirin yönettiği şirkete, yıllık 115.000 kuruştan 10 yıllığına kiralanır. Daha sonraları tuzun fiyatı kilogram başına 0,2 kuruştan yüzde altı zamlanınca, şirket bu madenden yüksek kârlar elde etmeye başlar. Bunun üzerine, hükümet, bu madeni 1878 yılından itibaren kendisi işletmeye karar vermiştir[2011]. Hükümet tarafından 1882 yılında da memlaha işletmesinin kontrolü adına bir teftiş memuru tayin edilir[2012]. Ancak 1886 yılında bahsi geçen maden, mühendis olan Henri Couteaux'a devredilmiştir. 1893 yılında 2.031.137 kilogram kaya tuzu çıkarılmış olup toplam 2.342.608 kuruş hasılat elde edilmiştir[2013]. 1915 yılında ise yıllık 3.000.000 kilogram tuz ihraç edilir duruma gelinmiştir[2014].

Düyûn-ı Umûmiyye yönetimine terk edilen gelirlerden birisi de tuz olduğundan, Çankırı memlahalarının idaresinde bu yönetim de pay sahibi olmuştur. Bundan dolayı, adı geçen yönetim memlahalara dair aldığı kararları uygulama fırsatını bulmuştur. Bu cümleden olarak, Düyûn-ı Umûmiyye Komiserliğinden 12 Ağustos 1899 (4 R 1317) tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkirede, hazırlanan nizâmnâmeye aykırı bir şekilde Çankırı Sancağı dâhilinde bulunan Çerkeş, Karacaviran, Karîpazarı, Şabanözü ve Koçhisar Kasabalarına götürülen tuzun her bir

[2009] BOA, *BEO. AYN. d*. 955, s. 134,135; BOA, *A.) d.* 967, s. 157.
[2010] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).
[2011] Cuinet, **a.g.e.**, s. 427.
[2012] BOA, ŞD. 570-51, 11 C 1299 (30 Nisan 1882).
[2013] Cuinet, **a.g.e.**, s. 427.
[2014] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).

yükünden harc-ı zemin namıyla alınmakta olan 10'ar para ile kantar resminin iptali istenmektedir[2015].

Tablo 5.17: Çankırı Memlaha İdâresi

Yıl	Müdür	Sandık Emini	Kâtip	Vezn Kâtibi	Tezkere Kâtibi	Kapancı	Süvari Serçavuş
1869[2016]	Mehmet Kaşif Efendi	Salih Efendi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-
1870[2017]	Mehmet Kaşif Efendi	Salih Efendi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-
1871[2018]	Mehmet Kaşif Efendi	Hürrem Efendi	Emin Efendi	-	-	-	-
1872[2019]	İbrahim Efendi	-	-	-	-	-	-
1873[2020]	İbrahim Efendi	Kâmil Efendi	Emin Efendi	-	-	-	-
1874[2021]	Ömer Efendi	Kâmil Efendi	Emin Efendi	-	-	-	-
1875[2022]	Ömer Efendi	Kâmil Efendi	Emin Efendi	-	-	-	-
1876[2023]	Ömer Efendi	Kâmil Efendi	Osman Efendi	-	-	-	-
1877[2024]	Ömer Efendi	Kâmil Efendi	Osman Efendi	-	-	-	-
1878[2025]	Yahya Faik Ef.	Mehmet Efendi	-	-	-	-	-

[2015] BOA, DH. MKT. 2241-95, 24 R 1317 (1 Eylül 1899), Dâhiliye Nezâretinden 1 Eylül 1899 (24 R 1317) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[2016] *KVS*, h. 1286, s. 63.
[2017] *KVS*, h. 1287, s. 103.
[2018] *KVS*, h. 1288, s. 111.
[2019] *KVS*, h. 1289, s. 120.
[2020] *KVS*, h. 1290, s. 121.
[2021] *KVS*, h. 1291, s. 146.
[2022] *KVS*, h. 1292, s. 160.
[2023] *KVS*, h. 1293, s. 138.
[2024] *KVS*, h. 1294, s. 162.

1879[2026]	Hüsnü Bey	Kâmil Efendi	Ali Efendi	-	-	-	-
1880[2027]	Hüsnü Efendi	Kâmil Efendi	Ahmet Efendi	-	-	İsmail Efendi	-
1881[2028]	Mehmet Tahir Ef	Yorgi Efendi	Ahmet Efendi	-	-	Osman Baba	-
1882[2029]	Hasan Salim Ağa	Dimit Efendi	İbrahim Hilmi Efendi	-	-	-	-
1889[2030]	Nikolaki Efendi	Kadir Efendi	Yusuf Ziya Efendi	-	Hayri Efendi	-	-
1892[2031]	Nikolaki Efendi	-	-	-	-	-	-
1894[2032]	Mehmet Sadık Efendi	Osman Şevket Efendi	Mehmet Tevfik Efendi	Mehmt Şemsi Efendi	Ali Şefik Efendi	Ali Efendi	İdris Ağa, 7 süvari, 36 piyade
1896[2033]	Osman Nuri Efendi	Osman Şevket Efendi	Abdulah Efendi	Ahmet Efendi	Ahmet Lütfi Efendi	Ali Efendi	İdris Ağa, 8 süvari, 36 piyade
1899[2034]	Mustafa Nazmi Efendi	Osman Şevket Efendi	Abdulah Efendi	Şükrü Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Ali Efendi	Ali Ağa, 8 süvari, 36 piyade
1903[2035]	Mustafa Nazmi Efendi	Osman Şevket Efendi	Abdulah Efendi	Mehmet Hayri Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Mustafa Efendi	Ali Ağa, 7 süvari, 34 piyade
1905[2036]	-	Osman Şevket Efendi	-	-	-	-	-

[2025] *KVS*, h. 1295, s. 114.
[2026] *KVS*, h. 1296, s. 115; BOA, *BEO. VGG. d*. 155, s. 206.
[2027] *KVS*, h. 1297, s. 150.
[2028] *KVS*, h. 1298, s. 156.
[2029] *KVS*, h. 1299, s. 171.
[2030] *KVS*, h. 1306, s. 443.
[2031] *KVS*, h. 1310, s. 414.
[2032] *KVS*, h. 1312, s. 292.
[2033] *KVS*, h. 1314, s. 221.
[2034] *KVS*, h. 1317, s. 244.
[2035] *KVS*, h. 1321, s. 264.
[2036] BOA, ŞD. 1041-105, 23 N 1323 (21 Kasım 1905).

1908[2037]	Mustafa Nazmi Efendi	-	-	-	-	-	-

Çankırı Sancağında üç ayrı mevki'de çıkarılan kaya tuzu ve göl tuzu madenlerinden başka, Çankırı'ya beş, altı saat mesafede bulunan Terme Çayı civarındaki Subaşı, Şehirönü ve Melik adlı mevkilerde de tuzlu su çıkmakta olduğundan, bu mahaller özel korucularla muhafaza olunmaktaydı[2038].

Tütün: Çerkeş Kazâsında yetiştirildiği anlaşılan tütünden[2039], "Bafra" adı verilen kaliteli tütün yaprakları sayesinde yıllık ortalama 33.000 kilogram mahsül toplanmaktadır. Ancak bu miktarın önceki yıllarda sağlanan mahsulün üçte birinden az olmasına rağmen iyileşme eğilimi gösterdiği belirtilmektedir[2040].

Bakır: Bakır madeni Tuht ve Urvay (اورواى) Nahiyelerinde bulunmakta olup her iki maden yerinde 23 Nisan 1914 (27 Ca 1332) tarihli fermân gereğince Dikran Balıkçıyan Efendi'ye bir miktar hisse tahsis edilmiştir. Bu madenlerden sırasıyla şöyle bahsedebiliriz: Çankırı Sancağının Urvay (اورواى) Nahiyesinde bulunmakta olup madenin % 40'lık hissesi 23 Nisan 1914 (27 Ca 1332) tarihli fermân gereğince, Osmanlı teb'asından Dikran Balıkçıyan ya da Balıkçıyan Dikran Efendi'ye ihale buyrulmuştur. Ancak Dikran Efendi uhdesinde bulunan hissenin % 30'luk kısmını Beyoğlu'nda Arslan Caddesinde 31 numaralı hanede oturan Osmanlı teb'asından Doktor Hüseyin bin Haydar Efendi'ye devretmek istediğinden, hazırlamış olduğu arzuhali 30 Mayıs 1915 (16 B 1333) tarihinde Maden Müdüriyetine gönderir. Maden hisselerinin satışı ya da devrine dair izni Bâb-ı Âli verdiğinden dolayı, Maden Müdüriyeti, Sadâret Dairesine gönderdği tezkirede Maden Nizâmnâmesinin 5. maddesi gereğince izin verilmesini talep etmektedir. Bunun üzerine, 25 Temmuz 1915 (13 N 1333) tarihinde gelen cevapta, buna izin verildiği belirtilmektedir[2041].

[2037] BOA, ŞD. 1069-36, 14 M 1326 (17 Şubat 1908).
[2038] *KVS*, h. 1306, s. 449; h. 1310, s. 417; h. 1311, s. 271; h. 1312, s. 298.
[2039] *KVS*, h. 1292, s. 191; h. 1293, s. 166; h. 1294, s. 179.
[2040] Cuinet, **a.g.e.**, s. 545.
[2041] BOA, BEO. 4366-327386, 13 N 1333 (25 Temmuz 1915), Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından 3 Haziran 1915 (20 B 1333) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire; BOA, MV. 198-94, 12 N 1333 (24 Temmuz 1915).

Ancak bir başka kayıtta ise Dikran Balıkçıyan Efendi'ye 23 Nisan 1914 (27 Ca 1332) tarihli fermân gereğince Urvay Nahiyesinde bulunan bakır madeninin % 35'lik hissesinin verildiği ifade edilmektedir. Ayrıca Dikran Balıkçıyan Efendi, uhdesinde bulunan bakır madeni hissesinin % 15'ini Osmanlı teb'asından Taşköprülü Hafız Mehmet Sait Efendi'ye devretmek için 6 Nisan 1917 (13 C 1335) tarihinde göndermiş olduğu arzuhal ile izin ister. Neticede, Sadâret Dairesinden 25 Mayıs 1917 (3 Ş 1335) tarihinde gelen cevap ile buna izin verilmiştir[2042].

Bakır madeninin bulunduğu bir diğer mahal Çankırı merkez kazâsına tabi' Tuht Nahiyesidir. Urvay Nahiyesinde olduğu gibi 23 Nisan 1914 (27 Ca 1332) tarihli fermân gereğince, Dikran Balıkçıyan Efendi'ye iki ayrı kayıtta farklı miktarlarda olmak üzere bir miktar hisse tahsis edilmiştir. Kayıtlardan birine göre, madenin % 40'lık hissesi Dikran Balıkçıyan Efendi'ye ihale buyurulmuştur. Ancak Dikran Efendi uhdesinde bulunan hissenin yüzde beşlik kısmını Dersaadet'de Yeni Cami'de oturan Osmanlı teb'asından Taşköprülü Hafız Mehmet Sait Efendi'ye devretmek istediğinden, hazırlamış olduğu arzuhali 2 Eylül 1915 (22 L 1333) tarihinde Maden Müdüriyetine gönderir. Neticede, Sadâret Dairesinden 14 Eylül 1915 (5 Za 1333) tarihinde gelen cevap ile buna izin verilmiştir[2043]. Ancak bir başka kayıtta ise Dikran Balıkçıyan Efendi'ye yine 23 Nisan 1914 (27 Ca 1332) tarihli fermân gereğince Tuht Nahiyesinde bulunan bakır madeninin % 35'lik hissesinin verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Dikran Balıkçıyan Efendi, uhdesinde bulunan bakır madeni hissesinin % 15'ini Osmanlı teb'asından Taşköprülü Hafız Mehmet Sait Efendi'ye devretmek için 6 Nisan 1917 (13 C 1335) tarihinde göndermiş olduğu arzuhal ile izin ister. Neticede, Sadâret Dairesinden 21 Mayıs 1917 (29 B 1335) tarihinde gelen cevap ile buna izin verilmiştir[2044].

[2042] BOA, BEO. 4471-335278, 3 Ş 1335 (25 Mayıs 1917), Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından 17 Nisan 1917 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e havale buyurulan tezkire, buradan 14 Mayıs günü Sadâret Dairesine gönderilmiştir. Sadâret Dairesinden ise 24 Mayıs 1917 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezâretine cevap gönderilmiştir.

[2043] BOA, BEO. 4374-327977, 5 Za 1333 (14 Eylül 1915), Maden Müdüriyetine 2 Eylül 1915 tarihinde göndeilen arzuhal, buradan 6 Eylül günü Sadâret Dairesine gönderilmiştir. Sadâret Dairesinden ise 14 Eylül 1915 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezâretine cevap gönderilmiştir; BOA, MV. 198-143, 3 Z 1333 (12 Ekim 1915); BOA, MV. 198-144, 3 Z 1333 (12 Ekim 1915).

[2044] BOA, BEO. 4470-335242, 29 B 1335 (21 Mayıs 1917), Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından 17 Nisan 1917 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e havale buyurulan tezkire, buradan 13 Mayıs günü Sadâret Dairesine gönderilmiştir. Sadâret Dairesinden ise 21 Mayıs 1917 tarihinde Ticaret ve Ziraat

Yukarıdaki her iki paragrafta, Tuht ve Urvay Nahiyelerindeki bakır madenlerine dair muhtelif malûmat veren dört belgenin benzer noktalarını şöyle açıklayabiliriz: her iki nahiyedeki bakır madenlerinde Dikran Balıkçıyan Efendi'nin hisseleri % 40 ve % 35'er olarak verilmiş olup % 40 hissesinin olduğu Tuht ve Urvay Nahiyelerindeki bakır madenlerinden hisselerini devretmek istediği tarihler 1915 olarak kayıtlıdır. Ayrıca her iki nahiyede % 35 hissesinin olduğunu vurgulayan belgelerde, hissesinin bir kısmını devretmek istediği şahıs Taşköprülü Hafız Mehmet Sait Efendi olup devretmek istediği hisse miktarı da % 15 iken, devir işlemine izin verilmesi için arzuhal göndermiş olduğu her iki tarih de 6 Nisan 1917 olmuştur. Muhtelif malûmat veren dört belgenin farklı noktaları ise şunlardır: Dikran Balıkçıyan Efendi, Urvay Nahiyesinde sahip olduğu % 40'lık hissenin % 30'unu Doktor Hüseyin bin Haydar Efendi'ye devreder iken, Tuht Nahiyesindeki % 40'lık hissesinin sadece yüzde beş'ini Taşköprülü Hafız Mehmet Sait Efendi'ye devreder. Ayrıca her iki nahiyede % 35 hissesinin olduğunu vurgulayan belgelerde, devretmek istediği şahıs, hisse miktarları ve arzuhal gönderiş tarihleri aynı almasına rağmen, Sadâret Dairesinden gelen cevaplar farklı tarihlerde olmuştur. Benzer ve farklı yönlerini açıklamaya çalıştığımız bu belgeler ışığında, Dikran Balıkçıyan Efendi'ye 23 Nisan 1914 tarihli fermân gereğince belgelerde her iki nahiye için de % 40 ve % 35'er oranlarda farklı hisse oranlarının ihale buyurulması, her iki nahiyenin aslında aynı nahiye olabileceğini düşündürmektedir. Diğer bir ihtimal ise her iki nahiyede belirtilen % 40 hissesinden farklı miktarların farklı kişilere devredilmesi talebi, her iki nahiyedeki Dikran Balıkçıyan Efendi'nin farklı kişiler olabileceğini düşündürmektedir.

Çankırı Sancağına tabi' Tuht Nahiyesi ile Şabanözü Nahiyesinin Arab Köyünde bakır, çinko, simli kurşun, altın, nikel ve platin madenlerini aramak amacıyla bazı yerli ve yabancı tüccara ruhsatnâmeler verilmiştir. Bu cümleden olarak, Şabanözü Nahiyesinin Arab Köyünde bakır, simli kurşun, altın, nikel ve platin madenlerini aramak için hazırlanan 30 Ocak 1911 (29 M 1329) tarihli ruhsatnâmenin % 15 hissesine sahip olan Fethi Efendi, malik olduğu hissenin yüzde iki'sini Osmanlı teb'asından tacir Kelimi Efendi'ye devretmek için hazırlamış olduğu arzuhali Maden

Nezâretine cevap gönderilmiştir; BOA, MV. 208-20, 24 B 1335 (16 Mayıs 1917); BOA, MV. 208-26, 28 B 1335 (20 Mayıs 1917).

Müdüriyetine gönderir. Sadâret Dairesi ile yapılan yazışma sonrası 1 Eylül 1913 (29 N 1331) tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezâretine gelen cevapta, Maden Nizâmnâmesinin 23. maddesi gereğince devir işlemine izin verildiği bildirilmektedir[2045]. Yine, Arab Köyünde yapılacak maden araması için verilen 30 Ocak 1911 (29 M 1329) tarihli ruhsatnâmenin % 11 hissesine sahip olan Koçhisarlı Hacı Bekir Efendizâde Fethi Efendi, malik olduğu hissenin yüzde beş'ini Köprülü Hafız Mehmet Sait Efendi'ye devretmek için Maden Müdüriyetinden izin ister. Bunun üzerine, daireler arasında yapılan yazışmalar sonrası, Sadâret Dairesinden 2 Ağustos 1915 (21 N 1333) tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezâretine gönderilen tezkire ile Maden Nizâmnâmesinin 23. maddesi gereğince hisse devir işlemine izin verilmiştir[2046].

Maden arama işleminin yapıldığı diğer mahal Tuht Nahiyesi olup burada bakır, çinko ve simli kurşun aramaları için Fethi Efendi ve arkadaşlarına bir, Zeyne Hanım ve arkadaşlarına da iki tane olmak üzere toplam üç kıta ruhsatnâme verilmiştir. Bir süre sonra, bahsi geçen üç ruhsatnâme iptal edilip, maden aramasının yapılacağı arazi beş kısma bölünerek, her bir arazi kısmı için hazırlanan ruhsatnâmeler Fransalı Mösyö Tosan Rozo ya da Rojon[2047] ile Avusturya-Macaristan teb'asından Baron Şarl Ande ve mirasçılarına verilmesi kararlaştırılır. Ancak devam eden Birinci Dünya Savaşı nedeniyle itilaf devletleri safında yer alan Fransa'ya olan düşmanlıktan dolayı, devletler teb'ası hakkındaki talimâtnâme gereğince Tosan Rozo'ya verilen haklar geri alınır. Bu durumda, tek kişi kalan Baron Şarl Ande'ye maden arama izni verilir[2048]. Bununla birlikte, Zeyne Hanım, beş kısma ayrılmış arazinin haricinde bir

[2045] BOA, BEO. 4210-315697, 29 N 1331 (1 Eylül 1913), Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından 3 Temmuz 1913 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e havale buyurulan tezkire, buradan 23 Ağustos günü Sadâret Dairesine gönderilmiştir. Sadâret Dairesinden ise 1 Eylül 1913 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezâretine cevap gönderilmiştir; BOA, ŞD. 1245-18, 20 N 1331 (23 Ağustos 1913).
[2046] BOA, BEO. 4367-327460, 21 N 1333 (2 Ağustos 1915), Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından 20 Nisan 1915 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e havale buyurulan tezkire, buradan 24 Temmuz günü Sadâret Dairesine gönderilmiştir. Sadâret Dairesinden ise 2 Ağustos 1915 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezâretine cevap gönderilmiştir; BOA, BEO. 4367-327465, 21 N 1333 (2 Ağustos 1915).
[2047] BOA, BEO. 3507-262978, 16 S 1327 (9 Mart 1909).
[2048] BOA, BEO. 4463-334705, 18 C 1335 (11 Nisan 1917); BOA, BEO. 4365-327313, 7 N 1333 (19 Temmuz 1915); BOA, ŞD. 3214-49, 23 Ra 1331 (2 Mart 1913), Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından 10 Kasım 1912 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire; BOA, BEO. 4348-326069, 25 Ca 1333 (10 Nisan 1915).

yerin maden arama, imâl ve ihracına talip olması halinde, kendisine ruhsatnâme verilebileceği ifade edilmektedir[2049].

Kömür: 1888 yılında Çankırı yakınlarında bir kömür madeni keşfedilmiş olduğu[2050], yine Çerkeş ve Yapraklı Kazâlarında da birer kömür madeni olduğu bilinmekle birlikte, yol ve nakliye araçlarının yokluğundan dolayı[2051] bu madenler işletime açılamamıştır. Ayrıca linyit kömürü, kalker ve alçı taşı madenleri de bulunmaktadır[2052].

Çankırı Sancağında üretilen sanayi ürünleri şunlardır: tahta kaşık, haşhaş, pamuk[2053], halı, kilim, işlenmiş altın ve gümüş vb. ürünler, pamuklu kumaşlar, Manisa ve Amasya alacası[2054], şayak[2055], sahtiyan[2056], Koçhisar şalisi[2057], beyaz bez, seramik (çanak, çömlek), keçi kılı torbalar, peşkir, meşin, yün, keçe, uzun kırmızı yün kemerler, mendil ve çarşafdır[2058].

Çankırı Sancağında yetiştirilen ve üretilen ticari ürünler Ankara ve komşu vilâyetlere ihraç edildiği gibi, İnebolu Limanı aracılığıyla yurt içi ve yurt dışı ticaret merkezlerine de ihraç edilmekteydi. Bununla birlikte, ihtiyaç duyulan ürünler de İnebolu Limanı yoluyla ithal edilmekte olup ihraç ve ithal edilen ürünler ve lira cinsinden değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

[2049] BOA, BEO. 4687-351466, 29 L 1339 (6 Temmuz 1921).
[2050] Cuinet, **a.g.e.,** s. 544.
[2051] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).
[2052] Üçok, **a.g.e.**, s. 81, 82.
[2053] Ş. Sami, **a.g.e.**, c. 5, s. 3902.
[2054] Birkaç renkli iplikten yapılmış dokuma. Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 597.
[2055] Kabaca dokunmuş dayanıklı bir çeşit yün kumaş. Türkoğlu, **a.g.e.** s. 608.
[2056] Sepilenerek boyanmış ve cilalanmış deri. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1095.
[2057] Tiftikten yapılmış ince kumaş. Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 608.
[2058] Cuinet, **a.g.e.,** s. 547, 548; *KVS*, h. 1286, s. 96; h. 1291, s. 182; h. 1292, s. 190; h. 1293, s. 165; h. 1294, s. 178; h. 1295, s. 126; h. 1296, s. 130; h. 1297, s. 154; h. 1298, s. 163; h. 1299, s. 174; h. 1306, s. 448; h. 1310, s. 417; h. 1311, s. 271; h. 1312, s. 298; h. 1314, s. 448; h. 1317, s. 319; h. 1321, s. 352.

Tablo 5.18: Çankırı Sancağının ihracat ve ithalat ürünleri

İhracat Ürünleri		İthalat Ürünleri	
Hububat	7.000	İmal kumaşlar	22.000
ceviz ve mazı	1.000	Pamuk file ve iplik	2.500
Afyon	500	Kumaş	2.500
Mahmude otu	500	Konfeksiyon	500
Kitre	1.500	Tuhafiye	2.500
Sarı balmumu	2.000	Demir, bakır, çivi vb.	2.500
Büyükbaş hayvan	8.000	Donanım, kırtasiye, züccaciye	1.100
Deri çeşitleri	1.500	Tabaklanmış deriler ve postlar	1.000
Yün	3.000	Çözelti (ispirto)	400
Tiftik keçi kılı	20.000	Üretilmiş tütün (sigara)	4.000
Yün kemerler	4.000	Kahve	3.000
Çeşitli kumaşlar	1.000	Şeker	3.000
Bakır	500	Gıda ürünleri	1.000
Demir	1.000	Sabun	1.500
Çeşitli ürünler	2.000	Petrol	1.000
-	-	Sıvı yağ	700
-	-	Kurutulmuş meyve	1.000
-	-	Maçlar, mumlar vb.	300
-	-	Çeşitli ürünler	2.000

Kaynak: Cuinet, **a.g.e.,** s. 548, 549; Ferruh Toruk, *Çankırı İzlenimleri (Seyyahlar ve Araştırmacılar)***,** Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2008, s. 43.

6. DOĞAL AFETLER

6.1. Osmanlı'da Doğal Afetler ve Yönetimi

6.1.1. Jeolojik Kaynaklı Afetler

Jeolojik afetler, kaynağını doğrudan yer kabuğu veya yerin derinliklerinden alan afetlerdir. Depremlerin meydana geliş biçimi tarihin konusu değildir, ancak can ve mal kayıplarına neden olması ve toplum üzerinde birçok yönden büyük olumsuzluklar yaratması, depremi tarihin konusu haline getirmektedir. Depremler, Osmanlı coğrafyasında oldukça sık yaşanan doğal afetlerin başında gelir. Deprem olayları çok eski tarihlerden beri yaşanmakla birlikte, 19. ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan deprem hadiselerine dair çeşitli kaynaklardan bilgi sahibi olunabilmektedir. Bilhassa, telgrafın haberleşme aracı olarak kullanılması ve gazetelerin yayın hayatına girmesiyle birlikte, bu tür olayların hangi tarihlerde, nerelerde yaşandığı ve devletin almış olduğu tedbirleri farklı kaynaklardan takip etmek daha kolay bir hal almaktadır. Çalışma kapsamında, Çankırı ve çevresinde farklı tarihlerde meydana gelen depremlerden söz edilecektir.

6.1.1.1. Çankırı Depremleri

6.1.1.1.1. 1844 Depremi

1844 yılının sonbahar mevsiminde yaşanan deprem haftalarca devam etmiş olup birçok insan ve hayvan zayiatına neden olmuştur[2059].

6.1.1.1.2. 1860 Depremi

1860 yılının ilkbahar mevsiminde meydana gelen bu deprem, birkaç yüz kişinin ölümüne neden olmuştur[2060].

6.1.1.1.3. 1881 Depremi

1881 yılında meydana gelen bu depremden vilâyet kütüphânesinde mevcut "Şabidi Lügatı"nda, 1881 yılında bir yatsı vakti yaşanan deprem sırasında Cami'-i Kebir ile

[2059] Üçok, **a.g.e.**, s. 84.
[2060] Üçok, **a.g.e.**, s. 84.

diğer camii ve hânelerin yıkıldığı ifade edilmektedir. Olayın tanıkları da, depremin 40 gün sürdüğünü ve ahalinin çadırlarda yaşadığını belirtmişlerdir[2061].

6.1.1.1.4. 1884 Depremi

15 Ocak 1884'ün Salı gecesi sabaha doğru Çankırı ve Kalecik merkez kazâlarında meydana gelen ve Dâhiliye Nezâretine telgrafla bildirilen bu deprem, hafif şiddette olup ölen veya yaralanan olmadığı gibi, mal kaybına da yol açmamıştır. Ancak daha sonra vuku' bulan hafif derecedeki birkaç sarsıntı sonucunda, bazı binaların duvarlarında çökme meydana gelmiştir[2062]. Ancak iki ay sonra 22 Mart günü Çankırı'da meydana gelen bir başka depremde beş kişinin hafif derecede yaralandığı ve belediyenin bu kişilere ve mal kaybına uğrayanlara yardım ettiği anlaşılmaktadır[2063].

6.1.1.1.5. 1897 Depremi

25 Mayıs 1897 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafa göre, 24 Mayıs gecesi saat beş'te vuku' bulan depremin Çankırı, Araç ve Bartın'da hafif derecede hissedildiği vurgulanmakla birlikte, can ve mal kaybına yol açıp açmadığı konusunda malûmat verilmemektedir[2064].

6.1.1.1.6. 1899 Depremi

Koçhisar Nahiyesinde 13 Eylül gecesi vuku' bulan depremde bazı eski binaların duvarlarında çökme meydana gelmekle birlikte, can kaybı yaşanmayıp, dışarda kalan depremzedelere askeri çadır yardımında bulunulmuştur[2065]. Ayrıca 12 Kasım günü Dâhiliye Nezâretinden gelen bir şukkada, dışarda kalanların bütün ihtiyaçlarının karşılanması ve kış gelmeden evvel depremzedelerin barınma sorunlarının halledilmesi için gerekli talimatlar verilmiştir[2066]. Bir başka kayıtta ise deprem olayının 8 Mart 1899 (24 Şubat 1315) tarihinde meydana geldiği, birçok can

[2061] Üçok, **a.g.e.**, s. 86.
[2062] BOA, Y. PRK. DH. 1-69, 17 Ra 1301 (16 Ocak 1884).
[2063] BOA, DH. MKT. 2552-63, 26 Ca 1301 (24 Mayıs 1884).
[2064] BOA, Y. PRK. DH. 9-63, 26 Z 1314 (28 Mayıs 1897).
[2065] BOA, DH. MKT. 2261-70, 20 C 1317 (26 Ekim 1899), Kastamonu Vilâyetinden 2 Ekim 1899 tarihinde Dâhiliye Nezâretine ve buradan 26 Ekim günü Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[2066] BOA, DH. MKT. 2269-26, 8 B 1317 (12 Kasım 1899), Dâhiliye Nezâretinden 12 Kasım 1899 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.

kaybının yaşandığı ve depremin iki ay kadar devam etmesinden dolayı ahalinin çadırlarda yaşadığı ifade edilmektedir[2067].

6.1.1.1.7. 1902 Depremi

8 Mart 1902 (23 Şubat 1317) tarihinde, gece 04.25'te şiddetlice bir defa ve bir gün sonra da saat dört civarında, Çerkeş, Daday ve Kalecik Kazâları ile Çankırı'nın güneyinden kuzeyine doğru meydana gelen ve kayıtlara göre, dehşetli bir surette, bir dakikadan fazla devam ettiği vurgulanan deprem, 3.000 küsur hânenin neredeyse tamamında hasara neden olmuştur. Ayrıca depremin şiddeti camiler, devlet daireleri, su yolları ve dükkânlarda da etkili olup tahmini masraf bedelinin 2.500.000 küsur kuruşu aştığı belirtilmektedir[2068]. Deprem sonrası, Çankırı merkez kazâsında Çakoğlu Mehmet ve Zavrakçı Fevzi adında iki müslim ile iki gayrimüslimin öldüğü[2069] ve Ayrıca 100 kişinin de yaralandığı ifade edilmiştir[2070]. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâreti, depremde ölenlerin belirlenip, yaralıların tedavisi için Kastamonu Vilâyetinden sıhhiye heyeti gönderilmesini isteyip, heyetin yol paraları ile beraberinde götüreceği tıbbi malzemelerin masraf bedelinin mahalli belediye tarafından karşılanmasını bildirmektedir[2071]. Başka bir kayda göre, hükümet, yaralıların yerinde tedavisi için yakın yerlerden icabına göre iki veya üç tabibin Çankırı'ya gönderilmesi emrini vermiştir[2072]. Dâhiliye'den 19 Mart 1902 (9 Z 1319) tarihinde Şehremânet-i Celile'ye[2073] gönderilen tezkirede, Pirlepe ve Biga'da çıkan yangınlar için toplanan yardımlardan 52.000 kuruşun adı geçen yerlere gönderilmesine lüzum görülmediğinden, belediye reisi Rıdvan Paşa'nın başkanlığı altında oluşturulan komisyonca Çankırı'ya gönderilmesi için Bâb-ı Âli'den izin

[2067] Üçok, **a.g.e.**, s. 86.
[2068] BOA, DH. MKT. 2598-51, 1 Z 1319 (11 Mart 1902); BOA, DH. ŞFR. 280-67, 9 Z 1319 (19 Mart 1902); *Sabah Gazetesi*, S. 4436, (11 Mart 1902), s. 2.
[2069] BOA, ŞD. 1668-22, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902); ancak bir başka kayda göre, Rasadhâne-i Âmire'ye gönderilen telgrafta, Çankırı'da meydana gelen depremin telefat ve hasarata neden olmadığı belirtilmiştir. *Sabah Gazetesi*, S. 4436, (11 Mart 1902), s. 2.
[2070] BOA, DH. MKT. 2598-51, 1 Z 1319 (11 Mart 1902); BOA, *BEO. VGG. d.* 153, s. 79.
[2071] BOA, DH. MKT. 499-11, 29 M 1320 (8 Mayıs 1902), Dâhiliye Nezâretinden 8 Mayıs 1902 tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[2072] BOA, DH. MKT. 2598-51, 1 Z 1319 (11 Mart 1902.
[2073] Belediyeler Başkanlığı Dairesi.

istenmiştir.Neticede, bahsi geçen meblağın, "Bank-ı Osmâni" aracılığıyla Çankırı'ya gönderilmesi uygun görülmüştür[2074].

Deprem sonrası yaşanan gelişmeleri müzakere etmek ve çözüm önerilerini tartışmak üzere, Mehmet Ali oğlu Ahmet Ağa, şehrin esnaf ve ulema kesiminden şu isimleri davet etmiştir: Çivitçioğlu namındaki diğer Müftüzâde Osmân Talat Efendi, Gazzelizâde Hacı Mehmet Efendi, Hazarlızâde Mehmet Efendi, Fethi Bey, Şükrü Bey, Hacı Evliya Efendi, Hacı Tevfik Efendi, Yemenzâde Hacı Mehmet Efendi, Ökçezâde Şakir Efendi ve tüccardan Hacı Kâmil Efendi, Kasım Bey ve sair kişilerdir. Ancak yapılan müzakere sonucunda çözüm odaklı bir sonuç çıkmayıp, sadece Gazzelizâde Hacı Mehmet Efendi ile Çivitçioğlu Osmân Efendi kendi görüşlerini dile getirmişlerdir[2075].

Deprem sonrası, mahalle mahalle yaşanan gelişmeleri, olayı yaşayan halktan bazılarının kendi ifadeleriyle şöyle açıklayabiliriz[2076]:

Karataş Mahallesi; 51 yaşındaki mahalle imamı ve mektep muallimi Karahacızâde Nuri Efendi'nin ifadesine göre, deprem sonrası Karataş Mahallesine yedi çadır verilip, her çuval 59 okkadan, önce 13 çuval ve daha sonra 14 çuval daha un yardımında bulunuldu. Belediye görevlileri, hazine vekili İsmail Efendi ile bir mühendis evleri yıkılan fukaranın evlerini inceleyerek, gerekli kayıtları tutmuştur.

Hoca Bahşayiş Mahallesi; 30 yaşındaki müderris Müftüzâde Hacı Tevfik Efendi, deprem sonrası, mahalledeki fırınların yıkılıp, iki gün kapalı kaldığını ve belediye tabibinin olmaması ve mevcut hastahânedeki tabibin hiçbir yere gitmemesinden dolayı yaralıların doğru bir şekilde tedavi edilemediğini belirtmektedir.

Taş Mescit Mahallesi; 45 yaşında, bir hane ve birini kendisinin işlettiği altı dükkâna sahip Gazzelizâde Hacı Mehmet Efendi'nin ifadesine göre, deprem sonrası dükkânları zarar görmeyip, sadece bahçe duvarlarının bazı kısımlarında hasar meydana gelmiştir. Hâne bacaları zarar gören aileler, ekmeklerini pişirmek amacıyla Hacı Mehmet Efendi'nin evini kullanmışlardır. Bununla birlikte, çarşıda ve sokak

[2074] BOA, DH. MKT. 454-35, 8 Z 1319 (18 Mart 1902); *Sabah Gazetesi*, S. 4450, (25 Mart 1902), s. 2; BOA, *BEO. VGG. d.* 157, s. 23.
[2075] BOA, ŞD. 1668-22, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902).
[2076] BOA, ŞD. 1668-22, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902).

aralarında evleri yıkılıp, dışarda kalan insanları tespit etmek amacıyla belediye azalarından Hacı Vahid ile bir kalfa görevlendirilmiştir. Deprem sonrası evleri zarar görenler, Kirmânoğlu Camiine sığınmakla birlikte, beş gün kadar mutasarrıf dâhil şehrin ulema ve esnaf kesimi kendileriyle ilgilenmeyip, depremden sekiz, dokuz gün sonra mahalledeki bazı ailelere çadır yardımında bulunulmuştur.

Akçe Mescit Mahallesi; Ekici Abdurrahman oğlu Hafız Mehmet, deprem sonrası mahallede hasar gören hanelerden Behçet ve Ahmet Beylere ait hanelerin belediye tarafından tamir edildiğini, ancak diğer hasarlı hanelerin yer sahipleri tarafından tamir edilmeye çalışıldığını belirtmektedir.

Şeyh Osmân Mahallesi; 50 yaşlarında olan Hacı Ayvaz oğlu Ali Usta Şeyh Osmân, Taş Mescit ve Çetince Mahallelerinde dışarda kalanlara yardım etmek için görevlendirilip, belediyeden temin ettiği direklerle tehlike arz edecek evleri güçlendirdi. Yine, bahsi geçen mahalleden helvacı Çürükoğlu Ahmet'in aile fertleri deprem sonrası zarar görmemekle birlikte, evin salon duvarı yıkılmıştır.

İmâret Mahallesinde oturan eşraftan merhum İzzet Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi, hükümetin, beş gün sonra mahalle başına 10 ya da 12 çadır yardımda bulunduğunu, ancak çadırlar herkese yetmediğinden dışarda kalanların çeşitli yerlerde misafir edildiğini belirtmektedir. Evinin tamamı yıkılan mahalle sakinlerinden Çankırı Hastahânesi işçisi Kirişçioğlu Raşid'e çadır verilmediğinden, komşusu Astarîoğlu Hasan Efendi'nin evinde kalmaktaydı. Yine, mahalle sakinlerinden olup Tuz Mahallesinde zabtiye iken, açığa alınan Mısırlıoğlu Mustafa da evinin tamamı yıkıldığından, geceleri ailesiyle birlikte bir çadırda misafir olarak geçirmekteydi.

Depremin şiddetli etkisi yukarıda bahsedilen Çankırı mahallelerinde hissedilmekle birlikte, Ayrıca Çankırı'ya bağlı bazı köylerde de etkili olmuştur. Buna göre, kaydı tutulan üç köyü şöyle açıklayabiliriz:

Yerik Köyü'nün[2077] imam ve muallimi olan 32 yaşındaki Hamdi Efendi'nin ifadesine göre, deprem, 110 haneye sahip köyün ibtidâi mektebi ile cami' minaresinin de

[2077] Korgun İlçesine bağlı Karatekin Köyünün eski ismi olup muhtemelen yaşanan depremden sonra yeniden inşa edilen köyün ismi "Karatekin" olarak değiştirilmiştir. Ömer Türkoğlu, "1902 Çankırı Depremi", *Kebikeç Dergisi*, S: 14, 2002, s. 175.

aralarında bulunduğu büyük bir tahribata yol açmıştır. Yaşanan deprem sonrası, ölen ve yaralanan birçok insan olduğu gibi, hayvan telefatı da oldu. Depremin yaşandığı gün, olayı hükümete İsmail Çavuş bin İbrahim'in haber vermesi üzerine, köye gelen mülazım Mehmet Ali Ağa gittikten iki gün sonra beraberinde bir zabtiye ve muhasebe kâtibiyle tekrar geldi. Gelen zabtiye, yıkılan ve çatlakların oluştuğu evleri inceleyip, ölen ve yaralıların tespitini yaptı. Depremin sekizinci pazar gününde yaralıları tedavi için Doktor Cemal Bey ve Eczacı Ziya Bey gelip[2078] Hacıoğlu İsmail'in alnını dikip, diğer yaralıları da tedavi ettiler. Ayrıca açıkta kalan depremzedeler için ayrı ayrı günlerde verilmek üzere, toplam 30 çadır verildi[2079].

İsmi bilinmemekle birlikte, Çankırı'nın 3,5 saat mesafesinde olup 100 hâneden oluşan bir köyün 70 hânesi deprem dolayısıyla yıkılıp, kadın ve erkek toplam 13 kişi enkaz altında kalarak vefat etmiştir. Yaşanan deprem sonrası diğer köylerde olduğu gibi buraya da, incelemelerde bulunmaları için memurlar ile birer tabip ve eczacı gönderilmiştir[2080].

Depremin hissedildiği bir diğer mahal, Bal Köyü'dür. Köyün muhtarı İsmail Çavuş, depremin olduğu gün Çankırı'ya gelip mutasarrıf beye olayı bildirir. Ancak köy ahalisi için alınan tedbirler ve yapılan yardımlar konusunda malûmat yoktur[2081]. Yine, isimleri bilinmemekle birlikte, depremin etkisi Çankırı'ya bağlı toplam 915 hâneden müteşekkil 13 köyde daha hissedilmiştir. Bahsi geçen 13 köyde meydana gelen deprem sonucunda sadece birkaç yaralı ve hayvan telefatı yaşanmıştır[2082].

Ülkenin farklı bölgelerinde yaşanan doğal afetler sonucu, mağdurlara yardım etmek amacıyla İstanbul'da belediye reisi riyaseti altında kurulan iâne komisyonu, toplamış olduğu yardımlardan 10.000 kuruşunu Çankırı Livâsına göndermiştir[2083]. Bahsi geçen komisyona benzer bir yapılanma da Çankırı'da belediye yönetimi tarafından oluşturulup, depremzedelere gerekli yardımlarda bulunma ve hasarlı evleri tespit

[2078] Türkoğlu, **a.g.m.**, s. 175.
[2079] BOA, ŞD. 1668-22, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902).
[2080] BOA, DH. MKT. 2598-121, 2 Z 1319 (12 Mart 1902).
[2081] BOA, ŞD. 1668-22, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902).
[2082] BOA, DH. MKT. 454-35, 8 Z 1319 (18 Mart 1902).
[2083] BOA, DH. ŞFR. 280-67, 9 Z 1319 (19 Mart 1902).

etmek amacı güdülmüştür[2084]. Çankırı belediye reisi 59 yaşındaki Yüzbaşızâde Hasan Efendi, belediye azalarından Hacı Şakir Efendi, İsmail Efendi, Hamdi Efendi, Fevzi Efendi, Ethem Efendi, Hasan Efendi ve Karaset Ağa ile birlikte depremin yaşandığı mahallere gittiğini belirtmektedir. Belediye azaları, hasarlı evlerin tespitini yapıp, gerekli kayıtları tuttuktan sonra kimi gece üç'te, kimisi ise dört'te geri dönmüşlerdir. Tutulan kayıtlara göre, deprem bölgelerine belediye tarafından inşaat ustaları tayin edilmiştir. Belediyeye müracaat edip, evinin hasarlı olduğunu söyleyenler için de mühendisler tayin edilip, yapılan keşif sonucuna göre ustalar tahsis edilmiştir. Tayin edilen ustaların isimleri: Hafız Usta, Hacı Elez oğlu Ali Usta ve Hamdi Usta'dır. Deprem pazar günü meydana gelmiş olup ustalar bir gün sonra pazartesi günü tayin edilmiştir. Hasarlı evlerin tahkimi için direkler yerleştirilip, iki ayrı yerden de kereste satın alınarak, hasarlı evlerin tamirinde kullanıldı. Bu cümleden olarak, Hacı Veli'nin evinde meydana gelen hasar için, depremden üç gün sonra belediyeden 45 kuruşluk kereste temin edilip, evin tamiri için kullanılmıştır[2085]. Sadâret Dairesinden 10 Haziran 1902 (3 Ra 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, depremde yıkılan binaların inşaat resminden muaf tutulmasının irâde buyurulduğu belirtilmektedir[2086].

Gelen yardım konusunda, yukarıda bahsettiğimiz bazı mahalle sakinlerinin vermiş oldukları ifadeler arasında, deprem sonrasındaki ilk birkaç gün mahalli yönetimin ve şehrin eşraf kesiminin kendileriyle ilgilenmediği ve yardımda bulunmadığı gibi şikâyetler yer almaktadır. Yine, Taş Mescit Mahallesinde sakin Osman Efendi, mahalli hükümetin çadır yardımı, enkaz altındaki eşyaların çıkarılması ve diğer çeşitli yardımlar konusunda depremden sonraki beş güne kadar yardım etmediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine, Kirmânoğlu Camisine sığınan bir kısım ahalinin yanında bulunan belediye reisi Hasan Efendi ile belediye azalarından Hacı Mehmet Efendi, Hacı Şakir Efendi, Nakibzâde Fevzi Efendi, Hamdi Efendi, Fethi Bey, Sarı Kadı Mustafa Efendi, mahkeme azalarından Şükrü Bey ve esnaf kesiminden bazılarının hazır bulunduğu bir ortamda, olayın vahametini anlatan ve ücreti için Şükrü Bey'in yarım lira, Hacı Şakir Efendi'nin bir mecidiye, Müftü Efendi'nin bir

[2084] BOA, DH. MKT. 2599-29, 22 Z 1319 (1 Nisan 1902), Dâhiliye Nezâretinden 1 Nisan 1902 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire; BOA, BEO. 1810-135725, 6 Z 1319 (16 Mart 1902).
[2085] BOA, ŞD. 1668-22, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902).
[2086] BOA, BEO. 1863-139724, 3 Ra 1320 (10 Haziran 1902).

mecidiye, belediye reisi Hasan Efendi'nin yarım mecidiye ve diğerlerinin de yevmiyelerinden para toplatılmak suretiyle, halkın da ısrarı üzerine bir telgrafnâme hükümete gönderilmiştir. Bahsi geçen telgrafnâmenin müsveddesini Sarı Kadı Mustafa Efendi, tebyizini ise Osman Efendi'nin kendisi hazırlayıp, belediye reisi Hasan Efendi onaylamıştır[2087]. Bunun üzerine, 15 Mart 1902 (5 Z 1319) tarihinde çıkan irâde-i seniyye'de, depremde yıkılan binaların yanı sıra ayakta kalan binaların da yağan kar ve yağmur sularından dolayı yıkılmaya yüz tuttuğu halde, mahalli hükümetin bu konuda hiçbir tedbir almaması ve açıkta kalan ahaliye yardım etmemesinden dolayı, belediye reisi de dâhil 11 kişinin imzalayıp, gönderdiği telgrafnâme üzerine, depremde zarar görenlerin bütün ihtiyaçlarının hükümet-i mahalliyece karşılanması emredilmektedir[2088]. Aksi takdirde, Çankırı mutasarrıfının değiştirilebileceği ifade edilmiştir[2089]. Bununla birlikte, Sadâret Dairesinden 10 Mart 1902 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, önceki gün Çankırı'da yaşanan depremin ardından açıkta kalanların geçici olarak barındırılmaları için Çankırı, Kalecik ve Koçhisar redif depolarındaki çadırlardan lüzumu kadarı ile vilâyetin diğer mahallerinden kereste ve sair ihtiyaç malzemelerinin derhal Çankırı'ya nakli için irâde buyurulduğu belirtilip, gereğinin yapılması istenmiştir[2090]. Çerkeş, Tosya ve İskilip Kazâlarındaki depolarda mevcut çadırlardan da bir miktarının Çankırı ve bağlı köylerine gönderilmesi için irâde buyurulmuştur[2091]. Dâhiliye Nezâreti, Çankırı, Kalecik, Koçhisar, Çerkeş, Tosya ve İskilip redif taburları depolarından alınan toplam çadır sayısını 304 olarak belirtip, bunların bedeli olan 104.480 kuruşun Maliye Nezâretince ödenmesini istemektedir[2092]. Ancak başka bir kayıtta, depremzedelere gönderilen çadırların toplam bedeli 84.679 kuruş olarak belirtilmektedir[2093]. Dâhiliye Nezâretinin bu durumu Sadâret'e bildirmesi

[2087] BOA, ŞD. 1668-22, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902).
[2088] BOA, İ. HUS. 95-33, 5 Z 1319 (15 Mart 1902); Ayrıca bkz. BOA, BEO. 1809-135663, 5 Z 1319 (15 Mart 1902); BOA, BEO. 1810-135688, 5 Z 1319 (15 Mart 1902).
[2089] BOA, BEO. 1835-137551, 17 M 1320 (26 Nisan 1902).
[2090] BOA, DH. MKT. 2598-52, 1 Z 1319 (11 Mart 1902), Dâhiliye Nezâretinden 11 Mart 1902 tarihinde Şehremâneti-i Celilesine gönderilen tezkire; BOA, BEO. 1806-135415, 29 Za 1319 (9 Mart 1902).
[2091] BOA, DH. ŞFR. 280-67, 9 Z 1319 (19 Mart 1902); BOA, DH. MKT. 469-16, 24 Z 1319 (3 Nisan 1902).
[2092] BOA, BEO. 1844-138298, 3 S 1320 (12 Mayıs 1902); BOA, BEO. 3173-237929, 20 N 1325 (27 Ekim 1907).
[2093] BOA, BEO. 3137-235224, 25 B 1325 (3 Eylül 1907); BOA, BEO. 3161-237067, 29 Ş 1325 (7 Ekim 1907).

üzerine, 17 Temmuz 1902'de gelen cevapta, çadır masraflarının iâne komisyonunca toplanan yardım paralarından ödenmesi bildirilmiştir[2094].

1902 depremi, şahıslara ait evlerin yanı sıra, kamu kurumlarına ait binalarda da hasara neden oldu. Posta ve Telgraf Nezâreti tarafından 3 Temmuz 1902 (26 Ra 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, meydana gelen depremden dolayı Çankırı Telgrafhânesi'nde çatlakların oluştuğu belirtilip, tamir masrafı olarak 7.038 kuruş 20 para belirlenmekle birlikte, sonradan yapılan hesaplamalarda 352 kuruşun tenziliyle 6.686,5 kuruşun sarfına izin verilmesi istenmiştir.Yapılan bürokratik yazışmalar neticesinde, 21 Eylül 1902 (10 C 1320) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine 6.186 kuruş 20 para ile Çankırı Telgrafhânesinin tamirine izin verilmiştir[2095].

Adliye Nezâretinden 1 Mayıs 1902 (22 M 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkirede, Kastamonu Vilâyeti İstinâf Müdde-i Umûmiliğinden[2096] gelen tahrirata göre, depremde zarar gören Çankırı Adliye binasının tamiri için, 3.800 kuruşa ihtiyaç duyulduğu belirtilip, bahsi geçen masraf bedelinin Kastamonu Vilâyetinin 16.000 küsur kuruşluk tamirat bütçesinden karşılanması istenmektedir[2097]. Bunun üzerine, Kastamonu Vilâyetine 4 Haziran 1902 tarihinde cevaben gelen şukkada, Çankırı Adliyesinin tamirat masrafının Kastamonu tamirat bütçesinden karşılanmasına izin verilmektedir[2098].

Çankırı Nafia Müdürü Mehmet Cemal Efendi tarafından 17 Ağustos 1903 (4 Ağustos 1319) tarihinde ve Çankırı Mutasarrıfı tarafından 22 Eylül 1903 (29 C 1321) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahriratta, önceki sene Çankırı'da meydana gelen depremden dolayı, Çankırı İdâdi Mektebinin bazı bölümlerinde meydana gelen

[2094] BOA, BEO. 1886-141376, 10 R 1320 (17 Temmuz 1902), Dâhiliye Nezâretinden 13 Temmuz 1902'de Sadâret Dairesine gönderilip cevaben 17 Temmuz günü Dâhiliye'ye gönderilen tezkire.
[2095] Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Paşa tarafından 3 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire, Dâhiliye'den 27 Temmuz günü Sadâret Dairesine ve Sadrazam Sait Paşa tarafından 14 Eylül günü Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa'ya bildirilmiş olup 21 Eylül 1902 tarihinde irâde-i seniyye çıkmıştır. Son olarak, çıkan irâde-i seniyye 6 Ekim 1902'de Posta ve Telgraf Nezâretine bildirilmiştir, BOA, DH. MKT. 549-19, 21 R 1320 (28 Temmuz 1902); BOA, İ. PT. 15-34, 10 C 1320 (14 Eylül 1902); BOA, BEO. 1925-144343, 6 C 1320 (28 Eylül 1902); BOA, ŞD. 1140-8, 20 Ca 1320 (25 Ağustos 1902).
[2096] Kastamonu İstinâf Mahkemesi Savcılığı.
[2097] BOA, DH. TMIK. S. 38-4, 12 S 1320 (21 Mayıs 1902), Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından 1 Mayıs 1902 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[2098] BOA, DH. TMIK. S. 38-24, 26 S 1320 (4 Haziran 1902).

çatlamaların 2.500 kuruş masrafla tamir edildiği ifade edilmektedir[2099]. Ancak mektebin tamirat sürecinde, inşaat komisyonunca fazladan 125 kuruş daha sarf edildiği anlaşıldığından, bahsi geçen meblağın mektep anbarında muhafaza edilen eski çinko boruların müzayede suretiyle satışından elde edilecek para ile karşılanması düşünülmüştür[2100].

Dâhiliye Nezâreti tarafından 24 Nisan 1902 (11 Nisan 1318) tarihinde Tesri-i Muâmelât ve Islahât Komisyonuna gönderilen tezkirede, Çankırı Hapishânesinin içi oturulamayacak derecede iken, meydana gelen depremle büsbütün harap olduğu belirtilip, 1901 senesi genel bütçesinden altı milyon küsur kuruşun hapishânelerin yeniden inşası ve tamiri için tahsisinden dolayı, Çankırı Hapishânesinin yeniden inşası adına 233.461 kuruşun tahsis edilmesi istenmektedir[2101]. Islahât Komisyonu, yaptığı incelemeler sonucu hazırladığı mazbataya göre, hapishâne haritasının numuneye uygun olmakla birlikte, keşif defterindeki masraf bedelinin mahalli rayicine göre 74.459 kuruş 69 santim daha eksik olduğunu belirtmiştir. Buna göre, hapishânenin inşaat masrafı için hesaplanan toplam miktar 307.920 kuruş 80 santim olmuştur. Bununla birlikte, Kastamonu'dan 15 Ağustos 1902 (10 Ca 1320) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, inşaat mevsimi geçmekte olup kış mevsiminde mahbûsînin şimdiki bulunduğu mahalde ikâmetleri mümkün olamayacağından, yeni hapishâne inşasına bir an evvel izin verilmesi istenmektedir[2102]. Bunun üzerine, 29 Aralık 1903 (9 L 1321) tarihinde çıkan irâde-i seniyye'de, Çankırı Hapishânesinin inşaat masrafı için hesaplanan meblağın tahsis edilmesine izin verildiği belirtilmiştir[2103].

Kastamonu Evkâf Muhasebeciliğinden 2 Haziran 1902 tarihinde gönderilen tahriratta, Çankırı'da yaşanan deprem sonrası hasar meydana gelen Sultan Süleyman

[2099] BOA, MF. MKT. 767-55, 22 Z 1321 (10 Mart 1904), Çankırı Mutasarrıfı tarafından 22 Eylül 1903 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahrirat.
[2100] BOA, MF. MKT. 1036-22, 19 Z 1325 (23 Ocak 1908).
[2101] BOA, DH. TMIK. S.. 37-37, 19 M 1320 (28 Nisan 1902).
[2102] BOA, DH. TMIK. S.. 39-57, 20 Ca 1320 (25 Ağustos 1902), Çankırı Mutasarrıflığından telgrafla Kastamonu'ya, buradan da vali Mehmet Enis tarafından 15 Ağustos 1902 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[2103] BOA, İ. DH. 1417-13. 29 Aralık 1903 (9 L 1321), Şurâ-yı Devlet tarafından 5 Kasım 1903 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.

Han Camisinin tamiri için 51.000 kuruşun ve Ali Bey Camisi için de 59.000 küsur kuruşun sarfına izin istenmektedir[2104].

6.1.1.1.8. 1918 Depremi

Bir kayda göre, 16 Ağustos gecesi saat 7.30 civarında[2105] başladığı düşünülüp, 40 saniye süren ve Kastamonu ve merkeze bağlı yakın yerlerde herhangi bir hasara neden olmadığı belirtilen depremin, Çankırı'da bir hâne ve birkaç dükkân ile Tuht Nahiyesinde bazı binaların yıkılmasına neden olduğu, 12 kişinin vefat edip, 12 kişinin yaralandığı ve 40 kadar da hayvanın telef olduğu ifade edilmektedir[2106]. Ancak Kastamonu vali vekili namına Mektupçu Lütfi Efendi'nin 2 Eylül 1918 tarihli telgrafnâmesine göre, Çankırı'da deprem 10 Ağustos günü başlamış olup son 24 günden beri ara ara şiddetli ve hafif suretlerde devam etmektedir. Depremde insan kaybı yaşanmadığı, ancak bazı minarelerin şerefeden yukarısı ile birkaç evin duvarlarında hasar meydana geldiği ve bu nedenle de bazı ailelerin açıkta kaldıkları belirtilmektedi[2107]. Ahaliden evleri yıkılanlar 40 gün kadar çadırlarda oturmuşlardır[2108].

Dâhiliye Nezâretinden 5 Eylül 1918 (29 Za 1336) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gelen şukkada, Çankırı'da meydana gelen depremden dolayı yardıma muhtaç kişiler var mıdır diye sorulur[2109]. Bunun üzerine, cevaben gönderilen tahriratta, Çankırı'da devam eden depremin bazı civar köylerde top sesi şeklinde işitilmesinden dolayı[2110], halkın bir aydan beri korku içerisinde olup dışarda yatmalarından dolayı zuhur eden hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla ihtiyaç duyulan tıbbi malzemelerin acilen gönderilmesi istenmektedir[2111]. Ayrıca Kastamonu'dan 11 Eylül 1918 (5 Z 1336) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahriratta, depremde yıkılan ev, cami' ve mekteplerin sayıca fazla olup oluşturulan komisyonca hasar tespiti yapılmış ise

[2104] ÇAMA. Defter No: 129, s. 18.
[2105] BOA, DH. EUM. 6. Şb. 53-21, 8 Za 1336 (15 Ağustos 1918).
[2106] Ahmet Halaçoğlu, "1897'den 1918'e Çankırı Depremleri", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri 21-23 Ekim 2010*, Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı, s. 273-287; BOA, DH. EUM. 6. Şb. 53-21, 8 Za 1336 (15 Ağustos 1918).
[2107] BOA, DH. ŞFR. 594-35, 26 Za 1336 (2 Eylül 1918).
[2108] Üçok, **a.g.e.**, s. 86.
[2109] BOA, DH. ŞFR. 91-53, 29 Za 1336 (5 Eylül 1918).
[2110] BOA, DH. ŞFR. 595-101, 8 Z 1336 (14 Eylül 1918).
[2111] BOA, DH. İ. UM. 117-58, 10 Z 1336 (16 Eylül 1918).

de, kış gelmeden evvel yıkılan binaların yeniden inşası istenmiştir.Bu iş için, iki amele taburunun tahsisi ve gerekli olan kerestenin orman resminden istisnası (ayrı tutulması) talep edilmektedir. Ancak Ticaret ve Zirâat Nezâretince kereste yardımı talebi kabul edilmekle birlikte, iki amele taburunun tahsisi talebi, Harbiye Nezâretince kabul edilmemiştir[2112]. Yine kış gelmeden inşası istenilen binaların nakit masrafı için Dâhiliye Müdüriyeti, 28 Eylül 1918 tarihinde masârıf-ı gayr-i melhûze tertibinden 5.000 Liranın ödenmesini Kastamonu Vilâyetine bildirmektedir[2113].

6.1.2. Biyolojik Kaynaklı Afetler

Zirai mahsuller üzerinde gereğinden fazla tahribata yol açan ve bitki örtüsüne zarar veren haşere veya hayvan sayısında meydana gelen dengesiz artış, biyolojik kökenli afet olarak ele alınabilir. Özellikle kimyasal mücadelenin olmadığı dönemlerde, fare veya çekirge sayısında meydana gelen artış, tarım alanlarında büyük çaplı zararlara neden olarak, insan yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Bir diğer biyolojik kökenli afet türü ise salgın hastalıklardır. Bu hastalığın ortaya çıkışına bakterilerin gelişimi için uygun iklim, coğrafi şartlar ve insanların ihmâlkârlıkları neden olmakta olup bu türden afetler insanların ölümüne sebebiyet vermektedir[2114].

6.1.2.1. Çekirge İstilası

Bir bölgede ortaya çıkan çekirge popülasyonunun yumurtlamasının engellenmemesi ya da yumurtaların imha edilmemesi, ertesi yıl bir çekirgenin bıraktığı yüz yumurtanın doğada dolaşmasına neden olur. Bir önceki yıla oranla yüz katı artan çekirgeler, geniş bir coğrafyaya yayılarak, buldukları tüm bitki ve tohumları tüketirler. Ayrıca durakladıkları yerler arasındaki tüm salgın hastalıkların da taşıyıcısı olurlar[2115]. Çekirge sürüleriyle uzun süre mücadele edilip, yumurtaları etkili bir şekilde imha edilmekle birlikte tarım alanlarını asıl vuran, mevcut yumurtalardan

[2112] BOA, DH. İ. UM. 1903-1002, 6 M 1337 (12 Ekim 1918), Kastamonu Valisi namına Mektupçı Lütfi Efendi'nin 11 Eylül 1918 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderdiği tahrirat.
[2113] BOA, DH. ŞFR. 91-257, 22 Z 1336 (28 Eylül 1918), İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliye Müdüriyetinden 28 Eylül 1918 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka; BOA, BEO. 4534-340040, 16 Z 1336 (22 Eylül 1918).
[2114] Mehmet Yavuz Erler, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", *Türkler*, c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1385.
[2115] Serkan Yazıcı, "İzmit Sancağı'nda Çekirge Afetleri", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri II*, Pelikan Basım, Kocaeli 2016, s. 849.

ortaya çıkan çekirgelerden ziyade, Sudan civarındaki çöl bölgelerinden gelen büyük sürüler olmuştur. Bundan dolayı, Orman, Maâdin ve Zirâat Nazırı Mavrokordato Efendi, Meclis-i Mebusan'ın 2 Mayıs 1911 tarihli oturumunda köklü çözümler için çekirgelerin asıl kaynağı olan çöl bölgelerine kadar gidilmesi gerektiğini ifade etmiştir[2116].

Bu dönemde Çekirge afetiyle nasıl mücadele edileceğine dair birçok kanûnnâme, nizâmnâme, talimatnâme ve rapor hazırlanıp, çeşitli eserler neşredilmiştir[2117].

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Çankırı'da çekirge istilalarının görülmeye başlandığı belgelerden takip edilebilmektedir. Buna göre, 6 Nisan 1876 (25 Mart 1292) tarihinde Çankırı Mutasarrıflığına gelen şukkada, yaşanan çekirge istilası üzerine çekirgelerin itlafına gayret edilip, diğer mahallere yayılmamasına dikkat edilmesi istenmektedir[2118].

Çankırı'da 1880 ve 1881 yıllarında meydana gelen çekirge istilasına karşı mücadelenin ekonomik sorunlardan dolayı uzun sürdüğü ifade edilebilir[2119]. Bu cümleden olarak, Çankırı İdâre Meclisi, menâfi' sandığında yeterli para olmadığından, çekirge sürüsünün itlafı için belediyeden 50.000 küsur kuruş borç para alır. İdâre Meclisinin borç talebi kabul edilmesine rağmen bankanın ödemeyi ertelemesinden dolayı Dâhiliye Nezâretinden Çankırı Zirâat Bank idâresine gerekli talimatın verilmesi istenmektedir[2120]. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden 12 Ekim 1892 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezâretine gönderilen tezkirede, Çankırı Belediyesinin 50.000 küsur kuruşu mühim bir yere sarf edeceği anlaşıldığından, derhal telgrafla Çankırı Zirâat Bank şubesine bahsi geçen meblağın ödenmesi için

[2116] Remzi Çavuş, "Osmanlı Devleti'nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, c: 18, S: 2, 2017 s. 59.
[2117] Geniş bilgi için bkz. *Düstûr*, 1. Tertip, c. 1, s. 1282; *Düstûr*, 2. Tertip, c. 5, s. 26-29; *Umûr-ı Nafia ve Zirâat Mecmûası*, 1 Ş 1310 (18 Şubat 1893), s. 487; Hıraçya Parsegyan, *Çekirge ve Onu Mahvetmenin Çareleri*, İstanbul 1881, s. 10; *Çekirgenin İtlâfına Dair Kanûn*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, Dersaadet 1329; *Haşerât-ı Ziraiye Mecmûası*, Osmanlı Zirâat ve Ticaret Gazetesi Matbaası, Dersaadet 1332, s. 192; *Ticaret ve Zirâat Nezâreti Mecmûası*, Matbaa-i Âmire, c. 64-66, İstanbul 1332, s. 51-56; c. 23-24-25, İstanbul 1328, s. 951-958; c. 26, İstanbul 1329, s. 82-87; c. 49-51, İstanbul 1331, s.158-168; c. 55-57, İstanbul 1331, s. 218-233; c. 58-60, İstanbul 1332, s. 421-450.
[2118] BOA, *A.) d.* 865, s. 84.
[2119] BOA, BEO. 1115-83559, 4 Z 1315 (26 Nisan 1898); BOA, DH. MKT. 1338-25, 2 M 1299 (17 Aralık 1881).
[2120] BOA, DH. ŞFR. 156-39, 18 Ra 1310 (10 Ekim 1892), Kastamonu Valisi Faik Paşa tarafından 10 Ekim 1892 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafnâme.

gerekli talimatın verilmesi bildirilmiştir[2121]. Ancak ödeme yapma konusunda gecikme yaşanmış olacak ki, Sadâret Dairesinden 26 Nisan 1898 tarihinde adı geçen nezârete gönderilen tezkirede, çıkan irâde-i seniyye'ye uygun olarak ödemenin gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır[2122].

1886 yılında Çankırı'nın Çerkeş Kazâsına bağlı bazı köylerinde meydana gelen çekirge istilasının ortadan kaldırılması için, Çankırı İdâre Meclisi azalarından İzzet Efendi görevlendirilir. Olayın yaşandığı mahalle giden İzzet Efendi, buradaki ahali ile birlikte gerekli önlemleri alıp, civar yerlerden getirilen çekirge suyunu[2123] kullanarak, çekirgelerin büyük bir kısmını telef etmeyi başarmıştır[2124].

Çankırı'da 1902 yılında meydana gelen çekirge istilasında ise mahsulat zarar görmekle birlikte[2125], 1912 yılında Çankırı'nın bazı köylerinde yaşanan olayda çekirgeler tamamen imha edilerek, mahsulata zarar vermesi engellenmiştir. Çankırı'nın diğer iki mahallinde görülen çekirgeler ise mahsulata zarar verecek cinsten olmamıştır[2126].

6.1.2.2. Salgın Hastalıklar

Tanzimat döneminden önce modern anlamda tıp eğitimine, 14 Mart 1827'de Tıbhâne-i Âmire ve 1831 tarihinde de açılan Cerrahhâne okullarıyla başlanmıştır. Hindistan'ın yaygın bir hastalığı olan kolera, 1817 yılına kadar Hindistan'ın dışına çıkmamış yerel bir hastalık idi[2127]. Ancak bahsi geçen hastalık, bu tarihten itibaren bütün dünyaya yayılmış ve bu arada Osmanlı ülkesinde ve başkentinde de etkili olup

[2121] BOA, BEO. 86-6416, 20 Ra 1310 (12 Ekim 1892).
[2122] BOA, BEO. 1115-83559, 4 Z 1315 (26 Nisan 1898); ŞD. 1209-19, 23 B 1315 (18 Aralık 1897).
[2123] Bu suyun Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde var olduğu bilinmektedir. Ancak bunlar içerisinde en sık kullanılan ve günümüze kadar varlığını sürdüren Şeyh Ali Semerkandi'nin kerametiyle ortaya çıkan ve Şeyhler köyünde bulunan sudur. Bu su, çekirge şeyhleri tarafından haşere (çekirge, fare vb.) probleminin yaşandığı yerlere götürülüp, haşerelerin bulunduğu yerlere serpilmekteydi. Bu suyun kerameti olarak ortaya çıkan sığırcık kuşları, haşereleri ortadan kaldırmaktaydı. Alpaslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (ERDEM),* Aralık 2017, s. 42.
[2124] BOA, MVL. 743-71, 11 C 1303 (17 Mart 1886), Çankırı İdâre Meclisi tarafından 18 Mart 1886 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen tahrirat, buradan 22 Mart günü Sadâret Dairesine bildirilmiştir.
[2125] BOA, DH. ŞFR. 717-47, 7 Z 1319 (17 Mart 1902).
[2126] *Ticaret ve Zirâat Nezâreti Mecmûası*, Matbaa-i Hayriye ve Şerikası, c. 20, İstanbul 1330, s. 636.
[2127] Tuğba Kardaş, *XIX. Yüzyılda Kafkasya'da Salgın Hastalıklar ve Karantina Önlemleri (1800-1900)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, İzmir 2010, s. 20.

1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1889 tarihlerinde kitle halinde ölümlere neden olmuştur[2128]. Yine, 1841, 1847, 1849 ve 1869 yıllarında da veba salgını[2129] yaşanmıştır[2130]. Bununla birlikte, 1828-1831 ve 1834 yıllarında peş peşe yaşanan veba salgınlarında da Şam, Basra ve Anadolu vilâyetlerinde can kayıpları yaşanmıştır[2131]. Özellikle, 1834 yılında Anadolu'da ortaya çıkan veba salgını hızla yayılmış ve İstanbul'a sıçrayarak birçok ölüme sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine, Avrupa'da salgın hastalıkların yayılmasını önlemeye yönelik alınan tedbirlerden birisi olan, karantinanın uygulanmasına karar verilir. Buna göre, bir Karantina Meclisi oluşturulup, önce İstanbul'da ve daha sonra da bütün ülkede gerekli görülen yerlerde, birer karantinahâne[2132] inşası kararlaştırılmıştır[2133].

Osmanlı Devleti'nde karantina ilk defa ihtiyat niteliğinde olarak Rusya'da yayılan kolera nedeniyle bu ülkeden Osmanlı limanlarına gelen ticaret gemilerine tatbik edilmiştir. Ancak ilk ciddi karantina uygulaması 1831 yılındaki büyük kolera salgını sırasında İstanbul Boğazı'nda gerçekleşmiştir. Ardından, karantina faaliyetlerini düzenlemek ve idare etmek amacıyla karantina çalışmalarına aşina Abdülhak Molla Efendi, Esad Efendi, Selim Paşa, Mösyö Bulard ve onların maiyetlerinde münasip görüleceklerden kurulu bir karantina meclisi, Nisan 1838 tarihinde oluşturulur[2134].

Yukarıda bahsedildiği üzere, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'da görülmeye başlanan veba salgınından Çankırı Sancağı da nasibini almıştır. Bu cümleden olarak, ilk veba salgını 1822 yılında Çankırı'da vaki' Tuht Kazâsı ve köylerinde görülüp hastalığın yayılmasından dolayı ahali perişan bir durumda hükümetten yardım talep etmiştir[2135]. 1840 yılında ise Çankırı'nın Yakalı Köyü

[2128] Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *TDVİA, c:* 21, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 463.
[2129] Veba salgını, 19. Yüzyıla kadar, tâunun yanı sıra tifo, kolera, tifüs, paratifolar ve diğer bulaşıcı hastalıkların genel adı olarak kullanılmıştır. Ferdi Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Manisa 2014, s. 20.
[2130] Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918),*TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 32.
[2131] Erler, **a.g.m.**, s. 1387.
[2132] Resmi yazışmalarda karantina yerine "Usûl-ı Tahaffuz" ve karantina olan mekânlara da "Tahaffuzhâne" denildiği anlaşılmaktadır. BOA, DH. MKT. 317-52, 13 C 1312 (12 Aralık 1894).
[2133] Çadırcı, **a.g.e.**, s. 305-310.
[2134] Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 5, 7.
[2135] Belgede veba, "tâûn" olarak geçmektedir. BOA, C. ML. 685-28114, 6 S 1238 (23 Ekim 1822).

sakinlerinden Çakıroğlu Mehmet, cüzzam hastalığına müptela olduğu iddia edilerek köyün dışına çıkarılmıştır[2136].

Çankırı ve civar şehirlerde yaşanan çeşitli hastalıklara karşı daha etkili mücadele edebilmek amacıyla, Ankara Mutasarrıfı Vasıf Paşa'nın 11 Mart 1847 tarihli bir yazısında, Ankara, Beypazarı, Çankırı ve Tosya Kazâlarının her birinden ikişer çocuk seçilip, çiçek aşısı ameliyatını öğrenmek üzere İstanbul'a gönderilmelerine ve eğitim sonunda memleketlerine geri dönmelerine dair irâde-i seniyye çıktığı ifade edilmektedir[2137].

Salgın hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla farklı tarihlerde Çankırı'da hem aşı faaliyetlerinde bulunulmuş, hem de karantina sistemi tatbik edilmiştir. Buna göre, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'de hazırlanmış 18 Mart 1848 (12 R 1264) tarihli bir tezkirede, Çankırı ve sair kazâlardaki çocukların aşılanması için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebelerinden Mehmet Efendi'nin 750 kuruş maaş ile buralara gönderildiği ifade edilmektedir. Tabip Mehmet Efendi'nin gideceği mesafe için kendisine tahsis edilen beygir ücreti yöre halkı tarafından karşılanıp, harcırahı da 600 kuruş olarak hesaplanmıştır. Mehmet Efendi'ye Eczâ-i Anbâr-ı Âmire'den 1.000 adet aşı kalemi verilip, bahsi geçen harcırah miktarı ile aşı kalemlerinin bedeli olan 2.000 kuruş Maliye Hazine-i Celilesinden karşılanacaktır. Adı geçen hazineden Mehmet Efendi'ye ödenecek meblağın daha sonra Çankırı'da toplanan vergiye dâhil edilmesi planlanır. Ancak çocuk sahibi olmayan aileler, bu vergiyi vermeye yanaşmadılar. Neticede, 4 Nisan 1848 tarihinde çıkan irâde-i seniyye'de Mehmet Efendi'nin tayin işlemleri kabul edilip, harcırah ile aşı kalemleri bedelinin Çankırı'da vergi ile toplanmasının geçici olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Mehmet Efendi'nin lazım gelen çocukları aşıladıktan sonra geri dönmesi bildirilmektedir[2138]. Ankara ve Çankırı Sancaklarında bulunan çocukları aşılamak üzere iki aylığına görevlendirilen Mehmet Efendi, bu süre sonunda yani Mayısın sonunda İstanbul'a geri döner. Sonraki yıllarda Ankara[2139] ve Çankırı'daki çocukların tekrardan aşılanması gerektiği ile ilgili gelen mazbata üzerine, 29 Ekim 1852 (15 M 1269) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile

[2136] BOA, C. SH. 24-1154, 29 Z 1255 (4 Mart 1840), Hassa Hekimbaşı Mustafa Efendi'nin derkenarı.
[2137] BOA, A.) MKT. 70-58, 23 Ra 1263 (11 Mart 1847).
[2138] BOA, İ. MVL. 117-2885, 18 R 1264 (24 Mart 1848), Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'de 18 Mart 1848 tarihinde hazırlanıp, 24 Mart günü Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[2139] BOA, C. SH. 11-543, 24 S 1269 (7 Aralık 1852).

Çankırı'ya Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne mezunu Mehmet Nuri Efendi, maaşı olan 750 kuruşun Hazine-i Celile'den ödenmesi şartıyla tayin edilmiştir[2140]. Ancak Ankara valisine 29 Kasım 1853 tarihinde gönderilen bir şukkada, Mehmet Nuri Efendi'nin almış olduğu 5.000 kuruşluk borcu geri ödememesi ve nafaka tahsis etmeyerek, zevcesini oldukça müşkil bir durumda bıraktığından görevine son verildiği belirtilip, yerine başka bir Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesinin gönderileceği bildirilmiştir[2141].

Tıbbiye Nezâretine 30 Mayıs 1891 (21 L 1308) tarihinde gönderilen bir kayıtta, Çankırı mahalleleri ve köyleri, Tuht ve Koçhisar Nahiyeleri ile İskilip Kazâsındaki çocuklara çiçek aşısı yapıldığı bildirilmektedir[2142]. Yine Umûm-i Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâretine 20 Haziran 1894 tarihinde gönderilen bir yazıda, Çankırı ile Mudurnu, Düzce ve Gerede Kazâlarında çiçek aşısı ameliyatının gerçekleştirildiği[2143], Kastamonu'dan 21 Şubat 1896 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen telgrafnâmede ise Çankırı'da aşı memuru tarafından 1.534 çocuğa çiçek aşısı yapıldığı belirtilmektedir[2144]. 1901 yılının Eylül, Ekim ve Kasım aylarında merkez vilâyet, Bolu, Sinop ve Çankırı Sancaklarında parasız olarak çiçek aşısı yapılan toplam müslim ve gayrimüslim erkek ve kız çocuklarının sayısı 6.044'dür[2145].

Çankırı Mahalleleri, Çerkeş Kazâsı ve Karacaviran ile Koçhisar Nahiyelerinde 400 kuruş maaşla görev yapan Çankırı aşı memuru İbrahim Ethem Efendi'nin maaşı, Çankırı Belediye Meclisi encümenince 50 kuruş tenzil edilerek, 350 kuruşa indirilmiştir. İbrahim Ethem Efendi'nin düzenlenen yeni maaşı aylarca ödenmediği gibi, kendisine aşı ameliyatı görevinin de belediye tabibine icra ettirileceği cevabı verilmiştir. Bunun üzerine, İbrahim Ethem Efendi tarafından Sadâret Dairesine gönderilen arzuhalde, hem 10.000 kuruşu aşan birikmiş maaşının ödenmesi, hem de mağduriyetinin giderilmesi için gereğinin yapılmasını istemektedir. Neticede, Dâhiliye Nezâretinden 1898, 1899 ve 1900 yıllarında Kastamonu Vilâyetine

[2140] BOA, İ. MVL. 250-9186, 15 M 1269 (29 Ekim 1852), 19 Ekim 1852 tarihinde Meclis-i Vâlâ'dan Sadâret Dairesine gönderilen mazbata, buradan 25 Ekim günü padişaha arz edilmiştir.
[2141] BOA, A.) MKT. UM. 148-26, 27 S 1270 (29 Kasım 1853).
[2142] BOA, DH. MKT. 1837-107, 21 L 1308 (30 Mayıs 1891).
[2143] BOA, DH. MKT. 249-25, 16 Z 1311 (20 Haziran 1894).
[2144] BOA, Y. A. HUS. 325-68, 27 L 1312 (23 Nisan 1895).
[2145] BOA, DH. MKT. 442-40, 5 Z 1319 (15 Mart 1902).

gönderilen şukkalarda, birikmiş alacağının ve maaşının düzenli bir şekilde ödenmesi bildirilmiştir[2146]. Ancak İbrahim Ethem Efendi'nin 1902 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında da yine maaşının ödenmediği hususunun 9 Temmuz 1903 tarihinde Dâhiliye Nezâretine bildirilmesi üzerine, Dâhiliye'den 25 Temmuz günü Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, adı geçen memurun birikmiş maaşının derhal ödenmesi emredilir[2147]. 1910 yılına gelindiğinde ise İbrahim Ethem Efendi'nin Meclis-i Mebusan'a gönderdiği arzuhalde, emekli olduğu ve birikmiş maaşının 23.772 kuruş, harcırahının ise 1.192 kuruş olduğu belirtilmektedir. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden 16 Mayıs 1910 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, bir aşı memurunun birikmiş maaşının böyle külliyetli bir yekûn teşkil etmesi ve harcırahının bile henüz verilmemesi şayan-ı teessüf görülüp en kısa sürede emekli memurun tüm alacağının ödenmesi bildirilmektedir[2148]. Ancak Kastamonu'dan 23 Ağustos 1910 tarihinde gönderilen cevapta, 1909 yılının sonuna kadar İbrahim Ethem Efendi'nin tüm alacaklarının ödendiği, sadece 1.400 kuruş alacağının kaldığı, kalan miktarın da süratle ödenmesi için Çankırı Mutasarrıflığına gerekli talimatın verildiği belirtilmektedir[2149].

Çerkeş Kazâsında 1906 yılında meydana gelen veba salgının zuhurundan dolayı, yedi köyden toplam 170 hânenin hayvanatı telef olduğundan, mağduriyetlerinin giderilmesi adına, hâne başına 300 kuruştan toplam 51.000 kuruş geri ödemek şartıyla tahsis edilmiştir[2150].

Salgın hastalıklara karşı alınan diğer bir tedbir, karantina sisteminin uygulanmasıdır. 5 Ağustos 1848 (25 N 1264) tarihli bir kayda göre, Çankırı Kaymakamlığı, 23 Temmuz 1848 günü Çankırı ve köyleri ile kazâ merkezleri ve bağlı köylerinde kolera hastalığının zuhur ettiğini belirtip, hastalığın durdurulamadığını ve birçok can kaybına neden olduğunu ifade etmektedir[2151]. Bunun üzerine, şehirde bir süreliğine

[2146] BOA, DH. MKT. 2126-23, 15 C 1316 (31 Ekim 1898); BOA, DH. MKT. 2234-15, 8 R 1317 (16 Ağustos 1899); BOA, DH. MKT. 2275-149, 22 B 1317 (26 Kasım 1899); BOA, DH. MKT. 2373-35, 15 Ra 1318 (13 Temmuz 1900).
[2147] BOA, DH. MKT. 742-10, 29 R 1321 (25 Temmuz 1903), Umûm-i Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti tarafından 9 Temmuz 1903 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tezkire.
[2148] BOA, DH. MUİ. 95-13, 6 Ca 1328 (16 Mayıs 1910).
[2149] BOA, DH. MUİ. 82-63, 16 Ş 1328 (23 Ağustos 1910).
[2150] BOA, BEO. 2918-218796, 11 Ş 1324 (30 Eylül 1906), Ticaret ve Nafia Nezâreti Vehbi Efendi tarafından 28 Eylül 1906 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[2151] BOA, A.) MKT. 144-90, 25 N 1264 (25 Ağustos 1848).

karantina uygulamasına karar verilir[2152]. Buna göre, Çankırı'da tespit edilebilen ilk karantina uygulamasının 1848 tarihinde gerçekleştirildiği ifade edilebilir.

Tıbbiye Nezâretine 23 Eylül 1890 (8 S 1308) tarihinde gönderilen bir kayda göre, Çankırı'nın Karacaviran Kasabası ile Çukur Köyünde zuhur eden veba hastalığının birçok hayvanın telefine sebebiyet verdiği vurgulanıp, tedbir amacıyla telef olan hayvanların derince kazılmış kuyulara gömüldüğü belirtilmektedir[2153]. Kastamonu'dan 18 Haziran 1894 tarihinde gönderilen bir telgrafta, İskilip'de yaşanan kolera hastalığından dolayı tedbir amacıyla 13 Mayıs'dan beri[2154] Çankırı'da uygulanan karantinanın şehrin ticari faaliyetlerini durma noktasına getirdiği belirtilip, İskilip'deki koleranın kontrol altına alınmasından dolayı, Çankırı'daki karantina uygulamasının 24 saate indirilmesi istenmiştir[2155]. Neticede, Dâhiliye Nezâretinden 10 Haziran 1894 (6 Z 1311) tarihinde Sıhhiye Nezâretine gönderilen tezkirede, Çankırı'da tatbik edilen karantina uygulamasının 24 saate indirilmesi bildirilmiştir[2156]. Bununla birlikte, Çankırı'daki kolera hastalığına karşı alınan tedbirler devam ediyor olacak ki, Kastamonu Vilâyetine 14 Temmuz 1894 (10 M 1312) tarihinde gönderilen bir şukkada, Çankırı'dan Ankara'ya gidecek yolcuların Kalecik'deki Köprü Karantinahânesinde 10 gün süreyle bekletilip, gerekli kontrolleri yapıldıktan sonra geçişlerine izin verilmesi istenmektedir[2157].

Çankırı ve İskilip'de yaşanan kolera hastalığına karşı mücadele için teşkil olunan komisyonda görev yapan Kastamonu İdâre Meclisi azalarından Salim Efendi'nin gayretli çalışmalarından dolayı, sahip olduğu sâniye rütbesinin birinci sınıfa yükseltilmesi için Sadâret Dairesinden izin istenmektedir[2158]. Yine, Dâhiliye Nezâretinden 6 Ocak 1895 (9 B 1312) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkirede, Çankırı'daki kolera hastalığının tamamen ortadan kaldırılmasında üstün hizmeti görülen, Çankırı belediye tabibi ve eczacısı Markor Efendi'nin rütbe-i rabia

[2152] BOA, MV. 781-67, 12 Za 1264 (10 Ekim 1848).
[2153] BOA, DH. MKT. 1763-114, 8 S 1308 (23 Eylül 1890).
[2154] BOA, DH. MKT. 235-33, 8 Za 1311 (13 Mayıs 1894).
[2155] BOA, Y. A. HUS. 300-59, 17 Z 1311 (21 Haziran 1894), Kastamonu Vilâyetinden 18 Haziran 1894 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen telgrafnâme, buradan 21 Haziran günü padişaha arz edilmiştir.
[2156] BOA, DH. MKT. 247-25, 6 Z 1311 (10 Haziran 1894).
[2157] BOA, A.) MKT. MHM. 713-22, 10 M 1312 (14 Temmuz 1894); BOA, *BEO. VGG. d.* 932, s. 46; BOA, A.) MKT. MHM. 552-26, 7 M 1312 (11 Temmuz 1894)).
[2158] BOA, DH. MKT. 270-22, 7 S 1312 (10 Ağustos 1894), Dâhiliye Nezâretinden 10 Ağustos 1894 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.

(dördüncü sınıf) ile ödüllendirilmesi hakkında Umûm-i Mekâtib-i Askeriyye-i Şâhâne Nezâret-i Celilesinden alınan iki kıt'a tezkire ile sicil dosyasının takdim edilip, gereğinin yapılması bildirilmektedir[2159].

Sivas, Kastamonu, Ankara ile Bursa Vilâyetlerinin farklı mahallerinde ve Çankırı Sancağı dâhilinde kurulan karantina merkezlerinde kullanılmak üzere, ecza müteahhidi Dimitrika Efendi'den satın alınan ecza malzemesinin bedeli 22.023 kuruş 25 santim olup bu miktarın 1.537 kuruş 50 santiminin 1894 yılı bütçesinden karşılanmasına izin verilmiştir. Ancak geriye kalan 20.485 kuruş 75 santimin de 1894 yılı Dâhiliye bütçesinden ödenmesi için Sadâret Dairesinden izin istenmektedir[2160].

6.1.3. Meteoroloji Kaynaklı Afetler

İklimde ve hava hareketlerinde meydana gelen değişmeler nedeniyle ortaya çıkan meteorolojik afetlere şu örnekler verilebilir: Sis, su baskını, çığ, don, aşırı soğuk, fırtına, yıldırım düşmesi, kuraklık, dolu, aşırı kar ve orman yangınıdır[2161]. Bu afet türüne verilen örneklerden Çankırı'da etkili olanlarını sırasıyla şöyle açıklayabiliriz:

6.1.3.1. Kuraklık ve Kıtlık Olayları

Kıtlık, kelime anlamı olarak, bir ihtiyaç maddesinin temininde yaşanan güçlük manasına gelmekle birlikte, kaynaklarda kaht[2162], kaht u galâ[2163], illet-i galâ[2164] ve fıkdan[2165] şeklinde de ifade edilmektedir. Kıtlıkların doğal şartlara bağlı olarak ne zaman, nerede ve hangi şartlarda ortaya çıkacağı önceden kestirilemediği ve ölümcül neticeler verdiği için bir afet olarak değerlendirilebilir[2166].

[2159] BOA, DH. MKT. 317-52, 13 C 1312 (12 Aralık 1894).
[2160] BOA, ŞD. 2656-14, 7 S 1313 (30 Temmuz 1895), Dâhiliye Nezâretinden 7 Temmuz 1895 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[2161] Erler, **a.g.m.**, s. 1393-1394.
[2162] BOA, ŞD. 2884-59, 27 Z 1292 (24 Ocak 1876).
[2163] BOA, A.) MKT. 57-57, 29 Z 1262 (18 Aralık 1846).
[2164] BOA, AE. S*MS*T. III. 47-6734, 13 L 1204 (26 Haziran 1790).
[2165] Abdülkadir Gül, "Osmanlı Devletinde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilâyeti Örneği: 1892-1893 ve 1905-1908 Yılları)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c: 2, S: 9, Sonbahar 2009, s. 145.
[2166] Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, c. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1340.

Tarihi süreç içerisinde dünya üzerinde çeşitli sebeplerden dolayı kuraklık ve onun doğal bir sonucu olarak kıtlık hadiseleri yaşanmıştır. Kuraklık ve akabinde başlayan kıtlık neticesinde göç hareketleri, yiyecek fiyatlarının artışı, karaborsacılık, aç kalan insanların hayatta kalabilmek adına değişik beslenme yolları araması, salgın hastalıkların zuhuru ve yaşanan kötü şartlardan dolayı ölüm hadiseleri ortaya çıkmaktadır[2167].

Yarı kurak iklim bölgesinde yer alan Türkiye'de kuraklık, geçmişte birçok kez yaşandığı gibi, küresel iklim değişikliğinden dolayı, gelecekte de artarak daha fazla tehlike oluşturacaktır. Osmanlılar döneminde Anadolu'da 16. yüzyıl ve sonrasında görülen bazı kuraklık ve kıtlık olayları şöyle sıralanabilir: 1564'de Anadolu'da kıtlık yaşanır, 1565-1567 yılları arasında buğday ihracatı yasaklanır, 1586'da Çorum ve 1588'de İstanbul'da kıtlık olayları yaşanır, yine 1660 yılında da İstanbul ve Anadolu'da kıtlık tehlikesi baş gösterir. Sonraki dönemlerde ise Akdeniz Bölgesi'nde yedi ve Karadeniz Bölgesi'nde de beş kez, iki yıl süren kuraklıklar yaşanmıştır[2168].

Çankırı Sancağında tespit edilebilen kıtlık olayları kronolojik sıra içerisinde verilmiştir. Yaşanılan kıtlık olaylarının bir kısmının sebebi kaynaklarda tam olarak belirtilmeyip, sadece kıtlığın yaşandığı tarih ve mahallinden bahsedilmektedir.

Çankırı Sancağında tespit edilen en erken tarihli kıtlık olayı, 1758 yılında Karacaviran Kazâsında meydana gelmiştir. Yaşanan kıtlıktan dolayı önceden Karacaviran Kazâsına bağlı 11 köyün ilhak edildiği Çankırı'dan 350 kuruş, Karîpazarı Kazâsından 150 kuruş ve Karacaviran'nın Menzilkeşan köyü ile sair köylerden yardım talep edilmiştir[2169].

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Çankırı'nın farklı mahallerinde yaşanan kıtlık olaylarına belgelerde daha çok rastlanmaktadır. Bu cümleden olarak, bu dönemde ilk kıtlık olayı Çankırı'nın Tuht Kazâsında 1815 yılında yaşanan kuraklık neticesinde meydana gelir[2170]. Yine, Tuht Kazâsında 1822 yılında meydana gelen kıtlık olayında

[2167] Gül, **a.g.m.**, s. 145.
[2168] Saadet Tekin, "19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu'da Yaşanan Kuraklık Olayları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, İlkbahar 2015, s. 330.
[2169] BOA, AE. S*MS*T. III. 50-3654, 25 L 1171, (2 Temmuz 1758).
[2170] BOA, C. ML. 705-64324, 1 Ca 1320 (11 Nisan 1815).

ise zarara uğrayan ahali, vermekle yükümlü olduğu iki buçuk deve yükü verginin iki deveye tenzilini talep etmişlerdir[2171].

Çankırı ahalisi tarafından 1847 yılında hazırlanan bir mahzarda, 1840 yılında meydana gelen kıtlıkta ahalinin oldukça perişan olduğu, 1843 ve 1844 yıllarında yaşanan kıtlık olayında ise hayvanatın telef olduğu ve ziraatten verim alınamadığı belirtilerek, vergiden muaf tutulmamalarını istemektedirler[2172].

Çankırı ve bağlı kazâlarında 1845 yılında yaşanan şiddetli kıtlık neticesinde, ahalinin bir kısmı göç etmek zorunda kalır[2173]. Kıtlığın yaşandığı 1845 tarihinden bir sonraki yıl göç edenlerin yanı sıra, hânelerinde kalanların ekserisinin de yapılan tahkikat sonucu tohum, yemeklik mahsul ve öküz sıkıntısı yaşadıkları tespit edilmiştir. Şiddetin derecesini rakamlarla şöyle ifade edebiliriz. 1845 yılında Çankırı merkez kazâsında 1.535 çift öküz ve 6.335 kise tohum; Tuht Kazâsında 919 çift öküz ve 3.353 kise tohum; Şabanözü Kazâsında 378 çift öküz ve 1.755 kise tohum; Koçhisar Kazâsında 279 çift öküz ve 386 kise tohum; Milan Kazâsında 510 çift öküz ve 976 kise tohum; Çerkeş Kazâsında 420 çift öküz ve 958 kise tohum; Kurşunlu Kazâsında 183 çift öküz ve 546 kise tohum; Karacaviran Kazâsında 114 çift öküz ve 279 kise tohum kayıtlıdır. Ancak yaşanan şiddetli kıtlıktan dolayı sonraki yıl Çankırı merkez kazâda 634 çift öküz ve 1.571 kise tohum; Tuht Kazâsında 510 çift öküz ve 1.098 kise tohum; Şabanözü Kazâsında 153 çift öküz ve 152 kise tohum; Koçhisar Kazâsında 200 çift öküz ve 333 kise tohum; Milan Kazâsında 164 çift öküz ve 216 kise tohum; Çerkeş Kazâsında 226 çift öküz ve 554 kise tohum; Kurşunlu Kazâsında 99 çift öküz ve 143 kise tohum; Karacaviran Kazâsında ise 37 çift öküz ve 87 kise tohum olduğu kaydedilmiştir. Ahalinin yemeklik ve tohumluk zahire ihtiyaçlarının bir kısmının Sivas'dan karşılanması düşünülür. Ancak Sivas'ın Çankırı'ya 90 saat mesafede bulunması, kiralanacak hayvanların masrafları ve malların yolda dökülüp telef olma ihtimali ile gönderilecek kişilerin masraflarının fazla tutmasından dolayı, ihtiyaç malzemelerinin Çankırı'ya altı saat mesafede bulunan İnallı ve Ballı Kazâsı, Kastamonu ve Çorum merkez ve kazâları ile Amasya'dan satın alınması planlanır. Ayrıca ahalinin ihtiyaç duyduğu çift öküzlerin satın alınması için Hazine-i Celile-i

[2171] BOA, C. ML. 685-28114, 6 S 1238 (23 Ekim 1822).
[2172] BOA, A.) MKT. 101-90, 5 Z 1263 (14 Kasım 1847).
[2173] BOA, A.) MKT. 101-90, 5 Z 1263 (14 Kasım 1847).

Maliye'den beş yük kuruş[2174] tahsisi istenmiştir.Bunun üzerine, çıkan irâde-i seniyye ile kıtlıktan zarar gören Çankırı ahalisine Hazine-i Celile'den 300 kise akçe ödenmesi buyurulmuştur[2175].

1845 yılında meydana gelen kıtlık felaketinden Çankırı Muhassıllığına tabi Nallu Kazâsının havi olduğu köyler de nasibini almıştır. Buna göre, 1845 yılında Ubumekde (اوبومکده) Köyünde 32 çift öküz ve 150 kise tohum, Demirci Köyünde 29 çift öküz ve 140 kise tohum, Çilamlı (چیلاملی) Köyünde 22 çift öküz ve 60 kise tohum, Fitre (فتره) Musa Köyünde 39 çift öküz ve 220 kise tohum, Özbek Köyünde 41 çift öküz ve 20 kise tohum, Kara Hacı Köyünde 16 çift öküz ve 80 kise tohum, Gündoğmuş Köyünde 19 çift öküz ve 100 kise tohum ve Ödek Köyünde 12 çift öküz ve 60 kise tohum mevcuttur. Ancak bir sonraki yıl kıtlığın şiddetiyle Ubumekde Köyünde 10 çift öküz ve beş kise tohum, Demirci Köyünde dokuz çift öküz ve beş kise tohum, Çilamlı Köyünde beş çift öküz ve üç kise tohum, Fetre (فتره) Musa Köyünde 12 çift öküz ve yedi kise tohum, Özbek Köyünde dokuz çift öküz ve yedi kise tohum, Kara Hacı Köyünde yedi çift öküz ve yedi kise tohum, Gündoğmuş Köyünde yedi çift öküz ve altı kise tohum, Ödek Köyünde ise beş çift öküz ve beş kise tohum kaydedilmiştir[2176].

1845 yılında yaşanan şiddetli kıtlık sonrası, ikamet ettiği kazânın başka bir mahalline ya da köyüne gidenler ile bulunduğu kazâdan başka bir kazâya göç edenlerin vermekle yükümlü oldukları vergileri, yeni gittikleri mahalli yönetime ödemeleri irâde buyurulur. Ancak ahaliden bir başka sancağa taşınanlar, iskân şartları gereğince gittikleri yerde tutulmayıp, memleketlerine geri gönderilmeleri bildirilmiştir[2177].

Çankırı'daki Kasım Bey Vakfının mütevelli heyetinden Sadık ve Yusuf Efendiler, 1845 kıtlığını bahane ederek vermekle yükümlü oldukları 115 kile[2178] hınta (buğday) ve şaîr (arpa) vergisini, 1846 yılında ödememişlerdir. Bunun üzerine, Ankara Mutasarrıfına 1847 yılında yazılan bir şukkada, adı geçen vakfın hem birikmiş

[2174] Bir yük, 100.000 kuruştur. Taşkın, **a.g.e.**, s. 119. Dolayısıyla beş yük, 500.000 kuruştur.
[2175] BOA, MVL. 8-32, 3 Za 1262 (23 Ekim 1846).
[2176] BOA, A.) MKT. 57-57, 29 Z 1262 (18 Aralık 1846).
[2177] BOA, MVL. 11-6, 1 Ra 1263 (17 Şubat 1847), Sadâret Dairesinden 2 Şubat 1847 tarihinde padişaha sunulan arz tezkiresi.
[2178] Osmanlı Devleti'nde en yaygın kullanılan hububat ölçü birimi olup döneme ve bölgelere hatta mahallere göre, farklı değerleri ifade edebilmektedir. Taşkın, **a.g.e.**, s. 63.

vergisini, hem de bundan sonraki yıllarda vermekle yükümlü olduğu vergi miktarını düzenli olarak ödemesi için gereğini yapması istenmektedir[2179]. Bununla birlikte, yaşanan kıtlık felaketinden gerçek manada etkilenip, borcunu ödeyemeyenler de olmuştur. Buna göre, Çankırı Kaymakamı es-Seyyid Mustafa Abdülhalim'in 7 Temmuz 1848 tarihli yazısında, Karîpazarı Kazâsına tabi' Halfat (خلفت) Köyünün sakinlerinden Ömer Bey ile diğer bazı ahali, Pekmezoğlu Mıgırdıç adında bir zimmiden 5.000 kuruş borç alıp, kıtlık dolayısıyla ödeyemedikleri, ancak yeni hasadın alınmasıyla borçlarını ödeyebilecekleri belirtilmektedir[2180].

Çankırı Sancağı ahalisi 1873 yılına kadar kıtlık badiresini bir daha yaşamamış olup bu tarihten itibaren kuraklığın da etkisiyle farklı yıllarda kıtlık olaylarının yaşandığı tespit edilmektedir. Buna göre, 1873 yılında kıtlığın bir belirtisi olarak Çankırı ile Çerkeş Kazâları ve Sincar, Avdet ve Kır Sakal köylerinde yaşanan zahire sıkıntısından dolayı, mahallince 6 Eylül 1873 (13 B 1290) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen telgrafta, yardım talep edilmiştir. Ancak gelen cevapta, yörenin tüccar ve eşraf kesiminin bu hususta yardımcı olması istenmektedir[2181]. Yaşanan zahire sıkıntısı devam ediyor olacak ki, 16 Ekim 1873 (23 Ş 1290) tarihinde Meclis-i Vükela'da okunan mazbata üzerine, Çankırı ahalisinin zahire ihtiyacının karşılanması için Mal Sandığından gerekli miktarda para tahsis edilmek suretiyle ihtiyaç duyulan zahirenin satın alınmasına karar verilir[2182].

1873 yazında yaşanan kıtlık sonrası, kış mevsiminin de şiddetli geçmesinden dolayı[2183] kıtlık badiresi ertesi yıl devam etmiştir. 1874 yılında meydana gelen kıtlık olayı önceki seneye göre daha şiddetli yaşanıp, Çankırı ile civar mahaller ahalisi, kıtlıktan dolayı eşya ve emlakını satarak geçimini sağlamaya çalıştıkları gibi, ailesini terk edip gidenlerin çocuklarına sadaka-i padişahi adı altında ücretsiz bir miktar zahire ve ekmek yardımında bulunulmuştur. Bununla birlikte, sokak aralarında açlıktan ve ilaçsızlıktan dolayı telef olanlar da olmuştur[2184].

[2179] BOA, A.) MKT. 99-61, 15 Za 1263 (25 Ekim 1847).
[2180] BOA, A.) MKT. 138-28, 5 Ş 1264 (7 Temmuz 1848).
[2181] BOA, *A.) d.* 849, s. 159, 256.
[2182] BOA, *A.) d.* 849, s. 215.
[2183] BOA, A.) MKT. UM. 1359-22, 9 Za 1291 (18 Aralık 1874).
[2184] BOA, A.) MKT. UM. 1326-5, 25 Ra 1291 (12 Mayıs 1874).

Yaşanan kıtlık sırasında ahalinin bir kısmı İstanbul'a göç etmek zorunda kalır. Ancak bir süre sonra bu ahali, ücretsiz verilmesi irâde buyurulan 149.100 kuruş değerindeki zahire ve çift hayvanatı[2185] ile birlikte memleketlerine geri gönderilmişlerdir[2186]. Çankırı'da yaşayan ahalinin ise ihtiyaç duyduğu 100.000 kile zahirenin, Kastamonu Vilâyetinin emanetinde kalan aşar hasılatından tedariki istenir iken Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye ile Evkâf-ı Hümayûn Dairelerinden tedarik olunmuş olan tahminen 16.000 kıyye dakîk (un), Altunizâde İsmail Efendi tarafından verilen 4.000 kıyye falbata (فالبطه) ve 200 kile darı Evkâf-ı Hümayûn memurlarından Hacı Bekir Efendi'ye teslim edilip, İnebolu'ya gidecek olan vapura yüklenerek Çankırı'ya gönderilmiştir[2187]. Bununla birlikte, Kastamonu Vilâyetinden 18 Mart 1874 (29 M 1291) tarihinde gönderilen tahriratta, Çankırı ve Kalecik Kazâlarında yaşanan şiddetli kıtlıktan dolayı, 13 küsur yük kuruşun gönderilmesi talep edildiği gibi, Binbaşı Ömer Bey tarafından 8 Mayıs 1874 (21 Ra 1291) tarihinde gönderilen tahriratta, Çankırı ahalisinin 1.500 kile tohumluk zahireye ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir[2188]. Bunun üzerine, Sadâret Dairesi, 19 Mayıs 1874 (2 R 1291) tarihinde ahaliye dağıtılmak üzere 2.000 kile-i istanbulî mısır ile 2.000 kile darı gönderilmesini uygun görür. Ayrıca Trabzon'da yardım suretiyle toplanılan zahirenin de Çankırı, Kalecik ve İskilip Kazâlarına gönderildiği Çankırı Mutasarrıflığına bildirilmiştir[2189]. Ancak 2 Haziran 1874 (14 R 1291) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen bir tezkirede, Çankırı Kazâsı ve mülhakatı olan Karîpazar, Korupazar, Çerkeş ve Milan Kazâları ile Safranbolu dâhilinde yer alan bazı nahiyelerde yaşanan kıtlık olayının şiddetinden dolayı, 100.000 kıyye dakikin (un) İnebolu İskelesine gönderilip burada oluşturulan sevk heyeti tarafından adı geçen kazâlara dağıtılması istenmektedir[2190]. Bunun üzerine, İnebolu'da bulunan sevk memuru Miralay Halil Bey'e 11 Haziran 1874 (25 R 1291) tarihinde gönderilen yazıda, yardıma muhtaç ahali için İnebolu'ya gönderilecek zahirenin nerelere, ne kadar oranda gönderileceğini merkez vilâyetten öğrenmesi ve nakliye için gerekli olan paranın mal sandığından karşılanmasının Kastamonu Vilâyetine telgrafnâme ile bildirildiği ifade

[2185] BOA, *BEO. AYN. d.* 959, s. 78.
[2186] İ. DH. 704-49252, 4 C 1292 (8 Temmuz 1875).
[2187] BOA, *BEO. AYN. d.* 955, s. 53, 54, 58; 959, s. 29, 58; BOA, *BEO. VGG. d*. 155, s. 55, 58.
[2188] BOA, *BEO. VGG. d*. 151, s. 4, 42.
[2189] BOA, *A.) d*. 856, s. 3, 11.
[2190] BOA, *A.) d*. 856, s. 10.

edilmektedir[2191]. Ayrıca Halil Bey'e 26 Haziran 1874 (11 Ca 1291) tarihinde gönderilen telgrafta, talep edilen zahirenin adı geçen tarihte Bartın cihetinden vapur ile nakledildiği bildirilmektedir[2192]. Sadâret Dairesinden 27 Eylül 1874 (15 Eylül 1290) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen telgrafnâmede, gelecek senenin mahsulüne kadar 19.000 kile zahirenin gönderildiği ifade edilmiştir. Bahsi geçen zahirenin 5.000 kilesinin yardıma muhtaç 10.000 nüfusa meccanen (ücretsiz) dağıtılması, 4.000 kilesinin tohum tedarik edemeyen çiftçilere tahsis edilmesi ve geriye kalan 10.000 kilesinin ise ihtiyaç sahipleri için fırınlarda sarf edilmesi istenmiştir[2193].

1874 yılında yaşanan şiddetli kıtlık sonucunda ihtiyaç sahiplerine zahire yardımının yanı sıra, hayvanat ve ekmek yardımında da bulunulmuştur. Bu cümleden olarak, Kastamonu Vilâyetine 2 Temmuz 1874 (20 Haziran 1290) tarihinde gönderilen telgrafnâmede, yaşanan şiddetli kıtlıktan muzdarip olan Ankara ve Çankırı ahalilerine gönderilmek üzere kaç çift kara sığır tedarik edilebileceğinin bildirilmesi istenmiştir[2194]. Yapılan yazışmalar neticesinde, 31 Ağustos 1874 (18 B 1291) tarihinde Erzurum Vilâyetinden 300 çift kara sığır Çankırı'ya gönderilmiş iken[2195], 600 çift kara sığır da Kayseri'den Ankara'ya nakledilir[2196]. Çankırı'ya gönderilen hayvanattan 50 tanesi 25 Mayıs 1875 (19 R 1292) tarihinde Şabanözü Nahiyesine tahsis edilmiştir[2197]. Bu arada, Çankırı'da 2.000 ya da 3.000 hâne, hayvanata ihtiyaç duyduğundan, gelen kara sığırlar yetersiz olacak ki, Erzurum Vilâyetine 16 Ağustos 1874 (3 B 1291) tarihinde çekilen bir telgrafnâmede, Ankara ve Çankırı için 400 ve 200'er çift kara sığırın daha satın alınıp, gönderilmesi istendiğinden, bir yük 65.028 kuruş mukabilinde bahsi geçen hayvanat satın alınıp, Eylül 1874 tarihinde dağıtımına başlanmıştır[2198].

Sadâret Dairesinden 16 Ağustos 1874 (3 B 1291) tarihinde Maliye Nezâreti İâne Komisyonuna havale buyurulan tezkirede, Çankırı ve civarı ahalisinin ihtiyaçlarının

[2191] BOA, *A.) d.* 856, s. 15.
[2192] BOA, *A.) d.* 856, s. 21.
[2193] BOA, *A.) d*. 856, s. 46.
[2194] BOA, *A.) d*. 856, s. 23.
[2195] BOA, *BEO. AYN. d*. 959, s. 68.
[2196] BOA, *A.) d*. 856, s. 34.
[2197] BOA, *BEO. VGG. d*. 151, s. 62.
[2198] BOA, *A.) d.* 856, s. 34, 37, 40, 41; 967, s. 225.

tespit edilip, günlük 5.000 kuruşa kadar ekmek yardımında bulunulması bildirilmektedir[2199].

1874 yılında yaşanan kıtlık sonrası, daha fazla kâr etme düşüncesiyle zahirenin fahiş fiyata satıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, Çankırı İdâre Meclisi azasından Sait Efendi[2200] ile Leblebicioğlu Mehmet Efendi'nin Bucuğra (بوجوغره) Köyünde zahire ürünlerini rayiç bedelinin üstünde fahiş fiyatla kilesini 300 kuruştan satmaya başlayınca, köy ahalisinin vekili Halil tarafından gönderilen arzuhalle olay Çankırı Mutasarrıfına bildirilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda, Mehmet Efendi'nin zahireyi fukaraya 330 kuruşa kadar sattığı anlaşılıp, bir Çankırı kilesi dört İstanbul kilesi ettiğinden, Şurâ-yı Devlet, zahirenin rayiç bedeli olan 200 kuruş üzerinden satılmasına karar verir[2201]. Ancak kıtlık döneminde zahireyi fahiş fiyatla satan tek kişi Mehmet Efendi olmayıp, mahalli yönetici kesimden de bu olaya adı karışanlar olmuştur. Bu cümleden olarak, Çankırı İdâre Meclisi azalarından Sait, Kâmil, Ali Şeyh, Mehmet ve Abdullah Efendiler, bazı kimselerle anlaşarak, anbarlarda mevcut zahireyi 80 ya da 100 kuruştan satın alıp, iki kilesini 1.000 kuruşa satarak ahaliyi perişan etmişlerdir. Ayrıca emaneten idareye bırakılan bazı kazâ ve nahiyelerin aşarının müzayedesine fesat karıştırdıkları da şikâyet edilmektedir[2202].

Kıtlık olayından kâr etme düşüncesinde olanlar sadece yerel idareci ve ahalinin bazı ileri gelenleri olmayıp, gümrük memurlarının da faydalanmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Buna göre, Çankırı ahalisinin yemeklik ve tohumluk zahire ihtiyacını gidermek amacıyla yapılan sözleşme gereğince, 1874 yılında Çankırı ahalisine teslim edilmek üzere İnebolu İskelesine 15.000 kile buğday nakledilir. Ancak rüsumat müdürü ilgili nizâmnâmeye aykırı bir şekilde gelen buğday çuvallarının gümrük anbarında tutulmasından dolayı, her bir çuval için 10'ar para arziye vergisi talep edince, Şurâ-yı Devlet'e 17 Aralık 1873 (26 L 1290) tarihinde gönderilen telgrafnâme ile bu uygulamaya müdahale edilmesi istenmiştir[2203].

[2199] BOA, *A.) d.* 856, s. 35.
[2200] BOA, *BEO. VGG. d*. 155, s. 126.
[2201] BOA, ŞD. 1642-31, 17 Za 1291 (26 Aralık 1874).
[2202] BOA, ŞD. 2884-59, 27 Z 1292 (24 Ocak 1876); BOA, *BEO. VGG. d*. 155, s. 57.
[2203] BOA, ŞD. 1642-15, 6 Ra 1291 (23 Nisan 1874).

Yukarıda bahsedilen usulsüzlüklerin yanı sıra, zahirenin ahaliye dağıtımına dair de şikâyetler alınmaktadır. Buna göre, 15 Temmuz 1874 (30 Ca 1291) tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen bir telgrafnâmede, nakliye ücreti adı altında Çankırı'nın köy ahalilerinden 200'er 300'er kuruş toplanmasına rağmen, Çankırı'da dağıtımı gerçekleştirilen zahirenin kendilerine verilmediğine dair şikâyetlerin alındığı belirtilip, gereğinin yapılması istenmektedir[2204].

Çankırı ahalisi tarafından 1887 yılında Sadâret Dairesine gönderilen bir telgrafta, Çankırı'da kuraklığın sürmesinden dolayı yaşanması muhtemel kıtlık olayına karşı gerekli tedbirlerin alınması talep edilmektedir. Bunun üzerine adı geçen daire, Kastamonu Vilâyetine bölgenin incelenmesi emrini verir. Yapılan tahkikat sonucu, Çankırı ve Kalecik Kazâsında kıtlığın baş göstermeye başladığı anlaşılınca, bir tahkik memuru görevlendirilip, mahalli yönetime de bu hususta dikkatli davranmaları bildirilmiştir. Ayrıca yardıma muhtaç kişilerin isim listesi hazırlanıp, tedbir amacıyla Çankırı aşarı emanete bırakılır ve şayet depolanan zahire kifayet etmezse, kıştan evvel zahire tedarikinin temini istenmektedir[2205]. Ancak Sadâret Dairesine 24 Ağustos 1887 (4 Z 1304) tarihinde gelen bir tezkirede, kuraklığın tetiklediği kıtlık olayına karşı kötü bir idare sergileyen Çankırı Mutasarrıfı Tahir Bey'in azliyle, yerine Leskovik Mutasarrıflığından istifa etmiş olan Emin Bey'in tayini talep edilmektedir[2206].

Yaşanan kuraklığın tesiriyle Çankırı ve köylerinde sakin ahali, ürün alamadıklarını belirterek, tohumluk ve yemeklik zahire isteyip, vergilerinin ertelenmesini talep ederler[2207]. Hem ahalinin tohumluk ve yemeklik zahire ile ot ve saman[2208] talebi, hem de yaşanan kuraklığın uzun süre devam etmesinden dolayı artan zahire ihtiyacını karşılamak üzere, tüccarın Çankırı'ya İnebolu İskelesinden getireceği malların gümrük vergisinden muaf tutulmasına Meclis-i Vükela karar verir[2209]. Ayrıca yapılan tahkikat neticesinde, ahalinin ihtiyaç duyduğu zahirenin 70.000

[2204] BOA, *A.) d.* 856, s. 29.
[2205] BOA, DH. MKT. 1429-98, 14 L 1304 (6 Temmuz 1887); BOA, DH. MKT. 1432-118, 25 L 1304 (17 Temmuz 1887); BOA, MV. 21-80, 26 L 1304 (18 Temmuz 1887).
[2206] BOA, DH. MKT. 1442-37, 4 Z 1304 (24 Ağustos 1887).
[2207] BOA, DH. MKT. 1433-90, 29 L 1304 (21 Temmuz 1887).
[2208] BOA, MV. 23-30, 27 Za 1304 (17 Ağustos 1887).
[2209] BOA, MV. 22-15, 29 L 1304 (21 Temmuz 1887); BOA, DH. MKT. 1466-81, 13 Ra 1305 (29 Kasım 1887). Ayrıca Çankırı ahalisi de şiddetli kıtlık münasebetiyle 1887 yılı ticaret vergilerinin afv edilmesini istemektedirler. BOA, DH. MKT. 1591-29, 3 C 1306 (4 Şubat 1889).

Çankırı kilesi olduğu belirtilip, şu an için livâ anbarında mevcut 30.000 Çankırı kilesi zehair-i öşriyenin dağıtılması için izin istenmektedir[2210]. 20 Ekim 1887 tarihinde çıkan Meclis-i Vükela kararıyla buna izin verilmiştir[2211].

Mürüvvet gazetesi, 1887 yılında yaşanan kıtlık münasebetiyle Çankırı'dan 200 kadar köylünün İstanbul'a göç ettiğini ve bir süre sonra da buradan İzmir'e nakledildiklerini yazmaktadır[2212]. Ancak Çankırı Mutasarrıflığı tarafından gönderilen telgrafta, göç olayının asılsız bir haber olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, Kalecik Kazâsı ahalisinin göndermiş olduğu telgrafta, yaşanan kıtlıktan dolayı miri anbarlarda zahire kalmadığı, çalışan son iki fırının da kapanmak üzere olduğu ve ahalinin açlıktan helak olma tehlikesinin baş gösterdiği ifade edilmektedir. Ancak yapılan tahkikat sonucuna göre, alınan tedbirler sayesinde ahalinin iddia ettiği gibi endişe verici bir durumun olmadığı anlaşılır[2213]. Bununla birlikte, Çankırı'nın bazı yerleşim birimlerinde, devam eden kıtlığın tesiriyle çocukların telef olma tehlikesinin olduğu tespit edilmektedir. Bu cümleden olarak, Kastamonu Vilâyetine 24 Şubat 1888 tarihinde gönderilen bir kayıtta, Çankırı'ya bağlı Korgun Nahiyesi'nde yaşanan kıtlıktan dolayı yeterli zahirenin gönderilmemesi ve dışarıdan zahire getirmenin de mümkün olmamasından dolayı, çocukların telef olma tehlikesinin baş gösterdiği belirtilmiştir[2214]. Çankırı'ya bağlı Yasdık Köyü sakinlerinden iki kişi 8 Şubat 1888 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gidip, yaşanan kıtlığın köylerine tesirinin oldukça şiddetli olduğunu ifade edip, yardım talep ederler[2215]. Yine, Çankırı'nın Seydi Köyü sakini olup İstanbul'da Valide Sultan Hastahânesinin üçüncü koğuşunda hademe olarak çalışmaya başlayan Ahmet Onbaşı, arzuhalinde, yaşanan kıtlıktan dolayı öküz hayvanatının telef olduğunu belirtip, mahalli menafi' sandığından kendisine bir çift öküz parası tahsis edilmesini istemektedir[2216].

[2210] BOA, DH. MKT. 1454-106, 27 M 1305 (15 Ekim 1887).
[2211] BOA, MV. 25-34, 2 S 1305 (20 Ekim 1887); BOA, A.) MKT. MHM. 495-7, 11 S 1305 (29 Ekim 1887); BOA, DH. MKT. 1459-16, 13 S 1305 (31 Ekim 1887).
[2212] *Mürüvvet Gazetesi,* S. 29, (8 Ağustos 1887), s. 2.
[2213] BOA, DH. MKT. 1437-12, 16 Za 1304 (6 Ağustos 1887).
[2214] BOA, DH. MKT. 1488-101, 11 C 1305 (24 Şubat 1888).
[2215] BOA, DH. MKT. 1483-110, 25 Ca 1305 (8 Şubat 1888).
[2216] BOA, DH. MKT. 1603-36, 8 B 1306 (10 Mart 1889).

Çankırı'da 1895 yılında yaşanan şiddetli kuraklık neticesinde, 1.490 hâne halkı yemeklik ve tohumluk zahireye muhtaç olduklarını belirtip, ihtiyaçlarının aşar zehairinden karşılanmasını talep etmektedir[2217].

Kuraklık sebebiyle yaşanacak göç olaylarına karşı Çankırı ve civar mahalli yönetimlerin dikkatli davrandıkları anlaşılmaktadır. Buna göre, kızını Filika-i Hümâyûn mülazımı Mustafa Efendi ile evlendirmek üzere İstanbul'a giden Çankırı'nın Karaviran Köyü sakinlerinden Molla Mehmet ve kızı, Bartın'a geldiklerinde kuraklık sebebiyle göç edenlerden oldukları zannıyla geçişlerine izin verilmediğinden, Kastamonu Vilâyetine şikâyette bulunulup, gereğinin yapılması bildirilmektedir[2218].

Kıtlıkla mücadele hususunda oldukça dikkatli davranan merkezi hükümet, bu konuda yetersiz olan mülki amirlerin görevine son vermekteydi. Örneğin, yaşanan kıtlık olayına karşı mücadele konusunda genel anlamda idaresizliğinden dolayı, Çankırı Mutasarrıfı Tahir Bey'in yerine ehliyet ve kefaletinden dolayı, Leskovik Mutasarrıflığından[2219] ayrılmış olan Emin Bey'in tayini uygun görülmüştür[2220].

Çankırı'da yaşanan kuraklık nedeniyle 1907 yılında başlayan kıtlık etkisi, iki yıldan fazla devam etmiştir. Çankırı'nın Hisarcıkkayı Köyü Muhtarı Mustafa 10 köy namına 2 Mart 1909 (9 S 1327) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderdiği telgrafta, kıtlık nedeniyle ihtiyaç duyulan tohumluk zahirenin fahiş fiyata satılmasından dolayı çiftçinin çok zor durumda olduğunu belirtip, ziraat mevsimi geçmeden tohumluk zahirenin alınması için geri ödemek suretiyle 70.000 kuruşun[2221] serian gönderilmesini talep eder. Kastamonu Vilâyetine 4 Mart günü gelen cevapta, yapılacak tahkikat sonucuna göre, gereğinin yapılacağı bildirilmiştir[2222].

Çankırı ahalisinden Fehmi adında birisinin iddiasına göre, 1907 yılında meydana gelen kıtlığın uzun süre devam etmesinden dolayı, fakr u zaruret içinde yemeklik zahire dahi bulmakta sıkıntı çeken bazı kimselerin açlıktan öldüğü ihbar

[2217] BOA, *BEO. VGG. d*. 152, s. 55.
[2218] BOA, DH. MKT. 1457-48, 8 S 1305 (26 Ekim 1887).
[2219] Yanya Vilâyetine bağlı bir sancak. Sezen, **a.g.e.**, s. 512.
[2220] BOA, DH. MKT. 1440-114, 1 Z 1304 (21 Ağustos 1887).
[2221] BOA, DH. MKT. 2784-91, 13 Ra 1327 (4 Nisan 1909).
[2222] BOA, DH. MKT. 2758-25, 11 S 1327 (4 Mart 1909).

edilmektedir. Ölenlerin isimleri şunlardır: Kaval Ali damadı Derviş Osman, Terzi Ali Usta, Yarelioğlu, Çiveci Çakır, Ekmekçi Leyli oğlu Mehmet, Tuhtlu Emrullah oğlu Tevfik, Karataşlı İslam, hakkında doktor raporu da bulunan Köçek Ali'nin kızı Ayşe, Çakırcı ve zevcesi ile İmaret'de Hacı Yaşi'nin cenazesini kaldırdığı bir kadın vefat etmişlerdir. Demirci çırağının yine açlıktan hastalanıp, hastaneye götürülürken yolda vefat ettiği belirtilmekle birlikte, birçok kimsenin de oldukça müşkil bir durumda oldukları ifade edilmiştir. Bununla birlikte, yapılan incelemelerde doktor raporlarına göre, yaşamını yitirenlerin tamamının çeşitli hastalıklardan vefat ettikleri belirtilmiştir. Yine bu durumun Dâhiliye Nezâretine bildirilmesi üzerine, 4 Nisan 1909 (13 Ra 1327) tarihinde gelen cevapta, Çankırı'ya icabında bir memur gönderilerek, gerekli tahkikatın yapılıp, yardıma muhtaç kimselerin isim listesi çıkarılarak, gereğinin yapılması bildirilmektedir[2223]. Bunun üzerine, Kastamonu Vilâyeti Mektubi Kalemi mümeyyizi Lütfi Efendi, tahkik memuru sıfatıyla 1.000 kuruş ücret mukabilinde[2224] Çankırı'ya açlıktan ölen kimselerin olup olmadığını araştırmak üzere gönderilmiştir[2225].

1907 yılında 2.547 hâne ve 10.200 küsur nüfustan ibaret olan Çankırı'da yaşanan kıtlık münasebetiyle 240 hâneden 500 civarında nüfus açlıkla mücadele ederken, önemli bir kısmı yardıma muhtaç olup ahaliden bazıları da hamallık ve sair işler yapmak üzere İstanbul'a göç etmiştir[2226].

6.1.3.2. Don ve Sel Olayları

İklime bağlı olarak yaşanan don olayları ve aşırı yağışlar sonucunda meydana gelen sel olayları ziraat ile geçimini sağlayan Çankırı ahalisini güç durumda bırakmaktaydı. Bu tür olaylar karşısında devlet çeşitli yardımlarda bulunurdu. 1911 yılında yaşanan kış mevsimin şiddetlice devamından dolayı Çankırı ve İnebolu ahalileri oldukça güç durumda kaldıklarından, hükümetten 14.000 kuruş yardım

[2223] BOA, DH. MKT. 2784-91, 13 Ra 1327 (4 Nisan 1909).
[2224] BOA, DH. MKT. 2826-23, 9 Ca 1327 (29 Mayıs 1909), Dâhiliye Nezâretinden 29 Mayıs 1909 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukka.
[2225] BOA, ŞD. 1683-12, 2 Ca 1327 (22 Mayıs 1909), Kastamonu Valisi tarafından 26 Nisan 1909 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[2226] BOA, DH. MKT. 2784-91, 13 Ra 1327 (4 Nisan 1909).

talebinde bulunulur[2227]. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden, gereğinin yapılması için Maliye Nezâretine tezkire gönderilmiştir[2228].

Çerkeş Kazâsının Ovacık ve Bayındır Nahiyelerinin bazı köylerinde 1910 yılında meydana gelen heyelan sonucunda, mahvolan evlerden tamir edilenler de oturmaya devam edilmekle birlikte, 10 köyde toplam 240 nüfusu havi 45 evin tamiri mümkün olmamıştır. Dışarda kalan ahalinin barındırıldığı misafirhânelerin yetersizliğinden dolayı, ahalinin iskânı için Kastamonu Vilâyeti İdâre Meclisi tarafından 4 Mayıs 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen mazbatada, masârıf-ı gayr-i melhûzeden 20.000 kuruş talep edilmiştir. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretinden gelen cevapta, bu yılın ilk üç ayında masârıf-ı gayr-i melhûzeye tahsis edilen paranın yarısından fazlası sarf edildiğinden, geriye kalan meblağın daha dikkatli kullanılması adına istenilen 20.000 kuruşun şimdilik gönderilemeyeceği ifade edilmiştir[2229].

Kastamonu'dan Dâhiliye Nezâretine gönderilen telgrafta, Çankırı'nın Dümeli Köyünde 1912 yılında meydana gelen sel sonucunda 68 evin yıkıldığı ve ahaliden 60 kişinin de dışarda kaldığı belirtilmektedir. Yıkılan evlerin tamiri ve ihtiyaç sahiplerine çeşitli yardımlarda bulunmak amacıyla 30.000 kuruşluk para yardımı talebinde bulunulur. Neticede, Maliye Nezâretinden 12 Ekim 1912 tarihinde Dâhiliye'ye gönderilen tezkirede, talep edilen 30.000 kuruşun kabul edildiğinin Kastamonu Vilâyeti Defterdarlığına tebliğ edildiği bildirilmektedir[2230].

6.1.3.3. Yangın Olayları

Osmanlı Devleti'nin her döneminde yaşanan yangın olayları, insanların dikkatsizlikleri, şiddetli sıcaklıklar ya da doğal olarak meydana gelen yıldırım düşmesi gibi durumlarda görülebilmektedir. Osmanlı yerleşim merkezlerinde yapı malzemesi olarak çoğu kez ahşabın tercih edilmesi, yangın afetinin umumiyetle yaşanmasında oldukça önemli bir etken olmuştur.

[2227] BOA, DH. MTV. 522-3, 10 R 1329 (10 Nisan 1911), Dâhiliye Nezâretinden 9 Nisan 1911 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[2228] BOA, BEO. 3880-290954, 12 R 1329 (12 Nisan 1911).
[2229] BOA, DH. İD. 85-31, 19 C 1330 (5 Haziran 1912), Dâhiliye Nezâretinden 22 Mayıs 1912 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tezkire.
[2230] BOA, DH. MTV. 41-8, 5 L 1330 (17 Eylül 1912), Dâhiliye Nezâretinden 19 Ağustos 1912 tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkire; BOA, BEO. 4081-306056, 26 N 1330 (8 Eylül 1912), Sadâret Dairesinden 8 Eylül 1912 tarihinde Maliye Nezâretine gönderilen tezkire.

Çankırı'da meydana gelen yangınlara karşı, hükümetin sosyal devlet anlayışı gereği ahaliye ne tür yardım faaliyetlerinde bulunduğuna dair bazı örnekler vermek mümkündür. Örneğin, Çankırı'nın Kızılsin Köyünde 1886 yılında meydana gelen yangın sonrası, evleri yanan ahaliden dışarda kalanlar için Çankırı Redif depolarındaki çadırlardan bir kısmı istenilmişse de bu talep reddedilmiştir[2231]. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezâretine şikâyette bulunulması üzerine gelen cevapta, hem bahsi geçen depodan gerekli miktarda çadırın verilmesi, hem de yangından zarar görenlerin bu yılki vergilerinin afv edilmesi bildirilmektedir[2232].

Çankırı'nın Çomar Köyünde 28 Ekim 1913 tarihinde salı gecesi meydana gelen yangın sonrası 31 hâne, üç samanlık, 42 baş koyun ve tiftik keçisi, beş öküz ve bir inek telef olup yanmıştır. Ancak nüfusça zayiat olmayıp, ahaliden dışarda kalanlar civar köylere yerleştirilerek, ihtiyaçları temin edilmiştir[2233].

[2231] BOA, DH. MKT. 1362-111, 3 Z 1303 (2 Eylül 1886).
[2232] BOA, DH. MKT. 1467-713, 20 Z 1303 (19 Eylül 1886).
[2233] BOA, DH. EUM. VRK. 11-80, 17 Z 1331 (17 Kasım 1913), Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Bey tarafından 22 Kasım 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.

7. DEMOGRAFİK YAPI VE HAREKETLER

7.1. Çankırı'nın Demografik Durumu

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren öncelikle düşmandan alınan topraklar üzerindeki halkın gelirlerini ve ellerinde bulundurdukları araziyi saptamak için, memleket tahriri adı altında birtakım istatistiklerin tutulduğu bilinmektedir[2234]. Barkan'ın arazi ve nüfus sayımı olarak adlandırdığı tahrir çalışmaları, fethedilen bölgelerin gelir kaynaklarının dökümünü çıkarmak ve bu gelir kaynaklarının dirlik olarak dağıtımının gerçekleştirilebilmesine imkân sağlamak amacıyla düzenli aralıklarla 1590'lı yıllara kadar sürdürülmüş, bu tarihten sonra ise kapsamlı tahrirler yapılamamıştır[2235]. Yapılan tahrir çalışmaları sayesinde 16. yüzyıl Çankırı merkez kazâ mahallelerinde, 1521 yılında 409 hâne sakin iken, 1579 yılında bu sayının 414'e çıktığı anlaşılmaktadır[2236].

16. yüzyıldan sonra tahrir geleneği, yeni veya yeniden fethedilen yerler müstesna terk edildiğinden, şehir nüfuslarının tespiti için özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda düzenli olarak tutulan avarız ve cizye defterleri başvurulan temel kaynaklar olmuştur. Bu cümleden olarak, avarızhâne sayısından hareketle 1731 ve 1732 yıllarında Çankırı Kazâsının nüfusu yaklaşık 2.475, 1732-1750 yılları arası Çankırı Kazâsına bağlı 72 köyün ortalama nüfusu ise 6.625 olarak hesaplanmaktadır. Şehirde bulunan gayrimüslimlere dair gönderilen cizye evrâkına göre, her hânede beş kişi yaşadığı düşünülürse, tahmini olarak 1.000 gayrimüslimin olduğu hesaplanmaktadır. Buna göre, Çankırı Kazâsının bahsi geçen dönemdeki tahmini nüfusu 10.100 olarak ifade edilebilir[2237].

Yine, avarızhâne sayısından hareketle 1816 yılında Çankırı merkez mahalleleri ile Çankırı Kazâsına bağlı köylerin toplam nüfusunun 16.000 ile 21.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir[2238].

[2234] Çadırcı, **a.g.e.**, s. 44.
[2235] Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, c: 12, S: 2, s. 137.
[2236] Kankal, **a.g.e.**, s. 124.
[2237] Dıvrak, **a.g.e.**, s. 95,97,98.
[2238] Elibol, **a.g.e.**, s. 114.

Osmanlı Devletini içerisinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak amacıyla, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan çalışmalarla birlikte, nüfus, arazi ve mal mülk sayımı tekrar önem kazanır. Bu bağlamda yapılan ilk girişim, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra kurulacak ordunun asker potansiyelinin ve masraflarını karşılayacak vergi kaynaklarının tespiti amacıyla nüfus sayımı çalışmalarına başlamak olmuştur. Ancak 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle sayım işlemi ülke genelinde yapılamayıp, yalnızca İstanbul'da gerçekleştirilebilmiştir[2239].

Osmanlı Devletinde modern anlamda yapılan ilk nüfus sayımı 1831 yılında Rumeli ve Anadolu'da gerçekleştirilmiş olup yapılan sayımda sadece İslâm ve Hıristiyan erkek nüfusu tespit edilmiştir. Sayım sonuçlarına göre, Çankırı'da 12.203, Koçhisar'da 3.744, Karacaviran'da 833, Bucura'da 1.607, Tuht'da 3.642, Çerkeş'de 2.569, Karîpazarı'nda 1.908 ve Kurşunlu'da 1.226 İslâm nüfusu olduğu tespit edilmiştir[2240].

Tablo 7.1: 1836-1837 tarihli nüfus defterine göre Çankırı Kazâsının nüfusu

Mahalle	Hane Sayısı	Nüfus Sayısı	Sonradan Eklenen Kişi
Çetince Mahallesi	64	146	7
Şeyh Osmân Mahallesi	159	334	18
Taşmescid Mahallesi	47	99	11
Yoğurtcu Mahallesi	57	120	6
Yapar Mahallesi	80	185	5
Çukur Mahallesi	100	204	8
İmâret Mahallesi	101	228	6
Debbağhâne Mahallesi	128	297	11
Karataş Mahallesi	168	373	29

[2239] Sacit Uğuz, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Tarsus*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 95.
[2240] Sayımın yapıldığı sancak, kazâ, kasaba ve nahiyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 13-17, 209; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri,* (Çev: Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 151.

Kayserbey Mahallesi	226	477	15
Kal'a-i Kangırı Mahalles	22	55	2
Toplam	1.152	2.518	118

Kaynak: Özlem Cengiz, **1***33 Numaralı Çankırı Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi [h. 1252 (1836-1837)***]**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Çankırı 2018, s. 8.

Tablo 1'e göre, Çankırı merkez kazâsında 11 mahalle mevcut olup nüfusu en yoğun olan Kayserbey Mahallesi 226 hâneden oluşmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın hâneyi yani aileyi beş kişi olarak kabul etmesi teklifi[2241] esas alınırsa, 1836 yılında Çankırı'nın nüfusu 5.760 olarak hesaplanmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen tahmini nüfus miktarları, 1831 tarihli Çankırı Kazâsı nüfus sayımı sonuçlarına oldukça uzak rakamlar olmakla birlikte, Ainsworth, 1840 yılına doğru, Çankırı'nın nüfusunu 18.000 ya da 20.000 Müslüman ile 33 Rum aile ve 16 Ermeni olarak ifade etmektedir[2242]. Ainsworth'un kadın nüfusunu ve çocuk sayılarını da hesaba katarak Müslüman nüfusu verdiği düşünülüp, tabloda belirtilen 2.636 erkek nüfusuna bir o kadar da kadın nüfusu ile her haneye ortalama üç çocuk eklendiğinde nüfus 8.728'e çıkmaktadır ki, bu sayı Ainswort'un belirttiği sayının 1/2'sine yakın bir orana denk gelmektedir. Bununla birlikte, Çankırı Temettuat Defterine göre, 1840 yılında Çankırı merkez kazâsında mevcut 19 mahallede 1.480 hâne kayıtlı iken, bu hânelere çeşitli mahallelerde yaşayan Poşiyan, Kıpti, Rum ve Ermeni 105 hâne daha eklendiğinde, toplam hâne sayısı 1.585 olmaktadır[2243]. Yukarıda da belirtildiği üzere, her hâne beş kişi olarak kabul edilirse, 1840 yılında Çankırı'nın nüfusu 7.925 olarak hesaplanmaktadır.

Ainsworth'un belirtmiş olduğu nüfus sayısının Çankırı Nüfus Defteri ile Temettuat Defterindeki nüfus miktarlarından iki katından fazla ve 1831 yılı nüfus sayımı sonucundan üç katı fazla olmasının nedeninin, Çankırı Kazâsına bağlı olmayan nahiye ve köy ahalilerini ya da kayıt dışı kişileri hesaplamasından dolayı olduğu düşünülebilir.

[2241] Nejat Göyünç, "Hâne", *TDVİA*, c: 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 552.
[2242] Ainsworth, **a.g.e.**, c. 1, s. 110,111.
[2243] Arslan, **a.g.m.**, s. 396-397; Çankırı Temettuat Defteri.

Tablo 7.2: Çankırı Sancağının 1869-1880 yılları arası nüfusu

1869-1870[2244]			**1870-1871**[2245]			**1871-1872**[2246]			
İslâm	Rum	Ermeni	İslâm	Rum	Ermeni	İslâm	Rum	Ermeni	Mahal
16.605	207	70	16.605	207	70	18.101	264	70	Çankırı
4.273	-	-	4.273	-	-	21.941	-	-	Çerkeş
7.056	-	-	7.056	-	-	-	-	-	Şabanözü
5.600	-	-	5.600	-	-	-	-	-	Karacavirn
6.479	-	-	6.479	-	-	-	-	-	Koçhisar
5.017	-	-	5.017	-	-	-	-	-	Tuht
45.030	207	70	45.030	207	70	40.042	264	70	**Toplam**
1872-1873[2247]			**1873-1874**[2248]			**1874-1875**[2249]			
İslâm	Rum	Ermeni	İslâm	Rum	Ermeni	İslâm	Rum	Ermeni	Mahal
18.101	264	70	18.101	264	70	28.214	264	70	Çankırı
21.941	-	-	21.941	-	-	22.950	-	-	Çerkeş
40.042	264	70	40.042	264	70	51.164	264	70	**Toplam**
1875-1876[2250]			**1876-1877**[2251]			**1877-1878**[2252]			
İslâm	Rum	Ermeni	İslâm	Rum	Ermeni	İslâm	Rum	Ermeni	Mahal
28.101	264	70	28.101	264	70	28.101	264	70	Çankırı
22.950	-	-	22.950	-	-	22.950	-	-	Çerkeş
2.004	-	-	-	-	-	-	-	-	Şabanözü[2253]
2.390	-	-	-	-	-	-	-	-	İnallı Ballı[2254]
51.051	264	70	51.051	264	70	51.051	264	70	**Toplam**
1878-1879[2255]			**1879**[2256]			**1880**[2257]			
İslâm	Rum	Ermeni	İslâm	Rum	Ermeni	İslâm	Rum	Ermeni	Mahal
28.101	264	70	28.211	265	72	34.957	264	70	Çankırı

[2244] *KVS*, h. 1286, s. 111.
[2245] *KVS*, h. 1287, s. 121.
[2246] *KVS*, h. 1288, s. 149.
[2247] *KVS*, h. 1289, s. 147.
[2248] *KVS*, h. 1290, s. 158.
[2249] *KVS*, h. 1291, s. 165.
[2250] *KVS*, h. 1292, s. 177.
[2251] *KVS*, h. 1293, s. 149.
[2252] *KVS*, h. 1294, s. 169.
[2253] BOA, ŞD. 1642-40, 4 R 1292 (10 Mayıs 1875).
[2254] BOA, ŞD. 1642-40, 4 R 1292 (10 Mayıs 1875).
[2255] *KVS*, h. 1295, s. 121.
[2256] *KVS*, h. 1296, s. 128.
[2257] *KVS*, h. 1297, s. 154.

22.950	-	-	24.900	-	-	-	-	-	Çerkeş
51.051	264	70	53.111	265	72	34.957	264	70	**Toplam**
1881[2258]				**1881-1882**[2259]					
İslâm		Rum	Ermeni	İslâm		Rum		Ermeni	Mahal
34.957		264	70	34.957		264		70	Çankırı
-		-	-	-		-		-	Çerkeş
34.957		264	70	34.957		264		70	**Toplam**

Tablo 2'ye göre, Çankırı'nın nüfusu 1869 yılından 1874 yılına kadar yatay bir seyir izleyerek, artış göstermediği gibi bir miktar düşüş yaşanmıştır. Ancak 1874 yılından itibaren nüfusu her yıl küçük farklılıklar olmakla birlikte 50.000'in üzerinde olmuştur. 1880-1882 yılları arasında Çerkeş'in nüfusu verilmediğinden dolayı, Çankırı'nın genel nüfusu tespit edilememekle birlikte, önceki yıllara nazaran Çerkeş'in nüfusunu en az 20.000 olarak kabul edersek, Çankırı genel nüfusunun en yüksek sayıya ulaştığını ifade edilebilir. Ayrıca 1869-1882 yılları arası, gayrimüslim nüfusu sadece Çankırı merkez kazâsında ikamet edip, Rum nüfusu her dönem Ermeni nüfusundan daha fazla olmuştur. Tablonun 1875-1876 yılı bölümünde verilen Şabanözü ve İnallı Ballı Nahiyeleri, bu dönemde Kalecik Kazâsına bağlı olduğundan dolayı, nüfus miktarları Çankırı'nın bu dönemki genel nüfus toplamına ilave edilmemiştir[2260].

Tablo 2'de, Çankırı nüfusunun toplamı 51.385 kişi olarak belirtilmekle birlikte, 1877 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonucuna göre, Çankırı'nın nüfusu 68.388 kişi olarak tespit edilmektedir[2261]. Buna göre, salnâme istatistiklerinden faydalanılarak hazırlanan tablo 2'deki nüfus oranlarında kadın nüfusunun sayılmadığı düşünülebilir.

Tablo 7.3: Çankırı Sancağının 1888 yılı nüfusu

	Yerli		**Yabancı**		
Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Cemaat
77.402	40.184	37.011	111	96	İslâm

[2258] *KVS*, h. 1298, s. 162.
[2259] *KVS*, h. 1299, s. 174.
[2260] BOA, ŞD. 1642-40, 4 R 1292 ().
[2261] Karpat, **a.g.e.**, s. 159.

749	385	333	27	4	Rum
301	145	133	23	-	Ermeni

Kaynak: *KVS*, h. 1306, s. 449.

Tablo 3'e göre, Çankırı nüfusunun hızla artmaya devam ettiği ve her üç cemaatte de erkek nüfusunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca önceki yıllara kıyasla Ermeni nüfusunun dört katından fazla ve Rum nüfusunun ise neredeyse üç katı oranında arttığı ifade edilebilir. Müslüman nüfusu 77.402, Rum nüfusu 749 ve Ermeni nüfusu toplamı 301 olmuştur.

Çankırı Sancağının umûmi nüfusu 1890'lı yıllara doğru 85.102 olup ahalinin neredeyse tamamı Müslüman ve Türk iken, nüfusun yalnızca 737'sini Rum ve 333'ünü Ermeni cemaati teşkil etmektedir. Çerkeş Kazâsı nüfusu ise 23.000 olarak kaydedilip, ahalinin tamamının Müslüman olduğu belirtilmektedir[2262].

Tablo 7.4: Cuinet'e göre 1890 yılında Çankırı nüfusu

Mahal	Cemaat	Erkek	Kadın	Toplam
Çankırı	İslâm	46.339	42.673	89.012
	Rum	473	387	860
	Ermeni	192	153	345
Çerkeş	İslâm	28.595	27.878	56.473
	Rum	95	12	107
	Ermeni	41	-	41
	Toplam	75.735	71.103	146.838

Kaynak: Cuinet, **a.g.e.**, s. 550, 559.

Tablo 4'e göre, gayrimüslim nüfusunun Çankırı'nın diğer kazâlarında da ikamet etmeye başladığı ifade edilebilir. Tabloda verilen Çankırı nüfusuna bütün köy ve nahiyelerin nüfusu da dâhildir. Çankırı merkez kazâsının nüfusu ise Müslüman erkek 8.031, kadın 6.515; Rum cemaati erkek 400, kadın 380 ve Ermeni cemaati erkek 164, kadın 142'dir[2263]. Çerkeş merkez kazâsında ise Müslüman erkek 1.978, kadın 1.857,

[2262] Ş. Sami, **a.g.e.**, s. 1873, 3901; Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 306.
[2263] Cuinet, **a.g.e.**, s. 552.

Rum cemaati erkek 95, kadın 12 ve Ermeni cemaatinden ise 41 erkek nüfus kayıtlıdır[2264].

Tablo 7.5: Çankırı Sancağının 1892-1900 ve 1903-1904 yılları arası nüfusu

1892-1893[2265]		**1893-1894**[2266]		**1894-1895**[2267]			Mahal
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Cemaat	
40.917	41.256	42.310	41.722	42.447	42.017	İslâm	Çankırı
533	457	398	339	398	340	Rum	
		163	170	163	170	Ermeni	
41.450	41.713	42.871	42.231	43.008	42.527	**Toplam**	
27.529	26.957	27.925	27.370	27.876	27.630	İslâm	Çerkeş
-	-	65	-	-	-	Rum	
-	-	20	-	-	-	Ermeni	
27.529	26.957	28.010	27.370	27.876	27.630	**Toplam**	
1896-1897[2268]		**1899-1900**[2269]		**1903-1904**[2270]			Mahal
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Cemaat	
42.828	42.761	20.075	19.415	76.681	75.705	İslâm	Çankırı
419	353	391	333	544	467	Rum	
165	170	176	179	192	203	Ermeni	
43.412	43.284	20.642	19.927	77.417	76.375	**Toplam**	
28.192	27.844	6.076	6.237	-	-	İslâm	Çerkeş
-	-	9.221	9.473	-	-	İslâm	Şabanözü
-	-	7.854	7.128	-	-	İslâm	Karacaviran
-	-	8.202	8.501	-	-	İslâm	Koçhisar
-	-	6.526	6.785	-	-	İslâm	Tuht
28.192	27.844	37.879	38.124	-	-	**Toplam**	

Tablo 5'de 1899-1900 yılı nüfus istatistiğinde, önceki yıllara göre Çankırı nüfusunun yarı yarıya düşmesi, Çerkeş nüfusunun ise oldukça düşük olması dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, sadece kazâ merkezleri nüfusunun verilmesidir. Önceki yıllarda ise köy ve nahiyeleriyle birlikte toplam nüfusu verilmiştir. 1903-1904 yılı nüfus

[2264] Cuinet, **a.g.e.**, s. 559.
[2265] *KVS*, h. 1310, s. 417, 432.
[2266] *KVS*, h. 1311, s. 289.
[2267] *KVS*, h. 1312, s. 336.
[2268] *KVS*, h. 1314, s. 479.
[2269] *KVS*, h. 1317, s. 246, 252.
[2270] *KVS*, h. 1321, s. 379.

istatistiğinde ise Çankırı nüfusu toplamının önceki yıllara göre iki katına yakın artmasının nedeni, bütün kazâ ve nahiyelerinin de dâhil edilmesinden dolayıdır.

1881-1882 yılında başlanılan ve 1893 yılında tamamlanabilen genel nüfus sayımı sonucuna göre, Çankırı merkez kazâsında Müslüman erkek 42.917, kadın 41.190; Rum cemaati erkek 390, kadın 368 ve Ermeni cemaati erkek 143, kadın 155 kişi olarak tespit edilmiştir. Çerkeş kazâsında ise Müslüman erkek nüfusu 27.529, kadın nüfusu 26.957 kişi olarak kayıtlıdır[2271]. Buna göre, tablo 5'de belirtilen 1893 yılı Çerkeş Kazâsının Müslüman erkek ve kadın nüfus oranlarının, yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarıyla aynı olması, Çankırı merkez kazâsının ise Müslüman, Rum ve Ermeni kadın ve erkek nüfus oranlarına yakın olması ve ayrıca tablo 2'de belirtilen 1881-1882 yıllarında Çankırı merkez kazâsının Müslüman nüfusunun 34.957, Rum nüfusunun 264 ve Ermeni nüfusunun 70 olarak belirtilmesinden dolayı, 1881-1882 yılında başlanılan genel nüfus sayımı işleminin Çankırı durağının 1893 yılında gerçekleştirildiği ifade edilebilir.

Tablo 7.6: Çankırı Kazâsı mahallelerinin 1896 yılı nüfus miktarı

Mahalle	Hâne	Nüfus	
		Erkek	Kadın
Alamescid	186	407	399
Taşmescid	69	175	151
Hoca Elvan	57	121	118
Hoca İbrahim	89	203	202
Cami'-i Kebir	27	62	63
Karataş	207	522	521
Halil Ağa	159	301	302
Kayser Bey	237	524	506
Debbağhâne	144	366	354
Hoca Bahşayiş	202	397	365
Mirahor	141	309	333
Perdedar	67	230	239

[2271] Karpat, **a.g.e.**, s. 180.

Çukur	116	278	292
İmâret	121	323	313
Çetince	67	156	152
Yoğurtçu	81	224	267
Şeyh Osmân	195	358	436
Yapar	103	260	281
Kıpti	76	238	235
Hamidiye	60	122	144
Toplam	2.404	5.576	5.673

Kaynak: *KVS*, h. 1314, s. 360.

Tablo 6'ya göre, 1896 yılında Çankırı merkez kazâda 20 mahalle bulunmaktadır. Şehrin en büyük camisinin etrafında kurulan mahalle, çoğu zaman en büyük mahalle olarak kayıtlarda geçmekle birlikte[2272], tabloya göre, nüfusu en yoğun olan mahalle Kayser Bey Mahallesidir. 1840'lı yıllara ait Çankırı Temettuat Defterine göre, Çankırı Kazâsında kayıtlı 19 mahalle ismi arasında Kıpti Mahallesi bulunmayıp, Kıptiler, Kayser Bey Mahallesinde oturmaktaydılar. Ancak 1896 yılına gelindiğinde Kıptilerin nüfusu bir mahalle teşkil edecek miktarda artmıştır. Nüfus sayısı hâne sayısına bölündüğünde, ortalama her hânede dört veya beş ferdin yaşadığı tahmin edilebilir.

Tablo 7.7: Çankırı Kazâsının 1907 yılı nüfus sayısı

Cinsiyet	Mevcut Nüfus Miktarı			Yeni Nüfus Miktarı		
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam
İslâm	39.156	40.301	79.457	44.233	47.912	92.145
Rum	338	391	729	431	479	910
Ermeni	137	149	286	177	180	357
Toplam	39.631[2273]	40.841	80.472	44.841	48.571	93.412

Kaynak: ÇAMA, 84-4159, 8 Mart 1323 (21 Mart 1907).

[2272] Ünal, **a.g.e.**, s. 22.
[2273] Belgenin aslında 39.431 yazıyor.

Tablo 7'ye göre, Çankırı Kazâsında yapılan yeni nüfus sayımı sonucunda, Müslüman nüfusun 12.688, Rum nüfusun 181 ve Ermeni nüfusun 71 kişi arttığı anlaşılmaktadır. Her üç cemaatin nüfus miktarında, erkek nüfusu, kız nüfusundan her zaman fazla olup nüfusu en az olan Ermeni cemaati olmuştur. 1893 yılında tamamlanabilen genel nüfus sayımı sonucuna göre, Çankırı Kazâsının nüfusu 85.163 olarak tespit edilmiş olup bu sayı 1907 yılından önce 80.472'ye düşmüş iken, 1907 yılında yaşanan 12.940 nüfus artışıyla 93.412'ye yükselmiştir.

Tablo 7.8: Çerkeş Kazâsının 1907 yılı nüfus sayısı

Cinsiyet	Mevcut Nüfus Miktarı			Yeni Nüfus Miktarı		
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam
İslâm	24.209	25.112	49.321	27.383	29.897	57.280
Rum	-	-	-	-	-	-
Ermeni	-	-	-	-	-	-
Toplam	24.209	25.112	49.321	27.383	29.897	57.280

Kaynak: ÇAMA, 84-4159, 8 Mart 1323 (21 Mart 1907).

Tablo 8'e göre, Çerkeş Kazâsında yapılan yeni nüfus sayımı sonucunda, kız nüfusun 3.174 ve erkek nüfusun 4.785 artarak, toplamda Müslüman nüfusun 7.959 kişi arttığı anlaşılmaktadır. 1893 yılında tamamlanabilen genel nüfus sayımı sonucuna göre, Çerkeş Kazâsının nüfusu 54.486 olarak tespit edilmiş olup bu sayı 1907 yılından önce 49.321'e düşmüş iken, 1907 yılında yaşanan 7.959 nüfus artışıyla 57.280'e yükselmiştir.

Osmanlı Devleti'nde son olarak 1914 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonucuna göre, Çankırı merkez kazâsında, 94.385 Müslüman, 1.234 Rum ve 472 Ermeni nüfusu, Çerkeş Kazâsında ise 63.519 Müslüman, 103 Rum ve 10 Ermeni nüfusu olduğu tespit edilmiştir[2274]. Buna göre, Çankırı Sancağının 1914 yılında toplam nüfusu 159.723 olup 1907 yılı nüfus sayısınına göre, Çankırı Kazâsı nüfusunun 2.679 kişi, Çerkeş Kazâsı nüfusunun ise 6.352 kişi arttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Çerkeş Kazâsında, Rum ve Ermeni Cemaatlerinin nüfusu 1907 yılı nüfus sayısı

[2274] Karpat, **a.g.e.**, s. 218.

tablosunda görünmüyor iken, 1914 yılı genel nüfus sayımında Çerkeş'de yaşayan gayrimüslim nüfusun sayısı tespit edilebilmektedir.

Çankırı İttihat ve Terakki Cemiyeti Livâ Heyet-i Merkeziyesi tarafından 1915 yılında Merkez Umumi Heyeti üyelerine gönderilen yazıda, Çankırı'nın 180.000 nüfusa sahip olduğunun belirtilmesi oldukça dikkat çekici olmuştur[2275]. Zira Birinci Dünya Savaşının başladığı 1914 yılında Çankırı Sancağının nüfusu 160.000 civarında iken, yaşanan savaş nedeniyle askere alımlardan dolayı, diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Çankırı'da da erkek nüfusunun azaldığı düşünülmekteydi. Bu durumda, ya Çankırı'ya yeni nahiye ve köyler ilave edilmek suretiyle nüfus sayısı artmıştır, ya da verilen nüfus sayısı eski kayıtlara dayalı olarak verilen yanlış bir hesaplamadır. Üçüncü bir ihtimal ise Çankırı nüfusunun doğal bir artışla bir yıl içerisinde 20.000 küsur arttığıdır.

7.2. Çankırı'nın Demografik Yapısını Etkileyen Göçler

Osmanlı Devleti'nin 1683'deki II. Viyana kuşatması sonrasında başlayan geri çekilme sürecine paralel olarak, Müslüman ahali de kaybedilen bölgelerden çekilmek zorunda kalmışlardır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi Rusya'nın takip ettiği tehcir siyaseti sonucunda, Kazan-Azak arasında yerleşmiş olan Türk toplulukları, Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda bırakılmışlardır[2276].

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda Türkiye'ye kitleler halinde göçler başlayıp, 1780'den 1800 yılına kadar Kırım, Kazan, Kafkasya, Özi havalisi ve diğer Türk bölgelerinden Anadolu'ya gelen muhacirlerin sayısının 300.000 ile 500.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir[2277]. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli nedenlerden dolayı, Rusya ve diğer Türk ülkelerinden Osmanlı Devleti'ne göç hareketleri olmuştur[2278]. Türk göç tarihinin en önemli halkalarından birini, 1877-

[2275] BOA, DH. İ. UM. 452-22, 23 S 1334 (31 Aralık 1915).
[2276] Ali Rıza Gönüllü, "Antalya'da İskan Edilen Muhâcirler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 26, s. 295, 296.
[2277] Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri***,** TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 2.
[2278] Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 39.

1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki göç hareketleri oluşturur[2279]. Bu savaş sonrasında Avrupa ve Osmanlı kaynaklarında açıklanan tahmini muhâcir sayısı 1.250.000'in üzerinde olmuştur[2280]. Yine, 1877 baharı ile 1879 sonu arasında yerlerini değiştirenlerin sayısının 1.300.000'i aştığı da ifade edilmektedir[2281]. Yaşanan bu göçmen akını üzerine, 1878 yılı başlarında Milletlerarası Göçmenlere Yardım Komitesi ile İâne-i Muhâcirin Komisyonu adında iki teşkilat kurulur. Adı geçen komisyon, 1894 yılında kaldırılmıştır. Ancak 1897 yılında yaşanan Osmanlı-Yunan Savaşı nedeniyle, Balkanlardan tekrar büyük göç dalgaları gelmeye başlayınca, padişahın riyasetinde Muhâcirin Komisyon-ı Âli adıyla yeniden kurulmuştur[2282].

7.2.1. Nogay Muhâcirleri

Nogay Hanlığı, adını Altın-Orda Devleti'nin (1223-1502) büyük kumandanlarından olan Emir Nogay'dan alıp, adı geçen devletin yıkılmasından sonra kurulmuştur. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın yıkılması ile birlikte, Rus Çarlığı Nogay Hanlığına sınır komşusu olmuştur. Bu tarihten itibaren yaşanan Rus baskısından dolayı, farklı tarihlerde Kırım Hanlığı ile diğer Osmanlı'ya ait bölgelere sığınmışlardır. Ancak 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Muharebesinden sonra, Besarabya'dan göç eden birçok Kırım muhâciri ile birlikte Nogay Türkleri de Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. 1860 yılına ait bazı kayıtlar, bu göçler sırasında Türkiye'ye yaklaşık 180.000 kişinin geldiğini göstermektedir[2283].

1860 yılından itibaren Anadolu'nun çeşitli vilâyetlerinde iskân edilmek üzere gönderilen Nogay Muhâcirlerinden bir kısmının Çankırı'ya gönderilmesine karar verilir. Buna göre, Çankırı'ya gönderilen Nogay Muhâcirleri, 199 ya da 200[2284] hâneden 1.120 nüfus olup Menkat (منقط) Kabilesine mensub olan Hoca Karabulan, Ahmediye, Zeyt, Şuraddin ve Yusuf Efendilerin kabileleriyle birlikte, Peştev

[2279] İpek, **a.g.e**., s. 1.
[2280] Justin Mccarthy, *Ölüm ve Sürgün (Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı 1821-1922)*, (Çev: Fatma Sarıkaya), TTK Yayınları, Ankara 2012, s. .105-110.
[2281] İpek, **a.g.e.**, s.129.
[2282] Halaçoğlu, **a.g.e**., s. 107.
[2283] Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 156; Galip Çağ, "19. Yüzyılda Çerkes ve Nogay Göçmenlerin Anadolu'da İskânı ve Çankırı Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, c: 3, S: 2, s. 133, 134.
[2284] *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, S. 231, 27 Ra 1278 (2 Ekim 1861).

Kabilesinden ise Hoca Bulan ve Canik Efendilerin kabileleriyle birlikte Çankırı'da iskân edilmelerine irâde-i seniyye ile izin verilmiştir. Bahsi geçen irâde-i seniyye gereğince, Çankırı ve köyleri ahalisinin, iskânları yapılacak muhâcir ailelere itina gösterip, çeşitli yardımlarda bulunmaları ve ellerinde fakirlik pusulası bulunanlara günlük ekmek ve diğer yiyecek yardımlarının yapılması buyurulur[2285].

Sadâret Dairesinden 1 Kasım 1860 (16 R 1277) tarihinde gelen emirnâme-i aliyye'de de, Samsun Mutasarrıfı tarafından Çankırı'ya gönderilen Nogay Muhâcirlerinin yanı sıra, yeni bir muhâcir grubunun daha Bolu'ya varmak üzere olduğu belirtildiğinden, hem bu iki muhâcir grubun, hem de aynı grubun içinde yer alan ailelerin ayrı mahallerde iskân edilmelerine dikkat edilmesi istenmiştir. Ayrıca yukarıda da bahsedildiği üzere, ahaliden imkânı olanların bahsi geçen muhâcirlere yardım etmesi ve mahalli mülki yönetimin de oldukça fakir ve muhtaç durumda olanların tamamına günlük yarımşar kıyye ekmek veya bedelini ödemesi bildirilmektedir[2286]. Bunun üzerine, Çankırı ahalisi gelen muhâcirlere oldukça sıcak davranmıştır. Çankırı Kaymakamı Ahmet Bey'e gelen bir şukkada, Çankırı ahalisinin Nogay Muhâcirlerine 500 kiseye yakın yardımı ve gayretlerinin takdir edilip, bu olayın Ceride-i Havâdis'de ilan edildiği bildirilmektedir[2287].

Çankırı ahalisi tarafından toplanılan yardım paralarının yetersiz kaldığı durumlarda, merkezi yönetim devreye girip, Nogay Muhâcirlerine ekmek bedeli olarak Mal Sandığından verilmiş olan 26.035 kuruş 30 paranın hazineden tahsisine, 4 Haziran 1862 (6 Z 1278) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile izin verilir[2288]. Mahalli yönetimin muhâcirlere yapılan ekmek yardımı bedelini ödemede güçlük çektiği durumlarda, ileri tarihte ödenmesi şartıyla senet imzalatılırdı. Buna göre, Çankırı Sancağına gönderilmiş olan Nogay Muhâcirlerine yapılan ekmek yardımı bedeli olan 46.706

[2285] BOA, A.) MKT. NZD. 328-44, 8 R 1277 (24 Ekim 1860), Sadâret Dairesinden 23 Ekim 1860 (7 R 1277) tarihinde Çankırı Kaymakamına gönderilen şukka; BOA, A.) MKT. MHM. 203-30, 7 C 1277 (21 Aralık 1860).
[2286] A.) MKT. UM.. 440-80, 22 Ca 1277 (6 Aralık 1860).
[2287] *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, S. 231, 27 Ra 1278 (2 Ekim 1861); BOA, A.) MKT. MHM. 237-18, 27 Ra 1278 (2 Ekim 1861).
[2288] BOA, İ. DH. 490-33209, 5 Z 1278 (3 Haziran 1862).

kuruş 16 paranın senet ödeme tarihi geldiğinden, 7 Ocak 1863 (16 B 1279) tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile bahsi geçen meblağın ödenmesine izin verilir[2289].

Çankırı ahalisi ve mahalli yönetiminin Nogay Muhâcirlerini oldukça anlayışlı ve misafirperver karşılamalarına rağmen, bir süre sonra iki nedenden dolayı başka mahallere nakledileceklerdir. Birincisi, Muhâcirin Riyâseti, bazı Nogay Muhâcirlerinin Çankırı'da uygunsuz hareketlerinden dolayı muhâcirin bulunmayan başka mahallere nakli için izin ister. Bunun üzerine gelen cevapta, Devlet-i Aliyye Kumpanyası vapurlarından birisiyle, bahsi geçen muhâcirlerin nakline izin verilir[2290].

İkincisi, Çankırı'nın hem iklimine uyum sağlayamamaları, hem de arazinin darlığından dolayı, Menkat (منقط) Kabilesinden 200 hâne, yol masraflarını kendileri karşılamak suretiyle, talep ettikleri Urfa Sancağına nakilleri uygun görülmüştür[2291]. Muhâcirlerin Urfa'ya sevk edilmelerindeki en önemli neden tarıma elverişli geniş arazilerinin bulunmasıdır[2292]. Ancak diğer muhâcir grupları da yerlerinden memnun olmamış olacaklar ki, 100 hâneyi oluşturan Zeyneddin, Yusuf ve Hayat Beylerin Çankırı'da kalması ve Arslan Şemseddin ve Şerifeddin Cemaatinden 140 hânenin Karahisar-ı Sahib'e gönderilmesi planlanır. Ancak Nogayların bu teklife sıcak bakmamaları üzerine, Çankırı Kaymakamı Ahmet Bey'e gelen şukkada, Menkat Kabilesinden 100 hâneyi havi Zeyneddin, Yusuf ve Hayat Beylerin Sivas Eyâletinde seçtikleri Uzunyayla mahalline iskânı uygun görülmüştür[2293]. Nogay Muhâcirlerinin Uzunyayla mevkisini[2294] seçmesinde, uygun iklimi ve hayvancılığa elverişli coğrafyasının yanı sıra, daha evvelden buraya yerleşmiş olan Kabartaylar'ın geldikleri yerde kendileri ile komşu olan Nogayları buraya davet etmiş olmaları da bu seçimlerinde etkili olmuştur[2295].

[2289] BOA, İ. MVL. 480-21746, 15 B 1279 (6 Ocak 1863).
[2290] BOA, A.) MKT. NZD. 356-8 (17 Haziran 1861).
[2291] BOA, A.) MKT. MHM. 228-40, 21 M 1278 (29 Temmuz 1861).
[2292] BOA, A.) MKT. MHM. 230-35, 3 S 1278 (10 Ağustos 1861).
[2293] BOA, A.) MKT. MHM. 232-32, 17 S 1278 (24 Ağustos 1861).
[2294] Sivas Uzunyayla'daki Kafkas göçmeni yerleşimine dair geniş bilgi için bkz. Mehmet Eser, *Uzunyayla Bölgesinde Yaşayan Çerkes Köylerinde Sosyo Kültürel Değişme*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Sivas 1993; Burası aynı zamanda iskânı gerçekleştirilen en büyük aşiretlerden birisi olan, Reyhanlı Aşiretinin yaylağı idi. Aydın Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, s. 136.
[2295] Çağ, **a.g.m.**, s. 140.

Tüm bu gelişmeler sonunda, Çankırı'da iskânı düşünülmüş Nogay Muhâcirlerinin bir kısmının Urfa'ya ve diğer bir kısmının ise Sivas'ın Uzunyayla mahalline geçiş yaptıkları ifade edilebilir.

7.2.2. Çerkes Muhâcirleri

Rusların Kafkasya'daki mücadeleleri bazı kaynaklarda üç döneme ayrılır. Buna göre, Rusların bölgeyi kontrol altında tutmaya çalıştıkları 1816-1846 yılları arası ilk dönem, Rus birliklerinin bölgeyi işgal etmek amacıyla ilerledikleri ve işgal edilen topraklara Kazakların yerleştirildiği 1846-1856 yılları arası ikinci dönem, Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgal ettiği ve bölge halkının sürgün edildiği 1856-1864 yılları arası ise üçüncü dönem olarak ifade edilmektedir[2296].

Kırım Savaşından sonra Kafkas halklarına ezici darbeyi vurabilmek amacıyla harekete geçen Rus birlikleri, 1859 yılında Şeyh Şamil'in tutsak edilmesinden sonra, o döneme kadar Ruslara karşı başarılı bir şekilde mücadele eden Çerkesler üzerine yönelmiştir. Çerkesler, Rus güçlerine karşı 1864 yılına kadar direnmelerine rağmen, bu tarihte savaşı kaybetmekle birlikte, Batı Kafkasya bölgesi Rusların eline geçmiş ve Kafkasya Savaşı sona ermiştir[2297].

1864 yılından itibaren diğer Anadolu şehirlerine olduğu gibi, Çankırı Sancağına da iskân edilmek üzere Çerkes Muhâcirleri gönderilmiştir. Muhâcirlerin sevk edildiği diğer mahallerde görüldüğü gibi, Çankırı Sancağına da muhâcirleri kazâ, köy ve kasabalara dağıtarak yerleştirme ile toprakları verimli olan yerlerde tamamen muhâcirlerden oluşan yeni köylerin kurulması işleriyle ilgilenmek üzere İskân-ı Muhâcirin Memuru tayin edilmiştir. Buna göre, Çankırı'ya sevk olunan Çerkes Muhâcirlerinin iskânı işleriyle ilgilenmek üzere, iskân memuru olarak Meclis-i Vâlâ Evrâk Odası memurlarından Muhtar Efendi tayin edilip, kendisine refakat etmek üzere tabur kâtibi ve bir miktar zabtiye askeri de görevlendirilmiştir. Muhtar Efendi

[2296] Erdoğan Boz, *Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Ankara 2010, s. 36.
[2297] Cemile Şahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, s. 2787.

ve kendisine refakat edenlere beş beygir tahsis edilerek, Çankırı'nın yanı sıra, Ankara ve Kastamonu Kazâlarındaki muhâcirlerin iskân işleriyle de ilgilenmeleri istenmiştir. Muhtar Efendi, kendilerine tahsis edilen beygirlerin ve yol ücretinin yetersiz olmasından dolayı kendi maaşından yediğini belirterek, beygir ve yol masraflarının yeniden hesaplanmısını talep eder. Ancak Ankara Valisine gelen cevapta, sadece hayvan ücretlerinin yeniden hesaplanacağı bildirilmiştir[2298]. Alınan bu cevaba rağmen, Çankırı Livâ Meclisi, Muhtar Efendi'nin bahsi geçen muhâcirlerin iskânı işinde başarılı olduğunu belirtip, Sadâret Dairesinden kendisinin mükâfatlandırılması talep edilmektedir[2299].

Çankırı'ya 1864 yılında İnebolu ve Kastamonu yoluyla 415 hâne Çerkes Muhâciri sevk olunur. Gelen bu muhâcir grubu, her ne kadar toplu olarak yerleştirilmek isteseler de karışık olarak iskân edilmeleri bildirildiğinden, merkez kazâ ve köylere dağıtılmışlardır. Bu cümleden olarak, bahsi geçen muhâcirlerden 115 hâne Çankırı merkez kazâsının köylerine yerleştirilir. Yerleşimlerinin ilk gününden itibaren yerli halk ile dostane ilişkiler kuran muhâcirlere, pişmiş yemek ve hayvanat yardımında bulunan ahali, Ayrıca kendi hânelerine benzer evler inşa etme konusunda da yardımcı olmuşlardır. Buna göre, ahır ve samanlık müştemilatıyla birlikte ikişer, üçer ve dörder odalı 115 hâne ahalinin yardımlarıyla inşa edilip, kendilerine ücretsiz olarak teslim edilmiştir. Bahsi geçen hâneler ikişer bin kuruştan 230.000 kuruş masrafla inşa edilip, yapılan yardımların toplamı dört yük 79.470[2300] kuruşu aşmıştır. Ahali ve mahalli yönetimin gayret ve yardımları muhâcirin memuru Muhtar Efendi'nin göndermiş olduğu tahriratta ifade edildiğinden, keyfiyetin Takvim-i Vekayi' ve diğer gazetelerde ilanı ve Maliye Nezâreti Muhâcirin Komisyonu Riyâsetinin bu konuyla ilgilenmesi, 7 Eylül 1864 (5 R 1281) tarihinde irâde buyurulur[2301].

[2298] BOA, MVL. 701-10, 5 Za 1281 (1 Nisan 1865), Ankara Eyâleti Valisi Ahmet Tevfik Efendi tarafından 7 Mart 1865 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahrirat.
[2299] BOA, MVL. 722-71, 24 S 1283 (8 Temmuz 1866), Çankırı Livâ Meclisi tarafından 21 Şubat 1866 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbata.
[2300] Bir başka belgede, dört yük 79.479 kuruş olarak geçer. BOA, A.) MKT. MHM. 311-74, 12 R 1281 (14 Eylül 1864).
[2301] BOA, İ. DH. 528-36553, 4 R 1281 (6 Eylül 1864); BOA, A.) MKT. MHM. 315-91, 24 Ca 1281 (25 Ekim 1864); BOA, A.) MKT. MHM. 311-74, 12 R 1281 (14 Eylül 1864); BOA, A.) MKT. MHM. 309-44, 17 Ra 1281 (20 Ağustos 1864).

Çankırı Livâ Meclisi, 400 hâne muhâcirinin gelmesi kararlaştırılmış iken, 470 hânenin geldiğini belirtip, fazladan gelen 70 muhâcirinin mümkün mertebe yerleştirildiğini ve muhâcirlere yapılan yardımlar sayesinde, Hazine-i Celile'ye yüklü miktarda masraf çıkarılmadığını ifade etmektedir[2302].

Mahalli yönetim ve ahalinin katkılarıyla iskân edilen Çerkes Muhâcirlerinden henüz iskân edilemeyen Hacı Ahmet Bey, Hacı Mustafa ve İsmail isimli kimseler aileleriyle birlikte Düzce Kasabası civarında iskânı için Bolu Sancağından boş arazi olup olmadığı sorulur[2303]. Durum böyle iken, Çankırı'ya yeni muhâcirlerin gelmesi söz konusu olunca, ahali, buna tahammüllerinin kalmadığını ifade eder[2304].

İnebolu ve Kastamonu üzerinden gelen kağıt üzerinde 400 hâne Çerkes Muhâciri, irâde-i seniyye ile Çankırı ve köylerinde iskân edilip, kendilerine ahalinin yardımlarıyla ücretsiz hâneler inşa edilmiştir. Ayrıca araba, hayvanat, yatak, yorgan, odun ile sabah ve akşam yemekleri konusunda yardım edilmesine rağmen, muhâcirinin ileri gelenlerinden İshak ve Arslan Bey ile Abdullah ve İbrahim Efendiler[2305], cemiyet ve kavmiyete dayalı iskân edilmeyip, bütün kazâ, kasaba ve köylere dağıtılmalarından rahatsız olurlar. Bunun üzerine adı geçen isimler, cemiyetlere dayalı bir iskânı talep ettiklerinden dolayı, Çankırı Livâsı dâhilinde bulunan Basdık Yaylasında toplanmalarına izin verilir[2306]. Ancak İshak Bey ve kabilesi yerel halk ile anlaşamadıklarından dolayı, kendileri için daha önceden inşa edilmiş olan hânelere yerleştirilmek üzere, Çankırı'ya gitmelerine dair Sadâret Dairesinden telgraf gönderilmiştir[2307]. Olayın kapanması beklenir iken, İshak Bey ve diğer ileri gelenler, muhâcirler arasında dolaşarak kendilerini tahrik edip, toplu halde yaşayabilecekleri iklimi daha elverişli olan kasaba ve köylere nakillerini hükümetten talep ederler. Bilhassa İshak Bey'in kendisine bağlı 60 haneyi tahriki oldukça dikkat

[2302] BOA, MVL. 691-12, 9 C 1281 (9 Kasım 1864), Çankırı Livâ Meclisi tarafından 30 Ekim 1864 Sadâret Dairesine gönderilen mazbata.
[2303] BOA, A.) MKT. MHM. 323-84, 27 Ş 1281 (25 Ocak 1865).
[2304] BOA, MVL. 694-65, 3 Ş 1281 (1 Ocak 1865).
[2305] BOA, MVL. 707-19, 21 S 1282 (16 Temmuz 1865), Çankırı Livâ Meclisi tarafından 5 Nisan 1865 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbata.
[2306] BOA, ŞD. 1638-14, 29 Z 1284 (22 Nisan 1868), Çankırı Livâsı Mutasarrıfı Mehmet Sait Efendi tarafından 29 Kasım 1867 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen mazbata.
[2307] BOA, A.) MKT. MHM. 342-32, 29 R 1282 (21 Eylül 1865), Ankara Eyâleti Valisi Ahmet Tevfik tarafından 7 Eylül 1865 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahrirat.

çekici olmuştur. Aksi takdirde, İstanbul'a toplu halde gideceklerini beyan edip, mahallince yapılan nasihatleri de kabul etmemişlerdir[2308]. Bunun üzerine, Çankırı Meclisinden, Muhâcirin Komisyonu Riyâset-i Celilesine gönderilen mazbatada, Çankırı Sancağında iskân edilen Çerkes Muhâcirlerinin ileri gelenlerinden İshak ve Arslan Beyler ile Abdullah ve İbrahim Efendilerin uygunsuz hareketleri ve muhâcirleri başka yerlere iskân konusunda tahrik etmelerinden dolayı, başka mahallere gönderilmeleri talep edilmiştir[2309]. Ancak henüz cevap gelmeden sorunun daha da büyüdüğü anlaşılmaktadır. Zira 5 Nisan 1865 (9 Za 1281) tarihinde Sadâret Dairesine takdim kılınan Çankırı Meclisi mazbatasında, Çerkes Muhâcirlerinin toplu halde yaşayacakları bir arazi kendilerine tahsis edilmediğinden, muhâcirlerin ileri gelenlerinden İshak Bey'in toplu halde yaşayacakları bir yer olmamakla birlikte, İstanbul'a gitmek için Düzce üzerinden Bolu'ya doğru yola çıktığı ifade edilmektedir. Bunun üzerine, olay Ankara Valisine bildirilince, muhâcirin memuru Muhtar Efendi derhal Çankırı'ya gelip kendilerine nasihatte bulunmuş ise de, kararlarından vazgeçirememiştir. Bundan dolayı, Sadâret Dairesinden bahsi geçen muhâcirlerin zorla hânelerine avdet ettirilmeleri ya da İstanbul'a gitmelerine ruhsat verilmesine dair bir şukka gönderilmesi istenmiştir. Gelen cevapta, iskân edildikleri mahallerde tutulmaları bildirilmektedir[2310]. Bunun üzerine, Çankırı'dan Bolu'ya geçmiş olan muhâcirler, Ankara Valiliği aracılığıyla Bolu Kaymakamlığına gönderilen telgraf üzerine, Çankırı'ya geri gönderilmişlerdir[2311]. Ayrıca muhâcirlerin toplu halde iskânlarının mümkün olamayacağı ve kendileri için inşa edilen hânelerde oturup, ileri gelenlerinin de te'dib edilmesi irâde buyurulur. Adı geçen isimler taleplerinden vazgeçmediğinden dolayı, Çankırı Kaymakamlığından 15 Mayıs 1865 (19 Z 1281) tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbatada, Çerkes Muhâcirlerinin becayiş suretiyle başka bir livâya nakledilip, kendilerinden boşalan hânelere gelecek olan muhâcirlerin iskânı için izin istenmiştir[2312]. Ancak merkezi hükümet, çeşitli tedbirler alınarak muhâcirlerin iskân ettirildikleri yerlerden firar

[2308] BOA, MVL. 707-19, 21 S 1282 (16 Temmuz 1865), Çankırı Livâ Meclisi tarafından 5 Nisan 1865 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbata.
[2309] BOA, A.) MKT. MHM. 330-26, 26 Za 1281 (22 Nisan 1865).
[2310] BOA, MVL. 705-78, 22 Z 1281 (18 Mayıs 1865), Çankırı Livâsı Kaymakamı Mehmet Arat tarafından Ankara aracılığıyla 26 Nisan 1865 Sadâret Dairesine gönderilen telgrafname.
[2311] BOA, A.) MKT. MHM. 334-33, 13 M 1282 (8 Haziran 1865); BOA, A.) MKT. MHM. 336-27, 7 S 1282 (2 Temmuz 1865).
[2312] BOA, MVL. 707-19, 21 S 1282 (16 Temmuz 1865), Çankırı Livâ Meclisi tarafından 5 Nisan 1865 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbata.

etmemesi için mahalli yetkilileri uyarır[2313]. Devlet, muhâcirlerin daimi iskân mahalleri olan Çankırı'da oturmaları hususunda kesin kararlı olup burada iskân edilen muhâcirinin işlerine bakmak üzere bir komisyon teşkil edilerek, 200 kuruş maaş ile bir kâtip tayin edilmiştir[2314].

Muhâcirlerin daimi iskân yeri problemi hükümetin almış olduğu karar doğrultusunda çözüme kavuştuktan sonra, hâne inşası ve ilk hasat mevsimine kadar aynî yardımlarda bulunulmuştur. Buna göre, Çankırı Livâ Meclisi, 1865 yılı yazında Çankırı Sancağında iskânları lazım gelen muhâcirinin ihtiyaç duyduğu tohum, öküz, çift aletleri ve sair masraflarının hesaplandığını, ihtiyaç duyulan öküzlerin bu yıl düzenlenecek olan panayırın hayvan pazarından satın alınacağını Sadâret Dairesine bildirmiştir[2315]. Ancak bu yıl öküz ve çift aletlerinin temininde yaşanan sorunlardan dolayı, Sadâret Dairesine gönderilen iâne cedveli ve mazbatada, muhâcirlerin öküz ve çift aletlerinin kazâ ve köylerden satın alınılması düşünülmüş ise de, köy ahalisinin ziraat yapmak için çift aletleri ve öküzleri satmaması üzerine zor durumda kalan muhâcirler, ziraat yapmak için kendilerine Şubat 1866 yılı içinde yardım edilmesini talep ederler. Bunun üzerine, Çankırı Kaymakamlığına gelen cevapta, ziraat mevsimi geçmeksizin bir an evvel muhâcirlerin ihtiyaç duydukları çift aletleri ve hayvanatın temini için gereğinin yapılması bildirilmiştir. Ancak muhâcirler 1865 yılını boş geçip, zahire ve diğer ihtiyaçlarını giderebilecek bir gelire sahip olamadıklarından, devlet ve ahalinin büyük fedakârlıkları sayesinde, iskân edilen muhâcirlerin tamamı için ahır ve samanlık müştemilatıyla birlikte haneler inşa edilmiştir. Toplamda 26 yüke yakın yardım ve masrafları olmuştur[2316]. Bahsi geçen meblağın 24 yük 24.000 küsur kuruşu yardım suretiyle ahali tarafından karşılanıp, bu husus Takvim-i Vekayi'de ilan olunmuştur[2317].

Çankırı Sancağına sevk edilen Çerkes Muhâcirlerinin ne suretle iskân edildiğine dair livâ kaymakamı Ragıp Paşa'nın girişimleri ile ahalinin yardım miktarlarını içeren

[2313] BOA, MVL. 707-29, 25 S 1282 (20 Temmuz 1865).
[2314] BOA, MVL. 719-15, 13 Z 1282 (29 Nisan 1866).
[2315] BOA, MVL. 711-41, 1 Ra 1282 (25 Temmuz 1865), Çankırı Livâ Meclisi tarafından 7 Temmuz 1865 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen mazbata.
[2316] BOA, MVL. 719-37, 29 L 1282 (17 Mart 1866), Ankara, Kastamonu ve Çankırı cihetleri iskân memuru Muhtar Efendi tarafından 1 Şubat 1866 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahrirat.
[2317] BOA, *BEO. AYN. d*. 955, s. 1.

mazbata ve Ragıp Paşanın rütbe terfisi, Takvim-i Vekayi' ve Ceride-i Havâdis'de ilan olunur. Çankırı Sancağında iskân edilen Çerkes Muhâcirleri için Çankırı Mal Sandığı ile ahali tarafından yardım suretiyle ödenen meblağın miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir[2318].

[2318] BOA, İ. MVL. 552-24782, 28 Z 1282 (14 Mayıs 1866).

Tablo 7.9: Çankırı'da iskan edilen Çerkes muhacirlerinin masraf miktarı

Mahal	Tarla Bedeli	Bakır ile Diğer Malzeme Çeşitleri Bedeli	Elbise Bedeli	Kilim Bedeli	Yatak Bedeli	Masarıf-ı Mükeffen	Mekârî[2319] ve Araba Ücretleri	Başka Yerlerden Sevk Olunan Ekmek	Muhacir-i Meskûnenin Ekmek Bedeli	Hâne Bedeli
Çankırı Kazası ile Akciceli Aşireti	-	16.500	-	8.800	33.000	10.250	73.840	-	331.950	165.000
Tuht Kazası	7.000	1.500	-	-	8.000	-	3.500	-	15.000	32.400
Kargı[2320] ve Öğez Kazası	1.500	3.000	-	1.600	6.400	-	10.000	-	36.000	40.000
Koçhisar ve Bucura Kazası	35.000	3.000	14.483	4.000	14.566	3.000	145.248	16.827	100.800	84.100
Milan, Karacaviran ve Kurşunlu Kazası	10.000	3.000	13.500	1.000	8.100	1.000	10.000	-	30.000	54.000
Çerkeş ve Boğaz[2321] Kazası	30.000	5.000	15.000	3.000	18.000	4.000	20.000	-	35.000	90.000
Karıbazar[2322], Şabanözü, Koru ve Nallu Kazası	31.100	18.000	-	4.300	25.800	-	35.000	30.000	51.580	53.750
Kalecik Kazası	20.000	7.576	2.300	-	21.200	1.750	22.575	5.350	20.000	105.000
İnallu ve Ballu Kazası[2323]	1.250	5.000	-	5.000	10.000	-	4.000	-	15.000	33.000
İskilip Kazası	-	75.000	60.000	5.840	-	-	60.000	-	25.000	93.600
Toplam	135.850	137.576	105.283	33.540	145.066	20.000	384.163	52.177	660.330	750.850

Tablo 9'a göre, gelen Çerkes Muhacirlerinin, Çankırı'nın bütün kazalarına dağıtılmış olduğu ifade edilebilir. Ayrıca tabloda, ahali tarafından yardım suretiyle toplanılıp, Çerkes Muhacirlerinin çeşitli ihtiyaçlarına sarf edilen meblağ 2.320.481 kuruş olarak hesaplanmakla birlikte, belgede 24 yük 24.836,5 (2.424.836,5) kuruş olarak belirtilmektedir.

[2319] Yük hayvanı. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 721.
[2320] Bugünkü Çorum'a bağlı bir İlçedir. Sezen, **a.g.e.**, s. 430.
[2321] 1866 yılına kadar da Çankırı'ya bağlı bir kaza iken, bu tarihten sonraki idari durumu bilinmemektedir. Sezen, **a.g.e.**, s. 126.
[2322] Bugünkü Çankırı'ya bağlı Orta İlçesidir. Sezen, **a.g.e.**, s. 591.
[2323] Bugünkü Çankırı'ya bağlu Kızılırmak İlçesidir. Sezen, **a.g.e.**, s. 465.

Muhâcirlerin ihtiyaç duydukları çift aletleri ve hayvanatın temini hususu kararlaştırılmakla birlikte, bir diğer sorun, ahali ile aralarında çıkan sınır anlaşmazlıklarıdır. Buna göre, iskân memuru Muhtar Efendi, miri, metruk ya da vakıf tarlaları tahsis edilen Çerkes Muhâcirlerine tapu senetleri verilmediğinden, ahali ile aralarında tarla hududu anlaşmazlıkları yaşandığını Sadâret Dairesine bildirmiştir. Bundan dolayı, muhâcirlerin tarlalarını ziraat mevsiminde yerel halk ile sorun yaşamadan, daha verimli kullanabilmeleri için tapu senetlerinin ücretsiz olarak gönderilmesi istenmiştir.Bunun üzerine, hazırlanan 1403 kıta tapu senedi Çankırı Sancağına gönderilmiştir[2324].

Yukarıda bahsedildiği üzere, muhâcirler, Düzce üzerinden Bolu'ya vardıklarında Bolu Kaymakamlığına gelen irâde-i seniyye üzerine, Çankırı Livâsına geri gönderilip silahlarına el konulmuştur. Bu arada, sadece Bolu'dan geri gönderilen muhâcirlerin değil, Çankırı'da iskân edilen bütün Çerkes Muhâcirlerinin de silahlarına el konulur. Silahların bir süre sonra geri iâdesi düşünülmüş ise de, Sadâret Dairesinden gelen talimatla buna izin verilmemiştir. Bu konuya dair Çankırı Livâsından gönderilen mazbata üzerine, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'den 31 Mart 1866 (14 Za 1282) tarihinde gönderilen şukkada, adı geçen muhâcirlerin güvenliklerinden mahalli hükümet sorumlu olduğundan, kendilerine silah verilmesinin gerekli olmadığı bildirilmiştir. Eski Çankırı Kaymakamı Mehmet Bey zamanında bahsi geçen silahlar Sandık-ı Mahsûsa'da muhafaza edilirdi. Şimdi de silahların burada muhafazası düşünülmüşse de, muhâcirlerin ileri gelenleri rutubet ve havadan silahların bozulma ihtimalinin yüksek olduğunu ve bu şekilde satılması halinde değerinden çok düşük bir meblağa satılacağını belirterek, silahların kendilerine teslim edilip, mağduriyetlerinin giderilmesini talep ederler.

Bolu İdâre Meclisi azası Raşid Efendi tarafından Çankırı Hükümetine teslim edilen silahlar, sahiplerine verilmek üzere Sandık-ı Mahsûsa'da muhafaza edilmiştir. Bahsi geçen silahların isim ve sayıları şunlardır: dört tüfenk, iki sim kabzalı kılınç, iki adi

[2324] BOA, MVL. 720-36, 28 Ca 1283 (8 Ekim 1866), İskan Memuru Muhtar Efendi tarafından 22 Haziran 1866 tarihinde Sadâret Dairesine gönderilen tahrirat.

kama, sekiz kılınç, bir Osmanlı tabanca ve beş Çerkes tabanca olup toplam 22[2325] adettir.

İshak Bey'in tahrikleri sonucu Bolu'ya kadar gidip, burada Bolu Kaymakamlığı tarafından tevkif edilen muhacirlerin, livâ meclisi azalarından Hacı Sait Efendi tarafından Sandık-ı Mahsûsa'da muhafaza edilen silahlarının isim ve sayıları şunlardır: 32 kılınç, beş kama, dokuz tabanca, 23 tüfenk, 11 gılaf[2326], 5 büyük ve küçük ekmek bıçağı, altı keser, bir derzi mikrazı[2327], iki parça demir, bir sağir (küçük) destere, 25 el orağı, iki kazma, bir çapa baltası, 43 adi balta, 12 demir şiş, beş tırpan ve 11 cebe[2328] olup toplam 194[2329] adettir.

Çankırı Kazâsı dâhilinde meskûn Çerkes Muhâcirlerinden alınıp, Sandık-ı Mahsûsa'da muhafaza edilen silahların isim ve sayıları şunlardır: 14 tüfenk, 17 tabanca, bir sim tabanca, 10 kama, bir sim kama, 26 kılınç, beş sim kılınç ve iki bıçak olup toplam 76 adettir.

Hükümet Konağına saldıran ve isimleri tespit ediilemeyen muhâcirlerden ele geçirilip, Sandık-ı Mahsûsa'da muhafaza edilen silahlar şunlardır: beş kılınç, bir kama, beş sim tabanca, altı bıçak ve beş tüfenk olup toplam 22 adettir.

Çerkeş Kazâsında sakin Çerkes Muhâcirlerinin elinde bulunup kazâ müdürü tarafından ele geçirilerek, hükümete teslim edilen silahları şunlardır: 12 adi kılınç, 15 adi kama, 14 adi tüfenk ve beş adi tabanca olup toplam 46 adettir.

Karacaviran Kazâsında meskûn Çerkes Muhâcirlerinin elinde bulunup kazâ müdürü tarafından ele geçirilerek, hükümete teslim edilen silahlar şunlardır: üç adi tüfenk, üç adi tabanca ve iki adi kılınç olup toplam sekiz adettir.

[2325] Belgenin aslında 23 yazıyor.
[2326] Gılaf: kılıf, kın, mahfaza. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 343.
[2327] Mikraz: makas. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 773.
[2328] Cebe: zincirden veya halkadan örme zırh. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 157.
[2329] Belgenin aslında 193 yazıyor.

İskilip Kazâsında meskûn Çerkes Muhâcirlerinin elinde bulunup kazâ müdürü tarafından ele geçirilerek, hükümete teslim edilen silahlar şunlardır: 12 adi kılınç, 15 adi kama, 14 adi tüfenk ve beş adi tabanca olup toplam 46 adettir.

Kargı Kazâsında sakin Çerkes Muhâcirlerinin elinde bulunup kazâ müdürü tarafından ele geçirilerek, hükümete teslim edilen silahlar şunlardır: dört adi tabanca, dört adi tüfenk, dokuz adi kama ve dokuz adi kılınç olup toplam 26 adettir.

İnallı Ballı Kazâsında meskûn Çerkes Muhâcirlerinin elinde bulunup kazâ müdürü tarafından ele geçirilerek, hükümete teslim edilen silahlar şunlardır: altı adi kılınç, dört adi tüfenk, yedi adi tabanca, beş adi kama ve iki adi tüfenk gılafı olup toplam 24 adettir.

Kalecik Kazâsında meskûn, Çerkes Muhâcirlerinin elinde bulunup kazâ müdürü tarafından ele geçirilerek, hükümete teslim edilen silahlar şunlardır: üç adi tüfenk, üç adi tabanca, iki adi kama, yedi adi balta, altı orak ve bir bıçak olup toplam 22 adettir.

Koçhisar Kazâsında sakin Çerkes Muhâcirlerinin elinde bulunup kazâ müdürü tarafından ele geçirilerek, hükümete teslim edilen silahlar şunlardır: sekiz tüfenk, bir sim kabzalı tüfenk, dokuz adi tabanca, bir sim tabanca, dört adi tabanca, üç adi kama, dokuz adi kılınç ve üç sim kılınç olup toplam 38 adettir.

Yukarıda bahsedilen toplam 492[2330] adet çeşitli silah, Çankırı Livâ Meclisi kararıyla Redif Askeri Dairesinde oluşturulan Sanâdik-i Mahsûsa'da muhafaza edilmiştir. Bu silahlar, Çankırı'ya yeni tayin edilen olan Ragıp Paşa'ya 2 Kasım 1865 (12 Ca 12812) tarihinde teslim edilmiştir[2331].

Çerkes Muhâcirlerinin Çankırı'daki varlığı 1887 yılına kadar takip edilebilmektedir. Bu cümleden olarak, Çerkes Muhâcirlerinin masraflarına harcanmak üzere Çankırı ve Kastamonu Sancaklarında toplattırılıp, satılan kurban derilerinin bedeli olan 12.908 kuruş 75 santim Postahâneden tahsil edilmiştir[2332].

[2330] Yapılan hesaplamada 524 çıkıyor.
[2331] BOA, ŞD. 1638-14, 29 Z 1284 (22 Nisan 1868), Çankırı Livâsı Mutasarrıfı Mehmet Sait Efendi tarafından 29 Kasım 1867 tarihinde Kastamonu Vilâyetine gönderilen mazbata.
[2332] BOA, DH. MKT. 1420-80, 23 Ş 1304 (17 Mayıs 1887).

Çankırı'da iskân edilen Çerkes Muhacirleri, 1887 yılından sonra tespit edilemeyen bir tarihte başka bir mahale göç etmiş olacaklar ki, günümüzde Türkiye'nin birçok şehrinde Çerkes köyleri bulunmasına rağmen, Çankırı ve ilçelerinde tespit edilememiştir[2333].

7.2.3. Rumeli Muhâcirleri

Rumeli Muhâcirlerinden 36 nüfus için Çankırı dâhilinde bulunan Sofiler Çiftliğinde, üçer odalı 10 hâne inşa edilip, buralara yerleştirilmişlerdir. Ayrıca kendilerine tarım yapmaları için çeşitli aletler ve arazi tahsis edilip, bir miktar da yemeklik ve tohumluk buğday ve arpa yardımında bulunulmuştur. Bu suretle teşekkül etmiş olan köye "Osmâniye" adının verildiği, Kastamonu Vilâyetinden Sadâret Dairesine gönderilen tahriratta bildirilmektedir[2334].

Hangi muhâcir grubundan olduğu bilinmemekle birlikte, 1893 yılında Çankırı'da boş arsalarda iskân edilip, kendilerine 20 hane inşa edilerek bir mahalle teşkil eden muhâcirlerin yaşadıkları bölgeye "Osmâniye" adının verilmesi için izin istenmiştir[2335]. Bunun üzerine, 9 Haziran 1893 (24 Za 1310) tarihinde çıkan irâde-i seniyye üzerine, 20 hâne muhâcirinin yerleştirildikleri mevkiye "Osmâniye" isminin verilmesine ve mahalle olarak ittihaz edildiğinden dolayı birer imam, muhtar ve kâtibin tayin edilmesine izin verilmiştir[2336]. Ayrıca 1893 tarihli bir başka kayıtta da "Muhâcirin Mahallesi" isminde bir mahalleden bahsedilmektedir[2337].

[2333] http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0500-cerkeskoyleri.htm, erişim tarihi: 18.06.2020.
[2334] BOA, DH. MKT. 1447-92, 28 Z 1304 (17 Eylül 1887); BOA, DH. MKT. 1412-1, 18 B 1304 (12 Nisan 1887).
[2335] BOA, ŞD. 1341-38, 5 Za 1310 (21 Mayıs 1893), Ankara Vilâyeti Valisi Abidin Paşa tarafından 26 Nisan 1893 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen tahrirat.
[2336] BOA, İ. DH. 1304-30, 24 Za 1310 (9 Haziran 1893), Şurâ-yı Devlet'den 25 Mayıs 1893 tarihinde gönderilen tezkire; BOA, DH. MKT. 31-3, 6 Z 1310 (21 Haziran 1893).
[2337] BOA, DH. MKT. 190-63, 22 C 1311 (31 Aralık 1893).

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

"Tanzimat'tan Birinci Dünya Harbi'ne Çankırı Sancağı" adlı bu çalışmada, Çankrı ve kazâlarının idari, sosyal, ekonomik durumu ile demografik yapısı ve bölgede yaşanan doğal afetler bir bütün olarak ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde, elde edilen bulguların değerlendirilmesi ile aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Çankırı, tarihi çok eskilere dayanan Anadolu'nun ilk yerleşim alanlarından biridir. İsminin menşei konusunda pek çok rivayet bulunan Çankırı, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünün kuzey kesiminde, Köroğlu Dağlarının güneye doğru alçaldığı ve Kızılırmak'a dökülen Acıçay ile Tatlıçay'ın birleştiği yere yakın bir vadide yer almaktadır. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan bölgede, tarih öncesi döneme dair yapılan kazılarda çok fazla bilgiye rastlanmış değildir. Bu sebeple bölgenin tarih öncesi dönemi karanlık gözükmektedir. Fakat Çankırı ve çevresindeki höyüklerde yapılan yüzey araştırmalarında ele geçen buluntular ile İnandık Höyüğü'nde gerçekleştirilen kazılar ve Balibağ'daki kurtarma kazıları sonrasında bölgede iskânın M.Ö. 2500 yıllarına dayandığı kesin olarak belirlenmiştir.

Tarihi süreç içerisinde ilk olarak Hititlerin ve ardından Aka ve Friglerin istilasına uğradıktan sonra bilahare Paflagonya diye adlandırılmaya başlayacak bölgeye birçok kavim akın etmiştir. Bölgeye M.Ö. yedinci yüzyıl ortalarına kadar hakim olan Paflagonlardan sonra sırasıyla Kimmerler, Lidyalılar, Persler ve Büyük İskender egemen olmuştur.

Çankırı'ya dair yazılı bilgilerimiz Büyük İskender'in ölümünden sonra başlıyor. Anadolu, Büyük İskender'in generalleri tarafından bölünmüş ve sözünü ettiğimiz Paflagonya bölgesinin ilk başkenti Çankırı olmuştur. Paflagonya Krallığının son kralı Castor'un oğlu Deiotaros'un ölümü üzerine, tüm Paflagonya bölgesi, hiç savaş olmadan Roma İmparatorluğu'na dâhil edildiği gibi, tüm Paflagonya aynı zamanda, başkenti Ankara olan Galatia Sancağının içine girmişti.

Romalılardan sonra Bizans'ın egemenliği altına giren bölgede Bizans ile İranlılar arasında bir hâkimiyet mücadelesi başlar. Neticede bölge, Bizans İmparatoru

Heraklios tarafından 622'de tekrar ele geçirildikten sonra, Anadolu 17 tem'e ayrılmıştır. Bu tem'lerden birisi de merkezi Çankırı olan Paflagonya tem'iydi. Çankırı, İslâm orduları ile ilk olarak Emeviler döneminde tanışmıştır. Emevilerin 710-711 ve 714-715 yıllarında İstanbul üzerine düzenledikleri iki sefer sonucunda fethedilmekle birlikte, 734 yılına kadar İslâm orduları ile Bizans İmparatorluğu arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Neticede, Arapların Bizanslılar tarafından Anadolu'dan çıkarılması üzerine bölge, Türk fethine kadar Bizans'ın elinde kalmıştır.

Çankırı'nın Selçuklular ve ardından Danişmentliler tarafından fethedilmesi ile birlikte, bölgede tam bir Türk hâkimiyeti tesis edilmiştir. Kösedağ mağlubiyeti sonrası, Anadolu'da yaşanan Moğol istilası sırasında Muinüddin Pervane tarafından yağmalanan Çankırı ve civarı, 1309 yılına kadar Çobanoğullarının idaresinde kalmıştır. Ardından, Candaroğulları dönemi başlayıp, Süleyman Paşa, 1335 yılına kadar İlhanlılara tabi' olmuştur. 1361 yılında tahta geçen Celaleddin Bey ile birlikte, Osmanlılar ile Candaroğulları arasındaki mücadele başlamıştır. Candaroğulları'nın elinde bulunan Çankırı ve Kastamonu civarının Sultan I. Murad döneminde 1383 yılında ya da Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlıların himayesine girdiğine dair iki görüş bulunmaktadır.

İsfendiyar Bey, oğlu Kasım Bey'i Sultan I. Mehmet'in Eflak seferine bir birlik ile yardımcı kuvvet olarak gönderip, sefer dönüşü Kasım Bey'in sultandan tımar talep etmesi üzerine, Tosya, Çankırı, Kalecik, Kastamonu ve Bakır Küresi Kasım Bey'e has olarak verilir. Kasım Bey'in 1464 yılındaki ölümüyle birlikte, Çankırı, Osmanlı idari sisteminde Anadolu Eyâleti'ne bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir.

Tanzimat döneminde farklı vilâyetlere bağlanmış olsa da, sancak statüsünü daima muhafaza eden Çankırı Sancağı, Bozok, Ankara ve Kastamonu Eyâletlerine farklı tarihlerde bağlanmakla birlikte, kesin olarak 1866 yılından itibaren Osmanlı'nın son yıllarına kadar Kastamonu Eyâleti sınırları içerisinde yer almıştır. Atama usulünde sabit bir kanun ya da düzenleme olmadan Çankırı'ya çeşitli nedenlerden dolayı tayin edilen mülki amirlerin büyük bir kısmı vazifelerini suistimal edip, halkın hoşnutsuzluğuna ve şikâyetine sebep olarak azledilmiş olmakla birlikte, kanun ve

nizamlar doğrultusunda hareket ederek, halkın sempatisini kazanan ve devlet tarafından taltif edilenler de olmuştur.

Çankırı'da Tanzimat öncesi klasik dönemde mevcut mahalle sayısı 18 ile 22 arasında değişmekle birlikte, bu sayı 1910'lu yılların başında 24 olarak tespit edilmiştir. Mahalle sayısı bakımından çok büyük fark olmamakla birlikte, nüfus artışına paralel olarak 1890'lı yılların başından 1911 yılına kadar farklı yıllarda olmak üzere, yedi yeni mahalle oluşturulmuş ve bunlardan üç tanesi 1911 yılında mevcut görünmektedir.

Tanzimat Fermânı'nın ilanından sonra 1840-1842 tarihleri arasında uygulamaya konulan Muhassıllık Meclislerinin beklenileni vermekten uzak kalması üzerine, kazâ adı verilen yeni bir idâri birim oluşturulmuştur. Bu yeni idâri düzenleme doğrultusunda, 16. yüzyılın sonunda 11 kazâdan oluşan Çankırı Sancağında, sayıları bazı yıllar değişmekle birlikte 18 kazâ birimi oluşturulmuştur. Kazaların teşkilatında 1864 yılına kadar bir değişiklik yapılmayıp, bu tarihte hazırlanan "İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi"nin uygulaması 1867 yılına gelindiğinde tamamlanıp, Osmanlı taşra yönetimi vilâyet, sancak, kazâ ve karye olmak üzere dört idâri birime ayrılmıştır. Ayrıca kazâ birimi 1842'deki statüsünü korumakla birlikte, seçimle göreve getirilen kazâ müdürü yerine, hükümet tarafından görevlendirilen kaymakamlar tayin edilmeye başlanır. Yine, taşrada mevcut birçok kazâ nahiye veya karye statüsüne düşürülmüştür. Bu bağlamda, Çankırı Sancağında da, 1869 yılından itibaren uygulanmaya başlanan bu düzenlemeye göre, kazâların çok büyük bir kısmı nahiye veya karye statüsüne düşürülüp, 1894 yılına kadar üç kazâdan ve bu tarihten 1910 yılına kadar da iki kazâdan oluşan bir sancağa dönüştürülmüştür.

Klasik eğitim kurumları olan sıbyân mektepleri ile medreselerin bulunduğu Çankırı'da, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern eğitim kurumları da yaygınlaşmaya başlamıştır. Çankırı Sancağında toplam 19 sıbyân mektebinin isim ve mahalleri tespit edilmiştir. Ancak mekteplerin bir kısmının ismi tespit edilemeyip, kurucusunun ya da bulunduğu mahallin ismine dayanarak isim verme yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Çankırı, Tuht, Çerkeş, Koçhisar ve Karacaviran Kazalarında toplam 1879 yılında 165, 1871'de 168, 1872 ve 1873 yıllarında 122 sıbyan mektebinin olduğu görülmektedir. Çankırı ve Çerkeş Kazalarında ise

toplamda 1874 yılında 100, 1875'de 74, 1876 ve 1877 yıllarında ise 58 sıbyan mektebi olduğu tespit edilmiştir.

Çankırı merkez kazâda 34, Çerkeş Kazâsında 10, Tuht Kazâsında dört, Şabanözü Kazâsında iki ve Karacaviran Nahiyesinde bir olmak üzere toplam 51 medrese tespit edilmiştir. 19. yüzyıl seyyahı Cuinet ise Çankırı merkezinde 13 medrese ile 179 talebenin ve Çerkeş Kazâsında da iki medrese ile 50 talebenin bulunduğunu ifade etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar eğitim faaliyetlerine devam eden medreseler Câmi-i Kebir Medresesi, Şehri Hafız Efendi Medresesi, Müftüzâde Medresesi, Rüstem Çelebi Medresesi, Toprak Medresesi, Nusret Paşa Medresesi ve Şeyh Cemâleddin Medreseleridir. Yine, Saman Pazarı Medresesinin eğitim faaliyetleri 1921 yılına kadar ve Çerkeş Kazâsının Atkaracalar Köyünde yer alan Hamidiye Medresesi, 1918 yılına kadar eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Günümüze kadar varlığını muhafaza eden medreseler ise Çankırı'da Buğday Pazarı (Hazimiye), İmâret ve Çivitcizâde Medreseleri ile Yapraklı'da bulunan ve 2009 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek, günümüzde kültür evi olarak kullanımına devam edilen Hacı Mustafa Efendi (Eşrefiyye) Medresesi'dir. Çankırı medreselerinden 19. yüzyılda kurulduğu tespit edilenler, Çankırı'da Osmanlı Medresesi, Çankırı Kazâsına bağlı Şabanözü Nahiyesinde kurulan Karakocaş Medresesi ve Çerkeş Kazâsının İdris Mahallesinde Binbaşı Muhsin Efendi tarafından inşa edilen Hamidiye Medresesidir. 19. yüzyıldan önce kurulan medreseler ise şunlardır: Çankırı'da Şeyh Cemâleddin, Toprak, Çivitcizâde, Nusret Paşa, Rüstem Çelebi, İmâret, Bahaeddin, Sultan Murad, Çerkeş, Basmıl, Hacı Mehmet Efendi ve Ak Medrese'dir. 20. yüzyılın başında kurulduğu tespit edilen tek medrese ise Çankırı'da bulunan Hocazâde Hüsnü Efendi Medresesi olup 1906 yılında açılmıştır.

Bölgenin iklimine ve yapı malzemesine bağlı olarak Çankırı medreseleri, genelde iki katlı, ahşap yapılar olarak inşa edilmiştir. Osmanlı medreselerinde görülen müderrisliğin babadan oğula geçme geleneğinin, Çankırı medreselerinde de yaşandığı tespit edilmektedir.

Çankırı'da modern eğitim kurumu olarak ilk ibtidâi mektebi 1882 yılında açılan Feyziyye İbtidâi Mektebi'dir. 1889 yılında açılan Tevfikiyye İbtidâi Mektebiyle

birlikte, Çankırı'da 1890'lı yılların sonuna kadar bu iki mektebin kaydına rastlanmaktadır. Bununla birlikte, Çankırı Mutasarrıfı es-Seyyid Sadeddin Bey tarafından 18 Haziran 1897 tarihinde Maârif Nezâreti'ne gönderilen tahriratta, Çankırı Sancağında halkın yardımlarıyla Tevfikiye, Feyziyye ve Ertuğrul adlarıyla üç ibtidâi mektebinin inşa edildiği belirtilmiştir. Burada adı geçen Tevfikiyye ve Feyziyye Mekteplerinin açılmasından kastedilen, ya daha önceden aynı isimle kurulan mekteplerin genişletilmiş şeklidir, ya da mekteplerin başka bir binaya nakil olayıdır.

Çerkeş'de 1897-1900 yılları arasında 11 ibtidâi mektebi açılmıştır. 1903 yılında Çankırı'da Kasaba ve Ali Bey isimlerinde iki mektebin, Tuht'ta da bir ibtidâi mektebinin öğretmen ismi ve öğrenci sayısı tespit edilmektedir. 1905-1908 yılları arasında Çankırı'da 11 erkek, beş kız ve 62 karma ibtidâi mektebi bulunmaktaydı. 1915 yılında ise Çankırı ve tabi' köylerinde 18 ibtidâi ve Çerkeş ve tabi' köylerinde sekiz ibtidâi mektebi bulunmaktaydı.

Çankırı kazâsına bağlı Koçhisar, Şabanözü ve Tuht Nahiyelerinde ve Çerkeş merkez kazâda hangi derecede (ibtidâi ya da rüştiye) oldukları bilinmemekle birlikte, birer inâs (kız) mektebi mevcut idi. Ayrıca kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, 1913 yılında Karacaviran İbtidâi Mektebinden, 1915 tarihli bir kayıtta da Karacaviran İnâs İbtidâi Mektebinden bahsedilmektedir. Yine, Çankırı kazâsına bağlı Koçhisar, Şabanözü ve Tuht Nahiyelerinde ve Çerkeş merkez kazâda hangi derecede oldukları bilinmemekle birlikte, birer inâs mektebi mevcut idi. Buna göre kız çocukları için ibtidâi mekteplerinin açılması, devletin ve ahalinin eğitim konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerinde ortaöğretim derecesinde kabul edilirken, II. Meşrutiyet döneminden itibaren ilköğretim kademesine düşürülen rüştiye mekteplerinin açılmasıyla birlikte, bölgenin eğitim seviyesi yükselmiştir. Bu mekteplerin ilki 1868 yılında açılan Çankırı Rüştiye Mektebi'dir. Ardından, 1872'de Çerkeş Rüştiye Mektebi açılmıştır. Koçhisar ve Karacaviran Rüştiye Mekteplerinin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, Karacaviran'ın 1909 yılında yeniden açıldığı tespit edilmektedir. 1895 yılında ise Çankırı Kız Rüştiye Mektebi açılmıştır. Ayrıca

Çankırı'da Ermeni ve Rum cemaatlerine ait birer karma rüştiye mektebinin mevcut olduğu da bilinmektedir.

Modern eğitim kurumları olan ibtidâi ve rüştiye mekteplerinin yanı sıra, idâdi mektebi de Çankırı'da açılmıştır. İdâdi mektebinin ilk inşasına 1886 yılında başlanmakla birlikte, binanın kargir kısımları bittikten sonra inşaata üç yıl ara verilmiştir. Neticede, 1892 yılında açılışı gerçekleştirilen mektebin inşa ve sonraki yıllarda süren tamirat süreci, finans kaynakları, ders müfredatı, görev yapan muallimlerin kimler olduğu, muallimlerin maaş alma usulü ve tayin işlemleri, çeşitli sebeplerden dolayı çıkan muallim sorunları, mektebin talebe mevcudu ve diğer faaliyetleri hakkında tespitlerde bulunulmuştur.

Kurulduğu yer, idare ve öğretmen kadrosu, ders programı vb. konular hakkında malûmat olmamakla birlikte, kendisine tabi' sancaklarıyla birlikte çizilen Kastamonu Vilâyeti haritasının Çankırı merkez kazâsı kısmında, Çankırı Darülmuallimin Mektebinden de bahsedilmektedir. Yine Çankırı merkez kazâda birer Ermeni ve Rum Mektebinin de bulunduğu ifade edilmiştir.

Çankırı'da modernleşmenin bir gereği olarak bayındırlık alanında yapılan hizmetlerden hapishâne, hükümet konağı, hastahâne, telgrafhâne ve yol çalışmalarını sırasıyla şöyle değerlendirebiliriz: Çankırı Hapishânesinin ne zaman inşâ edildiği bilinmemekle birlikte, en erken 1865 tarihli bir irâde'de adı geçen hapishâneye rastlanmaktadır. Ancak 1890'lı yıllara kadar bu hapishâneye dair bir kayıt mevcut değildir. 1892 yılında 180 kadar olan mahkûm ve tutuklunun bulunduğu Çankırı Hapishânesinde hem sağlık şartlarının yeterli olmaması, hem de hapishânenin oldukça küçük olmasından dolayı yeni bir hapishane inşası planlanır. Ancak Çankırı Hapishânesinin yeniden inşası için hem ihtiyaç duyulan meblağın ödeme planı, hem de inşaatın başlaması konularında yaşanan tartışmalar 1908 yılına kadar sürmüştür. İnşasına 1908 yılında başlanılan yeni hapishâne binası kiralık olmayıp, mülkiyeti devlete aittir. Hapishâneye kadınlara mahsus koğuş da ilave edilmiştir.

Çerkeş Hapishânesinin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, 1892 yılında Kastamonu Vilâyetine gönderilen şukkada, Çerkeş Kazâsında hapishâne olmadığından 60 kuruş

civarında bedel ile kazânın uygun bir mahallinde, bir hânenin kiralanması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, 31 Mayıs 1904 tarihli bir tezkirede, Çerkeş Hapishânesinin eski ve rütubetli olduğu, mahkûm ve tutukluları barındıramayacak derecede küçük olduğu ve hasta mahkûmların tedavi edilemeyip zabtiye koğuşuna nakledildikleri bildirildiğinden, Çerkeş Hapishânesinin 1892 ile 1904 yılları arası bir tarihte inşa edildiği ifade edilebilir. Çankırı'da bulunan bir diğer hapishâne ise Koçhisar Hapishanesi olup 1889 tarihli bir kayda göre, adı geçen hapishâne bu tarihten önce inşa edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kadın mahkumlara mahsus hapishâneler 1912 yılından itibaren açılmaya başlamıştır. Bu suretle Çankırı'da 1915 yılında, Çerkeş'de ise hangi tarihte açıldığı bilinmemekle birlikte, kiralanan hânelerde birer kadın hapishânesi açılmıştır.

Hapishânelerde yaşanan firar olaylarının önlenmesi amacıyla 1911 yılından itibaren bütün hapishâne ve tevkifhânelerde her dört ayda bir vukuat ve yoklama defterleri düzenli olarak tutulmaya başlanır. Bu bağlamda Çankırı ve Çerkeş Hapishânelerinde de tutulan bu yoklama cetvelleri sayesinde, 1915-1919 yılları arasında suç türlerine göre erkek ve kadın mahkûm ve mevkûfinin sayıları ile işledikleri suçların istatistiki bilgileri tespit edilmiştir.

1842 yılından itibaren kazâ müdürleri ve maiyyetlerinde çalışan devlet memurlarının Bâb-ı Âli Hükümeti, nezâretler ve diğer mahalli yönetim birimleriyle olan resmi yazışmalarının artması ve diğer hükümet işlerinin yürütülmesi amacıyla kazâ merkezlerinde hükümet konakları inşa edilmeye başlamıştır. Bu suretle Çankırı'da kesin tarihi bilinmemekle birlikte 1842-1860 yılları arasında hükümet konağı inşa edilmiştir. 13 Eylül 1882 tarihli bir mazbatada, Çankırı'da meydana gelen deprem sonrası binanın içinde oturulamayacak derecede hasarın oluşmasından dolayı, binanın yeniden imarı istenmiştir.Ancak hükümet konağının yeniden inşası tartışmaları 1902 yılına kadar uzamış ve bu tarihten itibaren başlayan inşaat çalışmaları 1907 yılında tamamlanmış olmakla birlikte, sonraki yıllarda binaya eklemeler yapılmıştır. Günümüzde müze binası olarak kullanılmakta olan yapı, 1985 yılına kadar Çankırı Valiliği, bu tarihten 2012 yılına kadar Çankırı Adliyesi ve son olarak 2012 yılından itibaren Çankırı Müzesi olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Çerkeş, Koçhisar, Şabanözü ve Tuht kazâlarında da kuruluş tarihleri bilinmemekle birlikte, birer hükümet konağı inşa edilmiştir.

Osmanlı taşrasında hastahâne gibi sağlık kurumlarının bulunmadığı mahallerde hükümet hekim teminiyle teb'anın sağlık sorunlarına çözüm bulma arayışı içerisinde olmuştur. Bu doğrultuda, 21 Temmuz 1871 tarihinde hazırlanan 20 maddelik İdâre-i Umûmiyye-i Tıbbiyye Nizâmnâmesi'ne göre, "Memleket Tabibi" adı altında bütün sancak ve kazâlarda hekimler görevlendirilmeye başlanır. Ancak bu tarihten önce de Çankırı'da farklı yıllarda memleket tabibleri görev yapmıştır. 1871 tarihli tıbbiyye nizâmnâmesinden sonra ise memleket tabiblerinin Çankırı'da daha sık görevlendirildiği tespit edilmektedir. Ancak Çankırı'da hizmet binası, tıbbi malzemesi ve sağlık personeliyle bütünleşmiş gureba hastahânesinin 8 Temmuz 1894 tarihinde açılmasıyla birlikte, memleket tabiblerinin hem sayılarının, hem de üzerlerindeki sorumluluğun azaldığı söylenilebilir. Çankırı'da frengi salgın hastalığıyla mücadele etmek için adı geçen hastahâne, bir süre sonra gureba ve frengi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Hastahâne, cumhuriyetin ilk yıllarına kadar da kamu hizmetine devam etmiştir.

İngiltere'nin Üsküdar-Bağdat-Basra güzergâhı sonunda Fao Adası'ndaki Hindistan telgraf hattıyla birleştirmeyi hedeflediği proje sayesinde Anadolu şehirleri kısa zamanda telgrafa kavuşmuştur. Buna göre, Ankara-Çankırı-Kastamonu hattının çekilmesine paralel olarak, 1867 yılında Çankırı, 1870'de Çerkeş ve 1907 yılında da Koçhisar telgrafhâneleri inşa edilmiştir.

1861 yılında neşredilen ilk yol nizâmnâmesinden bir yıl sonra, İnebolu Limanı'nın Çankırı'nın doğal bir mahreci olmasından dolayı, İnebolu'dan Kastamonu'ya ve oradan Çankırı kazâsına doğru muntazam bir yol inşası için yolun ilk etabı olan İnebolu-Kastamonu arası yol çalışmalarına başlanır. 1864 yılında ise Kastamonu'dan Çankırı'ya kadar olan kısmın inşasına başlanmıştır. 114 kilometre uzunluğundaki Kastamonu-Çankırı arası yol inşasına başlandıktan birkaç sene sonra ara verilip, 1889 yılında yol inşa çalışmalarına tekrar başlanmıştır. 1913 tarihli bir haritada 89 kilometrelik mesafeye sahip İnebolu-Kastamonu arası yolun şose yol

çalışmasının tamamlandığı, 114 kilometre mesafeli Kastamonu-Çankırı arası yolun ise 80 kilometrelik kısmının şose yol çalışmasının bitirildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı ticaret hayatında önemli bir yere sahip olan panayır organizasyonları Çankırı, Yapraklı ve Çerkeş kazâlarında yılda birer kez düzenlenirdi. Çalışmamızda, adı geçen üç panayır yerinden hakkında daha fazla malumat ve kayıt bulunması nedeniyle Yapraklı Panayırından daha geniş bahsedilmiştir. Yapraklı Panayırı'nın tarihi ipek yolunu takip eden ticaret yollarının kesiştiği noktada yer alması, uzun yıllar Anadolu'nun en önemli panayır yerlerinden birisi olmasını sağlamıştır. Tanzimat'ın ilanından itibaren açılış tarihleri daha düzenli bir şekilde takip edilebilen Yapraklı Panayırı, ağustos ve eylül aylarında açılıp, genel itibariyle üç gün sürerdi. Çalışmada, adı geçen panayırın imarı, kira gelirleri, güvenlik önlemleri, alınan vergi çeşitleri ve düzenlenen oyunlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1892 yılında Ankara-İstanbul tren hattının açılarak, Çankırı'ya gelen tüccarın ticaretin daha yoğun olduğu İstanbul'a yönelmesiyle birlikte, Yapraklı Panayırı'nın ticaret hacmi küçülmüş ve bir süre sonra, şehir panayırı şeklinde sadece hayvan ve zahire alışverişinin yapıldığı bir pazara dönüşmüştür. Hakkında daha az malumat olan Çankırı ve Çerkeş Panayırları ise Ağustos ya da Eylül aylarında düzenlenen Yapraklı Panayırı sona erdikden kısa bir süre sonra kurulurdu. Çankırı Panayırı 1919, Yapraklı Panayırı 1907 ve Çerkeş Panayırı'nın ticari faaliyetleri ise 1910 yılına kadar takip edilebilmektedir.

Çankırı Sancağının ticari bir geçiş güzergâhı üzerinde yer almasından dolayı ürünlerin taşınmasına elverişli olması, bölgenin yer altı ve yer üstü gelir kaynaklarının önemini artırmıştır. Çalışmada, bölgede yetiştirilen tarım ürünleri ve hayvancılık sektörü ayrı ayrı ele alınmıştır. Zirai üretimi artırmak, bu alanda yaşanan gelişmeleri uygulamak ve halkın refah düzeyinin yükseltilmesi için inceleme ve araştırma yaparak çeşitli önerilerde bulunmak amacıyla 1872 yılından itibaren Çankırı'da ve 1878'den itibaren de Çerkeş'de kurulduğu tespit edilen Ziraat Meclisleri hakkında malumat verilmiştir. Yine, maden ve sanayi ürünleri de ayrı ayrı ele alınıp, ithalat ve ihracat ürünleri değerlendirilmiştir. Bölgede yetiştirilen ve üretilen ticari ürünler, Ankara ve komşu vilâyetlere ihraç edildiği gibi, İnebolu Limanı aracılığıyla yurt içi ve yurt dışı ticaret merkezlerine de ihraç edilmekteydi.

Çankırı ve çevresinde farklı tarihlerde jeolojik, biyolojik ve meteoroloji kaynaklı doğal afetler meydana gelmiştir. Jeolojik kaynaklı afetleri depremler oluşturup, Çankırı'da ilki 1844 ve sonuncusu 1918 yılında olmak üzere toplam sekiz deprem olayı tespit edilmiştir. Bunlardan en şiddetlisi ve tahribat gücü en fazla olanı 1902 depremidir. 1902 depremi, şahıslara ait evlerin yanı sıra, kamu kurumlarına ait binalarda da hasara neden oldu. Biyolojik kaynaklı afetleri çekirge istilası ve salgın hastalıklar oluşturmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Çankırı'da çekirge istilaları görülmeye başlanır. Mahalli hükümetin bu afet türüne karşı aldığı birtakım tedbirler sayesinde, çekirgeler tamamen imha edilip, mahsulata zarar vermesi engellenmiştir. Çankırı'da 1820'li yılların başından itibaren görülmeye başlanan çeşitli salgın hastalıkların (çiçek hastalığı, veba, cüzzam ve kolera) yayılmasını engellemek amacıyla farklı tarihlerde hem aşı faaliyetlerinde bulunulmuş, hem de karantina sistemi tatbik edilmiştir. Çankırı'da tespit edilebilen ilk karantina sisteminin, 1848 yılında tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Kuraklığın doğal bir sonucu olarak meydana gelen kıtlık olayının Çankırı Sancağında tespit edilen en erken tarihlisi, 1758 yılına ait olup Karacaviran Kazâsında yaşanmıştır. Bölgede, 19. yüzyıl boyunca sekiz ve 20. yüzyıl başlarında da bir olmak üzere, farklı tarihlerde yaşanmış toplam dokuz kıtlık olayı tespit edilmiştir. Kıtlık olayları kronolojik sıra içerisinde şöyle verilebilir: 1815, 1822, 1840, 1843-1844, 1845, 1873-1874, 1887-1888, 1895 ve 1907'dir. Verilen bu tarihler arasında 1845 ve 1873-1874 yıllarında yaşanan kıtlık olayı oldukça şiddetli geçip, tohum, yemeklik mahsul ve hayvanat eksikliğinden dolayı ahalinin bir kısmı göç etmek zorunda kalır. Çankırı'da meteoroloji kaynaklı diğer afet türleri olan yangın, don ve sel olayları 20. yüzyılın başlarında örnekleri az da olsa meydana gelmiştir.

Çankırı'nın demografik yapısına bakıldığında, tanzimat öncesi dönemde farklı tarihlere ait kayıtlardan Çankırı'nın nüfusuna dair tahmini rakamlar hesaplanmakla birlikte, asıl 1860'lı yılların sonundan itibaren Çankırı'nın nüfus oranlarındaki değişmeler daha düzenli takip edilebilmektedir. Buna göre, Çankırı Sancağının nüfusu 1870'li yılların ortalarına kadar 45.000 civarında iken, 1874 yılından itibaren 51.000'in üzerinde olmuştur. 1890'lı yıllarda, bu sayı 140.000'in, 1907 yılında 150.000'in ve son olarak 1914 yılında ise 160.000'in üzerine çıkmıştır. Nüfus

verilerine göre, Çankırı ve Çerkeş'te Ermeni ve Rum milletleri de yaşamakta olup bu iki unsurun toplam nüfusa oranı hiçbir dönem % 3'ü geçmemiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli nedenlerden dolayı, Osmanlı Devleti'ne göç hareketleri olmuştur. 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Muharebesinden sonra, Besarabya'dan göç eden birçok Kırım muhâciri ile birlikte Nogay Türkleri de çeşitli Osmanlı şehirlerine sığınmışlardır. Yaşanan bu göç hareketinden Çankırı da nasibini alıp, 1860 yılında Nogay Muhâcirlerinden bir kısmının Çankırı'da iskân edilmesine karar verilir. Ancak adı geçen muhacirler bir sene sonra iki nedenden dolayı başka mahallere nakledilirler. Birincisi, bazı Nogay Muhâcirlerinin Çankırı'da uygunsuz hareketlerinden dolayı muhâcirin bulunmayan başka mahallere nakli uygun görülmüştür. İkincisi, Çankırı'nın hem iklimine uyum sağlayamamaları, hem de arazinin darlığından dolayı, Urfa ile Sivas'ın Uzunyayla mevkilerine nakledilmişlerdir.

Rus güçlerine karşı 1864 yılına kadar direnmelerine rağmen, bu tarihte savaşı kaybeden Çerkesler de Çankırı'da iskân edilen bir diğer muhacir grubunu oluşturmaktadır. 1864 yılından itibaren İnebolu ve Kastamonu üzerinden gelen 470 hâne Çerkes Muhacirinin barınma, yiyecek, çift aletleri ve diğer ihtiyaçları temin edildikten sonra, buradaki varlıkları 1887 yılına kadar takip edilebilmektedir. Günümüzde Türkiye'nin birçok şehrinde Çerkes köyleri bulunmasına rağmen, Çankırı ve ilçelerinde tespit edilememesi. Çerkeslerin daha sonra başka bir bölgeye göç ettikleri şeklinde değerlendirilmektedir. Nogay ve Çerkes Muhacirlerinin yanı sıra, hangi tarihte geldikleri bilinmemekle birlikte Rumeli Muhacirlerinin de Çankırı'da iskân edildikleri bilinmektedir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1.1.1. Belgeler

Bâb-ı Âli Evrâk Odası (BEO): 435-32602; 3977-298261; 4569-342624; 1059-79396; 2776-208196; 2754-206530; 2849-213650; 2722-204119; 428-32099; 13-915; 1151-86265; 3797-285096; 147-11010; 721-54073; 1263-94709; 2382-178600; 2401-180022; 2578-193350; 2710-203216; 2779-208410; 3393-254445; 3430-257217; 2656-76; 3530-264677; 3771-282775; 3788-284056; 3977-298261; 4097-307216; 4236-317675; 4289-321602; 4561-342034; 4366-327423; 4491-336778; 4494-336976; 4565-342305; 4635-347584; 3810-285699; 3645-273364; 3645-273364; 2765-207368; 2160-161946; 2428-182075; 2843-213157; 3292-246890; 2786-208935; 27-1979; 180-13487; 192-14354; 659-49412; 695-52125; 2215-166068; 2244-168229; 879-65855; 2049-153624; 2157-161748; 2235-167576; 536-40165; 1401-105016; 1925-144343; 1253-93924; 4366-327386; 4471-335278; 4374-327977; 4470-335242; 4210-315697; 4367-327460; 4367-327465; 3507-262978; 4463-334705; 4348-326069; 4687-351466; 1810-135725; 1863-139724; 1809-135663; 1810-135688; 1835-137551; 1844-138298; 3173-237929; 3137-235224; 3161-237067; 1886-141376; 4534-340040; 1115-83559; 86-6416; 2918-218796; 3880-290954; 4081-306056.

Cevdet Maliye (C. ML): 30-1407; 244-10155; 539-22164; 541-22115; 705-64324; 685-28114.

Cevdet Evkâf (C. EV): 166-8255; 367-18614.

Cevdet Maârif (C. MF): 2-69; 52-2570; 179-8925; 17-841; 129-6425; 185-9217; 43-2126; 35-1711; 116-5762; 131-6519; 42-2064; 30-1454; 52-2574; 8-354; 37-1837; 39-1909; 112-5562; 52-2579; 183-9111; 157-7837.

Cevdet Dâhiliye (C. DH): 222-11095; 255-12748; 20-982; 151-7517; 199-9921; 280-13983.

Cevdet Adliye (C. ADL): 57-3483.

Cevdet Nafia (C. NF): 4-171.

Cevdet İktisat (C. İKTS): 38-1880.

Cevdet Sıhhiyye (C. SH): 24-1154; 11-543.

Cevdet Tımar (C. TZ): 33-1632.

Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH. MKT): 58-18; 1552-67; 888-52; 2425-131; 2545-38; 2595-9; 1058-2; 142-20; 2600-111; 966-70; 1-58; 793-18; 1958-76; 1509-90; 1507-23; 1309-65; 1393-52; 1443-77; 1449-20; 1545-87; 1976-53; 2060-20; 268-39; 2275-68; 2385-3; 840-28; 1296-70; 2783-36; 31-3; 865-117; 579-73; 2813-48; 769-21; 1180-79; 1242-35; 2800-6; 2235-157; 1456-120; 254-42; 182-42; 586-8; 2771-95; 2802-23; 2189-99; 1528-15; 1075-38; 1236-61; 2415-20; 1639-20; 1626-22; 1657-28; 1662-29; 121-33; 347-39; 121-33; 15-34; 1967-70; 1969-105; 2009-82; 2051-97; 2281-137; 2348-86; 1215-77; 564-7; 2614-81; 2801-10; 1106-77; 1967-123; 1607-55; 1433-98; 548-24; 2243-90; 2544-109; 851-14; 1196-39; 256-76; 1678-10; 810-29; 1982-23; 183-12; 266-68; 190-63; 290-64; 1410-112; 1684-48; 2349-10; 793-16; 1251-90; 249-29; 265-72; 2154-25; 458-11; 2876-39; 208-66; 278-64; 421-43; 2266-114; 2348-39; 549-19; 1940-80; 2023-105; 2202-105; 516-46; 2593-121; 515-31; 477-38; 1968-12; 298-31; 1312-75; 795-65; 1206-81; 467-144; 2050-109; 1310-28; 2090-31; 1209-5; 1373-22; 1388-7; 1641-63; 2548-121; 606-49; 555-82; 595-31; 602-46; 544-11; 2241-95; 2552-63; 2261-70; 2269-26; 2598-51; 2598-52; 499-11; 454-35; 2598-121; 2599-29; 1338-25; 1837-107; 249-25; 442-40; 2126-23; 2234-15; 2275-149; 2373-35; 742-10; 1763-114; 235-33; 247-25; 270-22; 317-52; 1429-98; 1432-118; 1442-37; 1433-90; 1466-81; 1591-29; 1454-106; 1459-16; 1437-12; 1488-101; 1483-110; 1603-36; 1457-48; 1440-114; 2784-91; 2758-25; 2826-23; 1362-111; 1467-713; 1420-80; 1447-92; 1412-1; 31-3; 1527-26.

Dâhiliye Mebâni-i Emîriyye ve Hapishâneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS): 45-24; 37-19; 143-22; 146-64; 3-51; 58-42; 114-2; 58-53; 113-38; 39-10; 22-29; 11-36; 16-28; 15-66; 101-8; 8-71; 148-78; 148-79; 148-85; 148-92; 106-16; 104-32; 155-14; 156-33; 158-57; 161-38; 162-54; 148-34; 88-23; 68-13; 84-1; 109-50; 5-10; 44-45;

45-36; 92-10; 28-11; 141-12; 155-97; 49-27; 158-23; 158-10; 101-2; 160-47; 48-27; 5-11.

Dâhiliye Mebâni-i Emîriyye ve Hapishâneler Müdüriyet Müteferrik Evrâk (DH. MB. HPS. M..): 10-25; 9-5; 22-29; 20-68; 29-7; 32-51; 28-11; 33-115; 35-93.

Dâhiliye İdâre (DH. İD): 76-1; 471-1; 471-48; 53-33; 161-41; 85-31.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR): 287-17; 297-17; 215-50; 142-27; 44-106; 44-134; 553-41; 510-100; 280-67; 594-35; 91-53; 595-101; 91-257; 156-39; 717-47.

Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiyye İdâresi (DH. MUİ): 562-27; 116-26; 292-10; 95-13; 82-63.

Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Kısmı (DH. MTV): 18-85; 522-3; 41-8.

Dâhiliye Hukuk Kısmı (DH. H): 43-47.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Kalem-i Husûsi (DH. EUM. KLH): 3-8.

Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü (DH. UMVM): 23-27; 67-5; 45-46; 126-18.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Emniyet Şubesi (DH. EUM. EMN): 104-55.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Tatbikat-ı Adliye Kalemi (DH. EUM. ADL): 9-11.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 2. Şube (DH. EUM. 2. Şb): 7-19.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Asayiş Kalemi (DH. EUM. AYŞ): 24-2.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 6. Şube (DH. EUM. 6. Şb): 53-21.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Evrâk Odası Kalemi (DH. EUM. VRK): 11-80.

Dâhiliye İrâde-i Umûmiyye (DH. İ. UM): 452-22; 117-58; 1903-1002.

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat Komisyonu Islahat (DH. TMIK. S..): 65-34; 17-47; 25-23; 27-20; 31-1; 39-3; 37-37; 71-32; 39-57; 52-31; 37-64; 72-6; 50-33; 71-15; 38-65; 40-36; 53-62; 38-4; 38-24.

Harita (HRT. h): 586-1.

Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi (HR. MKT): 270-9.

Hatt-ı Hümâyûn (HAT): 1233-48013.

İrâde Husûsi (İ. HUS): 89-53; 95-33.

İrâde Meclis-i vâlâ (İ. MVL): 127-3282; 341-14724; 273-10580; 230-7969; 402-17473; 306-12598; 438-19409; 554-24858; 468-21235; 117-2885; 480-21746; 552-24782; 229-7910; 422-18510; 104-2286; 469-21244; 409-17808; 442-19682; 534-23969; 432-19022; 250-9186.

İrâde-i Dâhiliye (İ. DH): 1385-19; 1043-81988; 1275-100306; 1301-45; 894-71116; 1352-5; 717-50115; 717-50217; 528-36553; 627-43644; 692-48365; 757-61753; 840-67554; 953-75354; 1085-85103; 1329-45; 1503-10; 1508-52; 1515-64; 1304-30; 966-76398; 1445-29; 1464-41; 1283-100985; 826-66585; 1417-13; 1408-14; 1412-41; 202-11607; 621-43172; 624-43404; 163-8512; 704-49252; 490-33209.

İrâde Maârif (İ. MF): 9-31; 3-24.

İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD): 10-490; 87-5198; 43-2283.

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ. MMS): 48-2085; 24-1021; 8-321; 35-1424.

İrâde Posta ve Telgraf (İ. PT): 15-34.

Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT): 137-73; 4-79; 1167-45; 723-49; 539-29; 512-31; 729-71; 745-20; 104-31; 166-9; 112-86; 365-3; 682-67; 474-6; 587-52; 191-3; 807-62; 925-32; 805-6; 152-111; 275-62; 153-11; 226-57; 256-62; 272-11; 275-62; 365-3; 137-122; 196-124; 146-29; 1162-39; 13-75; 14-70; 23-19; 54-61; 91-13; 91-73; 114-21; 133-100; 159-152; 26-12; 47-104; 49-27; 54-134; 57-191; 91-88; 76-93; 142-110; 1134-49; 371-42; 189-152; 166-33; 177-108; 177-69; 144-65; 184-142; 159-167; 182-71; 183-77; 219-5; 507-6; 446-62; 268-12; 587-53; 730-58; 767-55; 944-90; 157-117; 157-99; 513-13; 755-37; 943-13; 837-30,; 1036-22; 167-49; 167-88; 167-99; 188-11; 825-81; 156-37; 158-103; 160-90; 299-66; 167-134; 181-128; 184-15; 184-42; 205-19; 184-134; 197-117; 187-183; 205-30; 217-31; 299-1;

375-47; 1185-53; 226-61; 263-16; 346-14; 387-22; 384-22; 423-18; 451-34; 515-49; 507-50; 534-65; 623-53; 638-23; 543-24; 662-47; 681-3; 708-45; 653-29; 721-41; 732-47; 736-15; 737-48; 747-52; 775-12; 782-53; 759-54; 782-56; 790-12; 901-69; 791-58; 870-62; 1066-76; 1129-4; 792-34; 863-42; 949-51; 966-35; 1092-13; 1103-82; 1104-49; 1118- 27; 1107-65; 1129-47; 1180-79; 1185-46; 1185-87; 189-152; 178-11; 257-20; 293-57; 446-62; 726-49; 854-5; 217-31; 960-29; 365-21; 206-43; 213-16; 456-44; 513-56; 188-11; 587-45; 205-19; 723-49; 820-10; 376-18; 534-10; 1164-37; 1225-40; 1224-15.

Meclis-i Vâlâ (MVL): 634-4; 637-3; 704-1; 713-1; 282-4; 282-31; 297-50; 571-34; 579-81; 398-87; 399-76; 719-82; 732-43; 735-79; 738-15; 691-12; 705-78; 681-89; 713-56; 744-40; 1055-15; 596-57; 569-30; 641-92; 464-92; 468-37; 572-27; 586-7; 711-80; 713-78; 743-3; 708-2; 630-68; 300-54; 717-27; 296-49; 609-4; 630-66; 627-73; 569-69; 629-59; 317-46; 641-92; 38-52; 298-34; 326-72; 409-72; 641-28; 702-40; 706-54; 603-73; 248-82; 736-11; 1055-10; 681-51; 735-91; 687-75; 713-1; 301-72; 418-9; 573-42; 172-74; 606-36; 14-47; 663-75; 313-3; 577-46; 631-67; 626-53; 667-73; 683-84; 541-19; 505-83; 505-72; 301-72; 635-33; 649-9; 578-10; 301-72; 319-81; 573-19; 649-76; 667-73; 245-18; 223-38; 667-82; 548-67; 611-78; 694-11; 455-36; 711-44; 513-163; 179-55; 643-77; 687-55; 424-39; 675-68; 743-71; 8-32; 11-6; 701-10; 722-71; 694-65; 707-19; 707-29; 719-15; 711-41; 719-37; 720-36.

Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye (MF. İBT): 45-23; 52-80; 29-77; 12-71; 5-22; 16-10; 149-16.

Maliye Nezâreti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM): 161-49; 226-72; 242-66; 193-52; 296-7; 306-14; 346-77; 385-21; 677-32; 677-37; 841-30; 988-7; 1035-1; 1248-15; 1147-5; 1146-7; 1242-15.

Meclis-i Vükela (MV): 196-132; 198-94; 198-143; 198-144; 208-20; 208-26; 781-67; 21-80; 23-30; 22-15; 25-34.

Sadâret Mektubi (A.) MKT): 21-3; 101-6; 148-31; 56-53; 21-3; 106-45; 125-48; 111-88; 153-64; 220-57; 152-40; 27-17; 70-58; 144-90; 57-57; 101-90; 99-61; 138-28.

Sadâret Divân Kalemi (A.) DVN): 170-51; 179-2; 85-92; 179-2; 125-10; 108-633; 136-100; 54-18; 9-97; 25-99; 62-36; 22-60; 8-10; 51-81; 97-37; 31-81; 19-13.

Sadâret Mektubi Kalemi Meclis-i vâlâ (A.) MKT. MVL): 82-68; 75-96; 104-18; 10-71; 70-74; 75-96; 144-31; 110-54; 126-74; 50-88; 111-14; 128-83; 144-31; 41-11; 117-29; 144-64; 145-40.

Sadâret Mektubi Kalemi Umûm Vilâyet Yazışmaları (A.) MKT. UM): 147-391; 183-91; 188-35; 180-562; 221-28; 573-17; 127-89; 381-85; 277-25; 13-71; 494-86; 21-73; 514-35; 572-80; 457-56; 561-75; 332-47; 436-90; 221-54; 224-8; 225-11; 285-58; 555-90; 24-88; 321-89; 72-99; 268-62; 187-57; 148-26; 1359-22; 1326-5; 440-80.

Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi (A.) MKT. MHM): 415-94; 420-13; 450-87; 426-30; 417-16; 421-47; 323-84; 221-73; 306-82; 241-12; 310-10; 466-67; 386-11; 241-12; 363-22; 410-59; 713-22; 552-26; 495-7; 203-30; 237-18; 228-40; 230-35; 232-32; 311-74; 315-91; 309-44; 342-32; 330-26; 334-33; 336-27.

Sadâret Teşrifat Kalemi Evrâkı (A.) TŞF): 5-90; 19-65; 8-71; 16-10; 21-71.

Sadâret Mektubi Kalemi Deavi Evrâkı (A.) MKT. DV): 54-72; 88-96; 223-10.

Sadâret Mektubi Kalemi Nezâret ve Devâir Kalemi (A.) MKT. NZD): 84-3; 116-99; 90-56; 90-90; 135-80; 12-19; 42-56; 50-50; 280-79; 301-97; 328-44; 356-8.

Sadâret Divan Kalemi Mühimme Evrâkı (A.) DVN. MHM): 22-93.

Ali Emiri Üçüncü Ahmet Evrâkı (AE. SAMD. III): 11-963.

Ali Emiri Üçüncü Mustafa Evrâkı (AE. SMST. III): 2-64; 47-6734; 50-3654.

Ali Emiri Dördüncü Mehmet Evrâkı (AE. SMMD. IV): 5-530.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 1643-15; 1643-16; 2389-38; 1638-9; 424-26; 2911-11; 1361-26; 1683-29; 1642-40; 1652-9; 1643-1; 243-40; 173-52; 194-98; 1668-22; 177-51; 1005-16; 1638-12; 933-98; 904-72; 1054, 41; 2671-6; 213-56; 214-23; 1661-11; 1645-22; 1658-3; 1658-26; 1140-8; 2862-35; 2882-31; 2393-32; 1643-20; 2887-13;

2886-50; 1693-22; 2696-26; 570-51; 1041-105; 1069-36; 1245-18; 3214-49; 1209-19; 2656-14; 2884-59; 1642-31; 1642-15; 1683-12; 1638-14; 1341-38.

Yıldız Mütenevvia Marûzat (Y. MTV): 71-74; 27-94.

Yıldız Sadâret Husûsi Marûzat (Y. A. HUS): 496-84; 304-91; 355-92; 325-68; 300-59.

Yıldız Perakende Sadâret Marûzatı (Y. PRK. A): 1-9.

Yıldız Esas Evrâkı (Y. EE): 104-64.

Yıldız Perakende Umûm Vilâyetler Tahriratı (Y. PRK. UM): 25-68; 25-36; 47-113.

Yıldız Perakende Dâhiliye Nezâreti Marûzatı (Y. PRK. DH): 1-69; 9-63.

1.1.2. Defterler

Bâb-ı Âli Evrâk Odası Ayniyyat Defterleri (BEO. AYN. d.): 955, 957, 958, 959, 960.

Bâb-ı Âli Evrâk Odası Vilâyet Gelen Giden Defterleri (BEO. VGG. d.): 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 931, 932.

Çankırı Şeriye Sicilleri (ÇŞS): 8, 12, 20, 57, 64, 68, 72, 75, 76.

Çankırı Temettuat Defteri.

Sadâret Defterleri (A.) d.): 849, 856, 865, 967.

Mâliye Masârıfât Defterleri (ML. MSF. d.): 18048.

Mâliye Vâridât Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT. d.): 666.

Mâliye Vâridât Defterleri (ML. VRD. d.): 3690.

1.2. Dr. Rıfkı Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi (ÇAMA)

1.2.1. Belgeler

5-244; 6-258; 6-262; 6-298; 7-314; 11-660; 12-587; 13-631; 13-650; 14-674; 15-704; 48-2356; 53-2625; 53-2635; 78-3879; 78-3881; 81-4001; 81-4004; 81-4027; 84-4159; 84-4160; 115-5730.

1.2.2. Defterler

Defter No: 129, 141.

1.3. Meşihat Arşivi

İstanbul Müftülüğü Dâire-i Meşihat-ı İslâmiyye Sicil Kayıtları (İST. MFT. MŞH. SAİD): 178-5-6-2521A; 178-10-4-2523A; 178-6-10-2521B; 186-6-5-2671B; 247-25-3-5400; 182-1-11-2597.

1.4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA, 591-18-24.

1.5. Çankırı Tapu Müdürlüğü Arşivi

Pafta No: 124/8.

1.6. İsmet İnönü Ortaokulu Arşivi

1.7. Süreli Yayınlar

1.7.1. Salnâmeler

1.7.1.1. Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 1, Sene 1286, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 2, Sene 1287, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 3, Sene 1288, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 4, Sene 1289, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 5, Sene 1290, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 6, Sene 1291, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 7, Sene 1292, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 8, Sene 1293, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 9, Sene 1294, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 10, Sene 1295, Kastamonu Vilâyet Matbaas.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 11, Sene 1296, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 12, Sene 1297, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 13, Sene 1298, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 14, Sene 1299, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 15, Sene 1306, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 16, Sene 1310, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 17, Sene 1311, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 18, Sene 1312, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 19, Sene 1314, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 20, Sene 1317, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu, Def'a 21, Sene 1321, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

1.7.1.2. Ankara Vilâyet Salnâmeleri

Salnâme-i Vilâyet-i Ankara, Sene 1308-1309, Ankara Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Ankara, Def'a 12, Sene 1311, Ankara Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Ankara, Def'a 13, Sene 1318, Ankara Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Ankara, Def'a 14, Sene 1320, Ankara Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Ankara, Def'a 15, Sene 1325, Ankara Vilâyet Matbaası.

1.7.1.3. Osmanlı Devlet Salnâmeleri

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1263, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1264.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1265.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1266.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1267.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1268.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1269.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1270.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1271.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 10, Sene 1272, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 11, Sene 1273, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1275, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 14, Sene 1276, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 15, Sene 1277, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1278, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 17, Sene 1279, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Sene 1280.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 19, Sene 1281, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 20, Sene 1282, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 21, Sene 1283, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 22, Sene 1284, Tabhâne-i Âmire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Def'a 23, Sene 1285, Tabhâne-i Âmire.

1.7.1.4. Maârif Nezâreti Salnâmeleri

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 1, Sene 1316, Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 3, Sene 1318, Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 4, Sene 1319, Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 6, Sene 1321, Matbaa-i Âmire.

1.7.2. Düstûr

Düstûr: 1. Tertip, c. 1, 2, 3, 4, 5, 6.

Düstûr: 2. Tertip, c. 1, 2, 3, 5.

1.7.3. Gazete ve Mecmûalar

Servet-i Fünûn: S. 229, 283, 284. 451.

Kastamonu Vilâyet Gazetesi: S. 780, 783, 790, 791, 792, 929.

Sabah Gazetesi: S. 4436, 4450.

Mürüvvet Gazetesi: S. 29.

Ruznâme-i Ceride-i Havâdis: S. 231.

Umûr-ı Nafia ve Zirâat Mecmûası: S. 271.

Ticaret ve Zirâat Nezâreti Mecmûası: c. 20, 23, 24, 25, 41, 42, 43, 64, 66.

Maârif-i Umûmiye İhsâiyat Mecmûası, Matbaa-ı Âmire 1336.

Haşerât-ı Ziraiyye Mecmûası.

8. Seyahatnâme-Hatırat

AİNSWORTH William Francis, *Travels and researches Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, c: 1, 2, London 1842.

CUİNET Vital, La Turquie D'asie Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de L'Asie Mineure, c: 4, Paris 1894.

FLOTTWELL Eduard, *Aus dem Stromgebiet des Qyzyl-Yrmaq (Halys)*, Petermann's Mitteilungen Ergh, Nr. 114, Gotha, 1895.

TEXİER Charles, *Asie Mineure (Geographique, Historique et Archeologique)*, Paris 1862, 757 s.

TEXİER Charles, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)*, c: 3, (Çev: Ali Suat), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınevi, Ankara 2002, 502 s.

9. Kaynak Eserler

Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Çev: Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, 615 s.

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyyenin Tarih ve Coğrafya Lûgatı*, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1313.

Ahmet Talat, *Çankırılı Şairler*, c. I, Çankırı Matbaası, Çankırı 1930.

Bir Tarihçe ile Meclis-i Azâ-yı Kirâmının Tasvirlerini Muhtevi Albüm, Yenigün Matbaası, Ankara.

Çankırı Merkez Tabibi Doktor Raif, *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimâi Coğrafyası Kankırı Vilâyeti,* Hilal Matbaası, İstanbul 1926.

DURAN Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-yı İktisadisi*, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1331.

Dâhiliye Nezâreti, *Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti, Vilâyât Yolları Haritası*, Hilal Matbaası, İstanbul 1913.

Hacışeyh oğlu Kemal, *Çankırı Tarihi*, Çankırı 1930.

Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ Ii-Kâtip Çelebi*, c: 1, (Haz. Fikret Sarıcaoğlu), TTK Yayınları, Ankara 2009.

Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi*, c: 1, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, c: I, (Çev: Vahid Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Mahmut Cevat, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraâtı*, (Haz. Mehmet Ali ibn Kemal), Matbaa-i Âmire, 1338.

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, c: 12, 13, 14, (Çev: Adnan Pekman), Kanaat Yayınları, İstanbul 2000, 384 s.

Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, c: 1, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.

----------, "İskilip", *Kamûsü'l-A'lâm*, c: 2, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.

----------, "Çerkeş", *Kamûsü'l-A'lâm*, c: 3, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.

----------, "Tosya" *Kamûsü'l-A'lâm*, c: 4, Mihran Matbaası, İstanbul 1311.

----------, "Çankırı, Kalecik, Karacaviran, Koçhisar, Keskin" *Kamûsü'l-A'lâm*, c: 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.

10. Yayımlanmış Belgeler

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Çankırı*, 1. Baskı, Yüksel Arslan-Cevat Ekici (Ed.), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2009.

11. Araştırma Eserler

11.1. Tezler

AKTÜRK Sıraç, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin Sancağında Eğitim*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Erzurum 2015, 211 s.

ALTUN Esin, *Doğu Anadolu Bölgesine İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Erzurum 2011, 80 s.

ADAK Ufuk, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilâyeti'ndeki Hapishâneler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, İzmir 2006, 285 s.

BİNGÖL Cemil, *Çankırı'nın İdari, Nüfus ve Sosyal Yapısı (1839-1903)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, 137 s.

BATIR Betül, *İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, 392 s.

BOZ Erdoğan, *Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Ankara 2010, 102 s.

CENGİZ Özlem, *133 Numaralı Çankırı Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi [h. 1252 (1836-1837)]*, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Çankırı 2018, 414 s.

ÇİÇEN Ahmet, *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Afyonkarahisar 2010, 175 s.

ÇAKIR Yunus Emre, *Tarih Kaynağı Olarak Jurnal Defteri ve Çankırı Jurnal Defterlerinin Değerlendirilmesi*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Çankırı 2017, 142 s.

ÇİFTÇİOĞLU Ferdi, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar,* Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Manisa 2014, 104 s.

DEMİREL Derya, *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdâdiler*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Samsun 2007, 139 s.

DOLAY Agah, *20. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlnmamış Doktora Tezi, Çankırı 2019, 286 s.

DIVRAK Uysal, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazâsı,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, 227 s.

EFE Aydın, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, 301 s.

ESER Mehmet, *Uzunyayla Bölgesinde Yaşayan Çerkes Köylerinde Sosyo Kültürel Değişme*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Sivas 1993.

KAÇAR Mustafa, *Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, İstanbul 1986,135 s.

KARACA Murat, *Türkiye'de Panayır Kültürü ve Çankırı Panayırları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, 381 s.

KARDAŞ Tuğba, *XIX. Yüzyılda Kafkasya'da Salgın Hastalıklar ve Karantina Önlemleri (1800-1900)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, İzmir 2010, 104 s.

ÖZGER Yunus, *XIX. Yüzyılda Bayburt (1830–1900)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, 441 s.

PARMAKSIZ Esma**, I***I. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, 448 s.

TARHAN Murat, *Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Bolu 2012, 164 s.

TAŞKIN Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, 186 s.

TEKDEMİR Aziz, *Ticaret Nezâreti (1839-1876)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, 339 s.

TENGER Süleyman, *Rüştiye Mekteplernin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Ankara 2005, 195 s.

TAŞER Seyit, *Tanzimat'tan C umhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010, 516 s.

TOZLU Selahattin, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, 300 s.

UĞUZ Sacit, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Tarsus*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, 430 s.

YILDIRIM Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlnmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, 330 s.

11.2. Kitaplar

AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000-M.S.2012),* Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012.

AKYILDIZ Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

ALKAN Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, c. 6, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2000.

ADIVAR Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

AYHAN Bahattin, *Çankırı Gezi Rehberi*, ÇANFED Yayınları, İstanbul 2009.

---------, Çankırı (tarih, kültür, turizm yazı dizisi-1), 2. Baskı, ÇANFED Yayınları, İstanbul Mayıs 2008.

---------, *Çankırı ve İlçeleri*, Ankara 1988.

AKYOL İbrahim (Ed.), *Hilafetnâme-i Osmâni ve İttihatnâme-i İslâmi*, 1. Baskı, Akademisyen Yayınevi, Ankara Haziran 2020.

BAYKARA Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, 2. Baskı, Anadolu'nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.

BAYHAN Ahmet Ali, Fikri Salman ve Adem Çelik, *Tarihi ve Kültürel Değerleriyle Yapraklı*, Yapraklı Belediyesi Yayınları, Çankırı 2009.

BALTACI Cahid, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.

BOZKURT Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

BAŞER Tayip, *Dünkü ve Bugünkü Çankırı*, İstiklal Matbaası, Çankırı 1956.

---------, *Çankırı Karatekin Uluları*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara.

CİHAN Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yayınları, İstanbul 2007.

ÇADIRCI Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

DAVİSON Roderic H., *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Elektrikli Telgrafın Kurulması": Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, (Çev: Mehmet Moralı), Alkım Yayınevi, İstanbul 2004.

DEMİRBAĞ Uğur, *Çankırı'nın Tarihi ve Kültürel Mirası (XI-XX. Yüzyıl)*, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008.

EFE Aydın, *Çankırı Tarihinin Kaynakları I Çerkeş Temettuat Defteri*, (Ed. Kürşat KURTULGAN), 1. Baskı, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2019.

EFE Aydın -Naim Ürkmez, *Tarsuslu Osmanlılar*, Çizgi Kitabevii Konya, 2016.

ELİBOL Ahmet, *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2005.

ERGİN Osman, *Türkiye Maârif Tarihi*, c: 1, 2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

ERGÜN Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1986.

HINZ Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.

HALAÇOĞLU Yusuf, *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

HALAÇOĞLU Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Gö*çleri, TTK Yayınları, Ankara 2014.

GÜNDÜZ Mustafa (Ed.), *Osmanlı Eğitim Mirası (Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler)*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.

İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

KANKAL Ahmet, *XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2011.

KODAMAN Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* c. 5, TTK Yayınları, Ankara 2007.

----------, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev: Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, 338 s.

KALA Eyüp Sabri, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku (1865-1923)*, Hiper Yayın, İstanbul 2018.

KAÇAR Mustafa, "*Osmanlı Telgraf İşletmesi": Çağını Yakalayan Osmanlı*, (Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), (s. 45-121), IRCICA Yayınları, İstanbul 1995.

KAHYA Esin, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

KOÇER Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),* MEB Yayınları, İstanbul 1970.

MARDİN Ebül'ulâ, *Huzûr Dersleri,* c: 2-3, (Haz. İsmet Sungurbey), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.

MCCARTHY Justin, *Ölüm ve Sürgün (Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı 1821-1922)*, (Çev: Fatma Sarıkaya), TTK Yayınları, Ankara 2012, 402 s.

MUMCU Ahmet-Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1987.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü,* c: 3, MEB Yayınları, İstanbul 1983.

PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2007.

SARIYILDIZ Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

SOMEL Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

SEZEN Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

ŞAHİN Gülay, Resul İbiş, İbrahim Sezen, Emriye Yurt, Atilla Can, Arda Akçel, Sinan Durmuş, *Çankırı Kültür Envanteri*, Çankırı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Çankırı 2014.

ŞEN Ömer, *Osmanlı Panayırları (18. ve 19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.

---------, Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşma Sürecinde Hapishâneler, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

TÜRKOĞLU Ömer, *Çankırı 1891-1892 (Kengırı Belediye Kalemine Mahsûs Yevmiye Defteri 1307)*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2005.

----------, *Sâlnâmelerde Çankırı (Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmelerinde Çankırı (Kengırı) Sancağı (1869-1903)*, Kayıkçı Matbaası, Çankırı 1999.

TORUK Ferruh, *Çankırı İzlenimleri (Seyyahlar ve Araştırmacılar)*, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2008.

ÖZDEMİR Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK Yayınları, Ankara 2010.

ÖZGEN Yüksel, *Arşiv Kataloğu,* c: 1, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2015.

UMAR Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 2. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 1993.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Kitabeler*, Milli Matbaa, İstanbul 1927.

ÜÇOK Ahmet Kemal, *Çankırı Coğrafyası*, Okuyan Adam Yayınları, Ankara 2002.

----------, *Görüp İşittiklerim*, Okuyan Adam Yayınları, Ankara 2002.

ÜÇOK Hacışeyhoğlu Hasan, *Çankırı Tarih ve Halkiyatı (Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı)*, Okuyan Adam Yayınları, Ankara Ekim 2002.

ÜRKMEZ Naim-Aydın Efe, *Hataylı Osmanlılar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

ÜNAL Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 3. Baskı, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2014.

----------, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013.

Yıldız Hatip, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilâyeti'nde Eğitim*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

YILDIZ Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishânelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

ZENGİN Zeki Salih, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi,* MEB Yayınları, İstanbul 2004.

11.3. Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

AKBULUT Uğur, "Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi", *History Studies, (Ortadoğu Özel Sayısı),* 2010, ss. 1-11.

AKTÜRK Sıraç, "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Midyatlı Memurlar", *Tarih Okulu Dergisi,* S: 35, Ağustos 2018, ss. 726-748.

AKYILDIZ Ali, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", *TDVİA*, c: 27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, ss. 273-274.

AYDIN Mehmet Akif, "Ceza (Osmanlı Ceza Hukuku)", *TDVİA*, c: 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 478-482.

AYHAN Bahattin, "Türklerden Önce Çankırı, Çankırı'nın Genel Tarihçesi", *III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyum: 28-29 Eylül 2005-Çankırı: Bildiriler* (s. 329-338), Kayıkçı Matbaacılık, Çankırı t.y.

ARSLAN Yüksel, "Tıp Tarihi Açısından Vefiyyat Defterlerinin incelenmesi (Çankırı Örneği)", *Arasta Dergisi*, İlkbahar 2014, ss. 25-37.

----------, "XIX. Yüzyılda Çankırı Sosyo-Ekonomik Hayatına Genel Bir Bakış", *IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 13-15 Kasım 2008-Çankırı: Bildiriler* (s. 393-411), İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Çankırı t.y.

----------, "Çankırı Dârüs-Siyâde Zaviyesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 2, 2007, ss. 43-49.

AYDIN Erdem, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM Dergisi*, S: 15, 2004, ss. 185-207.

ALTINTAŞ Ayten, "Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması Tıbhâne-i Âmire", *Osmanlı*, c: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 528-542.

ARSLANBOĞA Kadir, "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Bir Fuar: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı'nın 1769 ile 1818 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c: 8, S: 36, Şubat 2015, ss. 774-786.

BALCI Ercüment, "Osmanlı Panayırları İçin Bir Envanter Denemesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S: 174, Mayıs-Haziran 2008, ss. 137-170.

BOZER Rüstem-Alptekin Yavaş, "Çankırı-Çerkeş IV. Murâd (Murâdiye) Cami' ve Osmanlı Dönemindeki Yenileme Projesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 2, Ağustos 2007, ss. 9-17.

BOZKURT Nebi, “Medrese”, *TDVİA*, c: 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, ss. 323-327.

----------, “Dârülhadis”, *TDVİA*, c: 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 527-529.

----------, “Mektep”, *TDVİA*, c: 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, ss. 5-6.

BALTACI Cahid, “Mektep (Osmanlılar’da Mektep)”, *TDVİA*, c: 29, TDV Yayınları, İstanbul 2004, ss. 6-7.

BUYRUKÇU Ramazan, “Selim Sabit Efendi’nin Rehnüma-i Muallimin’ine Pedogojik Bir Yaklaşım”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c: 4, S: 12, Ocak-Nisan 2002, ss. 7-30.

BARDAKOĞLU Ali, “Hapis”, *TDVİA*, c: 16, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 54-64.

BEYOĞLU Süleyman, “Arşiv Belgelerine Göre Çankırı Hapishânesi (1904-1914), *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, c: 2, S: 2, Ağustos 2007, ss. 31-35.

BİLBAŞAR Serpil, “Hapis Cezasının Örgütsel ve Hukuksal Gelişimi”, *Birikim Dergisi*, S: 136, Ağustos 2000, ss. 44-48.

ÇADIRCI Musa, “Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c: 15, S: 26, 1991, ss. 153-166.

----------, “Türkiye’de Kazâ Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten*, c: 53, S: 206, Nisan 1989, ss. 237-257.

ÇEŞME Volkan, “Osmanlı’da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı ”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, c: 15, S: 2, 2014, ss. 39-80.

ÇAĞ Galip, “19. Yüzyılda Çerkes ve Nogay Göçmenlerin Anadolu’da İskânı ve Çankırı Örneği”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, c: 3, S: 2, 2013, ss. 132-142.

ÇAVUŞ Remzi, "Osmanlı Devleti'nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, c: 18, S: 2, 2017 ss. 59-76.

DURMAZ Uğur, "Türkiye'de Etimolojik Anlamını Koruyan İki Panayır: Bozcaada Aya Paraskevi ve Gökçeada Meryem Ana Panayırı", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, c: 10, S: 20 Aralık 2017, ss. 277-290.

DREW-BEAR Thomas, "Antik Dönemde Çankırı", *IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 13-15 Kasım 2008-Çankırı: Bildiriler* (s. 61-68), İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Çankırı t.y.

DUYMAZ A. Şevki, "Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim Alanında Bir Örnek: Çankırı İdâdisi", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 21-23 Ekim 2010-Çankırı: Bildiriler* (s. 247-265), Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı t.y.

DEMİRTAŞ Zülfü, "Osmanlıda Sıbyân Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c: 17, S: 1, 2007, ss. 173-183.

DEMİRTAŞ Hasan, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, S: 37, 2012, ss. 47-92.

DEMİREL Muammer, "XIX. Yüzyılda Çankırı (Kengiri)'de İdari Yapı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 4, Kasım 2009, ss. 9-14.

----------, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri", *Türkler*, c: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 64-93.

----------, " Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükafat", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, c: 2, S: 1, 2013, ss. 62-75.

DAVİSON Roderic H., "Osmanlı İmparatorluğu'na Elektrikli Telgrafın Girişi" (Çev: Durdu Mehmet Burak), *OTAM Dergisi*, S: 14, Ankara 2003, ss. 347-386.

DEMİR Alpaslan, "Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (ERDEM)*, c:, S: Aralık 2017, ss. 78-92.

EFE Aydın, "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Kalecikli Memurlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S: 25, Mart 2016, ss. 79-100.

EFE Aydın, "Osmanlı'nın Son, Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Çankırı Müftüsü: Mehmet Ataullah Efendi 29 Nisan 1873-18 Mayıs 1932", *Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyumu: 12-14 Mayıs 2017-Çankırı: Bildiriler* (s.421-433), Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı 2017.

EKEN Galip, "19. Yüzyılda Çankırı'da Eğitim Öğretim Üzerine", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 21-23 Ekim 2010-Çankırı: Bildiriler* (s.111-121), Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı t.y.

EYİCE Semavi, "İstanbul'da İlk Telgrafhâne-i Âmire'nin Projesi", *Tarih Dergisi*, S: 34, 1984, ss. 61-72.

ERLER Mehmet Yavuz, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", *Türkler*, c: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 1384-1400.

ELİBOL Numan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, c: 12, S: 2, ss. 135-160.

HIZLI Mefail, "Kuruluştan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c: 2, S: 2, 1987, ss. 273-281.

HALAÇOĞLU Ahmet, "1897'den 1918'e Çankırı Depremleri", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 21-23 Ekim 2010-Çankırı: Bildiriler* (s. 211-227), Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı t.y.

GÖNÜLLÜ Ali Rıza, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishânesi (1867-1920)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 29, 2011, ss. 349-392.

----------, "Antalya'da İskan Edilen Muhâcirler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 26, 2009, ss. 293-325.

GELİŞLİ Yücel, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyân Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, c: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 45-63.

GÜNDOĞDU, Abdullah, "Danişmentli Çağında Çankırı", *III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 28-29 Eylül 2005-Çankırı: Bildiriler* (s. 217-226), Çankırı t.y.

GÖÇER Lütfi, "XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İstanbul Üniveritesi İktisat Fakültesi Mecmûası*, c: 23 S: 1-2, 1963, ss. 97-144.

GÜL Abdülkadir, "Osmanlı Devletinde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilâyeti Örneği: 1892-1893 ve 1905-1908 Yılları)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c: 2, S: 9, Sonbahar 2009, ss. 144-158.

GENCER Ali İhsan, "İstanbul Tersânesinde Açılan İlk Tıb Mektebi", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, S: 31, İstanbul Mart 1977, ss. 140-160.

GÖYÜNÇ Nejat, "Hâne", *TDVİA*, c: 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, ss. 552-553.

IŞIK Adem, "Gangra Tarihi", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 21-23 Ekim 2010-Çankırı: Bildiriler* (s. 25-29), Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı t.y.

KILIÇ Rüya, "Türkiye'de Frengi'nin Tarihi", *Kebikeç Dergisi*, S. 38, 2014, ss. 291-305.

KANKAL Ahmet, "1650-1740 Yılları Arasında Çankırı'daki Esnafa ve Ticarete Genel Bakış (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 2, Ağustos 2007, ss. 17-29.

----------, "Kırıkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân", OTAM Dergisi, S: 9, 1999, ss. 225-239.

KÜPELİ Özer, "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair", *Osmanlı*, c: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 490-497.

KARA Mustafa, İsmail Karadeniz, H. Halit Atlı, "Dr. Rıfkı Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 8, Aralık 2011.

KAZICI Ziya, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler", *Osmanl*ı, c: 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 161-167.

MORDTMANN J. H., "Çankırı", *İA*, c: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 357-359.

RECEP Fuat, "Osmanlı Tahriri ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı'nın Merkezine (Nefs) Ait Mahalle İsimleri", *Çankırı Araştırmaları Dergisi,* S: 2, Ağustos 2007, ss. 113-118.

----------, "Çankırı Kaya Tuzunun İnebolu İskelesine Nakli İçin Yol Yapımı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S: 3, Kasım 2008, s. 23-30.

SARIYILDIZ Gülden, "Karantina", *TDVİA*, c: 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, ss. 463-465.

SARAÇ Hüseyin, "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslim Devlet Adamları (1839-1883)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c: 15, S: 59, Güz 2018, ss. 232-260.

ŞEN Mehmet Emin, "Belgeler Işığında Çankırı Kaya Tuzu Ocakları", *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 21-23 Ekim 2010-Çankırı: Bildiriler* (s.), Yenigün Ofset Matbaacılık, Çankırı t.y.

ŞAHİN İlhan, "Nâhiye", TDVİA, c: 32, TDV Yayınları, İstanbul 2004, ss. 306-308.

----------, "Çankırı", *TDVİA*, c: 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 216-218.

ŞAHİN Kâmil, "Emeviler Döneminden (714-715) Anadolu Selçukluları Dönemine Kadar Çankırı'nın Rolü", *III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu: 28-29 Eylül 2005-Çankırı: Bildiriler* (s. 323-328), Çankırı t.y.

ŞAHİN Cemile, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c: 5, S: 8, 2016, ss. 2782-2816.

TURAN Osman, "Kılıç Arslan II", *İA*, c: 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, ss. 688-703.

----------, "Süleyman Şah II", *İA*, c: 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 219-231.

TÜRKOĞLU Ömer, "Tarihi Yapraklı Panayırı Hakkında Bazı Notlar", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, c: 3, S: 3, Kasım 2008, ss. 157-160.

----------, "1902 Çankırı Depremi", *Kebikeç Dergisi*, S: 14, 2002, ss. 173-176.

TOPÇUBAŞI Mine-EYÜPGİLLER K. Kutgün, "19. Yüzyılda Kastamonu Eyâleti'nde Hükümet Daireleri", *İTÜ Dergisi*, c: 9, S: 2, Eylül 2010.

TERZİOĞLU Arslan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitiminin Batılılaşması", *Osmanlı*, c: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 518-527.

TAŞKIN Ünal, "Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c: 1, S: 3, 2008, ss. 343-366.

TAŞDEMİRCİ Ersoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S: 3, 1989, ss. 519-532.

TEKELİ İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *TCTA*, c: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 456-475.

TEKİN Saadet, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishâneleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c: 29, S: 47, ss. 83-102.

----------, "19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu'da Yaşanan Kuraklık Olayları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 33, İlkbahar 2015, ss. 329-341.

TEKİN Saadettin–Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishâne Sorunu", *ÇTTAD Dergisi,* c: 7, S: 16-17, 2008 Bahar/Güz, ss. 187-203.

ORAT Jülide Akyüz, "Hapishâne Islahatı Bağlamında Çerkeş Hapishânesinin Modernleşme Çalışmaları", *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat Dergisi,* c: 17, S: 66, 2011, ss. 81-94.

ÖZCAN Koray, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-1- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c: 6, S: 1, 2006, ss. 205-224.

ÖZCAN Tahsin, "Pazar", *TDVİA*, c: 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 206-208.

ÖZTÜRK Cemil, "İdâdî", *TDVİA*, c: 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, ss. 64-66.

ÜRKMEZ Naim, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kazâ Yönetimi (Belen Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* c: 9, S: 42, Şubat 2016, ss. 815-830.

YİNANÇ Mükrimin Halil, "Danişmentliler", *İA*, c: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss.468-479.

----------, "Bayezid I", *İA*, c: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 369-392.

YARDIM Ali, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, c: 8, Ankara 1999, ss. 163-175.

YOLALICI Mehmet Emin, "19. yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devlet'inde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı,* c: 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 281-296.

YILMAZ Özgür, "Osmanlı Hapishâneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Örneği", *Akademik Bakış Dergisi*, c: 9, S: 17, Kış 2015, ss. 91-111.

YAZICI Nesimi, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM Dergisi,* c: 3, S: 3, Ankara 1992, ss. 333-377.

YAZICI Serkan, “İzmit Sancağı’nda Çekirge Afetleri”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri II*, Pelikan Basım, Kocaeli 2016, ss. 849-859.

12. İnternet Kaynakları

http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0500-cerkeskoyleri.htm

https://www.haritatr.com/akseki-koyu-haritasi-m2e36

http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=158976

http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=152886

http://www.cankiri.bel.tr/sayfa-16/cografi-yapi.php

http://www.karatekin.com.tr/arsivler/6621

https://www.yoreler.net/k/8496-ilgaz-kuscayiri

httphdl.loc.govloc.pnpcph.3b28147

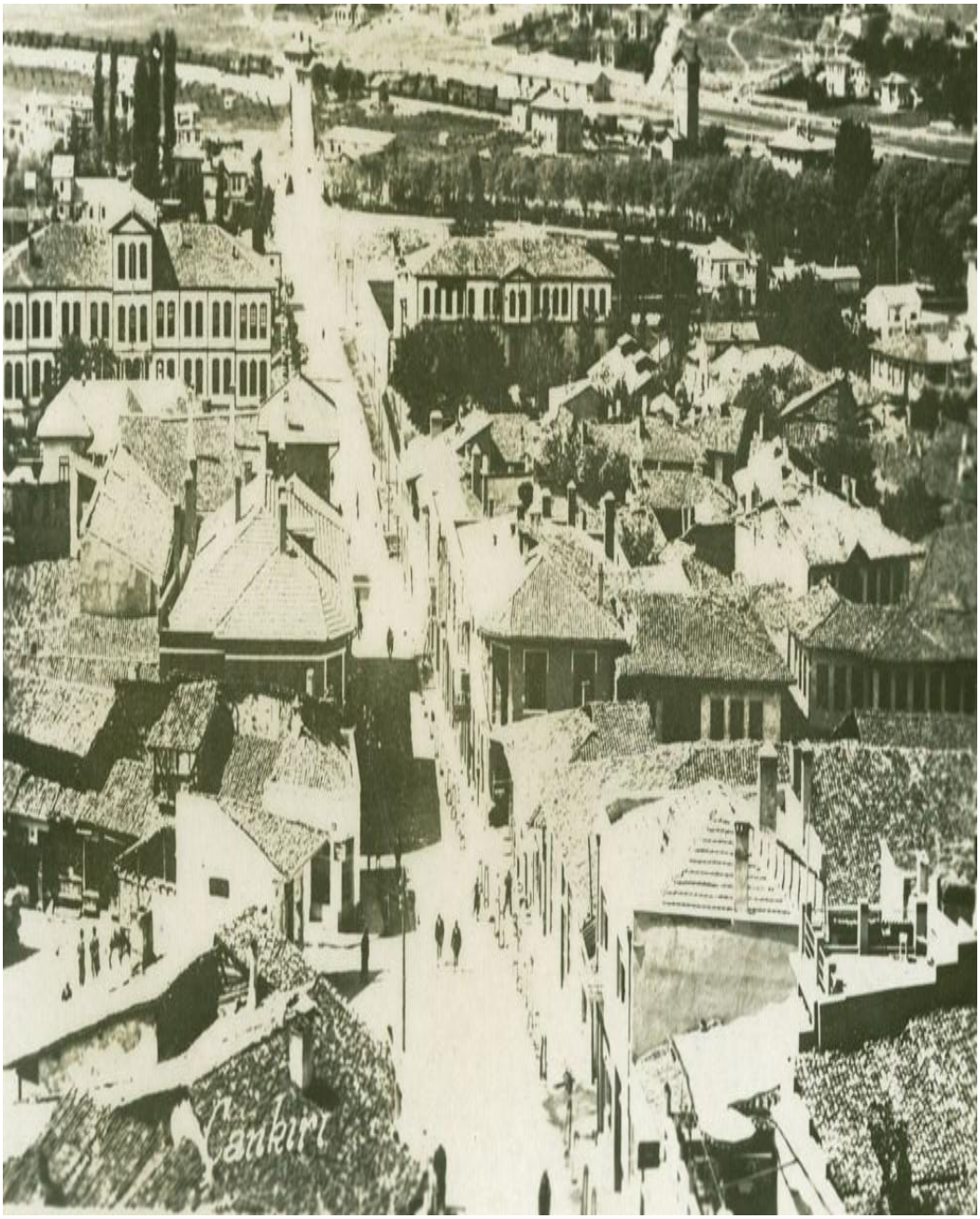
http://www.atkaracalar.gov.tr/

http://www.cankirimuzesi.gov.tr

http://www.koylerim.com

EKLER

EK-3.1: 1932 yılında[2338] Çankırı merkez kazâ[2339]

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi, Kartpostallar, KRT. 011273.

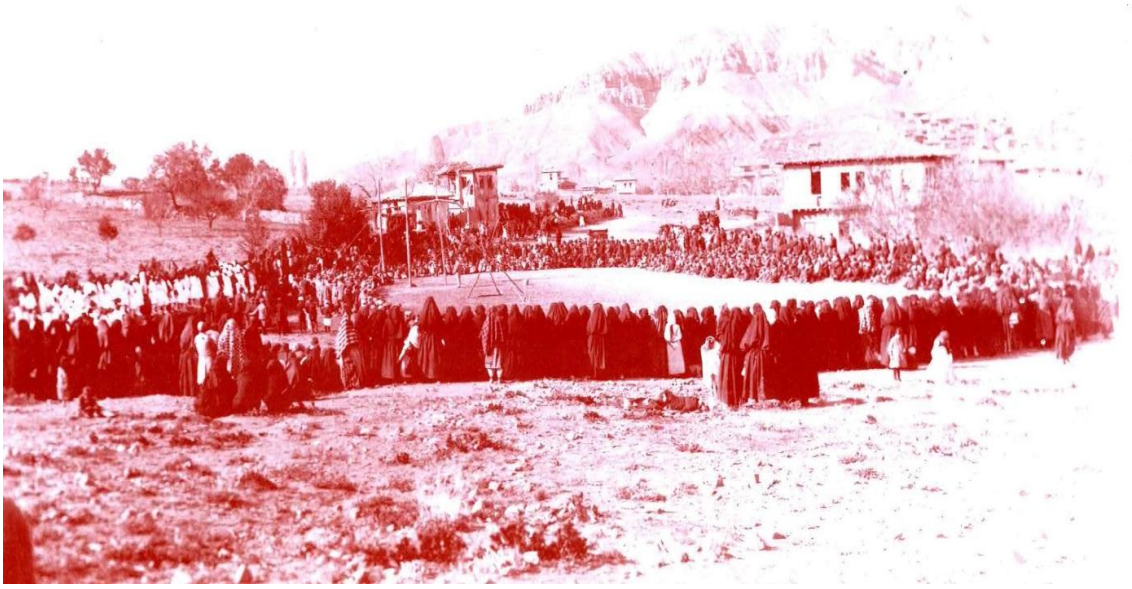
[2338] Aydın Demiröz, *Fotoğraflarla Çankırı 1893-1959***,** Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları II, 2. Baskı, Çankırı Haziran 2001, s. 36.
[2339] Fotoğrafın sol tarafında bulunan iki katlı bina Çankırı Hükümet Konağıdır.

EK-2.2: Çankırı İdâdi Mektebi (Taş Mektep)

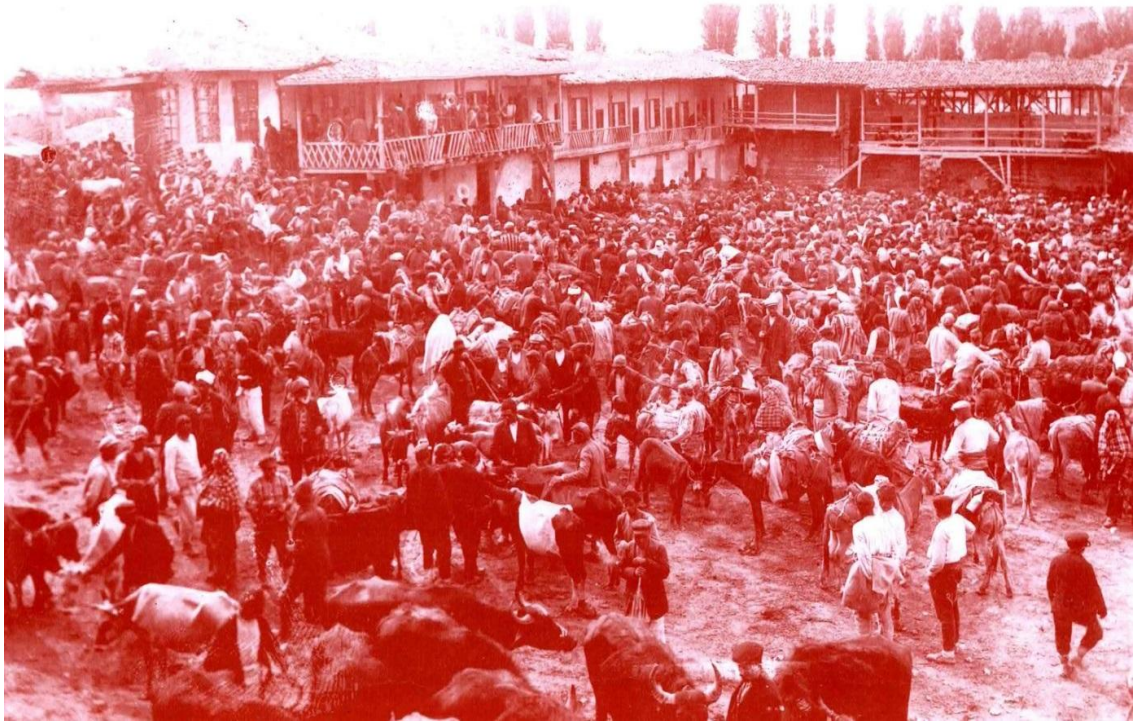
Kaynak: Demiröz, **a.g.e.**, s. **7.** Soldan sağa altıncı kişiden sonraki şahıslar sıralanmıştır. Bu izahı Hacı Zühtü Kıvçak vermiştir. 1. Tahrirat Kâtibi Çerkeşli İsmail Efendi, 2. Bilinmiyor, 3. Mahkem-i Şer'iyye Kâtibi Ahmet Mecbur Efendi'nin kardeşi, 4. Zenciroğlu Hacı Mustafa Efendi, 5. Bilinmiyor, 6. Çerdekzâde Hacı Mehmet Efendi, 7. Kara Hafız Hoca Efendi, 8. Kayserili Hacı Mustafa Efendi, 9. Hacı Tevfik Efendi, 10. Hacı Evliye Efendi, 11. Mevlevi Şeyhi Nuri Dede, 12. Abalı Müftü Abdurrahman Efendi, 13. Arap Binbaşı (sonradan Medine-i Münevveriye'ye kaymakam olarak gitmiştir), 14. Askeri Binbaşı, Not: Numaranın solundaki 1. Belediye Zabıta Memuru Hafız Kadir; *Servet-i Fünûn*, c. 18, S. 451, 2 Kasım 1899 (21 T.evvel 1315).

EK-4.3: Çankırı Panayırı

Kaynak: Demiröz, **a.g.e.**, s. 11. Çankırı Lisesi ile 1 Nolu Sağlık Ocağı arasındaki mevkidir.

EK-4.4: Çankırı hayvan (mal) pazarı

Kaynak: Demiröz, **a.g.e.**, s. 13. Emlak Bankası ile belediye binası arasındaki alandır.

EK-3.5: Çankırı Cezaevi

Kaynak: Demiröz, **a.g.e.**, s. 18. Şu andaki Karatekin Parkının olduğu yerdir.

EK-3.6: Çankırı Memleket Hastahânesi

Kaynak: Demiröz, **a.g.e.**, s. 44. 1946 yılında hizmet vermeye başlayan Çankırı Memleket Hastanesi.

EK-3.7: Çankırı Hamidiye Gureba Hastahânesi

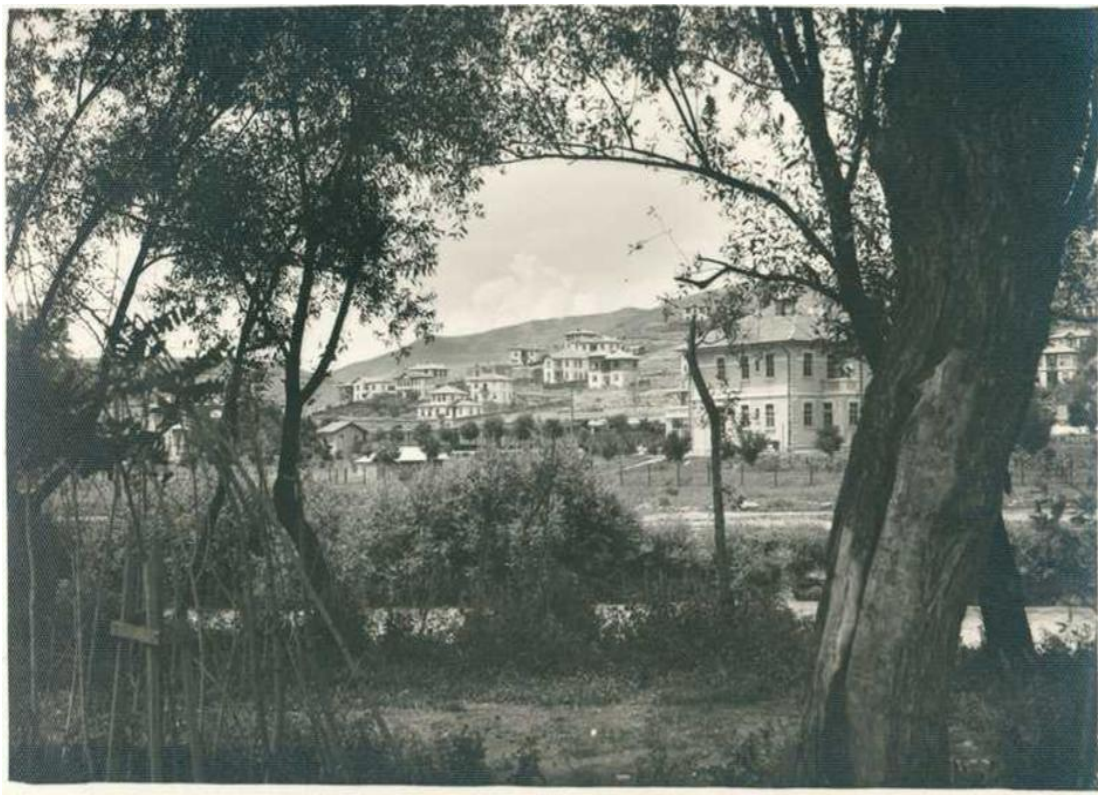
Kaynak: *Servet-i Fünûn*, c. 11, S. 283, (13 Ağustos 1896), s. 357.

EK-3.8: Çankırı Hükümet Konağı

Kaynak: Demiröz, **a.g.e.**, s. 28. Fotoğrafta görülen sebil ya da şadırvan şu anda yerinde olmayıp, akıbeti de bilinmemektedir.

EK-9: Çankırı'da bahçeler arasından istasyon tarafına doğru bir görünüm

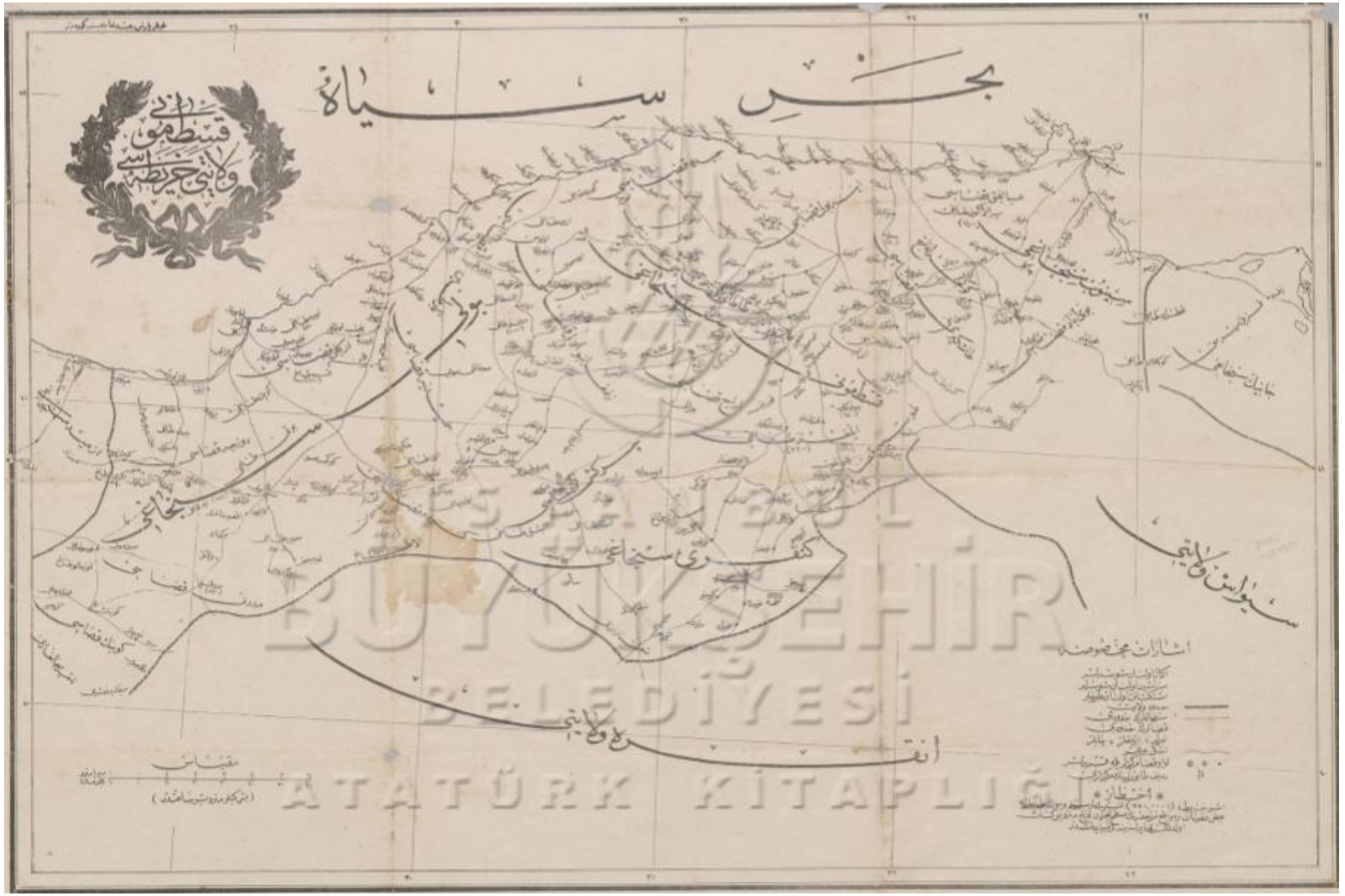
Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi, Kartpostallar, KRT. 025163.

EK-2.10: Çankırı Mülki İdâdi Mektebi

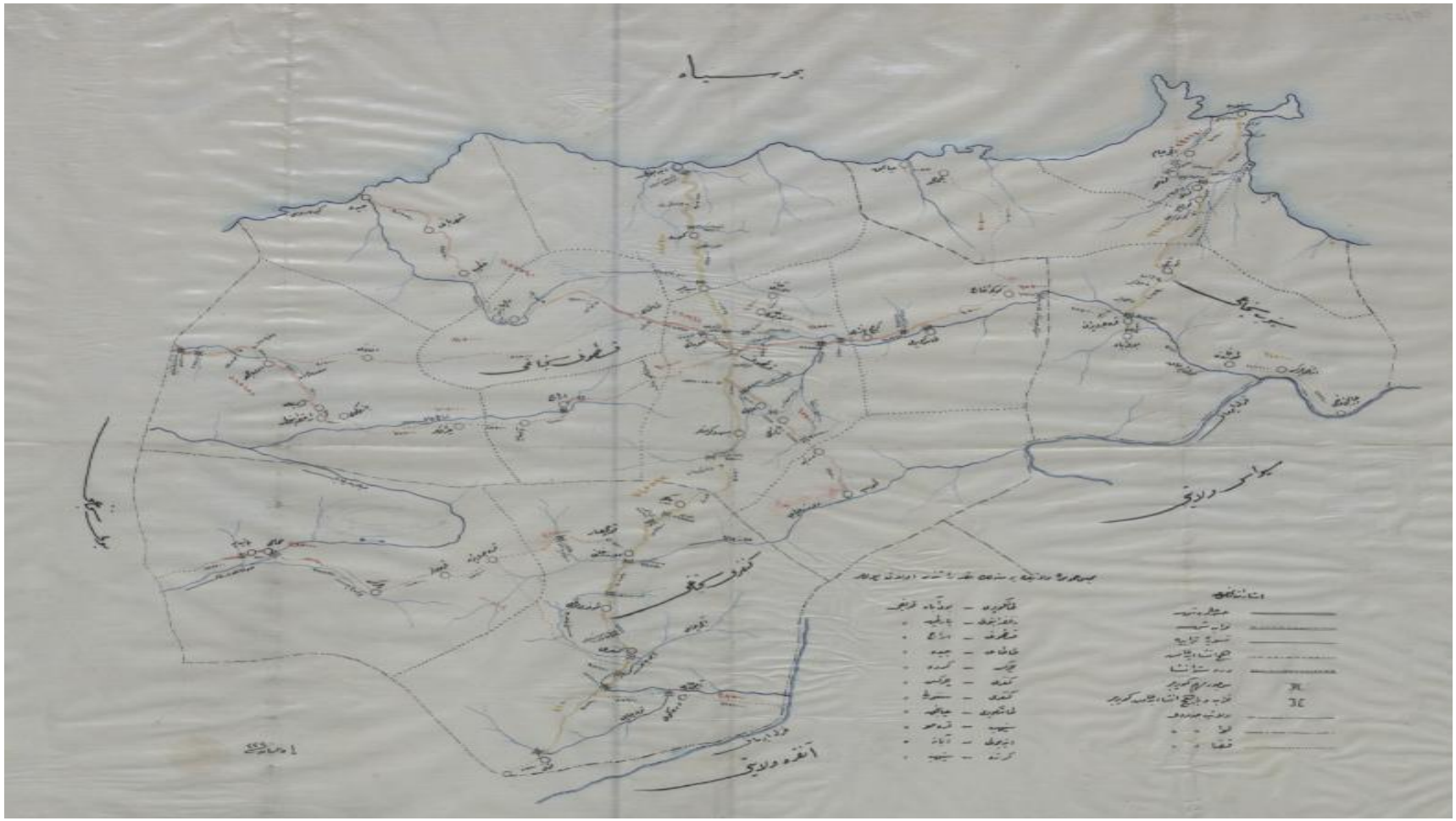
Kaynak: httphdl.loc.govloc.pnpcph.3b28147

EK-1.11: Kastamonu Vilâyeti haritası

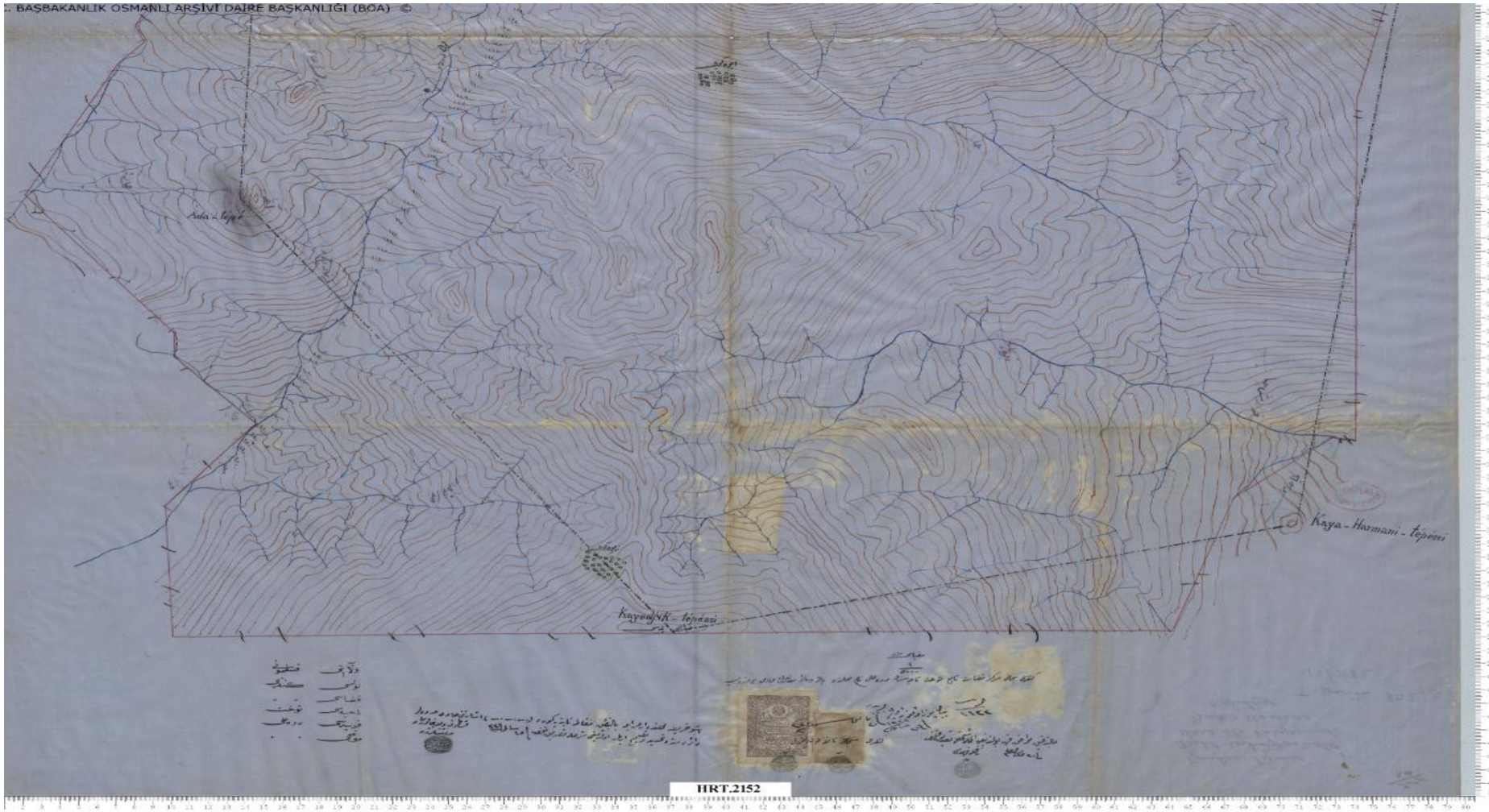
Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi, Haritalar, HRT. Gec. 000159.

EK-3.12: Kastamonu Meclis-i Umûmi-i Vilâyet'in bir senelik kararlaştırlmış olan yolları

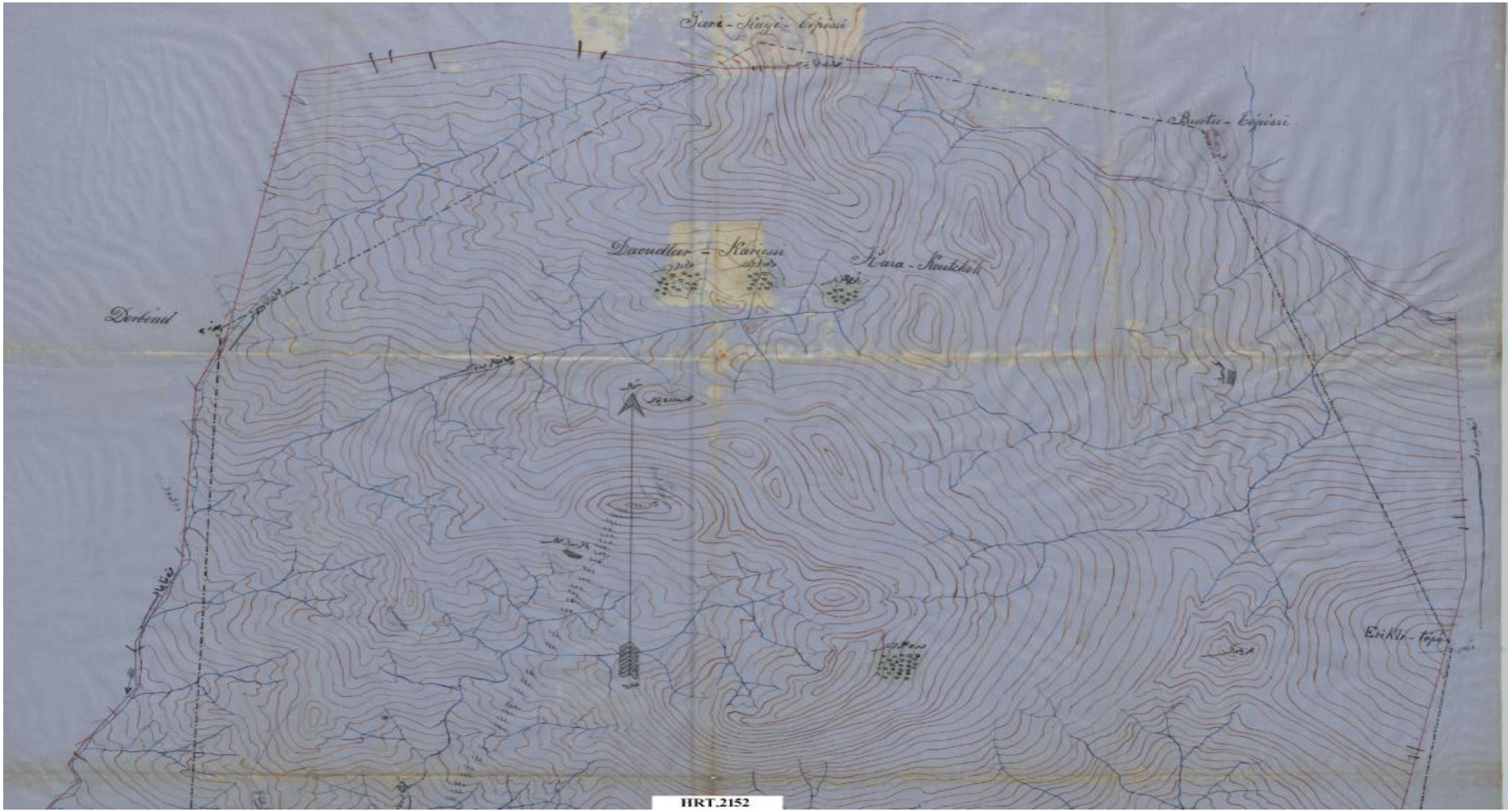
Kaynak: BOA, HRT. h. 2352-1.

EK-4.13: Çankırı sancağı merkez kazâsına tabi' Tuht Nahiyesi'nin Dere Ali adlı mahallindeki bakır ve diğer madenleri içeren proje haritası

Kaynak: BOA, HRT. h. 2152-6 , Kastamonu Vilâyeti orman müfettişlerinden Mustafa Hulusi tarafından 28 Şubat 1911 tarihinde hazırlanan bu proje harita, nafia mühendisi Mahmut Kemal tarafından 2 Haziran 1912 tarihinde tasdik edilmiştir. Haritada belirtilen uzun kesik çizgilerin üzerinde bulunan hududlar maden aramalarının yapıldığı yerlerdir.

EK-4.14: Çankırı sancağı merkaz kazâsına tabi' Tuht Nahiyesi'nin Dere Ali adlı mahallindeki bakır ve diğer madenleri içeren proje haritası

Kaynak: BOA, HRT. h. 2152-5, Ek-13'ün devamıdır.

EK-4.15: Çankırı merkez kazâsına tabi' Tuht Nahiyesi'nin Topuz Saray Köyü ile Doz(دوز) Tepe mahallindeki bakır ve diğer madenleri içeren proje haritası

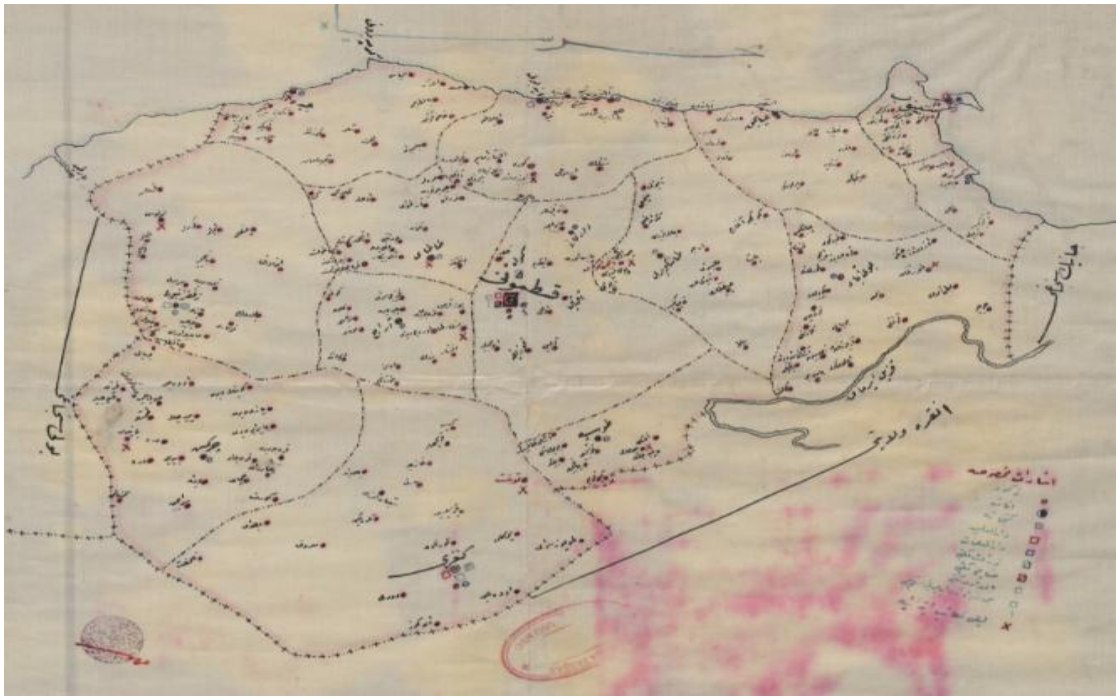
Kaynak: BOA, HRT. h. 1380-2, nafia mühendisi Mahmut Kemal tarafından yapılan tedkik sonucu, hazırlanan bu proje haritanın teknik bakımdan uygun olduğu 2 Haziran 1909 tarihinde tasdik edilmiştir. Ayrıca Kastamonu Vilâyeti orman müfettişlerinden Mustafa Hulusi de 28 Şubat 1911 tarihinde bu haritayı tasdik etmiştir. Haritada belirtilen uzun kesik çizgilerin üzerinde bulunan hududlar maden aramalarının yapıldığı yerlerdir.

EK-3.16: Ankara'dan Çankırı'ya kadar inşa edilen şose yol ile Ankara'dan Kalecik'e kadar inşa edilen 67 kilometre 674 metre uzunluğundaki kısmın güzergâh haritası

Kaynak: BOA, HRH. h. 878-1, Ankara Vilâyeti fen mühendisi Hamdi'nin 4 Eylül 1899 tarihinde hazırlamış olduğu güzergah haritası.

EK-2.17: Kastamonu Vilâyeti'ndeki bütün eğitim kurumlarının derecesini ve konumunu gösteren harita

Kaynak: BOA, HRT. h. 586-1.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Sıraç AKTÜRK
Doğum Yeri	Mardin
Doğum Tarihi	10.10.1989

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Atatürk Üniversitesi
Fakülte	Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi
Bölüm	Tarih Öğretmenliği

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Erzurum Teknik Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS (X)	TOEFL(...)	EILTS (...)
62.50	2014-Güz	-	-

İLETİŞİM

Adres	
e-mail	siracakturk@outlook.com